

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана

Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№2/1 (56) 2018

Қазақстан Республикасы
Ішкі істер министрі, генерал-полковник
ҚАЛМҰХАНБЕТ ҚАСЫМОВ

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN**

**Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal**

№2/1 (56) 2018

Бас редактор – Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының
Төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты
мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., вице-президент, адвокат
(Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалєрова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елєшов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлова Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург) *Коня-*
хин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мұхамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының
төрағасы, акын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологи-
ческий взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-
Петербург халықаралық криминологиялық
клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің
депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-
Петербург)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рустемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес док-
торы, профессор (Грузия)
Нхи Think, Вьетнам Жазушылар
Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалорова Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаитов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е. У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсинов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор (Москва)
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нии Think, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof.(Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А..	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А..	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

е-mail: nauka-zan@mail.ru

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: Абдуов Турсынбек Алиевич +7 701 135 64 32

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Венгерского государственного университета
4. Библиотека университета Карлова в Чехии
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека Стамбульского университета
7. Библиотека Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАГС)
8. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
9. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
10. Библиотека Московской государственной юридической академии им. О.Е. Кутафина
11. Библиотека Московского университета МВД России
12. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
13. Библиотека Белорусского государственного университета
14. Библиотека Киевского государственного университета
15. Национальная научная библиотека Грузии
16. Библиотека Ереванского государственного университета
17. Национальная библиотека Азербайджана
18. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
19. Библиотека Туркменского государственного университета им. Магтымгулы
20. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
21. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
22. Библиотека Таджикского государственного университета
23. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
24. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
25. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
26. Библиотека ВНИИ МВД России
27. Библиотека Российской академии правосудия
28. Библиотека Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова
29. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
30. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
31. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
32. Библиотека Рязанской академии права и управления
33. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы (Ростов-на-Дону)
34. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
35. Библиотека Омской академии МВД РФ
36. Библиотека Томского государственного университета
37. Библиотека Саратовской государственной академии права
38. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
39. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
40. Библиотека Дальневосточного государственного университета
41. Библиотека Самарского государственного университета
42. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
43. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
44. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
45. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
46. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
51. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
52. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б.Бейсенова

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ - ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА - LAW

Ажибаев М.Г. К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	13
Аскаров Ермек Хазбулатович ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНАЯ И ЮРИДИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ.....	16
Ахметов А.С., Жамұлдинов В.Н. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	20
Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович ОБЩИЕ И ЧАСТНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ИСПЛНИТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В СВЕТЕ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ И БОРЬБЫ С НЕЙ.....	25
Бектурова А.Г. К ВОПРОСАМ АКТУАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ОТХЛДАМИ ПРОИЗВОДСТВА И ПОТРЕБЛЕНИЯ.....	32
Джексенева Лариса Николаевна ПРИМЕНЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПОЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПОДДЕЛКОЙ ДЕНЕЖНЫХ ЗНАКОВ.....	36
Assel Dochshanova THE FREEDOM OF SPEECH AND THE INTERNET IN KAZAKHSTAN: THE LEGAL OVERVIEW.....	40
Джумабаева Карлыгаш Асылхановна ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТОВ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	43
Даубасова С.Ш. Еркебаева Н.А. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ.....	47
Даубасова С.Ш. Турашбекова Д.А. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРОВЕДЕНИЯ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ	51
Елемесов М. А. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАРИЯ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ.....	54
Есенов Дастан Кудайбергенович ТРАНСҰЛТТЫҚ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДА ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	58
Едресов Серик Асылбекович ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПОТЕРПЕВШИХ НАХОДЯЩИХСЯ В ЗАВИСИМОМ ПОЛОЖЕНИИ ОТ ВИНОВНОГО В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ.....	62
Жанар Есембаева МЕХАНИЗМ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУДЕЙ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ.....	66
Zhekseksin A.K. Bozhkarauly A. Mussin Kuat Saniyazdanovich LEGISLATIVE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS.....	74
Жунусбекова Айгерим Жунусбековна ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АРНАЙЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ ЗАҢДЫ ТАБИҒАТЫ МЕН МАЗМҰНЫ.....	77
Қуандықов Б.Ж. Ахатов У.А. НОҒАЙ ОРДАСЫНДАҒЫ ОРТАЛЫҚ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫ МЕН ЛАУАЗЫМДАР ЖҮЙЕСІ.....	81

Қуандықов Б.Ж. Ахатов У.А. НОҒАЙ ОРДАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ПЕН ЖАЗА.....	84
Копбасарова Г.К. Телеуев Галым Б. ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ДАМЫТУДА КЕЙБІР ЫНТАЛАНДЫРУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	88
Копбасарова Гульнура Кенжебаевна ДОГОВОРНАЯ ПРАКТИКА ГОСУДАРСТВ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАГРЯЗНЕНИЙ.....	92
Кипшакбаева Акбота Маратқызы ПРАВОПРЕЕМСТВО ГОСУДАРСТВ В ОТНОШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ.....	100
Mussin Kuat Saniyazdanovich PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	103
Мирамбаева Гульназ Жумакановна ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРЫ ҚАЗАҚСТАН БАЛАЛАРЫН АСЫРАП АЛУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	106
Мергенбаев Ержан Пернеханұлы., Пошанов Нұрсұлтан Нұрбайұлы ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ МЕН ҚАДАҒАЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Nurlan Aikumbeckov THE ISSUES OF SURROGATE MOTHERHOOD IN THE CRIMINAL LAW.....	113
Нұрбеков А.М. АВТОМОБИЛЬДІ ҚҰҚЫҚҚА СЫЙЫМСЫЗ ИЕЛЕНІП АЛУМЕН КҮРЕСТІ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	116
Nurmukhankyzy Daniya., Begzhan Aizat., Umbetbayeva Zhuldyz STATE PARTICIPATION IN ENSURING INVESTMENT ACTIVITY IN THE SPHERE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND USE OF NATURAL RESOURCES.....	120
Онаева Гульмира Талғатовна., Мұхамадиева Гүлнар Жақсыбаевна Кабжанов Ақылбек Тайбулатович, ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕ ҚОЛДАНЫЛУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	124
Өміржанов Есбол Тоқтарбайұлы ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ОРЫН АЛУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	128
Пернеев Даурен Хамитович АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	132
Пернеев Даурен Хамитович ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ БЮДЖЕТ И БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ.....	136
Сайтбеков А.М. «АЛҒАШ РЕТ ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫС» ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ ЖӘНЕ ШЫНАЙЫ ӨКІНУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТАН БОСАТЫЛУДА ҚЫЛМЫСТАРДЫ БІРНЕШЕ РЕТ ЖАСАУДЫҢ, ЖИЫНТЫҒЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	139
A.M. Saitbekov COMPARATIVE ANALYSIS OF REMORSE AND THE FULFILLMENT OF THE CONDITIONS OF THE PROCEDURAL AGREEMENT AS THE BASIS OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY.....	142
Сейдимбек Айбар Асылханұлы ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛ О ВОЗМЕЩЕНИИ МАТЕРИАЛЬНОГО ВРЕДА.....	147

Сабиров Камал Канаткалиевич ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ РАЗВИТИЯ ПРАВОВЫХ ИНСТИТУТОВ «ВИНДИКАЦИИ» И «ДОБРОСОВЕСТНОГО ПРИОБРЕТЕНИЯ» В ОБЫЧНОМ ПРАВЕ КАЗАХОВ.....	151
Тогайбаева Шолпан Серикбаевна, Тогайбаев Амир Ихсанович Тогайбаев Даир Ихсанови., Бахытов Жалгас ПОХИЩЕНИЕ ЧЕЛОВКА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА.....	155
Төлеубеков Аян Төлеубекұлы., Ау Татьяна Ивановна ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРЛАМЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	160
Таубаев Б. Р. Бейсов Е.Ж. ҚОҒАМҒА ПАЙДАЛЫ ЕҢБЕК ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ҚАУПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	164
Токубаев Куандық Зайруллаевич., Ешенғалиев Алмаз Төлеугазыевич ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОРГАНИЗАЦИИ АНТИТЕРРОРИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ УЯЗВИМЫХ ОБЪЕКТОВ.....	169
Д.А. Уақасов, Е.А. Асқат ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТ ЕТУДЕ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	174
Шарипова Асель Бостановна РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНИТЕЛЯ ПРИ ДОПРОСЕ ПОДСУДИМОГО В СУДЕБНОМ СЛЕДСТВИИ.....	179
Шалқарова (Ким) Ирина Александровна., Хан Виталий Вячеславович Джанибеков НурсултанБатыржанович ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РОЗЫСКНОЙ РАБОТЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.....	182
Юсупов Р.С. РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗИТИВНОГО ИМИДЖА СУДЬИ.....	186

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ - ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ - ART

Аманжолова Ш.А. Қалдаева Б.С. БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ТӘСІЛДЕР ҚАЖЕТТІГІ ТУРАЛЫ.....	190
Арзиев Зуфар Зунунович ПРЕКРАСНАЯ ПОЛОВИНА КАЗАХСТАНСКОЙ ПИАНИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ.....	193
Ахметова С.К. КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК И НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА.....	196
Айдос Сейдақұл ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕ ӨНЕРІНДЕГІ ТҮРМЫСТЫҚ ЖАНРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДАМУЫ.....	199
Бекболатова Акалтын Сейсенбаевна ЭВОЛЮЦИЯ ГОЛОСА КАК ИНСТРУМЕНТА.....	203
Баймагамбаев Арман Муратович ПЕРЕХОД ПОДСОЗНАТЕЛЬНОГО РЕЗУЛЬТАТА В СОЗНАНИЕ ВОСПРИЯТИЯ БАЛЕТМЕЙСТЕРА, В ПРОЦЕССЕ СОЗДАНИЯ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ.....	206
Досжанов Бауыржан Тәтгібекұлы. Мұқанов Мәлік Флоберұлы XX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА БАТЫСЕУРОПА ГОБЕЛЕН ӨНЕРІНІҢ ҚАЙТА ӨРЛЕУІ МЕН ДАМУЫ.....	209

Бакытгүл Исмаилова ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ҚАЛЫПТАСҚАН АЛҒАШҚЫ ТЕЛЕЖҮРГІЗУШІЛЕРДІҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ.....	213
Иманбаева Ж.А. ПРИНЦИПЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ И РЕМЕСЕЛ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ.....	217
Кензикеев Руслан Владимирович МИРОВОЗЗРЕНИЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ: ОСОБЕННОСТИ И ИДЕНТИЧНОСТЬ ПРОЦЕССА КАМЛАНІЯ В ШАМАНСТВЕ.....	221
Кобжанова Светлана Жумасултановна. Маратова Г.М. КОМПОЗИЦИЯ В ЖИВОПИСИ РАФАЭЛЯ СЛЕКЕНОВА.....	224
Л.Ә.Кенжебаева ҒАНИ БАЯНОВ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТЕР МЕН АВТОРЛЫҚ ҚОЛТАҢБАСЫ.....	228
Дилара Арастун кызы Музаффарли ГРОТЕСК В СРЕДНЕВЕКОВОМ ИСКУССТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА.....	231
Махметова Дина Муратовна ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТРИЛОГИИ «СИТУАЦИИ» АСКАРА СУЛЕЙМЕНОВА.....	235
Нұрымбетов Еркін Шаяхметұлы ӘЛШЕКЕЙ КҮЙШІНІҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ.....	239
Оспанова Айгерим Маратовна ТРАДИЦИОННАЯ КАЗАХСКАЯ МУЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ СТРУКТУРЕ АРТ-РЫНКА.....	242
А.И.Раимбергенов ПРОБЛЕМЫ ИМПРОВИЗАЦИИ И ВАРИАНТНОСТИ В КЮЯХ КАЗАНГАПА.....	247
А.И.Раимбергенов ТРАДИЦИОННАЯ ДОМБРОВАЯ ШКОЛА КҮЙШІ КАЗАНГАПА.....	251
Рамазанова Сабина Аскаровна. Муканов Малик Флоберович РОМАНТИЗМ СЮЖЕТОВ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ В ЖИВОПИСИ А. АКАНАЕВА.....	260
Сұлтанова Ж.С. ҚАЗАҚ САХНА ӨНЕРІ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТЕАТРЛАРЫНЫҢ МОДЕЛІ.....	264
Ізім Т. О. Салаева Қ.Т. Ғ. ЖҰБАНОВАНЫҢ «ҚАРАҒӨЗ» БАЛЕТ СПЕКТАКЛІНДЕГІ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІ.....	268
Ыдырыс Зухра Асылбекқызы. Асылбай Қуаныш ҚҰРАЛАЙ ҮМБЕТОВАНЫҢ БАҚЫТ ЖОЛЫНДАҒЫ ІЗДЕНІСІ.....	273

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЯ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Ажибаев М.Г.

докторант Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан

Резюме: В статье исследуется закрепленное в действующем законодательстве Республики Казахстан понятие военной безопасности, анализируется его соответствие сегодняшним реалиям. Автором предлагается выработать новое определение военной безопасности с учетом развития технологий и внедрения их в сферу обеспечения военной безопасности.

Summary: The article examines the concept of military security enshrined in the current legislation of the Republic of Kazakhstan, analyzes its relevance to today's realities. The author proposes to work out a new definition of military security, taking into account the development of technologies and their implementation in the field of military security.

Түйін: Мақалада Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында бекітілген әскери қауіпсіздік түсінігі қаралады, оның бүгінгі күннің шынайылығына талдау жасалады. Автор әскери қауіпсіздіктің жаңа анықтамасын технологиялар дамыту және оларды әскери қауіпсіздіктің саласына енгізуді ескере отырып әзірлеуді ұсынады.

Человечество на протяжении всей истории своего развития вело войны, в ходе которых создавались и гибли государства и империи. Военные конфликты ведутся сегодня в разных частях земного шара. В связи с чем, национальная безопасность государства отождествляется в первую очередь с военной безопасностью, защищенностью государства от вооруженного нападения.

Действительно, военные угрозы не исчезли, и будут продолжать существовать, пока существуют государства, интересы которых могут не только не совпадать, но и сталкиваться.

В основе развития мировых процессов по-прежнему преобладают факторы взаимного недоверия, наблюдается общее снижение степени управляемости международных отношений, и, как следствие, дальнейшее нарастание стратегической нестабильности и непредсказуемости.

Изменяется характер военных конфликтов, когда на смену военному противостоянию двух блоков пришли локальные внутригосударственные войны, межэтнические и религиозные конфликты, крупные террористические акты.

Немаловажным является и тот факт, что Казахстан окружен рядом государств, где боевые действия фактически не прекращались, военная и политическая обстановка остается нестабильной.

Вследствие чего, через нашу страну постоянно предпринимаются попытки незаконного провоза наркотических средств, оружия, что само по себе является угрозой не только военной, но и национальной безопасности в целом.

Современный Казахстан планомерно наращивает свой геополитический статус и ресурсы влияния в Центральноазиатском регионе. Республика Казахстан должна быть готовой адекватно реагировать на вероятное военно-силовое разрешение противоречий, связанных с переделом сфер влияния между мировыми державами. В условиях глобальной нестабильности и неопределенности заложен фундамент для поддержания и развития отношений Республики Казахстан с окружающим миром.

Обеспечение военной безопасности является важнейшей составной частью системы национальной безопасности в целом, главным инструментом реализации государственной политики обеспечения национальных интересов в сфере обороны. В целях реализации функций государства по обеспечению военной безопасности, защите от внутренних и внешних угроз, сформированы силы, средства и органы, способные совместными усилиями выполнить эту миссию. Их деятельность объединена общими целями, задачами и способами реализации, базируется на единой нормативной правовой базе и общих принципах обеспечения военной безопасности, осуществляется в единой структуре управления.

При этом, данная сфера национальной безопасности остается малоизученной и требует к себе повышенного внимания со стороны не только военных специалистов, но и ученых юристов для разработки более эффективных средств и методов обеспечения военной безопасности.

В пункте 2 Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан», военная безопасность определена как состояние защищенности жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства от внешних и внутренних угроз, связанных с применением военной силы или намерением ее применения.

Практически аналогичное, определение военной безопасности, дано в Военной доктрине Республики Казахстан, где военная безопасность Республики Казахстан - состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз, связанных с применением военной силы или намерением ее применения.

То есть человека и гражданина законодатели заменили понятием личность, что не может не вызывать определенных вопросов к разработчикам по поводу использования различных понятий при определении военной безопасности в столь важных документах.

Согласно Толковому словарю русского языка Ожегова С.И. «личность - человек как носитель каких-нибудь свойств, лицо». [1]

В этом же словаре «человек - живое существо, обладающее даром мышления и речи, способностью создавать орудия и пользоваться ими в процессе общественного труда», «гражданин - лицо, принадлежащее к постоянному населению данного государства, пользующееся его защитой и наделенное совокупностью прав и обязанностей».

Исходя из указанных определений использование понятия «личность» на наш взгляд представляется юридически более верным, так как фактически включает в себя ключевые составляющие понятий «человек» и «гражданин».

Стоит отметить и положительные стороны в этом вопросе при обращении к ранее действовавшему закону. Так, если исходить из определения военной безопасности в ранее действовавшем Законе «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 1998 года, военная безопасность - состояние защищенности Республики Казахстан от реальных и потенциальных угроз и посягательств военного характера на независимость и территориальную целостность страны. Исходя из этого определения, мы видим, что основными ценностями в вышеуказанном законе в первую очередь поставлены независимость и территориальная целостность страны, а не человек, его жизнь, права и свободы.

В данном случае закон противоречил Конституции страны,

Мы полностью поддерживаем точку зрения Федосеева С.Г., который утверждает, что «сама по себе военная безопасность не является самодостаточной характеристикой и критерием, позволяющим дать однозначное заключение об уровне безопасности в мире и отдельном государстве. Без учета интересов безопасности личности и общества она приобретает тоталитарное содержание и, в конечном итоге, превращается в собственную противоположность». [2]

Вместе с тем, возникает вопрос достаточно ли точно нынешнее определение понятия военной безопасности отвечает реалиям сегодняшнего дня и позволит ли оно использовать весь потенциал, имеющийся у нашей страны, для нейтрализации не только настоящих, но и потенциальных угроз.

Российские законодатели в Военной доктрине определили, что «военная безопасность Российской Федерации – состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних военных угроз, связанных с применением военной силы или угрозой ее применения, характеризующееся отсутствием военной угрозы либо способностью ей противостоять». [3]

Интересы личности также поставлены выше государственных, военная безопасность в данном случае не цель, а средство обеспечения развития личности.

В Военной доктрине нашего стратегического партнера Республики Беларусь «военная безопасность – состояние защищенности национальных интересов Республики Беларусь от военных угроз». [4]

В Концепции национальной безопасности Республики Беларусь: «национальные интересы – совокупность потребностей государства по реализации сбалансированных интересов личности, общества и государства, позволяющих обеспечивать конституционные права, свободы, высокое качество жизни граждан, независимость, территориальную целостность, суверенитет и устойчивое развитие Республики Беларусь». [5]

Таким образом, полагаем, что защита личности является первостепенной задачей в деле обеспечения военной безопасности.

Далее, обратим внимание на такое понятие как военная сила. Военная сила — совокупность вооруженных сил, других войск, воинских формирований и органов. [6]

Из данного понятия можно сделать вывод о том, что применение военной силы, есть не что иное как акт вооруженной агрессии против нашего государства.

При обращении к словарю Ожегова, «вооруженный - относящийся к борьбе или нападению с оружием в руках». [7]

Вместе с тем, сегодня открытое вооруженное нападение одной страны на другую, без достаточного правового обоснования может повлечь серьезные последствия для самого агрессора вплоть до вступления в конфликт не только государств-союзников, но и международных миротворческих объединений.

Развитие цифровых технологий на нынешнем этапе развития уже позволяет причинять серьезный урон противнику без перехода конфликта в его классическую стадию вооруженного конфликта как это было в прошлом веке.

Высокие технологии дают большие возможности для причинения существенного вреда противнику, не покидая территории «одного кабинета».

Данная концепция среди теоретиков военной науки получила название «войны шестого поколения».

Не секрет, что сегодня системы вооружения, используемые в Казахстане, морально устарели. Программное обеспечение имеющегося в республике более современного вооружения изготовлено в различных государствах.

Примером реального пагубного воздействия иностранных поставок вооружения на наш взгляд может

служить закуп перед войной иракскими вооруженными силами компьютерных программ обеспечения системы ПВО во Франции, но в начале агрессии США и коалиционных сил в Ираке все программы дали сбой т.к. были специально запрограммированы спецслужбами США. [8]

Данный пример не может не вызывать беспокойства по поводу работоспособности иностранного вооружения.

Особую важность военная и информационная безопасность приобретают в сферах, которые априори являются составными частями всей системы национальной безопасности государства. Любое нарушение работы одной из систем жизнеобеспечения и поступательного развития государства грозит большими расходами не только материальных ресурсов, что само по себе в период развития кризисных явлений в экономике уже чрезвычайное происшествие, но и создает угрозу обрушения всей системы государственного аппарата и управления, что в итоге может привести к неспособности обеспечить защиту, гарантированную Конституцией страны, на должном уровне.

Интересным представляется мнение академика В. Слипченко: «Сейчас информационное противоборство уже стало важнейшим содержанием войны, но из-за применяемых в нем сил и средств, а также специфических целей и задач приобретает как значительную самостоятельность, так и является неотъемлемым элементом всех остальных форм борьбы.

Возникает настоятельная необходимость развития и теории информационного противоборства, как системы знаний о характере, законах, закономерностях, принципах, формах и способах его подготовки и ведения в войнах будущего». [9]

Данная мысль заставляет задуматься о том, что понятие военной безопасности как только состояние защищенности от вооруженной агрессии уже недостаточно и фактически морально устарело.

О данном факте косвенно свидетельствует и данные, приведенные в Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»): «в нашей стране на ежедневной основе фиксируется и отражается более 180 миллионов атак различного уровня воздействия на электронные информационные ресурсы государственных органов». [10]

Полагаем, что данные статистические данные говорят о существующей угрозе нашей военной безопасности в первую очередь.

Таким образом, с целью приведения понятия военная безопасность к реалиям современного мира предлагается под военной безопасностью понимать - состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз применения или намерения применения военных, военно-информационных средств и методов причинения ущерба.

Список источников

1. Толковый словарь русского языка Ожегова С.И., https://www.myfilology.ru/media/user_uploads/Tutorials/Tolkovy_slovar_Ozhegova.pdf;
2. Федосеев С.Г. Политико-правовые аспекты обеспечения военной безопасности Республики Казахстан, учеб. пос. Астана, Национальный университет обороны, 2008 г., с. 51;
3. Военная доктрина Российской Федерации на период до 2020 года, утв. указом Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 г. N 146, http://doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=10363898@egNPA&_print=true;
4. Военная доктрина Республики Беларусь, утв. законом Республики Беларусь от 20 июля 2016 г. № 412-з, http://www.mil.by/ru/military_policy/doktrina/;
5. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь, утв. указом Президента Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г. № 575, http://www.mil.by/ru/military_policy/koncept/;
6. Категории и термины системы знаний о войне и военной безопасности. М.: АВН, 2000. с. 23;
7. Толковый словарь русского языка Ожегова С.И., https://www.myfilology.ru/media/user_uploads/Tutorials/Tolkovy_slovar_Ozhegova.pdf;
8. Федосеев С.Г. Политико-правовые аспекты обеспечения военной безопасности Республики Казахстан, учеб. пос. Астана, Национальный университет обороны, 2008 г., с. 239;
9. В. Слипченко *Война будущего (прогностический анализ)*, <http://klex.ru/mt>;
10. Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана»), утв. Постановлением Правительства №407 от 30 июня 2017 года, <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНАЯ И ЮРИДИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Аскаров Ермек Хазбулатович

докторант Карагандинского государственного университета
имени академика Е.А. Букетова, г. Костанай

Түйін: Мақалада әйгілі ойшылдар шығармаларының призмасы арқылы ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін «жауапкершілік» санатын қалыптастыру мен дамытудың қысқаша мазмұны берілген. Әлеуметтік жауапкершіліктің негізгі ерекшеліктері мен атрибуттарын барлық басқа жауапкершіліктердің, соның ішінде заңды жауапкершіліктің негізгі көзі ретінде анықтауға әрекет жасалды. Заңды жауапкершіліктің түрлік ұғымы, белгілері сол әлеуметтік жауапкершіліктің түпті ұғымы тұжырымдамасына тән деген ой қалыптастырады. Автор заңды жауапкершілікті тек теріс аспектіде қарастыратын көзқарасты жоққа шығарады. Жұмыста заңды жауапкершілікті күрделі құбылыс ретінде ерікті (жағымды) және мемлекетті-мәжбүрлі (жағымсыз) түрде жүзеге асыратын екі нысанды, жағымды және жағымсыз аспектілеріндегі бірлікте анықтайтын тұжырымдаманы қолданады.

Түйінді сөздер: жауапкершілік, ерік бостандығы, таңдау еркіндігі, теңдік шегі, жауапкершілік этикасы, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік жауапкершілік, жауапкершіліктің ретроспективті (теріс) аспектісі, жауапкершіліктің перспективті (оң) аспектісі, заңды жауапкершілік, заңды жауапкершіліктің бірлігі тұжырымдамасы, заңды жауапкершілік нысандарын жүзеге асыру.

Резюме: В статье дается краткий очерк становления и развития категории «ответственность» сквозь призму трудов известных мыслителей, начиная с античных времен и до наших дней. Предпринята попытка раскрыть основные черты и признаки социальной ответственности как первоисточника всех иных видов ответственности, в том числе и юридической. Обосновывается мысль о присущности видовому понятию юридической ответственности, тех же признаков, что характерны для родового понятия ответственности социальной. Автором отвергается точка зрения, которая рассматривает юридическую ответственность исключительно в негативном аспекте. В работе поддерживается концепция, раскрывающая юридическую ответственность в единстве позитивного и негативного аспектов, как сложное явление, имеющее две формы реализации добровольную (позитивную) и государственно-принудительную (негативную).

Ключевые слова: ответственность, свобода воли, свобода выбора, мера свободы, этика ответственности, корпоративная социальная ответственность, социальная ответственность, ретроспективный (негативный) аспект ответственности, перспективный (позитивный) аспект ответственности, юридическая ответственность, концепция единства юридической ответственности, формы реализации юридической ответственности.

Summary: The article gives a brief outline of the formation and development of the category of «responsibility» through the prism of the works of famous thinkers, from ancient time to our time. Trying to reveal the main features and attributes of social responsibility as the primary source of all other types of responsibility, including legal ones. The author proves the idea of presence to the specific concept of legal responsibility the same features that are characteristic for the generic term of social responsibility. The author rejects the point of view, which considers legal responsibility exclusively in a negative aspect. The work supports a concept that reveals legal responsibility in the unity of positive and negative aspects, as a complex phenomenon that has two forms of implementation: voluntary (positive) and state-compulsory (negative).

Keywords: responsibility, freedom of will, freedom of choice, measure of freedom, ethics of responsibility, corporate social responsibility, social responsibility, retrospective (negative) aspect of responsibility, perspective (positive) aspect of responsibility, legal responsibility, the concept of unity of legal responsibility, forms of legal responsibility.

В современном казахстанском обществе процесс демократизации из года в год демонстрирует тенденцию своего развития, сопровождаясь совершенствованием всех сопутствующих ему институтов, в том числе это проявляется в заметном расширении прав и свобод человека и гражданина. В то же время, во избежание произвола и вседозволенности, необходимо в значительной мере усиливать роль ответственности каждой личности. Во многих жизненных ситуациях именно ответственность выступает инструментом правильной самооценки и самоконтроля, позволяющим индивиду соотнести свои действия в общефилософском плане с категориями нравственности, долга, добра и зла, а в конкретно юридическом аспекте – с условиями их правомерности или неправомерности. В этой связи изучение актуальных вопросов социальной и юридической ответственности приобретает огромное значение.

Как справедливо, на наш взгляд, отмечают ряд авторов, исследование феномена юридической ответственности невозможно без уяснения ее родового понятия - социальной ответственности, самой близкой исходной абстракции, содержащей основной «генетический код» ответственности любого вида. Юридическую ответственность необходимо изучать во взаимосвязи с социальной, привнося при этом в понятие социальной ответственности юридическую специфику, так как зачастую философы, социологи, давая определение социальной ответственности, отражают только те черты, которые характеризуют моральную, политическую и другие виды ответственности, но не полностью отражают признаки юридической ответственности, а в свою очередь ученые-юристы часто не принимают во внимание общее понятие социальной ответственности [1, с.13].

Всем нам на уровне бытового сознания знакомо понятие ответственности и в той или иной степени

доступно его содержание. Однако, научное исследование данного термина позволяет выявить всю его многозначность и многогранность. Вопросам ответственности большое внимание уделялось еще в трудах античных философов - Платона и Аристотеля. Платон одним из первых поставил вопрос об ответственности человека за свои поступки, так ответственность трактовалась им как ощущение вины в результате неправильного поведения. Аристотель не использует специальное понятие «ответственность», но, описывая его через категории свободы воли и свободы выбора, ему удалось достаточно полно раскрыть феноменологию ответственности. Человек вправе принимать решения и совершать действия согласно своим мнениям и предпочтениями, но он должен отвечать за их последствия и не может перекладывать вину за негативные результаты своих решений и действий на других [2, с.173].

Дальнейшее теоретическое обоснование категория ответственности получила в западноевропейской научной мысли XVII-XVIII веков. Томас Гоббс, рассуждая об ограничении естественных прав гражданским правом, говорит об ответственности власти и об ответственности граждан за несоблюдение ими законов [3, с.130]. Джон Локк в своих взглядах на ответственность определяет ее в качестве меры свободы. С одной стороны она предусматривает свободу и основывается на ней, а с другой – напротив, ограничивает ее, принуждая лицо не нарушать рамки дозволенного [4, с.21]. Иммануил Кант был одним из первых мыслителей того периода, оперировавший понятиями «ответственный» и «ответственность», значение которых он определял как следование категорическому императиву и абсолютному нравственному закону [5, с.478].

В XIX - XX вв. значительное внимание категории ответственности было уделено в работах Макса Вебера и Фридриха Ницше, именно эти мыслители сформулировали важнейшие идеи относительно происхождения ответственности и принципа ответственности. Ницше писал: «чтобы реализовать цепь воли, соединяющей «я хочу» и «я сделаю», нужна ответственность» [6, с.440]. В отличие от него, М. Вебер не считал ответственность субъективным конструктом. Он подчеркивал историческую трансформацию ответственности человека перед Богом в светскую форму ответственности человека за свои собственные решения, оправданные лишь индивидуальной совестью [7, с.246]. В этой связи небезынтересна точка зрения французского писателя и философа Ж.-П.Сартра, который утверждал, что «наша ответственность гораздо больше, чем мы могли бы предполагать, так как распространяется на все человечество...» [8, с.322].

Марксистско-ленинская концепция ответственности строится на основе классового, конкретного исторического подхода к деятельности человека в органической связи с потребностями развития общества, рассматривая ответственность в неразрывной связи с дисциплиной и организованностью [9, с.5].

В 60-70 гг. XX в., благодаря работам Ганса Йонаса, этика ответственности обособляется как самостоятельная часть этики. Он изложил свои взгляды по этой проблеме в своей знаменитой работе «Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации». По мнению Йонаса, в связи с возможностью грядущих техногенных катастроф традиционная этика исчерпала себя и необходима новая этика, в основании которой будет принцип ответственности. На смену всем этическим концепциям должна прийти этика ответственности. Ответственность – центральное понятие современной этики [10, с.196].

В XX в. осмысление ответственности как основополагающего принципа действия человека приводит к пониманию того, что «быть ответственным» может не только индивид, но социальная группа, общность, класс. Активнее всех в последние годы, что подтверждается большим количеством научных работ, разрабатывается тематика социальной ответственности в экономическом аспекте, так называемая корпоративная социальная ответственность или социальная ответственность бизнеса, основанная на приоритете не частных интересов (выгода, прибыль), а всего общества. Социальная ответственность бизнеса проявляется в том, как организация заботится о собственных работниках, насколько ее деятельность соответствует интересам других участников рынка, жителей территорий ее присутствия [11, с.179]. Концепция социально ответственного бизнеса выгодна и государству, и гражданскому обществу, и самим предпринимателям. В силу ряда объективных факторов социальная ответственность стала одним из важных слагаемых конкурентоспособности компании [12, с.55].

Социальная ответственность характеризует меру соответствия действий личности, коллектива или общества взаимным требованиям, конкретным социальным нормам, общим интересам. В структуру социальной ответственности входят такие элементы как объективная и субъективная стороны, субъект и объект. Объективная сторона ответственности представляет собой совокупность требований, которые ставит общество перед своими членами в виде норм, выражающих общественную необходимость. При этом мера ответственности субъекта зависит от общественной значимости его поведения, а, следовательно, от занимаемого им общественного положения, профессии и других социальных ролей, в которых он выступает в разных областях своей деятельности. В свою очередь, несомненно, что объективное содержание ответственности не выполнит своего предназначения, если не будет осознано личностью и не проявится в образе действия [13, с.44]. Социальная ответственность, любой ее вид базируется на способности индивида сознательно и по своей воле следовать предъявляемым требованиям, согласовывать с ними свою деятельность и поступки. В действиях человека обе эти стороны (объективная и субъективная) образуют единое целое, и, в совокупности, позволяют рассматривать ответственность как надлежащее выполнение должного.

Субъектом социальной ответственности является личность, коллектив, социальные группы, общество в целом и представляющие его институты. Под объектом социальной ответственности, по нашему мнению, верно А.П. Чирков понимает «различные акты деятельности, реализующиеся через систему общественных отношений, охватывающих все общество. Следовательно, обществу в целом и каждой его составной части (элементу) присуща социальная ответственность» [14, с.6].

Все вышесказанное об ответственности в целом, и социальной ответственности в том числе, раскрывает ее с точки зрения добровольно осознанного исполнения предписаний, норм и требований общества, что является содержанием так называемого позитивного аспекта. Однако наряду с положительным (перспективным) аспектом существует и негативный (ретроспективный) аспект, подразумевающий ответственность за совершенное нарушение социальных норм. Социальная ретроспективная ответственность налагает неблагоприятные последствия на нарушителей, тем самым общество реагирует, отвечая на факт нарушения.

Особо примечателен в этой связи тот факт, что основным в характеристике социальной ответственности выступает положительный смысл, тогда как юридическая ответственность многими воспринимается лишь в негативном аспекте. По сути, юридическая ответственность представляет собой разновидность социальной ответственности наряду с экономической, профессиональной, политической, экологической и др. От иных видов социальной ответственности она отличается только тем, что базируется на нормах права, обеспечиваемых силой государственного принуждения, и ей также свойственно единство позитивного и ретроспективного аспектов. В связи с этим неприемлемым, на наш взгляд, является понимание юридической ответственности как сугубо ретроспективного вида социальной ответственности [15, с.13]. Это, по обоснованному мнению Д.А. Липинского, напрямую противоречит законам логики, так как признаки, отмеченные у определенного рода явлений в общем понятии, обязательно имеются и у специфических явлений данного класса. Следовательно, признавая, что в содержание общесоциологического понятия, наряду с ретроспективным, входит и перспективный аспект, очевидно наличие перспективного аспекта юридической ответственности [16, с.15].

Восприятие категории юридической ответственности в негативном аспекте во многом обусловлено тем, что длительное время в законодательстве и в правоприменительной практике она характеризовала последствия правонарушения, выраженные в реализации санкции нарушенной нормы права. Лишь с начала 60-х годов XX в., юридическая ответственность начинает рассматриваться в позитивном ключе, с точки зрения осознанного отношения субъекта к собственным поступкам, отражающим понимание своего долга перед обществом. Однако, мнения многих ученых и поныне сводятся к тому, что юридическая ответственность это исключительно правовая реакция государства на правонарушение, которая требует подвергнуть лицо его совершившее мерам государственного принуждения [17, с.91]. Сторонники позитивного подхода противопоставляют этому более рациональную и прогрессивную, с нашей точки зрения, концепцию единства юридической ответственности с двумя формами ее реализации: добровольной и принудительной [18, с.63].

В целом, резюмируя рассмотренный материал, мы приходим к выводу, что при понимании ответственности следует исходить из следующих основных положений:

- категория ответственности является сложной и многогранной, вопросу изучения которой, еще со времен античности, посвящены труды многих известных ученых, раскрывающих различные ее черты и признаки;

- первоисточником любого вида ответственности является ответственность социальная, представляющая собой взаимосвязь между личностью и обществом, выраженная взаимными правами и обязанностями по соблюдению предписаний социальных норм;

- ответственность следует воспринимать как единое социальное явление, проявляющееся в позитивном и негативном аспектах, соответственно, как добровольно осознанное исполнение требований общества и как поведение не соответствующее этим требованиям;

- юридическая ответственность, как разновидность социальной ответственности, также характеризуется многосторонностью, в связи с чем ее нельзя понимать исключительно в негативном смысле.

Список литературы

- 1 Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. *Общая теория юридической ответственности: монография.* – Санкт-Петербург: Изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007 г. – 950 с.
- 2 *Новая философская энциклопедия. В 4-х томах.* - М.: Мысль, 2010. - Т. 3 - 692 с.
- 3 Гоббс Т. *Сочинения в 2-х томах.* – Москва, 1991. – Т. 2. – 731 с.
- 4 Царьков И.И. *Философские и государственно-правовые взгляды Джона Локка: монография.* – Тольятти, 1996, - 56 с.
- 5 Кант И. *Сочинения в шести томах.* – Москва, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.
- 6 Ницше Ф. *Сочинения в 2-х томах.* - М.: Мысль, 1996. - Т. 2 – 829 с.
- 7 Вебер М. *Протестантская этика и дух капитализма.* – М.: Ист-Вью, 2002. – 352 с.

- 8 Ж.-П.Сартр. Экзистенциализм – это гуманизм. В кн.: Сумерки богов. - М.: «Политиздат», 1989. с. 319-344.
- 9 Губачев М.Н. Социальная ответственность в системе ценностных ориентаций современного общества. - Уфа, 2004. - 134 с.
- 10 Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. / Пер с нем., предисловие, примечания И.И. Маханькова. - М.: Айрис-пресс, 2004. - 480 с.
- 11 Рыскулова М.М. Социальная ответственность бизнеса в Казахстане // Вестник КазЭУ. – 2010. - № 6 (78). – С.179-184.
- 12 Сансызбаева Г.Н., Сансызбаев С.Н., Шаяхметова К.О., Садыкова Ж.Е., Турсумбаева М.Ж. К вопросу о концепции корпоративной социальной ответственности бизнеса в Казахстане // Вестник МИЭП. - 2015. - № 1 (18). - С. 47–63.
- 13 Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. - 135 с.
- 14 Чирков А.П. Ответственность в системе права: Учебное пособие / Калининградский университет. - Калининград, 1996. - 77 с.
- 15 Пазина О.Е. Социальная ответственность личности в современном обществе. - Нижний Новгород, 2007. - 165 с.
- 16 Липинский Д.А. Позитивная юридическая ответственность: за и против (часть 1) // Право и политика. - М.: Nota Bene, 2005, № 11. - С. 9-18.
- 17 Ибраева А.С. Теория государства и права: курс лекций. — Алматы: Казахский Национальный Университет им. Аль-Фараби, 2008. - 128 с.
- 18 Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. - 2-е изд., перераб., доп. - С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2004. - 409 с.

Ахметов А.С., доктор Ph.D

профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического института

Жамулдинов В.Н., к.ю.н.

доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического института

Түйін: Ұсынылған мақалада құқықтық білім беру жүйесіне және оның ерекшеліктеріне зерттеу жүргізілді. Авторлар тұтас педагогикалық үдеріс жағдайында құқықтық білім беруді жетілдірудің негізгі салаларын қозғайтын сұрақтарды жариялайды. Авторлар жоғары кәсіби білім беру жүйесіне мемлекеттік бақылау шараларына үлкен назар аударған. Мақалада заң білімінің негізгі мәселелері және оларды шешу жолдары, сонымен қатар заң жоюларының түлектерін сапалы дайындау мәселелері көрсетілген. Ғылыми жұмыс құқықтық білім беру мәселелерін және оның шешілу жолдарын жариялайтын отандық және шетелдік зерттеулердің негізінде жазылған.

Түйін сөздер: заңгер, құқықтық білім беру, құқықтық мәдениет, мәдениет, білім беру үдерісі, мемлекет, қоғам, құқықтық сана, білім беру бағдарламасы.

Резюме. В представленной статье проведено исследование системы правового образования и его особенностей. Авторы освещают вопросы, которые затрагивают основные области совершенствования правового образования в условиях целостного педагогического процесса. Большое внимание авторам уделяется мерам государственного контроля системы высшего профессионального образования. В статье освещаются основные проблемы юридического образования и пути их решения, а также вопросы качественной подготовки выпускников юридических вузов. Научная работа написана на основе отечественных и зарубежных исследований, освещающих вопросы правового образования и путей его совершенствования.

Ключевые слова: юрист, правовое образование, правовая культура, культура, образовательный процесс, государство, общество, правовое сознание, образовательная программа.

Summary. In the presented article, a study of the system of legal education and its features was carried out. The authors covers issues that affect the main areas of improving legal education in a holistic pedagogical process. The authors pays much attention to measures of state control of the system of higher professional education. The article highlights the main problems of legal education and ways to solve them, as well as the issues of qualitative training of graduates of law schools. The scientific work is written on the basis of domestic and foreign research, covering the issues of legal education and ways to improve it.

Keywords: lawyer, legal education, legal culture, culture, educational process, state, society, legal consciousness, educational program.

Как известно, юридическое образование является частью единой образовательной среды, т.е. не может формироваться без учета основных тенденций модернизации образовательной системы. Современное юридическое образование, должно быть открытым, многоуровневым, способным адекватно реагировать на возникающие изменения в системе образования [1, с. 241].

Специфика содержания правового образования позволяет реализовывать его в следующих формах: 1) в изучении определенных дисциплин (приобретение компетенций); 2) в междисциплинарных связях (связи с другими науками); 3) в воспитательной форме (правовая культура); 4) в институциональной форме (взаимодействие государства и общества)

Интересна позиция Бижигитовой А.С., Теменовой Д.Т., которые считают, что система правового образования должна включать в себя:

1. Правовое просвещение, выступающее превентивным фактором, который способен предотвратить антиправовое поведение личности. Юридическая практика наглядно показывает, что процесс предвидения правовых последствий за совершаемые действия является «сдерживающей мерой». Система правового просвещения выступает профилактическим методом, т.е. предупреждает потенциальное криминальное поведение личности.

2. Систему воспитания адекватного отношения к нормам права и выработку у личности системы устойчивых навыков (поведенческих стереотипов) правового поведения.

3. Систему воспитания осознания у личности определенной ценности для общества ее личного вклада в процесс правотворчества и правоприменения посредством лиц и органов, которые принимают участие в правовом воспитании [2, с. 241].

Для успешной реализации правовой политики государства необходимо уделять особое внимание принятию соответствующих нормативных правовых актов, которые направлены на дальнейшее совершенствование системы законодательства, что будет в конечном итоге, способствовать построению демократического, светского, социального и правового государства [3, с. 87].

Особенно это касается нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность государственных органов в сфере образования. В Казахстане уделяется большое внимание системе высшего образования, суть ко-

торой сводится к подготовке высококвалифицированных специалистов по разным специальностям. Качество работы вузов оценивается не только по разнообразным рейтингам независимых международных агентств, но со стороны государства. В этом направлении одним из главных документов является «Государственная программа развития образования на 2011-2020 годы», которая включает основные направления развития образовательной системы с учетом специфики государственной политики и мировыми стандартами.

В Республике Казахстана, в связи с принятием Государственной программы развития образования на 2011-2020 годы и в соответствии с Законом Республики «Об образовании» в 2011-2012 учебном году была введена внешняя оценка учебных достижений (ВОУД).

Основными задачами ВОУД являются:

- 1) определение соответствия качества знаний обучающихся требованиям государственного общеобразовательного стандарта образования;
- 2) оценка эффективности организации учебного процесса;
- 3) проведение сравнительного анализа качества образовательных услуг, предоставляемых организациями образования [4].

Результаты ВОУД используются для широкого информирования потенциальных учащихся, студентов, родительской общественности о качестве предоставления образовательных услуг в той или иной организации образования. Тем самым, организации образования, не обеспечивающие достаточный уровень подготовки, будут вынуждены принимать экстренные меры к исправлению ситуации. Кроме того, результаты ВОУД влияют на рейтинг вуза и на количество выделяемых грантов (государственный заказ) вузу.

По мнению Алениной И.В. приоритетными направлениями совершенствования нормативно-правовой базы качественной оценки уровня освоения образовательных программ являются: 1) работа в области ответственности всех положений о промежуточной и итоговой аттестации с современными требованиями (стандартами) об оценке наличия у обучающихся необходимых компетенций; 2) процесс формализации существующих процедур оценки знаний студентов; 3) работа в области восполнения пробелов в существующей системе правил осуществления аттестации; 4) при заключении договоров возмездного оказания образовательных услуг - уточнение определения правового статуса участников образовательного процесса [5, с. 242].

Оценить качество высшего профессионального образования можно исходя из критериев, позволяющих выявить проблемные зоны высшего образования и дать определенную оценку качеству подготовки специалистов.

Например, Махрова М.В., Хузина А.Х. предлагают следующую модель критериев оценки качества высшего профессионального образования:

Первый критерий - на старших курсах уже можно четко изучить возможность и желание студентов получить качественное образование для дальнейшего устройства на работу. На первых и вторых курсах у студентов преобладают стремления адаптироваться к новому окружению, среде. Затем в дальнейшем постепенно формируется определенная мотивация, которая соответствует реальности, поэтому меняется само отношение к будущей профессии, выделяются группы студентов с положительной и отрицательной установками.

Второй критерий - сам уровень подготовленности преподавателей. Студенты вуза, которые выступают участниками взаимодействия или субъектами процесса обучения, практически всегда оценивают уровень профессионализма преподавателя в соответствии с современными требованиями.

Третий критерий - выбор направления студентов на прохождение производственной практики, которая играет важную роль, т.к. показывает качество применения полученных знаний студентами.

Четвертый критерий - умение студентами применять законодательство на практике.

Пятый критерий - система обучения студентов специальным курсам. Основная цель этих курсов - дополнение либо углубление некоторых разделов той или иной дисциплины для обеспечения успешного трудоустройства [6, с. 120].

На основе проведенного анализа научной литературы по проблемам подготовки специалистов юридического профиля можно прийти к выводу, что на сегодняшний день существует множество различных рекомендаций и предложений со стороны ученых по вопросам качественной подготовки специалистов юридических специальностей, что создает условия для внедрения в учебный процесс данных рекомендаций. Однако вопрос о совершенствовании качества юридического образования все же остается открытым, т.к. существуют некоторые проблемы, требующие незамедлительного решения.

Интересна позиция отечественного ученого Алауханова Е.О., который считает, что для совершенствования юридического образования, а также приближения его к международным и европейским стандартам системы образования необходимо: 1) завершить работу по разработке государственных стандартов высшего юридического образования и внедрить их при условии наличия системы госконтроля над уровнем профессиональной подготовки юристов; 2) качественно изучить существующую ситуацию с обеспечением юридическими кадрами государственных органов. Кроме того, имеет большое значение разработка и утверждение перечня должностей, которые в будущем смогут занимать выпускники высших учебных заведений юридического профиля в соответствии с их образовательно-квалификационным уровнем. Также следует создать

гибкую систему последиplomного образования через переподготовку и повышение квалификации специалистов юридического профиля по возникающим новым направлениям юриспруденции с оптимальными сроками, периодичностью обучения и обеспечением необходимого обновления содержания данной системы [7, с. 101].

По мнению Плохотниченко В.А., повышение и развитие уровня правового образования будущих юристов - это долгий и сложный процесс, который производится для совершенствования общеправовой (как части профессиональной) подготовки юристов, основанный на повышении и развитии уровня правовой культуры личности студента юридического вуза, его правосознания, что в итоге позволит разрешить ряд возникающих вопросов между:

- возникающей потребностью общества в квалифицированных юристах, которые получили качественное юридическое образование и недостаточной степенью разработанности теоретическо-методологических оснований процесса повышения образования у студентов вузов;

- возникающими интересами студентов в получении достойного юридического образования и некоторой неспособностью традиционной системы общеправовой подготовки будущих юристов выполнить их запросы [8, с. 189].

Для повышения качества юридического образования необходима разработка целостной модели общеправовой подготовки студентов юридических вузов с развитой системой методического обеспечения образовательного процесса и наличием научных исследований в этом направлении. Для достижения вышеназванной цели необходимо решить следующие основные задачи:

1) необходимо разработать комплексную модель общеправовой подготовки студентов юридического вуза и внедрить ее в учебный план, а также доработать систему критериев оценки качества правового образования;

2) необходимо определить актуальность применения педагогических технологий, которые являются основным организационно-методическим средством повышения уровня и качества правового образования;

3) необходимо разработать систему наиболее эффективных методов организации учебно-воспитательного процесса в рамках имеющихся юридических дисциплин, основываясь на использовании личностно-ориентированных образовательных технологий [9, с. 190].

Таким образом, можно сделать следующие выводы касательно мер и положений для повышения качества образования будущих юристов:

1) научные исследования в области совершенствования правового образования обладают особой актуальностью и требуют дальнейших поисков решения стоящих перед нами задач;

2) нормативно-правовая база в сфере правового образования требует дальнейшей модернизации в силу изменяющихся социально-экономических условий развития общества;

3) личностные качества будущих работников юридической сферы представляют собой один из важных критериев качества их профессиональной деятельности, что говорит о необходимости воспитания высокого уровня правовой культуры у студентов-выпускников;

4) качество наполняемости образовательных программ по юридическим специальностям должно отвечать реалиям времени, а именно необходимо «наполнять» эти программы обучения дисциплинами, необходимыми для качественной профессиональной деятельности выпускников;

5) необходимо проводить работу в области повышения профессионального уровня профессорско-преподавательского состава (специальные курсы, научные исследования, стажировки и т.д.);

6) использование современных педагогических технологий обучения должно зависеть от специфики обучения по выбранным специальностям;

7) необходим особый контроль в области правового образования, т.к. выпускники юридических специальностей в будущем будут представлять «лицо» государства и призваны защищать права и свободы граждан.

Продолжая мысль о «лице», которое пополнит ряды правоохранительных органов страны, поскольку именно правоохранительные ведомства являются основными работодателями для выпускников юридических специальностей. За все ведомства сказать сложно, но мы затронем такую правоохранительную систему, как тюремное ведомство. Об осужденных нами сказано и написано много. О тюремных кадрах - гораздо меньше. До недавних пор подготовка тюремных кадров проводилась как бы дополнительно, маргинально, считаясь задачей менее важной, чем подготовка полицейских, особенно из ГАИ.

Отметим, что во многих странах бывшего советского блока тюрьмы и другие места заключения принадлежали к сфере почти секретной, находившейся в ведении Министерства внутренних дел. Никакой статистики, никаких фактов, сплошное молчание - такой была много лет преобладающая политика. Ломка молчания о заключенных и начало процесса перемещения пенитенциарной системы в граждански ориентированное Министерство юстиции вызвали много дискуссий о заключенных, но гораздо меньше - о пенитенциарных кадрах. Обучение безопасности проводилось хорошо, но на этом дело почти кончалось.

Попутно отметим, что, например, Польша с пенитенциарной системой, подчиненной Министерству

юстиции с 1956 г., и со специальным, хорошо организованным вузом по обучению тюремных сотрудников, была «приятным» исключением. Но также, исключением было создание в начале 70-х гг. в польских университетах специальных факультетов по педагогике и ресоциализации. Но заметим, что даже в Польше, где международные стандарты, как ООН, так и Совета Европы являлись частью повседневного обучения и практики, персоналу посвящалось немного внимания. Заметим, что тема подготовки персонала затрагивает многие проблемы. В доступной литературе, описывающей тюремную действительность, имеется удивительно мало позиций о тех, кто тоже находится за решеткой и составляет неотъемлемую часть этой действительности. Гораздо меньше исследований посвящено сотрудникам, чем заключенным. Это легко объясняется большей заинтересованностью исследователей эффективностью тюремного заключения [10].

Дело в том, что со становлением Казахстана как демократического, светского и правового государства, на первое место стали выходить интересы гражданина, его права и свободы. Казахстан в своем правовом развитии дошел до такого этапа, когда вопросы обеспечения законности в стадии уголовного преследования и гуманизации исполнения наказаний встали в плоскость практической реализации. Не случайно Глава государства в своем Послании народу Казахстана назвал укрепление независимости судебной системы и передачу исправительных учреждений из МВД в ведение Министерства юстиции в рамках правовой реформы одним из направлений демократизации политической системы общества.

Сама психология силового ведомства предусматривает его отношение к преступнику именно как к преступнику независимо от того, на какой стадии уголовного преследования он находится. Даже находясь в местах лишения свободы, для полицейского ведомства он остается, прежде всего, преступником. И вся политика в отношении ведомства, исполняющего наказание, строится именно на этом подходе. Особенно ярко этот подход проявляется в следственных изоляторах, основное назначение которых состоит в изоляции граждан, подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений, т.е. граждан, которые еще не признаны преступниками и на которых распространяется весь комплекс прав и свобод, предусмотренных Конституцией Республики Казахстан, за исключением тех, что предусмотрены санкцией. Но в силовом ведомстве задача раскрываемости преступлений является преобладающей и, вольно или невольно, следственные изоляторы из органов изоляции превращены в органы раскрытия преступлений. При таком подходе избежать случаев нарушения законности очень сложно.

Как известно, в 2011 году Уголовно-исполнительная система была возвращена в МВД страны. Поэтому подготовкой кадров занимаются учебные заведения Министерства внутренних дел, где профилирующим предметом является оперативно-розыскная деятельность и где воспитывают в духе непримиримости к преступности и преступникам. И это оправдано для выполнения тех функций, которые возложены на полицейское ведомство. Но в уголовно-исполнительной системе от сотрудников, исходя из задач, стоящих перед ними, и требуются несколько иные качества. Каждый сотрудник должен видеть в лишенном свободы, прежде всего, человека, личность и принимать все меры для обеспечения его прав и выполнения предусмотренных законом обязанностей при исполнении наказаний. Здесь на первое место выходят знание пенитенциарной/юридической психологии, передовых методов коррекции личности осужденного, международных норм и стандартов обращения с осужденными [11, с.31].

Плодотворно работать с осужденными могут люди духовно богатые, щедро отдающие это богатство своим подопечным. Еще В.С. Соловьев писал: «Первое и самое важное условие есть, конечно, то, чтобы во главе пенитенциарных учреждений стояли люди, способные к такой высокой и трудной задаче, - лучшие из юристов, психиатров и лиц с религиозным призванием» [12, с.41]. Достигнуть этого невозможно без воспитания и развития у сотрудников колоний уголовно-исполнительной системы необходимых профессиональных, личностных качеств.

Литература:

1. Рамазанова П.К., Гаджиева З.А. Пути оптимизации юридического образования в России // Самарский научный вестник. 2016. № 1 (14). С. 185-189.
2. Казаков В.Н., Анненков А.Ю. Профессиональные качества юриста: постановка проблемы // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. Вып. 1. Часть II. Тула: Изд-во ТулГУ. 2016. С. 52-61.
3. Кочисов В.К., Кочисов С.В. Современная система правового образования студентов // Территория науки. 2016. № 1. С. 138-143.
4. Аленина И.В. О содержании программ подготовки юристов в условиях реформирования системы высшего образования // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2015. № 1 (42). С. 241-245.
5. Бижигитова А.С., Теменова Д.Т. Правовое образование в Казахстане: современный взгляд на проблемы и перспективы развития // Межвузовский вестник. 2004. № 1. С. 241-245.
6. Жамулдинов В.Н. О проблеме справедливости как цели уголовного наказания // Гуманитарно-пенитенциарный вестник. - 2014. - №7. - С. 87-94.
7. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями).

ми по состоянию на 09.04.2016 г.)

8. Махрова М.В., Хузина А.Х. Критерии качества высшего юридического образования // Вестник Оренбургского государственного университета. 2012. № 3 (139). - С. 120-125.

9. Алауханов Е.О. Актуальные проблемы юридического образования в Казахстане // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. 2015. № 1. С. 99-101.

10. Плехотниченко В.А. Повышение эффективности и качества юридического образования // Вестник Таганрогского государственного педагогического института. 2016. № 1. С. 189-193.

11. Моника Платек. Из выступления профессора Варшавского университета перед слушателями Павлодарского юридического колледжа КУИС Министерство юстиции Республики Казахстан, Павлодар, 2007 г.

12. Посмаков П. Тюремный синдром. – Алматы: ТОО «Баспа», 2001 – 32с.

13. Соловьев В.С. Оправдание добра: Нравственная философия // Соч.: В 2 т. Т.2.М.: Знание, 1990. С.270

ОБЩИЕ И ЧАСТНЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНО-ИСПЫЛНИТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В СВЕТЕ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ И БОРЬБЫ С НЕЙ

Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович

кандидат юридических наук

Костанайский филиал Челябинского государственного университета

Республика Казахстан, г.Костанай, заместитель директора по науке,

докторант Российского университета дружбы народов

Резюме: целевое предназначение публикации заключается в изучении особенностей уголовно-исполнительной политики через взаимосвязь с уголовно-правовой политикой на примере противодействия преступлениям, связанным с торговлей людьми. Анализируются историко-правовые и сравнительные аспекты эволюционирования и развития национальной уголовно-исполнительной системы с одновременным обращением к экспертным оценкам казахстанских и российских ученых.

Особый акцент сделан на характерных трендах учетно-регистрационной и судебной практики по делам о преступлениях, связанных с торговлей людьми через призму сопоставления аналитических документов и экспертных материалов Верховного Суда, Комиссии по правам человека, Института Генеральной прокуратуры, Института законодательства Министерства юстиции Республики Казахстан.

Общий вывод: в целях дальнейшего совершенствования уголовной политики, в том числе уголовной и уголовно-исполнительной необходимо обеспечивать непрерывность, комплексность, системность, синхронность, широкое вовлечение представителей независимых научных экспертов.

Ключевые слова: преступления, связанные с торговлей людьми, уголовно-правовая политика, уголовно-исполнительная политика, судебная практика, назначение наказаний, права и свободы осужденных.

Түйін: жариялымның нысаналы мақсаты адам саудасымен байланысты қылмыстарға қарсы әрекет ету мысалын ала отырып қылмыстық-құқықтық саясатымен өзара байланысы арқылы қылмыстық-атқару саясатының ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Ұлттық қылмыстық-атқару жүйесінің қазақстандық және ресейлік ғалымдардың сараптамалық бағлауларына жүгіне отырып дамуы мен және одан әрі қалыптасуындағы тарихи-құқықтық және салыстыру аспектілері сараланады.

Жоғарғы Соттың, адам құқықтары жөніндегі Комиссияның, Бас прокуратура Институтының, Қазақстан Республикасы Әділет Министрлігі заң шығару Институтының талдау құжаттары мен сараптамалық материалдардың салыстыру арқылы адам саудасымен байланысты қылмыстардың есепке алу – тіркеу және сот тәжірибесіндегі өзіне тән үрдістеріне ерекше назар аударылған.

Жалпы қорытынды: қылмыстық саясат, соның ішінде қылмыстық және қылмыстық-атқару саясаттарын одан әрі жетілдіру мақсатында үздіксіздікті, кешенділікті, жүйелілікті, үндестікті, тәуелсіз ғылыми сарапшылар өкілдерін кеңінен тартуды қамтамасыз ету қажет.

Түйін сөздер: қылмыс, адам саудасымен байланысты қылмыстар, қылмыстық-құқықтық саясат, қылмыстық-атқару саясаты, сот тәжірибесі, жаза тағайындау, сотталғандардың құқықтары мен бостандықтары.

Summary: the purposeful aim of the publication is to study the features of the criminal-executive policy through the relationship with the criminal-legal policy on the example of counteraction of crimes connected with trafficking in persons. The historical-legal and comparative aspects of evolution and development of the national penitentiary system are analyzed with simultaneous appeal to expert assessments of Kazakh and Russian scientists.

Particular emphasis is placed on the characteristic trends of accounting- registrational and judicial practice in cases involving crimes connected with trafficking in persons through the prism of comparing analytical documents and expert materials of the Supreme Court, the Commission on Human Rights, the Institute of the General Prosecutor's Office, the Institute of Legislation of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan.

The general conclusion: in order to further improvement of the criminal policy, including criminal and penitentiary policies, it is necessary to provide continuity, completeness, systemic nature, synchronism, wide involvement of representatives of independent scientific experts.

Key words: crime connected with trafficking in persons, criminal-legal policy, penitentiary policy, judicial practice, the appointment of punishments, the rights and freedoms of convicts.

Развивая поиск оптимальных путей совершенствования антикриминальной деятельности в сфере противодействия преступности, связанной с торговлей людьми заметим, что значительная активизация соответствующей национальной межведомственной комиссии уже демонстрирует заметные успехи и прогрессивные достижения.

В новейшей истории проблематика торговли людьми была отражена в первой государственной программе правовой реформы 1994 года и в последующих концепциях правовой политики 2002 и 2009 годов, во всех программах профилактики правонарушений и борьбы с преступностью (на 1993-1995 г.г., 1997-2000 г.г., 2000-2002 г.г., 2003-2004 г.г., 2005-2008 г.г., 2011-2013 г.г.) [1], была предметом перманентного правового мониторинга и совершенствования норм уголовного законодательства по вопросам противодействия торговле людьми [2, с.14,15,20], в том числе торговли несовершеннолетними [3, с.11-14,18,21,27,28]. Верховный Суд РК не просто принял специальное нормативное постановление в 2012 году, в которое в 2017 году были

внесены поправки, но и составил два важных аналитических документа – Обобщение судебной практики по уголовным делам, связанным с торговлей людьми за 2013 и 2014 годы (предусмотренным статьями 125 ч.3 п. «б», 128, 132-1, 133, 270, 271 УК)[4,с.36-64], Обобщение по вопросам обеспечения в судебном разбирательстве прав потерпевших по делам о торговле людьми (на основе рассмотренных в 2014-2015 г.г. уголовных дел)[5,с.78-108].

Отечественный ученый-правовед Акимжанов Т.К. убежден, что «уголовная политика должна охватывать в первую очередь вопросы наказуемости деяний, содержания самого наказания и его назначения. Поэтому и определение уголовной политики должно охватывать именно указанные направления»[6,с.13].

В одном из новейших учебников авторы подчеркивают, что «исполнение наказания – важнейший этап в борьбе с преступностью»[7,с.8], отражающий результативность совместных усилий правоохранительных органов. Точка соприкосновения между двумя разновидностями генетически родственными разновидностями уголовной политики, к примеру, одни ученые выражают следующим образом: «уголовно-исполнительная политика является в определенном смысле производной от уголовно-правовой, служит своеобразной формой реализации уголовно-правовой политики»[8,с.31].

Поскольку одним из показателей эффективности уголовной юстиции является судебная практика в части вынесенных приговоров и назначенных видов наказаний, что служит связующим звеном между уголовно-правовой и уголовно-исполнительной политикой, то приведем ряд соответствующих статистических данных из одного из обобщений Верховного Суда 312 уголовных дел за 2013 и 2014 годы.

Для полноты картины будут предоставлены максимально обширные сведения.

В 2014 году по части 3 статьи 125, части 3 статьи 126, статей 128, 132-1, 133, 270 и 271 УК осуждено 185 лиц (в 2013 году – 175), что свидетельствует о небольшом росте количества уголовных дел.

В 2014 году из 185 (в 2013 году из 175) к лишению свободы осуждено 40 лиц или 21,6% (в 2013 году 42 лица или 24%); условно осуждено 140 лиц или 75,7% (2013 год – 113 или 64,6%).

В разрезе статей УК количество осужденных лиц к лишению свободы выглядит следующим образом:

- по статье 133 УК – 14 лиц или 35% (в 2013 году – 13 лиц или 30,9%);
- по статье 271 УК – 9 лиц или 22,5% (в 2013 году – 3 лица или 7,1%);
- по статье 128 УК – 5 лиц или 12,5% (в 2013 году – 4 лица или 9,5%);
- по части 3 статьи 125 УК – 5 лиц или 12,5% (в 2013 году – 8 лиц или 19%);
- по статье 270 УК – 2 лица или 5% (в 2013 году – 1 лицо или 2,4%);
- по статье 132-1 УК – 1 лицо или 2,5% (в 2013 году – 1 лицо или 2,4%).

В разрезе статей УК количество условно-осужденных следующее:

- по статье 271 УК – 119 лиц или 85% (в 2013 году – 106 лиц или 93,8%);
- по статье 133 УК – 15 лиц или 10,7% (в 2013 году – 3 лица или 2,6%);
- по статье 128 УК – 3 лица или 2,1% (в 2013 году – 2 лица или 1,7%);
- по части 3 статьи 126 УК – 1 лицо или 0,7% (в 2013 году - 0);
- по части 3 статьи 125 УК – 0 лиц (в 2013 году - 0);
- по статье 270 УК – 2 лица или 1,4% (в 2013 году – 1 лицо или 0,9%);
- по статье 132-1 УК – 0 лиц (в 2013 году – 1 лицо).

За анализируемый период всего освобождено от наказания 1 человек в 2013 году, в 2014 году – 0.

Таким образом, видно, что судебная практика характеризуется в основном назначением наказания в виде лишения свободы в основном за преступление, предусмотренное статьей 271 УК (вовлечение в занятие проституцией). Это в принципе не вызывает удивления в контексте мировых трендов в сфере торговли людьми. На наш взгляд, интересен другой факт – значительное количество лиц условно осужденных по делам, связанным с сексуальной эксплуатацией в рамках ориентации на реализацию принципа гуманизма. Главное, чтобы при этом не нарушался принцип справедливости, и это реально способствовало бы достижению законодательно закрепленных целей уголовного наказания.

Весьма важно стремление органов правопорядка к реализации такого принципа как неотвратимость ответственности, о чем свидетельствует тот факт, что за тот же вышеназванный период (2013-2014 год) с вынесением обвинительного приговора было рассмотрено 312 дел в рамках, которых осуждено 360 лиц и нет ни одного оправданного.

Из общих закономерностей можно констатировать, что ежегодно органами полиции возбуждается свыше 300 уголовных дел о преступлениях, связанных с торговлей людьми, до суда по различным обстоятельствам «доходят» не все. Согласно данным Комиссии по правам человека при Президенте РК в 2015 году количество возбужденных дел составило 345, в том числе по ст.116 (принуждение к изъятию или незаконное изъ-

ятие органов и тканей человека) – 1, по ст.125 ч.3 п.2 УК (похищение человека с целью эксплуатации) – 2, по ст.128 УК (торговля людьми) – 41, по ст.134 (вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией) – 18, по ст.135 УК (торговля несовершеннолетними) – 46, по ст.308 УК (вовлечение в занятие проституцией) – 36, по ст.309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество) – 199. Также возбуждено 4 уголовных дела за создание и руководство организованной группой, в целях совершения одного или нескольких преступлений, связанных с торговлей людьми. Без учета ст.309 было расследовано 153 уголовных дела, из них в суде рассмотрено 12 дел, по которым осуждено 17 лиц с назначением от 1 года до 7 лет лишения свободы[9,с.90]. Из данного документа вытекает также, что острое пунитивного воздействия сводится к назначению такого вида наказания как лишение свободы. В целом, такая ситуация характерна и для предшествующего периода.

Так, по данным Комиссии по правам человека в 2011-2012 году было осуждено 265 лиц, в том числе по статье 125 ч.3 п. «б» (похищение человека с целью эксплуатации) – 4, по ст.126 ч.3 п. «б» (незаконное лишение свободы с целью эксплуатации) – 12, по ст.128 УК (торговля людьми) – 19, по ст.132-1 УК (вовлечение несовершеннолетнего в проституцию) – 1, по ст.133 УК (торговля несовершеннолетними) – 16, по ст.270 (вовлечение в занятие проституцией) – 2, по ст.271 УК(содержание притонов для занятия проституцией) – 211 [10,с.23]. Таким образом, анализ различных источников информации свидетельствует о том, что ежегодно регистрируется от 300 до 700 уголовных дел, из которых до суда доходит чуть меньше половины из них.

В сравнительно-правовом плане, обратимся к опыту России. Коллектив авторов научного доклада, отмечает, что подобные диспропорции характерны для деятельности судов многих стран и приводят такие данные. За совершение преступлений, предусмотренных ст.127-1 УК РФ, 70% осужденных были приговорены к лишению свободы (это преступление, за совершение которого суды применяют самые суровые наказания), остальные 30% приходятся на назначение лишения свободы условно[11,с.195,196]. В этой, связи, приведем экспертное мнение Скобелина С.Ю., который пишет: «прослеживая практику применения отдельных видов наказания и условного осуждения с 2001 по 2007 годы, необходимо подчеркнуть, что из всех осужденных за этот период условное осуждение стабильно занимало лидирующее положение, а именно применялось к каждому второму осужденному (45,1-57,5%)»[12,с.126].

Проблема объективности, достоверности правовой статистики обсуждается очень давно и многими правоведами: криминологи, пенитенциаристы и другие.

В этой связи, нельзя не согласиться с Уткиным В.А., который пишет: «Едва ли нуждается в дополнительном обосновании объективная взаимосвязь между формированием уголовного законодательства и судебной практикой как проявлением уголовно-правовой политики и уголовно-исполнительным законодательством и уголовно-исполнительной деятельностью как элементами уголовно-исполнительной политики. Однако на практике такое взаимодействие имеет место далеко не всегда»[13,с.10].

Причинно-факторный комплекс весьма широк и разнообразен. Так, Саламатов Е.А., предметно изучающий проблематику количественных показателей «тюремного населения» обратил внимание на то, что «динамика численности заключенных в пенитенциарных учреждениях не обязательно параллельна динамике зарегистрированных в стране преступлений и здесь нужно учитывать: изменение вектора уголовной политики; уровень раскрываемости преступлений; определенная часть уголовных дел прекращается в силу разных законных оснований; применение мер пресечения, не связанных с заключением под стражу, также как и осуждение к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества; разрыв во времени между моментом совершения преступления и поступлением осужденного лица в исправительное учреждение»[14,с.72].

Свой профессиональный взгляд, во многом схожий с предыдущей точкой зрения, выражает Скаков А.Б. – один из разработчиков проекта УИК РК 2014 года. До принятия этого законодательного акта на одной из международных конференций он заявил, что «статистические показатели реализации уголовно-исполнительной политики Казахстана, направленной на снижение численности осужденных в пенитенциарных учреждениях, свидетельствуют о том, что коренные изменения по ее улучшению не достигаются. Это связано с рядом причин: рост преступности, особенно наиболее опасных ее видов, снижение экономического благосостояния населения, безработица, коррупция, упущения в воспитательном процессе молодежи и т.д.»[15,с.91]. Набор достаточно известный и соответствующий т.н. транзитным обществам, следующего курсов созидания и реформ, наработки собственного опыта.

Что касается количественных показателей преступности и ее социальных последствий, нельзя не затронуть проблему института судимости, который продолжает оставаться одним из серьезных препятствий ресоциализации осужденных. В этой связи, по справедливому утверждению Джансараевой Р.Е. «в Республике Казахстан не разработаны подходы к определению показателей возможного или приемлемого уровня судимости населения, предельного наполнения мест лишения свободы и других элементов, определяющих уровень реализации карательного аспекта уголовной политики»[16,с.6]. Вместе с тем, разрешение этой проблемы, в том числе за счет введения категории уголовных проступков будет способствовать достижению одной из важнейших целей наказания – исправления осужденного, прежде всего, путем мотивации скорейшему интегрированию в общество при условии осознания, что этот социум его примет, не выставляя барьер

в виде судимости.

Осужденные к лишению свободы лица испытывают на себе все особенности современной уголовно-исполнительной системы, пребывающей в фазе перманентного реформирования на основе международных стандартов. Это обязательно должно подвергаться постоянному конструктивно-критическому анализу, поскольку как еще в 2009 году справедливо отмечал Аюбаев М.А. «международные стандарты, которым стремится соответствовать уголовно-исполнительная система Республики Казахстан, требуют поиска новых подходов к организации исполнения наказания и адаптации осужденных после их освобождения из мест лишения свободы»[17,с.78].

Два направления деятельности, на которые сегодня сделан особый акцент: 1) обеспечение прав и свобод осужденных путем модернизации режима отбывания наказания;

2) ресоциализация осужденных, то есть содействию их реинтеграции в законопослушное общество и стремление к активной, позитивной и продуктивной деятельности в нем.

Что касается первого аспекта, то еще в Программе дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2004-2006 годы[18] первоочередной целью указывалось улучшение условий содержания осужденных, содержащихся в исправительных учреждениях. В Программе дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2007-2009 годы[19] среди задач обозначены улучшение условий содержания лиц в учреждениях УИС, обеспечение трудоузанности осужденных, создание условий для социальной реабилитации лиц, освобожденных из мест лишения свободы.

В Концепции совершенствования уголовно-исполнительной политики в Республике Казахстан на 2007-2015 годы[20], было четко указано, что одним из приоритетных направлений развития правовой политики является дальнейшее развитие уголовно-исполнительного развития, которое должно исходить из признания первичности и неотъемлемости прав и свобод человека как высших социальных ценностей, охраняемых законами.

Вместе с тем, каждому этапу развития присущи свои особенности, которые зависят от модернизации политико-правовой сферы, экономического базиса, духовно-нравственного возрождения нации.

В 2004 году в г. Алматы состоялся специальный форум, на котором, в частности, Валиев Х.Х. отметил следующее: «Условно подразделяя ее на политику в сфере предупреждения преступности, уголовную политику и уголовно-исполнительную политику и уголовно-исполнительную политику, можно сказать, что она полностью отражает новые экономические отношения и новые политические позиции в отношении прав человека, возникшие в нашем обществе в последнее десятилетие»[21,с.121].

В сравнительно-правовом отношении приведем экспертное мнение российских ученых, констатирующих схожие закономерности, характерные для постсоветского пространства. Так, Кашуба Ю.А. пишет: «изменения политики государства произошли в последние два десятилетия. Речь идет об: отношении к правам осужденных; новых экономических отношениях, возникших в обществе; существенных преобразованиях в производственной деятельности исправительных учреждений; деполитизации воспитательной работы с ними (возникший вакуум в воспитательной работе с осужденными в этот период заполнили многочисленные религиозные организации: баптистов, евангелистов и пр.); изменении организационных основ уголовно-исполнительной системы»[22,с.16].

Краеугольным камнем современной уголовной политики выступает ресоциализация, в рамках которой также происходит реализация постулата о приоритетности прав и свобод человека, ставшего идеологической основой гуманизации пенитенциарной системы. Так, Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е., Молдашева А.Б. полагают, что «в условиях гуманизации уголовно-исполнительной политики вопрос социальной защиты лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы, их прав и интересов является приоритетным в общей системе нормотворческого процесса», даже предложили собственные проекты концепции, закона и подзаконных актов[23,с.7].

В историко-сравнительном аспекте можно констатировать, что ряд высказанных мыслей отечественными учеными в период с 2005 по 2012 годы весьма схожи, несмотря на активное реформирование уголовно-исполнительной системы.

Так, в своей монографии, отражающей ключевые аспекты и основные результаты докторской диссертации Жунусов Б.Ж. обратил внимание на то, что страна получила в наследство систему исполнения наказания, сформированную «более тридцати лет назад в условиях централизма», которая решала, в основном, две задачи: «изоляция осужденных от общества и использование их труда на низкорентабельных производствах»[24,с.29]. Далее автор указывал на то, что ведомственная закрытость исправительных учреждений, которая привела к самоизоляции, самостоятельности в плане формирования основ пенитенциарной политики. Не удивительно, что «применяемые ими меры нередко носили непоследовательный характер, не затрагивали основ самой системы исполнения уголовных наказаний»[25,с.29].

Правильный выход заключался в том, чтобы система становилась более транспарентной и стремилась к соответствию прогрессивному опыту, накопленному другими странами с одновременным учетом собственных позитивных наработок в виде проведенных исследований, проведенных научно-прикладных форумов и

выдвинутых на них резолюциях с конкретными практическими рекомендациями.

На одной из таких конференций, Рахимбердин К.Х. верно заметил, что «будущее уголовно-исполнительной системы во многом зависит от степени зрелости гражданского общества, сохранения либеральных тенденций уголовной политики, совершенствования деятельности различных звеньев государственного управления и развития концептуальных подходов к определению стратегии борьбы с преступностью и обеспечению безопасности общества»[26,с.131].

Он же в рамках своей докторской диссертации с изложением основных результатов в монографии обратил внимание на определенные сдвиги в этом вопросе, вместе с тем, упоминая о «застарелых» проблемах, связанных с таким видом наказания как лишение свободы, которая как указывает он, несмотря на все реформаторские усилия, «пока остается наиболее применяемым из всех видов наказаний в Казахстане и России»[27,с.100].

Раз уж затронут сравнительно-правовой аспект, то считаем обоснованным привести ряд ценных высказываний российских авторов, которые ими были озвучены в рамках специальной международной конференции по вопросам состояния и перспектив уголовно-исполнительной политики. Так, Маликов Б.З. отметил следующее: «по историко-временным, политико-правовым, социально-экономическим, ментальным параметрам и критериям современное общество в России уже находится на достаточном удалении от советской действительности и парадигм ее социальной организации. Влияние прошлого сохраняется и на уровне правового регулирования исполнения уголовных наказаний в части определения и обеспечения правового статуса осужденного, безопасности в местах изоляции и лишения свободы»[28,с.21].

Аналогичное мнение у Саламатова Е.А., который, констатирует, что «в обществе и государстве все еще не произошло осознания и переосмысления всей отрицательной природы уголовного наказания в виде лишения свободы. К сожалению, в сознании субъектов правоприменения, как в части назначения, так и в части исполнения лишения свободы, сохраняется исторически унаследованное давление тоталитарного советского прошлого, когда основным видом уголовного наказания выступало лишь лишение свободы»[29,с.76].

По его мнению, в современной «уголовно-исполнительной политике Казахстана можно увидеть пенитенциарную, постпенитенциарную и непенитенциарную парадигмы»[30,с.100]. Причем именно в их сочетании залог обеспечения эффективности и рационализма уголовно-исполнительной политики.

По авторской концепции, пенитенциарная парадигма проявляется в организации исполнения карательных санкций, связанных с изоляцией от общества (исполнение наказания в виде пожизненного или «срочного» лишения свободы).

Постпенитенциарная парадигма охватывает реализацию постпенитенциарного контроля и ресоциализации в процессе условно-досрочного освобождения от наказания в виде лишения свободы, отсрочки отбывания наказания. «Непенитенциарная» парадигма сводится к применению некарательных мер, таких как условное осуждение (наиболее массовой альтернативы лишению свободы), отсрочка отбывания наказания беременными женщинами и женщинами, имеющими малолетних детей, применяемая непосредственно в момент постановления обвинительного судебного приговора.

В русле идеологии совершенствования законодательства в сфере обеспечения прав и свобод осужденных с прицелом повышения эффективности исправительно-воспитательных мер в уголовно-исполнительной системе, Скаков А.Б. считает важным «продолжить поэтапное создание необходимого количества тюрем, отвечающих требованиям международных стандартов (в каждом областном центре и больших городах либо вблизи от них), путем реконструкции имеющихся и строительства новых»[31,с.95]. В конечном счете, это, по мнению ученого, будет способствовать обеспечению личной безопасности осужденных к лишению свободы, созданию условий для нейтрализации влияния криминальной субкультуры.

Вопрос личной безопасности также связан с другой фундаментальной категорией как физическая неприкосновенность. В этой связи, как верно отметила Мектепбаева С. «при проведении такой реформы важно не только иметь здания нового формата, но и сотрудников нового формата, которые воспринимали бы осужденного как носителя человеческого достоинства и поэтому заслуживающего пребывания на индивидуализированной территории, обособленной от других осужденных»[32,с.128]

В любом случае в контексте последовательной и комплексной реализации Концепции правовой политики страны необходимо далее неуклонно осуществлять реформирование уголовно-исполнительной системы за счет принятия системных мер организационно-практического характера. Цели обозначены, задачи поставлены, ориентиры имеются, а за всем этим осуществляется разноуровневый контроль, что обусловлено выполнением нашей страной взятых на себя международных обязательств в сфере прав и свобод человека. Как отмечает видный ученый Селиверстов В.И., «необходимо обратить особое внимание на систему контроля (надзора) за деятельностью учреждений и органов, исполняющих уголовные наказания и иные меры уголовно-правового характера, которая включает в себя национальный государственный, общественный и международный контроль»[33,с.38]. Очень важно, чтобы при этом обязательно учитывались научные рекомендации также и независимого экспертного сообщества, представители которого нередко высказывают замечания по поводу их игнорирования. Иначе как неоднократно отмечали многие видные ученые, будет

нарушена системность уголовной, в том числе и уголовно-исполнительной политики, соответственно это напрямую и неизбежно отразится на оптимальной реализации национальной правовой политики. Относительно индикатора – количественно-качественных показателей преступности, как, в общем-то, верно акцентируют внимание эксперты Института Генеральной прокуратуры РК «в рамках реализации уголовной политики государства возникает необходимость научиться различать, оценивать и принимать меры к повышению эффективности, во-первых, правоприменительной практики, во-вторых, уголовно-правовых институтов»[34,с.707]. Следует добавить, что само по себе позитивным фактом является осуществление различными ведомствами и их учреждениями мониторинговой и аналитической работы, однако, целесообразно обеспечить этому процессу непрерывный, комплексный и системный характер, что подразумевает их синхронизацию и согласование. В данном направлении кроются серьезные резервы и большой потенциал.

Список литературы

1. Государственная программа первоочередных мер по борьбе с преступностью и укреплению правопорядка в Республике Казахстан на 1993-1995 годы. Утв.пост.Президента РК от 23.09.1993 г. №1352; Государственная программа по борьбе с преступностью и укреплению правопорядка в Республике Казахстан на 1997-1998 годы и основным направлениям правоохранительной деятельности. Указ Президента РК от 20.06.1997 г. №3558; Программа борьбы с преступностью в Республике Казахстан на 2000-2002 годы. Утв.пост.Правительства РК от 31.10.2000 г. №1641; Программа профилактики правонарушений и борьбы с преступностью в Республике Казахстан на 2003-2004 годы. Утв.пост.Правительства РК от 29.12.2002 г. №1430; Программа профилактики правонарушений и борьбы с преступностью в Республике Казахстан на 2005-2008 годы. Утв.пост.Правительства РК от 24.12.2004 г. №1355; Отраслевая программа профилактики правонарушений в Республике Казахстан на 2011-2013 годы. Утв.пост.Правительства РК от 21.12.2010 г. №1390.
2. Аналитический отчет по теме фундаментального и научно-прикладного исследования «Уголовное законодательство Республики Казахстан: проблемы и пути совершенствования». Астана: Отдел уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства и судебной экспертизы Института законодательства Республики Казахстан, 2013 г.
3. Аналитический отчет по теме фундаментального и научно-прикладного исследования «Охрана прав детей в Республике Казахстан (уголовно-правовые и криминологические аспекты)». Астана: Отдел уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства и судебной экспертизы Института законодательства Республики Казахстан, 2014 г.
4. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан-2015-№12
5. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан -2016-№12.
6. Акимжанов Т.К. О поиске новых путей противодействия преступности в Казахстане в современных условиях//Материалы международной научно-практической конференции «Криминальные угрозы современности и стратегии антикриминальной безопасности личности, общества, государства» (Ежегодные Каиржановские криминологические чтения). 27 сентября 2013 г. – Алматы: «Қазақ университеті», 2014.
7. Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан. Учебник.-Алматы: «Жеті жарғы», 2017.
8. Блинников В.А. Глава 2. Уголовная политика//Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник/Под ред.А.В.Бриллиантова-2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2016.
9. Аналитический доклад «Актуальные проблемы защиты прав трудящихся-мигрантов и жертв торговли людьми в Республике Казахстан». Астана: Комиссия по права человека при Президенте РК, 2017.
10. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Под общей редакцией Куаныша Султанова, Тастемира Абишева. Астана: Комиссия по правам человека при Президенте РК, 2015.
11. Противодействие торговле людьми в Российской Федерации: науч.докл/Под ред. В.С.Овчинского, Ю.Ш.Торбина – М.: Норма, 2009.
12. Скобелин С.Ю. Тенденции уголовно-исполнительной политики России начала XX века//Lex Russica-2016-№4.
13. Уткин В.А. Судебная практика и уголовно-исполнительная политика//Уголовно-исполнительная политика и вопросы исполнения уголовных наказаний: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (г.Рязань, 24-25 нояб. 2016 г). Рязань: Академия ФСИН РФ, 2016.-С.10.
14. Саламатов Е.А. Численность «тюремного населения» Казахстана за последние 10 лет: динамика и причины ее колебаний//Правовая реформа в Казахстане.-2012-№3.
15. Скаков А.Б. Реализация уголовной политики в новых Уголовном, Уголовно-процессуальном и уголовно-исполнительном кодексах Казахстана//Материалы международной научно-практической конференции «Тенденции развития уголовной политики государств в условиях глобализации», посвященной памяти профессора Баймурзина Галирашида Иорисовича, 12 октября 2013 г. – Алматы: «Қазақ университеті», 2014.
16. Джансараява Р. Тенденции уголовной политики в современных условиях//Фемида.-2012-№2.
17. Аюбаев М.А. Адаптация лиц, освобожденных из мест лишения свободы, как завершающая стадия реализации профилактических функций уголовно-исполнительной системы//Современные проблемы и тенденции развития уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права Республики Казахстан: мат-лы междунар. науч.-практ. конф.: в 2-х т-х/отв. ред. д.ю.н., проф. С.Е. Еркенов, д.ю.н., проф. Борчашвили, заслуженный деятель науки РФ, д.ю.н., проф. Ю.М. Антонян, заслуженный деятель науки РФ, д.ю.н., проф. С.В. Гирько. – Караганда: КарЮИ МВД РК им.Ба-

римбека Бейсенова, 2009.

18. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2003 г. №1376 «Об утверждении Программы дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2004-2006 годы».

19. Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 августа 2007 г. №673 «Об утверждении Программы дальнейшего развития уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на 2007-2009 годы».

20. Указ Президента Республики Казахстан от 25 сентября 2006 года №906 «О Концепции совершенствования уголовно-исполнительной политики в Республике Казахстан на 2007-2015 годы».

21. Валиев Х.Х. К вопросу о влиянии гуманизации уголовной политики на некоторые принципы уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан//Гуманизация уголовной политики Республики Казахстан: достижения и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции (г.Алматы, 29-30 апреля 2004 г.).-Алматы: Паритет,2004.

22. Кащуба Ю.А. Уголовно-исполнительная России: вчера, сегодня, завтра//Уголовно-исполнительная политика и вопросы исполнения уголовных наказаний: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (г.Рязань, 24-25 нояб. 2016 г. Рязань: Академия ФСИН РФ, 2016.

23. Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е., Молдашева А.Б. Организация социальной и иной помощи лицам, отбывающим уголовное наказание, и их ресоциализация. Учебно-практическое пособие.Алматы: «Жеті жарғы»,2015.

24. Жунусов Б.Ж. Проблемы уголовной политики: монография. Караганды: «Юридическая академия «Фемид»,2005.

25. Жунусов Б.Ж. Указ. соч.

26. Рахимбердин К.Х. Уголовно-исполнительная политика Казахстана: новые векторы развития//Перспективы развития судебно-правовой реформы в Республике Казахстан: сборник материалов круглого стола – Алматы: Центр исследования правовой политики,2009.

27. Рахимбердин К.Х. Гражданское общество Казахстана и его роль в гуманизации уголовной политики: Монография. – 2-е изд.-Усть-Каменогорск: Либриус,2011.

28. Маликов Б.З. Теоретико-правовые проблемы в научно-теоретической модели Общей части УИК РФ//Уголовно-исполнительная политика и вопросы исполнения уголовных наказаний: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (г.Рязань, 24-25 нояб. 2016 г.) Рязань: Академия ФСИН РФ, 2016.

29. Саламатов Е.А. Указ. соч.

30. Рахимбердин К.Х. Гражданское общество Казахстана и его роль в гуманизацию уголовной политики: Монография. – 2-е изд.-Усть-Каменогорск: Либриус,2011.

31. Скаков А.Б. Указ. соч.

32. Мектепбаева С. Совершенствование уголовно-исполнительной политики и перспективы создания национального превентивного механизма// Перспективы развития судебно-правовой реформы в Республике Казахстан: сборник материалов круглого стола – Алматы: Центр исследования правовой политики,2009

33. Селиверстов В.И. Научно-теоретическая модель Общей части УИК РФ: новеллы и перспективы//Уголовно-исполнительная политика и вопросы исполнения уголовных наказаний: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (г.Рязань, 24-25 нояб. 2016 г. Рязань: Академия ФСИН РФ, 2016.

34. Карипова А.Т., Касымова А.С., Муканов Д.Ж. О влиянии учетно-регистрационной системы на показатели преступности в новых условиях (на примере квартального анализа преступности)//Всероссийский криминологический журнал.-2016-Т.10-№4.

К ВОПРОСАМ АКТУАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ОТХЛАМИ ПРОИЗВОДСТВА И ПОТРЕБЛЕНИЯ

Бектурова А.Г.
докторант
КазНУ им. аль-Фараби

Резюме: В статье рассматриваются вопросы правового регулирования утилизации твердых бытовых отходов в Республике Казахстан. Делается вывод о необходимости предприятия целого комплекса государственных мер по внедрению политики бережного отношения к природе при утилизации отходов. Предложены некоторые меры по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Экологическое право, утилизация ТБО, «зеленая экономика».

Summary: The article deals with the issues of legal regulation of solid domestic waste utilization in the Republic of Kazakhstan. The conclusion is made about the necessity of the enterprise of a whole complex of state measures for the introduction of a policy of careful attitude to nature in the utilization of waste. Some measures are proposed to improve the current legislation.

Keywords: Environmental law, SDW utilization, "green economy"

Түйін: Мақалада Қазақстан Республикасында қатты тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жаратуды құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады. Кәсіпорынның қалдықтарды кәдеге жаратуға табиғатпен мұқият қарым-қатынас саясатын енгізу бойынша мемлекеттік шаралар кешенінің қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша кейбір шаралар ұсынылады.

Түйінді сөздер: Экологиялық құқық, SDW пайдалану, «жасыл экономика».

Одним из важных направлений охраны окружающей среды является качественное управление отходами антропогенной деятельности. Данная проблема актуальна для всего человечества и представляется одной из глобальных, что вызвано широтой аспектов воздействия отходов, а именно и на почву, и на воздушное пространство, воды и пр. Каждая страна в меру своих экономических, социальных и иных аспектов выбирает свой путь решения данной проблемы. Вместе с тем, весь мировой опыт показал, что определяющую роль в этом вопросе играет государственное регулирование, которое официализируется в большинстве случаев специализированными законами и программными документами.

Базовым документом управления отходами в Республике Казахстан является Экологический Кодекс РК от 9 января 2007 года № 212-III регулирующий отношения в «области охраны, восстановления и сохранения окружающей среды, использования и воспроизводства природных ресурсов при осуществлении хозяйственной и иной деятельности, связанной с использованием природных ресурсов и воздействием на окружающую среду, в пределах территории Республики Казахстан» [1]. Главами 41–44 регламентированы вопрос правового регулирования экологических требований при определении права собственности на отходы производства и потребления, при обращении отходов производства и потребления, к полигонам захоронения и долговременным хранилищам и к пунктам хранения и захоронения радиоактивных отходов.

Уже поверхностный анализ данных актов позволяет констатировать, что в стране, в решении вопросов отходов, акцент делается на захоронение.

Захоронение отходов представляет собой складирование отходов в местах, специально установленных для их безопасного хранения в течение неограниченного срока. Это один из наиболее применяемых в мире способов, который подвергается постоянной критике со стороны ученых и экологов и подлежащий осмыслению самими государственными органами, отвечающими на управление отходами. И это при том, что еще в 70-х года XX века американский учёный Кеннет Баулдинг в своем исследовании отмечал, что «конечным продуктом экономической жизни является мусор, что каждый год в США образуется такое количество мусора, что его хватает для заполнения колонны грузовиков длиной, равной половине расстояния от Земли до Луны. И с каждым годом эта транспортная колонна становится всё длиннее и длиннее! И неудивительно, что всё большее количество учёных и экспертов говорят о необходимости пересмотра этой точки зрения, переоценке отношения к твёрдым бытовым отходам (ТБО) и формулировании благоразумной политики активного управления их потоками и их вторичным использованием» [2].

Захоронение представляет собой самый базовый способ борьбы с мусором в Казахстане. Так, в Национальном докладе о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов за 2015 год отмечено, что «Общий объем накопленных промышленных отходов в Казахстане составляет более 28 млн. тонн. По отчетным данным за 2015 год объем образованных промышленных отходов по республике составляет 982211,796 тыс. тонн, из них утилизировано 227062,422 тыс. тонн, что составило 23,12 %. Общий объем накопленных ТБО в Казахстане составляет порядка 100 млн. тонн, при этом ежегодно образуется порядка 5-6 млн. тонн ТБО. По отчетным данным за 2015 год объем образованных ТБО по республике составил 5467,254 тыс. тонн, из них утилизировано 99,669 тыс. тонн, что составило 1,8 %, остальной объем размещается на полигонах. По отчетным данным за 2015 года в республике насчитывается более 4049 полигонов и свалок ТБО. Из них узаконенных полигонов и свалок – 459. Причем большинство полигонов исчерпали свой срок

действия, требуются их рекультивация, а также строительство новых соответствующих действующим нормам и требованиям полигонов» [3].

Такие статистические данные являются удручающими и явно указывают на наличие проблемы, и в первую очередь экологического характера.

В условиях перехода к «зеленой экономике» данный вопрос актуализируется по целому ряду причин из которых можно выделить две наиболее важные:

1. Экологический аспект, вызванный негативным влиянием мусора на почву, атмосферу, подземные воды, водные стоки, что не может не отразиться на здоровье проживающих в непосредственном соседстве людей;

2. Экономико-энергетический аспект при котором мусор рассматривается как сырье.

Эти два аспекта определяют важность, значимость и необходимость определенной государственной политики в области управления отходами и мусора, которая должна быть закреплена на законодательном уровне с четким определением всех механизмов, которые могут быть реализованы только при наличии технических и финансовых средств, системе должного контроля и отчетности.

Следует отметить, что в отечественном законодательстве предусмотрены такие механизмы, которые были усилены направлением республики к формированию принципов «зеленой экономики». Эти принципы должны включать в себя:

1. Государственное стимулирование деятельности физических и юридических лиц по уменьшению количества производимых отходов бытовой, хозяйственной, промышленной деятельности, например, организация приема у населения различных видов отходов за плату, так как это производится в США, с целью стимулирования его к сортировке ТБО и передаче этих отходов для использования;

2. Стимулирование увеличения вторичного использования отходов. Зарубежная практика знает много случаев, когда государство начинало с внедрения мер стимулирования для предприятий, сокращающих образование отходов, а также занимающихся утилизацией и переработкой отходов. В конечном счете это превратилось в привычку, с налаженным механизмом и технологиями, что позволило в итоге снять стимулирование;

3. Внедрение новейших технологии по переработки и других методов утилизации отходов экологически приемлемых технологий с допустимым уровнем воздействия на окружающую среду;

4. Уменьшение захоронения отходов, ужесточение требований к предприятиям, направляющих свои отходы на захоронение. Данный принцип означает, что лицо, ответственное за загрязнение окружающей среды, должно нести расходы по обращению с отходами, которые одобрены государственными органами для обеспечения приемлемого состояния окружающей среды. Это подход вполне объясняется экологическим принципом «загрязнитель-платит», который давно применяется в отечественной практике, но не вполне оправдан механизмом своей реализации;

1. Предоставление государством налоговых, а также и других льгот ко всем юридическим лицам, независимо от ведомственной принадлежности и форм собственности, индивидуальным предприятиям при внедрении технологий по переработке отходов;

2. Привлечение внебюджетных средств и повышение активности предпринимателей в том числе и в рамках программы государственно-частного партнерства, с последующей передачи в частную собственность. Основными целями, которые были бы достигнуты в этой сфере видятся:

1) создание условий для эффективного взаимодействия государственного партнера и частного партнера в целях обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Казахстан в сфере вторичной переработки;

2) привлечение зарубежных и национальных инвестиций в экономику государства путем объединения ресурсов государственного партнера и частного партнера для развития инфраструктуры и систем жизнеобеспечения населения;

3) повышение уровня доступности товаров вторичной переработки;

4) повышение общей инновационной активности в Республике Казахстан, в том числе содействие развитию высокотехнологичных производств в исследуемой сфере, например, в сфере энергетики, биоресурсов и пр.

Исходя из уже накопленного опыта работы в рыночных условиях и принимая во внимание практику развитых стран, представляется целесообразным пересмотреть современные подходы к применению действующей государственной модели управления в сфере отходов. Утилизация отходов, кроме решения проблем окружающей среды, позволяет решать экономические и социальные задачи. В Европе промышленность по утилизации 7 основных материалов из отходов: пластика, бумаги и картона, железа и стали, меди, никеля и алюминия, драгметаллов, других металлов (свинец, цинк, молибден и др.) достигает оборота в 60 млрд. евро (данные Евростат за 2008 г.). Это позволяет создать более 3 млн. рабочих мест, ежегодный рост количества новых рабочих мест достигает двухзначных значений (10-16%). Экономия ресурсов составляет: железа и стали, бумаги – до 40%; других металлов – до 30%; стекла – до 15%. Потенциал производства их отходов

редких металлов оценивается в 400% по сравнению с сегодняшним производством этих металлов [4].

Возвращаясь к проблеме не достаточной эффективности принципа «загрязнитель платит» следует отметить, что он подлежит серьезному переосмыслению. Фактически, сегодня, промышленники отходят от проблем с отходами, выбросами, сливами и пр. оплачивая по существующим ставкам государству определенную сумму, покупая себе право на эти самые отходы. Практика показывает, что не смотря на серьезные платы за эмиссию в окружающую среду, штрафы и пр., промышленник не заинтересован в развитии перерабатывающего сектора, так как это другой бизнес, который также требует затрат и вливаний. Те средства, которые он оплачивает, вливаются в общий национальный бюджет из которого должны выделяться достойные средства на развитие перерабатывающего сектора.

Вместе с тем, экологические проблемы вызванные состоянием земельных ресурсов, атмосферного воздуха и пр. обязывают и государство и его граждан более бережно относиться к природным ресурсам, которые в большинстве своем не подлежат восстановлению.

Мировая общественность уже давно пришла к выводу о том, что захоронение отходов могут позволить себе только страны с большими территориями, такие как Россия, Соединенные Штаты Америки, Казахстан. Вместе с тем, и эти страны приходят к осознанию необходимости переноса «центра тяжести» с захоронения к переработке.

Указом Президента РК была утверждена Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», которая заложила новые принципы. Правительство Республики Казахстан Данная Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» закладывает основы для глубоких системных преобразований с целью перехода к «зеленой экономике» посредством повышения благосостояния, качества жизни населения Казахстана и вхождения страны в число 30-ти наиболее развитых стран мира при минимизации нагрузки на окружающую среду и деградации природных ресурсов [5].

Указом О внесении изменений и дополнений

в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам перехода Республики Казахстан к «зеленой экономике» был урегулирован ряд целый ряд вопросов:

1) введены положения по раздельному сбору, утилизации и переработке коммунальных отходов; по срокам и условиям хранения отходов, по признанию отходов, которые готовы к переработке «вторичными ресурсами» и др.;

2) разработаны и приняты новые технические и строительные требования для полигонов размещения отходов;

3) для отслеживания процесса по утилизации и переработке отходов усовершенствованы формы ведомственной и статистической отчетности по отходам;

4) введена ответственность субъектов хозяйственной и иной деятельности за раздельный сбор вторичных материальных ресурсов и их переработку (обработку) во вторичное сырье;

5) созданы правовой основы для развития рынка переработки отходов;

6) введен принцип «расширенной ответственности производителя» позволит уменьшить образование и размещение на полигонах отходов, являющихся использованной продукцией.

В рамках данной программы была принята программа Модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы, которая направлена на совершенствование системы обращения с твердыми бытовыми отходами, повышение эффективности, надежности, экологической и социальной приемлемости комплекса услуг по сбору, транспортировке, утилизации, переработке и захоронению твердых бытовых отходов [5]. В свою очередь, это требует модернизации сектора ТБО на основе современных технологий и методов управления, а также принятие мер по неукоснительному выполнению требований экологического законодательства Республики Казахстан. В рамках данной программы разработан план мероприятий, реализация которых взята под контроль Правительства РК и осуществляется уполномоченными государственными органами, в том числе и местного уровня.

Разработанный и реализуемый комплекс мер в сфере ТБО планирует создание инфраструктуры обращения с ТБО на основе регионального (кластерного) подхода с широким вовлечением населения и частного бизнеса. Работа в данном направлении будет основываться на принципе открытости и прозрачности, что означает внедрение открытых тендеров на услуги, непредвзятую оценку подаваемых на тендер предложений и справедливое применение норм и стандартов. Для создания эффективной системы обращения с отходами требуется выделение трех уровней ответственности в рамках институциональной системы: орган, ответственный за формирование и планирование политики; орган, ответственный за реализацию политики на местах.

Огромное значение для решения этой задачи имеет система мероприятий для достижения необходимого уровня экологической культуры общества и профессиональной подготовки специалистов. Активное участие населения во внедрении безотходных технологий, сортировке ТБО на бытовом уровне и цивилизованном размещении отходов, в значительной степени способствовало бы решению задач по утилизации отходов. Однако, до настоящего времени такая работа с населением страны практически не ведётся и всё острее

чувствуется отстранённость населения от решения проблем утилизации отходов и благоустройства среды обитания.

В целом, только комплексный подход к реализации научно обоснованных решений в рамках целевых программ позволит использовать выделяемые для утилизации ТБО финансовые средства наиболее рационально, не допуская их распыления, что должно привести к достижению поставленной цели с максимальным эффектом в конкретных условиях.

Список использованной литературы:

1. *Экологический Кодекс от 9 января 2007 года № 212-III // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30085593&doc_id2=30085593#pos=16;1&pos2=671;1*
2. *К. Е. Boulding. The Environmental Crisis. New Haven: Yale University Press, 1970.*
3. *Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов за 2015 год // <http://doklad.ecogofond.kz/otxodu>*
4. *Л. Махметова. Обращение с отходами производства и потребления: законодательство РК, практика его применения и перспективы развития // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31480694*
5. *Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года No 577 // https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/programma-modernizacii-tbo.pdf*
6. *Программа Модернизации системы управления твердыми бытовыми отходами на 2014 – 2050 годы Утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 9 июня 2014 года No 634 // https://greenkaz.org/images/for_news/pdf/npa/programma-modernizacii-tbo.pdf*

ПРИМЕНЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПОЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПОДДЕЛКОЙ ДЕНЕЖНЫХ ЗНАКОВ

Джексенева Лариса Николаевна
Старший преподаватель кафедры
уголовного права и процесса
КНУ им. Ж.Баласагына

Түйүн: Бул мақалада жасанды ақша белгілерінің түпнұсқасымен ұқсастығы дәрежесін белгілеумен байланысты кінәлі тұлғаның іс-әрекетін қылмыстық-құқықтық саралаудың даулы мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада жалған ақша белгілерін жасаудан арнайы қорғауға арналған құралдардың мәні мен мақсаты, түпнұсқа ақша белгілерін дайындау технологиясы сипатталады, бұны білу тергеу органдарына жалған ақша белгілерін жасаумен байланысты қылмыстарды тиімді тергеуге көмектеседі.

Резюме: В данной статье рассматриваются спорные вопросы уголовно-правовой квалификации действий виновного лица, связанные с установлением степени сходства поддельных денежных знаков с подлинными. В статье также раскрываются сущность и назначение специальных средств защиты от подделки, технология изготовления подлинных денежных знаков, знание которых поможет следственным органам в эффективном расследовании преступлений, связанных с подделкой денежных знаков.

Summary: This article deals with the contentious issues of the criminal - legal qualification of the actions of the guilty person associated with the establishment degree of similarity of counterfeit banknotes with genuine. The article reveals the essence and purpose of special means of protection against forgery, the technology of making genuine banknotes and common methods of their forgery, knowledge of which will help the investigating bodies to effectively investigate crimes related to counterfeiting of banknotes.

Түйінді сөздер: арнайы қорғау құралдары, су белгісі, қорғаныш жібі, қорғаныш алынып тасталған түйкшелер, қорғаныш тор, баспа үлгілері, жоғары баспа, жазық баспа, офсеттік баспа, батып түскен баспа, жалған жасау тәсілі, дайындау тәсілі, қылмыстық саралау, банкнот, купюра, валюта, ақша белгілері.

Ключевые слова: специальные средства защиты, водяной знак, защитная нить, защитные открепленные волоски, защитная сетка, печатные формы, высокая печать, плоская печать, офсетная печать, глубокая печать, способ подделки, способ изготовления, уголовная квалификация, банкнота, купюра, валюта, денежные знаки.

Key words: special protection, thread mark, protective thread, protective undocked filaments, protective mesh, printed forms, high print, flat print, offset print, gravure print, method of counterfeiting, criminal qualification, banknote, note, currency, bank notes.

Касаясь некоторых аспектов криминалистической характеристики преступлений, связанных с изготовлением и сбытом поддельных документов, оборудованных специальными средствами защиты от подделки, денежных билетов Национального Банка Кыргызской Республики, денежных билетов Национального Банка Республики Казахстан, иностранной валюты, свободно конвертируемой на территории обоих государств, нельзя обойти вниманием то обстоятельство, что при их законном изготовлении им придается совокупность свойств, трудновоспроизводимая в условиях их несанкционированного, (незаконного) изготовления.

В раскрытии и расследовании преступлений, связанных с подделкой денежных знаков, широко применяются научно-технические средства, используемые при собирании, исследовании и оценке доказательств.

Специфика расследования преступлений, способ совершения которых связан с изготовлением или сбытом поддельных документов со специальными средствами защиты от подделки, заключается в том, что установление важнейших обстоятельств, входящих в предмет и пределы доказывания невозможно без применения специальных познаний в области технико-криминалистического исследования документов.

Под документами со специальными средствами защиты от подделки понимаются документы, предоставляющие права или освобождающие от обязанностей – бумажные денежные знаки, ценные бумаги, акцизные или специальные марки.

В целях технико-криминалистического обеспечения расследования преступлений, связанных с подделкой денежных знаков следственным аппаратам правоохранительных органов целесообразно было бы владеть ценной и значимой информацией о технологии изготовления денежных знаков; о специальных средствах защиты от подделки денежных знаков; о технологии их внедрения в банкноты в процессе их изготовления, что автор и попытался раскрыть в данной статье.

Существует специальная технология изготовления денежных средств, с применением различных специальных методов защиты от подделок (это полиграфический, технологический, химический процессы), поэтому идеально подделать денежные средства с максимальным сходством всех необходимых реквизитов практически невозможно. Изготовить денежные знаки в несанкционированных условиях, имитируя сложную заводскую технологию изготовления со всеми средствами защиты от подделок, в кустарных или даже домашних условиях очень трудно.

Для изготовления денежных знаков применяются специальные виды печатных форм с соответствующими видами печати. Денежные средства могут быть изготовлены при помощи высокой, офсетной, металлографской, орловской печати и так называемого ирисового раската. В процессе изготовления денег, на определенных этапах внедряются специальные средства защиты от подделок для создания условий невозможности их незаконного и

несанкционированного изготовления.

Специальными средствами защиты от подделки денежных средств являются:

1. Специальная бумага, из которой изготавливаются денежные знаки. Деньги печатаются на специально предназначенной для печати денежных купюр прочной высококачественной бумаге.

Сырьем для ее изготовления являются обрезки льняных и хлопчатобумажных тканей. В начале процесса изготовления - в мотках поступают цветные волокна, для последующего их внедрения в бумагу, которые предварительно закупаются в разных фирмах в зависимости от цвета закупаемых волокон. Затем в соответствии с техническими требованиями, волокна разрезаются. Далее полученное сырье сортируется вручную, при этом из него удаляют различные инородные элементы и затем отправляется на резку.

Полученную массу направляют в роторный котел, где она превращается в бумажную массу при технологической обработке ее перегретым паром. После того, как полученная масса охладится, ее отжимают и отправляют в вымывную машину, где при помощи специальных валов снабженных стальными ножами, ее интенсивно промывают артезианской водой. Затем к полученной массе добавляют отбеливатель и помещают ее на пористую поверхность, одновременно пропуская воду, в таком виде ее оставляют на несколько дней.

Затем в размольной машине к бумажной массе добавляются краситель и цветные волокна, после чего она пропускается через фильтр в очистной машине. Далее эту массу многократно прокатывают по вращающейся проволочной сетке, при этом волокна переплетаются, и образуется бумага.

Специальная бумага обладает высокими эксплуатационными качествами: имеет характерный хруст, выдерживает многократные изгибы, устойчива к разрывам. Для определенного вида бумаги применяются разные виды печати. Например, гладкую бумагу можно использовать для высокой печати, при этом с печатающими формами обеспечивается необходимый контакт, а также минимальная рельефность оттиска с оборотной стороны купюры. Мягкую бумагу используют, как правило, для глубокой печати, поскольку она обладает прочной поверхностью и высокой степенью гладкости, что позволяет такой бумаге вдавливаясь в углубленные печатающие формы частично. Бумага для офсетной печати обладает повышенной прочностью поверхности и высокой степенью гидрофобности (то есть когда печатающие элементы не восприимчивы к воде, а наоборот к жиру и жирной краске), что позволяет бумаге не разрушаться при нанесении на нее оттисков липкими печатными красками.[1].

2. Специальные печатные краски, которыми наносится изображение на изготавливаемую купюру. При печатании денежных знаков применяются краски, которые, обеспечивают денежным знакам высокие эксплуатационные качества, а также выполняют функцию защитного средства. Специальные печатные краски обладают такими свойствами как: светостойкость (то есть при ярком длительном освещении, не изменяют свой первоначальный цвет), механическая прочность (то есть при длительном использовании денежных средств печатные краски, которыми выполнены те или иные реквизиты купюры не стираются).

В зависимости от химических свойств и добавок специальные печатные краски могут быть:

а) люминоформными, т.е. в составе которых, имеются специальные химические добавки - люминофоры, обладающие способностью флуоресцировать под воздействием ультрафиолетовых лучей, но не обладающие свойством люминисценции при естественном освещении. Такие компоненты могут быть и в составе краски, видимой при естественном освещении, а также могут применяться и в составе бесцветных красок для создания при печатании на купюре скрытых изображений.

Например, люминоформными красками на купюрах достоинством 100 долларов США, образца 1996 года - выполнены такие реквизиты как, цифровые и буквенные обозначения: «100, The United States of America, серия и номер купюры», расположенные на лицевой стороне денежной купюры и обозначения: «100, The United States of America, One hundred dollars», расположенные на оборотной стороне денежной купюры, которые обладают свечением и люминесцируют под воздействием ультрафиолетовых лучей.

б) метамерными, т.е. в составе которых, имеются специальные метамерные добавки. Изображения, выполненные такими красками выглядят одноцветными на банкноте, но имеют способность отличаться по некоторым свойствам. Изображения на банкноте, выполненные метамерными красками обладают свойством переливаться при перемещении купюры, создавая, таким образом, единую по смыслу графическую композицию, состоящую из отдельных фрагментов.

в) ферромагнитными, т.е. в составе которых, имеются ферромагнитные порошки. Изображения, выполненные такими красками, выглядят на купюре как магнитный узор.

г) магнитными, в составе которых, имеются специальные химические добавки, характеризующиеся дополнительными магнитными характеристиками. Изображения, выполненные такими красками выглядят на купюре как магнитный узор, и повторяется на купюрах с высокой степенью точности, поскольку при печатании на купюре происходит равномерное распределение магнитной краски.

д) ИК-метамерными красками – то есть обладающими различной оптической плотностью и способностью выражаться в инфракрасной зоне спектра. ИК-метамерные краски разбивают изображения на купюрах по фрагментам, видимым в ИК-области спектра.

е) оптически переменными красками – то есть обладающими способностью изменять цвет изображения, которыми они выполнены в зависимости от перемещения купюры под различным уклоном.[2].

Например, оптически переменной краской выполняется, например, цифровое обозначение номинала купюры: «100», расположенное в нижнем правом углу на лицевой стороне денежной купюры. Здесь невооруженным

глазом при естественном освещении под различными углами зрения можно рассмотреть, как этот реквизит переливается зелеными и черными красками.

3. Водяной знак – вид специального средства защиты от подделки, представляющее собой определенный рисунок, узор, изображение портрета, видимый на просвет, характеризующийся меньшей или большей степенью плотности бумажной массы в месте его расположения. Обычно бумага денежных знаков содержит двух или многогоновой водяной знак – видимое на просвет чередование более темных и более светлых участков. Водяной знак внедряется в бумагу в процессе ее изготовления.

Водяные знаки изготавливаются в момент отлива бумажного полотна таким образом: с помощью штампа с углубленными и выпуклыми участками на бумагоделательной машине воспроизводится тиснение оттиска данного штампа, в результате этого сетка на сетчатой части бумагоделательной машины приобретает соответствующий рельеф, повторяющий вид водяного знака. В процессе отлива бумажного полотна его толщина будет ограничиваться специальным механизмом, таким образом, на высоких участках бумажная масса будет оседать в меньшем количестве, а на углубленных участках - в большем количестве. При таких вариациях толщины бумажного слоя можно обнаружить локальные различия листового материала и его оптической плотности, на котором будут проступать темные, полутонные или светлые водяные знаками.[3].

Например, в денежной купюре достоинством 100 долларов США, образца 1996 года водяной знак представлен в виде повторяющегося в меньших размерах портрета Бенджамина Франклина, расположенного в правой части лицевой стороны и левой части оборотной стороны денежной купюры. При исследовании водяного знака в ультрафиолетовых лучах можно увидеть его четкие контуры и края, а также можно определить, что плотность бумаги в месте расположения водяного знака несколько больше.

4. Защитная сетка – вид специального средства защиты от подделки, представляющее собой сложный узор, состоящий из тонких линий. Первоначальным назначением защитной сетки служит затруднить несанкционированное изготовление денежных знаков.

5. Защитная нить – вид специального средства защиты от подделки в виде узкой полосы с микротекстом определенного содержания, внедренного на ее поверхность в момент отлива слоев специальной бумаги, в которые она и внедряется. Защитная нить бывает двух видов: сплошного и ныряющего типа: воспринимающаяся в виде пунктирной линии в отраженном свете и видимая полностью в проходящем свете.[3].

Например, в стодолларовой банкноте такая защитная нить располагается слева от портрета Франклина на лицевой стороне денежного листа и справа от изображения дома с деревьями на оборотной стороне. Она представляет собой буквенное и цифровое изображение: «100 USA 100 USA 100 USA 100 USA», выполненное красителем черного цвета шириной 1,3 мм.

6. Защитные открепленные волоски - вид специального средства защиты от подделки, называемый иными словами защитными волокнами, плашками, конфетти, полностью или частично видимые на бумаге и располагаемые на всей ее поверхности в хаотическом беспорядке, как с лицевой, так и с оборотной стороны купюры. Защитные открепленные волоски также могут быть локализованы в определенном месте денежного знака. По своим оптико-физическим свойствам, защитные открепленные волоски могут быть: видимыми при естественном освещении, но не люминесцирующими в ультрафиолетовых лучах; видимыми при естественном освещении, и люминесцирующими в ультрафиолетовых лучах; видимыми и люминесцировать только под воздействием ультрафиолетовых лучей.

Вместе с вышеуказанными специальными средствами защиты от подделок полиграфическим способом выполняются следующие защитные элементы:

1) рисунки, которые печатаются одновременно на лицевой и оборотной сторонах основы банкноты и только в проходящем свете образующие единое изображение (например, геометрические фигуры на банкнотах EURO, находящиеся в левом верхнем углу лицевой стороны купюры и соответственно в правом верхнем углу оборотной стороны купюры в проходящем свете составят изображение номинала купюры;

2) кипш-эффект, то есть латентные изображения, видимые в отраженном свете только при перемещении купюры под определенным углом зрения, например, на лицевой стороне купюр достоинством 100, 500, 1000, 5000 сомов в нижней части купюр имеется скрытое изображение номинала купюр в голубом, коричневом, сером, зеленом квадратах соответственно, выполненное способом металлографской печати; на российских банкнотах всех достоинств образца 1997 года в изображенной на лицевой стороне в нижней части купюры ленте, имеется следующее скрытое изображение: «рр», являющееся аббревиатурой слов «российский рубль».

3) рельефные неокрашенные изображения, обнаруживаемые только в косопадющем свете;

4) рисунки, созданные тонкими линиями, которые в результате их сканирования воспроизводятся не четкими изображениями, а в виде разводов, образующихся при чередовании светлых и темных полос (муара);

5) радужные бликующие изображения с элементами, составляющими единый рисунок - могут иметь один неизменяющийся рисунок и быть однопозиционными, а могут иметь несколько разноцветных изображений, меняющихся под различным углом зрения и быть многопозиционными, например кинеграммы, расположенные на оборотной стороне купюр достоинством 100, 500, 1000, 5000 сомов в левой части купюр имеется бликующая лента с изображением номинала купюр и надписи «КЫРГЫЗ БАНКЫ», выполненное в соответствии с преобладающим цветом данных купюр, то есть на купюре достоинством 100 сомов имеется бликующая лента голубого цвета; на купюре достоинством 500 сомов имеется бликующая лента сиреневого цвета; на купюре

достоинством 1000 сомов имеется бликующая лента серого цвета; на купюре достоинством 5000 сомов имеется бликующая лента зеленого цвета;

б) голографические рисунки – изображения определенных сюжетов, полученные записью и последующим воспроизведением рассеянных предметов световых волн.

Вышеописанные специальные средства защиты являются самыми распространенными на сегодняшний день, но со временем они могут быть дополнены другими способами, повышающими степень защищенности денежных средств от подделки. Способы средств защиты от подделки национальной валюты и других видов документов, входящих в категорию документов особой важности, изготавливаемых по специальной технологии полиграфическим способом, принципиально не отличаются от рассмотренных выше, проиллюстрированных на примерах национальной и распространенной в наших государствах иностранной валют.

При производстве следствия по делам о преступлениях, связанных с подделкой денежных средств часто требуется применение специальных познаний при производстве осмотра купюры, ее описания в протоколе, уяснении степени схожести фальшивки с подлинными денежными средствами. В данном случае на помощь следственным органам приходит судебная экспертиза, а точнее технико-криминалистическая экспертиза документов. По закону следователь не может приобщить поддельные денежные средства к материалам уголовного дела, поскольку сам лично не является процессуальной фигурой, полномочной делать квалифицирующее объяснение или давать какие-либо заключения по поводу денежной купюры. Поэтому в кратчайшие сроки он должен вынести постановление о назначении технико-криминалистической экспертизы документов и направить его с поддельной денежной купюрой в экспертную организацию, занимающуюся подобными исследованиями.[4].

В определенное законом время эксперт-криминалист после проведенного исследования передаст следователю законный письменный процессуальный документ, под названием «Акт экспертизы» или «Заключение эксперта» со всеми подробностями исследования и с определенными выводами, подтверждающими или отрицающими факт подделки и степень схожести данной денежной купюры, а также установление вида и способа подделки купюры. Только после этого следователь может доказать факт подделки денег или ценных бумаг, поскольку Заключение эксперта в соответствии со ст. 84 УПК КР, является доказательством по уголовному делу.[5]. Вся эта процедура довольно длительна и занимает много времени.

Резюмируя все вышеизложенное, представляется сделать следующие выводы:

1. Чтобы облегчить следователю его труд и сэкономить время предлагается создать подробную инструкцию по описанию внешнего вида, размера, обязательных реквизитов лицевой и оборотной стороны банкнот национальной валюты, а также распространенных в Кыргызстане и Казахстане иностранной свободно конвертируемой валюты: евро, долларов США, китайских юаней, российских рублей, казахских тенге – с подробной иллюстрацией их специальных средств защиты от подделок в увеличенном виде.

Конечно для расследования преступлений, связанных с подделкой денежных знаков - в любом случае требуется заключение эксперта, но наличие в следственных органах такого наглядного пособия безусловно, поможет сэкономить время и облегчить следователю его работу и без того загруженную многочисленными уголовными делами, находящимися у него в производстве.[6].

2. Знание специальной технологии законного изготовления денежных знаков и специальных средств защиты от подделки позволит работникам следственных органов и лицам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность:

- правильно выдвигать и формулировать следственные версии;
- определять количество лиц, виновных в совершении преступлений, связанных с подделкой денежных знаков, таким образом, сужая круг поиска подозреваемых лиц;
- иметь возможность установления места приобретения специального оборудования, приспособлений и материалов, использованных преступниками при подделке денежных знаков.

Таким образом, выводы, могут иметь практический интерес для следственных органов, осуществляющих расследование преступлений, связанных с подделкой денежных знаков, поскольку вопросы и проблемы, затрагиваемые автором влияют на качество и эффективность раскрытия уголовных дел рассматриваемой категории.

Список использованных источников и литературы:

1. *Справочник криминалиста-документоведа / под ред. Г.Н. Степанова, Ю.П. Фролова, МВД Российской Федерации. Волгоградская академия. Волгоград. - 2005. – с.18*
2. *С.Б. Шапкин Основы судебно-технической экспертизы, документов, выполненных с использованием средств полиграфической и оргтехники (теоретический, методологический и прикладной аспекты) // Теория и практика судебной экспертизы. Питер 2003 г. с.542-546.*
3. *Финансовая грамотность. Личные деньги. 19.10.2009. [http://www/personalmoneu.ru](http://www.personalmoneu.ru).*
4. *Быков В.М. Производство следственных действий в стадии возбуждения уголовного дела // Вестник криминалиста / отв. Ред. А.Г. Филлипов. Вып. 1 (13). – М.: Спарк, 2005. с. 52.*
5. *Уголовное право России. Части общая и особенная. Курс лекций / а.И. Парога. М., 2005. с. 630.*
6. *Исаев А.А. Роль судебной экспертизы в квалификации преступлений: Дис...д-ра юрид.наук. – Алматы, 1998. – с.14*

THE FREEDOM OF SPEECH AND THE INTERNET IN KAZAKHSTAN: THE LEGAL OVERVIEW

Assel Dochshanova

Candidate of Laws, associate professor,
Al-Farabi Kazakh national university, Almaty

Түйін: Мақалада сөз бостандығы мен интернеттің құқықтық тұрғыдан ара қатынасы көрсетілген. Қазақстан Республикасының конституциялары нормаларына негізделіп аталған адам құқығының тарихи аспектілері қарастырылған. Интернеттегі сөз бостандығы тек қана адам құқығы ғана емес императивті нормаларды сақтау туралы айтылған. Сондай-ақ, сөз бостандығы мен әлеуметтік жүріс-тұрыстың ара-қатынасына көңіл бөлінген.

Негізгі сөздер: адам құқықтары, сөз бостандығы, Интернет.

Резюме: Статья посвящена правовым вопросам соотношения права на свободу слова и интернета. Анализ, проведенный на основе изучения и сопоставления норм Конституции Республики Казахстан 1993 года и Конституции Республики Казахстан 1995 года, отражает исторический аспект данного вопроса. Также рассмотрен вопрос не только реализации свободы слова в интернете, но и соблюдения императивных правил. Также внимание уделено соотношения данного права человека с социальным поведением.

Ключевые слова: права человека, свобода слова, Интернет.

Summary: The article is devoted to legal issues of correlation of the right to freedom of speech and the Internet. The analysis based on the study and comparison of norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1993 and the Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995, reflects the historical side of this issue. Not only the issue of freedom of speech on the Internet as the human right, but also compliance with the mandatory rules while realizing this right are considered. Also attention is paid to the ratio of this human right with the social behaviour.

Key words: human rights, freedom of speech, Internet

The Constitution of the Republic of Kazakhstan in its Article 1 provides, that the Republic of Kazakhstan proclaims itself as a democratic, secular, legal and social state whose highest values are: an individual, his life, rights and freedoms [1]. Such a norm obliges the country to guarantee the realisation of human rights in any area of human activity. Moreover it demonstrates the direct connection of the democracy institutes and fulfilment of state's obligation to secure the rights and benefits of its citizens. It is definitely important for the country pretending to be one of the most developed states. It is known from the theory of state and law that the system of legal norms is constituted by different ways. The most significant of existing options are, firstly when the practice creates the foundation for adoption of legislative acts; secondly, legal norms as the framework should provide conditions for the development of practical content.

Comparing these two ways we can mention that the former is easier than the latter. Because all is necessary for it is creation of the outside cover for already existing relations to regulate them in a legal manner. The second way is based on the strategy of the state in its direction of development. Such a situation arose in the area of democracy and human rights. During 70 years the Republic of Kazakhstan was one of the parts of Soviet Union. This huge part of the political, economic, social and cultural history of Kazakhstan influenced the current situation taking place in the ninth country in the world by its territory. Human rights in its modern understanding were not considered. Some of them were completely prohibited.

In modern Kazakhstan society the process of establishing a democratic, law-based state, which began at the turn of the 90-ies of XX century, not easily occurs, is complex and difficult. Critically reflecting on the path traversed by our state and its young presidency institution for a 27-year period, it can be argued that the complexity of this historic process, which took a couple of dramatic forms of non-random nature. In another way, it cannot be, because a lot of divergent conditions and causes affected and continue to affect the process. Among these circumstances internal and external, objective and subjective, favorable and negative, etc.

It should be noted that the historically democracy, as an attribute of government had and has plural expressions: it is embodied in a variety of samples. But democracy that claims to be a modern, must have the following essential features that make up a culture of democracy: representation system and the separation of power, political and ideological pluralism, competition of elites, the unconditional recognition of the dignity, fundamental rights and freedoms, political equality of all citizens of the state, the effective cultivation of common humanitarian values, the presence of developed and influential community of non-governmental organizations that implement the particular interests of their members. For a person who is close to the ideas of the Universal Declaration of Human Rights and the Constitution of Kazakhstan, it is no doubt that today the culture of democracy necessarily involves the most careful attitude to the above list of the essential features of modern democracy. This culture dictates behavior, aspiring to their expansion and deepening. It requires making every possible effort in order to assert their real experiences. But it is not only a set of noted rules. They must be at the top row.

Unfortunately, democratic institutions do not prevent the emergence and existence of the state of such purely negative factors like crime, unfair use of public imperious and other powers, carelessness, mismanagement, dependency, craving consumerism outbreak of xenophobia, and others. The emergence and dynamics of such bad

social and destructive facts are the least due evidences to the very nature of democracy. On the contrary, democracy creates an optimal enabling environment for a successful fight against such evils. Special attention should be given to focus on the fact that these kinds of pernicious features discredit democracy, prevent the deployment of democratic institutions, turning them into perpetrators experienced state difficulties and troubles. To post-Soviet democratization of Kazakhstan became consistently forward movement, it is necessary to mobilize thoroughly and seriously and use as fundamental categories democratic culture. Of course, you need to skillfully balanced use of these categories in an organic unity with the totality of all the other institutions of the subsystems of social culture.

Following the history of the implementation of human rights to the legislation of the Republic of Kazakhstan we should start from the basic law of the state the Constitution. During its independent period of existence the Republic of Kazakhstan had two constitutions. First Constitution of the Republic of Kazakhstan was adopted on 1993, and existed just 2 years. The great Kazakh scholars exploring the essence and the role of this legislative act mentioned the fact that the Constitution of Kazakhstan 1993 did not contain such a chapter as Human Rights. There were norms about Rights of a citizen that significantly differ from the Human Rights because of the legal status of the person whose rights are regulated. Human include all individuals independently from their citizenship. It was one of the reasons for changing the Constitution 1993 [2].

One of the central articles of the Constitution is Article 12, which states that in the Republic of Kazakhstan human rights and freedoms are recognized and guaranteed under the Constitution. The norms "in accordance with the Constitution" mean that human rights, as natural rights, however acquired legal protection only being enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

In the same article, there is a part 5, which states that the exercise of the rights and freedoms of human and citizen shall not violate the rights and freedoms of other persons, infringe on the constitutional system and public morals.

This means that human rights and freedoms are inextricably linked to other rights and freedoms, and that human rights and freedom are inextricably linked to law and morality.

The inclusion of human rights in the Constitution of the Republic of Kazakhstan means that natural rights are included in the legal system of Kazakhstan and regulated by the Constitution of the Republic of Kazakhstan and other normative legal acts of the Republic of Kazakhstan.

Human rights as natural rights belong to the person, regardless of where and when he was born, but the protection and regulation of these rights is made by the state, by incorporating them into the legal system through consolidation of the norms of these rights in the Constitution as the fundamental law of the state.

There are three generations of human rights.

The first generation includes the traditional values of classical liberalism - private (civil) rights, which personified individualism and relegated the activities of the state to the functions of "night watchman", protecting these rights.

The second generation of human rights is based on the idea of social reform of society in line with the ideologies, which call for the state to protect citizens from the negative effects of the market economy and to guarantee all people a decent life. Significant role in the second generation rights is played by the social, economic and cultural rights. It is reflected in the Universal Declaration of human rights.

In the present conditions there is the formation of a third generation rights. Despite the discussions about their nature, generally recognized are collective rights (rights of solidarity) - to the peace, a clean environment, common security, etc., instead of expanding the range of the new disposition of the individual. Third generation rights require protection of the personal status of a person included in the integrity of the social community. The interaction of individual rights and collective rights is based on the principle that collective rights should not infringe on the rights of the individual.

Human rights and freedoms can be divided into three groups: personal (civil); political; socio-economic, cultural.

Among the political rights and freedoms there is a right to freedom of the speech, the right to organize in unions to protect their interests, the right to hold meetings, rallies, demonstrations.

The freedom of speech is a human right to freely express their thoughts. At the present time it includes freedom of expression, both orally and in writing (freedom of the press and media).

Current state shows us the significant role of the Internet in realization of this political right. After 70 years of total governmental supervision both sides of relations are not ready to behave properly. They run to extremes. Exceptionally inconvenient post on the Internet might be followed by censoring of the web resource where this information is located or by applying the norms of legal responsibility to the person placing this information. From the other side there is a trend that people use the Internet resources to influence the public opinion. Sometimes it is connected with the illegal activity.

The Internet has become, on the one hand, the greatest incarnation of the merger of all existing communication technologies, and on the other - due to its open, versatile seat of the news resources, encyclopedias, telephony, payment systems, shops, auctions, personals ads, etc. It contains information of any kind and grade, whether educational portals or sites corrupting and criminal detention.

The lack of responsibility, prevailing on the internet, accompanied by the substitution of some of the fundamental concepts, such as freedom of speech [3].

Distribution of unconfirmed information under the “freedom of speech” particularly by journalists on different news resources causes major problems connected to the development of the state as democratic. So the research in this area will help to deepen and organize the legal framework for the freedom of speech and behavioral standards as well. On the basis of the research and its results it is possible to facilitate legislative process in Kazakhstan by preparing drafts of normative legal acts regulating circulation of the information on the Internet. Additionally it is suggested to deepen the sociological and psychological knowledge and skills concerning the formation of proper public behavior.

Current situation taking place all around the world confirms the huge role of the Internet and the information in social networking. If you have information you possess the world. And the Internet allows us to freely post anything we cannot say in real life. But such an activity has no real limits that can regulate uncontrolled distribution of the information. The freedom of speech is an important principle which has the greatest value when is used in reasonable limits. Bringing up new generation we must educate them on the worldwide principles of democracy. Unlimited freedom can cause more problems than censoring of mass media resources especially the Internet. The large part of people engaged in activity connected to spreading information consists of journalists, public officials, other public figures, so called bloggers and those who have access to large group of readers and followers through social networking.

References

1. *The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 // IS Paragraph*
2. *Suleimenov M.K. Kazakhstan: rights of a human and citizen // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31633104#pos=0;0*
3. *Cohen Almagor R. Balancing Freedom of Expression and Social Responsibility on the Internet // Filosofia. – September 2017. – Volume 45, Issue 3, pp. 973-985*

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТОВ ПРАВА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Джумабаева Карлыгаш Асылхановна

магистр юридических наук, докторант PhD, по специальности «Юриспруденция», Университет «Туран», г.Алматы

Түйін: Осы мақала қолданыстағы заңнаманың белгілі бір мәселелерін және белгілі бір зияткерлік меншік объектілерінің құқықтық мәртебесін талдауға арналған. Автор Қазақстан Республикасының заңнамасында қарастырылмаған басқа топтарды қайта қарауға және анықтауға әрекет жасайды.

Резюме: Данная статья посвящена анализу правового статуса некоторых объектов интеллектуальной собственности, чье место расположения в действующем законодательстве вызывает ряд вопросов. Автор предпринял попытку пересмотра и возможности выделения иных групп, не предусмотренных законодательством Республики Казахстан.

Summary: This article is devoted to the analysis of the legal status of certain intellectual property objects, whose location in the current legislation raises a number of questions. The author made an attempt to revise and to identify other groups not provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

В период развития новых технологий, подход к определению ряда категорий, относящихся к объектам интеллектуальной собственности, требует пересмотра. В частности, это касается и результатов интеллектуальной собственности и обусловлено тем, что результаты интеллектуальной деятельности приобретают все большее значение в жизни современного общества, что, в свою очередь, ведет к обретению указанной категорий ряда особенностей.

В этой связи все более остро встает вопрос о классификации объектов интеллектуальной собственности.

Согласно действующему Гражданскому кодексу РК, а именно ст. 961 ГК РК, к объектам интеллектуальной собственности относятся: результаты интеллектуальной творческой деятельности и средства индивидуализации участников гражданского оборота товаров, работ или услуг [1]. В данной статье перечисляются все объекты, с отнесением их к первой или второй группе, предусмотренные ГК РК и иными законодательными актами Республики Казахстан [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Законодатель, таким образом, с учетом их правовой природы определяет две группы объектов, отличительные признаки которых определяются уровнем творческого характера и творческого труда индивида. К первой группе объектов интеллектуальной собственности относятся произведения науки, литературы, искусства, исполнения и иные объекты авторского права и смежных прав, изобретения, полезные модели, промышленные образцы в Республике Казахстан. Ко второй группе принято относить объекты, посредством которых происходит персонификация.

Однако в литературе неоднократно высказывалось мнение, что первую группу также можно разделить на подгруппы, взяв за основу степень творческого похода. Так, объекты первой подгруппы (результаты) обладают большим творческим характером и создаются посредством творческого труда человека. К объектам второй подгруппы авторы относят изобретения, полезные модели, промышленные образцы, аналогично можно считать результатами творчества, однако имеющие только технический и/или художественно-конструкторский характер [8, с.110].

Данное отличие этих двух подгрупп лишь подчеркивает принципиальную важность законодательного закрепления признаков и критериев, на основе которых будет определяться степень творческого подхода и предоставляться правовая охрана. Однако на законодательном уровне данный подход не нашел своего отражения. Тем не менее для полноценного определения видов объектов права интеллектуальной собственности ключевую роль играет понятие «результат интеллектуальной деятельности».

Согласно точке зрения Р.Ж. Абуовой, «...результатом творческой деятельности является выраженный в объективной форме ее продукт, именуемый в зависимости от его характера научным или научно-техническим результатом, достижением, знанием или приобретением, промышленным образцом, товарным знаком, производением науки, литературы или искусства. Общим для них является то, что результатам творческой деятельности должна быть присуща новизна, оригинальность их существенных элементов» [9, с.13].

Аналогичное мнение высказывается С.А.Судариковым, указывающим на тесную связь таких понятий, как «объект интеллектуальной собственности» и «результат интеллектуальной деятельности», так как именно под объектами интеллектуальной собственности автор предлагает понимать результаты творческой и интеллектуальной деятельности, охраняемых действующим законодательством [10, с.7].

Что касается второй группы, то объекты, входящие в нее, также выступают продуктом интеллектуальной (творческой) деятельности индивида, однако созданные с определенной целью, преимущественно для идентификации как конкретного лица, так и определенной продукции (работы и/или услуги).

Другая группа ученых [11] подошла более глубоко к вопросу определения видов объектов интеллектуальной деятельности, подчеркнув, что не все объекты, перечисленные в ст. 961 ГК РК, учитывая их специфику, можно абсолютно отнести к указанным в ГК РК группам, и выделив следующие группы объектов в

зависимости от их видов:

«...1) литературная и художественная собственность (объекты авторского права и смежных прав - произведения науки, литературы, искусства, программы для ЭВМ, базы данных; исполнения, фонограммы, сообщения в эфир или по кабелю радио- и телепередач);

2) промышленная собственность (объекты патентного права - изобретения, полезные модели, промышленные образцы);

3) средства индивидуализации (фирменное наименование, товарный знак и знак обслуживания, наименование места происхождения товара, коммерческое обозначение);

4) нетрадиционные объекты (селекционные достижения, топологии интегральных микросхем, секрет производства (ноу-хау)» [11: 12].

Учитывая специфику и правовую природу некоторых отдельных объектов интеллектуальной деятельности, включенных в первую группу, мы не можем согласиться с существующей формулировкой, поскольку такие объекты, как секрет производства, селекционные достижения и топологии интегральных микросхем и т.п., нельзя включить ни в одну из указанных законодателем групп.

Принимая во внимание особую актуальность некоторых результатов интеллектуальной деятельности, мы более подробно остановимся лишь на тех, помещении которых в имеющиеся группы вызывает споры, а именно на: секретах производства (ноу-хау), топологии интегральных микросхем и программ для ЭВМ.

Нераскрытую информацию, секрет производства (ноу-хау) (глава 55 ГК РК), согласно правовой природе, мы не можем отнести к результатам интеллектуальной деятельности или к средствам индивидуализации. Это связано с тем, что они не выступают результатом творческого труда, и не может индивидуализировать ни юридическое лицо, ни товар, ни работу, ни услугу или предприятие. Поэтому рассматриваемый объект занимает особое место среди объектов интеллектуальных прав, поскольку он может иметь тесную связь с исключительным правом на секрет производства, коммерческую тайну (ст.126 ГК РК), которое принадлежит обладателю, но не отвечает всем признакам объектов, помещенных в две группы, закрепленные ст.961 ГК РК.

Данная точка зрения находит поддержку у некоторых авторов, например, В.А. Дозорцев отмечает, что секрет производства имеет минимальную степень творческого подхода, так как основным элементом является конфиденциальная информация, включающая «...сведения не только о решениях, предложениях о совершении действий, но и сведения о фактических обстоятельствах, которые не могут составить секрета промысла» [13, с.201].

Следовательно, секрет производства (ноу-хау) отвечает критериям коммерческой тайны и подпадает под режим конфиденциальности информации. Это в свою очередь, по мнению некоторых авторов, свидетельствует о том, что «...это вообще не может составлять ноу-хау, поскольку представляет собой информацию, отражающую объективную действительность, сведения о фактических обстоятельствах», т.е. авторы указывают на то, что «...состав информации, охраняемой в режиме коммерческой тайны, оказывается более разнообразным и не исчерпывается только информацией о секрете производства (ноу-хау)» [14, с.84].

Отдельно необходимо осветить такой объект, как селекционное достижение (глава 53 ГК РК), при этом следует подчеркнуть особенности правовой природы, которые не позволяют включить указанный объект в предмет данного исследования. Селекционные достижения должны отвечать критериям охраноспособности, которые акцентируются действующим законодательством, а именно: новизны, отличимости, однородности, стабильности; а также специфике использования селекционного достижения: использование возможными способами, прямо указанными в законе [7].

Определенными особенностями, по сравнению с традиционными объектами авторского права и патентного права, обладает также такой объект, как топология интегральных микросхем (глава 54 ГК РК). Статья 1013 указывает на то, что считается оригинальной топологией интегральных микросхем, при этом подчеркивается наличие творческой деятельности автора (ГК РК).

Вызывает определенный интерес мнение, встречающееся в научной литературе, что «...топология интегральной микросхемы по своей природе означает решение, относящееся к форме электронной схемы, обычно воплощаемое в интегральной микросхеме», при этом автор конкретизирует, что «данный объект должен быть зафиксирован на материальном носителе» [15, с.17].

Еще одним вопросом, достойным пристального внимания ученых, является программа для ЭВМ. Особый интерес к данному виду объектов результата интеллектуальной деятельности весьма закономерен, поскольку, как справедливо отмечает Л.В. Щербачева, программы для ЭВМ имеют определенную специфику, из-за которой их нельзя ставить в один ряд с произведениями науки и искусства. Поэтому, по мнению автора, важно делать определенные исключения из общего правила [16, с.65].

С ней солидарны и другие специалисты [12], которые вступили в дискуссии, по поводу того, является ли творчеством закрепленное в действующем законодательстве определение данного объекта, как «...набор команд, выраженный в виде слов, схем или любой иной форме выражения, при записи которого на машиночитаемый материальный носитель обеспечивается выполнение или достижение ЭВМ определенной задачи

или результата, включая подготовительные материалы, природа которых такова, что программа для ЭВМ является их результатом на более поздней стадии» (п.40 ст.2 Закона АПиСП РК) [3]. Диспозиция ст.972, а именно пункт 2 ГК РК [1], наталкивает на вывод, что объектом авторского права являются операционные системы. Данный вывод исходит из диспозиции указанной нормы, поэтому, авторское право может распространяться и на информационные системы.

В соответствии с Законом РК «Об информатизации» собственник информационной системы имеет всю триаду права собственности в целом, в том числе и право запретить либо ограничить перемещение и распространение электронных информационных ресурсов [17].

Следовательно, информационная система по своей сущности тождественна программам для ЭВМ, соответственно, на нее должен распространяться режим объекта интеллектуальной собственности, а не режим вещи, что противоречит действующему в настоящее время Закону РК «Об информатизации».

Рассмотренные нами объекты исключительных прав в современный период представляют особый коммерческий интерес, поэтому их не стоит рассматривать в качестве материального объекта, поскольку при создании всех известных объектов интеллектуальной деятельности, независимо от того в какую группу их определил законодатель, имеет место умственная деятельность индивида, порождающая определенный продукт, который в последующем выражается посредством материального носителя.

В этом случае стоит обратиться к мнению Т.Е. Каудырова, считающего, что «...бестелесность и идеальность объектов права интеллектуальной собственности означает прежде всего их нематериальный вообще и неимущественный характер» [18, с.51].

Данная точка зрения представляется аргументированной, поскольку результат интеллектуальной деятельности сам по себе не материален и бестелесен. Поэтому для лица, выступающего субъектом исследуемого права, в первую очередь важно закрепление в законе исключительного права на результат таковой деятельности, нежели материальное выражение и воплощение его идей (книги, фильмы, изобретения пр.).

Более того, Т.Е. Каудыров подчеркивает, что «...в систематизированном и выделенном виде коренные особенности и характерные признаки интеллектуальной собственности как объекта гражданских прав выглядят следующим образом: бестелесность и идеальность; абсолютный характер права; охраняемость прав в случаях, строго установленных законом; территориальная и временная ограниченность действия прав; многообразие возможностей защиты прав; специфическая форма закрепления прав и состояние присвоенности объекта» [18, с.50].

В данном случае под исключительным правом, согласно действующему законодательству, понимается право их владельца использовать такой результат по своему усмотрению (п.1 ст. 964 ГК РК). При этом мы сталкиваемся с некоторыми особенностями, присущими процессу распоряжения результатами творческой деятельности-сти. Это обусловлено тем, что правовая природа отчуждения самого продукта умственной, творческой и т.п. деятельности невозможна. Возможна лишь передача и/или отчуждение исключительного права на конкретный объект на материальном носителе.

Все имеющиеся точки зрения объединяет тот факт, что их авторы выделяют общие критерии, по которым определяется, является ли тот или иной результат объектом интеллектуальной собственности. За основу таких критериев ученые берут: идеальность, нематериальный характер, особую правовую охрану, выражение в объективированной форме, а также то, что все эти объекты являются результатом творческой, мыслительной деятельности человека [8; 9; 12].

На основе проведенного анализа, мы поддерживаем данную точку зрения, и констатируем, что результаты интеллектуальной деятельности выделяются специфическими чертами, к которым мы можем отнести: неотчуждаемость, обусловленную нематериальным характером; объективную форму выражения; способность использоваться неограниченным кругом лиц одновременно; наличие исключительного права на результат интеллектуальной деятельности, относящегося к имущественному праву; наличие сроков действия исключительного права и ограничения территориального характера.

Учитывая это, мы пришли к выводу, что значительному количеству объектов интеллектуальной собственности в национальном законодательстве РК не уделяется необходимого внимания, а принимая во внимание активный процесс развития технологий, особое значение должно уделяться информационным системам, которые, по нашему мнению, являются программой для ЭВМ, следовательно, на них аналогичным образом должна распространяться правовая охрана, равно как и на общепризнанные объекты интеллектуальной собственности.

Особенность рассматриваемых объектов обусловлена правовым режимом и уровнем предоставляемой государством защиты. Однако мы сталкиваемся с рядом сложностей, которые обусловлены отсутствием возможности распространения на них тех же режимов, которые предоставляются «классическим» объектам авторского или патентного права. Поэтому мы солидарны с некоторыми специалистами, утверждающими, что разделение объектов на две видовые группы не раскрывает специфических критериев, а создает ряд сложностей при отправлении правосудия при защите прав на объекты интеллектуальной деятельности.

Подводя итог данному исследованию, считаем необходимым отметить различия, имеющиеся между пра-

новым режимом селекционных достижений и изобретений, которые сводятся к следующему: отличаются критерии по которым предоставляется правовая охрана и основания возникновения и прекращения прав на указанные объекты. В то же время мы сталкиваемся с наличием явного сходства, которое выражается в том, что в обоих случаях это могут быть живые организмы. Это в свою очередь указывает на потребность разработки отдельных критериев и требований для разграничения правового режима и защиты, предоставляемых действующим законодательством Республики Казахстан.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409. В редакции Закона РК от 27.02.2017 № 49-VI // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. - № 16-17. - Ст. 642.
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. В редакции Закона РК от 11.07.2017 № 91-VI // Ведомости Парламента РК 2015 г. - № 20-VI. - Ст. 114.
3. Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года № 6-1. В редакции Закона РК от 24.11.2015 № 419-V // Ведомости Парламента РК, 1996 г., № 8-9, ст. 237.
4. Патентный Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 427. В редакции Закона РК от 07.04.2015 № 300-V // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. - № 20. - Ст. 718; 2004 г. - № 17. - Ст. 100.
5. Закон РК «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименований мест происхождения товаров» от 26 июля 1999 года N 456. В редакции Закона РК от 07.04.2015 № 300-V // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. - № 21. - Ст. 776; 2004 г. - № 17. - Ст. 100.
6. Закон РК «О правовой охране топологий интегральных микросхем» от 29 июня 2001 года № 217. В редакции Закона РК от 12.01.2012 № 537-IV // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2001 г. - № 13-14. - ст. 181
7. Закон РК «Об охране селекционных достижений» от 13 июля 1999 года N 422-I. В редакции закона РК от 27.11.2015 № 424-V // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г. - № 19. - Ст. 655; 2004 г. - № 17. - Ст. 100.
8. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: дис. ... докт.юрид.наук: 12.00.03. – М., 2015. –539 с.
9. Абуова Р.Ж. Авторский договор в гражданском праве РК: автореф. дисс....канд. юрид. наук. - Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2002. – С. 13
10. Сударинов С.А. Право интеллектуальной собственности: учебник. – М.: Проспект, 2009. – 368 с.
11. Объекты гражданских прав: Монография / Отв. ред. М.К. Сулейменов.- Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2008. – 600 с.
12. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан: Учебное пособие / Отв. ред. З.Х. Баймолдина, Т.Е. Каудыров. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2013. – 264 с.
13. Маковский А.Л. Об интеллектуальных правах // Актуальные вопросы российского частного права: сб. статей, посвященный 80-летию со дня рождения проф. В.А. Дозорцева. – М.: Статут. 2008. – С. 187–223.
14. Крылова К.Н. Уголовно-правовая охрана результатов интеллектуальной деятельности в Российской Федерации, Франции и Швейцарии (сравнительно-правовое исследование): дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.03. – М., 2014. – 177 с.
15. Коцегулов Б.Б. Уголовно-правовая характеристика нарушения авторских и смежных прав: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.08. – Караганда, 2009. – 30 с.
16. Щербачева Л.В. Реализация прав государства на интеллектуальную собственность: монография. – М.: ЮНИТИ - ДАНА: Закон и право, 2015. – 136 с.
17. Закон РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК. // Ведомости Парламента РК 2015 г. - № 22-V. - Ст. 155.
18. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности: Монография. - Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – 448 с.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ МЕТОДИКА РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Даубасова С.Ш.

ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и
криминалистики юридического факультета
КазНУ им. аль-Фараби г.Алматы

Еркебаева Н.А.

ст. преподаватель кафедры уголовного процесса и
криминалистики факультета юриспруденции и
международных отношений
ЮКГУ им.М Ауезова г.Шымкент

Резюме: В статье сформулированы тактические рекомендации по проведению допроса при установлении обстоятельств экологического преступления. Каждый совет криминалистов апробирован следственной практикой и автор раскрыла вкратце содержание этих рекомендаций. Показания допрашиваемого строятся на восприятии информации и в статье показаны каковы его психофизиологические основы. Как важен психологический контакт, постановка правильных вопросов, критический анализ показания и другие советы, по мнению автора, представлены в статье.

Ключевые слова: Допрос, доказывание, экология, преступление, тактика, тактические приемы, криминалистическая рекомендация, восприятие, запоминание, воспроизведение, психологический контакт, вопрос, анализ.

Түйін: Мақалада экологиялық қылмыстар бойынша жауап алуды өткізудің тәртібіне қатысты тактикалық ұсыныстардың нысаны қарастырылған. Авторлар әрбір криминалистер кеңесі өз тергеу тәжірибесінде қолданғандығы туралы қысқаша мазмұндарға тоқталған. Жауап алушының көрсетпелерінің негізінде ақпарды қабылдаудағы психофизиологиялық негіздері және көрсетпелердің сындық талдаулары қарастырылған. Жауап алу барысында сұрақтарды дұрыс қою арқылы мәліметтерді жинауда психофизиологиялық байланысты орнату өте маңызды іс шаралардың бірі болып табылатындығы туралы авторлардың пікірлері мақалада қарастырылды.

Түйін сөздер: Жауап алу, дәлелдеу, экология, қылмыс, тактика, тактикалық шаралар, криминалистикалық ұсыныстар, қабылдау, есте сақтау, еске түсіру, психологиялық байланыс, сұрақ, талдау.

Summary: The article formulates recommendations for tactical interrogation at clarifying environmental crimes. Each board was tested investigative forensic practice and the author briefly revealed the content of these recommendations. Indications are based on the perception of the interrogated information in the article shows what its physiological bases. How important is the psychological contact, asking the right questions, a critical analysis of the testimony and other tips, according to the author, are presented in the article.

Keywords: Interrogation, Evidence, the environment, crime, tactics, tactics, forensic recommendation, perception, memory, reproduction, psychological contact, issue analysis.

Специфика экологических преступлений, безусловно, обуславливает особенности проведения следственных действий. Психологический портрет личности лица, совершающих экологические преступления, выглядит следующим образом: у них каких-либо психических аномалий обнаружено не было; они расчетливо-рассудочные, на преступление толкает не порыв чувства, а представление известной связи совершаемого преступления с целью; у них преобладает завышенная самооценка своих сил и возможностей, вследствие чего теряется самоконтроль, и вырабатывается искаженное отношение к своему поведению. Для них не характерны ярко выраженные дефекты правового и нравственного сознания. Эти лица имеют довольно устойчивую репутацию законопослушных граждан и в большинстве своем не вызывают негативного отношения к себе со стороны общества. Однако недооценка важности охраны окружающей природной среды приводит тому, что совершают экологические преступления из-за стремления достигнуть коммерческого успеха. Ценностные ориентации у лиц, были сосредоточены в основном на обеспечении себе личного благополучия. Ради этого лица сознательно шли на нарушение правовых и моральных норм, наивно полагая, что их действия либо бездействие не носят преступного характера..

Поэтому при допросе, по мнению многих практических работников, важно учитывать те научные положения тактики допроса, тактических приемов, которые выработаны многолетней практикой следственных органов и обобщены в научных трудах ученых криминалистов [1-9].

Дополнительно, на наш взгляд, следует обратить внимание и на рекомендации, которые, к сожалению, незаслуженно игнорируются. Учет этих рекомендаций при подготовке и проведении допроса будет способствовать его эффективности и результативности. К криминалистическим рекомендациям следует относить: к каждому допросу должен быть индивидуальный подход и стремление к налаживанию с допрашиваемым психологического контакта; при допросах обязательно следует учитывать психофизиологические факторы; стремиться создавать максимальные условия для свободного рассказа; должна быть постановка тактически

правильно сформулированных вопросов; при составлении протокола стремится к полноте и объективности фиксации показаний; в оценке каждого допроса должен присутствовать критический анализ показаний и оценка в совокупности с другими материалами дела; необходимо соблюдать требования тактики - поэтапное проведение допроса, его планомерности.

Разберем каждую из этих рекомендаций:

Каждый допрос требует от следователя индивидуального подхода. Допрашиваемые различаются не только по процессуальному статусу, но и по возрасту, интеллекту, по своим психическим свойствам, темпераменту и т.д. Пренебрежение индивидуальными качествами людей (свидетеля, потерпевшего, подозреваемого и т.д.) может привести к негативным последствиям, когда даже добросовестный порядочный свидетель не даст в полном объеме ту информацию, которой располагает. Одной из составляющих понятия «индивидуальный подход» является психологический контакт. Это – универсальный прием в тактике следственных действий, представляющий собой профессиональную коммуникацию с обратной связью. Криминалисты рассматривают психологический контакт как систему общения, основанного на доверии: информационный процесс, при котором люди могут и желают воспринимать информацию, исходящую друг от друга.

Психологический контакт представляет собой динамический, находящийся в развитии процесс, участники которого, обмениваются информацией и постоянно корректируют свое поведение в соответствии с ситуациями допроса. Этот процесс сопровождает все процедуру допроса и поэтому его нельзя считать стадией допроса. В то же время контактные отношения не возникают из уступок следователя. Напротив, при формировании контакта идет борьба за психологическую инициативу во взаимодействии. Поэтому формирование психологического контакта содержит элементы психологической борьбы, которая является одной из сторон индивидуально-психологического подхода, предполагающего гуманность, чуткость и корректность в отношениях с подследственными. Следователь, по существу, участвует в той борьбе, что происходит во внутреннем мире человека.

Предпосылкой формирования психологического контакта с допрашиваемым, оптимизации форм общения являются профессионально важные качества следователя:

Психофизиологические качества - основными из них являются: уравновешенность, способность к сосредоточению, психическая выносливость, значительный объем внимания, переключаемость, быстрая ориентировка в новых условиях, «помехоустойчивость» (способность работать при наличии посторонних раздражителей). Деятельность следователя при формировании психологического контакта в рамках допроса подчинена ряду целей.

Интеллектуальные качества. К ним относятся дискурсивное и интуитивное мышление. Дискурсивное мышление работает в четко ограниченной области, когда известно, что именно требуется доказать. Дискурсивное мышление сопровождается словесными формулировками. Интуитивное мышление – обязательный элемент следственного творчества, это кульминация творческого процесса, своеобразный гребень волны, где полно и целостно, симультанно представлена как ретроспектива, так и перспектива поиска, это элемент интеллекта.

Основные характерологические качества - это настойчивость, самостоятельность, терпение, самообладание, принципиальность, последовательность, целеустремленность, решительность, оперативность, инициативность, мужество.

Таким образом, психологический контакт – это продукт творческой деятельности следователя, возникающий как результат применения системы научно обоснованных методов. Формирование психологического контакта подразумевает индивидуальный подход.

Рекомендация о необходимости учета психофизиологических факторов исходит из процесса формирования показаний. Процесс формирования показаний складывается из: 1) получения и накопления информации; 2) ее запечатления и сохранения; 3) воспроизведения и передачи информации лицу, производящему допрос; 4) приема, переработки и процессуального закрепления информации допрашивающим; 5) повторного свидетельствования. Этот процесс от восприятия до передачи информации всегда носит психологический характер. На всем его протяжении на психику человека влияют многочисленные объективные и субъективные факторы, действия которых, в конечном счете, так или иначе, отражаются на полноте и достоверности показаний.

Психологический процесс формирования показаний начинается с отправного чувственного этапа - получения извне и накопления информации, без которого невозможно в дальнейшем как запоминание допрашиваемым определенных событий и фактов, так и передача этих сведений на допросе следователю. Разнообразную информацию об окружающем его мире и о состоянии его организма человек получает лишь посредством ощущений через соответствующие органы чувств, - прежде всего - зрения и слуха. Следующей ступенью познания является восприятие - отражение в сознании человека предметов или явлений при их непосредственном воздействии на органы чувств, в ходе которого происходит упорядочение и объединение отдельных ощущений в целостные образы вещей и событий. Восприятие самым тесным образом связано с мышлением, с пониманием сущности воспринимаемого предмета или явления

Действия всех факторов, специально изучаемых наукой судебная психология, должно быть хорошо известно следователю. Он также должен знать основанные на данных судебной психологии тактические приемы, позволяющие ослабить вредное влияние этих факторов на полноту и объективность показаний, оживить память о воспринятом, упорядочить воспроизведение хранящейся в памяти допрашиваемого информации.

К объективным факторам относятся временные, пространственные. При этом объективными факторами, препятствующими восприятию расследуемого события или его элементов, являются неблагоприятные погодные условия, отдаленность наблюдателя от места события, кратковременность этого события или наблюдения, освещенности, дневное или вечернее или ночное время, освещенное ярко или плохо в движении или покоя и т. п.

Все перечисленные факторы следователь обязательно должен учитывать для исключения возможных искажений при получении показаний.

На восприятие и запоминание влияет эмоциональное состояние. Поэтому вполне объяснимо, когда потерпевший после нападения не может дать показаний. Но возможна психофизиологическая реакция, называемая реминисценцией, когда проходит испуг, сглаживаются эмоции и возвращается память. Тогда потерпевший может всё вспомнить.

В зависимости от предмета запечатления память подразделяется на слуховую, зрительную (образную), моторную (двигательную), словесно-логическую, эмоциональную. Как и восприятие, запоминание событий может быть произвольным и произвольным. Запоминание (равно как и воспроизведение), в котором отсутствует специальная цель что-то запомнить, называется в психологии произвольным; в тех случаях, когда ставится цель на запоминание, принято говорить о произвольном характере запечатления.

Интенсивность утраты информации под воздействием времени носит избирательный характер. Она зависит также от возраста допрашиваемого, особенностей его памяти, уровня развития, профессии, интересов и целого ряда других обстоятельств. Более прочно запечатлеваются в памяти те события и обстоятельства, механизм которых понятен допрашиваемому.

Воспроизведение и передача информации на допросе: даче показаний на допросе всегда предшествует воспоминание обстоятельств, связанных с событием преступления и послуживших основанием к вызову на допрос.

Иногда воспоминания о событии преступления возникают на более ранней стадии, в процессе запечатления и сохранения информации. Допрашиваемый мысленно возвращается к обстоятельствам преступления, восстанавливает их в своей памяти, нередко беседует о случившемся с окружающими. Воспроизведение является своего рода повторением воспринятого, что способствует прочности запоминания и сохранения информации о преступлении в памяти допрашиваемого.

Рекомендация создание условий для свободного рассказа приобрела процессуальную форму (п. 3-4 ст. 210 УПК РК). Применяется при первичном допросе и, в основном, на первоначальном этапе расследования, хотя не исключается иная ситуация. Стадия «свободный рассказ» имеет значение не только информационное, но и преследует цели тактического характера. Дает возможность следователю в условиях дефицита времени на первоначальном этапе изучить личность допрашиваемого, наблюдая за ним в ходе его свободного рассказа, сформировавшееся представление о личностных особенностях допрашиваемого необходимо для определения тактики ведения допроса на последующей стадии вопросно-ответной формы.

Анализ литературы свидетельствует, что особое внимание заслуживает та часть допроса, которая следует за свободным рассказом – «Стадия вопросов». Формулировка вопросов имеет огромное значение. Вопросы должны быть ясные, конкретные. Наводящие вопросы нельзя задавать (п. 4 ст. 210 УПК РК). Задаваемые вопросы могут быть основные, дополнительные, уточняющие, детализирующие, напоминающие, изобличающие, контрольные. Какие из этих вопросов следователь задает - зависит от ситуации. Вопросы должны побуждать к ответу и должны быть такие, чтобы их них допрашиваемый не мог извлечь информацию, а должен копаться в своей памяти. Следование основным правилам задаваемых вопросов, способствует не только получению правдивых показаний, уличению во лжи, но также «оживлению» забытых деталей происшедшего события. Основные вопросы следователь ставит перед свободной стадией допроса, происходит при первичном допросе, после выяснения анкетных данных, разъяснения прав и обязанностей допрашиваемому, например, «что Вы можете сказать?»

Дополняющие - это вопросы, задаваемые с целью восполнить полученные показания, ликвидировать имеющиеся в них пробелы. Уточняющие вопросы также могут быть заданы с целью детализировать показания, но чаще - для конкретизации полученных сведений.

Напоминающие вопросы преследуют цель оживить память допрашиваемого, вызвать в ней те или иные ассоциации. Напоминающих вопросов обычно задается несколько, чтобы способствовать процессу последовательного припоминания.

Контрольные вопросы задаются с целью проверить полученные показания или получить данные для такой проверки. Вопросы должны быть четкими, конкретными, понятными и относиться к предмету допроса. Важна их логическая последовательность и обоснованность.

Таким образом, основная особенность, характеризующая допрос как источник получения новой информации по делу заключается в том, что следователь при допросе сталкивается с обилием разрозненной информации. Его задача — систематизировать эту информацию, найти ее ключевые, системообразующие элементы выдвинуть систему вопросов, восста-навливающих "каркас" расследуемого события, по части события восстановить событие в целом, дать отдельным фрагментам события адекватную интерпретацию.

Полнота и объективность фиксации имеет немаловажное значение. Не всегда в ходе допроса следователь может понять, что сказано допрашиваемым, каково значение предоставляемой допрашиваемым информации. Если обеспечена была полнота и объективность фиксации показаний, он (следователь) имеет возможность позже все проанализировать, дать оценку полученных показаний в качестве доказательств. В затруднительных ситуациях для обеспечения полноты фиксации вместе со следователем на допросе может присутствовать помощник-стажер, оперативник, второй следователь СОГ, которые помогут составить протокол допроса.

Допрос, как и все остальные следственные действия, по технологии проведения состоять должен из трех этапов – подготовительного, рабочего, заключительного. Каждый из этих этапов, конечно, следует планировать.

Используемая литература:

1. Бахин В.П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С *Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы)- 2-е изд.- Алматы: Жеті жарғы, 2004.*
2. Васильев А.Н., Корнеева Л.Н. *Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: Юридическая литература, 2009*
3. Доспулов Г.Г. *Допрос Учебное пособие. Тактические основы следственных действий. Вып. 2 - Алма-Ата, 1977*
4. Доспулов Г.Г. *Психология допроса в уголовном процессе. - Алматы, 1996. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. - Минск, 2009.*
5. Усманов У.А. *Тактика допроса (справочник), - М.,2001*
6. Коновалова В.Е. *Допрос: тактика и психология. - Харьков, 1999*
7. Соловьев А.Б. *Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. - М.,2002*
8. Баев О.Я. *Тактика следственных действий. Учеб. пос. - Воронеж. НПО Модэк -1995*
9. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. *Тактика следственных действий. - Минск, 1971.*

Даубасова С.Ш.

ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби,

Турашбекова Д.А.

к.ю.н., ст. преподаватель кафедры юриспруденции Факультет «Бизнес и право» Университет «Алматы»

Резюме: В статье показаны возможности осмотра места происшествия в установлении обстоятельств происшествия. Авторы раскрыли сущность поисковой работы следователя, которая должна заключаться не только в нахождении материальных следов. Как важен мыслительный процесс по определению связи элементов материальной обстановки преступления с происшедшим событием, как это должно осуществляться при осмотре, роль воображения и др. представлено в данной статье.

Ключевые слова: Тактика, осмотр места происшествия, доказывание, непосредственное восприятие, поиск, анализ, воссоздание, относимость следов.

Түйін: Мақалада оқиға болғанын анықтаудағы оқиға болған жерді қараудың мүмкіндіктері қарастырылған. Авторлар тергеушінің оқиға болған жерді қарау барысында материалдық іздерді табуы ғана көздемейтін, өзге де іздеу жұмыстардың мәнін жан-жақты талқылаған. Қылмыс жағдайында қылмыстық оқиғасының материалдық элементтерін анықтау барысында ойлау процессінің өте маңызды екеніне тоқталып, оның оқиға болған жерді қарау барысында қалай жүзеге асырылғандығы яғни, елестету рөлі, сонымен қатар өзгеде тергеу әрекеттері мақалада қарастырылған.

Түйін сөздер: Тактика, оқиға болған жерді қарау, дәлелдеу, тікелей еске түсіру, іздеу, талдау, елестету, іздердің қатыстылығы.

Summary: Possibilities of inspection of the scene in establishment of circumstances of incident are shown in article. Authors opened essence of search work of the investigator which has to consist not only in finding of material traces. As thought process by definition of communication of elements of a material situation of a crime with the occurred event is important as it has to be carried out at survey, an imagination role, etc. is presented in this article.

Keywords: Tactics, inspection of the scene, proof, direct perception, search, analysis, reconstruction, relevancy of traces.

Осмотр места происшествия настолько значимый источник информации, что расследование многих видов преступлений не может обойтись без проведения данного следственного действия, и известные ученые криминалисты: например, И.Н.Якимов, И.Х.Максутов, В.П.Колмыков, Е.Ф. Коновалов, И.Е.Быховский, В.И.Попов и др. считали нужным остановиться на показе целей осмотра места происшествия и тактике его проведения[1, с.12].

Поисковые следственные действия – осмотры, освидетельствование, обыск – отличаются тем, что при их проведении находят приложение одновременно многие формы познания, начиная от логических, психофизиологических, творческих, познание с применением технических средств и др.[2, с.52].

Теория тактики поисковых следственных действий призвана показывать наиболее вероятные пути к познанию сущности событий, разыгравшихся на месте происшествия и после события преступления. Однако о необходимости применения приемов по воссозданию обстановки и обстоятельств происшествия для решения задач расследования при осмотре места происшествия, за исключением работ В.И.Попова, К.А. Бегалиева, ничего в работах, посвященных тактике осмотра места происшествия, не сказано[3, 4 сс.65-67]

Событие преступления не проходит бесследно, оно отражается в материальной обстановке и в сознании людей. Материальная обстановка наряду с сообщениями свидетелей, потерпевших служит обильным источником информации, которые в процессе расследования могут стать ценными судебными доказательствами. Воссоздание по материальным следам обстоятельств преступления достигается на основе исследования тех изменений, которые претерпела реальная обстановка от действий преступника (преступников). Но для этого, чтобы распознать изменения, нужно, прежде всего, установить, какой она была до совершения преступления, а это возможно только путем непосредственного изучения места события.

Система воссоздания обстановки и обстоятельств происшествия базируется, главным образом, на практических результатах отыскания следов. Как отмечает проф. Попов В.И., «если отыскание следов открывает следователю пути накопления во время осмотра фактического материала, то занимающая второе место система воссоздания механизма преступления и облика преступления раскрывает следователю возможности рационального познания, указывает пути правильного мышления, обобщения наблюдаемого, мысленного восстановления главных и второстепенных событий, происходивших на месте преступления»[3 с. 29-30].

Что является при осмотре места происшествия предпосылкой для воссоздания? Принципиально важно знать – из каких элементов может состоять способ преступления, как выглядит механизм того или иного

вида преступления, а также иметь представления и про другие элементы криминалистической характеристики данного вида преступления, знание которых приводит к глубокому осмыслению сущности осмотра места происшествия, да и других проводимых следователем следственных действий.

Отправляясь от материальной обстановки события преступления, обнаруживаемых предметов, фрагментов предметов, вещей, комплекта вещей, отдельных следов, сочетания и системы следов, повреждений, разрушений, нарушений обстановки (например, опрокинутый стул) следователь проникает в суть события происшедшего. Мысленное воссоздание происшедшего основывается на восприятии наблюдаемого, а также на привлечение информации, сохранившейся в памяти следователя в результате его житейского опыта, профессиональных знаний, полученных при изучении криминалистики, судебной экспертологии, судебной медицины, судебной психиатрии, юридической психологии и других предметов, прошлого опыта по производимым осмотрам, коллективного опыта многих следователей, обобщенного в криминалистической литературе, ведомственных актах, на семинарах по повышению квалификации и т.д.

Воссоздание обстановки и обстоятельств происшедшего, его полнота, объективность, всесторонность зависят от восприятия и имеющихся в памяти следователя представлений, а также от той ситуации, с которой следователь сталкивается, выехав на место происшествия. Глубокое и полное отражение той действительности, которая была в прошлом, требует не только «простого» восприятия наблюдаемой картины, но и осуществления сложного восприятия и теоретического мышления. Отметим, что говоря «простое» восприятие, мы не подразумеваем пассивного восприятия следователем материальной обстановки события преступления. Изучение глазами тех объектов, которые обнаруживаются на месте происшествия, сопровождается аналитической деятельностью. Но это – мы говорим – простое восприятие, поскольку следователь не пользуется никакими специально разработанными криминалистическими средствами и приемами.

К сложным восприятиям мы относим восприятие, осуществляемое следователем с помощью различных криминалистических приемов, разработанных в трасологии, баллистике, исследовании документов, одорологии, судебной медицине и иных разделах криминалистики.

Осмотр места происшествия – сложное действие, именно для него типичен многовекторный процесс познания от восприятия до формулирования выводов относительно обстоятельств происшедшего, построения версий, розыска подозреваемого, назначения экспертиз и т.д. А.Р.Радинов отмечает, что на практике очень часто именно при осмотре допускаются ошибки, особенно ощутимо сказывающиеся на результатах расследования. Производящий осмотр (следователь, дознаватель) часто не осознает всей психологической сложности осмотра, трудностей восприятия, наблюдения, внимания и других мыслительных процессов [5, с.294]. Далее, А.Р.Радинов указывает, чем и каким путем в психологическом плане следователь должен руководствоваться при восприятии обстановки происшествия. Главное - это определение относимости доказательств. Не все предметы, вещи, обнаруживаемые на месте происшествия, связаны с событием. Доподлинно установить при осмотре наличие связи между наблюдаемой вещью и происшествием часто невозможно либо затруднительно. Следователь, решая вопрос об относимости, исходя из известных ему уже конкретных обстоятельств, должен представить себе ту или иную ситуацию, в которой данный факт играет какую-то роль. Невозможность построения версий о связи данной вещи с событием происшествия делает эту вещь посторонним объектом. Правильное решение стоящей перед следователем задачи достигается только в результате выдвижения всех возможных для данного случая предположений следователя. Несомненно, здесь велика роль воображения, интуиции следователя.

В определение относимости объекта к событию важным является установление причинной связи между событием и наблюдаемыми фактами. Последние могут быть причиной предполагаемого события, а могут быть его следствием, а может быть все наблюдаемые факты иметь одну и ту же причину. Причинно-следственные связи могут быть по месту происшествия, во времени, а также не исключается их инсценировка. Попытка установить причинно-следственную связь между наблюдаемыми фактами иногда приводит следователя к выявлению обстоятельств, противоречащих друг другу, другими словами речь идет об обнаружении негативных обстоятельств. В связи с последним выявленное обязывает следователя искать в ходе осмотра новые факты, следы для объяснения наблюдаемого.

Актуальным для следователя является преодоление привычных стереотипов восприятия различных объектов, умение разглядеть за этими стереотипами носителей нужной информации.

Нельзя не упомянуть о значении моделирования при осмотре места происшествия для воссоздания происшедшего события. Например, Хлынцов М.Н. пишет: «Мыслительная деятельность следователя в процессе осмотра места происшествия направлена на создание как информационных моделей события преступления и вероятностных моделей отдельных обстоятельств его, так и организационно-тактических моделей предстоящих оперативно-розыскных и следственных действий, а сам он при осмотре одновременно выявляет необходимую информацию, обеспечивающую надлежащее их проведение» [6, с.87].

Создание обстоятельств события при осмотре места происшествия, как правило, начинается с моделирования возможностей проникновения преступника на место происшествия и удаления с него. Уже на обзорной стадии можно установить наличие или отсутствие возможности проникновения на данное место

из определенных точек. При этом, если выявляются следы на подходах к месту происшествия и аналогичные им следы в пределах территории места происшествия, дает представление о передвижениях в данном месте и уходе с него. Получив представление об этом, следователь моделирует состояние обстановки места до события, т.е. первоначальное, и внесенные изменения в результате события.

Для уяснения обстановки места до происшествия необходимо установить, какие объекты на нем являются его органической принадлежностью, на фоне них выявляются объекты, которые хотя не были органической принадлежностью, но во всяком случае появились до события. О длительности их пребывания здесь может свидетельствовать состояние их поверхности, например, наличие пыли или потемнение, загрязнение, паутина и др. Затем выявляются предметы, которые появились недавно в связи с событием или после. Такие предметы обращают на себя внимание из-за своей несовместимости с общей обстановки. Их пребывание на данном месте нарушает обычный порядок расположения и наличия предметов, представление о которых складывается у каждого человека на основании его жизненного опыта. Например, на пути передвижения многих лиц будут обнаружены очки (или зонтик и т.п.), то обязательно были бы подобраны кем-либо из прохожих. Долго такие предметы не могут оставаться на данном месте, а если лежат, то, видимо, с момента их появления здесь прошел незначительный период времени и они могут быть причастны к событию.

Изменения в обстановке, появление на поверхности объектов материальной обстановки следов свежих царапин, вмятин, вогнутостей, отсутствие в отдельных местах краски или наличие наслоений, загрязнений (пятна масла, крови, грязи, волокон, волос и т.п.) могут свидетельствовать о совершении определенных действия участниками события.

Иногда собирание информации для воссоздания объективной стороны преступления следует начать не с детального ознакомления со следами на месте, а с детального исследования возможных подступов окружающей место происшествия обстановки. Как правило, такой тактики следователь придерживается в случаях, когда территория места происшествия относительно определена.

Следователь может прибегать к реконструкции обстановки места происшествия, при этом может обстановка воссоздаваться такой, какой она была до совершения преступления. Это возможно в ситуациях, когда участвующие в осмотре лица сообщат об изменениях, происшедших на месте происшествия по каким-либо причинам после события. Но прежде чем приступать к реконструкции, следователь фиксирует все так, как он обнаружил, прибыв на место происшествия.

О возможностях составления модели преступника, скрывшегося с места происшествия, следственной практике известно давно и в криминалистике имеется довольно много источников [7, сс.37-39].

Таким образом, воссоздание на месте происшествия зависит от вида преступления, обстоятельств конкретного преступления, следственной ситуации и личностных особенностей следователя. Полнота, объективность и достоверность мысленного воссоздания зависит от того, насколько точно при осмотре следователь придерживается разработанных тактических рекомендаций и насколько он вооружен профессиональными знаниями.

В результате осмотра места происшествия составленная модель преступника может отражать его внешний облик, профессиональные качества, психологические и физические особенности, вооруженность и т.д. На месте происшествия по оставленным следам обуви, длине отдельного следа, ширине шага, длине каждого шага можно определить пол, рост, возраст, физические особенности и т.д. По взлому преград с помощью газорезного аппарата можно судить о наличии профессиональных навыков и т.д.

Список используемой литературы

1. *Водолазский Б.Ф. Психология осмотра места происшествия. Учебн. пособие. - Омск, 1979 - 75 с.*
2. *Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий. М.: Юрид. лит., 1981.- 112 с.*
3. *Попов В.И., Бегалиев К.А. Теоретические вопросы осмотра места происшествия. \\Вопросы борьбы с преступностью. Вып.39 - Алма-Ата - С.60 - 67*
4. *Попов В.И. Осмотр места происшествия. Тактические основы следственных действий. Вып.1 Алма-Ата,1974 - 210 с.*
5. *Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М.:Юрлитинформ, 2001- 352 с.*
6. *Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. - Изд-во Саратовского университета. 1982 - 112с.*
7. *Васильев А. Н., Стетичев С. С. Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. - М. 1959 - 64с.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАРИЯ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

Елемесов М. А.

Каспий Қоғамдық Университетінің 2 курс Магистранты.

Түйін: Мақалада ежелгі дүние мемлекеттеріндегі халықаралық жеке құқықтың болуы мүмкін емес екендігі және халықаралық жария құқығының пайда болу алғы шарттары қарастырылған.

Кілт сөздер: рим құқығы, халықаралық жария құқығы, коллизия, изополития, проксения, полис, цивильдік.

Резюме: В статье рассматривается невозможность существования международного частного права в древнем мире и предпосылки зарождения международного частного права.

Ключевые слова: римское право, международное публичное право, коллизия, изополития, проксения, полис, цивильное.

Summary: The article considers the impossibility of the existence of private international law in the ancient world and the prerequisites for its inception

Key words: roman law, international public law, collision, isopolitiya, prokseniya, policy, civil.

Халықаралық жеке құқықтың тарихи даму мәселесін зерделеудің өзектілігін неміс ғалымы Фридрих Карл фон Савиньидің дәйексөзіне жүгіну арқылы негіздейміз: «Бізден бұрынғылардан мұраға алып қалған жалпы идеялардың, ережелер мен техникалық жағдайлардың аясында қателіктердің болуы сөзсіз, олар ескінің көзі болған дәстүрлер мен ұсынымдар ретінде біздің көзқарас-ойларымызға үлкен күшпен әсер етіп, үстемдікке ие болуы мүмкін. Осы қауіптің алдын алу мақсатында бізге қалдырылған мұраны уақыт озған сайын олардың жүрген жолын қайта зерделеп, қарап отыруымыз қажет» [1, 116 б.].

Адам қоғамы дамуының тарихи кезеңі туралы айтпас бұрын, халықаралық жеке құқық қашан пайда болуы мүмкіндігіне тоқталмай тұрып, оның тууына және дамуына жағдай жасап дайындаған материалдық алғы шартты анықтауымыз қажет.

Халықаралық жеке құқықтың негізгі арнайы сипаты құқықтағы коллизияның болуы, яғни, біркелкі қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық жүйелердің әртүрлі мағынасымен және терминологиялық жағынан сәйкес келетін ұғымдардың әртүрлі саралануымен ерекшеленетін құқықтық жүйелердегі қарама-қайшылықтардың болуы. Мысалы, «талап қою мерзімі», «шарт жасасу кезеңі» немесе «жылжымайтын мүлік» сияқты ұғымдардың мағынасы әртүрлі мемлекеттердің құқықтық жүйесінде бірдей болмауы мүмкін. А.Н. Макаровтың пайымдауынша, халықаралық жеке құқық ғылымы коллизиялық мәселелердің пайда болуының келесідей негізгі алғы шарттары белең алғаннан бастап-ақ туындай бастаған:

1. Тиісті аумақтарда қарқынды азаматтық айналымның қамтылуы;
2. Аумақтық шектеулі құқықтық тәртіптердің қатар өмір сүруі [2, 27 б.].

Мемлекеттік-құқықтық құрылымдардың алуан түрлі болуы халықаралық жеке құқықтың өмір сүруінің міндетті шарты болып табылады. Бұдан бөлек, мемлекеттік-құқықтық құрылымдардағы құқықтық жүйелердің белгілі бір айырмашылықтары болады да коллизиялар тудырып отырады. Сонымен бірге, қарастырылып отырған құрылымдардың өзара түрлі және көптеген байланыстарға түсуі де маңызды фактор болып отыр, яғни, сауда-саттық, айырбас жүргізу, теңізде жүзуді және т.б. жүзеге асыру. Осылайша, қоғамның дамуының белгілі кезеңінде аталған факторлардың сәйкес келуі халықаралық жеке құқықтың пайда болуы үшін тиісті негіздің тууына әкеледі.

Л.П. Ануфриеваның ойынша, көрсетілген факторлар буржуазиялық қоманың қалыптасуы мен капитализмнің дамуы сатысында өте жақсы құрылып ашыла бастады. Феодализм дәуірінде халықаралық жеке құқықтың пайда болуына және нығаюына ешқандай мүмкіндіктер болған жоқ. [3, с. 21]. Яғни, құқық салаларының өмір сүріп жатқан нормаларының жаңа қоғамдық қатынастарды тиімді реттей алмаған уақытындағы қоғамның даму кезеңінде халықаралық жеке құқық пайда болды деген қорытынды жасауға болады. Халықаралық жеке құқық шетелдік элементі бар түрлі азаматтық-құқықтық қатынастарды құқықтық реттеуге деген қажеттіліктің туындауының нәтижесінде қалыптасты. Алайда, халықаралық жеке құқықтың қайнар көзі ертеректегі құқықтық жүйелердің өзінде-ақ жатыр.

Рим империясында цивильдік (азаматтық) құқыққа (*ius civile*) бағынған римдіктермен – Рим азаматтарымен қатар рим құқығының қатысы жоқ басқа тұлғалардың санаттары өмір сүрді, нақты айтсақ, - перендриндер мен латиндер, олардың қарым-қатынасы преторлардан – халық құқығынан (*ius gentium*) тұратын құқықтық нормалардың жиынтығымен реттелетін.

Iuscivile және *iusgentium* екеуі де рим жеке құқығында арасында қиылысу нүктелері мен коллизиялары жоқ құқық нормаларының дербес жүйесін құрады. Рим құқығының берілген жүйелері бір мезгілде құралмаған. *Iuscivile* рим құқығының ұлттық сипаттағы ең ежелгі бөлігі, яғни, цивильдік құқық рим азаматтарына ғана қатысты қолданылды.

С.Н. Медведев субъектілеріне байланысты құқықтық нормаларды қолдануымен ерекшеленетін құқықтық нормалар жүйесінің жүзеге асырылуы рим жеке құқығының айрықшылығын келесідей түсіндіреді: «рим қауымдастығы оңайлықпен қатарына ене алмайтын тұйық ұйым болды. Одан басқа, ежелгі құқықта ұлт-

тық қолданбалы құқық қағидаты өмір сүрді, яғни, қатынастар белгілі бір халықтың ығына қарай реттелетін болған». Цивильдік құқық өз сипатына қарай кертартпалығымен және баяу қозғалуымен ерекшелінген. Римдік дереккөздеріне сүйенсек, (преторлар мен заңгерлер заң қаулыларына ерекше құрметпен қараған). Бұл ескі заңға деген ерекше сыйластық, кейде оның аса зор құрметке айналуы кездейсоқтық емес: оның мақсаты – құқықтың мызғымастығын, әлеуметтік құрылымның тұрақтылығын, құлиеленуші таптың басшы тобы үшін зиянды болып табылатын қандай да бір жаңалыққа жол бермеуді айрықшалау» [4, 11 б.]. Алайда Римнің орасан зор аймақтарды жаулап алуына орай тауар-ақша қатынастары мен сауда-саттық халықаралық сипатқа ие бола бастайды. Сонымен қатар, шетелдіктер Римнің өзіне келіп қоныстай бастайды да рим азаматтарымен сауда-саттық және басқа да мүліктік қатынастарға түседі. Өндіріс пен айырбастың дамуымен, тауар айналымының кеңеюімен римдіктер еместерге де қатысты негізгі жеке құқықтарды (мысалы, жеке меншік құқығы, шарт жасасу құқығы және т.б.) мойындау қажеттілігі көрініс ала бастайды. Рим құқығы құқықтық нормалардың жалғыз жүйесі ретінде нақты қоғамдық қатынастарды реттеді. Ол шетелдік құқықты тек ресми түрде ғана қабылдады. Соның ішінде, Юст инианның Дигестілерінде әр халық өз құқығын анықтай алады деген ереже болды («Институции» Гая – Дигесты 1.1.9). Шетелдік құқықты елеменудің негізі ретінде рим ғалымдары рим құқығының артықшылығы туралы тезисті ұсынды. Цицерон: «Біздің ата-бабамыз басқа барлық халықтардан мемлекеттік данылығымен биік; дәлел ретінде олардың Ликург, Дракон, Солондарымен біздің заңдарды салыстырсаң жеткілікті. Біздің азаматтық құқықтан басқаның барлығы соншалықты тәртіпсіз, күлкінді келтіреді!», – деген екен. Сондықтан, халықаралық жеке құқық доктринасының пайда болуын құлиеленушілік кезеңмен байланыстыру өте қиын [3, 7 б.]. Алайда, рим құқығының халықаралық жеке құқықтың дамуына жасаған ықпалын бағаламауға болмайды. XI ғасырдан бастап рим құқығын белсенді түрде зерттеу кезеңінің басталуы глоссаторлар мектебінің пайда болуымен көрінеді. Нәтижесінде көптеген еуропа елдерінің заңнамасында рим құқығының рецепциясы басталады [7, 57 б.].

Халықаралық жеке құқықтың қайнар көздерін тек рим құқығында ғана емес, сонымен бірге, басқа ежелгі мемлекеттер құқығында жатыр. Алайда, мұндай құбылыстар көбінесе басқа халықтар өкілдерімен сауда қатынастарын реттеу қажеттілігінен немесе әскери компаниялар нәтижесінде жер аумақтарының өсуінен туындаған. Ф.Ф. Мартенстің пайымдауынша, барлық ежелгі халықтар өзін өте айрықша халық деп санаған. Ежелгі Грецияның Дионисий Галикарнасский және Аристотель сияқты ойшылдары өз еңбектерінде грек халқының өзіндік айрықшалығы идеясын паш етіп отырған. Олардың ойынша, «Гректер құдай таңдаған өте ерекше халық, басқа халықтарға жек көріп қарауға құқылы және міндетті». Осылайша, гректер өздерін саяси және халықаралық-құқықтық мағынада барлық құқыққа ие жалғыз тұлғалар деп санайды. Осындай тұйықтылық жағдай тән барлық ежелгі халықтарда халықаралық құқықтың болуы мүмкін емес [8, 32 б.].

Индияда Ману заңдарының қаулыларында шетелдіктермен қандай да бір байланыс үшін қатаң жазалау қарастырылған. Уақыт өткен сайын ортақ қауіп төнген кездерде Индия мемлекетінде басқа мемлекеттермен келісімге келіп отыруға мәжбүрлік туған. Қауіп тоқтаған бойда келісімдер де тоқтатылатын болған. Дәл осылай Индиямен сауда қатынастары да жасалған. Мысалы, парсылар қарудың күшімен немесе айлакерлікпен Индияны өз саудагерлерін қабылдауын мәжбүрлейтін кездері де кездеседі [8, 36 б.]. Мысырлықтар да өз халқының өзгешілігі бағытын ұстанған. Олардың заңдары саяхатқа тиым салған, Мысырдағы қандай болса да шетелдік әдет-ғұрыптарды мойындамаған, басқа халықтардың қонақжайлылық салт-дәстүрлерін білмеген де [8, 37 б.]. Ежелгі Шығыс мемлекеттерімен салыстырғанда Греция халықаралық құқықтың туындауына барлық қажетті алғышарттар болды. Біріншіден, Грецияның географиялық жағдайы себеп болды, ол Мысыр және Палестина сияқты мемлекеттерге жақын Жерорта теңізінде, сонымен қатар, кемелердің тоқтауына икемді мүйістер мен шығанақтары көп, теңіз байланысына ыңғайлы жағалық жолына ие. Әйткенмен, аталып өткен жағдайларға, тұлғаның азаматтығының болуы оның құқықтарының негізі бола алады деген көзқарастарға қарамастан, Грецияда халықаралық құқықтың пайда болуына деген барлық алғышарттар жоққа шығарылды. Рим империясындағыдай Грецияда да өмірдің басты аспектісі адамның азаматтығының болуы, себебі, онсыз адам барлық құқықтарынан айрылған болар еді. Сонымен бірге, грек емес халықтар ешқандай құқықтық нормаларға бағынбайтын тағы адамдар ретінде қабылданатынын ескеруіміз қажет. Алайда, мұндай талап Парсыға қатысты (сонымен бірге, басқа да мемлекеттерге) қолданылмайтын, өйткені, мұны катал саяси шындық талап етті [8, 38 б.]. Қоғамдық қатынастардың, экономиканың дамуымен халықаралық қарым-қатынастарға деген мұқтаждық алғашында іс жүзінде арта бастаса, кейінірек заңнама дәрежесінде бекітілді. Содан соң шетелдіктерге деген шыдамсыздықтан бас тарту мен олардың өмірге және меншікке деген құқықтарын мойындау қажеттілігі туындады. Сол кезеңде ежелгі Греция мемлекеттерінің ішінде мәдениеті мен оқу-ағарту ісі бойынша Афина жоғары деңгейде тұрғандықтан ол халықаралық қатынастардың дамуына өте үлкен үлес қосты. Сондықтан да, Афина тұрғындары оқшаулану жағдайының тиімсіз екендігін, басқа мемлекеттермен өзара қарым-қатынасқа түсу қажеттілігін тез түсінді. Ал, ақсүйекті Спарта Афиныға мүлдем кереғар еді. Спарта ескі дәстүр тәртібін сақтауға тырысып, өз жерінен шетелдіктерді қуып шығуы арқылы халықаралық қатынастарға кедергі жасаса, Афина болса, керісінше басқа саясат жүргізді, шетелдіктерді құшағын ашып қарсы алды. Әлбетте, бірде бір полис шыққан тегіне қарамастан гректердің барлығын өзара теңестіруге жете алмады, алайда, ерте грек тарихынан түрлі қала-мемлекеттердің азаматтарының өз-

ра қарым-қатынастарын реттейтін белгілі бір институттардың болғаны айдан анық. Уақыт өте келе грек қалаларының арасында саудагерлік, дипломатиялық және басқа да байланыстардың дамуының салдарынан басқа мемлекетке шетелдіктердің келуін заңи түрде рәсімдеу қажеттілігі ояна бастады. Нәтижесінде проксендер институтының пайда болуына әкеліп соқты, оларды бүгінгі заманауи консулдардың түп бейнесі деп елестетуге болады. Ежелгі Грециядағы дамыған барлық халықаралық байланыстардың негізі болған проксения институты халықаралық байланыстар мен халықаралық құқықтың ежелгі нысаны болып табылады.

Алғашында проксения тек жеке қатынастарға негізделіп құқықтық нормалармен реттелмейтін. Ол моральдық және белгілі бір дәрежеде діни сипатта болды. Проксения көбінесе өзара қауымдастық сипатта болып отырды. Мемлекет шетел азаматының мүддесін полис сотында және басқа органдарда өз отандасы ғана қорғайтынын үнсіз қабылдады.

Әйтсе де, эллиндік өзара қатынастардың дамуы барысында проксения институтын заңи және мемлекеттік тұрғыда реттеуге деген сұраныс барған сайын маңызды бола берді. Қорытындысында мемлекетшілік заң нормалары пайда болды, сонан соң халықаралық келісім-шарттар жасала бастады.

И.П. Никитина белгілі бір полистің проксендері қолданылатын артықшылықтары мен құқықтарының келесідей тізімін ұсынған:

1. Асилия – проксендердің барлық уақытта, соғыс жағдайында мүлiгiнiң қауiпсiздiгi мен дербес құқықтылығы; 2. Сотта iстi қараудағы бiрiншi реттiлiк құқығы мен қамқоршысыз сотқа өтiнiш жасау құқығы; 3. Халықтық жиналыста және Кеңесте сөйлеу құқығы; 4. Дельфи мен Делостағы оракулдардың ойын сұраудағы кезексiздiк құқығы; 5. Қамқоршысыз құрбандық келтiруге деген құқығы; 6. Салтанаттар мен қызықты ойын-сауықтар кезiнде құрметтi орындарға жайғасуға деген құқығы, сонымен бiрге, салтанатты тамақтануға қонақ болып шақырылу құқығы. Одан басқа, проксен кейбiр жағдайларда құрметтi азаматтылық (полития), баж салығынан босату (ателия), жайылымдарды пайдалана алу (эпонимия) құқықтарымен қолдана алған, үй мен жер учаскесiне деген жеке меншiк құқығына да ие болған [9, 33 б.]. Гректердiң басқа елдер өкiлдерiмен қатынастарының болуының маңызды факторы – сауда-саттықтың болуы едi. Бiрақ, алғашында саудагершiлiк өзiнiң дамуы үшiн қолайлы жағдайларға сүйене алмады, себебi, гректер бұл кәсiптi лайықсыз деп санап, онымен айланысуға тұрғындардың ең төменгi, езiлген табы лайықты деп есептедi. Ежелгi Грецияда проксения институтынан басқа халықаралық қатынастарың дамуына мысал болатын тағы бiр құбылыс – изополития. Изополития екi полистiң арасындағы жасалған өзара келiсiм. Бұл келiсiм бойынша олар өз азаматтарына басқа жерде жүргенде жергiлiктi тұрғындардың қолдана алатын құқықтарын қолдануға деген мүмкiндiктерiн ұсына алды. Мұндай келiсiм-шарттардың саны өте шектеулi едi.

Изополитияның екi түрi болды:

1. Жасалған өзара бiтiмгершiлiкке сәйкес екi жақтың да азаматтарына тендей құқықтың берiлуi; 2. Шетелдiктерге азаматтылық құқығын бiржақты ұсыну, мысалы, марапат ретiнде.

Бiзге дейiн сақталып келген криттiк қалалардың жазбаларынан азаматтық құқықты берудiң өзара, екi жақты келiсiм-шарттарының болғандығын көреміз. Дегенмен, мұндай келiсiм-шарттар тәжiрибеде жиi бола бермеген, көбiнде тұлғаға азаматтық құқықтық бiржақты ұсыну сияқты изополиттiк мәмiлелер кездеседi. Мысалы, Афинада изополитиямен платейлiктер, шектелген изополитиямен эвбейлiктер, мемлекет алдындағы белгiлi бiр еңбегi үшiн изополитиямен жеке адамдар қолданған, мысалы, Афинадағы Пасион трапезиттерi. Изополития Ежелгi Греция мемлекеттерiнiң халықаралық қатынастарының дамуындағы маңызды қадамды бiлдiредi және халықаралық келiсiм-шарттарды жасаудың мысалы болып табылады. Ежелгi Греция мемлекеттерiнiң тәжiрибесiнде изополитиялық мәмiлелерден басқа «символ» деп аталатын келiсiм-шарттар да кездеседi. Осындай келiсiм-шартқа тұрған екi мемлекеттiң азаматтары келiскен екi жақтың жерiнде еркiн жүру құқығын пайдалана алған. Сонымен бiрге, символдар келiсiмге отырған мемлекеттердiң азаматтарының арасында сауда-саттыққа, кредиттiк операцияларға және басқа да осы сияқты мәмiлелерге байланысты туындаған дауларды шешу тәртiбiн реттейтiн болған. Символдар көбiне одақтас және бiр бiрiне достық қарым-қатынастағы қалалардың арасында жасалатын едi. Осы iспеттес келiсiм-шарттарға монеталық келiсiмдердi жатқызуға болады, мысалы, Митилен мен Фокея қалалары арасындағы келiсiм-шарттар. Сонымен, символдар түрлi мемлекеттер азаматтарының арасында еркiн ерiк пен одақтық қатынастар болған жағдайда ғана дауларды шешiп, қатынастарды реттей алған.

Ежелгi Греция мемлекеттерiнде көрсетiлген келiсiм-шарттардан басқа мәмiлелердiң түрлерi де жасалатын. Тарихтың ертеректегi кезеңдерiнде олар негiзiнен достық бiтiмге келу шарттарын, одақтық шарттарды жасауды көздеуi соғыстар мен өзара даулардың көп болуын түсiндiредi. Алайда, жүре-бара, әсiресе, б.э.д. V-IV ғасырдан бастап осындай шарттардың айналысатын аясы кеңее түстi және олар келесiдей келiсiмдердi қамтыды: өзара көмек пен бiр-бiрiне шабуыл жасамау туралы; шекара мен төрелiк ету туралы; сауда-саттық шарттар; шетелдiктермен некеге тұру, қоғамдық ойындарға қатысу, жылжымайтын мүлiкке ие болу, қоныстануды ұйымдастыру құқығы туралы; жеке бостандығы, жеке меншiктi қорғау, келiсушi мемлекеттер азаматтарының арасындағы дау бойынша соттардың құзiреттiлiгi туралы және т.б.

Осындай келiсiм-шарттардың көпшiлiгi шетелдiк азаматтардың жағдайлары мен өмiрiнiң жан-жағын реттеген. Осылайша, гректер шетелдiктерге қатысты iшкi құқықтың қатаңдығын жұмсартуға, ешқандай

занды құқықтары жоқ жауларына деген қатынастар арылуға тырысты. Оларды кез-келген уақытта елден шығарып тастау тәжірибесі ксеноласия деп аталып, Спартада, айрықша, көп қолданылатын. Шетелдіктердің дәл осындай құқықсыз жағдайы кез-келген, әсіресе, сауда қатынастарына кедергі жасайтын. Нақ осы фактор проксения және изополития институттарының пайда болуына әкелді [10].

Қорытындылай келе, келтірілген мысалдарға сүйенсек, ежелгі дүние мемлекеттеріндегі халықаралық жеке құқықтың болуы мүмкін емес екендігін түсінуге болады. Әйтсе де, сол уақыттың құқықтық шындығын талдайтын болсақ, халықаралық жеке құқық нормаларының және халықаралық қатынастардың қайнар көздерін көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гаспаревич И.О. Историческое развитие коллизионного права // Проблемы управления. – 2008. – №1. – С. 116-120.
2. Макаров А.Н. Основные начала международного частного права. – М: Юридическое издательство наркомюста РСФСР, 1924. – 151 с.
3. Ануфриева Л.П. Международное частное право – М.: Издательство БЕК, 2000. – 288 с.
4. Медведев С.Н. Римское частное право: Учебное пособие. – Ставрополь: Издательство Московского открытого социального университета, 1999. – 128 с.
5. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник. – 2-е изд. – М: Издательство Норма, 2002. – 784 с.
6. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Претерского. – М.: Юриспруденция, 2000. – 448 с.
7. Косарев А.И. Римское частное право: Учебник. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 254 с.
8. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. – СПб.: Тип. Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1882. – 445 с.
9. Митина С.И. Институты проксении и изополитии в системе регулирования межгосударственных отношений эллинизма // История государства и права. – 2007. – №11. – С. 33-35.
10. Право греческого гражданства в связи с развитием международных отношений // <http://vsemirnaya-istoriya.ru> (по состоянию на 24.12.2015 г.)

ТРАНСҰЛТТЫҚ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУДА ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Есенов Дастан Құдайбергенович

ҚАЗҒЗ Университетінің доктаранты, Қарағанды қ

Түйін: Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың алдың алу, тоқтату жалғыз мемлекет қауқарсыз және көптеген мемлекеттердің халықаралық немесе ұлттық құқықтың неғұрлым пәрменді институттарын өзінің құқықтық жүйесіне біріктіруіне ұмтылуы осы себептермен түсіндіріледі. Сондықтан бұл ғылыми мақалада трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың алдын алу мақсаты ретінде Қазақстан Республикасының қылмыстану жүйесіне шетел тәжірибесін қолданудың кейбір мәселелері қарастырылған.

Резюме: В данной статье рассматривается применение зарубежного опыта по предупреждению транснациональной организованной преступности в Республике Казахстан. Важность этого процесса имплементировать наиболее действенные институты международного или национального права в собственные правовые системы по предупреждению транснациональной организованной преступности в уголовном законодательстве государства.

Summary: This article examines the application of foreign experience in the prevention of transnational organized crime in the Republic of Kazakhstan. The importance of this process is to implement the most effective institutions of international or national law in its own legal systems to prevent transnational organized crime in the criminal legislation of the state.

Ұлттық қылмыстық топтардың трансұлттық сипаттағы қылмыстық корпорацияларға бірігуіне ықпал ететін, қоғамды бүлдіретін күштерге құқық қолдану тәжірибесінің себептерін қарастыра отырып, оларды орнықты әлеуметтік құбылыс ретінде, ұйымдасқан қылмыстылықтың туындау себептеріне ұқсас екенін атап өту қажет.

Е.А Шеин пікірі бойынша, оның бастапқы негізін үш өзара байланысты аспектілерден іздеу қажет:

- халықтың төмен қамтамасыз етілген топтарының кедейлік пен қайыршылыққа қарсы қылмыстық наразылығы;
- әлеуметтік-экономикалық баспалдақ шыңында тұрған адамдардың баюға және билікке (оның ішінде қылмыстық жолмен) жетуді аңсауы;
- «ақшаның иісі шықпайды», «әрбір адам өзі үшін барлығына қарсы күреседі» және т.б. постулаттар негізінде құрылған қылмыстық идеяларды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы уағыздап тарту [1, 7-8-б.].

Ұйымдасқан «трансұлттық» қылмыстылықтың әлеуметтік жағдайлардан туындайтындығы туралы жаза отырып, А.И. Долгова ұйымдасқан қылмыстық құрылымдардың криминалдық белсенділігінің бағыты нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайларға және халықтың қамтамасыз етілгендігіне қатысты болатынын астып сызып атап көрсетеді [2, 607-б.].

Айтылған пікірлерді негізге ала отырып, криминологтар, ұйымдасқан қылмысқа айналуы, тұлғалардың жекелеген топтарының криминалдық қызметтен шектеусіз қаржылық пайда табуға, криминалдық табыс табудың жаңа көздерін игеруге, қазіргі әлемдегі криминалдық бизнестің жаңа мүмкіндіктерін зерттеуге деген ұмтылыстардан көрінген, елдер арасындағы әлеуметтік және экономикалық қарама-қайшылықтар арқасында мүмкін болғанын атап көрсетеді.

Біз осыған дейін айтқандай, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың туындауының тағы бір себебі – бұл үшін қоғамда қолайлы жағдайлар пайда болған кезде оның өздігінен дамып, кең етек алуын қамтамасыз ететін, өзіндік детерминант ретіндегі, криминалдық идеология болып саналады.

БАҚ арқылы қылмыстық қойылымды, күш көрсетуге табынушылықты, қылмыстық әлемнің салттары мен дәстүрлерін насихаттау арқылы, жастардың санасында қылмыстық мінез-құлықтың белгілі бір стереотиптерін қалыптастыра отырып, қылмыстық топтардың пайда болуы үшін мемлекеттің өзі үлгі жасайды.

Осы процесті Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың қалыптасуы мен дамуы мысалында қарастырып көреміз, өйткені лауазымды тұлғалардың сыбайлас жемқорлықтары, онсыз мемлекеттік шекараларды кесіп өту мүмкін емес болатын, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың негізгі компоненті ретінде қатысады. Имплементация (ағылшынша implementation) «халықаралық құқықтық нормаларды ұлттық заңнамалар мен заңнамалық актілерге трансформациялау жолымен мемлекетішілік деңгейде халықаралық міндеттемелерді нақты жүзеге асыруды» білдіреді [3]. Құқықтық актіні жай ғана қабылдау емес, сонымен қатар оны дұрыс құқықтық қолдану, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды реттейтін, халықаралық заңнаманың негізгі міндеттері болып саналады. Осыған байланысты, мемлекетте халықаралық нормаларды имплементациялау тетігінің өзінің жұмыс жасауы қажет деп санаймыз. Әрбір мемлекетте қолданылатын құқықтық және ұйымдастырушылық әдістер мен құралдардың жиынтығын тетік деп түсінеміз. Имплементация процесінің өзі туралы айта отырып, оның маңызын жете бағаламауға болмайды. Өйткені халықаралық-құқықтық құжаттарды дұрыс емес немесе дәл емес имплементациялау кезінде, олар декларативті ғана болып, жұмыс жасамай қалатын болады.

Ұлттық заңнама, халықаралық шарттардың нормаларын көрсете отырып, сол арқылы неғұрлым маңызды қатынастарды бірлесіп реттеуді таниды, сондай-ақ өзінің құқықтық жүйесі бөлігі бойынша халықа-

ралық шарттарды таниды. Халықаралық шартты қабылдағаннан кейін, оны тиімді жүзеге асыру мәселесі алда тұрады. Халықаралық құқықтың қазіргі ғылымында имплементация бірнеше тәсілдермен жүзеге асырылады. Бұл, инкорпорация, трансформация және нормаларға сілтеме. Инкорпорация тәсілі халықаралық-құқықтық нормалар, өзгерістер енгізусіз, ұлттық заңнамада сөзбе-сөз көрсетілген кезде инкорпорация тәсілі қолданылады. Трансформациялау кезінде – халықаралық шарт нормалары ұлттық заңнамаға енгізу кезінде, құқықтық жүйенің ерекшеліктеріне, ұлттық дәстүрлерге қатысты қандай да бір қайта өңдеуге жатады. Сілтеме жасау жағдайында ұлттық заңнамада халықаралық шарт нормасының өзі қарастырылмайды, онда ол туралы еске түсіру ғана болады.

Қазақстанда халықаралық шарттарды жүзеге асыру мәселелері, №1 «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттар нормаларын қолдануы туралы» 2008 жылғы 10 шілдедегі Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулы қабылдауымен шешілген болатын. Қаулыда «қолдану үшін заңдар шығаруды қажет етпейтін, халықаралық шарттар ережесі Қазақстан Республикасында тікелей қолданылады. Басқалай жағдайларда, халықаралық шартпен қатар, ратификациялаған халықаралық шарттардың ережелерін жүзеге асыру үшін қабылданған тиісті заңды қолдану қажет.

Осылайша, қандай да бір әрекетті қылмыстыққа жатқызуға міндеттейтін немесе ұсынатын халықаралық нормалар, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында көрініс табуы қажет. Осыған байланысты, сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық шарттарды Қазақстан заңнамасына имплементациялау кезінде, мемлекет елеулі проблемалармен кезігеді. Қазіргі уақытта Қазақстанның Еуропа-лық екі конвенцияға қосылуына даярлық жүруде және бұл осы бағыттағы үлкен қадам болмақшы. Мәселен, халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы құжаттар жария және жеке секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа бірдей тәсілдемені қарастырады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы БҰҰ Конвенциясының 12-бабына сәйкес: «Әрбір қатысушы мемлекет, өзінің ішкі заңнамасының негізгі қағидаттарына сәйкес, жеке секторда сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, жеке секторда бухгалтерлік есеп пен аудит стандарттарын күшейту және қажет болған жағдайларда осындай шараларды санақтамағаны үшін тиімді, өлшемдес және тежеуші әсер ететін азаматтық санкциялар белгілеу бойынша шаралар қолданады [4,55-6].

Қазақстан Республикасының заң шығарушылары шамалы түрде басқа жолмен жүрді және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 8-тарауында «коммерциялық және басқа да ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыс» үшін жауапкершілікті қарастырды [5, 94-6.]. 228-бап «Өкілеттіктерді теріс пайдалану», 229-бап «Аудиторлық ұйымдар құрамында жұмыс жасайтын аудиторлардың, жеке сот орындаушыларының, жеке нотариустардың өкілеттіктерді теріс пайдалануы, 230-бап «Жеке күзет қызметтері қызметшілерінің өкілеттіктерді бұзуы», 231-бап «Коммерциялық сатып алу» сияқты қылмыстың осындай түрлері осы тарауға жатады. Осы уақытта «Мемлекеттік қызмет және мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және басқа да қылмыстар» үшін жауапкершілік Қылмыстық Кодекстің 13-тарауында қарастырылған. Қылмыстық кодекстің 8-тарауында қарастырылған қылмыс, заң шығарушылардың мағынасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстарға жатпайды.

Бірақ, халықаралық стандарттарға сәйкес келу және жеке ұйымдарға мемлекеттік бақылауды күшейту үшін, заң шығарушылар тиісті толықтырулар енгізді. Нәтижесінде, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті тұлғаларға, сондай-ақ «мемлекеттік ұйымдар мен жарғылық капиталдағы мемлекеттің үлесі аз дегенде отыз пайыз құрайтын ұйымдарда, сондай-ақ жарғылық капиталдағы мемлекеттің үлесі (аз дегенде отыз пайыз) ұлттық басқарушы холдингтерге, ұлттық холдингтерге, ұлттық даму институттарына, ұлттық компанияларға, сондай-ақ олардың еншілес ұйымдарына берілген ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын» тұлғалар жатады. Сонымен қатар егер санкцияларды 8 және В-тарауларда көрсетілген қылмыспен салыстыратын болсақ, заң шығарушылар коммерциялық және басқа да ұйымдарда жасалатын қылмыстарға анағұрлым жұмсақтық танытқан.

Сингапурдың бүкіл тарихында мемлекеттің лауазымды тұлғалары тарапынан сыбайлас жемқорлықтың бірнеше деректері анықталды. Өзінің естеліктерінде Ли Куан Ю бұл туралы үлкен өкінішпен былай деп жазады: «Біріншіден, сыбайлас жемқорлықты тергеу, ұлттық даму министрі, Тан Киа Ганаға қатысты болды. Ол 50-жылдардың басында «Мэлэйжизн эйрвэйз» авиакомпаниясы инженерлері кәсіподағының лидері болған кезде, біз тығыз ынтымақтастық жасадық, мен онда заң кеңесшісі болып жұмыс жасадым. 1966 жылғы тамызда басқарма отырысында Тан «Боинг» ұшақтарын сатып алуға үзілді-кесілді қарсылығын білдірді. Маған қаншалықты ауыр және ыңғайсыз болса да, менің осындай шешім қабылдауым керек болып, мен мәлімдеме жасап, «Мэлэйжизн эйрвэйзді» басқару кезінде үкімет өкілі ретінде Тан өзінің міндеттерін орындауда мінсіз болмағанын жария еттім. Мен оны басқарма төрағасы тағынан және ол атқарған барлық басқа да тақтарынан босаттым.

Екінші жағынан ол өзінің отбасымен Индонезияға сапар жасағанда, 1975 жылы қоршаған ортаны қорғау министрлігінің министрі Ви Тун Бунға қатысты болды. Жолсапар құнын, олардың мүдделерін мемлекеттік қызметшілер алдында өзі қорғаған, тұрғын үй салып жатқан мердігер төлеген болатын. Ол сондай-ақ осы мердігерден құны 500,000 сингапур долларымен жеке үй алды, сондай-ақ осы мердігердің кепілдігімен берілген, қор нарығында алып сатарлық жасау үшін жалпы сомасы 300,000 сингапур долларымен оның

әкесінің атына екі несие алды. Ол осы қылмыстық әрекеттері үшін төрт жыл алты айға түрмеде отыруға сотталды. Ол үкімге шағым жасағанымен, түрмедегі мерзімі 18 айға азайтылғанымен, бірақ айыптау күшінде қалдырылды.

Үшінші жағдай 1979 жылы НКПС президенті, ПНД-дан парламент мүшесі Фей Ю Кокқа қатысты болды, билікті қылмыстық теріс пайдаланудағы төрт эпизод бойынша айыпталды. Шығынның жалпы сомасы 83,000 сингапур долларымен бағаланды. Ол сондай-ақ министрдің мақұлдауынсыз, жеке супермаркеттегі кәсіподаққа тиесілі 18,000 долларды инвестициялағаны үшін, «Кәсіподақтар туралы Заңға» сәйкес екі эпизод бойынша айыпталған болатын. Әдеттегі сот тәжірибесі шеңберлерінде ол кепілге сотталды.

Төртінші және аса қайғылы жағдай ұлттық даму министрі Те Чин Ванға қатысты іс болды. 1986 жылғы карашада оның байырғы серіктестерінің бірі БРК-да жауап алу кезінде, Те Чин Ванға әрбірі 400,000 сингапур долларымен қолма-қол ақша түрінде екі соманы: бірінші жағдайда, үкіметке міндетті түрде тапсырылуына арналған жердің бір бөлігін құрылыс компаниясының өзінде қалдыруы үшін, ал екінші жағдайда – жеке құрылыс салу қажеттері үшін мемлекеттік жерді сатып алуға мердігерге көмектесу үшін бергенін мойындады [6]. Бүгінгі күнге Сингапурдың мемлекеттік қызметшілерінің жалақысы әлемдегі ең жоғары жалақының бірі болып саналады. Мәселен, Сингапурдың Премьер-министрі жылына 600 мың долларға тақау жалақы алады. Бұл АҚШ президентінің, Франция президентінің жалақысына қарағанда анағұрлым көп [7]. Осылайша, Біз Сингапурдың сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаты төмендегідей 12 қағидатқа негізделетінін көреміз:

1. Пара бергені үшін және пара алғаны үшін қолданылатын шаралар;
2. Қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікпен бірге, қоғамдық бетке басып ұялту оның ажырағысыз бөлігі болып саналады;
3. Мемлекеттік міндеттер мен жеке мүдделердің аражігінің анық ажыратылуы;
4. Заңның жолбасшылығы;
5. Шешімдер қабылдау әдістерін заңнамалық реттеу;
6. Параға сатылмаушылық – лауазымды тұлғалардың басты өлшемдері болып саналады;
7. Мемлекеттік қызметшінің жеке басының және кәсіби сапасы – бұл лауазымға тағайындау кезіндегі айқындаушы фактор;
8. Өзінің кәсіби беделін былғаған тұлғаларды тез арада жұмыстан босату;
9. Мемлекеттік қызметшілердің лайықты жалақысы;
10. Сыбайлас жемқорлық деректері туралы хабарлаған тұлғаларды қорғау;
11. Әкімшілік кедергілерді азайту;
12. Барлық лауазымды тұлғалардың кірістері мен шығыстарының есептілігі» [8].

Әрине, барлығы бойынша Сингапурды Қазақстанмен салыстыруға болмайды. Аумақтық, экономикалық, дәстүрлік және басқа да ерекшеліктерді ескеру қажет. Бірақ өзінің осы жолда табысқа жетуіне көмектескен, Сингапурдың оң тиімді саясатын ғана алу қажет деп санаймыз. Сыбайлас жемқорлықпен күрестегі Сингапур тәжірибесі, күшті ерік-жігермен, дұрыс мемлекеттік аппаратпен, қолданыстағы заңнамамен және адал берілген халықпен, сыбайлас жемқорлықты қалай жеңуге болатындығының мысалы болып саналады.

Осыған байланысты біз алдағы уақытта ұйымдасқан қылмыстылық біршама өсу үрдісін сақтайды деген болжам айтамыз. Тіпті, егер белгілі бір төменге қарай ауытқу болады десек те, бұл кері бағытта дамуды білдірмейтін болады. Сәйкесінше, ұйымдасқан қылмыстылықтың әлеуметтік салдарларының мөлшерін оңтайландыру үшін тиісті мемлекеттік органдардың онымен «аяусыз соғысу» саясатынан ұйғарымды және экономикалық тұрғыдан өзін ақтаған шеңберлерде «ақылмен» тежеуге қайта бағдарлану қажет.

Бұл үшін ұйымдасқан қылмыстылық инфрақрылымында болып жатқан процестерге мақсатты мониторинг жүйесін дамытуды ұсынамыз. Бұл жерде ақпараттардың келесі көздері пайдаланылуы мүмкін:

- елде жасалған қылмыстардың саны мен құрылымы туралы мемлекеттік статистика (негізінен, Құқықтық статистика комитеті және Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының арнайы есептері);
- ұйымдасқан қылмыстылықтың әртүрлі құрылымдарын зерттеудің мемлекеттік бағдарламасы (криминологиялық, әлеуметтік, экономикалық түп негіздері мен себептері), мысалы АҚШ-та қалай жасалатыны сияқты (америкалық ғалымдар ұйымдасқан қылмыстылықтың әртүрлі құрылымдарын, жекелей алғанда, бандиттік құрылымдарды зерделеуде авангард болып саналады, зерттеу бойынша құқық қорғау құрылымдары үшін негізді ұсынымдар беріледі);
- криминалитет (есірткі саудасы, қарумен сауда, заңсыз көші-қон бойынша) үшін қызығушылық туғызатын жекелеген бағыттарға мамандандырылған мемлекеттік емес және үкіметтік емес отандық және шетелдік ұйымдардың ақпараты.

Бұдан өзге, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықпен күресті үйлестіру және тиімділігін арттыру үшін Еуроодақ экономикалық кеңістігі аумағында арнайы полициялық ұйымдар құру ұсынылады [9, 18-23-б.].

Айтылғандар негізінде, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықты әлеуметтік бақылауды күшейтуге қатысты, кейбір жалпы қорытындылар жасауға болады. Ұйымдасқан, оның ішінде трансұлттық қылмыстылықтың әлеуметтік сипатын, оның өзін-өзі ұйымдастыруға және өзін-өзі көбейтуге қабілеттілігін ескере

отырып, егер оның дамуына ықпал ететін барлық себептерді жоймайтын болсақ, тәжірибеде оны түбірінен құртуға болмайды. Қазіргі уақытта оны әлеуметтік қолайлы деңгейде ұстап тұру мақсатында трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтан сақтандыру және оның алдын алу туралы ғана айтуға болады. Тиісті заңнама қабылдаудан өзге, ұйымдасқан қылмыстылық пен трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуына қарсы мақсатты бағытталған стратегиялық және тактикалық шараларды анықтау қажет. Бұл ретте трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылықтан сақтандыру және оның алдын алу, яғни заңсыз қызметтен алған табыстарды жинақтау үшін трансұлттық криминалдық құрылымдардың мүмкіндіктерін азайту және сол арқылы өмірдің заңды салаларына ұйымдасқан қылмыстылықтың өтіп кетуіне мемлекеттің осалдығын төмендету, олардың лидерлері мен неғұрлым белсенді мүшелерін қылмыстық қудалау жолымен ұйымдасқан криминалдық бірлестіктердің қызметіне нұқсан келтіру тетіктерін әзірлеудің жүйелендірілген тәсілдемесін пайдалану маңызды болып саналады.

Бұдан өзге әлемдегі қалыптасқан криминогендік жағдайға ықпал ететін нақты әдістерге қатысты, халықаралық ұйымдардың ұсынымдарын, қылмыстық активтерді тәркілеу, қылмыстық ұйымдарға мүше болғандығы үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту, сондай-ақ қаржы активтері мен өзге де мүліктердің қылмыспен жасалғандығына күдік болған кезде «кінәлілік презумпциясы» қағидатын енгізуге қатысты шет мемлекеттердің тәжірибесін кеңінен пайдалану дұрыс болып саналады.

Сөзімізді қорытындылай келе келесідей тұжырым жасаймыз:

1. Қылмыстық кодекске «Шетелдік жария лауазымды тұлғаларды және жария халықаралық ұйымдардың лауазымды тұлғаларын сатып алғаны үшін» жауапкершілікті көздейтін жеке бап енгізілуі қажет.

2. Сәйкесінше, ұйымдасқан қылмыстылықтың әлеуметтік мөлшерін (бағасын) онтайландыру үшін, онымен «аяусыз соғыс» саясатынан, ұйығарымды және экономикалық өзін ақтаған шеңберлерде тежеп, ұстап тұру саясатына, тиісті мемлекеттік органдарды қайта бағдарлау қажет.

3. Әлемдегі қалыптасқан криминогендік жағдайға ықпал етудің нақты әдістеріне қатысты, халықаралық ұйымдардың ұсынымдарын және қылмыстық активтерді тәркілеуге, қылмыстық ұйымдарға мүше болғаны үшін ғана қылмыстық жауапкершілікке тарту, сондай-ақ қаржы активтері мен өзге де мүліктердің қылмыстық жолмен жасалғанына күдік болған кезде «кінәлілік презумпциясы» қағидатын енгізуге қатысты шет мемлекеттердің тәжірибесін кеңінен пайдалану дұрыс болып саналады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Шейн Е.А. *О причинах преступности*. М., 1967.-С.7-8
2. *Криминология: Учебник для юридических вузов \ Под общ. ред. А.И.Долговой, М., 1997.-С 607*
3. *Значение имплементации*. – www.mirslovarei.com/
4. *Международно-правовые основы борьбы с коррупцией и отмыванием преступных доходов: Сб. документов // сост. В.С. Овчинский. – М.: Инфра-М, 2004.-С.55*
5. *Уголовный кодекс Республики Казахстан, Учебно-практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2011.-С.94*
6. *Сингапурская история. Из «третьего мира» – в первый»: МГИМ России - М., 2005.-www.booksgid.com*
7. *Интервью с Директором Управления по расследованию коррупции при премьер-министре Синг Со Ку // Деловая неделя 33 (711) от 1 сентября 2006.*
8. *Владимир Моисеев. «Сингапурское чудо»: как стать процветающей страной // «Человек и труд», 3/2011 – www.chelt.ru*
9. *Нурғалиев Б.М., Лакбаев К.С. Новое направление во взаимодействии правоохранительных органов стран Евразийского содружества // Актуальные проблемы современности №1 (11). Караганда. Болашак-Баспа. 2016. С. 18-23.*

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПОТЕРПЕВШИХ НАХОДЯЩИХСЯ В ЗАВИСИМОМ ПОЛОЖЕНИИ ОТ ВИНОВНОГО В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ**Едресов Серик Асылбекович**Начальник кафедры, подполковник полиции,
Кафедра уголовного процесса и криминалистики,
Костанайской академии МВД Республики Казахстан,
Имени Шракбека Кабылбаева

Резюме: в статье анализируются проблемы возникающие у органов досудебного расследования в вопросе обеспечения безопасности потерпевших находящихся в зависимом положении от виновного. Необходимость решения представленных автором в статье проблем заключается в сложности проведения следственного действия в виду возраста потерпевшего и зависимого положения от виновного, неспособность его самостоятельности.

Түйін: Мақалада айыптылардан тәуелділік жағдайындағы жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету сұрағы бойынша сотқа дейін іс жүргізу органдарында орын алатын мәселелерге талдау жасалынады. Автордың мақалада ұсынған мәселелерді шешу қажеттілігі жәбірленушінің жасы мен оның айыптылардан тәуелділік жағдайындағы, оның дербестігіне жарамсыздығы түріндегі тергеу әрекетін өткізудің күрделілігінен тұрады.

Summary: the article analyzes the problems that arise in the bodies of pre-trial investigation in the matter of ensuring the safety of victims who are in a dependent position from the perpetrator. The need to solve the problems presented by the author in the article consists in the complexity of conducting an investigative action in view of the age of the injured and dependent position from the perpetrator; the inability of his independence.

Ключевые слова: обеспечение безопасности потерпевших, зависимое положение, обвиняемый, следственное действие, органы досудебного расследования.

Түйін сөздер: жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, тәуелділік жағдай, айыпты, тергеу әрекеті, сотқа дейін іс жүргізу органдары

Key words: provision of safety of victims, dependent position, accused, investigative action, bodies of pre-trial investigation.

В период разработки современной доктрины безопасности Казахстана важное значение имеет определение первостепенных принципов единой политики в этой области. Человек, как высшая ценность государства, принципиально воссоздает качественно новый подход к политике безопасности. Ведь от человека в решающей степени зависит обеспечение безопасности всех, а безопасность каждого определяет безопасность общества и государства. Обеспечение государственной защиты лиц, участвующих в уголовном процессе, членов их семей и близких родственников состоит в реализации уполномоченными государственными органами предусмотренных Законом мер безопасности, правовой и социальной защиты (далее — меры государственной защиты), применяемых при наличии реальной угрозы посягательства на жизнь, здоровье и имущество указанных лиц.

Данное положение закреплено в Законе Республики Казахстан «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе» от 5 июля 2000 г. № 72-ІІ [1], закрепляющем правовые основы обеспечения безопасности личности. Важной гарантией охраны прав и законных интересов участников процесса является обеспечение личной безопасности потерпевшего в ходе уголовного судопроизводства. Обеспечение безопасности потерпевших является не только целью защиты их физической неприкосновенности, но и создает условия для их активного участия в уголовном процессе и отправлении правосудия, для полного и объективного исследования всех обстоятельств дела. Изучение судебно-следственной практики свидетельствует о том, что на потерпевших все чаще оказывается незаконное воздействие и это воздействие имеет тенденцию к увеличению [2, с. 136]. При этом В. И. Андреев утверждает, что потерпевшие подвергаются противоправному воздействию в 50,4 % случаев [3, с. 25].

В. В. Вандышев, проводивший специальное исследование по данным вопросам, указывает, что воздействие на потерпевших осуществляется примерно в 30 % случаев и в результате 65 % из их числа вынуждены менять показания на благоприятные для обвиняемого [4, с. 156-157].

Кроме того, некоторыми учеными отмечается, что потерпевшие от преступления подвергаются противоправному воздействию в следующих целях, когда происходит:

- 1) изменение ранее данных показаний или дача заведомо ложных показаний;
- 2) отказ или уклонение от дачи показаний;
- 3) изменение, утаивание, уничтожение предметов, которые могли бы служить средствами к обнаружению преступления, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных; месть за участие в уголовном судопроизводстве [2, с. 137].

Практике расследования преступлений известны различные способы воздействия на потерпевших, в том числе:

- 1) запугивание с целью оказания психического воздействия, выражающееся в угрозах убийством, изна-

силованием, расправы, уничтожения личного имущества, распространения сведений «деликатного свойства», увольнения с места работы, похищения детей и близких, надругательства над престарелыми и малолетними детьми и т. д.;

- 2) подкуп в любом виде и форме;
- 3) шантаж;
- 4) применение физического насилия;
- 5) оскорбление или клевета;
- 6) умышленное уничтожение или повреждение имущества;
- 7) похищение родственников, близких людей и др. [5, 75].

Согласно проведенному исследованию, воздействие на потерпевшего оказывается:

- людьми из окружения лиц, совершивших преступление — 46,3 %;
- близкими родственниками подсудимых (подсудимых) — 44,9 %;
- лицами, совершившими преступление, находящимися на свободе — 22,8 %;
- лицами, которых за вознаграждение наняли для осуществления воздействия — 16,2 %.

В настоящее время в науке часто пишут о ненадежности показаний потерпевших (на что мы ранее так же делали акцент). В современной практике редко обходится какое-либо уголовное дело без изменения потерпевшим своих показаний. Чаще всего на судебных заседаниях потерпевшие начинают утверждать о невиновности подсудимого либо о примирении с ним. А причиной иных показаний, данных на предварительном следствии, указывают даже психологическое или моральное давление со стороны органов расследования. Однако в действительности это носит совсем другую причину. В основном — это результат оказываемого на потерпевших давления со стороны лиц, старающихся любым путем вызвать обвиняемого, а отсутствие реальной защиты заставляет их подчиниться.

Как уже отмечалось ранее, безопасность потерпевшего обязано обеспечить государство, как и каждого своего гражданина. Но любой потерпевший понимает, что обеспечить физическую неприкосновенность его и его родственников правоохранительные органы на длительный срок не могут. К каждому потерпевшему полицейского надолго не приставят, а ведь потерпевший хочет и в дальнейшем жить спокойно. Разъяснение потерпевшему, что придерживаться ранее данных правдивых показаний его гражданский долг, что он обязан это делать в соответствии с законом, как правило, остается пустым звуком. Кроме того, фактов привлечения потерпевших к уголовной ответственности за дачу заведомо ложных показаний практика почти не знает [6, с. 177]. Поэтому каждому потерпевшему необходима определенная поддержка в исполнении его гражданского долга: заявить о совершенном преступлении и активно защищать свои права и законные интересы в уголовном процессе. Потерпевшему требуется уверенность в том, что ему будет обеспечена адекватная защита и помощь как со стороны органа, ведущего уголовный процесс, так и государства. В противном случае потерпевший, будучи лояльным участником процесса, интересы которого изначально совпадают с интересами органов следствия в изобличении виновных и привлечении их к наказанию, может занять совершенно противоположную позицию, приводящую к конфликтным ситуациям.

В этой связи прав Т. Е. Сарсенбаев, отметивший, что вопросы доверия потерпевшего к деятельности правоохранительных органов чрезвычайно актуальны [5, с. 113].

Между тем, обеспечение безопасности социума — не самоцель, а условие развития граждан данного государства, наиболее полного и всестороннего удовлетворения их интересов и потребностей. Диалектика личного и общественного в наибольшей мере проявляется в господствующей в обществе нравственности, которая, в свою очередь, влияет как на поведение людей, призванных обеспечивать безопасность государства, так и на отношение граждан к этим людям и их деятельности [7, с. 231].

Как пишет И. В. Ростовщиков: «Среди юридических гарантий прав и свобод личности необходимо принципиально различать средства (меры) их обеспечения и средства (меры) их защиты». Он раскрывает сущность неразрывной связи прав и свобод гражданина, вопросы их понимания и гарантий осуществления в современных условиях. В субъективном праве ученый усматривает возможность индивида пользоваться определенными благами с учетом признания ряда прав естественными, а само благо должно быть адекватно опосредующему его субъективному праву [8, с. 73].

Это мнение нашло подтверждение и в результатах проведенного в РК социологического опроса, которые показали, что 18 % граждан Республики Казахстан, ставшие жертвами преступлений, не обращались за помощью в полицию, потому что не верят ей. 60 % опрошенных заявили, что их уговаривали не писать заявления о совершенном преступлении [9, с. 6].

Причины пассивного отношения потерпевших к защите своих интересов в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан в достаточной мере не исследованы и требуют своего разрешения. Но уже сейчас ясно, что в немалой степени это связано с утратой доверия потерпевшего к органам, ведущим уголовный процесс, а в ряде случаев и с пренебрежительным отношением к потерпевшему дознавателей, следователей, прокуроров и судей. По нашему мнению, пристальное внимание заслуживает вопрос обеспечения личной безопасности потерпевших, находящихся в зависимости от виновного. Так как, согласно специфике своего

положения, они постоянно подвергаются психологическому и моральному давлению со стороны заинтересованных лиц. Само по себе зависимое положение потерпевшего облегчает обвиняемому достичь уставленной цели, направленную изменить настрой потерпевшего, подавить его волю, и нет необходимости прибегать к более радикальным мерам. В основном они сводятся к:

- 1) анонимным «безмолвным» звонкам в ходе уголовного судопроизводства;
- 2) письменным или устным угрозам, носящим открытый либо «туманный» характер;
- 3) постоянному преследованию;
- 4) символическим или угрожающим жестам и взглядам;
- 5) подбрасыванию в почтовые ящики фотографии трупов;
- 6) поджогу дверей квартиры;
- 7) разбитию оконных стекол;
- 8) парковке автомашин заинтересованных лиц в непосредственной близости от дома потерпевшего и др.

[2, с. 138-139].

В основном вышеуказанные действия имеют следующую цель:

- изменить показания в пользу обвиняемого — 60 %;
- отказать от дачи показаний — 24 %;
- дать первичные показания в пользу обвиняемого — 15,2 %;
- оговорить неугодного следователя, судью — 8,8 %.

Указанные цели нередко достигают своего результата.

Кроме того, угрозы и физическое насилие при совершении преступлений часто порождают у потерпевшего астеническую форму страха, которая проявляется как дрожь, скованность, оцепенение и др. Являясь пассивно оборонительным рефлексом, она парализует волю потерпевшего к сопротивлению и нередко приводит к неадекватному отражению ситуации, преувеличению опасности и к увеличению силы страха [10, с. 105].

При этом зависимый потерпевший сознает наличие конкретного лица, которое ограничивает его волеизъявление. Он предвидит наступление вредных для него последствий. Не желает их наступления. Однако процесс его противодействия нежелательному явлению заторможен его же собственной волей, которая в данный момент подчинена воле обвиняемого. В момент воздействия на зависимого потерпевшего со стороны заинтересованных лиц, он защищается слабо. Согласно проведенного нами ранее исследования, если исходить из самой сущности зависимости лица, то она отождествляется с терминами «понуждение», «принуждение», «вымогательство», которые предполагают достижение для виновного положительного результата путем угрозы, шантажа, применением насилия и т. д. При этом являются основным фундаментом для достижения своих преступных целей. К примеру, в следственном управлении Департамента внутренних дел Акмолинской области Республики Казахстан расследовалось уголовное дело в отношении кавказской преступной группировки по факту вымогательства материальных ценностей в особо крупных размерах у местных предпринимателей путем похищения их близких и угрозой убийством. В ходе расследования один из потерпевших уехал в неизвестном направлении. Со слов родственников потерпевший выехал за пределы РК, в связи с тем, что в его адрес и близких поступали угрозы (а именно угрозы физической расправой с семьей потерпевшего). Международные поручения в Генеральную прокуратуру РК и попытки установить местонахождение потерпевшего не дали результатов. Впоследствии уголовное дело по этому эпизоду было выделено в отдельное производство и приостановлено [11].

Таким образом, любое из вышеуказанных действий проводят в том или ином объеме противодействию расследованию. По нашему мнению, в данном случае наличие зависимого положения потерпевшего от виновного есть обоснованное основание для принятия решения следователем (органом дознания) об обеспечении личной безопасности потерпевшего (его близких родственников). Следовательно, данное положение необходимо закрепить в нормах уголовно процессуального закона РК. И уже при наличии достаточных данных о том, что преступление совершено в отношении зависимого потерпевшего, следователь (орган дознания) должен предполагать о возможном воздействии на него по ходу предварительного следствия. Исходя из чего при первом же контакте следователя (органов дознания), целесообразно, в обязательном порядке жертве преступления и его представителю дать рекомендации, каким образом следует вести себя в случае оказания в отношении них давления. При этом сообщается необходимая информация о способах оповещения правоохранительных органов при наличии угрозы жизни, здоровью, имуществу, предоставляются соответствующие адреса, телефоны (с учетом современного технологического состояния в РК, убедительней будет предоставление номера сотовой связи следователя, для непосредственного (личного) контакта), а также фамилии сотрудников, осуществляющих меры безопасности участников уголовного судопроизводства.

Список литературы/ References

1. Ст. 1, Закона РК о государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе. От 5 июля 2000 г. N 72-II, (с изменениями, по состоянию на 11.07.2017 г.)
2. Щерба С. П., Зайцев О. А., Сарсенбаев Т. Е.. Охрана прав беспомощных потерпевших по уголовным делам. – М.: ООО Издательство "Юрлит-информ", 2001. – 200 с.
3. Андреев В.И. Проблемы обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе Республики Казахстан. Автореф. дис...к. ю. н. Караганда, 2001. 25 с.
4. В.В. Вандышев, Воздействие на жертву преступления как средством побуждения ее к участию в противодействии расследованию// Человек против человека. СПб., 1994. 211 с.
5. Сарсенбаев Т. Е. Теория и практика охраны прав и законных интересов беспомощных жертв преступлений в досудебном производстве (по материалам Казахстана и России. — Дисс. ... докт. юрид. наук. — М., 2005. 480 с.
6. Игнатьева М.В., Процессуальные и организационные вопросы соблюдения прав и законных интересов потерпевших и обеспечение их личной безопасности. Дис. к.ю.н. М.2000г., 229 с.
7. Мукашев Г.М. Правовой принцип человеческого измерения — качественно новый подход к политике безопасности., Дис. д.ю.н. Бишкек 2005г., 378 с.
8. Ростовицков И. В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел. — Волгоград, 1997 г., 190 с.
9. Турисбеков З. К. Принимаются меры, направленные на создание системы общественного контроля за работой полиции / «Панорама» от 5 марта 2004 г. 32 с.
10. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. М., 1988 г. 216 С.
11. Архив 1/144 СУ ДВД Акмолинской области.

МЕХАНИЗМ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУДЕЙ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

Жанар Есембаева

магистр юридических наук
докторант Университета «Туран» г. Алматы
гуманитарно-юридический факультет
Республика Казахстан, г. Алматы

Резюме. В статье раскрываются основные положения, касающиеся механизма дисциплинарной ответственности судей в Казахстане. Проведен сравнительный анализ функционирования института дисциплинарной ответственности судей за рубежом. Исследованы международные требования касательно общих принципов дисциплинарной ответственности судей. Внесены предложения по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, судья, судебная власть.

Түйін: Мақалада Қазақстан судьяларының тәртіптік жауапкершілік механизміне қатысты негізгі ережелері көрсетілген. Шетелде судьялардың тәртіптік жауапкершілігі институтының жұмыс істеуіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Судьялардың тәртіптік жауапкершілігінің жалпы қағидаларына қатысты халықаралық талаптар зерттеледі. Заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйінді сөздер: тәртіптік жауапкершілік, судья, сот билігі.

Summary. The article describes substantive provisions about mechanism of disciplinary responsibility of judges in Kazakhstan. The comparative analysis of functioning of the Institute of disciplinary responsibility of judges abroad is conducted. International requirements concerning General principles of disciplinary responsibility of judges are investigated. Suggestions for improvement of legislation are introduced.

Keywords: Disciplinary responsibility, judge, judicial power.

Институт дисциплинарной ответственности судей не является однозначным правовым явлением, характерным для судебных систем всех государств. Для изучения данного явления необходимо для начала провести исторический анализ развития института дисциплинарной ответственности, в результате которого складывается мнение, что на разных этапах исторического развития данный инструмент использовался государством в разной мере. Так, досоветский период монархической формы правления (после присоединения Казахстана к России), отличался тем, что механизм дисциплинарной ответственности в отношении судей постепенно ужесточался, что можно было расценивать как средство давления на судей.

Первые годы после революции с 2017 по 1923 годы дисциплинарная ответственность судей была полностью отменена. Постепенное восстановление дисциплинарной ответственности судей начиналось 1923г. по 1940г. Например, в период с 1940 г. по 1948 г. дисциплинарные санкции налагались непосредственно народными комиссарами (министрами) юстиции СССР и союзных республик, начальниками управлений Народных комиссариатов юстиции, а также председателями Верховного, областных, окружных, специальных судов.

Статья 18 Закона СССР «О статусе судей в СССР» от 04.08.1989 года [1] предусматривала в качестве оснований для привлечения судей к дисциплинарной ответственности нарушение законности при рассмотрении судебных дел; совершение другого служебного проступка; совершение порочащего поступка. Отмена или изменения судебного решения сами по себе не влекли ответственности судьи, участвовавшего в вынесении этого решения, если при этом им не были допущены преднамеренное нарушение закона либо недобросовестность, повлекшая существенные последствия.

На основании ст. 16 вышеназванного закона, рассмотрение вопроса о дисциплинарной ответственности судьи относилось к компетенции Квалификационных коллегий судей Верховного Суда СССР и Верховных Судов союзных республик, а также нижестоящих квалификационных коллегий.

С момента обретения независимости институт дисциплинарной ответственности судей предусматривался Указом Президента Республики Казахстан «О судах и статусе судей в Республике Казахстан» (далее-Указ), имеющим силу Конституционного закона от 20 декабря 1995 г. N 2694 (утратил силу - Законом РК от 25 декабря 2000 г.) [2].

В соответствии со ст. 52 Указа, судья мог быть привлечен к дисциплинарной ответственности: 1) за нарушение законности при рассмотрении судебных дел (отмена или изменение судебного решения не влекут ответственности судьи, вынесшего или участвовавшего в вынесении этого решения, если при этом им не были допущены грубые нарушения закона); 2) за совершение порочащего проступка; 3) за грубое несоблюдение установленных законом процессуальных сроков рассмотрения дел; 4) за нарушение трудовой дисциплины.

К судьям могли применяться такие дисциплинарные взыскания как замечание; выговор; строгий выговор; освобождение от должности.

Право возбуждения дисциплинарного дела принадлежало министру юстиции, председателям Верховно-

го и областных судов.

Рассмотрение дисциплинарных дел осуществлялось дисциплинарными коллегиями Верховного Суда и областных судов, которые принимали решения о наложении дисциплинарного взыскания; о прекращении дисциплинарного производства; о направлении материалов дисциплинарного производства должностным лицам, возбудившим дело, с постановкой вопроса об освобождении судьи от должности или Генеральному Прокурору для привлечения к уголовной ответственности.

В 2000 году был принят Конституционный Закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 года № 132-ІІ (далее-Конституционный Закон) [3].

С принятием нового закона была исключена дисциплинарная ответственность за грубое несоблюдение установленных законом процессуальных сроков рассмотрения дел; законодатель исключил строгий выговор; ввел взыскание в виде понижения в квалификационном классе; из перечня лиц, имеющих право на возбуждение дисциплинарного производства, исключили министра юстиции; увеличили срок для возбуждения дисциплинарного производства до трех месяцев с момента обнаружения проступка; созданы дисциплинарно-квалификационные коллегии по рассмотрению дисциплинарных дел. Возбуждать дисциплинарные производства в отношении судей областных и районных судов могли председатели областных судов. Полномочия судьи могли быть прекращены в связи с решением дисциплинарно-квалификационной коллегии судей о необходимости освобождения от должности судьи за совершение им дисциплинарных проступков или невыполнение требований, указанных в статье 28 Конституционного закона.

Первая редакция Конституционного закона указывает на то, что рассмотрение вопроса дисциплинарной ответственности было передано исключительно органам судейского сообщества, что способствовало независимости судебной власти от исполнительной. Возбуждение дисциплинарной процедуры осуществлялось на республиканском и местном уровнях. Полномочия судьи могли быть прекращены на основании решения местной дисциплинарно-квалификационной коллегии судей.

Данное положение не могло положительно сказываться на независимости судей. В дальнейшем, законодатель осуществляет постепенное совершенствование механизма дисциплинарной ответственности судей.

Важным этапом в совершенствовании судебной власти явилось образование на основании Указа Президента Республики от 26 июня 2001 года Судебного жюри для оценки профессиональной деятельности действующего судьи, подтверждения права судьи на отставку и ее прекращение, а также рассмотрения вопроса о возбуждении дисциплинарного производства, дисциплинарных дел в отношении судей.

В дальнейшем, в период с 2000 по 2017 годы в Конституционный закон были внесены следующие существенные изменения, способствующие независимости судей: исключение права возбуждения дисциплинарных производств из полномочий председателя Верховного Суда и областных судов; инициирование дисциплинарного производства стало носить коллегиальный характер на республиканском и областном уровнях соответствующими коллегиями; прекращение полномочий судьи стало осуществляться на основании заключения Судебного жюри; упразднены дисциплинарно-квалификационные коллегии.

На сегодняшний день, казахстанским законодательством предусматривается возможность привлечения судей к дисциплинарной ответственности в случае совершения судьей дисциплинарного проступка, под которым понимается виновное действие (бездействие) при исполнении служебных обязанностей либо во внеслужебной деятельности, в результате которого были нарушены положения настоящего Конституционного закона и (или) Кодекса судейской этики, что повлекло умаление авторитета судебной власти и причинение ущерба репутации судьи (ст. 39 Конституционного Закона) [3].

Перечень оснований для привлечения судей к дисциплинарной ответственности ограничен законом. Судью можно наказать за грубое нарушение законности при рассмотрении судебных дел; совершение порочащего проступка, противоречащего судейской этике; нарушение трудовой дисциплины.

В соответствии с п. 11 Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан» от 14 мая 1998 года № 1 [4], отмена или изменение судебного акта само по себе не влечет ответственности судьи, если при этом не были допущены грубые нарушения закона, о которых указано в судебном акте вышестоящей судебной инстанции. Применительно к названному положению под грубым нарушением закона следует понимать очевидное и существенное нарушение закона, которое было совершено судьей преднамеренно или вследствие его недобросовестности, небрежности или незнания закона.

Факт грубого нарушения закона устанавливается вышестоящим судом, отменившим или изменившим судебное решение по этому основанию, и отражен в постановлении этого суда. При этом, не являются основаниями для привлечения к ответственности отмена или изменение судебного решения, если это было связано с оценкой доказательств. Следует отметить, что судейская ошибка, а также отмена или изменение судебного акта не влекут ответственности судьи, если при этом не были допущены грубые нарушения закона, о которых указано в судебном акте вышестоящей судебной инстанции.

Судейской ошибкой признается деяние, приведшее к неправильному толкованию и применению норм материального или процессуального права, не связанное с виновными действиями судьи.

Полагаю, что грубое нарушение законности при рассмотрении судебных дел как основание для привлечения судьи к дисциплинарной ответственности является спорным обстоятельством по следующим основаниям.

Во-первых, в нормативном порядке не представляется возможным четко определить критерии грубого нарушения законодательства.

Фактически, под данное основание можно подвести любое нарушение законодательства, повлекшее отмену или изменение судебного акта.

При этом, оценка тяжести нарушения законодательства возлагается на вышестоящую судебную инстанцию, которая при рассмотрении дела в порядке пересмотра судебного акта дает квалификацию допущенного судьей нижестоящей инстанции нарушения закона при вынесении решения.

Существующая система не является однозначной. Так, каким образом вышестоящая инстанция может дать оценку факта грубого нарушения законодательства, если закон не дает четкого определения данному понятию.

В этой связи, определение грубого нарушения закона со стороны вышестоящей инстанции носит оценочный характер, что не является безусловным основанием. Хотя любое нарушение закона при рассмотрении дела является априори недопустимым обстоятельством.

Кроме того, не исключается влияние корпоративного интереса при пересмотре судебного акта вышестоящей судебной инстанции, которая может не указать о грубом характере нарушения закона нижестоящим судом.

На основании изложенного, следует вообще исключить из законодательства данное основание дисциплинарной ответственности.

В обоснование можно привести следующие доводы. Так, Основным Законом страны предусмотрено, что судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции и закону (ст. 77 Конституции Республики Казахстан) [5].

Важнейшим принципом правосудия является принцип законности, в соответствии с которым, суд при рассмотрении и разрешении гражданских дел обязан точно соблюдать требования Конституции Республики Казахстан, конституционных законов Республики Казахстан, настоящего Кодекса, других нормативных правовых актов, подлежащих применению международных договоров Республики Казахстан (ст. 6 ГПК РК) [6].

Данные основополагающие положения предусматривают независимость судей при осуществлении правосудия, подчинение их только закону, неукоснительное соблюдение законодательства.

Любые нарушения законности со стороны судей при рассмотрении дела не допустимы, нарушают права граждан, подрывают авторитет судебной власти.

Наделяя судью властными полномочиями, государство вверяет ему функцию правосудия, правового или правильного суда.

Поэтому требование законодательства касательно того, что основанием для привлечения судьи к дисциплинарной ответственности является грубое нарушение законодательства является по сути спорным и некорректным моментом.

Следующим доводом в пользу отмены данного основания для привлечения к ответственности является предусмотренный законом институт пересмотра судебных актов, посредством которого вышестоящая судебная инстанция вправе отменить или изменить незаконный судебный акт.

Статьей 427 Гражданского Процессуального Кодекса Республики Казахстан [6] предусмотрен перечень оснований к отмене либо изменению решений суда в апелляционном порядке, к числу которых отнесены неправильное определение и выяснение круга обстоятельств, имеющих значение для дела; недоказанность установленных судом первой инстанции обстоятельств, имеющих значение для дела; несоответствие выводов суда первой инстанции, изложенных в решении, обстоятельствам дела; нарушение или неправильное применение норм материального или процессуального права. К числу нарушений норм материального права отнесены: не применение судом закона, подлежащего применению; применение закона, не подлежащего применению; неправильное истолкование закона.

Более того, уголовное законодательство предусматривает ответственность за вынесение судьей заведомо неправосудных приговора, решения или иного судебного акта в виде лишения свободы на срок от двух до шести лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до пяти лет.

Таким образом, государство гарантирует возможность исправления судебной ошибки функционированием института пересмотра судебных актов, а злонамеренность и умысел судей наказываются в уголовном порядке.

Необходимо отметить, что основным элементом правосудия является независимость судьи при вынесении решения, которая должна выражаться не только во внешней независимости, но и независимости от самой системы.

Судья – это лицо, обладающее особым статусом, наделенное властными полномочиями по осуществле-

нию правосудия, соответствующее самым высоким критериям, предъявляемым к государственным служащим, его действия не должны подлежать чьей-либо оценке.

В связи с чем, государство обязано оберегать судью от любого вмешательства в деятельность судьи, ограждать от любого давления и какой-либо зависимости от вышестоящих судов, органов государственной власти.

По мнению федерального судьи РФ в отставке Пашина С., пока существует дисциплинарная ответственность судьи, система правосудия управляется как любое министерство. Между тем деление жрецов Фемиды на начальников, их приспешников и вечно виноватых подчиненных категорически противопоказано независимости суда и в конечном счете его объективности и справедливости. Чрезмерная концентрация законодателя и органов судейского сообщества на ответственности судей есть знак недоверия к ним [7].

Данное мнение имеет под собой обоснование, поскольку при наличии института пересмотра судебных актов, рассмотрение вопроса о дисциплинарной ответственности судей противоречит принципу их независимости.

Американские федеральные судьи, будучи глашатаями права, не подлежат дисциплинарной ответственности, а импичменту подвергаются лишь за совершение тяжкого уголовного преступления. Случаи отрешения федеральных судей от должности посредством этой громоздкой парламентской процедуры можно буквально пересчитать по пальцам [7].

Конституционным Законом предусмотрен (ст. 40) [3] перечень дисциплинарных взысканий, выносимых в отношении судей, в числе которых замечание; выговор; освобождение от должности председателя суда или председателя судебной коллегии за ненадлежащее исполнение служебных обязанностей; освобождение от должности судьи по основаниям, предусмотренным Конституционным законом.

Кроме того, отечественное законодательство предусматривает пресекательные сроки в отношении срока давности привлечения судей к дисциплинарной ответственности, а также сроков дисциплинарного производства. Так, дисциплинарное производство в отношении судьи может быть возбуждено не позднее трех месяцев со дня обнаружения проступка. Днем обнаружения дисциплинарного проступка, связанного с нарушением судьей законности при рассмотрении судебного дела, считается день вступления в законную силу судебного акта вышестоящей судебной инстанции, которым установлен факт нарушения законности, а днем совершения такого проступка считается день вынесения незаконного судебного акта [3].

Дисциплинарное производство в отношении судьи по обращению физических лиц может быть возбуждено не позднее шести месяцев со дня поступления обращения, не считая времени служебной проверки и отсутствия судьи на работе по уважительной причине. Дисциплинарное дело должно быть рассмотрено в двухмесячный срок со дня его возбуждения [3].

Законодатель предусматривает сроки действия дисциплинарного взыскания (Статья 45 Конституционного Закона) [3]. Так, если в течение года со дня наложения взыскания судья не будет подвергнут новому дисциплинарному взысканию, то он считается не подвергавшимся дисциплинарному взысканию. По истечении шести месяцев со дня наложения дисциплинарного взыскания оно может быть снято Судебным жюри досрочно при безупречном поведении судьи и добросовестном отношении к исполнению своих обязанностей.

Рассмотрение вопроса о принятии в отношении судьи мер дисциплинарного характера является относится к прерогативе Судебного жюри (Статья 44 Конституционного Закона) [3].

По результатам рассмотрения материала о возбуждении дисциплинарного производства Дисциплинарная комиссия Судебного жюри возбуждает дисциплинарное производство либо отказывает в этом.

Рассмотрев дисциплинарное дело Судебное жюри принимает решение о наложении дисциплинарного взыскания, предусмотренного пунктом 1 статьи 40 Конституционного закона либо о прекращении дисциплинарного производства [3].

Решение комиссий Судебного жюри является основанием для внесения Председателем Верховного Суда в Высший Судебный Совет соответствующего представления об освобождении председателя, председателя судебной коллегии и судьи от занимаемой должности.

Между тем, решение комиссий Судебного жюри может быть обжаловано судьей в Высший Судебный Совет, который может принять решение о необоснованности наложения на судью какого-либо дисциплинарного взыскания, что является основанием для отмены соответствующими комиссиями Судебного жюри вынесенного ими решения и его пересмотра.

Для совершенствования института судебной власти необходимо исследовать механизм дисциплинарной ответственности судей на международном уровне.

К числу международных актов относятся Европейская хартия «О статусе судей» (принята 10 июля 1998 г. в Лиссабоне), закрепляющая принцип объективной оценки профессиональной деятельности судьи и определяющая, что судья может быть привлечен к ответственности при отправлении правосудия (вплоть до увольнения) в случае допущения халатного отношения к исполнению обязанностей, прямо закрепленных законом, на основании решения (предложения, рекомендации или согласия) компетентного органа, состоя-

щего не менее чем наполовину из судей [8].

Хартия закрепляет также принцип ответственности государства за неправомерное причинение вреда в результате решения или поведения судьи при отправлении правосудия, но устанавливает право привлечения судьи к личной гражданской ответственности (за причинение им вреда вследствие грубого нарушения профессиональных обязанностей) на основании решения уполномоченного органа, вынесенного по результатам отдельного производства в отношении судьи. Итоговое решение о привлечении судьи к ответственности может быть обжаловано в вышестоящий судебный орган [8].

Аналогичные стандарты применения санкций к судье содержатся и в Рекомендации № R(94)12 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «О независимости, эффективности и роли судей» [9].

Рекомендация не содержит четкого перечня мер дисциплинарного или иного правового воздействия, применяемых к судьям, но устанавливает, что в зависимости от нормативных положений и традиций конкретного государства к судье могут быть применены такие меры, как: отзыв дел у судьи; перевод судьи на другую работу в суде; материальные санкции, например временное снижение оклада; временное отстранение от должности.

Важным условием применения этих мер, закрепленных Рекомендацией, является то, что эти меры не могут наносить ущерб независимости судебных органов и должны применяться только специальным, учрежденным для этого компетентным органом, решения которого должны контролироваться вышестоящей судебной инстанцией.

В Рекомендациях Совета Европы о независимости, эффективности и роли судей закреплён принцип VI «Невыполнение своих обязанностей и дисциплинарные нарушения», которым предусматривается, что в случаях, когда судья выполняет свою работу неэффективно или ненадлежащим образом, возможно применение необходимых мер [9].

Заключение Консультативного совета европейских судей (далее-КСЕС) для Комитета министров Совета Европы «О принципах и правилах, регулирующих профессиональное поведение судей, в частности, этические нормы, несовместимое с должностью поведение и беспристрастность» от 19 декабря 2002 г. [10] большой потенциал воздействия на судью в целях повышения эффективности и качества отправления правосудия усматривает в институте дисциплинарной ответственности. КСЕС была изложена позиция, в соответствии с которой отождествление нарушений профессиональных стандартов и проступков, способных повлечь за собой применение дисциплинарных санкций, является недопустимым.

Заключение содержит принципы привлечения судьи к уголовной и гражданской ответственности, в соответствии с которыми к уголовной ответственности судья может быть привлечен только за совершение явного преступления при отправлении правосудия, а не за неумышленное нарушение должностных обязанностей.

В сфере гражданской ответственности судей устанавливается принцип освобождения судей от личной ответственности по искам, предъявляемым им, в случае добросовестного исполнения ими своих обязанностей.

КСЕС предлагает учредить в каждой стране специальный орган или назначить должностное лицо, уполномоченное на рассмотрение жалоб в отношении судей и выявление наличия достаточных оснований для возбуждения дисциплинарного производства. Устанавливается и возможность судебного обжалования решений дисциплинарного органа.

В рассматриваемом акте закреплено, что этический кодекс представляет собой механизм саморегулирования, созданный самой судебной системой, отличающийся от нормативных и дисциплинарных правил, а нарушение его положений не может в качестве правовых последствий влечь за собой юридическую ответственность.

Этические стандарты судейского поведения на европейском уровне закреплены в Бангалорских принципах поведения судей от 26 ноября 2002 г. [11]. В них в качестве неотъемлемых в судебной работе вынесены принципы соблюдения этических норм, а также компетентность и старательность, умение вести себя терпеливо, достойно и вежливо в отношении всех участников процесса, презюмируется, что поведение, несовместимое с отмеченными принципами, является недопустимым в профессиональной деятельности судьи и влечет за собой наступление неблагоприятных правовых последствий вплоть до лишения статуса судьи.

Вопросы юридической ответственности судей как особых должностных лиц государства тесно взаимосвязаны и с аспектами предотвращения и пресечения коррупции в сфере государственной власти и управления. В Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции [12], установлено, что любые меры по укреплению честности и неподкупности судей, а также недопущению и пресечению любых возможностей для коррупции в судейской среде могут быть применены только без ущерба для независимости судебных органов и авторитета судебной власти.

В п. 18 Основных принципов ООН о независимости судебных органов говорится о возможности временного отстранения судей от должности по причине их поведения, делающего их несоответствующими занимаемой должности [13].

Изложенное позволяет сделать вывод о том, что международными нормативными актами закреплены только основы и правовые границы юридической ответственности судей при отправлении правосудия (дисциплинарной, гражданской и уголовной). Прерогатива нормативной детализации правовых и процедурных аспектов рассматриваемой правовой категории предоставлена национальному законодательству отдельных государств.

Интересным для изучения представляется и опыт регламентации рассматриваемых вопросов зарубежными государствами романо-германской правовой семьи: Италии, Франции, Федеративной Республики Германии, России, Украины.

В Италии в качестве оснований применения дисциплинарных санкций к судье установлены: невыполнение должностных обязанностей, недостойное поведение и утрата доверия и уважения, которыми должен пользоваться судья; умаление авторитета судебной власти [14;195]. Дисциплинарными санкциями являются предупреждение, выговор, лишение выслуги лет, исключение или отстранение от должности. При этом нормативно не установлены критерии их применения. На практике дисциплинарная палата Высшего Совета Магистратуры при наложении на судью предупреждения или выговора может перевести судью в другой суд, что происходит без согласия судьи на это.

Дисциплинарное производство в отношении судьи в Италии проводится дисциплинарной палатой Высшего Совета Магистратуры и может возбуждаться либо генеральным прокурором при кассационном суде, либо министром юстиции. В период дисциплинарного разбирательства по отношению к судье могут быть применены временные меры, такие как приостановление судейских полномочий и выплаты должностного жалования.

Французская система ответственности судей при отправлении правосудия включает в себя три вида: уголовную, административную и дисциплинарную. Дисциплинарная ответственность наступает для судьи в случае несоблюдения им основополагающих принципов профессии и правил поведения. Преследование судьи в дисциплинарном порядке инициируется либо министром юстиции, либо первым председателем суда, в котором работает данный судья. Председатель суда может вне рамок какой-либо дисциплинарной процедуры вынести судье предупреждение [14;108].

Во Франции отсутствует Кодекс профессиональной этики судей, а также четкий нормативный перечень проступков судей по степени их тяжести. По этой причине в этой сфере компетентными органами применяются положения из Статуса магистратуры. В качестве дисциплинарных санкций могут быть применены выговор с занесением в личное дело; перевод на другое место работы; отстранение от некоторых функций; понижение в чине; временное отстранение от должности максимальным сроком на один год с полным или частичным лишением жалования; понижение в должности или звании; отзыв с приостановлением или без приостановления прав па пенсию.

Во Франции за одни и те же действия, при наличии в них одновременно признаков преступления и дисциплинарного проступка, в отношении судьи могут производиться оба вида разбирательства (дисциплинарное и уголовное).

Вопросы дисциплинарной ответственности судей в ФРГ закреплены в Немецком Законе «О судьях» 1972г., в соответствии с параграфом 64, дисциплинарным распоряжением судье может быть объявлен только выговор, в отношении судьи какого-либо из высших судов Федерации, могут быть применены только выговор, денежный штраф или удаление со службы. В Германии в землях функционируют суды по делам судейской службы, которые выносят решения по дисциплинарным делам, в том числе и по делам судей в отставке (увольнения, переводы и т.д.). По ходатайству высшего органа судебного руководства суд по делам судейской службы своим определением выносит решение о возбуждении или прекращении официального дисциплинарного производства, о временном отстранении от должности, удержании из сумм должностных выплат, а также об отмене этих мер. В Германии существует Федеральный прокурор по дисциплинарным делам [15].

Строгие дисциплинарные взыскания могут налагаться только дисциплинарным судом, который также рассматривает вопросы ограничения независимости судей в результате осуществления особых мер судебного надзора [16].

За рубежом санкции в отношении судей могут выражаться в а) негативной оценке поведения судьи (предупреждение, публичное порицание, выговор с занесением в личное дело); б) воздействии на его продвижение по службе (снижение квалификационного ранга; понижение в должности; потеря старшинства; запрет на выполнение определенных функций, в частности, выполнять функции единолично; в) финансовом положении судьи (штраф, снижение заработной платы, удержание из нее, мораторий на ее повышение); г) иных негативных последствиях (перевод в другой суд без возмещения транспортных и иных расходов) [17].

В США существует процедура отзыва судей, когда судья должен предстать перед избирателями и пройти через процедуру голосования, в ходе которой граждане решают, следует ли сместить его с должности [18].

Практика привлечения судей к дисциплинарной ответственности на территории постсоветского пространства является неоднозначной.

Согласно ст. 12-1 Закона Российской Федерации «О статусе судей российской федерации» от 14.04.1993 года, под дисциплинарным проступком понимаются действия (бездействия) при исполнении служебных обязанностей либо во внеслужебной деятельности, в результате которого были нарушены положения настоящего Закона и (или) кодекса судейской этики, утверждаемого Всероссийским съездом судей, что повлекло умаление авторитета судебной власти и причинение ущерба репутации судьи, на судью, за исключением судьи Конституционного Суда Российской Федерации, может быть наложено дисциплинарное взыскание в виде: 1) замечания; 2) предупреждения; 3) досрочного прекращения полномочий судьи [19].

Интерес представляет украинский Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 02.06.2016 года [20], который предусматривает очень широкий перечень оснований для привлечения судей к дисциплинарной ответственности, в числе которых незаконный отказ в доступе к правосудию; не указание в судебном решении мотивов принятия или отклонения аргументов сторон относительно сути спора; нарушение принципов гласности и открытости судебного процесса; нарушение принципов равенства и состязательности сторон; необеспечение обвиняемому права на защиту, препятствие реализации прав других участников судебного процесса; нарушение правил относительно отвода (самоотводу).

Несмотря на обширность данного перечня, он четко определяет все основания ответственности украинских судей. При этом, все эти нарушения не имеют отношения к оценке судебного акта, принимаемого судьей. Перечень не предусматривает в качестве основания к привлечению к ответственности нарушение судьей норм материального права. Основной упор делается на предотвращение нарушений прав граждан и процессуального законодательства. Украинский законодатель угрозой дисциплинарной ответственности обеспечивает независимость, неподкупность и профессионализм судей.

Изучая международное законодательство можно сделать вывод о том, что все международные правовые документы направлены на обеспечение независимости судей. Зарубежная практика касательно института дисциплинарной ответственности не является однозначной. Анализ казахстанского законодательства свидетельствует о постоянном совершенствовании механизма дисциплинарной ответственности в сторону сокращения ее пределов. В ходе проводимых в стране судебных реформ законодатель уделяет постоянное внимание данному вопросу. Вместе с тем, данный правовой институт подлежит дальнейшему совершенствованию, поскольку инструменты дисциплинарной ответственности могут представлять угрозу независимости судебной власти.

Проведя сравнительный анализ зарубежной практики, международных правовых актов, а также казахстанского опыта, в качестве предложений по совершенствованию законодательства можно выделить: исключение дисциплинарной ответственности за нарушение законности при рассмотрении судебных дел, поскольку данный вопрос может быть отрегулирован институтом пересмотра судебных актов; создание дисциплинарных судов (судьи данных судов подлежат избранию на съезде судей), сторонами в котором являются независимый арбитр (избираемый на определенный срок), орган судейского сообщества как обвинитель, защитник (профессиональный адвокат), судья, допустивший проступок; ввести в компетенцию дисциплинарных судов рассмотрение исков о защите чести судей; введение ответственности за необоснованное возбуждение дисциплинарного производства; исключить судебскую ошибку, а также отмену или изменение судебного акта, повлекшие грубые нарушения закона, о которых указано в судебном акте вышестоящей судебной инстанции как основание ответственности, в связи с тем, что законодательство не дает определения грубым нарушениям закона; исключить освобождение судьи от должности как вид дисциплинарного взыскания; введение процедуры импичмента для прекращения полномочий судьи через орган представительной власти.

Литература

1. *О статусе судей в СССР [Текст]: Закон СССР от 04.08.1989 года* (<http://pravo.gov.ru>). Последний доступ 08.02.2018 года.
2. *О судах и статусе судей в Республике Казахстан [Текст]: Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу Конституционного закона от 20 декабря 1995 г. N 2694*//Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. -1995 г.-N 23.С. 147.
3. *О судебной системе и статусе судей [Текст]: Конституционный Закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-III*//«Ведомости Парламента Республики Казахстан». - 2000 год. - N23. -С. 410.
4. *О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан от 14 мая 1998 года №1* [Текст]: *Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 14 мая 1998 года №1*// (http://adilet.zan.kz/rus/docs/P98000001S_history). Последний доступ 05.02.2018 года.
5. *Конституция Республики Казахстан [Текст]: Конституция Республики Казахстан 1995 г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан. - 1996. - № 4.-С. 217.*
6. *Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Казахстан [Текст]: // Кодекс Республики Казахстан Ведомости Парламента Республики Казахстан -2015 г.-№ 20-VI. -С. 114.*

7. Пашин С. Дисциплинарная ответственность и проблема независимости судей // Журнал «Закон» № 4. -2013.- С. 17.
8. Европейская хартия о статусе судей. Принята на встрече председателей Верховных судов государств-членов Совета Европы 10 июля 1998 года [Текст]: пояснительный меморандум//(<http://www.docs.cntd.ru/document/901927869>). Последний доступ 05.02.2018 года.
9. Рекомендация № R (94) 12 Комитета министров государствам-членам о независимости, эффективности и роли судей [Текст]: Принята Комитетом министров Совета Европы 13.10.1994г.//Информационная система «Параграф»: Электронные текстовые данные. Последний доступ 05.02.2018 года.
10. Заключение Консультативного совета европейских судей (КСЕС) для Комитета министров Совета Европы «О принципах и правилах, регулирующих профессиональное поведение судей, в частности, этические нормы, несовместимое с должностью поведение и беспристрастность» от 19 ноября 2002 г. [Текст]: Заключение от 19.11.2002 года// (<https://rm.coe.int/1680747c16>). Последний доступ 05.02.2018 года.
11. Бангалорские принципы поведения судей от 26 ноября 2002 г. [Текст]: Этические стандарты поведения судей от 26.11.2002г.// (http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangalore_principles.shtml). Последний доступ 05.02.2018 года.
12. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции от 31 октября 2003 г. [Текст]: Резолюция 58/4 Генеральной Ассамблеи ООН от 31 октября 2003 г. // (<http://www.un.org/ru/>). Последний доступ 05.02.2018 года.
13. Основные принципы независимости судебных органов. Приняты седьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшимся в Милане с 26 августа по 6 сентября 1985 года [Текст]: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 40/32 от 29 ноября 1985 года//(<http://www.un.org/ru/>). Последний доступ 05.02.2018 года.
14. Этика судьи: пособие для судей [Текст]: Вель Ги Де, Н.В. Радутная, П. Трюш и др.-М., 2002.
15. Немецкий закон о судьях 1972 года [Текст]: Закон от 1972г.// (<http://sud.gov.kz/rus/kategoriya/o-sudebnoy-sisteme-frg>). Последний доступ 09.02.2018 года.
16. Клеандров М.И. Экономическое правосудие в России: прошлое, настоящее и будущее. -М.-2006.-С.510-511.
17. Модернизация статуса судьи: современные международные подходы: Монография. Ответ. редактор Нештаева Т.Н.-М.: Норма.-2011.-С. 336.
18. Защита прав человека в России и США: глазами друг друга//М. Холланд, М. Аметистов. -Нью-Йорк.-М.: Б. и.-1993.-220с.
19. О статусе судей Российской Федерации [Текст]: Федеральный Закон 14.04.1993г.//(<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102017065>). Последний доступ 09.02.2018 года.
20. Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 02.06.2016г. [Текст]: Закон от 02.06.2016г.// (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=86945). Последний доступ 09.02.2018 года.

LEGISLATIVE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Zhekseksin A.K.

Doctoral student of the Chair of the Constitutional and International Law of KarSU named of E.A.Buketov, Karaganda city

Bozhkarauly A.

PhD degree, Associate Professor of the Chair of the Constitutional and International Law of KarSU named of E.A.Buketov, Karaganda city

Mussin Kuat Saniyazdanovich

PhD degree, Associate Professor of the Chair of the Constitutional and International Law of KarSU named of E.A.Buketov, Karaganda city

***Түйін:** Бұл мақалада қазіргі Қазақстан мен шет мемлекеттердің заң шығармашылығының тәжірибесі зерделенеді. Заң шығарудың әлеуметтік мәнін және мазмұнын түсіндіріп, оның нысандарын анықтайды.*

***Резюме:** В этой статье сущность исследования - теоретический и методологический анализ как юридическая форма законотворчества, его содержание и история возникновения, а также опыт законотворчества в современном Казахстане и зарубежных странах. Определяет формы социального смысла и содержания закона, его формы.*

***Summary:** In this article, the essence of the research is theoretical and methodological analysis as a legal form of lawmaking, its content and history of origin, as well as experience of lawmaking in modern Kazakhstan and foreign countries. Defines the forms of social meaning and content of the law, its form.*

In fact, when it comes to any scientific phenomenon, it begins with an understanding that signifies its significance. In the field of legislative development, it is implemented through intellectual work, many years of experience and careful study. The problem of understanding the law covers complex issues and is connected with a broad concept. Like many other terms in the social sciences, this concept does not have a complete and unified scientific understanding. Often, lawmaking is defined as the rule of law, the result of which is the creation of existing laws in society.

Indeed, from the explanatory dictionary we see that creativity is the creation and life of new cultural and material values. Thus, like any other creative activity, the legislative power has a certain practical focus and represents a deliberate process with its logic, procedure, methods, principles. This is an integral part of the integrated process of legislative and legal education. Legal education is a natural, historical process of drafting legislation, which analyzes and assesses the existing legal reality, the development of approaches and concepts for future legal regulation, and the development and adoption of regulatory requirements.

The social process of forming a law is the influence of the formation of legal norms of various social factors that are subjectively developed and subjective in public life and in state interaction. Of course, this process is the last step in the formation of a legitimate law-governed state, organized by legislators for the legal establishment or recognition of legal norms. The field of research does not allow for a more detailed analysis of the category of legal knowledge, so we will concentrate on its final stage.

If we do not focus on the content and philosophical categories, the study of the essence and genesis of the concept of the legal concept is incomplete. In this regard, the importance of philosophical categories for understanding the essence of the law can be found with the help of a genuine method of scientific approach and knowledge and give an accurate assessment of evidence. He called for events, phenomena, the theory to abandon practitioners, justify empiricism, justify arguments, and avoid complex phenomena in public life.

The scientific definition of the classification of legislative forms is not only cognitive. It acquires the essence of the legal structure. Classification of types of legislation gives its elements a normative and normative character, as it directly influences the practice of creating different types of laws and determines their characteristics and establishes the necessary relations between them.

From the philosophical point of view, any classification is a way to use the logical behavior of the division of a concept. Classification allows us to identify common and distinctive features, connections and differences based on important phenomena and interact with each other and completely reflect the transition to the next. To classify, it is necessary to use separate philosophical categories, unusual and universal, to communicate between arguments and events representing the diversity of the world.

With the help of philosophical categories, trying to understand all kinds of lawmaking activity, it is important to understand the essence of the law and its content. In accordance with the concept of legality described above, its main functions are listed and disclosed. Each function, such as the law-making service, reveals one of the most important aspects of the phenomenon, which can serve as a criterion for distinguishing between activities. A general assessment of the nature of the law and its features is still common.

Legislative activity differs from other types of activity of state bodies, since it establishes general requirements for behavior (legal norms) directed to all subjects of legal relations. Legislative normative acts of the legislative act

include them in official documents - normative legal acts.

One of the most important areas for improving legislation is to attract legislators' attention to public opinion and actively involve people in legislative work.

Legislation should be based on common law - the basic laws, and its implementation will ensure the quality and effectiveness of the entire system of law. The main principles of the legislative process are the following initiatives.

First, the scientific nature of the law and its connection with law enforcement practice. The scientific principle is reflected in the use of methods of scientific, technological and scientific analysis in the legislative process. The legal framework for the development and adoption of legal provisions is based on legal requirements for the social development of life, justifying the need and relevance of the existing legal regulation of public relations.

Only in this case legal norms will be effective in the mechanism of legal regulation. The scientific basis for lawmaking is a prerequisite for improving the quality of the law and the efficiency of the premises covered by this provision. It depends on the professionalism and competence of those who participate in the development of research and development of bills.

The scientific basis for the adoption of legal norms now increases when social life passes to new issues of legal regulation of social relations. It is also a source of interethnic clashes, religious extremism, international terrorism, etc., connected with this. When developing new rules, the legislator should determine what legal norms should be adopted for new situations and how they work. And for this, the legislative process requires a clear, scientifically sound policy that can identify shortcomings in the existing legal framework, thereby preventing further legislative distortions. It requires a scientifically based conceptual framework for the development of legislation related to economic, political and social reforms. The scientific supremacy of law requires the active participation of science in the process of developing legislative acts and published legal norms, defining and developing provisions of the law. The level of law enforcement agencies used in the preparation of the law is also at least the same.

In a purely organizational context, the strengthening of the role of public opinion in legislation can be considered as one of the most important forms of interaction between organizational and information factors. However, the role of public opinion in the process of lawmaking is much more important, since public opinion reflects the influence of all other (legal) social factors on ideological, psychological and indirect. It is obvious that public opinion should be the source of specific norms of the adopted laws. The referendum is considered the most powerful means of determining the will of the people. The advantage of the referendum is that many researchers have suggested that the referendum will limit the power of parliament. Thus, according to the French scholar Cary de Mallette, there are three ways to limit the power of parliament:

- strong executive authority
- Establishment of control over the constitutionality of laws
- Through a referendum.

In the legislative process, a law is formulated, and the supreme legislative act is a law. The most important rule of law is based on the principle of social relations, the analysis of different points of view, consideration of all rules, correction of options, the effectiveness of the projection of the law.

This predetermines the need to justify a special procedure for the lawmaking procedure, which must be qualitatively different from the adoption of other rules (the president, the government, ministries, other executive bodies, local self-government bodies).

I consider it important to pay attention to differences in terminology in domestic legislation.

In some sources, the concept of "legal process" does not coincide with the concept of "legal process", because it does not reduce laws and procedural rules, but it is a cognitive process with difficulties in choosing objects and methods. In support of this approach, the legislative process is one of the components of the law and reflects the procedural aspects of this service.

From an official point of view, the legislative process is a complex system of organizational actions (procedures), the result of which is legislation.

Regarding the procedural aspect of the legislative process, we note: "In the issue of the legal nature of the legislative acts of the legislative power to take into account and take into account, we hold our opinion that this is a process. The procedural characteristics of legislative activity are mainly regulated by law. The actions of the participants in the process, case law should be strictly enforced on a legislative basis, and their procedural actions and their summaries are the essence.

Analyzing many legal documents, we resolve many situations to draw a final conclusion that we have the concept of a "legal process" before us. Opinions about this process do not contradict each other, as they are clearly defined by constitutions, other laws and regulating bodies. Most legislators believe that the legislative process begins after the introduction of the legislative initiative (legislative initiative) and ends with the publication of the law and its entry into force. However, there are different opinions about the stages of the legislative process. Stages of the legislative process - a set of procedures, that is, full stages, each of which is regulated to allow the implementation of all its components to go to the next stage.

In connection with the adoption of the law, the following forms of legislative activity apply:

- 1) the law of the people in the referendum process;

2) legislative editorial (representative) body of state power;

Each of these objects has its own characteristics. Thus, the people are in the process of a referendum:

1) the highest form of democracy;

2) the most important way of realizing the sovereignty of the people;

3) the element of the mechanism of the system of life and balance in the system of distribution of powers.

Moreover, in many states the institution of referendum is practically not practiced by the Constitution. One of the reasons for this situation is the high cost of this procedure. Thus, the most common type of legislation is the legislative power of parliaments.

The law appeared in the Middle Ages in England as a legally valid act, generally applicable, protected by the state. Before the formation of the law, the functions of the regulatory bodies in the field of public relations are established in judicial precedents, which are established by legal norms, normative treaties and written sources. The main reasons for the formation of a special normative legal act - in the sense of the law are:

1) the requirements for the emergence of large owners of means of production for the development of commodity-money relations and, as a consequence, taking into account the views of these subjects on the solution of fundamental problems of public life;

2) the formation and implementation of the principle of the first legislative body - the emergence of parliaments, as well as the distribution of powers;

3) strengthening khokimiyats in comparison with the authority of the church, namely patents for normative legal acts containing the law;

4) Formation of national states in Europe.

It is necessary to describe the legislative activity that should be closely related to the law, but it should be avoided from the same legal categories as the legislative process and the legislative process, as in legislation and the legislature. On the other hand, there is no unanimity in determining the specific characteristics of these categories.

In my opinion, the "legislative process" should be understood as the so-called official stage of legislation, ie, a set of measures and procedures that are carried out by the competent authorities, regulated by regulatory legal acts. There is no doubt about the scope of this process. The law that initiates the law, that is, the end of the official publication of the adopted and adopted law by introducing the bill into the legislative body.

In terms of the "legislative process", the intellectual, creative initiative of the analyzed service in terms of the "legislative process" refers to the fact that this process is at the forefront of official power. Thus, the legislative process includes legislative acts that are part of the legislative process, such as planning legislative acts, planning legislative projects, scientific, expert and organizational planning, assessing its effectiveness, etc. At the present time, a qualitatively new approach to the problem of stages is needed and stages of the legislative process. At the same time, due to the scientific substantiation of the content of the stages of preparation of legislative acts is not considered. In this regard, we are trying to divide the process of lawmaking into two stages:

1) the creation of a bill, the development of its conceptual provisions and the planning of bills;

2) work on the text of the bill.

There is a need for a broader scientific study of the concept of "legalization". Accordingly, it is important to understand:

1) activities to identify imperfect laws that have shortcomings of citizens, public associations, political parties, labor collectives;

2) understanding of this situation as a social and legal problem;

3) submission of proposals to the legislative body on the improvement of legislation through their submission to legislative initiators.

Lack of proper legal regulation of the legislative phase of the legislative process will inevitably lead to the creation of "inefficient" laws, technological imperfection of legislation and ignoring the interests and needs of society.

As for legislative initiatives, it is necessary to abandon the general rules of the theory of legal relations. The content of any legally significant action is the relationship between subjectivity and the corresponding legal obligations. Thus, the right of legislative initiative can be defined as an opportunity to introduce a bill into the legislature. It is the duty of the legislature to review draft laws. Analysis of the legal literature on general issues of law allows us to conclude that the opinion on the contents of the final stage of the legislative process is unity.

Used literature:

1. Sh.K. Vilchinskis. Constitutional bases of legislative activity of the union republic. Author's abstract. Ph.D., Moscow, 1988
2. I.Elekeyev. Democratization of lawmaking process and stability of legislation. // Zan zhane zaman, 1997, № 5
3. Kazakhstan Republics Constitution of the Republic of Tajikistan. Almaty: Zheti zhargi, 1996 – 368 p.
4. VP Shuplenkov. Lawmaking. The fundamental course. The book of authorized presentation. M., 1993
5. D.Dokov. Some problems of the legislative process. In the collection. Questions of the socialist Constitution. Sofia, 1969
6. Kucera S. Prave scsiologie, Statni sprava, CSSR, 1977
7. Parliament and the legislative power of Kazakhstan. Otv. Ed. A.A.Taranov. Almaty: Zheti zhargi, 1995 - 157 p.

**ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АРНАЙЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ ЗАҢДЫ ТАБИҒАТЫ МЕН МАЗМҰНЫ**

Жунусбекова Айгерим Жунусбековна

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
халықаралық құқық мамандығының 2 курс PhD докторанты, Астана қ.

***Түйін:** Бұл мақалада трансшекаралық су ресурстарын қолдану бойынша халықаралық ынтымақтастықты реттеудегі халықаралық құқықтың жалпы қағидаларының маңыздылығы аталады. Трансшекаралық суларды қолданудың арнайы қағидаларының заңды табиғаты анықталады және оларға саралау жүргізіледі.*

***Түйін сөздер:** халықаралық құқық, қағида, трансшекаралық су ағыны, конвенция, жағадағы мемлекет, залал, экожүйе*

***Резюме:** В статье определяется и анализируется юридический характер специальных принципов применения трансграничных вод. Подчеркивается важность общих принципов международного права в регулировании международного сотрудничества в использовании трансграничных водных ресурсов.*

***Ключевые слова:** международное право, принцип, трансграничный водный поток, конвенция, прибрежное государство, ущерб, экосистема*

***Summary:** This article highlights the importance of the general principles of international law in regulating international cooperation in the use of transboundary water resources. The legal nature of the special rules for the application of transboundary waters is identified and analyzed.*

***Keywords:** international law, principle, transboundary water flow, convention, coastal state, damage, ecosystem*

Қазіргі заманғы халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидалары олардың әмбебаптығы мен императивтілігі күшіне қарай трансшекаралық су ағындары мен су ресурстарын пайдалану мен қорғауды реттеудің негізін құрайды және осы саладағы барлық арнайы қағидалар халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаларына сәйкес болуы керек.

Осындай жалпыға танылған қағидаларға егеменді теңдік, егемендікке тән құқықтарды құрметтеу; күш қолданудан және күш қолдану қаупінен бас тарту; шекаралардың мызғымастығы; мемлекеттердің аумақтық тұтастығы; халықаралық дауларды бейбіт реттеу; мемлекеттердің ішкі құзыретіне кіретін мәселелерге араласпау; адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеу; халықтардың теңдік және өз тағдырын өзі шешу құқығы; мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық; халықаралық құқық бойынша міндеттемелерді адал орындау жатады. [1]

Халықаралық құқықтың іргелі жалпыға танылған қағидаларын орындау трансшекаралық су ағындары мен су ресурстарын қолдануды тиімді халықаралық құқықтық реттеуде негізге алынатын мәнге ие. Бұл қағидалардың ролі мен мәні лаस्ताудың бір мемлекет аумағынан үлкен қашықтыққа ауысуы мәселесімен байланысты одан ары ұлғаяды.

Ю.М. Колосов пен В.И. Кузнецов белгілегендей «Әр мемлекет өз қоршаған ортасының ұлттық жүйесіне қатысты өзіне қажет саясатын іске асыра отырып қазіргі кездегі халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидалары мен нормаларын орындауы тиіс». [2]

Бұл қағидалар халықаралық құқықтың жалпы теориясы бойынша ғылыми жұмыстарда, сондай-ақ халықаралық экологиялық құқық бойынша еңбектерде жан жақты талданған. [3, 175]

Халықаралық ынтымақтасу қағидасы қазіргі кезде қоршаған ортаны қорғауды халықаралық-құқықтық реттеуде негізге алынатын қағидалардың бірі болып саналады. Бұл қағидаға осы саладағы барлық әрекет етуші және жасалып жатқан халықаралық құқықтық актілер негізделеді.

Біріккен ұлттар ұйымының (ары қарай – БҰҰ) 1972 ж. Қоршаған орта мәселелері бойынша Стокгольм конференциясының қағидалар декларациясында осы қағида ашып көрсетілген: «қоршаған ортаны қорғау және жақсартумен байланысты халықаралық мәселелер тең құқықтық негізінде барлық мемлекеттердің ынтымақтастығы рухында шешілу керек. Көп жақты және екі жақты келісімдерге немесе басқа сәйкес негізде негізделген ынтымақтастық тиімді бақылау ұйымдастыру, барлық елдерде жүргізілетін қызметпен байланысты қоршаған ортаға кері әсердің алдын алу, азайту және жою үшін аса маңызды және бұл ынтымақтастықты қажет мөлшерде барлық мемлекеттердің егеменді мүдделерін ескеру арқылы ұйымдастыру керек».

1992 ж. Рио-де-Жанейрода болған БҰҰ Қоршаған орта және даму бойынша конференциясында қабылданған құжаттар ішінде Қоршаған орта және даму бойынша Декларациясының 7 қағидасында: «Мемлекеттер жердің экожүйесінің тазалығы мен біртұтастығын сақтау, қорғау және қалпына келтіру мақсатында ғаламдық әріптестік негізінде ынтымақтасады» делінген.

Жалпыға ортақ халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаларымен салыстырғанда трансшекаралық суларды пайдаланудың арнайы қағидалары кодификацияланбаған болып табылады. Трансшекаралық су ресурстары құқығының қайнар көздеріне доктриналық талдау оларды қолданудың келесі арнайы қағидаларын белгілеуге мүмкіндік береді:

Жағадағы мемлекеттің оған тиесілі трансшекаралық су ағыны бөлігіне егемендігі қағидасы. Қазіргі жағдайда бұл мемлекеттің трансшекаралық ағын суларының өз бөлігіндегі абсолютті, шектелмеген билігін білдірмейді. Бұл басқа да жағадағы елдермен олардың заңды құқықтары мен мүдделерін ескере отырып, қалыпты ынтымақтастық мүмкіндігін жоққа шығаратын еді. Бұл мемлекеттердің өз егемендігін ерікті түрде және ақылға қонымды шектеуіне байланысты трансшекаралық су ағындары режимі туралы бірнеше көп-жақты келісімдерде сауда кеме қатынасының еркіндігі қағидасын бекітуге мүмкіндік берді.

Жағадағы мемлекеттің оған тиесілі трансшекаралық су ағыны бөлігіне егемендігі қағидасы халықаралық құқықпен жоққа шығарылмайды. Бұл жағдайда, мемлекеттің егемендігі абсолютті емес, сондықтан белгілі бір құқықтық шектеулер бар. Атап айтқанда, халықаралық құқық институтының 1959 жылғы Невшательдегі отырысында қабылдаған халықаралық теңіздегі емес суларын кеме қатынасынан басқа мақсаттар үшін пайдалану туралы қарарда, әр мемлекеттің халықаралық өзеннің өзіне тиісті бөлігін басқа мүдделі жағадағы мемлекеттердің сәйкес құқықтарын ескере отырып толық дәрежеде қолдану құқығы қарастырылады (2 және 3-баптар). Кез келген жағадағы мемлекеттің басқа да мүдделі мемлекеттерге (5 б.) құқықтарын елеулі нұқсан келтіруі мүмкін өзен режимін қолдануды жүзеге асыруға тыйым салынады.

Трансшекаралық су ағынын бүкіл ағында пайдаланудағы жағадағы мемлекеттердің теңдігі мен бір мемлекеттің басқа мемлекеттерге қатысты артықшылықтарын жою қағидасы атап айтқанда Одер (1929) өзені бойынша Халықаралық әділ соттың тұрақты палатасының шешімінде тұжырымдалған болатын. Жағадағы мемлекеттердің халықаралық өзенді қолдануға құқық барлық оның кеме жүзетін арнасына таралатындығы аталған. Бұл жағадағы мемлекеттердің мұндай өзенді қолданудағы мүдделерінің ортақтығынан шығады және халықаралық тәжірибемен келісіледі.

Осыдан, біріншіден, өзен ағысы бойынша төменде орналасқан мемлекеттің жоғарыда жатқан мемлекет аумағында оның кемеде жүзу мақсатында қолдануға қатысу құқығы, екіншіден, жоғарыда орналасқан мемлекеттер кемелерінің теңізге шығуды қоса алғанда, өзеннің төменгі бөлігінде жүзуді жүзеге асыру құқығы шығады. Бұл қағида алғашында трансшекаралық су ағындарын кемеде жүзу мақсатында қолдануға қатысты тұжырымдалса да, ол оны пайдаланудың кез келген түріне де қолданылады.

Трансшекаралық ағындардағы мемлекеттердің әртүрлі қызмет түрлерін олардың кез келгенінің басымдығы болмаған жағдайда орынды теңестіру қағидасы. Осыған байланысты Халықаралық құқық институтының 1911 ж. Мадрид сессиясының қарарына, сондай-ақ 1815 ж. Вена конгресінің шешіміне және Дунайда кеме қатынасы режимін бекіткен 1921 ж. Париж конвенциясына сілтеме жасалады.

Алайда трансшекаралық су ағындарының басқа да мақсаттарда белсенді қолданылуына байланысты бұл тұжырымнан ауытқу бар.

1966 ж. Хельсинки ережелерінің VI б. Қолданудың ешқандай түріне және қолдану түрінің ешқандай категориясына кез келген басқа қолдану түрі немесе қолдану түрінің кез келген басқа категориясы алдында артықшылық берілмеуі керек деп аталған. Афро-Азияттық кеңес беруші заң комитетімен дайындалған халықаралық өзендер құқығы бойынша ұсыныстар жобасында халықаралық өзендерді қолданудың бәсекелі түрлерінің артықшылығы туралы сұрақтарды шешуде басты мәнді өмірдің негізін құрайтын түрлерге, мысалы суды халық қажеттілігі үшін қолдануға ерекше көңіл бөлу керектігі қарастырылған. Сонымен қатар әрбір мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік қажеттіліктері, судың бұрын және сол уақытта қолданылуы сияқты басқа да факторлар көрсетілген.

Барлық шекаралас мемлекеттердің және әрбіреуінің арнайы мүдделерін ескере отырып, трансшекаралық су ағындарын әділ және орынды пайдалану қағидасы. Бұл қағида 1992 ж. Хельсинки конвенциясында қағида бойынша белгіленбейді. Онда тараптар қабылдауы тиісті сәйкес шаралар арасында трансшекаралық суларды трансшекаралық әсер ететін немесе әсер ете алатын қызметті жүзеге асыру кезіндегі олардың трансшекаралық сипатын ерекше ескере отырып әділ және орынды пайдалануды қамтамасыз ету шарасы көрсетілген.

Қазіргі кезде қағида 1966 ж. Хельсинки конвенциясының 4 б. және 1997 ж. Конвенцияның 5 б. бекітілген. Су бассейнінің әрбір мемлекеті өз аумағының шегінде осы бассейннің су ресурстарын пайдалы қолданудың әділ және орынды бөлігіне иелену құқығына ие.

Трансшекаралық су ағындары бассейніндегі су ресурстарын әділ басқару тек су ғана емес, бассейннің басқа да табиғи ресурстарын әділ және өзара тиімді қолдану арқылы ұйымдастырылуы тиіс.

Бұл қағиданың ерекше маңыздылығын ескере отырып 1997 ж. Конвенцияның құрастырушылары осы қағиданы «Жалпы қағидалар» атауындағы II бөлімінің бірінші бабында анықтаған, онда ол қағиданы анықтаумен қатар (5 б.), әділ және орынды қолдануға қатысты факторларды көрсету арқылы оның мазмұны да ашылады (6 б.).

Мұндай факторларға географиялық, гидрологиялық, климаттық, экологиялық және табиғи сипаттағы басқа факторлар; су ағынына сәйкес мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктері; су ағынының бір мемлекетіндегі су ағынын қолданудың бір немесе бірнеше түрлерінің су ағынының басқа мемлекеттеріне әсері; су ағынын қолданудың бар және болуы мүмкін (ықтимал) түрлері; су ағынының су ресурстарын қолданудың сақталуы, қорғалуы, игерілуі және үнемділігі; тең құндылыққа ие аталған жоспарланған немесе

бар қолдану түріне баламаның болуы жатады.

Алайда кейбір авторлардың ойынша мына ережелер жағалаудағы мемлекеттердің әрекетін шектейді: ол басқа мемлекеттің келісімінсіз оның аумағына өзеннің кіру орнын өзгерте алмайды, суды ластау арқылы оған зиян келтіре алмайды, өз аумағында басқа мемлекетте су тасқынына алып келуі мүмкін қондырғылар мен құрылыстарды сала алмайды, өзеннің өз аумағында басқа мемлекет аумағына кіру кезінде кеуіп кетуге алып келетін шараларды жүргізе алмайды. Яғни жоғарғы ағында орналасқан мемлекет халықаралық өзен суының физикалық (су мен ағынның өзгеріссіз көлемін қамтамасыз ету) және химиялық тұтастығын өзгерте алмайды. [4]

Қолдану мен қорғауға қатысты қарама қайшы мүдделердің теңдігіне қатысты қағидалар сапаға (судың ластануы) қатысты сұрақтар бойынша дауларды шешу процесінде пайда болды: елеулі трансшекаралық зиян келтіруге тыйым салу 1937 ж. Маас өзені бойынша делимитациялау туралы іс бойынша Халықаралық әділ соттың тұрақты палатасының шешімінің және 1957 ж. Лану көлі ісі бойынша арбитражды шешімінің пәнін құрады. Трансшекаралық су ресурстарын тұрақты бірлесе қолдану қағидасы федеративті негізде құрылған мемлекеттерде, мысалы Швейцария, АҚШ, Германияда шиеленістерге қатысты сот шешімдерінде көрсетілген. Бұл қағиданың халықаралық құқықпен мойындалуы оның заңды міндеттемейтін 1966 ж. Халықаралық өзендер суларын қолдану Хельсинкий ережелерінде бекітілуіне мүмкіндік берді. [5, 592]

Трансшекаралық су ағындарын қолдану кезінде басқа мемлекеттерге елеулі залал келтірмеу қағидасы. Трансшекаралық экологиялық залал бір мемлекетте жасалып басқа мемлекет территориясына кері әсер ететін әрекеттердің салдары болуы мүмкін. Ғылымда трансшекаралық экологиялық залалға қатысты бірнеше түрлерін көрсетеді: залал келтіретін антропогенді әрекет; антропогенді әрекеттер мен зиянды салдардың арасындағы тікелей байланыс; әрекеттердің трансшекаралық сипатының әсері; зиян айтарлықтай және маңызды болуы керек (маңызды емес зиян халықаралық жауапкершілік тудырмайды).

Трансшекаралық зиян аса қиын құбылыс бола отырып, мемлекеттердің екіжақты қатынастармен шешілмейді. Бұндай зиян бірнеше мемлекетке кері әсер ететіндей бірнеше шекараны кесіп өту арқылы трансшекаралық ауысу салдарынан болуы мүмкін. [6, 118]

1997 ж. Конвенция бойынша халықаралық су ағынындағы мемлекет оны өз аумағында қолдану кезінде су ағынының басқа мемлекеттеріне елеулі залалдың келтірілуінің алдын алу үшін барлық тиісті шараларды қабылдауы тиіс. Басқа мемлекетке елеулі залал келтірілген жағдайда залал келтірген мемлекет залалды жою немесе азайту және қажет болса оны өтеу туралы мәселені шешу үшін барлық тиісті шаралар қабылдайды.

Бұл жағдайда басқа мемлекеттерге бір жақты әрекеттер нәтижесінде кез келген емес, тек елеулі, маңызды залалды келтіруге тыйым салу туралы айтылған. Халықаралық құқық ассоциациясының қарарында (1966 ж.) залал, егер ол суды ұтымды қолдануға материалды кедергі келтірсе елеулі, маңызды деп қарастырылатындығы түсіндірілген.

Әрбір мемлекет трансшекаралық су ағыны режимінің өзгеруіне үлкен әсер етуі мүмкін жобаны жүзеге асыру ниеті туралы мәлімдеуі міндетті. С.А. Гуреев және И.Н. Тарасов айтуынша мұндай мәлімдеу міндеті жоспарланған жұмыстарды жүргізуге олардың келісімін алу қажеттілігін білдірмейді. Тәжірибеде ол шектес мемлекеттерге вето құқығын беруді, ал оны қолдану арқылы сол мемлекеттердің өз келісімдерін беру арқылы өздері үшін маңызды артықшылықтарға қол жетуін білдірер еді. Мұндай құқық аумақтық егемендік, тең құқылық және мүдделердің ортақтығы қағидаларына қайшы келер еді. Жоспарланған жұмыстарға қарсы қарсылықтар болғанда мемлекеттер дауларды БҰҰ жарғысына сәйкес бейбіт жолдармен шешуі тиіс. [4, 46-47]

Халықаралық құқық институтымен ұсынылған теңіздік емес халықаралық суларды қолдану туралы конвенция жобасында әр мемлекет халықаралық өзеннің өз аумағында алдын ала мәлімдемесіз оның басқа мемлекеттермен қолданылуына елеулі әсер етуі мүмкін жұмысты, бұл мемлекеттерге олар заңды артықшылықтарды қолданады және оларға келтірілген залал өтеледі деген кепіл берілетін жағдайды қоспағанда құқылы емес. Бұл мемлекеттердің қарсылықтары болған кезде дұрыс уақыт кезеңі шегінде келісімге келу мақсатында келіссөздер басталуы керек. Келісімге келмеген жағдайда дауды соттың немесе арбитраждың қарауына беру ұсынылады. [7, 324]

Келісім жүйесі сонымен бірге гидротехникалық құрылымдарды құру туралы кейбір шарттарда қарастырылады.

Залал келтірмеу және трансшекаралық су ресурстарын тұрақты бірлесе қолдану қағидасы 1997 ж. БҰҰ Халықаралық су ағындарын қолданудың кеме жүрмейтін түрлері құқығы туралы Конвенциясында кодификацияланды және БҰҰ Халықаралық сотының Габчиково-Надьмарош жобасы туралы дау бойынша шешімінде расталды. [5, 593 б.]

Трансшекаралық су ағындарының экожүйесін сақтау және қорғау қағидасы трансшекаралық су ағынының ластанудың алдын алу, азайту және бақылауда ұстау, экожүйеге қауіпті зиян әкелуі мүмкін жат немесе жаңа организм түрлерінен қорғау арқылы жүзеге асырылады.

1992 ж. Биологиялық әртүрлілік туралы Конвенция 2 б. сәйкес экологиялық жүйе бірыңғай қызмет ететін бүтін ретінде өзара әрекет ететін өсімдіктер, жануарлар және микроорганизмдер, сонымен бірге олардың

тірі емес қоршаған ортаның қоғамдастығының динамикалық жиынтығы. Экожүйенің микроэкожүйе, мезоэкожүйе, макроэкожүйе деп жіктелуі бойынша трансшекаралық су ағындары экожүйесін мезоэкожүйеге жатқызуға болады.

Мамандардың айтуынша, құрлықтың үлкен аумағындағы, сонымен бірге жартылай тұйықталған теңіз айдындарындағы және жағалық океандық зонадағы табиғи экожүйелердің бұзылуы адамның шаруашылық қызметінің басты экологиялық қорытындысы болып табылады. [8, 10]

Аталған қағидалар толық деп саналмайды. Трансшекаралық су ағындары мен су ресурстарын басқару мен қолдануды реттейтін арнайы қағидалар даму үстінде және олардың мазмұны үнемі айқындалады. Халықаралық құқық доктринасында шарттық және қарапайым құқықтық тәжірибеде расталмаған басқа да қағидалар ерекшеленеді. С.А. Гуреев және И.Н. Тарасов пайымдауынша 1997 ж. Халықаралық су ағындарын қолданудың кеме жүрмейтін түрлері құқығы туралы Конвенция 29 б. тұжырымдалған норманы халықаралық өзен құқығының қағидасы ретінде барлық мемлекеттермен танылуы мен орындалуы маңызды болар еді. Ол нормаға сәйкес халықаралық өзендер су ағындары және оларға қатысты құрылымдар, қондырғылар және басқа объектілер халықаралық және халықаралық емес қарулы қақтығыстарда қолданылатын халықаралық құқық қағидалары мен нормаларына сәйкес ұсынылатын қорғауға ие болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. *О различных подходах к пониманию «общепризнанности».* Малеев Ю.Н. *Неизвестные, но общепризнанные // Халықаралық құқық – International Law, 2005. - № 1 (21). – 5-20 б.*
2. *Международное право: Оқулық / Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов ред. – М.: Халықаралық қатынастар, 1998. – 581 б.*
3. *Копылов М.Н. Введение в международное экологическое право. – М.: РХДУ баспасы, 2007. – 175-188 б.*
4. *Гуреев С.А., Тарасова И.Н. Международное речное право: оқу құралы. – М.: Заң әдеб., 2005. – 350 б.*
5. *Международное право / В.Г. Вицтум / нем. ауд. / [В. Бергманн, құр.]; [ғыл. ред. және құр. Т.Ф. Яковлева]. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 992 б.*
6. *Халықаралық құқық: Ерекше бөлім / жауапты. ред. А.Х. Абашидзе, Е.М. Абайдельдинов. – Воронеж, 2013. – 453 б.*
7. *Международное право: Оқулық / жауапты ред. Г.С. Стародубцев. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2015. — 416 б.*
8. *Бринчук М.М. Потенциал природы как методологическое основание развития и совершенствования международного экологического права // Халықаралық құқық, 2010. - №2 (42). – 8-13 б.*

НОҒАЙ ОРДАСЫНДАҒЫ ОРТАЛЫҚ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫ МЕН ЛАУАЗЫМДАР ЖҮЙЕСІ

Қуандықов Б.Ж.

ҚазҰАУ-дің «Құқық» кафедрасының
меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты

Ахатов У.А.

Әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы,
конституциялық және әкімшілік құқық
кафедрасының профессоры м.а.,
заң ғылымдарының кандидаты

Түйін: Мақалада Ноғай Ордасындағы орталық мемлекеттік органдардың қалыптасуы мен дамуы қарастырылады.

Түйін сөздер: монарх, билік, құқық, жаза, мемлекеттік басқару, сот, бақылау органдары.

Резюме: В данной статье рассматриваются становление и развитие центральных органов власти в Ногайской Орде.

Ключевые слова: монарх, власть, право, наказание, государственное управление, суд, органы контроля.

Summary: In this article is considered to formation and development central bodies powers in the Nogai Orda.

Keywords: monarch, power, law, punishment, public administration, the courts, control bodies.

Көшпелі Еуразия даласында өмір сүрген белгілі мемлекеттердің бірі Ноғай Ордасы болып табылады. Ноғай Ордасы өзінің дамуында гүлдену мен құзға кетуді бастан кешірді. Жалпы мемлекеттік даму тәжірибесінде ерекше сипатқа ие органдар жүйесін де өмірге әкеле білген болатын. Ноғай Ордасының орталық басқару органдары көшпелі өмір талабының негізінде қалыптасты және қоғам өмірінің қажеттіліктерін шешуге икемделген жүйеден тұрған болатын. Жалпы Ноғай Ордасы ондағы мемлекеттік басқару органдарының қалыптасуына орданың экономикалық дамуы, халықтың менталитеті, ежелден келе жатқан көшпелі қоғамдардағы мемлекеттік басқаруды жүргізу дәстүрлі ықпал еткен болатын.

Ноғай Ордасында орталық мемлекеттік басқару органдарының қалыптасуына туыскандық дәстүр ерекше ықпал жасады. Себебі, Ноғай Ордасындағы орталық басқару органдарының лауазымдарының көбісі билеуші әулеттің негізгі тұлғаларының атауынан шыққан болатын. Бұл Ноғай Ордасының мемлекеттік басқару жүйесінің басты ерекшелігін құрайды.

Ноғай Ордасының басқару жүйесінің тағы бір өзіне тән қыры, егер көшпелі далада негізінен билікті Шыңғыс хан әулетінен шыққандар жүргізген болса, Ноғай Ордасында керісінше басқа түркі тайпаларының өкілдері билік құрды. Негізінен Ноғай Ордасының басқарушылары моңғол тайпасының игі жақсылары болды. Сонымен көшпелі даладағы мемлекеттердің басында көбінесе хан тұрған болса, Ноғай Ордасында негізгі басқарушы би болып табылады.

Ноғай Ордасындағы орталық басқару органдарының жүйесі әулеттік жеке басшысының ортақ қасиеттерінің арқасында дараланып, құрылымға айналды. Ноғай ордасындағы биден кейінгі екінші тұлға Нурадин болып табылған. Бұл лауазымның шығуын көптеген ғалымдар Едігеннің кіші ұлы Нурадиннің атымен байланыстырады. Нурадин лауазымын биден кейін тұрған үлкен мырза иеленген болатын. Нурадин институтының ерекшелігін ноғайтанушы ғалым В.В. Трепавлов былай бағалайды: “В контексте тюрко-монгольской государственной традиции нурадин-типичный младший соправитель. В традиционную схему вписываются черты этого института: а) второй по значимости пост в государстве; б) наличие особого титула (нурадин-аналог древнетюркского джагбу), в управлении западной частью государства; в) командование правым крылом; г) номинальная подчиненность главному правителю; д) принадлежность к одному с ним роду, чаще всего младший родственник из семьи бия или из старшей родственной линии; е) инвеститура из рук бия; ж) свобода рук во внешней и внутриурусной политике” [3, с 14-15]. Тарих көрсеткендей барлық Нурадин лауазымын иеленген мырзалардың барлығы би бола бермеген. Әрине, оның ішінде дарынды мемлекеттік деңгейде ойлайтын тұлғалар ғана ең жоғарғы лауазымға, яғни би қызметіне жеткен болатын. Осы жерде нурадин болудың жолын ноғай қоғамының саяси-құқықтық жүйесін зерттеген Е.А. Поноженко төмендегідей дұрыс бағалайды: “Из приведенных перечней можно заключить, что нурадинство само по себе не являлось гарантией престолонаследия, как принято считать. Не все нурадины становились биями, и не все бии в прошлом возглавляли правое крыло. Некоторые нурадины действительно вступали на трон, но это происходило не из-за их должности, а в силу рядового старшинства. Ведущее положение в клане Идигуидов, следование за степенью бия в иерархии, традиции беклярибекства - все это ставило нурадина во главу сословия мурз (тогда как бий считался главой всего народа Орды). Однако все более ветвившиеся линии потомства биев запутывали степени первородства. В конце концов реальными претендентами на престол в правое кры-

ло оказывались ни династийные старейшины, а лица, заручившиеся поддержкой Москвы или Бахчисарая” [2, с 13-14].

Ногай Ордасындағы Нурадиннен кейінгі екінші лауазымды тұлға “кековат” болып табылды. Кейбір деректерде “кековат” лауазымын “кейқуат” атауынан шыққан деп есептейді. Кековат лауазымы Ногай Ордасының Шығыс бөлігін басқарушы, яғни сол қанаттың басшысы болып табылады. Кековаттың өзінің жер үлестері болған. Сонымен қатар, өзінің қарамағында елі болатын. Кековаттың негізгі қызметі Ногай Ордасын сыртқы жаулардан қорғау болып табылды. Кековат негізінен Жайық пен Ембінің ортасында тұрып, Ногай Ордасының Шығыс шекарасын күзеткен болатын. Кековаттың жерінен өткен керуендер кековатқа салық төлеп тұрған. Бұл жағдай кековаттың тәуелсіздігін көрсетеді. Ногай Ордасындағы кековат лауазымын иеленудің кезектілігі мынандай болды: “На основе отрывочных сведений источников очередность кековатов такова: Шейх-Мамай (1536-4, но фактически с нач. 1520-х); Мамай б. Алчагыр (1548-49); Урал-Али б. Шейх-Мухаммед б. Мусса (1549-55); Арслан б. Хаджи-Мухаммед (1555-58); Бай б. Шейх-Мамай (1558-61); Урус б. Исмаил б. Мусса (1561-63); Тинбай (?) б. Исмаил (1563-?) Тимут б.,? Юсуф б. Муса, (1904-08); Яштерек б. Дин-Ахмед б. Исмаил (1908-?); Джан-Мухаммед б. Дин-Ахмед (?-ок. 1650). Даже из этого неполного списка ясно, что на данный постообчно заступали младшие родственники из семьи правящегося бия или из старших родственных линий” [4, с 63]. Ногай Ордасы ыдырағаннан кейін кековат лауазымы жойылған болатын. Ал соңғы кековат Джанмұхамед бұл лауазымды тек қана формальді тұрғыда иеленді.

Кековаттан кейінгі Ногай Ордасындағы лауазымды тұлға “тайбұға” болып табылады. Тайбұғаныңда нурадин мен кековат сияқты өзінің иелігі болды. Оған қарайтын иелігінде елі болған. Тайбұға көбінесе Ногай Ордасының Солтүстік Шығыс аумағын мекендеген болатын. Тайбұға көбінесе Сібірден келетін негізгі түсімдерге иелік етті. Ногай Ордасындағы тайбұға лауазымын иелену мынандай тәртіппен жүзеге асты: “Таким образом можно полагать, что первым ногайским тайбугой стал Ураз-Мухаммед. Подтверждение этому служит послание его сына, нурадина Кара Кель-мухаммеда, царю Михаила Федоровичу, привезенное в Москву 7 августа 1630 г. Нурадин просил государя разрешит взимать “тайбугинскую пошлину” его брату Али - на том основании, что “отец мой, Урмамбет князь, имел пошлину десять лет, а я имел пошлину пять лет”. Следовательно, Урах-Мухаммед в самом деле пользовался доходами, положенными тайбуге, но кажется, не десять лет, а немного меньше. После гибели бия Уруса в 1590 г. Ураз – Мухаммед унаследовал мангытской престол и, разумеется, оставил пост тайбуги. Отсчитав от времени его вокняжения десятилетие, получаем 1581 г. Думаю, не будет большой натяжкой переправить эту дату на 1582 г.: 26 октября 1582 г. Кучум был разбит Ермаком, и начался стремительный распад сибирско-татарского государства. В этот период, скорее всего, и произошла откочевка “Тайбугина жеребья” к ногаям” [7, с 102]. Одан кейінгі тайбұғалар:

“Ураз-Мухаммед-1582-1590 гг (с 1590 г. бий)

Иштерек – 1590, 1598 или 1599 гг. (с 1598/99 г. нурадин)

Кара Кель-Мухаммед – 1600-1622г., с перерывами (с 1622 г. нурадин, до 1608 г.-узурпация должности Яштереком).

Султанай Шихмамаев – 1625-конец 1630-х гг.” [8, с 104] болып табылған. Тайбұға лауазымы сібірді орыс казактары басып ала бастаған кезде өзінің билік аясы жоғалтып алған болатын. Сондықтан тайбұға Ногай Ордасының ішіне қарай ойысқан болатын. Деректерге сүйенетін болсақ, би лауазымын тартып алуға дейін барған тайбұғаларды кездестіреміз. Соған қарағанда, тайбұға лауазымы Ногай Ордасында маңызды роль атқарды деп санауға болады.

Ногай Ордасындағы орталық басқару органдардың қатарына қарадуанды жатқызуға болады. Қарадуанның бір ерекшелігі Ногай Ордасының көшпелі мемлекеттілігіне қарамастан, Сарайшықта тұрақты тұратын негізгі орган болып табылды. Қарадуанның бірнеше лауазымды тұлғалары болды. Олардың атқаратын қызметтері туралы Е.А. Поноженко былай дейді: “Возглавлял карадуван чиновник, носящий титул Кара Дувана. Судя по источникам, это - довольно значительное лицо, нечто вроде визиря. Так, Кара Дуван во время приезда русского посла бием подробно разъясняет последнему положение дел по довольно сложной международной проблеме так называемого “Баракова грабежа” и освещает вопрос о возвращении “русского полона”. В другом документе мы видим Кара Дувана, возглавляющим ответственное посольство в Москве: “И ныне бы те куны тысяч алтын Кара Дувану дали, а Кара Дувану бы слову верили. А буде чего в сей грамоте и не написано и вы б кара Дувану слову верили”.

Другой чиновник карадувана - Тока Дуван заведовал обширным придворным хозяйством бия, руководил его канцелярией, встречал послов, знакомил их с предстоящей церемонией приема посольства у бия. Подобно Кара Дувану, Тока Дуван был наделен довольно значительными полномочиями. Через него бий передавал свои распоряжения членам совета. Русский посол из Орды сообщил царю, о том, что “другого Государь, твоего ордынца (посланника) отпустил Тока без княжьего ведома”.

Сбором пошлин от транзитной торговли и с иностранцев, проезжавших через территорию Ногайской Орды, руководил Теку Дуван. Финансовое ведомство возглавлял казначей карадувана. Кроме дуванов, в карадуване были чиновники более мелкого ранга, которые, по-видимому, подчинялись соответствующим дуванам. Это – афызы, которых русские источники называют дяками, бакшей-писари, на должность ко-

торых назначались. Как правило, муллы, и даруги-сборщики налогов” [1, с 37-38]. Сонымен қатар, Ноғай Ордасында жергілікті ұлыстардың да өзіндік қарадуандары болған болатын. Қарадуан сонымен қатар, сот шешімдерін орындаумен айналысқан болатын.

Қорыта келгенде, айтарымыз Ноғай Ордасындағы мемлекеттік билік жүйесінің қалыптасуы мен дамуы өзіндік сипатта болып келді. Орталық басқару органдарының лауазымды тұлғаларының негізгі ерекшелігі көбінесе олар адамның атымен байланыстырылды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1 Поноженко Е.А. Политический строй ногайцев в XV – середине XVIII в. // Известия АН. Туркменской ССР. Серия. общ. наук.- Ашхабад. – 1987. - №6. - С. 33-41.

2 Поноженко Е.А. Политический строй ногайцев в XV – середине XVIII в. // Известия АН. Туркменской ССР. Серия. общ. наук.- Ашхабад. – 1987. - №6. - С. 33-41.

3 Трепавлов В.В. Институт Нурадинства в Ногайской Орде // Основные аспекты историко-географического развития ногайской орды: Всесоюзная научная конференция (тезисы докладов и сообщений). Москва - Теракли – Мектеб, 1991. – октябрь. - С. 13-15.

4 Трепавлов В.В. Институт кековатства в Ногайской орде // Проблемные вопросы истории Западного Казахстана / Отв. ред. М.К. Козыбаев. – Гурьев. – 1991. – С. 62-64.

5 Поноженко Е.А. Политический строй ногайцев в XV – середине XVIII в. // Известия АН. Туркменской ССР. Серия. общ. наук.- Ашхабад. – 1987. - №6№ - С. 33-41.

6 Поноженко Е.А. Политический строй ногайцев в XV – середине XVIII в. // Известия АН. Туркменской ССР. Серия. общ. наук.- Ашхабад. – 1987. - №6№ - С. 33-41.

7 Трепавлов В.В. Тайбуга “На Мангытском Юрте третий государь” // Татарика. – 1997. - №1. – С. 96- 107.

8 Трепавлов В.В. Тайбуга “На Мангытском Юрте третий государь” // Татарика. – 1997. - №1. – С. 96- 107.

НОҒАЙ ОРДАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ПЕН ЖАЗА

Қуандықов Б.Ж.

ҚазҰАУ-дің «Құқық» кафедрасының
меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты

Ахатов У.А.

Әл - Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы,
конституциялық және әкімшілік құқық
кафедрасының профессоры м.а.,
заң ғылымдарының кандидаты

Түйін: Мақалада Ноғай Ордасындағы қылмыс және жаза институтының ерекшеліктері қарастырылады.

Түйін сөздер: әдет-ғұрып нормалары, шариат нормалары, монарх, билік, құқық, жаза, мемлекеттік басқару, сот, бақылау органдары.

Резюме: В данной статье рассматривается институты преступления и наказания в Ногайской Орде.

Ключевые слова: нормы обычаев, нормы шариата, монарх, власть, право, наказание, государственное управление, суд, органы контроля.

Summary: This article discusses the institutions of crime and punishment in the Nogai Orda.

Keywords: norms of customs, norms of Sharia, monarch, power, right, punishment, public administration, court, control authorities.

Ноғай Ордасындағы қылмыс пен жаза институтының дамуының өзіндік ерекшеліктері бар. Қылмыс пен жаза институты негізінен көшпелі қоғамда қалыптасқан ежелгі жол-жоралғыларға сүйенген болатын. Оның заңдылықтары да жоқ емес, Ноғай Ордасы өзінің көшпелі болмысын өн бойы сақтап келген саяси жүйенің бірі болып табылады. Сондықтан да, ежелгі дәуірлердегі ғұн, үйсін заманынан келе жатқан қылмыс пен жаза мәселесіне байланысты ереже тәртіптер Ноғай Ордасының қоғамдық талабына сәйкестендіріліп, қолданылған болатын. Қылмыс пен жазаға байланысты қоғамда негізінен еуропалық дүниетанымда қалыптасқан ой-тұжырымдарға қарағанда, көшпелі демократияның негізінде өмірге келген ұстанымдар деңгейі, бағалаудың өлшемі болып табылды. Сондықтан да, болар Ноғай Ордасында қылмыстың жиі кездеспейтіндігі, ал оған қолданылатын жазаларды шартты түрде алып қарағанда, өзінің адами сипатының басымдығын көрсетіп жатты. Ноғай қоғамындағы құқықтық санада қылмысты тікелей айқындайтын түсініктер қалыптастырмады. Қазақтың дәстүрлі құқық жүйесіндегідей ноғайларда да, қылмысты - теріс әрекет, жынды іс, ақылсыздық деген түсініктермен бағалаған болатын. Сондықтан да, ноғайлардың “ұрының басында от жанар”, - деген мақалы, сол кездегі қоғамдық санадағы қылмыс ұғымын өте дәл айқындайтындай. Жалпы қазіргі құқық теориясында: “Қылмыс-құқық бұзудың ең ауыр түрі. Қылмыс жасағаны үшін кінәлі адам қылмыстық жауаптылыққа тартылады” [1, 72 б], - деген түсінікте қабылданады. Ал жоғарыдан байқағанымыз, ноғай қоғамы жалпы көшпелі қоғамда қылмыс пен жазаны түсінудің өзіндік бағалау сипаты қалыптасқан. Сондықтан да, болар дәстүрлі құқық жүйесі зерттеп жүрген ғалымдар кейде, оның астарына терең мән бере алмай, сырт бағалауларға ұрынып отыратындығы. Осы жерде С.Л. Фукстың көшпелі қоғамдағы немесе дәстүрлі қоғамдағы құқықтық жүйені бағалауға байланысты мынандай ұстанымда болу керек деген ойы дұрыс болып көрінетіндігі: “Ранее нами уже было установлено, что мнимое отсутствие государственного принуждения в области юстиции есть в действительности лишь одно из проявлений крайней слабости центральной власти и использования родовой организации для целей государственного принуждения. Естественно, что в этих условиях и осуществление наказания как одна из государственных функций настолько вуалируется патриархально-родовым бытом, что перечисленные выше основные элементы наказания здесь временами трудно разглядеть. Происходит это потому, что указанные элементы часто пребывают здесь еще в зародышевом состоянии. Но вскрыть их наличие вполне возможно, если, не ограничиваясь ознакомлением с провозглашенными в обычном праве общими положениями о наказании, тщательно изучить механизм его применения” [2, с. 93]. Бұл пікірмен толық келісе отыра, жалпы көшпелі қоғамда қолданылатын қылмысқа байланысты жауапкершіліктің тууының да өзіндік заңдылықтары бар екендігін көре аламыз. Қылмысқа қолданылтын жаза көшпелі қоғамда негізінен мынандай жағдайларға сүйенеді: “Процесс зарождения идеи ответственности тесно связан с двумя системами наказания за преступления, совершенными близкими родственниками и неродственниками (чужеродцами), которые были распространены на различных началах. Ответственность за преступления чужеродцев основывалась на идее возмездия, ответственность за преступления, совершенные внутри рода, - на идее устрашения виновника и его общины. Соответственно задачам этих двух систем, идея возмездия привела к установлению смертной казни и членовредительства, а идея устрашения - к изгнанию и конфискации, штрафу и телесным наказаниям” [3, с. 10].

Ноғай ордасында қалыптасқан қылмыс пен жазаның негізгі бастаулары ежелгі ғұн, түркі дәуірлеріне барып тіреледі. Сол кезеңдерде қалыптасқан жазаның түрлері белгілідеңгейде өзінің болмысын жоғалтпай

ноғай ордасында да қолданылып отырды. Сөзіміз дәлелді болу үшін салыстырмалы түрде кішкене сипаттама жасап көретін болсақ, ежелгі ғұндарда мынандай заң нормалары болған: “Сиуңнудың заңы бойынша: қанжар, не пышақ салып, адамды өлімші етіп жаралағандар өлім жазасына кесіледі: ұрлық жасаушының мал-мүлкі түгел тәркіленеді; жеңіл қылмыс жасағандардың беті тілініп, ауыр қылмыс жасағандар өлім жазасына бұйырылады; қылмыстылардың жазасын белгілеу он күннен әріге созылмайды. Жалпы алғанда мемлекетте мұндай қамауға алынатын қылмыстылар онша көп болмайды” [4, 35 б]. Ал кейінгі түркі қағанатында осы қылмыстық заң нормалары мынанда йнегіздерде қолданылды: “Олардың қылмыстық заңдары бойынша бүлікшілік, опасыздық, кісі өлтіру, біреудің әйелін зорлау, ат ұрлау - өлім жазасымен жазаланады. Біреудің қызын зорласа, оған мүліктей ауыр айып төлетеді және оны сол қызға үйленуге мәжбүр етеді. Төбелес кезінде келтірілген зақым үшін айыпты сол зақымын түріне қарай заттай құн төлейді. Мысалы, көз шықса, айыпты қызын береді, егер қызы болмаса әйелінің дүние мүлкін беруге міндетті. Ал дененің басқа бір мүшесін зақымдаса, онда жылқы төлейді. Ат немесе басқа зат ұрлаушы сол ұрлағанының құнын он есе етіп қайтарады” [5, 36-37 бб]. Мән беріп қарайтын болсақ, ғұндар мен түркілердің де қылмыстық заңының ортақтығын байқаймыз. Осыған байланысты ежелгі қазақ даласындағы құқықтық жүйені зерттеп жүрген Ғ. Ғаббасұлының мына пікірі көңілге қонымды: “Түркі қағанаты билікті пәрменді жүргізіп, әлеуметті тұрақты ұстау үшін, бұрыннан бар ғұндардың, үйсіндердің, қаңлылардың қылмыстық заңдарын жетілдіріп, оны жаңа сапалық деңгейге көтерген.

Түркі қағанатының қылмыстық әдет заңының үлкен жаңалығы: өлім жазасын азайтқандығы, өлім жазасын құн арқылы төлеуді заңда ресми тануы, адам құқын, адам қасиетін және адам өмірін бағалай білгендігі: некелі әйелдердің азаматтық құқық қорғау арқылы отбасының орнықтылығын сақтауы; шаңырақтың бұзылмауына, сәбилердің тентіремеуіне басымдылықтар бергендігі: бұлар ілгерілеушілік, бұл-мәдениет, бұл-өркеніет” [6, 179-180 бб].

Ноғай Ордасында қылмыс жиі ұшырасып тұрмайтын. Қылмыс бола қалған жағдайда қылмыскер рулы елдің қарғысына да қалып жататын. Жалпы Ноғай Ордасында ар-намыс пен ұят биік болғанын байқаймыз. Сонда да болса, қылмыс ара-кідік ұшырасып тұратын. Ондай қылмыстың көп кездесетін түрі ұрлық, оның ішінде мал ұрлығы. Мал ұрлағаны дәлелденетін болса, айып төлеп, сонымен қатар, ұрланған малдың құнын он есе қайтарып отыратын. Ел іші болғандықтан, сирек болса да, кісі өлтіру, ердің көзіне шөп салу, әйелге зорлық-зомбылық көрсету, некесіз бала туу, әйел зорлау т.б. қылмыстар ұшырасатын.

Енді, Ноғай Ордасында істелген қылмыстарға қолданылатын жазаларға келетін болсақ, бұл жазаларды негізінен мынандай үш санатқа бөліп көрсетуге болады:

- Бірінші, ар жазасы;
- Екіншісі, мал жазасы;
- Үшіншісі, жан жазасы.

Дәстүрлі қазақ қоғамында да жазаларды осылай топтастыру кездеседі. Ноғай Ордасында кездесетін жазаларда қазақ ордасындағы жазалармен өте жақын келеді. Дәстүрлі қазақтың қылмыстық әдет құқығының білгірі,

Т.М. Құлтелеев қазақ ортасында қолданылған жазалар туралы былай дейді: “В уложении хана Тауке и в других памятниках казахского обычного права, относящихся к периоду до присоединения Казахстана к России, известны следующие основные виды наказания:

1. Смертная казнь.
2. Телесные наказания.
3. Позорящие наказания.
4. Кун (выкуп).
5. Аип (штраф).
6. Отдача в рабство.
7. Выдача обидчика, а услужение потерпевшему.
8. Выдача обидчика на произвол потерпевшего или его родственника.
9. Конфискация у обидчика всего имущества.

Изгнание его из общины” [7, с. 187-188]. Міне, осындай жазалар да Ноғай Ордасында қолданылған. Ноғай ордасында қолданылған ар жазасының қатарына, елден қуу және масқаралау жатады. Бұл категориядағы жазалар туралы С. Өзбекұлы былай дейді: “Бұл жаза негізінде рулас, ағайын арасында, болған теріс қылықтарға қолданылып отырған. Ар жазасы екі түрге бөлінеді, біріншісі-масқаралау, екіншісі-елден қуу. Жазаның негізгі мақсаты құқық бұзушылық істеген адамды ел арасына ұялту. Масқаралау жазасына кесілген адамның мойнына құрым киіз, бетіне қара күйе жағады да оны сиырға немесе есекке теріс отырғызып, бүкіл ауылды айналдырады. Оны бүкіл ел, бала-шаға мазақ етеді. Ұялған адам екінші рет теріс қылық жасауға бармайтындығын айтып, уәдесін бүкіл халық алдында береді” [8, 32 б]. Ең ауыр жазаның түрі көшпелі қоғамдар үшін елден қуу болып табылған: “Бұл жаза көбінесе қылмыс жасаған соң, ел ішінде бойтасалап жүрген қылмыскердің кінәлі, кінәсіздігін ел ағалары мен ауыл ақсақалдарына ескертпей, үйінде жасырып ұстаған адамдарға қолданылған. Қылмыскерді бұлайша жасырғандар қауымнан қуылған. Қауымнан қуылған мұндай жазықты адамды кейін біреу өлтіріп кетсе, ол құнсыз болып, оны өлтірген адам қылмы-

стық жауапқа тартылмайтын болған” [9, 216 б]. Ноғай ордасында қолданылған ар жазасының бір түрі болып табылатын масқаралауға келетін болсақ, мынандай деректі кездестіреміз: “В старые годы существовали у них обычаи. Которые все больше и больше передаются у народа забвению. Прежде, например, за прелюбодеяние с замужней женщиной, особенно, если преступление было совершено с насилием, виновного закапывали в землю и закидывали камнями. Правда, это водилось в очень-очень старые времена...” [10, с. 106-107]. Сонымен қатар, масқарауға байланысты мынандай да Ноғай Ордасында жаза қолданылған: “За воровство скота у правоверного или за похищение чужой собственности из дому, вора по приговору мира, разбиравшего к судимого дело на основании представленных ему улик и доказательств, сажали на черную корову лицом к хвосту, навешивали ему на шею чугунный таган и в таком виде возили по улицам деревни или около кибитки” [10, с. 107]. Ноғай Ордасындағы мұндай масқаралау жазасы Кеңес өкіметі орнаған кезеңнің өзінде де қолданылып отырды. Бұл біздің ойымызша, Ноғай ордасында дәстүрлі құқық жүйесінің қоғам санасында көпке дейін сақталып, отырғандығын көрсетеді. Ол туралы Б.Н. Викторин мынандай дерек келтіреді: “В 1921 году мулла карим из Сеитовки украл у красноярского военного комиссара Кукренко его иноходца. По приговору суда старейшин (с участием представителя уездного суда) муллу посадили на лошадь задом наперед, повесили на шею спереди кусок мяса - окорок, а сзади черный котел и в таком виде больше трех часов возил по селу, заставляя кричать: “Мин карак!” - “Я-вор”. После этого его всю жизнь дразнили, сложив специально песню: “Казан мен йердин, артын да алга каратып йердын”, т.е. “Ты с котлом задом наперед по саду ходил”, в смысле - “не забывай этого”. Иногда на шею вешали и украденную вещь” [11, с. 155]. Ар жазасының тағы бір түрі болып табылатын, елден қуу жазасы да Ноғай Ордасында кеңінен қолданылған. Ағылшын саяхатшысы А. Дженкинсон: “Разбойники остановились, заявляя, что они люди благородные (джентльмены), изгнанные из родины и без средств и что они приехали посмотреть, нет ли на нашем судне русских или иных христиан, которых они называют кафарами” [12, с. 78-79], - деп осы мәселеге байланысты өзінің дерегін келтіреді.

Ноғай Ордасында қолданылған ең ауыр жазаның бір түрі-кісі өлтіруге байланысты қолданылатын «қанға-қан» қағидасы екендігі белгілі. Бұл жаза тау халықтарының көбісінде міндетті түрде қолданылған болатын. Дәстүрлі қазақ құқығындай Ноғай Ордасында да «қанға-қан» кейбір жағдайда композицияның түрлеріне ауыстырылып отырған. Ол туралы былай дейді: “По отношению к убийцу действовали кровная месть. Однако она могла заменяться композицией (компенсацией) в соответствии с социальным статусом убитого” [13, с. 118-119]. Әрине, Ноғай Ордасында «қанға-қан» кесу жиі орын алмаса да, халық санасында көпке дейін сақталып келді. Оған мына бір оқиға куә болатындай: “Убийство могло влечь за собой кровную месть убийце. Но это уже осуждалось обществом. В 1911 г. был убит утар Искандеров Зулькарнай. Бедняк, он выступал против богатых, не соблюдал религиозных предписаний. “батыр-богатырь”, - назвал его информатор. Узнав, что тесть (богатый) замышляет против него. Зулькарнай застрелил его и бежал. За ним была погоня. Его настигли в камышах, прострелили ему руку, а затем Ахмедов Ильяс (богач из рода кыргыз, родственник погибшего), а застрелил Зулькарная. При этом интересно, что маслагат осудил Ильяса, и русский суд приговорил его к лишению свободы на два года” [11, с. 157]. Сонымен қатар, Ноғай Ордасында бұдан да басқа көшпелі халықтар да, бұрыннан келе жатқан, ерекше жазалар да қолданылып отырды. Ол туралы деректер былай дейді: “У карагашей существовало вместе с тем, по крайней мере, в районной Сеитовки, и другое наказание за воровство. Виновного уводили в степь и там со связанными руками сажали под открытое солнце в специальную круглую яму в 2 м диаметром и 0,5 м глубиной, обнесенную валом в 60-70 см высотой. Вооруженная охрана под навесом наблюдала, чтобы наказанный никуда не убежал и постоянно находился лицом к солнцу. Так он должен был провести 2-3 дня” [11, с. 156]. Әрмен қарай, “Похожее наказание было зафиксировано нами у караногайцев Дагестана. Наказанному надевали на выбритую голову сырой овечий желудок и оставляли на солнце (такая пытка-наказание “шири” была известна киргизам: его описание было введено Ч. Айтматовым в романе “И дольше века длится день”), иногда у астраханских ногайцев сильно провинившегося оставляли раздетого и связанного на ночь у водоёма, обрекал его на жуткое комариные укусы” [11, с. 156]. Бұл біздің ойымызша, адамды мәңгірт қылу жазасы екендігі белгілі. Бұл жаза өзінің бастауын Шыңғысхан дәуірінен алатынын жақсы білеміз. Кейбір жағдайда, Ноғай Ордасында қылмыс үстінде ұсталған адам өлетін болса, оған құн белгіленбеген болатын. Ондай адам құнсыз деп танылып, қылмыс үстінде өлтірген адамның кінәсі жоқ деп саналды. Мұндай жағдайлар кейінгі кезеңдерде ноғайлардың ортасында кездесіп отырды. Оған мысалы, “В селе Солянка-2 в начале 20-х годов Тажмухаммед Булатов был застигнут за кражей винограда у сына мадзина Ибрагима Шарипова, бежал, спасаясь, и был убит. Собрание односельчан одобрило эти действия, признав их справедливыми: (“Был - пропал”, аналогично русскому “собака - собачья смерть”)” [11, с. 159], - деген деректі келтіреміз.

Ноғай Ордасында кездесіп отыратын қылмыстардың қатарына: ұрлық жатқан болатын. Ұрлық үшін құн төлеу немесе айып төлеу жазасы қолданылып отырды. Ұрлық үшін қолданылатын құн тарту, айып белгілеу жазалары, әрқашанда мұндай жеңіл бола бермеген. “Шыңғыс ханның “Ұлы Жасасына” қарағанда әлдеқайда жұмсартылған. Себебі, Шыңғыс ханның “Ұлы Жасасы” ұрлық үшін көбінесе өлім жазасын қолданатын” [14,14 б]. Айып белгілеудің ішіндегі ең жеңіл түрі ат-тон айып екендігі белгілі, оның маңызын

Н.Л. Айтқұлова былай бағалайды: “В системе разновидностей айыпа ат-тон по степени ценности и занимает низшую планку. Наиболее существенное воплощение этого штрафа-лошадь, как главная материальная и духовная ценность кочевников, как главное мерило установления той или иной санкции в зависимости от степени вины и тяжести проступка, от социального положения преступника и отношений родства между потерпевшим и виновным” [3, с. 21]. Айтылған оймен келісе отыра, жалпы Ноғай Ордасында ұрлық жасаудың өте кең белең алмағандығын айта кеткіміз келеді. Ноғайларда ұрлыққа қолданалатын жаза да, Кеңестік кезеңде де өзіндік дәстүрлі сипатын сақтағандығын байқаймыз. Мысалы, “В 1921 или 1922 г. Нирмухамбет (30 лет, из рода бемогоул) украл у Исмухамбета (40 лет, из рода сарт) барана. С мясом барана его увидел заубкар Яхья (45-50 лет, из того же рода бемогоул), сообщил народу. Маслагат постановил: Нирмухамеду заплатить стоимость барана и штраф, чтоб больше не воровал” [11, с. 157]. Осындай мәселеге байланысты тағы да мынандай бір мысалды келтіре кетсек дейміз: “В 1924 г. сосед информатора старик Явин (старше 60 лет) из род бемоглу украл корову у какого-то человека из рода джембайдык и привязал ее в камышах. Тот пошел по следу, нашел корову и уличил Явина в воровстве. Дело разбирал судья, утар лет 50-и. Он приговорил Явина к штрафу” [11, с. 157].

Көріп отырғанымыздай, Ноғай Ордасында ежелден келе жатқан қылмыс пен жаза институттары өзінің мән-маңызын кейінгі уақытқа дейін, яғни ноғайлар Кеңес Өкіметіне қарған тұсқа дейін жоғалта қоймаған. Бұл біздің ойымызша, Ноғай Ордасындағы дәстүрлі қылмыстық құқық жүйесінің, халық менталитетімен астасып жатқандығын көрсетеді.

Ноғай Ордасындағы қылмыс пен жаза институты дараланған, ежелгі көшпелі дәуірдің болмысын сақтаған, негізгі құқықтық тетіктерден тұрған болатын. Көшпелі халықтардың ішінде жоғарыдағы мысалдарымыздан, көріп тұрғанымыздай, негізінен дәстүрлі қазақ қоғамындағы қылымыстық құқық пен өте етене жақын келеді. дәстүрлі қазақ қоғамындағы қылмыс пен жаза институты да Ноғай Ордасындағы қылмыс пен жаза институтынан ешқандай алшақ кетпіді. Бұл біздің ойымызша, екі халқтың осы мәселедегі жақындастығын, жалпы құқықтық жүйесінің бір негізден бастау алатындығын көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ф.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы (оқу құралы). – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 96 б.
2. Фукс С.Л. Обычное право казахов в XVIII-первой половине XIX века. – Алма-Ата: Наука, КазССР. – 1981. – 224 с.
3. Айтқұлова Н.Л. Институт “Айып” в обычном праве казахов: Автореф. дисс. канд. юр. наук: 12.00.01. – Алматы, 2002. – 30 с.
4. Сиңну “Хан кітабы” (Көне Қытай жазбаларынан) / Құраст. Қ. Салғараұлы. - Алматы: Санат, 1998. – 288 б.
5. Түріктер / Құраст. Қ. Салғараұлы. – Алматы: Санат, 1999. – 314 б.
6. Ғаббасұлы Ф. Түркі қағанатының әдет заңдары туралы // Байырғы түркі өркениеті: жазба ескерткіштер: (қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Астана, 2001. – 18-19 мамыр). – Алматы. – 2001. – 164-184 бб.
7. Құлтелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алматы, 2004. – 312 с.
8. Созақбаев С.Ө. Тәуке хан. Жеті жарғы (Танымдық әдебиет). – Алматы: Санат, 1994. – 48 б.
9. Омарханов Қ. Қазақ елінің дәстүрлі құқығы. – Астана: Елорда, 2003. – 1 кітап. – 280 б.
10. Небольсин П.И. Очерки Волжского низовья. – СПб., 1852. – 197 с.
11. Викторин В.М. Социальная организация и обычное право ногайцев Нижнего Поволжья (XVIII-нач. XX): Дисс... на соис канд. юр. наук.: 07.00.07.- Отнография. – Ленинград. – 1985. – 221 с.
12. Английские путешественники в Московском государстве в XVII веке. – М.: АН СССР, 1937. – 306 с.
13. Сталь К.Ф. Этнографический очерк черкесского народа. – Кавказский сборник. – Тифлис, 1900. – Т. XXI. – С. 53-173.
14. Тултабаев З.Ч. Қазақ әдет-ғұрып заңдарындағы қылмыс пен жаза және оның негізгі институттары: заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.01. - Алматы, 2007. - 23 б.

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯ КӨЗДЕРІН ПАЙДАЛАНУ МЕН ДАМУДА КЕЙБІР ЫНТАЛАНДЫРУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Копбасарова Г.К.

з.ғ.к.

І.Жансүгіров атындағы Жетысу мемлекеттік университеті

Телеуев Галым Б.

құқық магистрі,

І.Жансүгіров атындағы Жетысу мемлекеттік университеті

Түйін: Жаңартылатын энергия көздерін пайдалану дүние жүзілік энергетиканың жаңаша саласы болып келеді. Ғылыми әдебиеттерде жасыл энергетика, баламалы энергетика немесе таза энергетика деген атаумен белсенді түрде пайдаланып келудің себебі, біріншіден, қоршаған ортаны қалыпты ұстау болса, екінші жағынан энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Жаңартылатын энергия көздері экономика секторы ретінде дамытудың тиімді нәтижесін шет мемлекеттері тәжірибесі дәлелдеп отыр. Осыған орай, мемлекеттер өзінің ұстанып отырған саясаты мен экономикалық, әлеуметтік және географиялық жағдайына қарай жасыл технологияны дамытудың түрлі нұсқаларын қолданып келеді. Соның бірі аукциондық жүйе. Авторлар жұмыста аукциондық жүйенің ерекшеліктерін салыстырмалы құқықтық талдау негізінде зерттеу отырып, Қазақстандық энергетикалық саясатта осы нұсқаны қолдануды ұсынады.

Кілт сөздер: жаңартылатын энергия көздері, энергетика, энергетикалық саясат, энергетикалық қауіпсіздік, аукцион.

Резюме: Использование возобновляемых источников энергии является новейшим сектором мировой энергетики. Использование возобновляемых источников энергии в научной литературе под названием зеленая энергетика, альтернативные источники энергии, чистая энергетика обуславливается следующими причинами во первых, необходимость обеспечения благоприятной окружающей среды, во вторых, обеспечение энергетической безопасности. Практика зарубежных стран показывает положительные стороны развития возобновляемых источников энергии. В связи с этим, в зависимости от географического, экономического и экономического положения а также политики государства используют различные модели развития зеленой технологии. Одним из этих и является система аукционов.

Авторы на основании сравнительно – правового анализа предлагает внести систему аукционов в энергетической политике Казахстана

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, энергетика, энергетическая политика, энергетическая безопасность, аукцион.

Summary: The use of renewable energy sources is the newest sector of world energy. The use of renewable energy sources in the scientific literature called green energy, alternative energy sources, clean energy is due to the following reasons: first, the need to provide a favorable environment, and second, ensuring energy security. The practice of foreign countries shows the positive aspects of the development of renewable energy sources. In this regard, depending on the geographical, economic and economic situation as well as state policies, various models of green technology development are used. One of these is the system of auctions.

The authors suggest to introduce a system of auctions in the energy policy of Kazakhstan on the grounds of comparative legal analysis

Keywords: renewable energy sources, energy, energy policy, energy security, auction.

Жаңартылатын энергия көздерін ынталандыру шаралары жаңартылатын энергия көздері экономикалық тетігінің әдісі болып табылады.

Сарапшылардың пікірі бойынша жаңартылатын энергия көздерін дамыту нәтижесі ЖӘЖ жақын уақыт аралығында мемлекет экономикасында 4 млрд. доллар, 20 млрд. астам сомада бюджетке салықтық түсім, салықтық 15 мыңға жуық жұмыс орны, және CO₂ эквивалентінде қоршаған ортаға парниктік газдар шығындыларын 2 млн. қысқартуға септігін тигізеді [1]. Алдымен ынталандыру ұғымының терминологиялық түсінігін анықтап алғанымыз жөн. Экономикалық сөздіктерде экономикалық ынталандыру - өндірушілер, тұтынушылар, сатып алушылардың ынталандыруды қолданатын тұлғалардың мүддесіне сай жүріс – тұрысын қалыптастыруды қамтамасыз ететін материалдық көтермелеуден тұратын экономикалық құралдар ретінде анықталады [2].

Жаңартылатын энергия көздерін ынталандыру үшін қолданыстағы отандық және шетелдік заңнамада «қолдау шаралары», «дамыту шаралары», «ынталандыру шаралары» ұғымдары қолданылады.

Жаңартылатын энергия көздерін қолдануды дамыту шаралары дегеніміз мемлекетте жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергияны тұтыну мөлшерін артыруға, жаңартылатын энергия көздері үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған кешенді шаралар жүйесі.

Ұлттық экономиканың кез келген саласына тән болғандай, жаңартылатын энергия көздерін ынталандыру үшін келесі төрт негізгі жағдайлар орын алуы тиіс:

- Жаңартылатын энергия көздері саласында ұлттық бағдарлама қабылдау;
- Сәйкесінше нормативтік құқықтық акт қабылдау арқылы жаңартылатын энергия көздерін дамытуға

мүмкіндік жасау;

- Жария және әділетті түрде дәстүрлі энергетикамен бәсекелестігін қамтамасыз ету;
- Инвестиция көлемін арттыру [3,34-41]

Дүние жүзілік энергетикалық салада жаңартылатын энергия көздерін ынталандыру механизмі туралы әркілі ғылыми көзқарастар бар. Жалпы алғанда жаңартылатын энергия көздерін ынталандыру тетігін үш түрі болады:

1.Бекітілген баға жүйесі ол бойынша үкімет жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергия бағамын бекітеді.Ол тарифтер бойынша өндіруші электр энергиясын сатады, ал көлемін нарық анықтайды.

2.Жаңартылатын энергия көздеріне квоталар жүйесі,ол бойынша үкімет жаңартылатын энергия көздерінен алынатын энергияның мөлшерін анықтайды ал бағасын анықтауды нарыққа береді.

3.Жаңартылатын энергия көздері үшін аукциондық жүйе. Аукциондық жүйе жаңартылатын энергия көздерін дамытуды көздейтін мемлекеттердің қолданып жүрген жаңа дамыту құралы ретінде қолданып келеді.

Жаңартылатын энергия көздері аукциондары дүниежүзілік ақпарат көздерінде «сұраныс аукциондары» немесе «сатып алу аукциондары» ұғымымен белгілі. Үкімет жаңартылатын энергия көздерінен энергия алу мақсатында қатысушыларға сауда – саттық жариялайды. Жоба иелері өзінің жобаларын іске асыруға қажет бағаны көрсете отырып, сауда – саттыққа қатысуға өтініш білдіреді. Үкімет баға мен өзге белгілерді саралай отырып сауда – саттық жеңімпазымен сатып –алу сату шартын жасасады.

Жаңартылатын энергия көздеріне аукциондар жүйесі енгізудің күрделілігіне қарамастан, аз уақыт аралығында кеңінен қолданып келеді. Егер 2009 жыл аукциондар жүйесін тоғыз мемлекет қабылдаған болса, 2013 жылдың басында ондай мемлекеттер қырық төрттен асып соның ішінде отыз дамушы мемлекеттер қабылдады. Аукцион кестесіне қызығушылықтың жоғары болуының себебі, экономикалық тиімді болуымен қатар реттеу жүйесінің мемлекет үшін ыңғайлы болуында. Аукцион жүйесін енгізуде жаңартылатын энергия көздерінен өндірілетін энергияға бағанын төмен болуы мен жоба жасаушылардың санының өсуіне әкелді. Аукцион кестесінде бәсеке болғандықтан, жаңартылатын энергия көздері сапасының да артуына септігін тигізеді.

Жаңартылатын энергия көздеріне аукционның үш негізгі түрге бөлінеді: 1) жабық аукцион (the sealed-bid auction); Жабық аукцион ұйымдастыру барысында аукционға қатысушылар біруақытта басқа қатысушылардың бағасы мен саны жөнінде ақпарат болмастан, өзінің бағасын ұсынады. Қойылатын барлық талаптарға сәйкес келетін өтініштер ең төменгі бағадан бастап жоғары бағаға дейін қарастырылады. Үкімет критерилердің ішінде тек бағаны ғана ескермей, жобаның ақталу мүмкіндігі мен оның өндіріске қосатын әлеуеті де ескеріледі; 2) төменгі сағатар аукционы (the descending clock auction). Аукционның мұндай нұсқасын ұйымдастыру барысында аукцион ұйымдастырушы энергияны автоматты түрде қайталап алу үшін бағаны алдын ала жариялайды. Өтініштер бекітілген бағаға сай берілуі тиіс. Ұйымдастырушы бірте бірте бағаны түсіру арқылы ең төменгі бағаны анықтайды. 3) гибриді үлгідегі аукциондар (the hybrid type of auction). Бұл үлгідегі аукционның ерекшелігі гибриді үлгідегі аукцион екі фазадан тұрады. Алғашқысы жабық аукцион болса кейінгісі төменгі сағаттар аукционы ұйымдастырылады. Аталған аукционды ұйымдастырудың мақсаты екі үлгідегі аукционның пайдалы тұстарын алу [4].

Жаңартылатын энергия көздеріне аукцион жүйесін қолдануды тәжірбиесіне енгізген мемлекеттердің ішінде Бразилияны келтіруге болады.

Бразилия Үкіметі 2030 жылға дейін жалпы электрэнергиясының көлемінің 20 пайызын жаңартылатын энергия көздерінен алуды жоспарлап отыр, кейбір болжамдар бойынша ол көрсеткішке 2017 жылы жетуі мүмкін.

Бразилия жаңартылатын энергия көздері аукциондарының мақсаттары:

- Энергияның жаңа қуаттылығын айналымға енгізу арқылы ұсыныс пен сұраныс арасында тепе - теңдік орнату: соңғы жылы Бразилияда сұраныс 4,3% артты;
- Болжанған жүктеме негізінде мемлекеттің тұтыну қажеттілігін жеткілікті қамтамасыз ету;
- Гидроэнергетикалық қорларды үйлестіруші компаниялардың қызметін тиімді басқару;
- Үкімет пен өнеркәсіп арасындағы жұмысты оңтайландыру [5].

Бразилияда аукционды электрэнергиясын реттеудің ұлттық агенттігі тау кен өндірісі және энергетика министрлігінің басшылығымен ұйымдастырады. Аукциондық комитет әр түрлі мекемелерге таралатын аукционның мақсаттары міндеттерін орындауы тиіс.Аукцион өткізудің нәтижесі бойынша аукцион ұйымдастырушылар жеңімпаз компаниялармен тікелей келісімшарт жасасады. Аукциондық кесте тек жаңартылатын энергия көздеріне қатысты қолданылады.Аукционның екі нысанда жүзеге асырылады: Біріншісі, жаңа энергетикалық реттеу аукциондары: электр энергиясына екі жылда бір рет үш және бес жыл бойы энергиямен қамтамасыз ету үшін А-3 немесе А-5 деген атпен белгілі, А-3 аукциондары сәйкесінше жел, күн, және кіші ГЭС-на қатысты болса, А-5 ірі ауқымдағы және қарапайым қуатты көздер үшін ұйымдастырылады.Келісімшарт мерзімі әдетте 20 жылдан 30 жылға дейінгі мерзімді құрайды. Гидро электрстанциялары 30 ж., жел және биоотын 20 ж.дейінгі мерзімде келісімшарт жасасады. Екінші нысандағы аукцион, қор аукционы деп аталады, мұнда аукцион ұйымдастыру Үкіметтің өзінің дербес құзырында бола тұра жаңартылатын энергия

көздерінің резервтік қорларын қамтамасыз ету мақсатында ұйымдастырылады. Техникалық мәніне қарай Бразилия аукциондары ерекше техникалық сипаттағы аукциондар, баламалы энергетикалық аукциондары және технологиялық бейтарап аукциондары болып түрлерге бөлінеді. Бразилияда 2007 жыл маусым айынан бастап 2015 тамыз айына дейін 22 аукцион ұйымдастырылды [6].

Испания мемлекетінің жаңартылатын энергия көздері аукциондық жүйесіне тоқталып өтсек. Испанияда аукциондар (немесе «конкурстық бәсеке тетіктері») жаңа қондырғыларды қолдауды қамтамасыз ету үшін қолданылды. Электр энергиясы туралы №24/2013 Испания заңының 14 бабында аукциондық жүйенің негізгі ережелері жаңартылатын энергия көздері үшін сыйақы немесе инвестициялау арнайы конкурстық үрдіс нәтижесінде анықталатындығы бекітілген [7]. Ал RD413/2014 король бұйрығы технологиялар мен арнайы қондырғылар арнайы конкурстық тетік бойынша келісу талаптарын бекіткен. Испания энергетика министрлігі қаулысы бойынша конкурс қатысушыларына конкурстық ережелерді бұзғандық үшін жауапкершілік негіздерін қарастырады [8].

Аталғандармен қоса жаңартылатын энергия көздері аукциондары үшін маңызды реттеу актілері мыналар:

- 16 қазан 2015 жылғы материктік жүйеде биоотын және жел қондырғыларында еңбекақы төлеу туралы №947/2015 Король Жарлығы [9];

- 16 қараша 2015 жылғы №947/2015 король жарлығына сәйкес қабылданған, Индустрия, энергетика және туризм министрлігінің 23 қазан 2015 жылғы №ІЕТ/2212/2015 электрэнергиясымен қамтамасыз етудің материктік бөлігінде орналасқан жаңа биоотын және жел энергетикасы қондырғыларында еңбек ақы төлеудің жүйесі бұйрығы [10];

- 16 қараша 2015 ж. №947/2015 король жарлығы және Индустрия, энергетика және туризм министрлігінің 23 қазан 2015 жылғы №ІЕТ/2212/2015 бұйрығына сәйкес шығарылған, 30 қараша 2015 жылғы энергетика министрлігінің электрэнергиясымен қамтамасыз етудің материктік бөлігінде орналасқан жаңа биоотын және жел энергетикасы қондырғыларында еңбек ақы төлеудің жүйесіне аукциондар мен олардың тәртібі мен ережесі туралы қаулысымен реттелінеді; 16 қараша 2015 ж. №947/2015 король жарлығына сәйкес қабылданған, 18 қаңтар 2016 жылғы тау кен және энергетика басқармасының электрэнергиясымен қамтамасыз етудің материктік бөлігінде орналасқан жаңа биоотын және жел энергетикасы қондырғыларында еңбек ақы төлеудің жүйесіне аукциондар мен олардың тәртібі мен ережесі туралы қаулысымен реттелінеді [11].

Ең алғаш рет аукционға қатысты нақты нормалар №947/2015 король жарлығына сәйкес қабылданған №ІЕТ 2212/2015, министрлік бұйрығының 3.1 бабына сәйкес, нақты сыйақы блу тетігі аукцион үрдісі негізінде іске асырылады делінген. Көріп отырғанымыздай, № ІЕТ 2212/2015 бұйрығы аукционға негізделген арнайы сыйақы тетігін дамытуда өз орны болды. Дегенмен де, аталған ресми құжатта аукцион ұйымдастыру туралы маңызды ережелер болғанымен аукцион ұйымдастыру ережесі мен тәртібі жөнінде толықтай 30 қараша 2015 жылғы қаулымен реттелді.

Индустрия, энергетика және туризм министрлігінің 23 қазан 2015 жылғы №ІЕТ/2212/2015 бұйрығына сәйкес, аукциондар энергетика жөніндегі мемлекеттік секретариат шешімі негізінде ұйымдастырылады. Бұл шешімде аукцион өткізудің тіртібі мен ережесі бекітіледі. Секретариат шешімі келесі ережелерден тұруы мүмкін: 1) Аукцион тәртібі; 2) Әрбір қондырғыларға қатысты қуат көлемі; 3) алдын –ала іріктемелік таңдау және аукцион өткізудің мерзі мен орны; 4) аукционға қатысу үшін талап етілетін құжаттар; 5) аукционға қатысу үшін экономикалық кепілдіктер. Аукцион ұйымдастыру келесі маңызды сатылардың тұрады: 1) Алдын –ала сараптама; 2) Сараптама; 3) Сауда – саттық; 4) конкурс нәтижесін жариялау.

2013 жылы Испания жаңартылатын энергия көздері секторы электр энергетикасында орнықты дамуды қамтамасыз етуде бірқатар шаралар қолдана бастады. Жеңілдік тарифтері жүйесі қайта қаралып, инвестициялық шығындарды өтеу тетіктері қарастырылды. Испаниядағы аукциондық жүйе электрэнергиясының бөлшек нарықтағы бағасын анықтау мақсатында да өткізіледі. Испанияда ең алғашқы жаңартылатын энергия көздеріне аукцион (500МВт –жел) және (200 мВт –биоотын) 2016 жылы 14 қаңтарда өткізілді [12].

Польша мемлекеті 2015 жылдан бастап жаңартылатын энергия көздерін дамытудың жаңа жүйесін қолдануда. Ескі жүйесі сертификаттау жүйесі болса, ал жаңасы аукцион жүйесі деп аталады. ЖЭК туралы заңнамасына сәйкес сертификаттау жүйесінің ережелері 2015 жылғы 31 желтоқсанға дейін іске қосылған жаңартылатын энергия көздері технологиясына 15 жыл мерзімге дейін қолданылады. Польша мемлекетінде жаңартылатын энергия көздерін дамытудың жаңа жүйесі келісімшарттарға негізделіп жүзеге асады. Бұл жүйе 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап орнатылатын қондырғылар үшін міндетті. Жүйенің басты элементі болып Польша энергетикалық реттеу басқармасының Президенті аукцион ұйымдастырып, өткізетін аукцион болып табылады. Жаңа жүйенің мақсаты ЖЭК технологиясы негізінде энергия өндіретін инвесторларды тартуды қамтамасыз ету арқылы таза энергетиканың мөлшерін арттыру [13].

Сонымен талдау жасау негізінде жаңартылатын энергия көздерінің аукциондық нұсқасының артықшылықтары мен кемшіліктерін келесідей анықтаймыз. Артықшылықтары ретінде келесі факторларды атауымызға болады:

- Жаңартылатын энергия көздерін қолдаудың қарапайым нұсқасы, сондай ақ нақты технологияларға

катысты қолдану мүмкіндігінің болуы;

- Инвесторлар үшін тәуекелділіктің шектеулі болуы;
- Ұзақ мерзімді жоба болғандықтан технологияның дамытуға мүмкіндік беруі;
- Энергетикалық нарыққа жаңа субъектілердің енуі тетігінің жеңілдетеді;
- Өнімнің артуын ынталандырады;
- Мемлекеттік бюджетке түсетін ауыртпалықтарды жеңілдетеді;
- Тіркелген тарифтік көрсеткіштерден тәуелсіз болуы;
- Мемлекеттік қолдау саясатының үлгілі нұсқасы болуында.

Ал, кемшіліктері қатарына:

- Аукциондық саясаттың қарапайымдылығына қарамастан, мемлекетке тиімді тетікті анықтаудың күрделі болуы;

- Тиімсіз нарықтық интеграция жағдайында, баға жағдайына жауап бермеуі;
- Бекітілген мөлшерге қадағалаудың төмен болуы [14].

Қорытынды. Қорытындылай келе, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды дамытуда аукциондық жүйесін Қазақстандық заңнамада қолдануды ұсынамыз. Аукциондық жүйені отандық тәжірибиеде қолдану үшін алдымен оның тетіктерін анықтап алғынымыз жөн. Біріншіден, Аукцион ұйымдастыруға жауапты орган анықтап, құзыретін белгілеу, екіншіден, аукционға қатысу талаптарын белгілеу, үшіншіден, аукцион ұйымдастыру тәртібін белгілеу, төртіншіден, аукцион нәтижесі бойынша жеңіп шыққан тұлғалармен келісім-шарт жасасу тәртібін айқындау секілді мәселелер анықталуы тиіс. Біздің пікірімізше, Аукциондық жүйенің мәні жөніндегі нормалар, «жаңартылатын энергия көздерін қолдау туралы» заңда бекітіліп, ал өзге ұйымдастырушылық мәселелерін үкімет қаулысымен реттелінгені жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. К. Айтаханов «Зеленая» экономика – осознанный выбор//<http://www.kazpravda.kz/fresh/view/zelenaya-ekonomika-osoznannii-vibor/>
2. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь.— 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с.. 1999.// http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/19720
3. Грозовский, Г.И. Нормативно-техническое регулирование в области возобновляемых источников энергии / Г.И. Грозовский, В.А. Попов, Е.А. Полякова // Стандарты и качество. – 2010. – № 10.
4. Renewable Energy Auctions in Developing Countries//https://www.irena.org/DocumentDownloads/Publications/IRENA_Renewable_energy_auctions_in_developing_countries.pdf
5. Sonja Förster and Ana Amazo (Report D4.1-BRA, March 2016 Auctions for Renewable Energy Support in Brazil: Instruments and lessons learnt//http://www.auresproject.eu/files/media/countryreports/pdf3_brazil.pdf
6. Бразилия жаңартылатын энергия көздері аукциондарының статистикалық ақпараттары //ИРЕНА ресми сайты.:<http://www.iea.org/policiesandmeasures/renewableenergy/?country=Brazil>
7. Ley 24/2013, de 26 de diciembre, del Sector Eléctrico./http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/519509-l-24-2013-de-26-dic-del-sector-electrico.html
8. Real Decreto 413/2014, de 6 de junio, por el que se regula la actividad de producción de energía eléctrica a partir de fuentes de energía renovables, cogeneración y residuos./ http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/531053-rd-413-2014-de-6-de-junio-por-el-que-se-regula-la-actividad-de-produccion.html
9. Real Decreto 947/2015, de 16 de octubre, por el que se establece una convocatoria para el otorgamiento del régimen retributivo específico a nuevas instalaciones de producción de energía eléctrica a partir de biomasa en el sistema eléctrico peninsular y para instalaciones de tecnología eólica//http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/560723-rd-947-2015-de-16-oct-convocatoria-para-otorgamiento-del-regimen-retributivo.html
10. Orden IET/2212/2015, de 23 de octubre, por la que se regula el procedimiento de asignación del régimen retributivo específico en la convocatoria para nuevas instalaciones de producción de energía eléctrica a partir de biomasa situadas en el sistema eléctrico peninsular y para instalaciones de tecnología eólica, convocada al amparo del Real Decreto 947/2015, de 16 de octubre, y se aprueban sus parámetros retributivos//http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/561077-om-iet-2212-2015-de-23-oct-regimen-retributivo-especifico-para-nuevas-instalaciones.html]
11. Resolución de 18 de enero de 2016, de la Dirección General de Política Energética y Minas, por la que se resuelve la subasta para la asignación del régimen retributivo específico a nuevas instalaciones de producción de energía eléctrica a partir de biomasa en el sistema eléctrico peninsular y para instalaciones de tecnología eólica, al amparo de lo dispuesto en el Real Decreto 947/2015, de 16 de octubre// https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2016-552
12. Pablo del Río Implementation of Auctions for Renewable Energy Support in Spain: a Case Study. Report D7.1-ES, March 2016// http://auresproject.eu/files/media/documents/wp7_-_case_study_report_spain_1.pdf
13. Dorota Zabłocka, Paweł Nowak Update on polish act on renewable energy sources (as per 13 march 2015) // <http://www.pnplaw.pl/>
14. Renewable Energy Support Mechanisms: Feed-In Tariffs and Auctions//https://energypedia.info/wiki/Renewable_Energy_Support_Mechanisms:_Feed-In_Tariffs_and_Auctions#Definition_2

ДОГОВОРНАЯ ПРАКТИКА ГОСУДАРСТВ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЗАГРЯЗНЕНИЙ

Копбасарова Гульнура Кенжебаевна

кандидат юридических наук, и.о. ассоциированного профессора заведующий кафедрой гражданско-правовых дисциплин, Жетысуский государственный университет им.

И. Жансугурова, город Талдыкорган

***Түйін:** Мақала трансшекаралық ластандыру мәселесін құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етуге арналған. Себебі бұл мәселе халықаралық шешілмеген мәселеге айналып отыр.*

Трансшекаралық ластандырудың тоқтамай, тіпті азаймай отыруының басты себептеріне мақала авторы мыналарды келтіреді:

- халықаралық құқықтық нормалардың көптеген мемлекеттердің ұлттық табиғат қорғау заңдарына сәйкес келмеуі, тіпті қарама қайшы болуы;

- мемлекеттердің табиғат пайдалануда тек ұлттық заңдарды ұстануы және көршілес мемлекеттің жағдайымен санаспауы;

Трансшекаралық ластандыруды болдырмау үшін ұлттық табиғат қорғау заңдарды халықаралық құқықтық нормаларға сәйкес болуы керекте, сол екі жақты заң актілерін әр мемлекет міндетті түрде орындауы керек.

***Summary:** The article is devoted to the legal solutions to problems connected with transboundary pollution grown by the time being into an international problem.*

To the main reasons causing transboundary pollution can be referred the following: inaccordance of national environment-protecting acts with the international law, presence of contradictions among them, non-observation of one of them constantly, of international law most often.

To avoid transboundary pollution both international law and national environment-protecting acts conforming to the former must exist. Besides this, any state functioning in accordance with law must strictly follow both international and other nature-protecting legal acts.

Составным элементом новой прогрессивной политики по охране окружающей среды в Республике Казахстан является международное природоохранительное сотрудничество.

По мнению П.Н. Бирюкова, в рациональном использовании природной среды заинтересовано все мировое сообщество, но охрана окружающей среды исключительно усилиями отдельных государств неэффективна, положительные результаты могут быть достигнуты лишь при сочетании национальных мер с международными [1, с. 327]. С данным мнением мы согласны, ибо деятельность нескольких государств или отдельно взятого государства по охране окружающей среды не может дать эффективного результата, если не будет активного участия всего международного сообщества. На основании этого можно сделать вывод о том, что в решении многих экологических проблем, которых в данное время огромное множество, является развитие международного экологического сотрудничества.

В Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007–2024 годы, которая была одобрена Указом Президента РК от 14 ноября 2006 года, также говорится о том, что необходимо расширять международное сотрудничество [2].

Новшеством Экологического кодекса РК является то, что в нем прописаны механизмы международного сотрудничества в области охраны окружающей среды. Позитивом является законодательное закрепление в ст. 189 ЭК РК приоритетов в данной области, что является показателем стремления нашего государства совместно с другими государствами решать экологические проблемы, гармонизировать национальное законодательство и привести его в соответствие с международными нормами и требованиями. В качестве приоритетов закреплено следующее:

- охрана окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека;
- достижение устойчивого развития;
- защита интересов РК в области охраны окружающей среды и природопользования;
- предотвращение, снижение и контроль трансграничных загрязнений;
- развитие и поддержка свободной международной торговли и инвестиций на основе соблюдения экологических стандартов и требований;
- оказание международной помощи в случае чрезвычайных экологических ситуаций;
- применение норм и принципов международного права для решения трансграничных и региональных экологических проблем;
- участие в международных инициативах в области охраны окружающей среды и устойчивого развития [3].

Заключение многосторонних договоров в области охраны окружающей среды выступает основным средством развития международного сотрудничества, что вызвано нарастающим и углубляющимся экологическим кризисом, и является наиболее эффективной и универсальной возможностью в решении экологических проблем. При этом ведущее место в международных отношениях по охране окружающей среды отводится обще-

принятым конвенциям и соглашениям.

В Экологическом кодексе РК предусмотрены правовые возможности для непосредственного участия нашего государства в международных природоохранных соглашениях. Их реализация обеспечивается различными способами. Основные механизмы должны быть отражены в национальном законодательстве.

Как отмечено в юридической литературе, «государства ... стараются не заключать соглашения, выполнение которых требовало бы от них осуществления значительных изменений в своем национальном праве» [4], и это положение в полной мере относится и к природоохранным нормам, которые самым непосредственным образом затрагивают экономические интересы страны. Из ст. 4 Конституции РК вытекает то, что нормы международного договора, ратифицированного РК, имеют приоритет перед ее законами [5]. Это связано с тем, что государство не может ссылаться на свои национальные стандарты и правила как основание, которое может служить для неисполнения международного соглашения.

Однако природоохранные конвенции не предусматривают наказаний в случае неисполнения взятых обязательств сторонами, присоединившимися к ним. Это, с одной стороны, облегчает взятие на себя определенных обязательств, но, с другой стороны, ставит под угрозу их осуществление и соблюдение. Существенным тормозом реализации природоохранных конвенций может быть:

- недостаточное знание документов;
- отсутствие административной структуры для их осуществления на национальном уровне;
- необходимость в новом законодательстве;
- отсутствие поддержки экологической политики;
- высокие экономические издержки, связанные с осуществлением. Учитывая последние обстоятельства, механизм реализации некоторых конвенций предусматривает оказание финансовой поддержки странам, испытывающим экономические трудности, в частности, механизм финансовой поддержки может включать в себя гранты Фонда глобальной окружающей среды [6, с. 30].

В процессе сотрудничества государств в области предотвращения трансграничных экологических загрязнений национальное право играет важную роль. Поскольку оно выступает одним из важнейших факторов, способствующих для определения международно-правовой позиции государств.

Правовой основой экологического законодательства является Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года, в статье 6 которой закреплено, что государство признает и равным образом защищает государственную и

частную собственность.

Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности.

Статья 31 Конституции РК гласит, что государство ставит своей целью

охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Соккрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом [5].

Конвенция – международный договор, соглашение по какому-либо специальному вопросу, устанавливающий взаимные права и обязанности государств [7, с. 55]. Понятие «конвенция», как формы международного договора, происходит от английского слова «convention» – договор, соглашение.

Забота об охране окружающей среды является первостепенной задачей нашего государства, а деятельность по реализации международных экологических конвенций направлена на решение поставленной задачи нашей страной. Международные экологические конвенции, в которых принимает участие наше государство, затрагивают такие вопросы, как обеспечение охраны отдельных природных объектов, охраны окружающей среды от вредных и токсичных веществ, трансграничных экологических загрязнений и т.д.

Положительными сторонами экологического сотрудничества являются вхождение Казахстана в общемировой процесс экологической деятельности; разработка и внедрение новых идей, подходов к международному сотрудничеству; становление равноправным членом мирового сообщества; децентрализация экологической политики, предоставление широких прав и полномочий региональному и местному уровням; использование международного опыта технического, технологического, информационного характера в конкретной природоохранной деятельности; получение технической и финансовой помощи развитых стран; развитие методического и информационного сотрудничества; содействие межгосударственному обмену информацией и создание информационного банка в природоохранной области; внедрение новых правовых и экономических механизмов регулирования охраны окружающей среды; развитие экологической гласности и повышение экологического сознания в обществе [7, с. 56].

В подтверждение вышесказанному можно добавить, что «международные проблемы, связанные с охраной и улучшением окружающей среды, следует решать в духе сотрудничества всех стран, больших и малых, на основе равноправия. Сотрудничество, основанное на многосторонних и двусторонних соглашениях или на другой соответствующей основе, крайне важно для организации эффективного контроля, предотвращения, уменьшения и устранения отрицательного воздействия на окружающую среду, связанного с деятельностью, проводимой во всех сферах, и это сотрудничество следует организовать таким образом, чтобы в должной мере

учитывались суверенные интересы всех государств», – так записано в принятой 16 июня 1972 года в Стокгольме Декларации по окружающей среде [8].

Приоритетные задачи международного сотрудничества Республики Казахстан в области охраны окружающей среды и природопользования решаются на глобальной, трансграничной, региональной и двусторонней основе. Статьей 193 ЭК РК регламентируется механизм межгосударственного сотрудничества в области охраны окружающей среды и природопользования, в которой предусмотрены такие международные и трансграничные процедуры участия РК в обеспечении выполнения обязательств по международным договорам [3].

Согласно регистру ЮНЕП существуют свыше тысячи договоров в области охраны окружающей среды и действуют свыше трех тысяч двусторонних договоров и соглашений, направленных на охрану окружающей среды [9, с. 602].

Следует отметить, что почти абсолютно все авторы едины во мнении о том, что из двух известных источников международного права – международного обычая и международного договора – договор является наиболее распространенным [10, с. 20–21; 11, с. 48].

Согласно ст. 194 ЭК РК международные договоры признаются в качестве правовой формы межгосударственного сотрудничества в области охраны окружающей среды и природопользования. Реализация международных договоров в области охраны окружающей среды осуществляется посредством разработки и утверждения плана необходимых действий по обеспечению их выполнения; определения государственного органа, ответственного за обеспечение выполнения международного договора в области охраны окружающей среды; проведения постоянного анализа эффективности участия Республики Казахстан в международных договорах в области охраны окружающей среды и природопользования.

В последние годы проблема охраны окружающей среды стала одной из наиболее насущных проблем, которая стоит перед каждым государством, в связи с этим основной целью международных договоров является урегулирование главным образом экологических отношений межгосударственного характера.

Структура международного договора состоит из преамбулы, основной части, заключительной части и приложений. Основной целью в договорах является в основном достижение конкретных результатов путем определения взаимных прав и обязанностей сторон, что обычно оговаривается в преамбуле договора, а в свою очередь в заключительной части содержатся положения об условиях вступления договора в силу, порядок присоединения к нему. В большинстве случаев международные природоохранные договоры помимо обязательств общего характера также содержат технические приложения, протоколы, регламенты, установленные количественные и иные материальные критерии исполнения обязательств.

Процедура заключения, исполнения и прекращения международных договоров РК утверждена в Законе РК «О международных договорах РК» от 30 мая 2005 года. Заключение международных договоров государством представляет собой осуществление государственного суверенитета и относится к числу основных прав государства.

Это, безусловно, связано с тем, что принятие такого обязательства, как международная экологическая конвенция, включает ряд наиболее важных на первоначальном этапе работ. В обязанности государства входит анализ нормативных правовых актов, влияние норм конвенции непосредственно на экономику и право своей страны на международную помощь в случае присоединения к конвенции.

В Договорной практике РК имеются многочисленные примеры двусторонних соглашений природоохранительного характера, в которых стороны взяли на себя обязательство проводить взаимные предварительные консультации по вопросу использования разделяемых природных объектов, информировать друг друга о предполагаемых работах, могущих повлиять на состояние окружающей среды, и не производить таких работ без согласия другой стороны.

Активное участие Республики Казахстан в экологических конвенциях предоставляет для нас возможность приобретения межгосударственного опыта в области регулирования проблем, связанных с трансграничными экологическими загрязнениями, и, конечно же, способствует повышению международного статуса.

Поскольку опасность загрязнения атмосферного воздуха в полной мере проявилась позже, чем опасность загрязнения водной среды, правовое регулирование в области защиты от загрязнения атмосферы развито меньше. Длительное время вопрос о правовом регулировании трансграничного загрязнения через атмосферу не выходил из стадии исследований. Соответственно международные соглашения, заключаемые в этой области, носили преимущественно технический характер и делали аспект на организации программ совместного изучения влияния загрязнения атмосферы на природу и здоровье человека, в том числе, для того, чтобы хотя бы как-нибудь ограничить антропогенную деятельность, которая оказывает в первую очередь негативное влияние на окружающую среду. Например, в 1971 году большая группа западноевропейских стран заключила соглашение об осуществлении европейского проекта по теме «Исследование физико-химического влияния двуокиси серы в атмосфере» [12, с. 40].

На данное время одним из основных документов, способных решить проблему трансграничного загрязнения атмосферного воздуха, является Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния, разработанная под эгидой Европейской Экономической Комиссии ООН (ЕЭК), подписана в Женеве 13 ноября 1979 года и вступила в силу в 1983 году.

С целью сокращения загрязнения атмосферного воздуха в трансграничном аспекте Казахстан 23 октября 2000 года присоединился к Конвенции ЕЭК ООН «О трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния».

В Конвенции выражена решимость договаривающихся сторон «охранять человека и окружающую его среду от загрязнения воздуха и ограничивать, и насколько это возможно, постепенно сокращать и предотвращать загрязнение воздуха, включая его трансграничное загрязнение на большие расстояния»

(ст. 2) [13].

Необходимо отметить, что обязательство сторон не носит в данном случае категоричного характера и сопровождается оговоркой «насколько это возможно». Конвенция не устанавливает конкретные сроки и объемы сокращения загрязнения. Посредством обмена информацией, консультации научно-исследовательская деятельность и мониторинг дают возможность скорее разработать политику и стратегию в качестве борьбы с выбросами загрязнителей воздуха, также предоставляется право на ранней стадии какой-либо деятельности, угрожающей трансграничным загрязнением, требовать проведение предварительных консультаций. В связи с этим в Конвенции 1979 г. о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния предусматривается необходимость предварительной оценки экологического влияния планируемых работ, то есть в ней содержится обязательство, обязывающее государств-участников сообщать соседним государствам о возможных экологических последствиях производимых на их территории работ.

Уделено особое внимание сокращению выбросов серы в атмосферу, которые порождают кислотные дожди, переносимые на довольно большие расстояния и в связи с этим причиняющие существенный вред всему живому на земле.

В Конвенции предполагается также, что стороны должны «осуществлять обмен имеющейся информацией по следующим вопросам»: основные изменения в национальной политике, в общем, промышленном развитии, а также их потенциальные последствия, которые могли бы вызвать существенные изменения в трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния (ст. 8); кроме того, «по соответствующему требованию на ранней стадии проводятся консультации между, с одной стороны, договаривающимися сторонами, на которые фактически распространяются неблагоприятные последствия трансграничного загрязнения воздуха на большие расстояния или которые подвержены значительному риску наступления таких последствий, и, с другой стороны – договаривающимися сторонами, в пределах которых и под юрисдикцией которых возникает или может возникнуть значительный источник трансграничного загрязнения воздуха на большие расстояния в связи с осуществляемой или предусматриваемой ими деятельностью» (ст. 5).

Это первый международно-правовой документ, который предназначен решить проблемы загрязнения воздуха на многосторонней основе, то есть, это говорит о том, что данный документ является существенным достижением в области международно-правового регулирования трансграничного загрязнения через атмосферный воздух.

В ныне утратившем силу Законе РК «Об охране атмосферного воздуха» от 11 марта 2002 г. № 302-ІІ о проблеме, связанной с трансграничным загрязнением атмосферного воздуха, была посвящена статья 18. В ней было закреплено, что с целью предупреждения и ликвидации последствий трансграничного загрязнения атмосферного воздуха источниками выбросов вредных (загрязняющих) веществ, расположенными на территории Республики Казахстан, Правительство Республики Казахстан обеспечивает проведение мероприятий по уменьшению выбросов вредных (загрязняющих) веществ в атмосферный воздух, а также осуществляет иные меры в соответствии с международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан в области охраны атмосферного воздуха.

Присоединившись к Конвенции 1979 года о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния, Казахстан взял на себя следующие обязательства. Так, ст. 2 возлагает на государства-участников обязательство «ограничивать и, насколько это, возможно, постепенно сокращать и предотвращать загрязнение воздуха», а ст. 6 – обязательство «разрабатывать наилучшую политику и стратегию, включая системы контроля за качеством воздуха их составной части меры по борьбе с его загрязнением».

Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте принята 25 февраля 1991 г. в Эспо и вступила в силу в 1993 году. Данный документ является первым многосторонним договором, определяющим права и обязанности государств в сфере процедурных вопросов в связи с трансграничным воздействием, вызываемым их деятельностью. Республика Казахстан присоединилась к ней в соответствии с Законом РК от 21 октября 2000 года.

В Преамбуле данной Конвенции говорится, что стороны настоящей Конвенции учитывают взаимозависимость между различными видами экономической деятельности и их экологическими последствиями, подтверждают необходимость в обеспечении экологически обоснованного и устойчивого развития, а также имеют твердое намерение развивать международное сотрудничество в области оценки воздействия на окружающую среду, при этом готовы принимать во внимание необходимость и важное значение разработки упреждающей политики и предотвращения, уменьшения и мониторинга значительных вредных видов воздействия на окружающую среду в целом и, в частности, в трансграничном контексте.

В соответствии со ст. 3 данной Конвенции подчеркнута, что в отношении планируемого вида деятельности,

который может оказывать значительно вредное трансграничное воздействие, Страна происхождения загрязнений в целях обеспечения проведения соответствующих и эффективных консультаций уведомляет любую Страну, которая, по ее мнению, может быть затрагиваемой Страной, как можно скорее и не позднее, чем она проинформирует общественность собственной страны о планируемой деятельности. Данное уведомление, в частности, содержит: информацию о планируемой деятельности, включая любую имеющуюся информацию о ее возможном трансграничном воздействии; информацию о характере возможного решения; и указание разумного срока, в течение которого требуется дать ответ с учетом характера планируемой деятельности [14].

При возникновении спора между двумя или более Странами относительно толкования или соблюдения настоящей Конвенции они стремятся к урегулированию спора путем переговоров или любым иным способом по своему усмотрению. При этом средством урегулирования спора как обязательства в отношении любой Страны, принимающей на себя такое же обязательство, заключается в передаче спора в Международный Суд или в арбитраж. В том случае, если стороны спора приняли обе процедуры урегулирование спора будет происходить в Международном Суде, если стороны не договорились об ином.

Несомненно эта Конвенция имеет большое значение как для Казахстана, так и для других государств Центральной Азии. Совершенно очевидно, что на современном этапе развития стран оценка воздействия на окружающую среду все шире используется в качестве средства содействия применению комплексного подхода к охране и сбалансированному использованию окружающей среды. Это требует комплексной оценки воздействия планируемой и альтернативной деятельности для выбора проектов, наиболее эффективных в понимании того, что ликвидация возможного ущерба от хозяйственной деятельности превышает затраты на его недопущение. Взаимозависимость современных отношений между странами призывает предотвращать, сокращать или ограничивать потенциально вредное трансграничное воздействие на окружающую среду планируемой деятельности на стадии планирования. На это и направлена Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду, в которой кодифицированы общие обязательства государств по уведомлению и проведению консультаций друг с другом в отношении всех рассматриваемых крупных проектов, способных вызвать значительное вредное воздействие на окружающую среду [6, с. 36].

Законодательство Республики Казахстан в области регулирования отношений по оценке воздействия на окружающую среду отражено в Экологическом кодексе РК от 9 января 2007 года.

В соответствии с ним оценка воздействия на окружающую среду – это процедура, в рамках которой оцениваются возможные последствия хозяйственной и иной деятельности для окружающей среды и здоровья человека; разрабатываются меры по предотвращению неблагоприятных эффектов (уничтожения, деградации, повреждения и истощения естественных экологических систем и природных ресурсов), оздоровлению окружающей среды с учетом требований экологического законодательства Республики Казахстан ст. 35 ЭК РК. Оценка воздействия на окружающую среду является обязательной для любых видов хозяйственной деятельности, которая может оказать прямое или косвенное воздействие на окружающую среду и здоровье населения, об этом гласит п. 1 ст. 36.

В соответствии со ст. 39 Экологического кодекса РК отмечены виды воздействий, подлежащих учету в процессе оценки воздействия на окружающую среду:

- прямые воздействия – воздействия, непосредственно оказываемые основными и сопутствующими видами планируемой деятельности в районе размещения объекта;
- косвенные воздействия – воздействия на окружающую среду, которые вызываются опосредованными (вторичными) факторами, возникающими вследствие реализации проекта;
- кумулятивные воздействия – воздействия, возникающие в результате постоянно возрастающих изменений, вызванных другими прошлыми, настоящими или обоснованно предсказуемыми действиями, сопровождающими реализацию проекта.

При этом в процессе оценки воздействия на окружающую среду проводится оценка воздействия на атмосферный воздух, поверхностные и подземные воды и т.д. В процессе проведения оценки воздействия на окружающую среду подлежат учету как отрицательные, так и положительные эффекты для окружающей среды.

Согласно ст. 43 Экологического кодекса РК особенности проведения оценки воздействия на окружающую среду относительно объектов с трансграничным воздействием определяются международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан.

По мнению Н.С. Баймбетова, «ОВОС – оценка воздействия на окружающую среду является частью экологической экспертизы и входит в его структуру» [15, с. 15].

По мнению С.Т. Культелеева, оценка воздействия на окружающую среду и экологическая экспертиза являются взаимосвязанными элементами единого правового института – оценки воздействия и экологическая экспертиза. При этом он отмечает, что они преследуют одни и те же цели: проанализировать и оценить возможное вредное воздействие на окружающую среду; установить соответствие мер по предотвращению такого воздействия, предусмотренных в проектах. Но также он подчеркивает, что имеются и различия между ними. ОВОС проводится на стадии разработки обосновывающей документации, нередко до начала процесса проектирования. Экологическая экспертиза осуществляется в отношении уже законченной проектной и предпроектной документации, которая представляется на экспертизу [16, с. 212].

По нашему мнению, оценка воздействия на окружающую среду является составной и неотъемлемой частью экологической экспертизы. Хотя и имеются основные различия, к примеру, как оценка воздействия на окружающую среду может производиться заинтересованным лицом, тогда как в свою очередь для проведения экологической экспертизы создается специальная экспертная комиссия, образуемая органами МООС РК.

С.Ш. Тюлеубекова считает, что в нашем государстве проблемой в проведении ОВОС, главным образом, является отсутствие критериев оценки [17,

с. 72]. По мнению Б. Есекина, существующие критерии позволяют оценивать параметры рассматриваемого объекта по каждой природной среде в отдельности, оставляя вне внимания экосистемные требования, а также целесообразность охраны объекта в целом. Причем нормативная и методологическая база в области экспертизы земель, климата, биоразнообразия отличается меньшей разработанностью, чем по атмосферному воздуху. Как следствие, наличие значительного влияния субъективного фактора в принятии решений, перевод этих решений из плоскости экспертно-экологической в плоскость политической [18, с. 8].

Особый порядок регулирования водохозяйственной деятельности связан с выполнением Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер, которая была принята 17 марта 1992 года в Хельсинки. Она призвана укрепить национальные и международные меры, направленные на охрану и экологически обоснованное использование трансграничных вод, включая поверхностные и подземные. Этот международный документ представляет собой важную общеправовую основу для выработки двусторонних и многосторонних договоров и соглашений.

Законом Республики Казахстан от 23 октября 2000 года № 94-ІІ Республика Казахстан присоединилась к Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер от 17 марта 1992 года.

Целью данной Конвенции является предотвращение, ограничение и сокращение любого трансграничного воздействия, а также обеспечение экологически обоснованного и рационального управления водными ресурсами, в том числе использование трансграничных вод разумным и справедливым образом с особым учетом их трансграничного характера при осуществлении деятельности, которая оказывает или может оказать трансграничное воздействие. В связи с чем подписавшие стороны берут на себя обязательства принимать все меры для обеспечения использования трансграничных вод в целях экологически обоснованного и рационального управления водными ресурсами, их сохранения и охраны окружающей среды.

В соответствии с п. 6 ст. 2 настоящей Конвенции подчеркивается, что прибрежные Стороны должны осуществлять сотрудничество на основе равенства и взаимности путем заключения двусторонних и многосторонних соглашений, для того чтобы выработать согласованную политику, программы и стратегии, охватывающие соответствующие водосборы или их части, для обеспечения и сокращения трансграничного воздействия, направленных на охрану окружающей среды трансграничных вод или окружающей среды, находящейся под воздействием таких вод, включая морскую среду [13].

Но вместе с тем нужно отметить, что Конвенция в основном содержит отсылочные положения на предполагаемые межгосударственные договоры и соглашения. В свою очередь отсутствие конкретного механизма взаимодействия государств – участников по разрешению вопросов затрудняет процесс регулирования использования и охраны трансграничных водотоков и международных озер.

Следует отметить, что Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер была разработана и принята на основании Декларации ЕЭК о политике в области предупреждения и борьбы с загрязнением водных ресурсов, включая трансграничное загрязнение, Декларации ЕЭК о политике в области рационального использования водных ресурсов, принципов сотрудничества в области трансграничных вод ЕЭК, Хартии рационального использования подземных вод ЕЭК и Кодекса поведения при аварийном загрязнении трансграничных внутренних вод [9, с. 605].

Межгосударственные соглашения, касающиеся охраны трансграничных водных объектов занимают ведущее место в международных отношениях в области охраны окружающей среды. За последние годы РК заключила ряд двусторонних соглашений в части совместной охраны водных объектов с сопредельными государствами.

Нормы Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер были реализованы в Водном кодексе РК, который был принят 9 июля 2003 года. В Водном кодексе РК раздел 11 посвящен международному сотрудничеству в области использования и охраны трансграничных вод и включает пять статей, затрагивающих вопросы исключительно трансграничного характера.

На сегодняшний день участниками Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер от 17 марта 1992 года являются 34 государства мира, среди них Россия, Англия, Германия, Франция и т.д. Китай, Таджикистан, Туркменистан, Кыргызстан, Узбекистан участниками данной Конвенции на сегодняшний день не являются.

Международные конвенции смогут обеспечивать надлежащие рамки для проведения государствами Центральной Азии переговоров о соглашениях, учитывающих конкретные обстоятельства и потребности сторон только в том случае, если за основу будут приняты следующие наиболее важные положения данных документов:

- международными следует считать не только водотоки, но и их бассейны;
- следует придерживаться правил справедливого и разумного использования водотоков, учитывая при осуществлении такого рода использования географические, гидрологические, климатические, исторические, социальные, экономические и технические факторы;
- предусмотреть отсутствие какой-либо категории видов использования, пользующейся неотъемлемым преимуществом по сравнению с другим видом использования;
- соблюдать принцип, который обязывает прибрежные государства не наносить ущерб своим соседям, то есть, – «степень возможного удовлетворения потребностей государства бассейна без значительного ущерба для другого государства бассейна»;
- предусмотреть «предотвращение сокращения и сохранения под контролем загрязнения» международных водотоков;
- учреждение совместных органов, занимающихся четко установленными районами водосбора и другие [19, с. 2].

Для создания условий правовых отношений между государствами ЦА по использованию трансграничных водотоков желательно осуществить следующие меры международно-правового характера:

- добиться гармонизации региональных и национальных юридических норм;
- разработать стандарты и процедуры использования и охраны водных ресурсов, водных объектов и водохозяйственных сооружений, имеющих межгосударственное значение с учетом требований экологии;
- разработать процедуры разрешения водных споров;
- разработать унифицированные условия ответственности за нанесение ущерба от водохозяйственной деятельности и возмещения их;
- определить условия реализации водохозяйственных проектов;
- разработать порядок и условия обмена оперативной информацией об авариях, наводнениях, иных техногенных и природных катастрофах на водных объектах;
- разработать экономические и организационные механизмы осуществления услуг по регулированию стока, по водоподаче, противопаводковым и берегоукрепительным мероприятиям, проводимым государствами для общей пользы;
- сделать разграничение функций и полномочий национальных и региональных органов;
- определить статус персонала региональных органов [19, с. 2–3].

В решении проблем загрязнения и распределения водных ресурсов трансграничных водотоков может сыграть ключевую роль признание международных соглашений всеми государствами ЦА в качестве базовых.

В межгосударственных соглашениях содержатся заявления о готовности стран вести работы по предотвращению загрязнения водоемов. Многие соглашения содержат обязательства разработать и осуществить определенные мероприятия, способствующие оздоровлению водных объектов. Но в соглашениях не предусматривается экономическая ответственность сторон за постоянный сброс загрязняющих веществ, который приводит к постоянному превышению установленных нормативов качества воды в водных объектах. Не предусматривается экономическая ответственность сторон и за неисполнение принятых обязательств по снижению уровня загрязнения трансграничных водных объектов.

Отсутствие экономических механизмов, регулирующих взаимную ответственность государств за систематическое загрязнение трансграничных вод сверх допустимых уровней, является весьма серьезной нерешенной проблемой в международных водных отношениях.

Для Республики Казахстан является актуальным присоединение к Конвенции о трансграничном воздействии промышленных аварий, принятой 17 марта 1993 года. Наше государство присоединилось к ней в соответствии с Законом РК от 23 октября 2000 года.

Целью настоящей Конвенции является защита людей и окружающей среды от промышленных аварий трансграничного характера путем предотвращения, уменьшения их частоты и серьезности. Но нормы Конвенции не применяются в случаях ядерных аварий или чрезвычайных ситуаций, а именно, связанных с радиоактивными заражениями, аварий, которые были вызваны в результате деятельности на военных объектах, разрушением плотин, если только это не является последствием промышленных аварий и др. [20].

Для снижения риска промышленных аварий и совершенствования мер по их предотвращению, обеспечению готовности к ним и ликвидации их последствий, включая восстановительные меры без промедления, Сторонами разрабатывается и осуществляется политика и стратегия посредством обмена информацией, консультации.

Принимаются необходимые меры, способствующие к готовности к чрезвычайным ситуациям, которые предпринимаются для ликвидации промышленных аварий, а также в целях смягчения трансграничного воздействия таких аварий. В отношении опасной деятельности Страна происхождения должна обеспечить подготовку и осуществление планов действий в чрезвычайных ситуациях на промышленной площадке, включая принятие приемлемых мер, необходимых при ликвидации последствий аварий и других мер по предотвращению и, конечно же, сведению к минимуму трансграничного воздействия.

В Конвенции также предусматривается необходимость предоставлять физическим и юридическим лицам,

которые испытывают или могут испытать на себе вредное трансграничное воздействие промышленной аварии, равный доступ к соответствующим административным и судебным процедурам, при этом включая возможность возбуждения судебного дела и подачи апелляции в связи с решением, затрагивающих их права.

В тех случаях, когда возникновение промышленной аварии может оказать трансграничное воздействие, все заинтересованные Стороны могут принять меры по проведению оценки воздействия.

Административными органами Конвенции выступает Конференция Сторон и Секретариат. Конференция Сторон осуществляет консультативные функции, в случае необходимости создает рабочие группы и другие соответствующие механизмы для рассмотрения споров, а в случае возникновения споров создает арбитраж, осуществляет, когда считает это целесообразным, сотрудничество с другими международными организациями, также выполняет и другие функции, которые могут потребоваться в соответствии с положениями настоящей Конвенции. Секретариат созывает и подготавливает совещание Сторон, передает доклады и другую информацию.

К основным требованиям обеспечения промышленной безопасности можно отнести лицензирование, сертификацию, декларирование, государственный контроль, а также производственный надзор за соблюдением требований промышленного объекта.

В заключение следует отметить, что для обеспечения большей действенности международных соглашений в области охраны окружающей среды от трансграничных экологических загрязнений, они должны иметь не рекомендательный, а обязательный характер с закреплением санкций, которые должны следовать за неисполнение или ненадлежащее исполнение взятых экологических обязательств тем или иным государством. При этом обязательный характер положений международных соглашений позволит наделить стран-участниц правом требовать соблюдения ими обязательств по охране окружающей среды от трансграничных экологических загрязнений.

Так как охрана экосистем является глобальной задачей, для решения которой нужны безотлагательные и обязательные для всех действия, а не дополнительные соглашения, если мы хотим повернуть вспять деградацию природных систем, от которых, в конечном итоге, зависит человеческий вид.

Список использованных источников:

- 1 Бирюков П.Н. *Международное право*. – М.: Юрист, 1999. – 416 с.
- 2 Президент Республики Казахстан. *Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007–2024 годы: одобрена Указом Президента РК от 14 ноября 2006 года* // *Казахст. правда*. – 2006. – 18 ноября.
- 3 Республика Казахстан. *Экологический кодекс от 9 января 2007 года* // *Казахст. правда*. – 2007. – 23 января.
- 4 Мюллерсон Р.А. *Соотношение международного и национального права*. – М., 1982. – 557 с.
- 5 Республика Казахстан. *Конституция от 30 августа 1995 года*. – Алматы: Жеті Жарғы, 2002. – 40 с.
- 6 *Международное эколого-правовое сотрудничество*. – Алматы: Данекер, 2001. – 195 с.
- 7 Ишанкулов М. *Международные экологические документы* // *Экология и устойчивое развитие*. – 2002. – № 4. – С. 55–59.
- 8 *Стокгольмская Декларация ООН от 16 июня 1972 года* // www.urinfo/kaznet.kz.
- 9 *Международное право / под ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчикова*. – М.: *Междунар. отношения*, 2000. – 635 с.
- 10 *Международное публичное право / под ред. К.А. Бекяшева*. – М.: *Проспект*, 1998. – С. 20–21.
- 11 *Международное право / под ред. Н.Т. Блатовой*. – М.: *Юрид. лит.*, 1987. – С. 48.
- 12 Tacklaff L., Utton A. *International Environmental Law*. – Oxford, 1975. – P. 40.
- 13 *Конвенция о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния (Женева, 13 ноября 1979 года)* // *Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, в сфере охраны окружающей среды: сб. норматив. актов / сост.: И.В. Межибовская, Э.Б. Мухамеджанов [и др.]*. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. – 544 с.
- 14 *Конвенция об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (Эспо Финляндия, 25 февраля 1991 года)* // *Справочная система ЮРИСТ*. – [Электронный ресурс].
- 15 Баимбетов Н.С. *Проблемы правового регулирования экологической экспертизы в Республике Казахстан: автореф. ... канд. юрид. наук*. – Алматы: *Қазақ университеті*, 1999. – 23 с.
- 16 Культелев С.Т. *Экологическое право РК*. – Алматы, 2003. – 328 с.
- 17 Тюлеубекова С.Ш. *Правовое обеспечение исполнения обязательств РК по экологическим конвенциям: дис. ... канд. юрид. наук*. – Алматы, 2003. – 210 с.
- 18 Есекин Б. *Система принятия решений в области ООС Центральной Азии* // *Экология и устойчивое развитие*. – 2002. – № 6. – С. 3–12.
- 19 Керимкулов В. *Экологическая ситуация в Казахстане* // *Экологический курьер*. – 1999. – 24 марта–6 апреля.
- 20 *Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий (Хельсинки, 17 марта 1992 года)* // www.urinfo/kaznet.kz.

ПРАВОПРЕЕМСТВО ГОСУДАРСТВ В ОТНОШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ

Кипшакбаева Акбота Мараткызы
магистрант 2 курса

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана

Резюме: В данной статье были рассмотрены вопросы правопреемства государств в отношении международных договоров. Проанализированы международно-правовые акты: Конвенция о праве международных договоров 1969 года, Конвенция о правопреемстве государств в отношении договоров 1978. Указанные международно-правовые акты, на сегодняшний день, являются основными документами регулирующие вопросы реализации рассмотренного международного института в отношении международных договоров. Положения выше названных соглашений регламентируют основания, способы и условия допустимости реализации института правопреемства в отношении международных договоров.

Summary: This article considered the issues of succession of States in respect of treaties. The following International legal instruments were analyzed: Convention on the law of treaties of 1969, Convention on succession of States in respect of treaties of 1978. Today these international legal acts are the basic documents regulating the issues of implementation of the international Institute in respect of treaties. The norms of the above mentioned agreements regulate reasons, methods and conditions of allowability of realization of the Institute of succession in respect of treaties.

Түйін: Атаулы мақалада халықаралық қатынастар жөніндегі келісім-шарттарға қатысты мемлекеттердің құқықтық мирасқорлығы қарастырылды. Халықаралық құқықтық актілер зерттеліп талдау жасалды: 1969 ж. Халықаралық келісімдерді құқылы түрде жүргізу конвенциясы, 1978 ж. келісім-шарттарға қатысты мемлекеттердің құқықтық мирасқорлығы жөніндегі конвенциясы. Жоғарыда көрсетілген халықаралық құқықтық актілер қазіргі таңда халықаралық қатынастарды орнатудың негізгі қайнар көзі болып табылады. Соған негізде отырып халықаралық қатынастар заңды түрде орнатылып, реттеледі. Атаулы мәселелер халықаралық институттарда жан-жақты талқыланды. Халықаралық келісімдер жүргізу аясында жоғарыда аталған келісімдердің ережелері халықаралық институттар тарапынан құқықтық мирасқорлықты тиісті шарттар, тәсілдермен және негіздемегерге сәйкес жүзеге асырады.

Институт правопреемства государств, в первую очередь, тесно связан с вопросами перехода, принятых в рамках межгосударственных договоров, международных обязательств от государства предшественника новообразованному государству.

Данная взаимосвязь является многогранной и важной, в силу первостепенной роли межгосударственных соглашений в вопросах установления контактов участников международного пространства в сфере ведения конструктивного диалога, развития сотрудничества, обеспечения мира, безопасности и общемировой стабильности.

Конвенция о праве международных договоров 1969 года в статье 73 части VI выражает недопустимость предопределения нормами данного соглашения никаких вопросов, возникающие в процессе правопреемства государств. Правовая норма юридически отражает концепцию *tabula rasa*, рассматриваемая в международном праве в качестве принципа, предполагающего отсутствие обременений обязательствами вновь образовавшегося государства своим предшественником перед другими государствами. Таким образом, международное соглашение отрицает последовательность и единообразие института правопреемства в отношении международных договоров.

Однако, статья 26 Конвенции закрепляет обязательство норм, принятые государством на основе ратифицированных международных соглашений и их добровольное выполнение. Так, государство преемник может выразить свою решимость о признании для себя обязательными положения договоров, принятые ранее предшествующим государством.

Правопреемство в отношении международных договоров является важным вопросом, также в силу того, что охватываются территориальные сферы действия международных договоров. Так, статья 29 выше указанного международно-правового акта устанавливает обязательность его норм в пределах всей территории государства-участника, тогда как институт правопреемства предполагает чаще всего территориальные изменения. Данное явление, несомненно, оказывает существенное влияние на степень применимости международных договоров.

В результате деятельности Комиссии международного права Организации Объединенных Наций, по итогам Венской конференции, в 1978 году был принят текст Венской конвенции о правопреемстве государств в отношении договоров. Сфера применения договора, указанная в статье 1 правового акта, распространяется на последствия, возникающие между государствами в результате правопреемства.

Действия конвенции распространяется на международные договоры, заключенные в письменной форме, в соответствии с нормами международного права, а также не нарушающие общепризнанных принципов, регламентированные Уставом Организации Объединенных Наций.

Согласно положениям Конвенции вопросы, возникающие при правопреемстве государств, как правило, решаются в соответствии с заключенными между государствами соглашениями, нормы непосредственно са-

мой Конвенции применяются в случае отсутствия договоренностей между государством-предшественником и вновь образовавшимся государством, также в отношении института по прежнему могут быть применены нормы общего международного права.

Положения Конвенции 1978 года кодифицировали практику государств и установили доктринальные взгляды правопреемства государств в отношении договоров, определив две основные ситуации:

А) преемственность в случаях возникновения новых государств, как результат обретения независимости, бывших колониальных государств;

В) правопреемство в результате объединения или разделения территории.

Организация Объединенных Наций выразила обеспокоенность, высказанную в поддержку бывших колониальных государств на утверждение их независимости. В этой связи 14 декабря 1960 году Генеральная Ассамблея ООН приняла документ, озаглавленный «Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам», выражающий намерение принять меры для того, что передать полномочия колониальным народам, без каких-либо условий или оговорок, в соответствии с их свободным выражением воли и желанием, без какого-либо различия в отношении расы, вероисповедания или цвета, пользоваться в пределах своих территорий независимостью и свободой, тем самым положить конец колониализму во всех его формах и проявлениях.

Подчинение и эксплуатация народов иностранному господству и игу соглашением определено как нарушение основных прав человека, противоречащие Уставу Организации Объединенных Наций, и препятствующие развитию сотрудничества и установлению стабильности и порядка во всем мире. Было закреплено право народов на свободное установление своего политического статуса и путей своего экономического, социального и культурного развития, в соответствии с правом народов на самоопределение, закрепленного ранее в статье 1, вступившего в силу в 1945 году, Устава ООН.

Вопросы правопреемства новых независимых государств урегулированы статьями 16-30, объединенные в части III Венской Конвенции о правопреемстве государств в отношении международных договоров 1978 года.

Положения статей основаны на общепризнанных принципах международного права, закрепившие право народов свободно определять свою судьбу. Таким образом, договоры, подтверждающие зависимость колониальных стран прекратили свое существование. Данное обстоятельство закреплялось как соглашениями между новыми членами и бывшими метрополиями, так и односторонними декларациями вновь образованных независимых государств.

К примерам можно отнести Договор о дружбе и сотрудничестве между Французской Республикой и Королевством Лаос, по которому Франция признала Лаос независимым и суверенным государством, которое было принято в 1953 году.

На основании статьи 1 соглашения новое независимое государство признало обязательность для себя положений международно-правовых актов, заключенных ранее от имени Королевства Лаос. Таким образом, правопреемство связано с заменой новым государством всеми правами и обязательствами Французскую Республику, в отношении договоров, которые были приняты от ее имени бывшей метрополией.

В Венской конвенции о правопреемстве государств в отношении договоров определены сферы применения Конвенции, а также случай, не входящий в сферу ее регулирования. В частности, согласно статье 11 Конвенции правопреемство государств не затрагивают границ, установленных договором, и обязательств и прав, относящихся к режиму границ.

Что касается односторонних заявлений новых независимых государств, они могут включать в себя согласие государства-преемника продолжать прежние соглашения либо выразить свой отказ, заявив, что они не считают себя связанными с каким-либо соглашением, утвержденный в момент его нахождения под властью иностранного государства.

Также в пределах мирового сообщества наблюдалась практика отказа новыми независимыми государствами в отношении определенного круга договоров. Так Камерун и Нигерия в одностороннем порядке выразили свое согласие на обязательность для их вновь образованного государства только некоторых договоров.

При правопреемстве государств важно понимание дифференциации между многосторонними и двусторонними договорами. Согласие на правопреемство вновь образованного государства выражается в передаче уведомления депозитарию, в соответствии с которым устанавливается статус стороны договора. Исключения из этого правила являются случаи, когда договор не применяется к новому государству ввиду того, что его членство будет несовместимым с целью и объектом договора, либо коренным образом изменило бы условия договора.

Участие государства-преемника в договорах предшествующего государства, не вступивших в силу на момент правопреемства, урегулировано статьей 18 Конвенции. Так, из положения нормы вытекает, что государство преемник может выразить свое намерение стать членом многостороннего договора, не вступившего в силу, в случае если территория правопреемства государств является объектом соглашения. Данное

намерение сопровождается уведомлением новым государством о правопреемстве установить свой статус в качестве договаривающегося государства многостороннего договора, который не вступил в силу.

В случаях если из положений договора следует, что для участия в договоре необходимо выражения согласия участников международного договора, статус государства-преемника может рассматриваться в качестве участника международного соглашения лишь при наличии такого согласия.

Подводя итоги можно заключить, что особая значимость и многогранность правопреемства государств в международном праве привела к кодификации правил реализации данного института.

В вопросах регулирования института правопреемства применяются как положения межгосударственных договоров, так и нормы международных обычаев, как признание всеобщей практики государств.

Рассматривая институт международного права в формулировке двух конвенций, можно подытожить, что Конвенция о праве международных договоров 1969 года и Конвенция о правопреемстве государств в отношении договоров 1978 года, являются синтезом международной практики, рассматриваемый в качестве международной законодательной базы в вопросах регулирования института правопреемства в международном праве.

На сегодняшний день в качестве основного международно-правового документа, нормы которого, все-сторонне регламентируют реализацию института правопреемства государств в отношении международных договоров, является Венская конвенция о правопреемстве государств в отношении договоров, принятая в 1978 году.

Положения международного соглашения можно резюмировать следующим образом:

Конвенция, в первую очередь, закрепляет концепцию *tabula rasa*, признанная в качестве принципа международного права, устанавливающая отсутствие обременений обязательствами вновь образовавшегося государства своим предшественником перед другими государствами. Тем самым, закрепив право вновь образованного государства самостоятельно определять обязательность для себя международно-правовых актов, принятых ранее государством-предшественником.

Данный международно-правовой акт, закрепивший нормы, направленные на регулирование реализации института правопреемства государств, основан на общепризнанных международных принципах Устава ООН, характеризующиеся общепризнанной юрисдикцией в отношении международных договоров, принимаемые участниками международного сообщества.

Источники:

1. *Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года* // Официальный сайт ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml;

2. *Международное право : учебник для бакалавров / А. Н. Вылегжанин ; отв. ред. А. Н. Вылегжанин. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2012. — 904 с. — (Бакалавр. Академический курс). — ISBN 978-5-9916-1769-7;*

3. *Устав ООН 1945 года* // Официальный сайт ООН. URL: <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

4. *Венская конвенция о правопреемстве государств в отношении договоров от 23 августа 1978 года* // Официальный сайт ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/states_succession.shtml.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE SERVICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Mussin Kuat Saniyazdanovich

PhD degree, Associate Professor of the Chair of the Constitutional and International Law of KarSU named of E.A.Buketov, Karaganda city

Түйін: Мақалада еліміздің Қарулы күштерді реформалау кезеңінде баламалы қызмет өтеудің теориялық құқықтық мәселелері баяндалған. Автор Қазақстан Республикасындағы келісім-шарт, міндетті әскери қызметпен қатар баламалы әскери қызмет те отанды қорғаудың белгісі және ол оның әрбір азаматының қарызы мен міндеті деп санайды. Осыған орай автор әлемдік тәжірибеге сүйене отырып теориялық- құқықтық сараптама жасаған.

Резюме: В статье излагаются теоретические правовые вопросы альтернативной службы в период реформирования страны Вооруженных Сил. Автор в Республике Казахстан считает, что альтернативная военная служба наряду с обязательной военной службой является признаком защиты родины и является долгом и обязанностью каждого гражданина его страны. В этой связи автор сделал теоретическую правовую экспертизу, основанную на международном опыте.

Summary: The article outlines the theoretical legal issues of alternative service in the period of reforming the country's Armed Forces. The author in the Republic of Kazakhstan believes that an alternative military service along with compulsory military service is a sign of protecting the motherland and is a duty and duty of every citizen of his country. In this connection, the author made a theoretical legal expertise based on international experience.

Every citizen of any state has the same rights, freedoms and duties. Rights are aimed at obtaining certain benefits, and the tasks are directed to the direct or indirect use of these benefits, as well as to protect them.

During the Reform of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to coordinate various types of services. In addition to compulsory military service, the world practice shows that contracts and alternative civilian service can also be successfully implemented [1].

Everyone in the Republic of Kazakhstan guarantees freedom of conscience. But, like other rights, it is subject to certain restrictions necessary to protect laws, public order, rights and freedoms of others. In accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the most active type of military service is the protection of the motherland - its duty and duty of every citizen.

In some cases, the state competes with its citizens by using an alternative service institution (Greece, Portugal). The Institute for Alternative Services is a guarantee of the exercise of the right to freedom of conscience.

The essence of the alternative service is to allow citizens who refused to reimburse their military service in the prescribed manner for religious beliefs or in other situations stipulated by law to replace the deserved or socially useful work for the minimum wage in military service.

There are different names for alternative service (civil, substituting, non-military, non-military, labor), but they are equal in their meaning and largely depend on national legal systems. The term "alternative service" was first mentioned in 1985 by Mr. Adi and C. Muban-Chpia in "Records of the Conscientious Objection to Military Service". The legal formulation was adopted by the United Nations Commission on Human Rights in 1989 with the adoption of the resolution "Refusal to renounce military service for reasons of conscience".

Refusal of military service in international law is recognized as a waiver of military service for reasons of conscience. Such refusal should be based on genuine religious or sectarian ethics.

There is a system of compulsory military service, and the laws of foreign countries that allow citizens to refuse military service recruits to surrender their legal basis, primarily religious, as well as philosophical, ethical, integrity and service in the armed forces against other beliefs must prove that maturity. In addition, partial withdrawal from military service is also recognized [2].

First, the Constitution of the Republic of Kazakhstan the right to an alternative service to replace the civil service, military service, regardless of the law, but its specific rules (Article 24 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and others) guarantees citizens the right to free choice of activities [3].

Secondly, there is a goal of mobilization for the army in Kazakhstan. In this regard, new requirements arise for the procedure for inviting the army and forming such an army.

Thirdly, the public service or some types of legislation (law enforcement or rescue services) on a structural basis to predict the possibility of creating such a service in all its forms and no real help. The relevant law provides for consideration of the peculiarities of the status of employees in the same type of activity.

The meaning of the scientific component of understanding and organization of alternative service, its construction increased in the late XIX century. As a social component, Kazakhstan will study the concept of alternative service. However, the difficulties and problems encountered in the implementation of this procedure indicate a theoretical and methodological study of the issues of alternative service. The main methodological problems of the alternative service are beyond its limits. A conceptual view of this type of care depends on changing the state of vision. If we think that the state is primarily a means of organizing people's lives, then only an alternative service can be realized.

Considering these trends in the development of the state, as well as the beginning of the reform of the Armed Forces, we are looking for new priorities in this area.

An alternative service should be considered as the main type of public service. This means only work at state enterprises and institutions. As an element of the social structure, this type of activity has several characteristics, such as a social institution:

- This means a field of professional activity that is socially useful. This service is aimed at ensuring the interests of the state in all its content, types and methods. An alternative service is considered as a result of the development of social processes and the social institution of functioning of the state based on common interests. The main difference here is in non-governmental activities based on social grounds and personal interests;

- The social nature, meaning and purpose of alternative service determine its functionality. In the case of a legal and social state, the functioning of an alternative service is at its own discretion the process of exercising the right to free choice of business. The concept of this kind of activity is based on the right of everyone to benefit society and the state, that is, to social, economic, civil service, the right to choose the most important sphere of society and the state, such as military service;

- The constitutional rhetoric "the person whose rights and freedoms is the most valuable treasure" will become the defining line of the organization of alternative service.

The first questions to be resolved are:

1. If the right to choose a service is allowed, there is a formal characteristic of legal significance (for example, registration of a religious association and its membership, other evidence of religious beliefs);

2. There is a need to identify the possible link between the diversity of alternative service and the knowledge and skills needed for mobilization training, alternative service;

3. The term of the alternative service and the procedure for its repayment.

Changing military service to the alternative service (professional activity) of the invited people increases the possibility for departments to ensure high economic efficiency of the use of human resources.

Alternative service is a kind of military service. Alternative service is not a matter of military service or military oath, possession of weapons, use or purpose that is not related to the production of weapons, military equipment or military equipment that has a reputation for public debt and can not be appealed in its reputation.

According to Amnesty International (a prominent international organization whose main role is to conduct political prisoners' campaigns to prevent the death penalty), "must be close to military service for alternative service"

It is believed that the alternative service lasts more than a few months after military service, but is punishable by mandatory punishment.

In the law of some states (for example, in Portugal), the duration of the equivalent service was greater than the military one.

Based on this law, it is possible that during the performance of certain complex technical work a citizen will be able to switch to an alternative service and prepare for it. In world practice, the duration of alternative service and the duration of military service are rarely rare [4].

The place of alternative service, along with the length of time, causes a problem. In the theory of alternative service, there are principles of extraterritorial and territorial transition. An exceptional service is the fact that citizens can not provide an alternative service in the area of providing alternative services (if this change does not occur due to natural disasters) or economic viability.

The transition to an alternative service is carried out according to the list of jobs, professions, and services approved by the Government of the Republic of Kazakhstan. In addition to the Law on Alternative Service, it requires a number of important documents to track the alternative service, otherwise it is a "legal" issue that may constitute a violation of the citizen's right.

Alternative care can be provided in the following main civilian divisions:

- work in the field of health (work in hospitals, hospitals, orphanages, kindergartens, nursing homes, places where people with mental disabilities, ambulances and much more)

- in the field of education (teaching, administrative and domestic assistance, work with parents and children, etc.),

- in the social sphere.

One should consider the legitimate possibility of alternative service to use as a legitimate opportunity to protect both civilian and unarmed weapons.

In some cases, support for the transfer of military service to the alternative service was supported in Kazakhstan. Such reforms in the country allowed the state to differentiate public values.

In the 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan, a person, his rights and freedoms were declared as the most important value. Our state recognized the human rights and fundamental freedoms of people and citizens at the global level and recognized the legal status of people and citizens, recognizing the participation of world and legal norms in domestic law. Successful military reform requires that its composition be released from its inalienable functions. Those who refused military service are organizing the aggregate status of the workforce,

solving economic and social problems.

List of used literature:

1. Musin K.S. *Alternative service is a form of military service and development of the Republic of Kazakhstan. Science and Education in the Modern World: Materials of the International Scientific and Practical Conference. - Except: Bolashak-Baspa, 2015. - B. 162-166.*

2. Musin K.S. *Partnership of the Republic of Kazakhstan with foreign countries in the field of military security. Bulletin of Karaganda University. - A series of rights. - 2013. - №2. (70). - B. 39-47.*

3. *The Constitution of the Republic of Kazakhstan. 30.08.0995j*

4. *Kostenyuk V. About the alternative servo // Foreign military review.-2008.-? 6.-P.34-36.*

ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРЫ ҚАЗАҚСТАН БАЛАЛАРЫН АСЫРАП АЛУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мирамбаева Гульназ Жумакановна

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
құқық магистрі, аға оқытушы

Түйін: Бұл мақалада шетелдік азаматтардың қазақстандық балаларды асырап алуының құқықтық мәселелері қарастырылған. Осыған орай шетелдіктерге бала асырап алуға беру тәртібі, шетелдіктердің бала асырап алуына балалардың құқықтары мен мүдделері анықталып, осы мәселеге байланысты отандық нормативтік актілер мен халықаралық нормативтік актілер зерттелген.

Резюме: В данной статье рассматриваются правовые вопросы усыновления детей Республики Казахстан иностранцами, а также порядок усыновления детей иностранцами, права и интересы детей при усыновлении иностранцами. В данной статье были исследованы национальные нормативные акты и международные нормы.

Summary: This article examines the legal issues of adoption of children of the Republic of Kazakhstan by foreigners, as well as the procedure for the adoption of children by foreigners, the rights and interests of children when adopted by foreigners. In this article, national normative acts and international norms were investigated.

Заңнамада және заңды әдебиеттерде бала асырап алу асырап алушымен (оның туыстарымен) және асырап алынған баламен бала асырап алу актісі негізінде пайда болатын құқықтық қатынас болып танылады. Негізінен, бала асырап алу ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланың, отбасында тұру мен тәрбиелену және қорғауға ие болу құқықтарын жүзеге асыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңының 28 бабына сәйкес отбасында өсіріп-жетілдіру мен тәрбиелеу үшін жағдайлар жасау мақсатында ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен асырап алуға берілуі мүмкін [1].

Қазақстан Республикасы неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі 60-бабында да баланың өз ата-анасымен тәрбиеленуіне, оның мүдделерінің қамтамасыз етілуіне, жан-жақты жетілуіне, оның адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар екендігі бекітіледі [2].

Шетелдік азаматтар жыл сайын асырап алынған қазақстандық бала кәмелет жасқа толғанға дейін бала асырап алудан кейінгі есеп беруге міндетті. Қазіргі уақытта олармен аталған норма орындалуда. АҚШ азаматтары – 6406, Испания – 600, Бельгия – 343, Германия – 173, Канада – 167, Ирландия – 140, Франция – 131 баланы асырап алған. Негізінде шетелдіктер 1 жастан 3 жасқа дейінгі – 5892, 4 жастан 6 жасқа дейін – 1278, 7 жастан жоғары – 999 баланы асырап алды. Олардың 3978-і ұлдар және 4191-і қыздар. 90%-дан астам асырап алынған балалардың түрлі патологиялық аурулары бар. Шетелдіктер асырап алған балаларға қатысты қолданыстағы қазақстандық заңнамада шетелдіктер асырап алған бала 18 жасқа дейін біздің де азаматымыз болып қалатыны туралы арнайы норма бар және осыған орай еліміз бұл балаларға қатысты қос азаматтықты мойындайды. Яғни, шетелдіктер асырап алған бала кәмелет жасқа толғаннан кейін тұрақты тұратын елін өзі таңдауға құқылы [3].

Асыранды балалар жайындағы ұлттық ақпараттық қызметтің (АҚШ) мәліметінше, соңғы уақытта американдықтар 16396 шетел жетімдерін асырап алған. АҚШ азаматтары көбіне Қытай, Оңтүстік Корея, Гватемаладан, ТМД елдерінен – Ресей, Қазақстан, Украина мен Грузиядан бала асырауды әдетке айналдырған. АҚШ-тың өз ішінде жетімді асырап алу үшін әл-ауқаты жоғары отбасы болумен қатар, жергілікті полиция мен Федералдық тергеу қызметінің тексерісінен бастан-аяқ өту керек. Гаага конвенциясын ратификациялау шетелдік азаматтардың балаларымызды асырап алуға белсенді тарту үрдісі емес - ал шетелдік азаматтар асырап алған балалар құқықтарының қорғалуы мен бақылау мәселесін өркениетті шешу. Қазақстанның Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы Гаага Конвенциясын ратификациялау бала асырап алуға қатысты ұлттық заңнаманы халықаралық нормаларға сәйкес келтіруге мүмкіндік береді және халықаралық бала асырап алу мәселелерін реттеу үшін жасалған маңызды қадам болып табылады [4].

Ең маңызды конвенциялардың бірі болып, келесілері табылады:

- 1989 жылы 20 қарашада қабылданған БҰҰ ның «Бала құқықтар туралы» Конвенциясы;
- 1993 жылы 29 мамырда қабылданған «Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастығы туралы» Гаага Конвенциясы;
- 1967 жылы 24 сәуірде қабылданған «Бала асырап алу туралы» Европа Конвенциясы;
- 1980 жылы қабылданған «Халықаралық балаларды ұрлау азаматтық аспектісі туралы» Конвенциясы;
- 1989 жылы 20 қарашада қабылданған БҰҰ-ның «Бала құқықтары туралы» Конвенциясында бала (қыз баланы) асырап алудың жалпы қағидалары анықталған. 1994 жылы Қазақстан Республикасы бұл конвенцияға қосылған.

Конвенцияның 21-бабына сай:

- қатысушы мемлекеттер бала асырап алу кезінде, ең алдымен баланың мүддесі туралы есебімен қамтамасыз етіп отыру қажет;
- бала асырап алу, қолданылатын заңнамалары мен тәртіпке сай тек қана құзырлы билікпен жүзеге асырылуы қажет;
- басқа мемлекетте бала (қыз баланы) асырап алу, балаға күтім жасаудың альтернативті әдісі ретінде қарастырылуы мүмкін, егер бала жанұяның тәрбиесіне берілмесе немесе орналастырылмаса, егер бала туылған мемлекетте балаға кез келген қолайлы күтімнің жасалуы мүмкін болмаса;
- мемлекеттің ішінде бала (қыз баланы) асырап алуға қатысты қандай кепілдер мен нормалар қолданылса, дәл сондай нормалар мен кепілдер басқа мемлекетте баланы (қыз баланы) асырап алуды жүзеге асырған кезде қолданылуы қажет;
- басқа мемлекетте бала (қыз баланы) асырап алынған жағдайда, баланы орналастыру, сол тұлғаға қатысты ақталмаған қаржылық пайдаға әкелмеуін қамтамасыз ету үшін, мемлекет барлық қажет деген шараларды жасауы тиіс.

Конвенция асырап алынатын баланың мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету, оның негізгі құқықтарын құрметтеу және балаларды ұрлау, сату немесе олармен сауда жасаудың алдын алу, сондай-ақ екі мемлекет тарапынан бала асырап алу процесінің заңдылығын және баланың ең жақсы мүдделерін ескере отырып, баланы бала асырап алушылардың отбасына орналастыру және оның негізгі құқықтарын құрметтеу және балаларды ұрлау, сату немесе олармен сауда жасаудың алдын алуды бақылау мақсатында мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты дамытуға ықпал етуге шақырады [5,11].

Жіберуші елдің бала асырап алушылардың орталықтанған органдарынан мыналарды талап етеді:

1. Баланың шығу тегі туралы ақпараты бар есебін дайындау. (жеке басын, бала асырап алудың заңи мүмкіндігі, биографиялық мәліметтер, әлеуметтік қоршаған ортасы, жанұялық мәліметі, медициналық мәліметі, баланың ерекше қажеттіліктері мен жанұясы жайындағы мәліметті қоса алғанда)
2. Заңнамаға сәйкес, болашақта бала бұл ақпаратқа жіберілуі үшін баланың шығу тегі мен биологиялық ата-аналарының мәліметі туралы, медициналық ақпаратты сақтау қажет.
3. Жіберуші мен қабылдаушы мемлекеттер, бала асырап алумен байланысты заңсыз қаржылық пайданы болдырмау мен Конвенцияға қайшы келетін барлық тәжірибені жою шараларын қолдану қажет.

Орталықтандырылған есепте тұрған балаларды шетелдіктердің асырап алуына беру оларды азаматтығы мен тұратын жеріне қарамастан туыстарына, Қазақстан Республикасының аумағында және одан тыс жерде тұратын Қазақстан Республикасының азаматтарына тәрбиелеуге беру мүмкін болмаған жағдайда, орталықтандырылған есепке қойылған күннен бастап үш ай өткен соң жүзеге асырылады.

Осыған орай, Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы кодексінің 84 бабына сәйкес олардың жалғыз ата-анасы немесе екеуі де [2]:

- қайтыс болған;
- баладан бас тартқан;
- ата-ана құқықтарынан айрылған және олар қалпына келтірілмеген;
- баланы асырап алуға келісім берген;
- сот тәртібімен әрекетке қабілетсіз, хабар-ошарсыз кеткен деп танылған немесе қайтыс болған деп жарияланған;
- белгісіз болған жағдайда, балалар асырап алуға жатады.

Құжаттарға қойылатын талаптар: шетелдік агенттіктің сенімді адамы туралы мәліметтер жинақталған құжатта тегі, аты, әкесінің аты, туған жері мен күні, азаматтығы, төлқұжат деректері немесе жеке басын куәландыратын өзге құжаттың деректері, тұрғылықты мекенжайы, салық төлеушінің нөмірі (бар болса), білімі, қызметі туралы мәліметтер, байланыс телефондары көрсетіледі.

Сенімхатта мыналар: сенімхаттың берілген күні, орны, қолданыс мерзімі, сондай-ақ сенімхат берген адамның және көрсетілген сенімхатқа сәйкес нақты іс-қимылдарды жүзеге асыруға өкілетті адамның реквизиттері (лауазымы, Т.А.Ә., төлқұжат деректері, тұрғылықты жері) көрсетілуі тиіс. Егер сенімхат белгісіз мерзімге берілсе, онда шетелдік агенттік орналасқан мемлекеттің заңнамасынан мұндай сенімхаттарды беру тәртібі мен қолданыс мерзімдері туралы үзінді ұсынылуы қажет.

Бұдан басқа, сенімді адам Қазақстан Республикасының аумағында бала асырап алуға ықпал ету, сондай-ақ агенттік филиалының қызметін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен ұйымдастыру жөніндегі өкілеттіктерді иеленуі тиіс. Шетелдік агенттіктің сенімді адамы уәкілетті органға өтініш пен құжаттарды жеті данада (2 түпнұсқа және 5 көшірме) ұсынады және олар Қағидалар тармақтарында белгіленген талаптарға сай келуі тиіс. Құжаттар тиісті шет елдің мемлекеттік тілінде ұсынылады, сондай-ақ қазақ және орыс тілдеріне аударылады. Құжаттар топтамасының әр данасы аркалы тетігі бар жеке папкаға тігіледі. Папкаға салынған барлық парақтар жоғарғы оң жақ бұрышта араб сандарымен нөмірленеді. Әр папкада өзіне тіркелген құжаттардың ішкі тізімдемесі болуы тиіс. Аккредиттеу туралы рұқсат алғаннан кейін сенімді адам агенттік филиалын республика өңірлерінің біріндегі әділет органдарында тір-

кейді. Құқықтық тіркелуі туралы құжаттардың көшірмелері Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Балалардың құқықтарын қорғау комитетіне ұсынылады [6].

Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын ұл (қыз) балаларды халықаралық асырап алу рәсімі Қазақстан Республикасының қолданыстағы бала асырап алу рәсіміне сәйкес, Қазақстанның азаматы болып табылатын баланы асырап алуға үміткер шетел азаматтары, ҚР уәкілетті қамқоршы және қорғаншылық органдарына біздің елдің дипломатиялық және консулдық мекемелері арқылы өтініш білдіреді және келесі қажетті құжаттарды ұсынады:

1. баланы асырап алу ниеті туралы жазбаша өтініш;

2. қамқоршылық және қорғаншылық органдары немесе мемлекеттік лицензия негізінде осындай қызмет түрлерін жүзеге асыратын агенттіктер беретін, ықтимал асырап алушылардың жеке адамгершілік саналары туралы есеп;

3. қаржылық жағдайы туралы анықтама;

4. отбасылық жағдайы туралы анықтама;

5. денсаулық жағдайы туралы анықтама.

6. шетел мемлекетінің құзырлы органдарының бала асырап алуға рұқсаттары;

7. асырап алынған балаға шетел мемлекетіне келу және тұрақты тұру рұқсаты.

Қолдау хат материалдарын қарау барысында басқа да құжаттар талап етілуі мүмкін.

Мәселен, асырап алуға кандидаттардың азаматтығы әр түрлі болған жағдайда, олар асырап алуға екі мемлекеттің құзырлы органдарынан қосымша рұқсат, сондай-ақ, ерлі-зайыптылар азаматы болып табылатын елдерге асырап алынған балаға келу және тұру рұқсатын алулары қажет. Сонымен қатар, Қазақстанның азаматы болып табылатын баланы асырап алу және балаға келу мен тұру рұқсаты, бала асырап алу мәселесімен айналысатын мемлекеттік органның кепілдік хаты ретінде орындалатын болса, жеткілікті.

Барлық аталған құжаттар мемлекеттік немесе орыс тілдеріне аударылған және ресмилендірілген немесе апостильденген болулары қажет.

«ҚР азаматы болып табылатын балаларды асырап алуға ниет білдіруші шетел азаматтарын есепке алу туралы» ережеге сәйкес, шетелдердегі Қазақстанның консулдық мекемелерінде шетел азаматтарын арнайы есепке тұрғызу жүргізіледі [63].

Қолдау хат материалдары қамқоршылық және қорғаншылық органдарға жіберіледі. Ол жерден асырап алу мүмкіндігі туралы жауап алынған кезде, мемлекеттер арасында визалық режим болса, ҚР дипломатиялық немесе консулдық мекемесі шетелдікке елге келу үшін арнайы виза береді. Бұл виза тек Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің немесе оның облыстық департаменттерінің шақыру хаттары негізінде берілуі мүмкін. Визалардың басқа санаттары бойынша (мысалы: туристік, іскерлік) асырап алу мақсатымен Қазақстанға келуге рұқсат етілмейді.

Қазақстанға келгеннен кейін екі аптадан кем емес мерзім ішінде шетелдіктер баланы таңдап, онымен тікелей қатынас орнатуға міндетті (баламен және оның қылықтарымен жеке танысу).

Баланы асырап алуға ниет білдірген тұлғалардың өтініштері бойынша, асырап алу сот арқылы жүргізіледі. Бала асырап алу жөніндегі істердің қаралуын, сот ерекше өндіріс тәртібінде, Қазақстан Республикасының азаматтық іс-жүргізу заңнамасында көзделген ережелер бойынша жүргізеді.

Соттың түпкілікті шешімі шыққаннан кейін, Қазақстанның АХАЖ және көші-қон органдарында асырап алынған балаға асырап алу және туу туралы куәліктер, сонымен бірге, ҚР ұлттық паспорты ресімделеді.

Балаларды консулдық есепке алу олар Қазақстан Республикасынан тысқары кеткенге дейін ҚР Сыртқы істер министрлігінде жүзеге асырылады. Балаларды консулдық есепке алған үшін Қазақстан Республикасының салық заңнамасымен бекітілген мөлшерде консулдық алым алынады. Балаларды есепке алу үшін асырап алушылар төмендегі құжаттарды ұсынады:

1. асырап алынған ұл (қыз) баланы консулдық есепке алу туралы өтініш;

2. балаларды есепке алудың толтырылған жеке карточкасы;

3. баланың 2 фотосуреті;

4. ішкі істер органдарының шетелде тұрақты тұру орнына жол жүруге арналған рұқсат жазбасы бар ҚР ұлттық паспорты;

5. ұл (қыз) баланы асырап алушылардың жеке басын куәландыратын құжаттардың нотариалданған көшірмелері;

6. нотариалды түрде куәландырылған баланың туу туралы және ұл (қыз) баланы асырап алу туралы куәліктердің көшірмелері [40,55].

Балаларды есепке алу процесіне, асырап алушылардың міндетті түрде жеке қатысуы оларды азаматтық және азаматтық процесік заңнамасында құқықтары мен міндеттері белгіленген өкіл ұстау құқығынан айырмайды. Мұндай жағдайда асырап алушылар өздерінің өкілдеріне нотариалды куәландырылған сенім хат берулері қажет.

Паспортында есепке алынғандығы туралы ҚР Сыртқы істер министрлігінің мөртаңбасы болған жағдайда қосымша консулдық мекемеде тіркелгендігі туралы мөртаңбаны қою талап етілмейді. Балалардың Қа-

зақстаннан кетуін паспорттың ҚР ішкі істер органдарының шетелде тұрақты тұруға кетуге арналған рұқсат жазбасы, сондай-ақ ҚР СІМ есепке алынғандығы туралы мөртаңба болған жағдайда асырап алушы ата-аналар жүзеге асырады.

ҚР Сыртқы істер министрлігі баланың есепке алынғандығы туралы оның одан ары тұратын мемлекетіндегі Қазақстанның дипломатиялық өкілдігіне немесе консулдық мекемесіне хабарлайды.

Асырап алынған ұл (қыз) баланың тұрғылықты орны өзгерген жағдайда, асырап алушылар бұл туралы аталған баланың есепте тұрған консулдық мекемеге ҚР азаматы – асырап алған ұл (қыз) баланың тұрғылықты орны өзгергендігі туралы жазбаша хабарлама арқылы хабарлайды. Бұл рәсім Қазақстанның азаматы болып табылатын баланың тұрмыс жағдайы мен тәрбиесі жөнінде хабардар болу үшін және қажетті жағдайда оған көмек көрсету үшін қажет (жоғалтылған құжатты қалпына келтіру, жаңа төлқұжат беру, төлқұжат мерзімін ұзарту және т.б.) [5,61].

Сонымен қорыта келгенде, шетел азаматтарымен асырап алынған бала ҚР заңнамасына сәйкес 18 жасқа толғанға дейін ҚР азаматтығын сақтайтынын есте сақтау қажет. Аталған баланың ҚР азаматтығынан шығуына тек оның кәмелеттік жасқа толғаннан кейін және оның ниеті бойынша жол беріледі. Осыған сәйкес, баланың Қазақстанға келуі мен кетуі тек ҚР азаматының паспорты негізінде ғана жүзеге асырылуға тиіс.

Шетел азаматтары Қазақстаннан баланы асырап алғанда, оның болашағы үшін өздеріне үлкен жауапкершілік алады. Асырап алынған бала ҚР азаматы болып табылатынын біле тұра, шетел азаматтары өз мемлекетінің заңнамасына және Қазақстанның заңнамасына құрметпен қараулары қажет және аталған заңнамада белгіленген барлық талаптарды орындаулары тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы* // <http://online.zakon.kz>
2. *«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2014.17.11.берілген өзгерістер мен толықтырулармен)* // <http://online.zakon.kz>
3. *Winner of the SLS Annual Conference Best Paper Prize 2015: Towards an understanding of the basis of obligation and commitment in family law Автор: Douglas, Gillian LEGAL STUDIES Том: 36 Выпуск: 1 Стр.: 1-19 Опубликовано: MAR 2016*
4. *Гаагская конвенция 1993 года «О защите детей и международном сотрудничестве в области межгосударственного усыновления»* // <http://online.zakon.kz>
5. *Имашев Б. Бітіспейтін кісі, шешілмейтін дау болмас // Заң. – № 7. – 2013. – Б. 10-14*
6. *Семейное право: Практикум / Т.Д. Карпушина, С.А. Бінтымаков.- Алма – Ата: «КазГЮУ», 2002. – 118 с.*

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ МЕН ҚАДАҒАЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мергенбаев Ержан Пернеханұлы

з.ғ.к., аға оқытушы

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы, Қазақстан.

Пошанов Нұрсұлтан Нұрбайұлы

Құқықтану мамандығының 3-курс докторанты,

Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан қаласы, Қазақстан.

***Түйін:** Бұл мақалада қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың мен қадағалау түсінігі қарастырылады. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдардың экологиялық бақылау және қадағалау жайлы пікірлері қарастырылған.*

***Резюме:** В данной статье рассматривается понятие экологического контроля и надзора в области охраны окружающей среды. А также мнения ученых об экологическом контроле и надзоре.*

***Summary:** This article about the concept of environmental control and supervision in the field of environmental protection. And also, the opinions of scientists about environmental control and supervision.*

Заң әдебиеттерінде, мемлекеттік экологиялық бақылау мемлекеттік басқарудың басты функцияларының бірі ретінде қарастырылады. Яғни, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету мақсатында, атқарушылық билікті жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың құзыретіне кіретін атқарушылық-әкімшілік қызмет ретінде жалпылама түсіндіріледі. Мұндай пайымдау, қоршаған орта мен табиғи ресурстарды басқаруды ұйымдастыру барысындағы атқарушы билік органдарының жетекші ролін дұрыс көрсеткенімен, экологиялық қатынастар саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық сипатын, функционалдық бағыты мен негізгі ерекшеліктерінің мәнін ашып көрсетпейді. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық, әкімшілік-саяси өмірінің барлық бағыттары басқарылуға жатады. Сонымен бірге, басқару қызметі билік құзыретінің саяси-құқықтық негіздеріне және басқарылатын объектінің ерекшеліктеріне байланысты өзінің негізгі пәндік ерекшеліктеріне ие болады. Табиғи ресурстар – мемлекет егемендігі мен қоршаған ортаның материалдық негізі ретінде және адамдардың өмір сүру ортасы ретінде ерекше құқық объектілері болып табылады. Өйткені, табиғи ресурстар - «адам-қоғам-табиғат» әлеуметтік жүйесіне жатады. Объектілердің жариялылығы табиғи ресурстарға деген құзыретіне қарамастан, қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану іс-әрекеттеріне мемлекеттің ықпал етуін туындатады.

Қоршаған ортаны қорғаудың объективті қажеттілігі табиғи ресурстарға монополиялық мемлекеттік меншік жағдайында, олармен жұмыс істеудің табиғи заңдылықтарын есепке ала отырып, мемлекеттік органдардың шаруашылық функцияларынан бақылаушы өкілеттіктердің салыстырмалы түрде бөлінуін талап етті.

Қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы басқару институты экологиялық құқықтың іргелі институттарының бірі болып табылады. Оның ғылыми дамуы табиғат қорғау құқығы және табиғатты құқықтық қорғау туралы алғашқы идеялардың пайда болуымен бір мезгілде басталды. Оның заңнамалық базасы біршама ертерек яғни, мемлекеттік басқару органдарының жүйесінде табиғи ресурстарды пайдалану мен табиғат объектілерін қорғау мәселелерін бақылайтын органның пайда болуымен бірге қалыптаса бастады.

XX-ғасырдың 50-жылдарының соңы мен 60-жылдарының басында кешенді табиғат қорғау теориясының пайда болуымен қатар, кешенді табиғат қорғау саласында басқару жүйесін құру туралы алғашқы ғылыми идеялар пайда болды.

О.С.Колбасов «Экология: саясат-құқық» атты монографиясында мемлекеттік басқаруды - «Кеңес үкіметінің алдына қойған және заңнамада көзделген мақсат-міндеттерді іс жүзіне асыру жөніндегі құзыретті мемлекеттік органдардың қызметін ұйымдастыру» деп түсіндірді [1, 176]. Ал, «Социализм және қоршаған ортаны қорғау» (1979 ж.) атты ұжымдық монографияда мемлекеттік басқаруды – «қоршаған орта мен қоғамның өзара қарым-қатынасына әсер ететін, тұрмыстың және қоғамдық өндірістің өмірлік маңызды тұстарына мемлекеттік ықпал ету іс-шараларының жүйесі» деп көрсетеді [2, 181].

А.И.Жмотов «КСРО-да табиғат қорғауды мемлекеттік басқару» атты монографиясында мемлекеттік басқаруды – «мемлекеттік атқарушылық-әкімшілік органдардың қызметін іс жүзінде ұйымдастыру» деп айқындады [3, 23].

Іс жүзінде барлық ғалымдардың көзқарасы бірдей болды. Яғни, табиғат қорғау саласын басқару (қоршаған ортаны, т.б.) – Кеңес үкіметінің табиғат қорғау саласындағы функцияларын жүзеге асырудың маңызды құралы болып табылады [4, 100].

Табиғат қорғау саласын мемлекеттік басқарудың анағұрлым жалпылама түрдегі анықтамасын А.И.Жмотов былай берді: «басқарылатын объектілерге байланысты болатын басқару функцияларының кешені» [3, 24].

Ғалымдар тарапынан қызығушылық танытқан саланы басқару (оның мазмұны және терминдермен толықтырылуы), сол саланың объектілері, функциялары, қағидалары арқылы анықталды.

Қандай объектіге байланысты басқару қызметі пайда болса – сол басқарылатын объекті деп түсіндіріледі.

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан келіп шығатыны, басқару қызметі мыналардан тұрады: табиғат қорғау, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық-экономикалық жүйені, қоршаған (табиғи) ортаның сапасын қорғау, табиғат қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану.

Соңғы тұжырымдама кең мағынадағы табиғат қорғау түсінігімен байланысты. Кең мағынадағы табиғат қорғау деп отырғанымыз – табиғат қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану барысындағы экологиялық-құқықтық зерттеулердің даму кезеңі мен қазіргі таңдағы адамзат пен басқа да объектілердің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. «Табиғат» және «қоршаған табиғи орта» ұғымдарының терминологиялық ұқсастықтарын ескере отырып, экологиялық-құқықтық әдебиетте анықталған басқарудың төрт объектісін бөліп көрсетуге болады. Олар: табиғат, қоршаған орта, қоршаған ортаның сапасы және экологиялық-экономикалық жүйе.

Ю.С.Шемшученко қоршаған ортаны қорғау саласын мемлекеттік басқару аясында жүзеге асырылатын қайта құруды қолайлы экологиялық жағдайды сақтау мен ұтымды табиғат пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында, «адам - қоғам - қоршаған орта» жүйесінің қарым-қатынасын қайта құруға бағытталған деп атап көрсетті [5, 8].

Автордың пікірі бойынша, демократиялық өзгерістер байқалды. Яғни, жаңадан бекітілген тәсіл бойынша басқарудың кең мағынасы, тек қана «жоғарыдан-төмен» қарай (басшылықтың ерік-жігерін білдіретін қатынастар) ықпал ету емес, «төменнен-жоғары» қарай (басқарылатын тұлғалардың басқарушыларға ықпалы) ықпал етуді де қамтиды [5, 12].

И.Ф.Панкратов табиғат пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқаруды қоғамдағы әлеуметтік басқарудың құрамдас бөлігі ретінде анықтады [6, 97-98].

Ю.С.Шемшученко қоршаған ортаны қорғау саласындағы басқарудың мәні «адамдардың өмірі мен қызметіне қолайлы экологиялық жағдайды қамтамасыз ету мен қоршаған орта сапасын бақылау жөніндегі сан-қырлы ұйымдастыру жұмыстарын және қоршаған ортаны қорғау заңнамасын іске асырудан тұратын мемлекеттің экологиялық функцияларын жүзеге асыру» болып табылады деп, ерекше атап көрсетті [7, 130].

Авторлар экологиялық басқаруды оның объектілері, функциялары және қағидалары арқылы қарастырды.

Сонымен қатар, Ю.С.Шемшученко осы саладағы мемлекеттік басқару объектісі дегеніміз не? деген сұрақтың төңірегінде құқықтанушылардың арасында бірлік жоқ екендігін атап өтті. Кейбір жағдайларда, объекті деп - қоршаған ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласындағы қызмет аталса, ал кейде, табиғат немесе қоршаған орта объекті деп аталды. Ал, үшінші бір жағдайларда, қоршаған ортаның сапасы және тағы басқалар объекті деп көрсетілді [5, 9].

Ю.С.Шемшученко басқару объектілерін екі топқа жіктеді: бастапқы және қосымша объектілер.

Бастапқы объектілерге: төменгі тұрған мемлекеттік басқару органдарының (басқарылатын) жоғары тұрған мемлекеттік органдарға (басқарушы) бағыныштылығы жатады. Ал, қосымша объектілерге: қоршаған орта және оның алуан түрлілігі, дәлірегі - осы ортаның сапалы жағдайы.

В.В.Петровтың қоршаған табиғи ортаның сапасын басқару жүйесін жетілдірудің қажеттілігі жөніндегі пікірін қолдай отырып, Ю.С.Шемшученко «қоршаған орта сапасын мемлекеттік басқару, оны қорғаудың негізгі тетігі болып табылады» деп, атап көрсетті [5, 10].

Ю.С.Шемшученко «табиғат пайдаланудың барлық процесіне ғылыми негізделген түрде әсер етуге, адамның қоршаған ортасының қолайлы сапасын қалыптастыруға жан-жақты ықпал етуге» арналған басқару жүйесінің жаңа моделін қалыптастыру туралы мәлімдеді.

Ол қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік басқарудың сапалы жаңа қағидалары негізінде жұмыс істейді. Атап айтқанда:

- мемлекеттік басқарудың ведомстволық актілердің (пайдалану жөніндегі нұсқаулық, бұйрықтар және т.б.) негізінде емес, керісінше, заңға сәйкес қатаң құқықтық негізде жұмыс істеуі;
- азаматтардың мемлекет алдындағы жауапкершілігі ғана емес, сондай-ақ мемлекеттің де азаматтар алдында жауапкершілікте болуы;
- табиғатқа деген тұтынушылық қарым-қатынастың ескі психологиялық көзқарасын бұзу және табиғатқа ұқыптылықпен қарау көзқарасын қалыптастыру.

Ю.С. Шемшученко қоршаған ортаны қорғау саласындағы басқару қызметінің тиімділігінің басты критерийі ретінде, қоғам үшін қажетті қоршаған орта сапасының бағытындағы өзгерістер деңгейін атады [5, 8].

Қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік басқару институтын дамыту кезінде кеңестік кезеңнің соңындағы экологиялық-құқықтық зерттеулердің рөлі туралы айтар болсақ, осы кезеңде қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастырудың негізі бұрынғыдан да жоғары, сапалы, жаңа қағидаларға негізделгенін атап өткен жөн.

Нарықтық экономиканы құруға байланысты экологиялық басқарудың жаңа жүйесін қалыптастыру жалға суда.

Қоғам мен табиғат арасындағы өзара қарым-қатынас саласындағы қатынастарды реттеудегі жаңа кезеңнің басты ерекшелігін С.А.Боголюбов атап көрсетті. Ол: «қоршаған ортаны қорғаудың басым түрдегі әкімшілік әдістерінен экономикалық әдістерге көшу, бұл – қоршаған ортаны ластаудың алдын алуға және экологиялық процестерге нарықтық құралдардың ықпал ету әсерін арттыруға алып келеді» деп түсіндірді.

И.Ф.Панкратов табиғат пайдалануды және қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік басқарудың келесі функцияларын атап өтті: басқару, есепке алу, жоспарлау, нормативтік актілерді жариялау және оларды қолдану, мемлекеттік органдардың ұйымдастырушылық жұмысы, бақылау, қадағалау [6, 97-98].

Алғашқы кезеңдегі қоршаған ортаны қорғау саласындағы бақылау теориясын дамыту, сөзсіз В.В.Петровқа тиесілі болды. Ғылыми-зерттеу жұмыстарында және оқу әдебиеттерінде ғалым екі жақты терминді қолданды - табиғат қорғаушы бақылау (природоохранный контроль) [8, 77].

Экологиялық бақылаудың өзін В.В.Петров былай анықтады: қоршаған табиғи орта мен оның жекелеген объектілерінің жағдайын және өзгерістерін байқауға, табиғат қорғау іс-шаралары мен жоспарларының орындалуын тексеруге, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға, қоршаған ортаны сауықтыру мен табиғат қорғау заңнамасын сақтауға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық іс-шаралар жиынтығы [9, 126].

«Табиғатты құқықтық қорғау» және «КСРО-дағы табиғатты құқықтық қорғау» деп аталатын 80-жылдардың басындағы оқулықтарда экологиялық бақылау объектілері былай аталды:

- табиғи орта, оның жай-күйі, шаруашылық қызметтің әсерінен оның өзгеруінің тікелей және ұзақ мерзімді салдары;

- табиғатты қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және молықтыру, қоршаған ортаны сауықтыру жөніндегі жоспарлар мен іс-шараларды жүзеге асыру барысындағы министрліктер мен ведомстволардың, кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің қызметі;

- табиғат қорғау туралы заңнаманы сақтау [9, 127].

А.И.Жмотов мемлекеттік бақылаудың түрлерін, оны жүзеге асыратын органдарға байланысты былай жіктеді: өкілдік, халықтық, ведомствошілік, соттық бақылау [3, 31].

В.В.Петров табиғат қорғау саласындағы бақылауды табиғат қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану функциясының бір көрінісі ретінде қарастырды. Сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік құқықтық актілердің орындалуының тиімділігіне кепілдік беретін қоршаған табиғи орта сапасын қамтамасыз етудің құқықтық тетігінің бір бөлігі ретінде қарастырды [9, 127].

80-жылдардың басындағы оқулықтарда В.В.Петров экологиялық бақылаудың келесі түрлерін бөліп көрсетті: ақпараттық (информационный) бақылау, ескертуші (предупредительный) бақылау, жазалаушы (карательный) бақылау.

Г.И.Осипов экологиялық бақылауды қоршаған ортаны қорғау саласында табиғатпен өзара қарым-қатынас кезінде қоғаммен жүзеге асырылатын бақылау ретінде анықтады. Сондай-ақ, экологиялық бақылау түсінігіне - табиғатты құқықтық қорғаудың ажырамас бөлігі; мемлекеттің экологиялық функциясының көрінісі; және де қоршаған орта сапасын басқару тетігінің элементі ретінде көрініс табатын үштік тұжырымдаманы жатқызды.

В.В.Петровтың пікірін ұстана отырып, Г.И.Осипов экологиялық бақылау объектілері ретінде төмендегілерді қарастыруды ұсынды: қоршаған табиғи ортаның жай-күйі және оның жекелеген компоненттері; табиғат қорғау және табиғатты ұтымды пайдалану жөніндегі жоспарлар мен іс-шараларды жүзеге асыру; табиғат қорғау туралы заңнаманы сақтау.

Бірінші кезеңмен салыстырғанда Г.И.Осипов «шаруашылық объектілерін салу және пайдалануға беру бойынша жоспарлар мен жобалау құжаттамаларын әзірлеуді» енгізу арқылы экологиялық бақылау объектілерінің тізімін толықтырды.

Г.И.Осиповтың пікірінше, экологиялық бақылау жүйесі бес элементтен тұрады: қоршаған ортаның мемлекеттік мониторингі; мемлекеттік экологиялық бақылау, ведомстволық экологиялық бақылау, өндірістік экологиялық бақылау және қоғамдық экологиялық бақылау [10].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдардың атқарушылық және әкімшілік қызмет бағыттарын тиісті институционалдық және құрылымдық қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан әрқашан қолдау көрсетілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Колбасов О.С. *Экология: политика-право*. – М.: Наука. 1976. – с. 176.
2. Колбасов О.С. *Социализм и охрана окружающей среды*. – М.: Юрлит. 1979. – с. 181.
3. Жмотов А.И. *Государственное управление охраной природы в СССР*. – М., 1987. – с. 23-24, 31.
4. Петров В.В. *Правовая охрана природы в СССР / Учебное пособие*. – М., 1979. – с. 100.
5. Шемшученко Ю.С. *Государственное управление охраной окружающей среды в союзной республике*. – Киев, 1990. – с. 8, 12.
6. Панкратов И.Ф. *Глава VI. Государственное управление природопользованием и охраной окружающей среды*. В кн.: *Природно-ресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Учебник под ред. В.В. Петрова*. М.: Юрлит, 1988. – с. 97-98.
7. Шемшученко Ю.С. *Правовые проблемы экологии*. – Киев, 1989. – с.130-131.
8. Петров В.В. *Правовая охрана природы. Учебник*. – М., 1980. – с. 77.
9. Петров В.В. *Правовая охрана природы в СССР. Учебник*. – М., 1984. – с. 126-127.
10. Осипов Г.И. *Деятельность органов прокуратуры по реализации экологического права // Правовые проблемы охраны окружающей среды*. – М., 1998. № 54.

Nurlan Aikumbeckovassociated professor of Caspian Public University's
Adilet Higher Law School, Candidate of Juridical Sciences
Kazakhstan, Almaty

Summary: *In the 20th century, the rapid development of medicine, including reproductive medicine, began in the developed countries. It did not bypass the CIS countries. The article is devoted to the issues of surrogate motherhood in the context of the new criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.*

Keywords: *surrogate maternity, criminal law, reproductive health, reproductive rights of women and men.*

Түйін: *20 ғасырда әлемдегі дамыған елдерде медицина қарқынды дамып бастады, олардың қатарында репродукция да бар. Ол ТМД елдерін де айналып өтпеді. Мақала Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық заңнамасындағы суррогат анаға байланысты сұрақтарға бағытталған.*

Түйінді сөздер: *суррогат ана, қылмыстық құқық, репродуктивті денсаулық, ерлер мен әйелдердің репродуктивті құқықтары.*

Резюме: *В 20 веке в мире в развитых странах началось бурное развитие медицины, в том числе репродуктивной. Не обошло оно и страны СНГ. Статья посвящена вопросам суррогатного материнства в контексте нового уголовного законодательства Республики Казахстан.*

Ключевые слова: *суррогатное материнство, уголовное право, репродуктивное здоровье, репродуктивные права женщин и мужчин.*

Throughout the history of mankind, children were one of the main goals of marriage. Their birth and upbringing are closely connected with our dreams, cares and hopes. But not everyone can feel the joy of fatherhood and motherhood, because, according to the medical statistics, 20% of all married couples do not have a natural ability to give birth to a child (1).

For a married couple, where a woman is not able to conceive, carry and reproduce, there is also the possibility to have their own child with a help of a surrogate mother. A true surrogate motherhood means cases where a woman gestates an embryo obtained by FIV or similar procedures, who is not his biological mother and does not intend to become the legal mother for the unborn child.

Despite the fact that people try to find a solution to this problem since ancient times, it has become possible to change the situation only in the recent years, thanks to the use of artificial means of human reproduction. Artificial insemination and an embryo implantation allow the spouses to become parents (2).

However, the use of these methods of reproduction still causes a considerable number of ethical, medical and legal problems. Most disputes arise around the use of surrogate (substitute) motherhood, the essence of which is that a woman agrees to bear and give birth to a child with a help of artificial insemination for a couple who cannot have child because of health reasons (3).

Surrogate motherhood in the broad sense refers to all cases where a woman with the aim to release for adoption carries out the conception, bearing and birth of a child.

Invitro fertilisation and embryo transplantation are used for infertility treatment in many countries including Kazakhstan. A surrogate mother is a woman who carries a child for a fertility-challenged couple without any genetic link with the child.

Recently the surrogate motherhood is the most intensively and comprehensively discussed problem of morality and law. To substantiate the position of one or the other party, it is necessary to turn to the study of their position.

The following opinion was expressed at one of the last UNESCO conferences regarding surrogate motherhood: «the ability of a woman to carry and give birth is actively used in the market services as a «surrogate motherhood» This being said with a full set of false humanistic, sham terminology, beginning with the exploitation of the term «Nobility» and the introduction of the newest form of womb donation and a new mother status as «mother-bearer» or «temporary mother» (4).

Participants of Moscow Helsinki Group seminar devoted to human rights, came to the opinion that ... surrogate motherhood (the bearing of a fertilized ovum by a woman who, after giving birth, returns the child to genetic parents) is against nature and morally inadmissible even in non-commercial cases (5).

Traumatizing both a gestating mother and a child, this method neglects the deep emotional and spiritual affinity that is established between the mother and the baby during pregnancy and provokes the child's identity crisis (6).

Opponents of surrogate motherhood (the church primarily) believe that it involves neglecting the deepest emotional connection that is established between the mother and the baby during pregnancy (7).

In addition, representatives of the church, recognizing the importance of procreation, do not consider it the sole purpose of marriage. Defining marriage as the «sacrament of love», they see the ethical value of sexual relations between spouses in total and mutual self-giving, where the soul and body become one. At the same time, such a union does not come down only to the reproduction of the human race. The Orthodox Church, accepting the idea of synergy,

i.e. the co-creation of God and human in the transformation of the world, at the same time rejects any claim of the latter to replace the Creator. Therefore, if the husband is infertile and the medicine is not able to help him, the wife should accept him as he is, without trying in any form to find a substitute for him (8).

The Muslim religion has somewhat different solution of the surrogate motherhood problem. Since the Islam countries allow polygamy, another husband's wife can be a surrogate mother (9).

In the ancient times, the problem of woman infertility was solved in two ways: either the man was given the right to divorce, or a substitute motherhood was allowed. A similar situation was described in the Bible (10).

The Hammurabi Laws also contain the general rule of substituting motherhood: «If a man marries an infertile woman, this infertile woman will give her husband a slave and thus give birth to children, and this man intends to take a concubine, then he should not be allowed to take a concubine» (& 144) (11).

Plutarch describes a situation which looks like the modern surrogate motherhood that occurred among the Hellenes. Stratonica while being infertile realized that her husband needed to have legitimate children for the inheritance of his royal power. She persuaded him to produce children with another woman and allow her, Stratonica, accept them as their own. Deiotare admired by her self-sacrifice, gave her freedom of action. She chose beautiful girl named Elektra among the captives and hurled her together with Deiotar. She brought up children born from this union as her own legitimate, with love and magnificent generosity (12).

A man could have a concubine when his wife did not allow him to have children from the concubine. In this case, the husband chose a concubine, but she did not become equal in status with his wife and only performed a childbearing function. The custom of «shadow marriage» can be recognized as symbiosis of surrogate motherhood and surrogate paternity, when a marriage is solemnized between the living and the dead. Thus, in the Kukuyu tribe, a widow whose age does not allow her to bear from a lover can buy a woman to give birth to a legal heir who would inherit the property of her deceased spouse. A woman is regarded as the wife of the deceased, since she was bought at the expense of his property (13).

The practice of substituting motherhood is also criticized for the possibility of commercialization. It consists in the fact that this method can be used as a mean of exploiting women as paid incubators, which produce children for rich customers. There are many such facts. Recently a criminal organization was disclosed in Moldova, engaged in sending children abroad. During pregnancy, donors already knew where the babies would be sent to. A criminal case was opened against the geneticist Dr. Endre Zeisel in Hungary, who was also engaged in a similar business along with his partner in America (14).

The prohibition of the use of surrogate motherhood for commercial purposes is stated in the Brussels Declaration of the World Medical Association (1985) (15). We believe that this provision must be consolidated in Kazakhstan legislation, with the proviso that surrogate motherhood can be used only in the public health system and only in cases when the customer cannot give birth to a child for health reasons.

At this stage it is necessary to determine the medical indications for surrogate motherhood. Traditionally, they include the absence of the uterus, pathologies that make it impossible to bear pregnancy. In our opinion, such factors have the exceptional character of surrogate motherhood, performed only to overcome infertility.

The program of «surrogate motherhood» is conducted according to the following algorithm:

- 1) synchronization of menstrual cycles of genetic and surrogate mothers;
- 2) procedure of in vitro fertilization and embryo replanting.

In our opinion, legal issues may not arise if a relative of an infertile woman takes the role of a surrogate mother. This will also help reduce the risk of commercialization of surrogate motherhood. There are a sufficient number of such examples: in Australia in 1994, a series of restrictions were removed from the surrogate motherhood law, which allowed the sisters and cousins of genetic parents to become substitutes for mothers (16).

In North Carolina (USA), the sister of an infertile woman was fertilized by this woman's husband's sperm and gave birth to a child in May 1947. Before making such a decision, the spouses took an infertility treatment for six years. Englishwoman Edith Jones was transplanted an embryo created by the fusion of her daughter's ovum, 22-year-old Suzanne, and the sperm of her husband, 23-year-old Krich Lengston. The first case of bearing a child by a mother instead of an infertile daughter was registered in South Africa in 1987 (17).

However, in the absence of family ties spouses and a surrogate mother usually conclude a contract, which fixes the obligation of the surrogate mother to pass a child to spouses for adoption and specifies the amount and terms and conditions of payment.

However, as the world practice shows, criminal abuses are possible on the part of both medical workers and persons directly related to surrogate motherhood.

Protection of the patient's interests in comparison with the previous criminal legislation is ensured at a higher level. In order to strengthen such protection and further optimization, it is proposed to supplement the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan with new norms: illegal artificial insemination and (or) embryo implantation, medical sterilization (st.113-1), illegal circulation of human organs and tissues (st.113-2), illegal medical experiment (st.114-2). The existing title of the article is cumbersome, so it is more expedient to reduce it (18).

Modern biotechnologies, including surrogate motherhood, can have the following directions of their criminal use: trafficking in human organs and tissues (under the guise of genetic engineering products), the use of fetal embryonic

tissues (stem cells), and other types of criminal biotechnology which are discussed in more detail in papers of B.G. Ovchinsky and other authors (19).

The Criminal Code of the CIS countries contain components related to surrogate motherhood that Kazakhstan Criminal Code does not contain. For example: Article 158 of the Criminal Code of Moldova «Illegal manufacture of artificial insemination or embryo implantation»; Article 157 «Illegal manufacture of surgical sterilization»; Art.136 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan «Illegal artificial insemination and embryo implantation, medical sterilization»; Article 137 «Purchase and sale and removal of organs or tissues»; st.308-1 of the Criminal Code of Lithuania «Prohibited biomedical research with a human or human embryo» (20). The Criminal Code of the Russian Federation does not contain similar norms. The introduction of the above-proposed norms into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should help prevent these medical crimes.

Analyzing the current situation in the Republic of Kazakhstan, it seems obvious that the current legal norms in the use of artificial reproduction methods, including surrogate motherhood, are fragmentary and touch only certain aspects of emerging problems.

Reproductive health and human reproductive right protection is one of the most important directions of social and state policy. The state must provide their proper legal support.

The European Court of Human Rights often reviews cases of surrogate motherhood or other assisted reproductive technologies (hereinafter - ART). For example, *Dixon vs The United Kingdom*, Decision of April 18, 2006 44 362/04.

In 1994 the first applicant Dixon was found guilty of murder and sentenced to life imprisonment with compulsory serving of punishment in places of deprivation of liberty for at least 15 years. He had no children. In 1999 he met a woman who was also serving a sentence in the form of imprisonment. In 2001 they married. Mrs. Dixon had three children from previous marriages. After her release, the couple appealed to institutions that provide services for artificial insemination, in order to have a child. The Minister of the Interior rejected their appeal, the complaint against him was also rejected.

The European Court supported the Minister, explaining that the child will lack well-being in view of the father's prolonged absence during the first period of his childhood and the apparent lack of sufficient material support. There are other cases of legal regulation of ART in the practice of the European Court of Human Rights (20).

Summarizing the issues of criminal protection of reproductive health, I would like to note that the criminal protection of the reproductive sphere remains an under studied topic of legal research at present. Human reproductive health should be an independent object of criminal protection. At the same time, the Code of the Republic of Kazakhstan «About Health and Health System Protection» resolves the majority of problematic issues arising in the process of people's reproductive health.

Literature:

1. Vishnevsky A.G. *Reproduction of children and society*. – M., 2002. – 287p.
2. Wunder P.A. *Endocrinology of sex*. – M., 1990. – 253p.
3. Golod S.I. *Stability of the family: sociological and demographic aspects*. – СПб., 2002. – 136p.
4. *Central and Eastern Europe: the problems of human rights and democracy. Proceedings of the UNESCO international conference «The experience of the process of consolidating democracy in the countries of Central and Eastern Europe»*. – M.: Moscow Independent Institution of International Law, 1995 – 396p.
5. *Legal protection of human rights // A collection of materials of the Seminar of the Moscow Helsinki Group «Human Rights»*. – Issue 5 / Ed. L.I. Bogoraz. – M., 2003. – 240 p.
6. Lyusher F. *Constitutional protection of human rights and freedoms / Trans. From French*. – M.: Progress, Univers., 1993. – 261p.
7. *Social and demographic study of marriage, family, fertility and reproductive attitudes*. – Yerevan, 2003. – 143p.
8. Tolts M.S., Oberg L.Ya., Shishko O.A. *Initial stages of the realization of the reproductive function of women // Public Health of the Russian Federation*. – 2003. – №7. – P. 12-17.
9. Kharchev A.G. *Marriage and family: through nations and peoples*. – M., 2002. – 339p.
10. *The Bible: Genesis, гл. 30*. – М.: Буџл. Обџ-ва, 1994. – 301p.
11. *Reader on the general history of state and law: in 2t.* / Ed. K.I. Batyr, E.V. Polikarpova. – M.: Lawyer, 1996. – 519p.
12. *Plutarch. About the valor of women's // Morality: Op.* - Moscow: Eksmo-press, 1999. – 1117p.
13. Rulan N. / *Legal anthropology: A Textbook for high schools*. - Moscow: Norma, 2000. – 501 p.
14. Voevodin L.D. *Legal personality status*. – M., 2000. – 304p.
15. *Natural Human Rights // a collection of materials of the Seminar of the Moscow Helsinki Group «Human Rights»*. Issue 12 / Ed. L.I. Bogoraz. – M., 2003. – 264p.
16. Ananyev B.G. *Man as an object of knowledge*. – SPB., 1999. – 339 p.
17. Andreeva I.S. *Socio-philosophical problems of sex, marriage, family // Questions of philosophy– 2000*. – №2. – p. 16-22.
18. Rustemova G.R. *Development of criminal law in the context of the Constitution of the Republic of Kazakhstan // Scientific world of Kazakhstan*. – 2007. – №1-2. – p. 98-102.
19. Ovchinsky V.G. *Criminology and biotechnology*. – Moscow: Norma, 2005. – 192p.; Rustemova G.R. *Medical criminal offences: monograph*. – Almaty, 2016. – 133p.
20. Moskalenko V.F. *The scope and fundamental content of the right to health in international regulatory legal acts // Medical Law*. – 2006. – №4 (14). – p. 10-21.

АВТОМОБИЛЬДІ ҚҰҚЫҚҚА СЫЙЫМСЫЗ ИЕЛЕНІП АЛУМЕН КҮРЕСТІ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Нұрбеков А.М.

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы полиция майоры

Түйін: Бұл мақала автор қазіргі таңдағы өзекті тақырып - көлік құралдарын ұрлау және құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығының алдын алу мен ашу мәселелеріне, сонымен қатар автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығымен күрес жүргізетін ІІО қызметкерлерін даярлау мен қайта даярлау үдерісін жетілдіру мәселелері жайында сөз қозғайды және еліміз тәуелсіздік алғалы бері осы сала бойынша жедел уәкілдердің білім деңгейін жетілдіру курстарының ұйымдастырылмағанын айтады.

Кілт сөздер: құқық бұзушылық, бөтеннің мүлкін ұрлау, көлік құралдарын ұрлау, мамандар даярлау және қайта даярлау.

Резюме: Данная статья посвящена актуальной теме – борьбе с кражами и угонами транспортных средств.

Автор в представленной статье конкретизирует способы борьбы с кражами и угонами транспортных средств. А также процесс подготовки и переподготовки сотрудников органов внутренних дел специализирующихся на кражах и угонах автотранспортных средств. Автор затрагивает проблемы повышения образовательного уровня оперативных работников и то, что ни на одной из баз ведомственных учебных заведений не проводились курсы повышения квалификации сотрудников специализирующихся на кражах и угонах автотранспортных средств.

Ключевые слова: Правонарушение, кража чужого имущества, угон кража транспортных средств, учебный центр, подготовка специалистов.

Summary: This article is devoted to the actual topic - anti-theft and vehicle theft.

The author presented the article elaborates on ways to combat the theft and hijacking sredst. As well as training and retraining of employees of internal affairs bodies specialized in burglaries and thefts of vehicles. The author touches upon the problem of raising the educational level of workers and the operational? What none of the bases educational institution not conducted refresher training staff specialized in burglaries and thefts of vehicles.

Keywords: criminal law offense, theft of another's property, theft of theft of vehicles, training center, training of specialists.

Автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу мәселесі, соңғы жылдары Қазақстан Республикасында ғана емес, алыс-жақын орналасқан шетел мемлекеттерінде де өзекті, қауіпті мәселелердің біріне айналып отыр деуге болады. Оның қауіптілігін заңсыз есірткі және қару-жарақ айналымымен салыстыруға болады. Сондықтан да аталмыш мәселе әр түрлі елдердің мемлекеттік органдарының ерекше назарында. Автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығы азаматтардың мүлктік құқықтарын бұзып, олардың мүлкіне қол сұғып қана қоймай, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Жыл сайын Германияда 100 мың, Францияда 300 мың, Ұлыбританияда 500 мың, Италияда 300 мың автокөлік ұрланады. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес жүргізетін құқық қорғау және басқа да органдардың қолданып отырған іс-шаралары жеткіліксіз, әсіресе аталған мәселенің трансұлттық аспектілеріне байланысты тиімсіз болып отыр. Жоғалған көлік құралдарының Германияда - 38%, Францияда - 29%, в Ұлыбританияда - 46%, Италияда - 49% табылмай қалатынын айта кету керек [1].

«Lloyd's of London» сақтандыру компаниясының мәліметтері бойынша 2015 жылы Еуро Одақ мемлекеттеріне автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығынан келген шығын 5 миллиард евроны құрап, пайда табу жағынан заңсыз есірткі және қару-жарақ бизнесі мен жезөкшеліктен кейінгі төртінші орынды иеленіп отыр [2].

Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің есептерінде көрініс алған мәліметтерге және жүргізілген талдауларға сәйкес, соңғы жылдардағы автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлауды және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу бойынша келесідей көрсеткіштер айқындалды:

2010 жылы – 2264 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы - 647, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 2151.

2011 жылы – 3122 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 868, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 2930.

2012 жылы – 5734 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 861, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 4116.

2013 жылы – 6719 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 876, жымқыру мақсатынсыз құқыққа

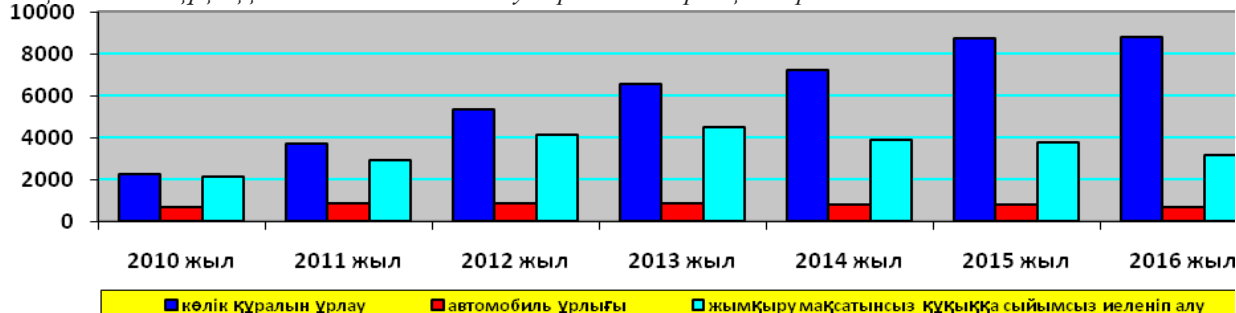
сыйымсыз иеленіп алу 4461.

2014 жылы – 7545 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 771, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 3855.

2015 жылы – 8714 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 801, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 3785.

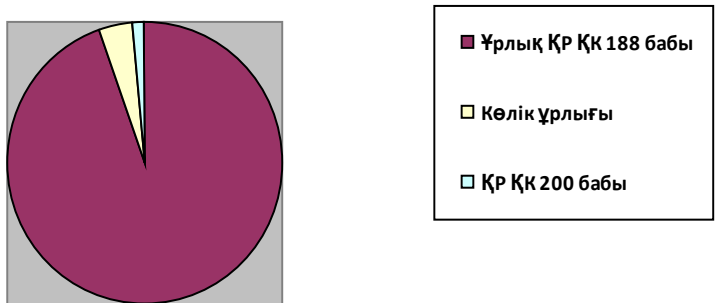
2016 жылы – 8817 көлік ұрлығы, оның ішінде автомобиль ұрлығы 675, жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу 3158.

2010-2016 жылдар аралығындағы автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу көрсеткіштерінің диаграммасы:

Статистикалық көрсеткіштерді талдау көрсетіп отырғандай, Қазақстан Республикасында көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығының өсу қарқыны жоғары (2010-2016 жылдар аралығында жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу бір жарым есеге өскен болса, көлік ұрлығы үш еседен көп шамаға өсіп кеткен) [3].

Елімізде көлік ұрлығы меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың (ұрлық ҚР ҚК 188 бабы - 215572) ішіндегі 4,1% құрайды, біздің ойымызша, бұл көрсеткіштің елеусіздігіне байланысты елімізде аталмыш қылмыстық құқық бұзушылыққа баса мән берілмей отыр, бірақ көлік құралдарын ұрлау (көлік құралын ұрлау – 8817, оның ішінде автомобиль ұрлығы - 675) және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу (ҚР ҚК 200 бабы - 3158) қылмыстық құқық бұзушылығынан келген шығын сомасы басқа қылмыстық құқық бұзушылықтардан кеген шығын сомасынан әлдеқайда көп.

Бұдан жергілікті ішкі істер органдары көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығымен күресті өз деңгейінде жүргізіп отырған жоқтығын байқауға болады, оның бір себебі – Криминалды полиция басқармасы қызметкерлерінің штаттық бірлігі, анығырақ айтар болсақ, жеке мүліктік қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу бөлімінің ішіндегі автокөліктерге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша бөлімшесіндегі жедел уәкілдерінің саны, мысалы үлкен Қарағанды облысына екі немесе үш ғана жедел уәкіл, оның бір-екеуі ішкі бұйрықпен басқа қылмыстарға, мысалы пәтер, мал немесе ұялы телефон ұрлығына қарсы күрес бөлімшелеріне жіберіледі. Біздің ойымызша, еліміздің барлық облыстық Ішкі істер департаменттерінде, Астана және Алматы қалалық Ішкі істер департаменттеріндегідей, автокөліктерге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу бөлімдері құрылуы қажет, біз бұндай тұжырымға ішкі істер органдары қызметкерлерінің арасындағы жүргізілген сауалнама нәтижесінде келдік. Сондай-ақ жүргізілген сауалнама барысында Қазақстан Республикасының егемендік алғанынан – 25 жылдан бері автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылықтарына қарсы әрекет етуші қызметкерлердің ешқайсысына аталмыш өзекті мәселе аясында, демек көлік ұрлығы мен құқыққа сыйымсыз иеленіп алу тақырыбында біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылмаған. Өзіміз білім нәрін татып отырған оқу орны – Қазақстан

Республикасы ПМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау институтының жоспар-кестесінде аталған тақырыпқа қатысты бірде бір тақырып жоқ екенін және бұрын да болмағанын бай қадық.

Аталмыш қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы тиімді әрекет ету іс-шараларының ең негізгісі кәсіби деңгейі жоғары қызметкерлер даярлау болып табылады.

Ғылыми-теориялық зерттеулерде әрбір санаттағы қызметкерлердің күнделікті қызметінің күрделілігіне сай кәсіби шарттар өңделіп, тәжірибелік тұрғыда қолданыс тапқан. Олардың қатарына келесілер жатады:

- 1) Кәсіби біліктілік;
- 2) Дербестік;
- 3) Ұйымдастыру-басқарушылық қабілет;
- 4) Бастамшылдық;
- 5) Жауапкершілік;
- 6) Қызмет күрделілігі.

Аталған шарттарды криминалды полиция аппараттарының жедел уәкілдеріне қатысты қарастыруға болады, олардың қызметтері білікті заңгердің жан-жақты білімін, көптеген әрекеттердің ішінен заңға қайшы әрекетті таба білуді, адамдармен қарым-қатынас жасай білуді, жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы өзге де өкілдерді басқара білуді талап етеді. [5].

Кез келген әлеуметтік жүйенің кадрлық қызметті жүзеге асыру үрдісінде біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау мәселесі ерен орын алады. Оларды жүзеге асыру үшін арнайы жүйе әзірленеді – әр түрлі оқу орындар мен кадрларды қайта даярлау оқу орталықтары құрылады.

Аталған маңызды мәселені шешу мақсатында диссертациялық зерттеу тақырыбы аясында қорғауға шығарылып отырған тұжырымдардың бірі ретінде біз Қазақстан Республикасы ПМ ведомствалық оқу орындарының бірінде, автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және құқыққа сыйымсыз иеленіп алумен күрес жүргізетін криминалды полиция қызметінің жедел уәкілдерінің біліктілікті арттыратын және кадрларды қайта даярлайтын Халықаралық оқу орталығын құру қажеттілігі мақсатына сай деп отырмыз. Бұл – заман талабы, сонымен қатар әр түрлі ақпараттық, компьютерлік технологияның көмегі арқылы жасалатын автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылықтарының сандық-сапалық өсуі де маңызды себеп болып отыр.

Оқу орталығының қызметі Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңына», Қазақстан Республикасы ПМ бұйрықтарына және Қазақстан Республикасының ведомствалық және басқа да нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асырылуы тиіс.

Аталған Оқу орталығының негізгі міндеттері:

- оқу орталығына келген ішкі істер органдары қызметкерлерін оқыту үрдісін жүзеге асыру және ұйымдастыру;
- автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылықтарымен күрес жүргізу әдістемесін шығару;
- автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылықтарымен күрестегі өзге мемлекеттердің озық тәжірибелерін зерттеу;
- басқа мемлекеттердің осы саладағы заңнамаларын салыстыру;
- автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылықтарымен күрес саласын зерттеу жұмыстарын жүргізу;
- Оқу курстары 75 академиялық сағатқа жоспарланған (14 күн).

Криминалды полиция аппараттары қызметкерлерінің оқу сабақтарына сырттан білікті мамандар, атап айтқанда, көлік құралдарына қорғаныс құрылғылар, дабылқаққыштар орнатумен айналысатын, қауіпсіздік саласында, ақпараттық технологиялар аясында қызмет көрететін фирма өкілдері, автокөлік бояйтын, бояулар сататын дистрибуторлік фирма өкілдері немесе автокөлік бояумен айналысатын мамандар шақырылып, тәжірибелік сабақтар өткізуге баса назар аударылуы қажет. Сонымен қатар еліміздің заманауи нарығына алыс-жақын орналасқан шетел мемлекеттерінен әкелінетін көлік құралдарының, сондай-ақ қосалқы бөлшектердің импортымен айналысатын диллерлік фирма мамандары мен өкілдерін шақыру көзделіп отыр. Бұл мамандар сабақ барысында қазіргі заман талабына сәйкес сапалы білім береді деген ойдамыз, себебі көлік құралдарына қатысты ақпаратты аталған мамандардан артық білетін ешкім жоқ екені сөзсіз.

Жоспарланып отырған Оқу орталығының тағы бір артықшылығы – Халықаралық оқу орталығы деп аталуы. Олай аталуының көп негіздері бар, соның бірі, орталыққа біліктілігін арттыру мақсатында, 2011 жылдың 2 шілдесінде Ыстамбұл қаласында (Түркия) әлемнің 22 елінен құқық қорғау бағдарындағы білім беру мекемелерінің 24 өкілінің қатысуымен құрылған Халықаралық полиция академиясының ассоциациясы (INTERPA) құрамына кіретін мемлекеттердің оқу орындарының мамандарымен тәжірибе алмасу мүмкіндігі бар. Қазіргі таңда бұл ұйымның ауқымы кеңейіп, оның құрамының мүшелері әлемдегі 42 елдің 46 оқу орнына жетті. Бұл ассоциация полиция оқу орындарының арасындағы ынтымақтастықты барынша дамыту

және әрекетті үйлестіру үшін байланыс тұғырнамасын құру мақсатында құрылған және бар ресурстарды тиімді қолдануға, озық тәжірибемен алмасуға, құқықтық тәртіп, полициялық білім беру саласына бағытталған. Оқу үрдісінде аталған ұйымға мүше болып табылатын барлық елдерде автомобильді немесе өзге де көлік құралдарын ұрлау және құқыққа сыйымсыз иеленіп алу қылмыстық құқық бұзушылығымен күресу жолдарының жаңа тәсілдерін үйрету мақсатында видео материалдар, әдістемелік нұсқаулар және тағы да басқа материалдар қолданылады деп жоспарлануда.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Л. Кац. / Қазақстан полициясы журналы. – №4(93)2015. – Б.19.
2. Интернет дереккөзі: <https://www.nationallloydsinsurance.com/>
3. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы жанындағы ҚСЖАЕКЕ статистикалық мәліметтері.
4. Радутная Н.В. Условия дальнейшего повышения качества деятельности судей. «Советское государство и право», 1970. – №1. – Б.36.
5. Туманов Г.А. Кадры в системе органов внутренних дел. ВШ МВД СССР – М., 1973. – Б.68.

STATE PARTICIPATION IN ENSURING INVESTMENT ACTIVITY IN THE SPHERE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND USE OF NATURAL RESOURCES

Nurmukhankyzy Daniya

PhD, associate professor of the state and legal disciplines department of Zhetysu State University named after I. Zhansugurov

Begzhan Aizat

Master of legal sciences, Department of international relations, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Umbetbayeva Zhuldyz

Master of legal sciences, Department of international relations, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

***Резюме:** В данной статье рассматриваются вопросы государственного регулирования инвестиционной деятельности в сфере охраны окружающей среды и использования природных ресурсов. Авторами рассматриваются проблемы государственного управления охраной окружающей среды и использования природных ресурсов при осуществлении инвестиционной деятельности и предлагаются пути их решения.*

***Түйін:** Бұл мақалада мемлекеттік инвестициялық қызметті реттеу саласындағы қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану қарастырылады. Авторлар қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану инвестициялық қызметті жүзеге асырудың кезінде мемлекеттік басқару мәселелерін қарастырады және оларды шешу жолдарын ұсынады*

***Summary:** This article discusses the issues of state regulation of investment activity in the field of environmental protection and use of natural resources. The authors consider the problems of state management of environmental protection and use of natural resources in the implementation of investment activities and suggest ways to solve them.*

Effective transformation of economy is impossible without active state intervention in regulating financial flows, capital investments in production facilities and in the field of social security. The role of state involvement in regulating investment relations in the sphere of environmental protection and use of natural resources remains significant, especially the fact that natural resources are owned by state.

Before moving on to the concept of state management in the sphere of investment activity, it should be noted that there is management not only in legal branch, but in science in general.

In fact, management is one of the most difficult and responsible areas of intellectual and practical activities of people. It is sphere welfare of society and fates of people depend on. Management exists in interaction of people within subjective factor.

State management is regulating activity of state as a whole (activity of state representative bodies, executive bodies, prosecutor's office, courts, etc.). In a broad sense, state management characterizes all the activities of state in organizing effects of special law subjects on social relations by representative bodies, executive bodies, prosecutor's office, courts, etc.).

The prerogative of state is to maintain order and national security of country, which will be the basis for developing investment activities.

In our opinion, state regulation of investment activity is activity of state represented by its authorities and aimed at implementation of state policy in the sphere of investment activities.

State regulation of investment activities is necessary in order to ensure implementation of public interests of society and state and to create better conditions for economic development of country.

State regulation of investment activity is a system of legislative, executive and supervisory nature, carried out by competent state institutions to stimulate investment activity and economic growth based on it. Legislative regulation of investment activity is intended not to cancel principles and mechanisms of market economy and not to replace them by decision-making, but rather to promote favorable conditions for stimulating investment activity of entities, based on the market mechanism [1].

As a whole, state uses administrative and economic methods of influence on investment activity and economy by publications and adjustment of relevant legislative acts, by carrying out certain economic, including investment policy, in order to perform their functions in the field of investment activities.

The state is to connect interests of society, aimed primarily at preserving its well-being, in regulating investment activity in the sphere of environmental protection and use of natural resources.

One of the most important tasks for state is a clear systematic management of public finances. Effectiveness of state in the face of crisis depends on the level of organization of public finances, degree of selection mechanisms for legal regulation used by the state in the process of formation and use of state cash fund [2].

State intervention must benefit all segments of society in order to achieve the most efficient social production.

Public production can be efficient only when there is harmonious development for all the structures of society, i.e. when along with manufacturing sector, investments provide necessary development of social, economic and cultural spheres.

Implementation of investment policy through appropriate legislation, essentially aimed at improving socio-economic situation in society as a whole. Solving economic problems is closely related to legal issues, so, according to some experts, investment policy can be considered the most important direction of state socio-economic policy to achieve goals by public administration and legal security of funds.

There is no special law regulating state activity in the field of investment. In 2003, the Law “On state support of direct investments” was abolished. However, abolition of this law was understandable, since 2003 the Law “On Investments” has been adopted which contains necessary rules on state support.

Basic principles of state investment policy were legally registered in the Law “On state support of industrial and innovative activity”, adopted in 2012 [3]. This document defined preconditions for promoting investment processes. According to this law, the purpose of state support of industrial innovation activities is to increase competitiveness of national economy by stimulating development of priority economic sectors defined by the President of the Republic of Kazakhstan. One of the main objectives is to increase investment attractiveness and export potential of industrial innovation subjects.

The law defines industrial-innovative activity as activity of individuals or legal entities, related to implementation of industrial and innovative projects with a view to ensuring environmental safety in order to increase productivity and provide incentives for developing priority sectors of economy or with promotion of domestic processed goods, works and services in domestic and (or) foreign markets, with participation of capital in it, directly or indirectly owned by the state.

It should be noted that the state created a few National institutions as subjects of industrial and innovative system, performing state support for industrial and innovative activity. National Development Institute was created to involve the state to support investment activities in the field of attracting investments, which include the following functions:

- 1) conducting analytical studies to improve investment attractiveness of the Republic of Kazakhstan;
- 2) providing information on activities of foreign investors, including organization of meetings between investors and state bodies, subjects of industrial - innovative activities, as well as with associations of private enterprise entities, carrying out business-forums, conferences and seminars on investment issues, creates and maintains a database of foreign investors;
- 3) promoting favorable investment image of the Republic of Kazakhstan, including provision of information on investment opportunities;
- 4) monitoring implementation of official agreements reached following the results of negotiations with foreign investors;
- 5) monitoring of industrial-innovative projects implemented with participation of foreign investors.

The state also takes measures to attract foreign investments including:

- 1) search and negotiations with potential foreign investors to attract them to participate in industrial and innovative projects;
- 2) attracting subjects of industrial and innovative activities to participate in business forums, conferences and seminars on investment topics;
- 3) dissemination of information on industrial and innovative projects in foreign media through foreign establishments of the Republic of Kazakhstan, as well as through foreign diplomatic missions and equivalent representative offices and consular institutions on the territory of the Republic of Kazakhstan [4, p. 16].

According to the Law of RK “On investments”, investment ombudsman was created, whose main functions are the following:

- consideration of investors appeals’ on issues arising during implementation of investment activities in the Republic of Kazakhstan and recommendations for their solving, including interacting with government agencies;
- assistance of investors in addressing emerging issues in the court and pre-trial procedures;
- elaboration and submission of recommendations on improving legislation of the Republic of Kazakhstan to the Government of the Republic of Kazakhstan [5].

In the framework of State Program of Industrial-Innovative Development of Kazakhstan for 2015-2019, large investment projects will be implemented in accordance with proposals of business structures with total investment of more than 400 billion KZT, aimed at increasing of production volumes and value added products and reducing negative impact on environment [6].

By 2050 their usage will help generate up to 50% of all energy consumed. Obviously, the era of hydrocarbon economy has ended. Kazakhstan is one of the key elements of global energy security. Our country, possessing large oil and gas reserves of the world level, will not recede from its policy of reliable strategic partnership and mutually beneficial international cooperation in the energy sector.) [7]:

- exhaustion of natural resources (in conditions of scarcity and depletion of Earth’s natural resources, consumption growth unprecedented in human history will fuel multidirectional both negative and positive processes). Kazakhstan

has a number of advantages. Other countries and nations will need our resources. It is essential that we rethink our attitude to our natural wealth. We need to learn how to properly manage it, saving our export revenues from their sales in the treasury, and most importantly – effectively transform natural resources of our country to sustainable economic growth [8].

The Law “On investments” and other normative-legal acts regulate foundations of investment activity in the Republic of Kazakhstan, including activity performed by foreign individuals and legal entities.

This Law hardly has any regulations for environmental protection. Article 11 only proclaims the purpose of state support of investments, which is to create favorable investment climate for developing economy and stimulating investments into creating the new, expansion and updating of operating productions applying modern technologies, professional training staff in Kazakhstan as well as environmental protection [9].

The important place in system of state regulation measures for investment activity is examining investment projects. All investment projects are the subject to assessment regardless of funding sources and ownership forms of objects to their approval in accordance with the law of RK [10].

Examination of investment projects is carried out in order to prevent from creating objects, the use of which violates the rights of individuals and legal entities and state interests or does not meet requirements of duly approved standards (norms and rules), and to assess investment effectiveness.

The state provides guarantees of investment activity to entities and protects their capital investments. Thus, all potential investors have equal rights when practicing investment activity. Investments can be nationalized only under condition of preliminary and equivalent compensation of losses caused to subjects of investment activities; they may be requisitioned by the decision of state bodies within cases, procedures and terms defined by RK legislation.

Taxation system is very important for environmental management, based on payable principle of this activity. Natural resource users are obliged to pay taxes in due time in accordance with article 492 in Tax Code [11].

There is an indisputable fact that the state fully remains the owner of natural resources (except for the right of land ownership) and has the right to determine specific conditions of their use within interests of whole society.

State ownership of natural resources is dominant in the structure of legally defined ownership forms. The state established its ownership rights for land, water, mineral resources, forests, wildlife and other objects. However, having based on this, the question arises on delimitating state ownership of natural resources between subjects of country.

Article 85 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan defines that “local state management is exercised by local representative and executive bodies which are responsible for the state of affairs in the territory”. This means that municipal ownership includes municipal land and other natural resources in the territory of local representative bodies. Accordingly, local authorities manage this property. In accordance with laws, they have the right to transfer municipal property for temporary or permanent use to natural and legal persons, rent, dispose in the established manner as well as make other trades with property, being in municipal ownership, determine terms in contracts and agreements to use objects privatized or transferred to use. Local authorities may also establish conditions in public interest to use lands, located within boundaries of municipality, in accordance with law.

However, if there are all the necessary legal acts, why is it not as harmonious as it seems? The state of natural resources and protection of environment leaves much to be desired. As it was mentioned above, Kazakhstan adopted the Concept on transition to green economy. This concept requires a clear legislative framework to attract foreign and domestic investment in industry.

The President of Kazakhstan determined 100 steps for implementing five institutional reforms:

- formation of modern state office;
- ensuring law supremacy;
- industrialization and economic growth;
- nation of common future;
- transparency and accountable state.

One of these tasks, namely task 59, states that involvement of strategic investors in the field of energy conservation via internationally recognized mechanism of energy service contracts. Their main task is to stimulate development of private energy service companies to provide complex services in the field of energy saving with reimbursement of their own expenses and financial gain from actually achieved energy savings [12].

This requires introduction of considerable amendments in the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, including the Law of the Republic of Kazakhstan “On energy saving and energy efficiency” [13]. It is necessary to make a separate article regulating energy service agreements (contracts) and contracts of purchase and sale, supply, transfer of energy resources, including terms of energy service agreements (contracts). The Law mentions the energy service agreement (contract). Besides, in January 14, 2015, the law was amended, adding function to develop energy service contracts within competence of authorized body. The Law also refers to the Order of the Minister on Investments and Development of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2015 [14] “On approval of standard forms of energy service contracts”, which contains a standard form of such contract. In our opinion, the basic law requires understanding the concept of energy service contract, its subject matter, content and order of conclusion.

Thus, it is impossible to identify peculiarities of state management of investment activities in the field of environmental protection and use of natural resources without studying specific character of ecological-legal measures to ensure it. The measures include environmental regulations, state environmental expertise and other types of examinations and state supervision over rational use and protection of mineral resources and safety of work related to subsoil use.

The lack of officially proclaimed and sustained public investment policy and holistic investment legislation has a huge impact on state participation in regulating investment activities in the field of environmental protection and use of natural resources.

Thus, state regulation of investment activity in the sphere of environment protection and natural resources management is a purposeful activity of state, represented by its bodies responsible for implementation of state policy in the sphere of investment activities and activities in the field of environmental protection and rational use of natural resources. The role of state bodies in ensuring investment process in the field of environmental protection and use of natural resources takes a special place. In turn, state is necessary to ensure investment attractiveness of natural resources to improve country's economy. At the same time use of natural resources should not harm environment. These questions are very important within protecting national economy and environmental protection. It is necessary to create an authorized committee for protecting environment, which will not be included in any ministry and will be established as an independent organization.

One of the possible problem solutions of insufficient investment in nature protection can be introduction of new environmental policy at the state level, which will include environmental insurance system and norms of state promotion of environmentally friendly production. Key points recommend including the following main areas:

- improvement of investment policy in the field of nature use and environmental protection;
- determining sector protection of natural resources as a priority for investment;
- improvement of normative and legal support;
- creating conditions for attracting international companies with production of high-tech products. These companies in developed countries prepare an individual core, which provides welfare gains of industrial society and determine statics and dynamics of economic processes;
- foreign investments should not lead to environmental disasters in the regions. It is important to develop a competent legal framework for regulating environmental implications from activities of foreign companies.

Literature

- 1 *Forms and methods of state regulation of investment activity* // <http://www.havemanagement.ru/hamas-468-1.html>.
- 2 Zhussupov A.D. *Legal framework of public finance management in conditions of globalization. Legal bases of political system in the Republic of Kazakhstan and its impact on public administration in the context of globalization.* - Astana, 2010 // <http://articlekz.com/article/7420>.
- 3 *The Republic of Kazakhstan. Law "On state support of industrial and innovative activity" dated January 9, 2012, No. 534-IV* // ISS "Paragraph-2015"
- 4 *The Government of the Republic of Kazakhstan. Decree 'On approval of Regulations on activities of investment ombudsman' dated October 30, 2014, No.1153* // ISS "Paragraph-2015".
- 5 *Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 1, 2014, No. 874 'On approval of State program of industrial-innovative development of Kazakhstan for 2015-2019 and on entering of additions into the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010, № 957 'On approval of List of state programs' ISS "Paragraph-2015".*
- 6 *National report of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, published on January 5, 2015/Official website of the Ministry of energy* // <http://energo.gov.kz/index.php?id=2087>
- 7 *Address of The President of The Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation N.Nazarbayev to people of Kazakhstan dated December 14, 2012, "Strategy 'Kazakhstan-2050': new political course of the established state" dated December 14, 2012* // http://www.akorda.kz/ru/category/gos_programmi_razvitiya.
- 8 *The Republic of Kazakhstan. Law "On investments" dated January 8, 2003, No. 373-II (with amendments and additions as of 29.12.2014)* // ISS "Paragraph -2015"
- 9 *The Government of the Republic of Kazakhstan. Decree 'On approval of rules of financing development and carrying out examinations of technical and economic justification for regional investment projects' dated February 20, 2004, №204* // <http://adilet.zan.kz/>
- 10 *Republic of Kazakhstan. Code 'On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code)' dated December 10, 2008, No. 99-IV (with changes and additions as of 29.12.2014* // ISS "Paragraph-2015".
- 11 *100 steps on implementation of five institutional reforms of the President* // <http://24.kz/ru/novosti2/glavnye-novosti/item/65297-100-konkretnykh-shagov-po-realizatsii-pyati-institutsionalnykh-reform-glavy-gosudarstva>
- 12 *Law of the Republic of Kazakhstan "On energy saving and energy efficiency" dated January 13, 2012, № 541-IV (with amendments and additions as of 15.06.2015.)* // ISS "Paragraph-2015".
- 13 *Law of the Republic of Kazakhstan "On energy saving and energy efficiency" dated January 13, 2012, № 541-IV (with amendments and additions as of 15.06.2015.)* // ISS "Paragraph-2015".
- 14 *Decree 'On approving standard forms of energy service agreement' of the Minister for investments and development of Republic of Kazakhstan dated March 31, 2015, No. 402* // ISS "Paragraph-2015".

**ПРОЦЕСТІК КЕЛІСІМНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕТ
МЕМЛЕКЕТТЕРДЕ ҚОЛДАНЫЛУ ТӘЖІРИБЕСІ**

Онаева Гүлмира Талғатовна

Заң ғылымдарының магистрі
«Болашак» Академиясы, Қарағанды қаласы

Мұхамадиева Гүлнар Жақсыбаевна

ҚР ИМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология
кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі

Кабжанов Ақылбек Тайбулатович,

заң ғылымдарының кандидаты, профессор,
«Болашак» Академиясы, Қарағанды қаласы

***Түйін:** Аталған жұмыста автор Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 63-тарауында аталғандай процестік келісім және оны жасасудың ерекше тәртібін қарастырған.*

***Резюме:** В работе рассматривается глава 63 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, предусматривающее процессуальное соглашение, а также особый порядок его заключения.*

***Summary:** The work deals with chapter 63 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan, providing for a procedural agreement, as well as a special procedure for its conclusion.*

Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық сот ісін жүргізу тәртібі Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына негізделген Қазақстан Республикасының Конституциялық заңдарында, Қылмыстық-процестік кодексінде айқындалады.

Осы ретте қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі бірқатар жаңа ұғымдармен, процестік әрекеттермен толықтырылған. Ендеше, ғылыми мақалаға тиек болғалы отырған, ол – процестік келісім. Процестік келісім – қылмыстық процестің кез-келген сатысында прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында осы Кодексте көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалады.

Аталған кодекстің 612-бабының талаптарына сай, процестік келісім кінәні мойындау туралы мәміле және ынтымақтастық туралы келісім нысандарында жүргізіледі.

Нақтылап айтатын болсақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік Кодексінде процестік келісімнің 2 түрі белгіленген. Олар:

1) Кінәні мойындау туралы келісім- онша ауыр емес, орташа және ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтармен тек қана жәбірленуші мен күдіктінің келісімінен соң ғана түзіледі.

2) Ынтымақтастық туралы келісім – барлық қылмыстар санатымен қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ықпал ету кезінде түзіледі.

Әйтсе де, процестік келісімді қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетті есі дұрыс емес күйде жасаған немесе қылмыс жасағаннан кейін психикасының бұзылуымен ауырған адамдармен жасауға болмайды.

Атап көрсететін болсақ, кінәні мойындау туралы мәміле нысанындағы процестік келісімде төмендегі жағдайлар көзделеді:

- күдікті, айыпталушы процестік келісім жасасуға ерікті түрде ниет білдірген;
- күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және іс бойынша қылмысты жасағанына қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшерінде дауласпаған;
- процестік келісім жасасуға жәбірленуші келіскен кезде жасалуы мүмкін.

Сондай-ақ, кінәні мойындау туралы мәміле нысанындағы процестік келісім:

- қылмыстардың жиынтығына қатысты;
- егер жәбірленушілердің ең болмағанда біреуі процестік келісім жасасуға келіспесе, жасала алмайды [1, 336-б.].

Нақтырақ айтатын болсақ, кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісімді жасасудың салдары Кодекстің 614-бабында белгіленсе, солардың ішінде ерекше мән беретін салдардың бірі - процестік келісім жасасуға келісім берген жәбірленушіні залалды өтеу мөлшері туралы талапты одан әрі өзгерту құқығынан айыру. Әдетте, тәжірибеде жәбірленушілер тергеу барысында немесе сотта айыпталушыға, сотталушыға залалдың, өтелгенін көрсетіп кешірім беріп, соңынан сот үкімімен келіспей, қайта шағымданып

жүреді. Ал, Кодекстің жаңа нормаларына сәйкес, жәбірленуші келіспеген кезде процестік келісім жасалмайтындықтан және жоғарыда көрсетілгендей, процестік келісім жасасуға келісім берген жәбірленушіні залалды өтеу мөлшері туралы талапты одан әрі өзгерту құқығынан айыратындықтан, 624-бапта жәбірленуші, азаматтық талапкер және олардық өкілдері сот отырысына шақырылмайтыны белгіленсе, 627-баптың 4-бөлігінің талаптарына сәйкес, келісімдік іс жүргізуде қаралған іс бойынша айыптау үкіміне шағым жасауға тек сотталған адам мен оның қорғаушысы құқылы.

Жалпы алғанда, заң талаптарымен жәбірленушінің құқықтары шектелген деп айтуға болмайды. Себебі, процестік келісім жәбірленушінің келісімі болған жағдайда ғана жасалатын болса, келіскен жағдайда қылмыспен келтірілген зиянды өтеу мәселесі жөніндегі пікірі де міндетті түрде ескеріледі. Сәйкесінше, сотпен айыптау үкімі шығарылғанда азаматтық талап қою мәселесі бойынша шешім қабылданып, келтірілген залалды процестік келісімнің талаптарына сәйкес өтеу мерзімі де белгіленеді. Сонымен бірге, жәбірленуші өз еркімен келісіп, оның ішінде зиянның сипаты мен мөлшері және азаматтық талап қою мәселесі бойынша келісімге келгеннен кейін, оның құқықтары шектелмей, керісінше, әрі қарай сот отырыстарына бару, жауап беру міндеттерінен босатылған.

Аталған Кодекстің 617-бабының 4-бөлігіне сәйкес, кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісім жасалғаннан кейін тергеу және процестік әрекеттерді жүргізу қажеттігі болмаған жағдайда, іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру аяқталды деп есептеліп, прокурор оны айыптау актісіз дереу сотқа жіберетін болса, 382-баптың 2-бөлігіне сәйкес, іс қысқартылған тәртіппен сот талқылауында он тәулікке дейінгі мерзімде аяқталуға тиіс, айрықша жағдайларда бұл мерзім судьяның уәжді қаулысымен жиырма тәулікке дейін ғана ұзартылуы мүмкін.

Егер ынтымақтастық туралы процестік келісімнің нысанасына қатысты қылмыстарға жүргізілген тергеп-тексерудің нәтижелері бойынша күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның ықпал етуімен аса ауыр қылмыстар, қылмыстық топ құрамында қылмыстар, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстар жасаған адамдар әшкереленсе және кінәлі адамдарға қатысты айыптау үкімі шығарылса, онда прокурор ынтымақтастық туралы процестік келісімнің талаптарын орындауға шаралар қолданады, оның ішінде келісім жасасқан және оның шарттарын орындаған сотталған адамға қатысты Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексінің 476 – 478-баптарына сәйкес, жазаны өтеу мерзімінен шартты түрде босату немесе, жазаны ауыстыру туралы өтінішхатпен сотқа жүгінеді.

Ал, кінәні мойындау туралы келісімде күдікті күдікті, айыпталушы келтірілген күдікке, айыптауға және іс бойынша қылмысты жасағанына қолда бар дәлелдемелерге, өзі келтірген зиянның сипаты мен мөлшеріне дауласпаған, жәбірленушінің келісімі және өзінің ерікті түрде білдірген ниеті болған кезде түзіледі және келісімде қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекеті Қылмыстық Кодекстік тиісті бабымен сараланғаны, прокурордың сот алдында беретін жазаны түрі мен мөлшері, жәбірленушінің процестік келісім жасасуға келісетіні туралы көрсетілуі тиіс.

Кінәні мойындау туралы келісімнің бір ерекшелігі - тергеу әрекеттері бұрынғыдай айлап немесе жылдап жүргізілмей 10-15 күнде аяқталады, ал сот процесі бір күнде аяқталуы мүмкін, қылмыстық істің тергелуі мен сотта қаралу кезінде орын алған процессуалды шығындардың алдын алып, бюджет қаржысын үнемдеуге септігін тигізуде.

Аталған жағдайлар, Кодекстің осы жаңа нормаларын қылмыстық процеске қатысушылардың дұрыс түсініп, оны кеңінен қолдана білуі қылмыстық процеске қатысатын мемлекеттік органдар мен адамдардың барлығына тиімді болатыны сөзсіз.

Ал аталған кодекстің 618-бабы бойынша, ынтымақтастық туралы келісім - қылмыстық топпен жасалған қылмыстарды, басқа адамдармен жасалған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеуге мүмкіндік туғызса, барлық санаттар бойынша жасалатындығын жоғарыда айта кеткен болатынбыз. Күдікті, айыпталушы, сотталушы және сотталған қылмыстардың барлық санаттары бойынша қылмыстық топпен жасалған қылмыстарды, басқа адамдармен жасалған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеуге жәрдемдесу бойынша ынтымақтастық жайлы процестік келісім жасау туралы өтінішпен қылмыстық процесті жүргізетін органға немесе прокурорға жүгінуге құқылы.

Күдіктімен, айыпталушымен, сотталушымен ынтымақтастық туралы процестік келісім тиісті облыс прокурорымен немесе оған теңестірілген прокурормен, оның орынбасарларымен, ал сотталғанмен келісім Қазақстан Республикасының Бас Прокурорымен немесе оның орынбасарымен бекітіледі.

Ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау туралы өтініш сотқа дейін тергеудің басталу сәтінен және үкімді орындау сатысына дейін мәлімдеуге болады.

Осыдан барып, ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау тәртібі түзіледі:

- Ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау туралы өтініш күдіктімен, айыпталушымен, сотталушымен және сотталғанмен жазбаша түрде және міндетті түрде қорғаушының қолымен бекітіліп ұсынылады. Егер қорғаушы күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе сотталғанның өзімен, оның заңды өкілімен немесе күдіктінің, айыпталушының, сотталушының немесе сотталғанның тапсырмасы басқа

адамдармен шақырылмаса, онда қорғаушының қатысуы қылмыстық процесті жүргізетін органмен, немесе жазаны орындаушы мекемемен не органмен қамтамасыз етіледі;

- Қылмыстық істі жүргізетін тергеуші, анықтаушы, жазаны орындаушы мекеме немесе орган басшысы, ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау жайлы өтінішті алған кезде бір тәулік ішінде оны прокурорға жолдайды;

- Сотталушының ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау жайлы өтінішін сот ол түскен сәттен үш тәулік ішінде прокурорға жолдайды;

- Сотталушы жазаны орындаушы орган арқылы өзінің жазасын өтеп жүрген аумақтағы облыс прокуратура атына жазған процестік келісім жасау туралы өтінішін ұсынуға құқылы.

Сондай-ақ бұл келісімге барлық көрсетілген адамдар: прокурор, күдікті, айыпталушы, қорғаушылары қол қояды. Процестік келісімге қол қойғанға дейін күдікті, айыпталушы өзінің қорғаушысымен оның ережелерін оңаша және жабық талқылауға құқылы. Ал қажет болғанда жабықтық сақталып, қауіпсіздік қамтамасыз етілетін болады. Процестік келісім бекіту үшін сәйкесінше облыс прокуратура немесе оған теңестірілген прокурорға, оларды орынбасарларына, ал сотталғанмен жасалған келісім - Қазақстан Республикасы Бас Прокуратура немесе оның орынбасарына жолданады.

Облыс прокуратура немесе оған теңестірілген прокурор, олардың орынбасарлары күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға қатысты, ал сотталғанға қатысты Қазақстан Республикасының Бас Прокуратура немесе оның орынбасары бекітуге келіп түскен процестік келісім бойынша:

- Қылмыстық істі және ұсынылған (сұратылып алынған) қосымша материалдарды зерделейді, ынтымақтастық туралы процестік келісімді жасаудың заңды және нақты негіздерін тексереді, сондай-ақ келісімнің пәні болып табылатын әрекеттерді орындау бойынша күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталғанның ниетінің сипатын бағалайды;

- Күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталғанның ынтымақтастық туралы процестік келісіммен байланысты барлық шарттармен және талаптармен таныстырылған таныстырылмағанын, қинауға және басқа да адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын қатынас пен жазалау түрлеріне ұшыраған ұшырамағанын, ынтымақтастық туралы процестік келісімді өз еркімен жасады ма және оның құқықтық салдарын түсінетінін анықтайды;

- Ынтымақтастық туралы процестік келісімді бекіту туралы немесе бекітуден бас тарту туралы қаулы шығарады.

Ынтымақтастық туралы келісімді облыс прокуратура немесе оған теңестірілген прокурор, олардың орынбасарлары, ал сотталғанға қатысты жасалған келісімге - Қазақстан Республикасы Бас Прокуратура немесе оның орынбасары бекіткеннен кейін, ынтымақтастық туралы келісімге қол қойған тұлға жасалған келісімнің пәні болып табылатын қылмыстарды ашуды ұйымдастыруға, және кінәлі адамдарды әшкерелеуге дереу шаралар қабылдайды, сондай-ақ осы Кодекстің 153-бабымен көзделген тәртіпте күдіктіге, айыпталушыға қатысты бұлтартпау шарасының күшін жою немесе өзгерту қажеттігі туралы мәселені қарастырады.

Осы келісімнің пәніне жататын қылмысты тергеу нәтижелері бойынша, күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталғанның көмегімен аса ауыр қылмысты, қылмыстық топ құрамымен жасалған қылмысты, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды жасаған адам әшкереленсе, және кінәлі адамдарға қатысты айыптау үкімі орындалса, прокурор ынтымақтастық туралы келісімнің шарттарын орындауға шаралар қабылдайды.

Шет мемлекеттердегі осы аталған жағдайлар, яғни процестік келісім Америка құрама штаттарында, Англия, Үндістан, Италия, Франция, Эстония, Израиль, Грузия, Украина, Ресейдің қылмыстық-процессуалдық заңнамаларында бұрыннан қолданылады.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы - процестік келісім институтын енгізбестен бұрын, ресейлік, украиналық, грузиялық заңгерлер сияқты Америка құрама штаттарының және басқа да мемлекеттердің тәжірибиесін талдап, оған сүйенгенін жасырмайды [2, 148-б.].

Процестік келісім шет мемлекеттерде өзінің бірқатар өзгешеліктерімен ерекшеленеді. Мысалы, Америка құрама штаттарында тергеп-тексеру процестік келісіммен аяқталады, қалған істер алқабилер сотына барады [3, 95-б.].

Италияда процестік келісім терроризммен күресу шеңберінде 1970 жылдан бастап, ал мафиямен күресу мақсатында - 1980 жылдан бастап қолданылады. Өздерінің сыбайлас қатысушылары туралы мәліметтер берген қылмыскерлер жазаның жеңілдетілуіне сене алады, ал ұсақ қылмыскерлер мүлде жазадан босатыла алады. «Өкінгендер» үшін куәлерді қорғау бағдарламасы бар. Мафияға қарсы жүргізген тергеуде бірінші «өкінген» адам - Томмазо Бускетта болды. Оның көмегімен 350 сацилийстік клан мүшелері түрмеге отырғызылды. Критиктердің айтуы бойынша, қылмыскерлер түрмеге отырудан құтылу мақсатында жалған мәліметтерді табыс етеді [4, 108-б.].

Францияда процестік келісім механизмі шектеулі түрде жүзеге асырылады. Прокурор онша ауыр емес қылмыс жасаған айыпталушыға оның өз кінәсін мойындауын 1 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру жазасымен алмастыру жөнінде ұсыныс жасай алады. Оппоненттер процестік келісім адамдардың қорғалу

құқығы мен кінәсіздік презумпциясы қағидаларын өрескел бұзады деп есептейді [5, 63-6.].

Үндістанда процестік келісім институты 2006 жылдан әрекет етеді Жазаны жеңілдету мүмкіндігі тек заңға қайшы әрекеті үшін 7 жылға дейінгі мерзім белгіленген өз кінәсін мойындаған айыпталушылар үшін қарастырылған. Осындай қылмыстарға: адамның денсаулығына зиян келтіру, құжаттарды қолдан жасау, көлікті қауіпті айдау және т.б. Бірақ әйелдер мен балаларға қарсы қылмыс жасаған айыпталушылармен процестік келісім жасалмайды [6, 72-6.].

Испанияда келісім институты жоқ, бірақ оның элементтері айқын көрініс табады. Жасалған қылмыс үшін 3 және 6 жылдан аспайтын жаза мерзімі белгіленген қылмыстарды жасаған қылмыскер, өз кінәсін мойындаған жағдайда, қылмыскер, прокурор, сот арасындағы келісім бойынша жазаның мерзімі норма санкциясының 1/3 бөлігінен аспауға тиіс [7, 201-6.].

Грузияда процестік келісім институты сыбайлас жемқорлықпен күрес кезінде 2004 жылы пайда болды. Келісім жасау мүмкіншілігі қылмыстық түрі мен дәрежесі бойынша шектелмейді. Процестік келісім жасау ұсынысы айыпталушы және прокурор жақтан болуы мүмкін. Прокурор айыпталушыға жазаны жеңілдетумен қатар мемлекет бюджетіне ақшалай айыппұлды төлеу нәтижесінде қылмыстық істі қысқартуды ұсына алады. Айыппұлдың сомасы әр адамға жекеше қарастырылады. Грузиялық процесуалдық келісімнің «өзгешеліктерінің» бірі оның Қылмыстық кодексінің 42-бабында көрініс табады. Бұл бап бойынша, процестік келісім негізінде жаза ретінде айыппұл қарастырылмаған қылмыстарға да ақшалай айыппұлды тағайындауға болады [8, 52-6.].

Сонымен қатар, Грузия мемлекетінде процестік келісімге отыратын қылмыскерлерге жазаның орнына айыппұлды белгілейтініне келіспейміз, өйткені қылмыскердің ақшалай айыппұлды төлегеннен кейін қайта қылмысқа бармайтынына күмәнданамыз, сондықтан процестік келісімнің қоғамға, мемлекетке, құқық қорғау органдарына тиімді жақтарын ғана пайдаланғаны дұрыс-ақ.

Талдау жұмысының негізінде шет мемлекеттердегі процестік келісім жүргізу тәжірибесі көрсеткендей, процестік келісім сотқа дейінгі іс жүргізуді тездетуге, ақшалай айыппұлдар есебінен мемлекет бюджетін толықтыруға, құқық қорғау органдарына ұйымдасқан қылмыстармен күресуге көмегін тигізеді. Тек Америка құрама штаттарында ғана осы институттың арқасында аса ауыр қылмыстардың 90%-ы ашылады.

Қорытындылай келе, процестік келісім жаңадан енгізілген институт болғандықтан, күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адамдар арасында тілек білдірушілер аса көп болмайды, бірақ осы институттың мемлекетімізде ақырындап қолданыла бастауы нәтижелі оң бастамаларға әкелері сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексі: Алм., 2015ж.*
2. *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан \ Под ред. Когамова. Алматы, 2015 г.*
3. *Исаев А.А. Специальные познания в уголовном судопроизводстве. – Алматы, 2001.*
4. *Канафин Д.К. Гарантии прав личности в уголовном судопроизводстве. Монография. - Алматы, 2005.*
5. *Капсаямов К.Ж. Меры пресечения в системе уголовного преследования. – Астана, 2004.*
6. *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан // под ред. М.Ч. Когамова. – Алматы: Жеты-Жарғы. 2015.*
7. *Шуменова Р. Т. Место и роль принципов в структуре уголовно-процессуального права Республики Казахстан. Научно-практическое пособие. Астана: Арт Принт, 2013 год. - 110 с.*
8. *Ташибаев К.У. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы. Лекциялар жинағы. - Қарағанды, 2004.*

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ОРЫН АЛУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Өміржанов Есбол Тоқтарбайұлы

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Түйін Мақалада сыбайлас жемқорлыққа жалпылама сипаттама беріліп, оның даму тарихы жайлы қысқаша ақпарат беріледі. Автор жоғары оқу орнының профессорлық-оқытушылық құрамының беделінің төмендеп, оқытушылық-ғылыми қызметтің жастар арасында сұранысқа ие болмауының басты себебі ретінде жоғары оқу орнындағы сыбайлас жемқорлықтың орын алуын көрсетеді. Мақалада сыбайлас жемқорлықтың жоғары оқу орнында орын алатын нысандарына, олардың өзіндік ерекшеліктеріне сипаттама беріліп, талдау жасалады. Автор жоғары оқу орнындағы сыбайлас жемқорлықтың орын алуына себеп болатын жағдайларға да талдау жасайды. Сонымен қатар, автор жоғары оқу орнындағы сыбайлас жемқорлықпен күресте қандай нақты шараларды жүзеге асыру қажеттігіне тоқталады. Мақала соңында автор жоғары оқу орнындағы сыбайлас жемқорлықпен күрес жайлы өз пікірін білдіреді.

Кілт сөздер сыбайлас жемқорлық, жоғары оқу орны, кронизм, непотизм

Резюме В статье дается общая характеристика коррупционным правонарушениям и краткая информация об истории ее развития. По мнению автора, коррупция в высших учебных заведениях является основной причиной утери авторитета профессорско-преподавательского состава высших учебных заведений и непопулярности преподавательской деятельности среди молодежи. В этой связи описываются и анализируются формы и особенности коррупции в высших учебных заведениях. Вместе с тем, автор анализирует и причин развития коррупции в высших учебных заведениях. А также, автор уделяет внимание на необходимость реализации конкретных мер по борьбе с коррупцией в высших учебных заведениях. В заключении автор делится своим мнением о борьбе с коррупцией в высших учебных заведениях.

Ключевые слова коррупция, высшее учебное заведение, кронизм, непотизм

Summary The article gives a general description of corruption offenses and brief information about the history of its development. The author believes that corruption in higher education is a major cause of loss of prestige of the teaching staff of higher educational institutions and the unpopularity of teaching activity among young people. In this context, he describes and analyzes the shape and characteristics of corruption in higher education institutions. At the same time, the author analyzes the causes of corruption development in higher education. Also, the author pays attention to the need to implement concrete measures to fight corruption in higher educational institutions. In conclusion, the author shares his views on combating corruption in higher educational institutions.

Keywords corruption, institution of higher education, cronyism, nepotism

Қазіргі кезде жоғары оқу орнына, жоғары оқу орны (ЖОО) оқытушыларына қатысты қалыптасқан кейбір теріс қоғамдық пікірлер оған байланысты қордаланған мәселелердің бар екендігіне назар аудартады. Жоғары оқу орындарының, ЖОО оқытушыларының қоғам алдында беделінің түсіп, осы салада қалып ғылыммен айналысуға ынталы жастардың азаюына келесі факторлар өз әсерін тигізді: Ең алдымен, жоғары оқу орындарының шамадан тыс көбеюі, нәтижесінде кадр тапшылығын жою үшін қолында дипломы бар адамдардың жоғары оқу орындарының оқытушыларына еш даярлықсыз айналуы; Екіншіден, жоғары оқу орындарындағы материалдық-техникалық базаның болмауы, оқытушылардың сапалы білім беруіне жағдайдың жасалмауы; Үшіншіден, ғылым саласының жемқорлыққа ұрынуы, содан болып ғылымға қатысы жоқ адамдардың ғылым кандидаты және ғылым докторы атағын иеленіп, студенттерге сабақ жүргізуі, жоғары оқу орындарындағы, білім мен ғылым саласындағы лауазымдарды иеленуі; Төртіншіден, жоғары оқу орындары оқытушыларының әлеуметтік жағынан қорғалмауы, жалақының аздығы, қосымша материалдық көмектің болмауы, сәйкесінше, білім берудегі жемқорлықтың орын алуы; Бесіншіден, оқытушылардың жылдық жүктемесінің ауырлығы, оқытушылардың ғылыммен айналысуға және өзінің кәсіби біліктілігін көтеруіне жағдайдың жасалмауы; Алтыншыдан, жоғары оқу орындарындағы қағазбастылық, оқытушының нақты өткізетін сабағына емес, әр пән бойынша жасаған оқу-әдістемелік кешеніне бағаның берілуі, оқытушының бітпейтін есептер мен жиналыстардың, тексерістердің тұтқынына айналуы [4, 1 бет]. Аталған себептердің ең маңыздыларының бірі ЖОО орын алған жемқорлық мәселесі болып табылады. Осы себептен ЖОО сыбайлас жемқорлық мәселелері бойынша арнайы ғылыми зерттеу жүргізіп, оның негізінде тұжырымдар қалыптастыру нақты қажеттілік болып табылады.

Жалпы сыбайлас жемқорлық туралы сөз қозғамас бұрын сыбайлас жемқорлықтың түсінігі, мәні және даму тарихы жайлы аздап тоқтала кету артық болмайды деген пікірдемін. Латынның «corruptio» сөзі қазақша «сатып алу» «бүлдіру» деп аударылады және қоғам және саяси қайраткерлердің, шенеуніктер мен лауазымды тұлғалардың сатылатындығы мен сатқындығын білдіреді. Ал, латынның «conterere» сөзі біреуді ақша немесе өзге де материалдық игіліктер беру арқылы сатып алу деген мағына береді. Сыбайлас жемқорлықпен күрес жайлы тарихта ең алғаш рет б.з.д. XXIV ғасырдағы Бабылдағы Лағаш қаласының әміршісі Урукагиннің сыбайлас жемқорлықпен күресі туралы айтылады. Урукагиннің тарапынан сыбайлас жемқорларға қатысты қолданылған аса ауыр жазалары да тиімді нәтиже бермеген. Ал, сыбайлас жемқорлық жайлы

ойлар қамтылған алғашқы трактат «Артхашастраны» б.з.д. IV-ғасырда Каутилья жазған болатын.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлық жайлы 1991 жылдан бастап жиі айтыла бастады. 17 наурыз 1992 жылы Қазақстан Республикасының Президенті «Ұйымдасқан нысандағы қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы» Жарлық қабылдады. Жыл өткен сайын біздің елімізде сыбайлас жемқорлық қылмыстарының саны артып келеді. 2005-2010 жылдар аралығында Қазақстан Республикасында 10929 сыбайлас жемқорлық қылмысы тіркелген. Оның үстіне бұл көрсеткіштің жыл сайын саны артып отырғанын байқауға болады. Егер 2005 жылы мұндай қылмыстар саны 1505 болса, 2010 жылдың нәтижесі бойынша 1911-ге жеткен, яғни 27%-ға өскен [2, стр. 1]. Ал, Transparency International ұйымының рейтингі бойынша 2015 жылы Қазақстан 167 мемлекеттің арасында сыбайлас жемқорлықтың даму деңгейі бойынша 123 орынды иеленді [11, 1 бет].

Қазіргі кезде мемлекеттегі сыбайлас жемқорлықты элитарлы және төменгі деп екі деңгейге бөле қарастырып жүрген мамандардың пікірлерін қуаттауға болады. Элитарлы деңгейдегі шенеуніктердің, саяси мемлекеттік қызметшілердің арасындағы сыбайлас жемқорлық мемлекеттің экономикасымен тікелей байланысты, елімізде шикізат көздерінің мол болуына қарай осы көздерді иеленуге ұмтылушы шет елдік ірі компаниялармен келісім-шарттарға отыру, шет елдік компаниялардың өнімдерін ішкі нарыққа ендіру және өзге де қомақты сыйақы алумен байланысты мәселелерді шешу үшін жүзеге асырылатын ірі дәрежедегі сыбайлас жемқорлық шаралары.

Төменгі деңгей ретінде күнделікті мемлекеттік мекемелерде орын алатын кішігірім іс-шараларға қатысты орын алып отыратын сыбайлас жемқорлық шараларын айтуға болады.

Сонымен қатар, мемлекет тарапынан қаржыландырылатын білім беру және денсаулық сақтау мекемелеріндегі, мемлекеттік кәсіпорындардағы сыбайлас жемқорлықты да арнайы бөліп қарастыруға болады.

Білім беру жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықты да екі деңгейге бөліп қарастыруға болады: жоғарғы және төменгі деңгей. Төменгі деңгейдегі сыбайлас жемқорлық оқу үрдісі барысында орын алады: оқу орнына қабылдау, емтихан тапсыру және т.б. Жоғары деңгейге аккредитация жүйесімен, лицензиялаумен, білім беруді қаржыландыруға бөлінетін бюджеттік қаржыны жұмсаумен байланысты орын алады [10, 75 бет].

Сыбайлас жемқорлықтың көптеген нысандары бар: парақорлық, фаворитизм, непотизм, протекционизм, лоббизм, қорқытып алушылық, жерлесшілдік, трайбализм, кланға бөліну, жеңілдікпен кредит беру, қоғамдық игіліктерге қол жеткізу үшін жеке таныстығын немесе туыстығын пайдалану және т.б. ЖОО-да көбінесе сыбайлас жемқорлықтың парақорлық, протекционизм, жерлесшілдік, кронизм, трайбализм сияқты нысандарын жиі кездестіруге болады. Парақорлық дегеніміз – мемлекеттік немесе өзге де қызметтерді жүзеге асыруға уәкілеттік берілген лауазымды адамның өз өкілеттігін пайдалана отырып пара берушінің пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алуы. Парақорлықтың жүзеге асырылуы негізінен екі сипатта орын алады: парамен алдын ала сатып алу және атқарылған іс үшін параны сыйға беру.

Протекционизм ретінде басшының нақты лауазымдарға қабылеті мен тәжірибесіне қарамастан өз достары мен таныстарын тағайындауын түсінеміз. Сонымен қатар, басшының өз қарамағына жерлестерін жинап алатын жерлесшілдікті, кей кездері қарамағына ескі достар мен сыныптастарды жинап алатын кронизмді кездестіруге болады. Трайбализм - (ағылшынша tribalism, tribe - тайпа) – Қазақстан жағдайында лауазымды тұлғалардың руға, жүзге бөлініп, өз руы немесе жүзінің өкілдеріне басымдық беруі. Непотизм қолында билігі бар адамның өзіндегі билікті, мүмкіндікті өз отбасының мүшелеріне қызмет немесе мемлекеттік тапсырыс алып беру үшін пайдалануы [3, 45 бет].

Сыбайлас жемқорлықтың айрықша түрі ретінде ЖОО сыбайлас жемқорлықтың орын алуына әсер етуші факторларды бөліп қарастыруға болады: олардың ең негізгісіне мемлекетке тиесілі ЖОО-ның басшысының сайланбауы, тікелей тағайындалуы жатады. Яғни, университет ұжымымен сайланбаған тұлғаның ұжымға тікелей тәуелді болмауы, тек өзін тағайындаған адамға қатысты жауаптылықты сезінгенімен, ұжым алдындағы жауаптылыққа терең мән бермеуі. Мемлекетке тиесілі университет ректоры белгілі бір мөлшерде мемлекеттік билікке тәуелді болуы үшін оған қатысты ұстаным өзге де биік лауазымдарға қатысты ұстаныммен ұштасып жатады. Осы мәселеде мемлекеттегі сыбайлас жемқорлық, биліктегі шенеуніктердің қауымдастығы жайлы Д. Сатпаевтың пікірі өте орынды, оның пікірінше, мемлекеттік лауазымға ие болу үшін адам азғана былғануы керек. Сонда ғана басқалары оны қабылдайды. Автордың ойын бұзбастан түпнұсқада беруді жөн көрдік. «Если ты замарался, система всегда будет иметь на тебя рычаги давления. Только тогда она признает тебя в качестве игрока, только тогда она позволит тебе немного прикоснуться к ресурсам, немного даст из них тебе, чтобы ты вёл свою деятельность. Это очень чётко расписанные правила. Все высокопоставленные чиновники в Казахстане очень хорошо эти правила знают. Ты не можешь быть белой вороной в этой системе. Если ты получаешь бюджетные средства, ты должен быть готовым к тому, что тебе необходимо будет перейти некую границу. Только тогда тебе дадут, повторю, играть по этим правилам. Если ты не хочешь по ним играть, то выходи из этой системы. Быть честным и пытаться стать частью системы— ну невозможно [5, 1 бет].

Екіншіден, жалпы қазақстандық қоғамның басын біріктіретін ұлттық идеологияның жоқтығы, «ұлтқа

қызмет ету» ұранының жоққа шығарылып, әркімнің өзі үшін әрекет етуінің басты орынға шығуы. Бұл өз кезегінде ЖОО басшылығының мүмкіндігінше қолындағы мүмкіншілікті өз жеке бас мүддесі үшін пайдалануға және өз жақындарының пайдасына асыруға тырысуына алып келеді. Осы тұста ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықтың себебі ретінде жалпы адами құндылықтардың арзандап, нағыз құндылықтардың орнын уақытша нәрселердің басуы туралы Алексей Плущер-Сарноның пікірі өте орынды. Ол ресейлік білім капиталының құртылуына қатысты өз ойларымен бөлісе отырып, білім беру нарығының көзбояушылыққа айналып, «квазистуденке псевдопрофессордың білім беруі» үйреншікті жайға айналғанын және осы екі тұлғаның бір-бірін қанағаттандыратынын мысалға келтіреді [9, 1 бет]. Бұл жағдайдың біздің еліміздің білім беру жүйесінде де мығым орныққандығын еске алсақ, автордың айтқандарына алып-қосарымыздың жоқ екендігін түсінеміз.

Үшінші себеп ғылымның нақты нәтижеге қол жеткізу емес жекелеген тұлғалардың амбициясын қанағаттандыру, мақтанш сезімдерін тудыру, лауазым иелену, кейбіреулер үшін жанбағыс көзіне айналуы, жалпылама айтқанда ғылымның құнсыздануы орын алуында жатыр. Әлі күнге дейін шенеуніктердің арасында өзінің ғылыми атағымен, ғылыми дәреже-сімен мақтанатын адамдар бар. Ал сол шенеунік қандай жаңалық ашты? Еңбегінің сапасы қандай? Бұл сауалдарға жауап жоқ. Ал Қазақстанда олар қызметтерінде қалып қана қоймай, таза еңбегімен ғылыми жетістіктерге жеткен ғалымдарды басқарады [6, 1 бет]. Жалпы жоғары білім мен ғылым саласындағы сыбайлас жемқорлықтың дамуы жайлы ел Президенті өзінің халыққа 2010 жылғы жолдауында «200 ғылыми кеңестер кандидаттар мен докторларды қалыптан құйғандай етіп жасап шығарып жатыр. 60 кандидаттың 1-і және 37 доктордың 1-і ғана ғылымға барады» деп осы саланы реформалауға пәрмен еткен болатын [1, 65 бет].

Төртіншіден, оқытушылар арасындағы сыбайлас жемқорлыққа бейімділік олардың әлеуметтік жағдайларының қамтылмауына байланысты. Олардың аз жалақы алуы, ынталандыру шараларының жоқтығы, біліктілігін көтеруге жағдайының болмауы және т.б. себептер сыбайлас жемқорлықтың орын алуына себеп болуда.

Қазіргі кезде мемлекеттік гранттардың бакалавриат үшін ҰБТ нәтижесіне қарай министрлік деңгейінде бөлінетіндіктен университеттерге магистратура мен докторантура бойынша грант беру құзыры берілген. Осыған байланысты гранттарды иелену бойынша әлі де болса даулы жағдайлар жиі орын алып тұрады. 2015 жылдың 10 айындағы азаматтардың шағымдарына қарағанда ЖОО қатысты сыбайлас жемқорлық фактілері көбінесе оқуға қабылдаумен байланысты орын алатындығын көрсетті. 494 шағымданушының 75-і ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлыққа қатысты болды, яғни, барлық шағымның 15% -н құраған [8, 1 бет].

Бесіншіден, кейбір ЖОО-да жұмысқа қабылдаудың ашық, жалпыға ортақ нормативтерінің қабылданбауы, жұмысқа тұрудың ортақ ережелерінің бекітілмеуі. Нәтижесінде адамдардың жұмысқа қабылдаушыға пара беруі, жұмыс орнын сақтау үшін басшыларының әртүрлі талаптарын орындауға мәжбүр болуы орын алады.

Алтыншыдан, университет басшылығының өз білуінше кадр саясатын жүргізуіне толық мүмкіндіктің берілуі, салдарынан жерлесшілдік, трайбализм, кронизм сияқты құбылыстардың кең етек алуы.

Қазіргі кезде еліміздегі сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты ел билігімен әртүрлі бағдарламалар қабылдануда, іс-шаралар ұйымдастырылуда. Солардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру болып табылады. 2015-16 оқу жылында еліміздегі ЖОО және ЖОО кейінгі білім беру бағдарламасы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері» элективтік пәнімен толықтырылды [7, 1 бет]. Дегенмен, адамның бойындағы сыбайлас жемқорлыққа деген теріс пікірді қалыптастыратын негізгі орын мектеп болғандықтан аталмыш курстарды мектеп қабырғасынан бастаған жөн болар еді. Жалпы, еліміздегі өскелең ұрпақты мектеп қабырғасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытта тәрбиелеу идеясы 2011 жылы ЕЫҚҰ Қазақстандағы өкілдігімен ұсынылған болатын. ЕЫҚҰ өкілдігі арнайы грант бөлініп, «Ар.Рух.Хақ» қоғамдық қоры осы грантты иеленіп, Е.Т.Өміржановтың авторлығымен «Антикоррупционное образование для школьников. Методическое пособие для учителей» деген оқу құралы жасақталып, кейіннен ҚР БҒМ қолдауына ие бола алмағандықтан ол жоба аяқсыз қалған еді...

Жалпы, ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықпен күресті ЖОО-ның ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырған жөн. Сондықтан, ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, онымен күресу үшін кейбір мәселелерге байланысты тың шешімдер қабылдаған жөн болар еді:

Ең алдымен, мемлекеттегі сыбайлас жемқорлықпен күрестің нәтижелі болуына назар аудару қажет. Сыбайлас жемқорлықпен күресте тек режим үшін қолайсыз адамдарды көрсетіп жазалау тәжірибесінен бас тартып, заңның жалпыға ортақтығын қамтамасыз ету керек.

Екіншіден, мемлекеттегі билік пен халықтың мүддесін ұштастыратын ұлттық идеология қалыптастырылуы қажет. Жоғары оқу орындарының саяси билікке тәуелділігін жойып, оларға автономия берілуі тиіс.

ЖОО ректорларын университет ұжымымен сайлау тетіктерін қарастыру да мәселенің тиімді жолмен шешілуінің кепілі бола алады. Яғни, ректордың ұжым мүшелерімен сайлануы оның ұжым алдындағы жауапкершілігін туындатып қана қоймайды, оның жүзеге асырып жатқан әрекеттерінің ашықтығын қамтамасыз етеді. Егер ол шектен шығатын жағдайда ұжымның оны кері қайтаруына негіз болады. Қазіргі кезде қол-

даньсқа енгізілген университет ректорын қамқоршылық кеңесімен сайлау оң нәтиже беруі екіталай, нақты нәтижеге қол жеткізу үшін университеттің қамқоршылық кеңесінің сайлау комиссиясы ролін атқарып, барлық университет ұжымының сайлауға қатысып, өз қалауымен кандидатқа дауыс беру мүмкіндігін жүзеге асыруға ықпал етуі тиіс.

Ғылымның шынайы сипатына қол жеткізу үшін ғылымды дамытуға қатысты жаңаша тұжырымдама қалыптастырып, ғылым саласындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шараларын ұйымдастыру қажет. Атап айтқанда, ғылымға бөлінетін қаржының ашықтығын қамтамасыз етіп, ғылыми жобаларды қаржыландыру ісіне бақылауды күшейту керек. Сонымен қатар, ғылымға кездейсоқ адамдардың келуіне тосқауылды күшейтіп, ғылыми дәреженің ғылыми-педагогикалық қызметпен айналысушыларға ғана артықшылықтар беруіне мүмкіндік жасау керек. Мемлекеттік қызметтегі карьералық өсу үшін ғылыми дәреже емес нақты сала бойынша тәжірибе мен кәсіби шыңдалудың артықшылығы насихатталуы тиіс.

ЖОО профессорлық-оқытушылық құрамның әлеуметтік жағдайын көтеріп, олардың ғылыммен айналысуына, біліктілігін арттыруына жағдай тудырып, оларға қойылатын талаптарды қатаңдату қажет. ЖОО-дағы ғылыми-педагогикалық жұмыстың елдегі ең беделді қызмет түріне айналып, ЖОО оқытушысының құқықтық мәртебесі жоғарылатылған жағдайда ғана төменгі дәрежелі сыбайлас жемқорлықты жоюға болады.

ЖОО жұмысқа қабылдау, ротация мәселелерінде ашықтықты, жариялылықты басшылыққа алатын жалпы ортақ стандарттар даярлау. ЖОО оқытушыны жұмысқа қабылдауда кейбір адамдарға артықшылық бермеу үшін барлық оқытушының жұмысқа алынуы үшін жариялылыққа негізделген талаптар қою.

Әрине, жоғары аталған ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықпен күрес шаралары толықтай сыбайлас жемқорлықты жоюға негіз бола алмасы анық. Дегенмен, сыбайлас жемқорлықты тек ұран, бір реттік науқан ретінде жүргізбей, онымен күресте оның орын алуына ықпал етуші факторларды қаперге алған жөн болар еді. Бүгінгі таңдағы еліміздегі ЖОО сыбайлас жемқорлық жүйелі түрде жоғарғы білім сапасының төмендеуіне, ЖОО оқытушыларының қоғам алдындағы беделінің түсуіне, ЖОО-ның қоғам алдындағы жол көрсетуші негізгі азаматтық қоғам институты ретіндегі ролінің жойылуына алып келуде. Сол себептен, ЖОО-дағы сыбайлас жемқорлықпен күресті жалпы мемлекеттегі сыбайлас жемқорлықпен күрестің құрамдас бөлігі ретінде қарастырып, нақты шешімдер қабылдануы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Өміржанов Е.Т. Сыбайлас жемқорлықтың елімізде қалыптасу жолдары және онымен күрес мәселелері // ҚР индустриалды инновациялық даму жағдайындағы саясат, экономика және құқық республикалық конференция материалдары. -Алматы, ҚазҰПУ, 2011- 65-68 беттер*
2. *В Казахстане в 2010 году более 500 чиновников арестованы...//Тенгриный: 28.03.2011 - URL:<http://tengrinews.kz>, Accessed: 20.11.2016.*
3. *Омиржанов Е.Т. Жапақов С.М. О понятии и сущности коррупции // Участие суверенного Казахстана в осуществлении Целей развития тысячелетия ООН: сборник докладов конференции, посвященной 20-летию Государственной независимости РК, 27 апреля 2011 г. / МОУН РК, КазНПУ им. Абая. - Алматы, 2011. – 672-675 сс.*
4. *Өміржанов Е. ЖОО: оқытушы мәртебесі. Ол қандай болуы керек?// Абай кз: 20.06.2013 - URL:<http://old.abai.kz/node/39849#comments>, Accessed: 20.11.2016.*
5. *Сатпаев Д. Если тыходишь в систему, ты должен немного замараться// 101 ТВ:19.11.2016 - URL:<http://101tv.kz/interv/488.html>, Accessed: 20.11.2016.*
6. *Ергәбек Ш. Ел болашағын сапалы білім анықтайды.// Каз білім: 26.01.2016 - URL: <http://kazbilim.kz/?p=4035>, Accessed: 20.11.2016.*
7. *Как бороться с коррупцией в сфере образования?// Капитал: 04.09.2015 - URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/43378>, Accessed: 20.11.2016.*
8. *Байманов Д. МОН РК: Коррупция в вузах проявляется в основном при поступлении- Информ кз:23.10.2015- URL: <http://www.inform.kz/ru/mon-rk-korrupciya-v-vuzah-2831732>, Accessed: 20.11.2016.*
9. *Коррупция в вузах: причины, разновидности и перспективы. // Капитал страны: 21.09. 2009 - URL:<http://kapital-rus.ru/articles>, Accessed: 20.11.2016.*
10. *Сулакиин С.С., Максимов С.В., Ахметзянова И.Р. и др. "Государственная политика противодействия коррупции и теневой экономике в России". Монография в 2-х томах.// Центр Сулакиина:25.07.2013 - URL:<http://rusrand.ru/ideas/korrupsija-v-sfere-obrazovaniya>, Accessed: 20.11.2016.*
11. *Калиаскарова-Мусирова Т. Уровень коррупции в Казахстане увеличился по сравнению с прошлым годом. // Власть кз: 27.01.2016- URL:<https://vlast.kz/novosti/15447>, Accessed: 20.11.2016.*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕФОРМ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Пернеев Даурен Хамитович

Доктор PhD, старший преподаватель
кафедры государственно-правовых дисциплин КазГЮУ город Астана

Түйін: Мақалада ҚР-ның бюджеттық саясаты дамуының заманауи үрдістері: әлемдік экономиканы, жалпы әлемдік және аймақтық интеграциялық үрдістерді жаһандандыру жағдайындағы құқық, салық салу, заңнама жүйелері арқылы бюджет құрудың жаңа өлшемдерін іздестіру талданған.

Резюме: В статье анализируются тенденции современного этапа развития бюджетной политики в РК: поиск новых критериев формирования бюджета через систему налогообложения, системы законодательства, правовой системы в условиях глобализации мировой экономики, общемировых и региональных интеграционных процессов.

Summary: In article tendencies of the present stage of development of policy of budget RK are analyzed: search of new criteria of formation of the budget through system of the taxation, system of the legislation, legal system in the conditions of globalization of economies, universal and regional integration processes.

За 25 лет независимости Республики Казахстан содержание и направление развития бюджетного законодательства позволяет выделить такие свойства бюджетной системы как иерархичность, централизация, целевой характер бюджетных средств.

В Казахстане на текущую дату проведена большая нормотворческая работа в области финансового, бюджетного и налогового законодательства РК. Однако, возникла объективная потребность в переосмыслении сущности и содержания норм бюджетного законодательства. В этом направлении имеются некоторые концептуальные проблемы, решение которых требует теоретического анализа.

До провозглашения независимости Республики Казахстан вопросы межбюджетных отношений решались в менее острой форме, чем в современный период. Союзные республики СССР получали до 99% доходов от промышленного, сельскохозяйственного и подоходного налогов, полученных на территории каждой из республик. В целом через государственный бюджет перераспределялось свыше 60% всех финансовых ресурсов государства [1].

В настоящей статье будет идти об этапах реформирования межбюджетных отношений на предмет приведения их в соответствие с Конституцией.

В начале 90-х годов XX века в отношениях между уровнями бюджетной системы применялся метод индивидуального согласования помощи каждому нижестоящему бюджету. Это был период политической нестабильности.

В современной форме система межбюджетных отношений начала развиваться в 1995 году после принятия Конституции РК. Историю ее формирования необходимо разделить на ряд этапов в зависимости от новых реформ в проведении государственной политики реализации межбюджетных отношений.

Критериями разграничения этапов истории развития межбюджетных отношений выступает принятие нормативных правовых актов, содержание которых было посвящено реформированию межбюджетных отношений. Ими являлись постановления Правительства, в одном из которых дается периодизация межбюджетных отношений. По нашему мнению, реформирование межбюджетных отношений должно осуществляться республиканскими законами. Доводом такой точки зрения является то, что межбюджетные отношения затрагивают реализацию конституционных положений, определяющих права и обязанности ее субъектов и местных образований в бюджетной сфере, которые подлежат регулированию законами.

По своей сути, созданная в 90-х годах XX века бюджетная система была двойственной по формам взаимоотношений между бюджетами различных уровней и ее субъектов. Во-первых, в отношениях с большинством субъектов действовал установленный законом единый порядок взаимодействия между ними. Во-вторых, с некоторыми субъектами были установлены особые отношения, которые позволяли субъектам иметь не только отдельный механизм отношений, учитывающий специфические условия региона, но также иметь ряд преимуществ по отношению к другим регионам. К сожалению, подобная двойственность не искоренена до сегодняшнего дня.

В этот период реформирования межбюджетных отношений были и положительные моменты, к ним можно отнести то, что в это время начал складываться единый порядок распределения финансовой помощи, который базировался на нормативно-правовой основе. Однако, в ряде случаев, одновременно применялся ранее действовавший порядок индивидуального согласования объемов финансовой помощи, это оформлялось договорными отношениями. Собственно, это обстоятельство стало серьезным недостатком новой бюджетной системы. С самого начала не были заложены единые для всех уровней бюджетной системы условия финансовых отношений между бюджетами.

По признанию Правительства РК отрицательным, проводимой в этот период политики в области меж-

бюджетных отношений, было отсутствие комплексного подхода к вопросам выравнивания финансовой обеспеченности регионов, отсутствие учета институциональных реформ как фактора сокращения бюджетных расходов. Отрицательно отражалось на состоянии всей бюджетной системы присутствие встречных межбюджетных потоков финансовых ресурсов, что зачастую приводило к потере денежных средств в процессе их движения.

Второй этап реформирования межбюджетных отношений в отечественном праве связан с принятием Бюджетного кодекса РК и Постановлением Правительства Республики Казахстан № 147 от 10 февраля 2003г. «О Концепции разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений». Бюджетный кодекс РК вступил в действие 1 января 2009 года, однако его нормы, посвященные регламентации межбюджетных отношений, как уже отмечалось, не охватывали весь спектр межбюджетных отношений. Поэтому основное значение реформирования межбюджетных отношений ложилось в большей мере, на вышеуказанное Постановление Правительства РК. Однако и эта Концепция реформирования межбюджетных отношений, которая была утверждена Правительством, страдала теми же недостатками, что и Бюджетный кодекс РК. Вместо комплексного решения межбюджетных проблем исполнительная власть сосредоточила усилия на отработке форм выделения из республиканского бюджета финансовой помощи региональным бюджетам.

Позитивным фактором реализации указанной Концепции стало упорядочение межбюджетных отношений на республиканском уровне. В результате реализации мер, определенных Концепцией, была продолжена применяемая с 1994 года политика перехода от индивидуального согласования объемов финансовой помощи субъектам к единым правилам распределения ее на формализованной основе. На данном этапе наметился переход от политических методов решения межбюджетных противоречий, основанных на волевом подходе, к правовым методам. Следствием этого этапа стало также принятие мер по преодолению тенденции асимметричности в процессе построения бюджетной системы государства. Ограничены или ликвидированы индивидуальные налогово-бюджетные отношения между областями и отдельными регионами. Позитивное влияние на устойчивость бюджетной системы страны оказала введенная на республиканском уровне практика принятия законов с обязательным определением источников финансирования [2].

Но, в тоже время, указанная Концепция не затрагивала межбюджетные отношения, складывающиеся с участием органов местного самоуправления. В результате принятых мер вместо поставленной задачи сокращения дотаций, количество дотационных регионов намного увеличилось.

Результатом этого периода стало также применение более совершенной методики передачи средств из одного бюджета в другой бюджет. Распределение финансовой помощи в большей мере стало опираться на единые формализованные критерии, а не на лоббирующий фактор.

Положительный результат, который внес Бюджетный кодекс РК, состоит в том, что в нем сделано стремление упорядочить взаимоотношения бюджетов с точки зрения детализации отношений. Обновленная за последние годы бюджетная политика фактически продолжает прежнюю линию на формализацию межбюджетных отношений, установление единых критериев перераспределения ресурсов между бюджетами с целью выравнивания ресурсных возможностей каждого бюджета республики. В данном случае на узловое место выходит задача обеспечения каждому человеку социальных гарантий, установленных Конституцией РК и другими нормативными актами.

С точки зрения О.Н. Оксикбаева: «Роль, содержание и процедурные аспекты бюджета кардинально меняются в условиях активного развития рыночных отношений в экономике. Бюджет становится основным инструментом государства по реализации его политики и обеспечению выполнения им своих функций. Именно на бюджете базируется решение вопросов предоставления качественных государственных услуг, обеспечения национальной безопасности и общественного порядка, развития сферы здравоохранения, образования, предоставления социальной помощи и социального обеспечения, а также поддержки развития реального сектора экономики. Вполне очевидно, что в новых условиях выполнение государственных функций должно обеспечивать эффективное и прозрачное использование финансовых, трудовых и материальных ресурсов с целью их максимального приближения к населению. В данном случае, именно бюджет становится одним из элементов институциональной основы государства с рыночной экономикой и развитой системой социально-ориентированных отношений» [3, с.318-319].

Обусловливая назначение бюджета, нужно учитывать интересы экономической безопасности государства, которая тесно связана со всеми аспектами бюджетной политики. Для нашего государства, задача обеспечения экономической безопасности, имеет устойчивую тенденцию усложнения в силу наличия ряда факторов. На первоначальной стадии создания самостоятельной бюджетной политики, основные проблемы обеспечения экономической безопасности были обусловлены трудностями переходного периода и нарастающим системным экономическим кризисом. Речь идет о затяжном спаде производства, кризисе финансово-кредитной системы, нарушении процесса воспроизводства основных фондов, криминализации экономики, снижении качества трудового потенциала и т.д.

Наряду с этим, существовали и субъективные факторы, к числу которых можно отнести определение

всех стадий бюджетного процесса основанных на принципе пассивного распределения имеющихся ресурсов. При данных обстоятельствах, формирование бюджета сводилось лишь к объединению бюджетных заявок и последующему окончательному распределению ограниченных средств между бюджетными учреждениями.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод, что процесс образования бюджета не способствовал решению конкретных задач государства и, самое главное, не решал вопросы финансового обеспечения программ, которые нужно было исполнить, и мер, которые необходимо было принимать.

«В Республике Казахстан, начиная с 1999 года, начала проводиться определенная работа по решению вышеперечисленных задач, начиная с пересмотра принципов бюджетной системы и всего бюджетного процесса» [4, с.85].

В процесс бюджетного планирования, с переносом акцента на достижение рационального и результативного расходования бюджетных средств, внедрялись новые методы и процедуры. Это, прежде всего, требовало учета поставленных целей государства с объемом доходов, которые нужны для их достижения, ориентацию на решение главных для планируемой системы целей, планомерную концентрацию ресурсов, соизмерения возможностей средств налогоплательщиков и других доходов государства с общегосударственными программами.

Совершенствованию бюджетного планирования способствовало внедрение в государстве метода бюджетного программирования. Этот метод даёт основу для установления и управления государственными приоритетами, распределения ресурсов между администраторами программ. При этом главными преимуществами бюджетного программирования являются: обеспечение обоснованности образовываемого бюджета, акцентирование на итогах исполнения программ; открытие возможностей предоставления общественности транспарентной информации и повышение подотчетности.

Таким образом, в Казахстане с 1999 года были четко определены границы в бюджетной сфере, на законодательном уровне утверждено распределение бюджетных программ, поступлений между республиканским и местными бюджетами. Осуществлен переход к среднесрочному планированию важнейших параметров государственного бюджета.

В процессе планирования бюджета, несмотря на определённые сдвиги, практическая реализация новых норм и положений, зачастую демонстрирует серьезные проблемы в ходе непосредственного исполнения бюджета.

На стадии непосредственного исполнения бюджета была произведена работа по усовершенствованию нормативно-правовой базы, которая регулирует вопросы целевого и рационального расходования бюджетных средств, предупреждению роста кредиторской задолженности бюджета путем создания надежных механизмов предварительного контроля за ее образованием. В органах казначейства была введена норма обязательности регистрации гражданско-правовых сделок за счет бюджетных денежных средств. Некоторые государственные функции были отданы в конкурентную среду и реализовывались в форме оказания услуг государству. Были упразднены все внебюджетные фонды, доходы и расходы которых были консолидированы в государственную казну. На законодательном уровне было закреплено, что все государственные учреждения не вправе брать на себя финансовые обязательства сверх сумм бюджетных назначений, которые установлены законом о бюджете на соответствующий финансовый год [5].

В последние годы значительное внимание стало уделяться контролю за целевым использованием бюджетных средств государственными учреждениями, средств, которые выделяются из бюджета на выполнение государственного заказа, целевым использованием и возвратом заемщиками государственных внешних займов, негосударственных займов, привлеченных под гарантии Правительства РК, и бюджетных кредитов. Все это позволяет обнаруживать серьезные недостатки бюджетной процедуры и нарушения требований бюджетно-налогового и иного законодательства.

Основным условием обеспечения экономической безопасности в контексте проведения бюджетной политики, является образование оптимальной модели межбюджетных отношений, которая снабжает все уровни государственного управления достаточными денежными средствами для реализации возложенных на них функций.

Становление модели межбюджетных отношений РК, также сопровождалось рядом серьезных проблем и недостатков. В частности, основополагающими характеристиками межбюджетных отношений в первые годы реформ являлись: отсутствие целостной нормативно-правовой базы, административно-централизованное управление, бессистемность, дублирование и параллелизм функций органов государственной власти по уровням управления.

Сама система распределения доходов, механизмы межбюджетного регулирования между уровнями местных бюджетов, носили нестабильный и разнообразный характер. Имели место уточнения бюджетов в ходе процесса исполнения.

В политике межбюджетных отношений за последнее время произошли серьезные изменения. Усовершенствование системы межбюджетных отношений было сосредоточено на достижение баланса интересов

центра и регионов, увеличение заинтересованности нижестоящих уровней государственного управления в экономическом развитии регионов и обеспечение устойчивости поступлений в местные бюджеты. Одним из достоинств функционирующей системы, является отчетливое распределение доходных источников без расщепления каждого вида налогов между бюджетами, и разграничение направлений их применения.

Литература:

- 1 Ли Э.А. Бюджетная система независимого Казахстана // *Научные труды «Адилет»*. - 1997. - № 1. - С. 103-106.
- 2 Постановление Правительства Республики Казахстан № 147 от 10 февраля 2003 г. «О Концепции разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений» // www.government.kz
- 3 Оксикбаев О.Н. Государственный финансовый контроль: проблемы и поиск решений: Сборник статей и выступлений. - Астана, 2008. - 584с.
- 4 Дарибекова А.С. Совершенствование финансовой системы Республики Казахстан // *Наука и ее роль в современном мире: Материалы Международной научно-практической конференции*. - Караганды: Изд-во Болашақ-Баспа, 2009. - Т. 2. - 445с.
- 5 Кудайбергенова С.К. Развитие внутрирегиональных межбюджетных отношений в Республике Казахстан на современном этапе: Монография. - Караганда, 2006. - 150с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ БЮДЖЕТ И БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ

Пернеев Даурен Хамитович

Доктор PhD, старший преподаватель

кафедры государственно-правовых дисциплин КазГЮУ город Астана

***Түйін:** Мақалада бюджеттің теориялық негіздері, қазіргі заманғы ҚР бюджеттық жүйесі талданды. Жалпы әлемдік және аймақтық интеграциялық үрдістерді жаһандану жағдайындағы құқық, заңнама жүйелері арқылы бюджет құрудың жаңа өлшемдерін іздестіру жағы талданған.*

***Резюме:** В статье анализируются теоретические основы бюджета. Современной бюджетной системы в РК. Системы законодательства, правовой системы в условиях глобализации мировой экономики, общемировых и региональных интеграционных процессов.*

***Summary:** In article tendencies of the budget theoretical basics are analyzed. RK modern budgetary system. Legislative systems, system of the legislation, legal system in the conditions of globalization of economies, universal and regional integration processes.*

Многолетний опыт исследования бюджетной системы отечественных и зарубежных ученых позволяет сделать обобщающий анализ термина бюджет и бюджетной системы через призму современного общества. В настоящей работе мы не только рассмотрим имеющиеся понятия, но сопоставим с действующим законодательством

Термин «бюджет» происходит от нормандского слова, означающего карман, сумку, кожаный мешок. От него произошло budget, которым англичане обозначали кожаный мешок (затем портфель), содержащий документы, касающиеся государственных доходов и расходов. Отсюда выражение «открыть бюджет», что означало представление этих документов на утверждение парламента. Позднее, этим словом стали обозначать речь канцлера казначейства, посвященную финансовым делам государства, а с конца XVIII века – уже сам документ, содержащий информацию о доходах и расходах государства [1, с.15].

Согласно ст. 3 БК РК бюджет – централизованный денежный фонд государства, предназначенный для финансового обеспечения реализации его задач и функций [2].

На сегодняшний день, существует полемика взглядов на данное понятие. Так, например, Е.Ю. Грачева определяет бюджет, как централизованный фонд денежных средств [3, с.46-47].

В нашем представлении, данное определение является не полным, то есть целевая направленность бюджета не обозначена, не обозначен также собственник фонда.

Вряд ли можно признать удачным и такое определение, согласно которому бюджет - это форма образования и расходования фонда денежных средств, предназначенных для финансового обеспечения задач и функций государства.

Бюджет не является формой, он является самим фондом денежных средств. Данное определение можно отнести к любому государственному денежному фонду.

Бюджет - это сложное явление, имеющее несколько значений, обозначающих ту или иную его характерную черту. В соответствии с этим, термин «бюджет», имеет несколько значений и употребляется в разных смыслах. В финансовом праве выделяют следующие значения бюджета: 1) в материальном смысле; 2) как экономическая категория; 3) в финансово-организационном смысле; 4) как правовая категория.

В материальном смысле «бюджет» – это государственный денежный фонд. Этот фонд предназначен для реализации задач и функций государства, имеющих общегосударственное значение. Бюджет является основным и суммарным денежным фондом для всех уровней финансовой системы государства.

Как экономическая категория «бюджет» - это совокупность экономических отношений, которые возникают в связи с формированием и распределением основного государственного денежного фонда, предназначенного для финансирования задач и функций государства общего значения на центральном и местном уровне.

В финансово-организационном смысле «бюджет» - это финансовый план формирования и распределения создаваемого на центральном и местных уровнях государственного денежного фонда, предназначенного для выполнения задач и функций государства общего значения.

Как правовая категория бюджет - это финансово-правовой акт, посредством которого утверждается финансовый план формирования и распределения создаваемого на центральном и местных уровнях государственного денежного фонда, предназначенного для финансирования общегосударственных задач и функций [4, с.32].

С экономической точки зрения бюджет современного государства - это сложный многоплановый инструмент, отражающий компромисс в соотношениях социально-экономических интересов различных участников финансовых отношений. Бюджет отражает политическую и социальную динамику общества [5, с.22].

Таким образом, то, как определил понятие «бюджет» наш законодатель, на наш взгляд, является более точным и раскрытым определением, дающим полную характеристику данной дефиниции.

Таким образом наряду с термином «бюджет» необходимо рассмотреть понятие «бюджетная система».

Бюджетный кодекс РК определяет бюджетную систему следующим образом: «бюджетная система - это совокупность бюджетов и Национального фонда Республики Казахстан, а также бюджетных процесса и отношений».

Бюджетная система является важнейшим инструментом финансовой политики любого государства, она используется для сохранения целостности государства, преодоления кризисных ситуаций в экономике, решения наиболее острых социальных проблем, и это обстоятельство обуславливает зависимость правового регулирования бюджетных отношений от проводимой государством финансовой политики. Вместе с тем, бюджетная система страны регулируется бюджетным правом, правовое регулирование которого, отражает наличие некоторых ее устойчивых свойств.

Бюджетная система представляет собой сложноорганизованный объект, изучение которого требует строгого системного подхода, позволяющего исследовать объект в качестве сложного явления, состоящего из целого ряда составных частей, связи между которыми образуют его относительно неизменную структуру и обеспечивают его целостность.

По мнению большинства правоведов, бюджетная система построена на основе принципа бюджетного основания, реализация которого призвана обеспечить субъектам республиканского бюджета необходимый и достаточный объем полномочий в бюджетной и налоговой сферах для самостоятельного решения за счет собственных средств вопросов, отнесенных к их ведению конституцией государства.

В демократическом государстве процессы формирования общегосударственных финансовых ресурсов и их расходования отличаются от аналогичных процессов унитарного государства. Особенности настолько существенны, что позволяют исследователям говорить об особом явлении бюджета, опирающимся на самостоятельное усмотрение в решении бюджетных вопросов публичных органов субъектов, и собственную, отделенную от общегосударственной, финансовую базу.

На признание законодателем принципа бюджетного построения указывают, по мнению специалистов, некоторые нормы Конституции РК, положения Бюджетного кодекса РК, законов. Указанные нормативные акты предоставляют органам государственной власти и органам местного самоуправления определенные права, на получение налоговых и неналоговых доходов, на получение финансовой помощи, на компенсацию дополнительных расходов и др., совокупность которых расценивается исследователями, как самостоятельность уровней публичной власти. Большинство исследователей (как юристов, так и экономистов), отмечает несовершенство существующих бюджетной и налоговой систем. Многочисленные предложения по развитию законодательства, высказанные в научной литературе, направлены на достижение уровня правового регулирования бюджетной и налоговой сфер.

Одним из проявлений принципа бюджетного строения, является нормативно закреплённая структура бюджетной системы. Согласно ст. 6 БК РК, бюджетная система РК имеет двухуровневую структуру [2].

На первом уровне находится республиканский бюджет и государственные социальные внебюджетные фонды. Второй уровень включает в себя бюджеты субъектов и территориальные бюджеты внебюджетных социальных фондов (территориальные фонды обязательного медицинского страхования) и объединяет местные бюджеты. Такая структура конституционна, она учитывает устройство государства, поскольку субъекты имеют бюджеты, выделенные в отдельный уровень управления.

В Республике Казахстан, в соответствии с Бюджетным кодексом, в бюджетную систему включены следующие виды и уровни бюджетов:

- республиканский бюджет;
- областной бюджет, бюджет города республиканского значения, столицы;
- бюджет района (города областного значения) [2].

По бюджетному законодательству, все виды и уровни бюджета являются самостоятельными. В структуре бюджетной системы страны рассматриваются также, чрезвычайный государственный бюджет и Национальный фонд Республики Казахстан.

Структура двухуровневой бюджетной системы РК для достижения согласования с конституционными требованиями самостоятельности государственной и местной властей, должна подкрепляться соответствующим набором бюджетных полномочий каждого уровня власти. Конституционно данный статус субъектов РК и местных образований в бюджетной сфере, нашел свое закрепление в принципе самостоятельности бюджетов.

Содержание принципа бюджетного строения составляет именно самостоятельность каждого бюджета бюджетной системы во всех ее проявлениях. Самостоятельность бюджетов обеспечивает самостоятельность власти публичных субъектов, без которой невозможно существование государства.

Свойство единства системы появилось и стало развиваться как противовес свойству самостоятельности элементов бюджетной системы (публичных образований). Бюджетный унитаризм возник как инструмент,

позволяющий организовать слаженное функционирование всей бюджетной системы. Интенсивное и разнообразное использование подобных способов правового регулирования привели к приоритету унитаризма в существенных свойствах всей бюджетной системы государства. О существенном перерождении всей бюджетной системы страны свидетельствует, на наш взгляд, и то обстоятельство, что принудительные механизмы переносятся и используют те же инструменты по отношению и к местным бюджетам.

Свойства иерархичности и централизации бюджетной системы являются в некотором роде антиподами друг другу, поскольку централизация предполагает наличие единственного центра управления системой, иерархичность же указывает на существование нескольких управляющих воздействий. В бюджетной системе страны названные свойства взаимно дополняют друг друга и лишь только усиливают ее свойство единства. Свойство централизации характеризует сущность управляющего воздействия - оно формируется в одном центре и является обязательным для всех бюджетов и подкрепляется едиными мерами воздействия и административного принуждения. Иерархичность гарантирует доведение управляющего воздействия до каждого элемента бюджетной системы и обеспечивает жесткий контроль за его исполнением. Жесткая централизация бюджетной системы может быть ослаблена механизмом обратной связи, предполагающем в обязательном порядке учет интересов региональных и местных бюджетов. Свойство иерархичности «исправляется» включением в действие согласительных процедур при разногласиях между выше- и нижестоящим бюджетами. Отдельные элементы согласительных процедур, а также обратная связь как неотъемлемый институт управления любой системой, присутствуют в бюджетной системе, однако их роль и значение незначительны, что не позволяет нейтрализовать усиливающееся свойство централизации [6].

Поэтому дальнейшее реформирование бюджетной системы отражает рассмотренные выше тенденции, когда бюджет в Казахстане не только баланс главного денежного фонда страны, но и важнейший финансовый и экономический инструмент сбалансированного движения централизованных финансовых потоков.

Существенным аргументом, на наш взгляд, бюджетной системы РК, является принцип единства бюджетной системы (ст. 26 БК РК). При этом, разумеется, сам принцип единства бюджетной системы не препятствует существованию единой бюджетной системы в государстве, однако, объем регулируемых отношений, подпадающий под действие принципа единства несоизмеримо больше круга отношений, охватываемых принципом самостоятельности бюджетов, что превращает его в принцип второго, подчиненного уровня.

Вместе с тем, нельзя не признать объективности и неизбежности ограничений принципа самостоятельности бюджетов. Самостоятельность любого бюджета объективно ограничена вхождением его в бюджетную систему государства.

Развитие экономики во многом определяется состоянием финансовой системы страны. Роль, место и значение финансовых, кредитных, бюджетных отношений в социально-экономическом развитии государства очевидны, поскольку от состояния этих отношений зависит достижение оптимального уровня таких макроэкономических показателей, как прирост валового внутреннего продукта, уровень безработицы и инфляции, состояние платежного баланса, валютного курса и других. Вместе с тем, реформирование всей бюджетно-финансовой системы Республики Казахстан поставило на повестку дня коренную перестройку ее основного звена - бюджетной системы.

За 25 лет независимого развития, наша страна целенаправленно идет по пути построения рыночной экономики, основанной на частной собственности и свободной конкуренции. Проведение масштабных трансформаций, которым подверглось государство с момента обретения Казахстаном независимости, происходило как посредством изменения роли и функций государства в регулировании новых общественных отношений, так и путем создания инфраструктуры и институциональных основ функционирования рыночной экономики и независимого государства, что требовало серьезных финансовых затрат с его стороны. За весь этот период проводилась огромная работа по совершенствованию бюджетного процесса, созданию адекватного механизма государственного финансового контроля и обеспечению прозрачности использования средств государственного бюджета на нужды общества. За эти годы бюджетная система страны перетерпела значительные перемены и прошла через ряд этапов реформирования.

Литература:

- 1 Худяков А.И. *Финансовое право РК. Особенная часть: Учебник.* - Алматы: ТОО "Изд. «НОРМА-К». - 2002. - 344с.
- 2 *Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 10 декабря 2008 г.* // www.adilet.zan.kz.
- 3 Грачева Е.Ю. *Финансовое право: Учебник.* - М., 2004. - 536с.
- 4 Найманбаева С.С. *Финансовое право: Учебник (Общая и Особенная части).* - Алматы: Данекер, 2004. - 526с.
- 5 Химичева Н.И. *Финансовое право: Учебник. 2-е издание, перераб. и доп.* - М., 1999. - 672 с.
- 6 Жусупов А.Д. *Финансовая система Республики Казахстан (правовой аспект): Автореферат дис. д.ю.н.* 12.00.02. - Астана, 2007. - 53с.

«АЛҒАШ РЕТ ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫС» ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ ЖӘНЕ ШЫНАЙЫ ӨКІНУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТАН БОСАТЫЛУДА ҚЫЛМЫСТАРДЫ БІРНЕШЕ РЕТ ЖАСАУДЫҢ, ЖИЫНТЫҒЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сайтбеков А.М.

Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Түйін: Бұл мақалада автор «алғаш рет жасалған қылмыс» ұғымымен, қылмыстың бірнеше рет жасалуымен және жиынтығымен байланысты мәселелерге назар аударған. Аталған проблемалар шынайы өкінумен байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату институты аясында қарастырылған. Жұмыста заңнаманы жетілдіру бойынша тиісті ұсыныстар жасалған.

Түйін сөздер: алғаш рет жасалған қылмыс, қылмыстық қуғындау, қылмыстың бірнеше дүркінділігі немесе жиынтығы, ақталмайтын негіздер, шынайы өкіну, шын жүрегімен өкіну.

Резюме: В данной статье автор акцентирует внимание на вопрос, связанном с понятием «преступление совершенное впервые», вопросы неоднократности и совокупности преступлений. Данные проблемы рассмотрены в рамках института освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием. В работе сделаны соответствующие предложения по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: преступление совершенное впервые, уголовное преследование, неоднократность, совокупность преступлений, реабилитирующие основы, деятельное раскаяние, чистосердечное раскаяние.

Summary: The author focuses on the issue related to the concept of "crime committed for the first time" questions are repeated and multiple offenses. These issues are examined in the framework of the Institute of exemption from criminal responsibility in connection with active repentance. In the work and made appropriate proposals on improving the legislation.

Key words: a crime committed for the first time, criminal prosecution, repetition or set of crimes, non-rehabilitating bases, active repentance, sincere repentance.

Соңғы жылдары елімізде қалыптасқан күрделі саяси, қоғамдық-экономикалық өзгерістерге қатысты қылмысқа қарсы белсенді әрекет ету мәселесі алғашқы кезектегі мемлекеттік іс-шаралар тізімінде. Мемлекет азаматтардың жеке және мүліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетін қанағаттанарлық түрде атқаруға тырысатыны сөзсіз. Алайда, қоғам құқық қорғау органдарынан ойларынан шығатын статистикалық мәліметтерді емес, айқын іс-әрекеттерді және солардың тиімді нәтижелерін күтуде. Бұндай сипаттағы бұрыннан туындаған талапты қолдану қылмыстардың әрбір түрімен күресу үдерісінде түбірлік өзгерістер жасауға бағытталған материалды-қаржылық, ғылыми-әдістемелік және басқа да жағдайлар жасауға деген мақсат пен жүйелі көзқарас арқылы қамтамасыз етілуі қажет.

Қылмыстың құрылымдық ұйымдасуы мен қылмыстың кәсіптілігі, ауыр және аса ауыр қылмыстардың жылдан жылға өсуі қазіргі қоғам үшін қауіп төндіруде. Айқын жағдайларда жасалған қылмыстарды тек қана қылмыстық процесс заңнамасымен реттелетін іс-әрекеттер мен іс-шаралардың кешені арқылы ашу және тергеу үдерісі күрделі болып қана қоймай, кейде оларды анықтау да мүмкін бола бермейді.

Сол себеппен аталмыш ғылыми мақаламыздың да негізгі міндеті қылмыстық-құқықтық ғылымның алдында тұрған міндеттерді шешуге байланысты болады, мұнда негізгі әдіснамалық талап ғылыми ізденістің құқық қолдану практикасының қажеттіліктерімен байланысы, қазіргі заманның әлеуметтік шындығын есепке алу, қалыптасқан жағдайды объективті бағалау болып табылады. Демократиялық мемлекетті және азаматтық қоғамды табысты құру мақсатында қабылданған мемлекеттік бағдарламалық құжаттардың ережелері дәл осыған бағытталған.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға қатысты бірқатар негізгі халықаралық құжаттарды бекітті. Қазақстан Республикасының Конституциясында адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең қымбат қазына болып жарияланды. Бұл гуманистік басымдықтар мемлекетіміздің әрі қарай даму бағытын айқындайды. Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасында да елде құқықтық мемлекет принциптерін одан әрі бекіту процесінде, бір жағынан, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың ең жоғары ықтимал кепілдігіне қол жеткізу, ал екінші жағынан барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың, азаматтар мен ұйымдардың конституциялық міндеттерді бұлжытпай және толық орындауы маңызды екені көрініс алған еді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының қолданылу практикасын зерттеуде «алғаш рет жасалған қылмыс» ұғымын анықтауда және қылмыстардың бірнеше рет жасалуы мен жиынтығы кезінде шынайы өкіну туралы ережені қолдануда біршама қиындықтар туындайтынына көзіміз жетті.

Мәселен, қылмысы үшін қылмыстық жауаптылықтан босату шарттарының бірі – оны алғаш рет жасау болып табылады. Сонымен бірге қылмыстың санаты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабын қолдану үшін маңызды емес.

Алғаш қарағанда «қылмысты алғаш рет жасау» ұғымының заңдық мағынасы толығымен түсінікті, әрі

оны түсіндіруде соншалықты қиындық тудырмайтындай көрінуі мүмкін. Алайда практикада аталған ұғымға қатысты қиыншылықтар қайтсе де туындайды.

Іс-әрекетті алғаш рет жасау дегеніміз – сол қылмысты жасар алдында (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының қолданылуына қатысты) адам бұрын басқа қылмысты немесе қылмыстарды жасаған жоқ дегенді білдіреді. Іс-әрекетті алғаш жасауды заңдық тұрғыда анықтаумен байланысты даулы және проблемалық мәселелердің бірі бұрын жасалған қылмысы үшін сотталғандығы өтелу немесе алып тасталу фактісінің құқықтық бағасы болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 79-бабының 9-бөлігіне сәйкес сотталғандығын өтеу немесе алып тастау барлық құқықтық зардаптарды жояды. Бұл ережені сөзбе-сөз түсіндіретін болсақ, сотталғандығын өтеу немесе алып тастау бұрын жасаған қылмыс фактісінің болуымен байланысты адамның құқығын қалайда шектеуі ықтимал кез келген зардаптар мен мән-жайлардың жойылуына әкеледі.

Сонымен бірге бұрын қылмыс жасау фактісі ресми тіркеліп, оны жасаудағы адам кінәлі деп танылу жағдайы «алғаш рет жасау» ұғымына еш жанаспайтыны айқын. Тіпті сотталғандығы өтелуі немесе алып тасталуына қарамастан, объективтік және түсінікті себептермен бұрын жасалған қылмыс фактісін жою немесе өзгерту мүмкін емес.

Демек, «алғаш рет жасалған қылмыс» ұғымын дәлме-дәл түсіндіру ақиқат болмысында оның бірінші рет жасалғанын ұйғарады. Осыдан барып мынадай айқын, қисынды тұжырым жасауға болады: сотталғандығы өтелген немесе алып тасталған бола тұрса да сотталу фактісінің болуы қайта жасалған қылмысты алғаш рет жасалған деп тану мүмкіндігін жоққа шығарады.

Біздің көзқарасымызша, бұрын қылмыс жасау фактісінің болу жағдайына ақталмайтын негіздер бойынша адамды қылмыстық жауаптылықтан босату жағдайлары да енгізілуі керек (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесілік кодексінің 35-бабы 1-бөлігінің 3, 4, 9-12-тармақтары негізінде қылмыстық қуғындау тоқтатылған жағдайда). Мұндай жағдайларда адам іс жүзінде қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті жасаушы болып саналады.

Сөйтіп, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабындағы алғаш рет жасалған қылмыс дегеніміз – бұрын соттың үкімімен басқа қылмыста кінәлі деп танылмаған, сондай-ақ бұрын ақталмайтын негіздер (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесілік кодексінің 35-бабы 1-бөлігінің 3, 4, 9-12-тармақтары) бойынша қылмысы үшін қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған адамның жасаған қылмысы.

Сондай-ақ қылмыстың бірнеше дүркінділігі мен жиынтығында Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-қолданумен байланысты мәселелер заңдық тұрғыда ерекше, әрі мейлінше күрделі болып отыр. Біріншіден, қылмыстың бірнеше дүркінділігі мен жиынтығы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабын қолдануды жоққа шығармайды. Бұл жағдайда осы негіз бойынша жауаптылықтан босату бірнеше реттен немесе жиынтықтан құралған қылмыстардың бірі үшін ғана мүмкін болмақ. Мұндай тұжырым түсінікті және «қылмысты алғаш рет жасау» ұғымы аталмыш фактінің даралығын, яғни бір ғана қылмысты жасауды ұйғаратынын ескерген жөн. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабында алғаш рет екі, үш немесе одан да көп қылмыс жасау туралы тіптен сөз қозғалмайтыны белгілі. Аталған негізді ереже бір әрекетпен (әрекетсіздікпен) екі немесе одан да көп қылмыс жасалуы (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-бабының 2-бөлігі) жағдайында қылмыстардың мінсіз жиынтығына да бірдей қатысты болады деп санаймыз. Бұл жағдайда адам Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабы бойынша тек бір қылмысы үшін ғана қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін.

Осы жерде, «адам бірнеше дүркінділіктің немесе жиынтықтың құрамына енетін қылмыстың қайсысының қылмыстық жауаптылығынан босатылуы мүмкін, әлде оны жасау кезегіне қарай бола ма?» – деген заңды сұрақ туындайды. Бұл жасалған қылмыстардың ішінде біріншісі немесе кез келгені (екіншісі, үшіншісі, ... бесіншісі және т.б.) бола ма? Біздің пікірімізше, мұндай жағдайда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабын жасалу кезегінің белгісі бойынша кез келген қылмысқа қатысты қолдануға болады. Біріншіден, бұлай ойлау Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының қисынды тәртібінің бұзылмауымен негізделеді. Екіншіден, заңдылық пен ізгілік принципі ескеретін болсақ, мұндай аламалы таңдай позициясы толығымен орынды болып табылады.

Сонымен қылмыстың бірнеше дүркінділігінде немесе жиынтығында Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатудың міндетті шарты тиісті қылмысқа қатысты шынайы өкінуде адамның заңда көзделген барлық талаптарды орындауы болып табылады. Бұл ретте, біздің көзқарасымызша, бірнеше дүркінділікке немесе жиынтыққа енетін қылмыстардың басқа құрамдарына қатысты аталған шарт міндетті болып табылмайды.

Осыған орай қылмыстың бірнеше дүркінділігінде немесе жиынтығында Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 65-бабын қолдану бірнеше дүркінділікті немесе жиынтықты құрайтын қылмыстардың барлық құрамына қатысты шынайы өкінудің барлық шартын орындау жағдайында ғана мүмкін деген көзқарасқа қатысты даулы пікір де жоқ емес [1, 119-121] [2, 84]. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, мұндай пікірдің басым көпшілігін ПО криминалдық полиция, тергеу және анықтау бөліністеріндегі практикалық қызметкерлер ұстанады (сұралғандардың 91% осы позицияны ұстанды). Сонымен бірге осы пікірдің жалпы

ұтымдылығын мойындай отырсақ та, дүркінділіктің немесе жиынтықтың құрамына енетін қылмыстардың басқа құрамдарына қатысты ақталмайтын негіздердің барлық шарттарын орындау міндетті болмауы керек деген пікірдеміз. Бұған бірнеше объективтік себептерді (дәйектерді) келтіруге болады, оның ішінде ең бастысы – келтірілген шығынды өтеуге қатысты болмақ. Мәселен, адамның бірнеше қылмысты жасауда (бірнеше дүркінділік немесе жиынтық тәртібінде) оның әрқайсысына кінәсін мойындап келуі әр қылмысты ашуға және тергеп-тексеруге ықпал етуі мүмкін, бірақ кінәлінің қаражат құралы жеткілікті дәрежеде болмағандықтан, әрбір қылмыстық дерек бойынша келтірілген шығынды өтеу әрдайым мүмкін бола бермейді.

Демек, адам шынайы өкіну шарттарының толық кешенін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабы бойынша қылмыстық жауаптылықтан босататын әрекетіне ғана қатысты орындауға міндетті деп ұйғарамыз. Бірнеше дүркінділік немесе жиынтық құрамына енетін өзге іс-әрекеттерге қатысты кінәлі заң тұрғысында жалпы позитивтік мінез-құлықты танытуы керек (яғни кінәсін мойындап келуді немесе шын жүрегімен өкінуді рәсімдеу, оларды ашуға, тергеп-тексеруге көмектесу, қылмыстық қуғындау органдарымен толығымен ынтымақтастықта болу, келтірілген шығынды барынша өтеуге тырысу). Басқа жағдайда кінәлі адам Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабын қолдану үшін, тіптен шынайы өкінумен байланысты жауаптылықтан босатылуы мүмкін қылмыс құрамына қатысты қажетті жеке басының жағымды мінездемесін ала алмайды,

Түйіндей келгенде, қарастырылған мәселелер, соның негізінде жасалған қорытындылар мен түсіндірулер құқық қолдану практикасы үшін өзекті болмақ. Осыған орай Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабы тұрғысында «алғаш рет жасалған қылмыс» ұғымын, сонымен қатар қылмыстардың бірнеше дүркінділігі және жиынтығы жағдайында Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының қолданылу мәселелерін түсіндіруді Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы деңгейінде бекіту мақсатқа лайық болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Антонов А. Г. *Деятельное раскаяние как основание освобождения от уголовной ответственности / Монография.* – Томск, 2000. – 192 б.

2 Щерба С. П., Савкин А. В. *Деятельное раскаяние в совершенном преступлении / Практическое пособие.* – М., 1997. – 110 б.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF REMORSE AND THE FULFILLMENT OF THE
CONDITIONS OF THE PROCEDURAL AGREEMENT AS THE BASIS OF
EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY**

A.M. Saitbekov

Barimbek Beissenov Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan

***Summary:** The article is devoted to the fundamental comparative analysis of active repentance and the fulfillment of the conditions of the procedural agreement as an independent grounds for excluding criminal responsibility. In this study the author identifies similarity and differences are discussed grounds for excluding criminal responsibility. While the focus is on the problems of law enforcement associated with these institutions of criminal law.*

***Keywords:** active repentance, discharge absolute, judicial agreement.*

***Түйін:** Мақала қылмыстық жауаптылықтан босатудың дербес негізі ретіндегі шынайы өкіну мен процесстік келісім шарттардың орындалуын іргелі салыстырмалы талдауға арналған. Жүргізілген зерттеу аясында автор қылмыстық жауаптылықтан босатудың қарастырылған негіздері арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындайды. Бұл ретте аталған қылмыстық құқық институттарымен байланысты құқық қолдану практикасындағы проблемаларға назар аударылған.*

***Кілт сөздер:** шынайы өкіну, қылмыстық жауаптылықтан босату, процесстік келісім.*

***Резюме:** Статья посвящена фундаментальному сравнительному анализу деятельного раскаяния и выполнения условий процессуального соглашения как самостоятельных оснований освобождения от уголовной ответственности. В рамках проведенного исследования автор выделяет сходства и различия рассматриваемых оснований освобождения от уголовной ответственности. При этом акцентируется внимание на проблемах правоприменительной практики, связанных с указанными институтами уголовного права.*

***Ключевые слова:** деятельное раскаяние, освобождение от уголовной ответственности, процессуальное соглашение.*

With the introduction of Article 67 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Criminal Code), which provides for the fulfillment of the terms of the procedural agreement as the basis for exemption from criminal liability, there has been a certain competition with the institution of remorse.

Comparative analysis of these grounds of exemption from criminal liability made it possible to identify important facts and patterns related to determination of the nature and extent of their competition, and to determine the best ways for their clearer differentiation.

First of all, it should be noted that the institution of the procedural agreement in the national law and the legislation of the Republic of Kazakhstan is new. Its gradual consolidation at the legislative level began in 2004. Only in 2014, with the adoption of the new Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the CPC), the legal provisions related to the procedural agreement have received a complete institutional statutorization in the law [1]. In the Criminal Code in 2014, the provisions on exemption from criminal liability in connection with the fulfillment of the conditions of the procedural agreement (Article 67 of the Criminal Code) characterize the emergence of a principally new legal institution, previously unfamiliar to domestic criminal law.

Remorse as the basis for exemption from criminal liability in the criminal legislation of Kazakhstan in the form of an independent legal institution was first fixed in the Criminal Code of the Kazakh SSR in 1959.

The difference in the length of existence of the criminal legal institutions under consideration is obviously not so significant in explaining the legal nature of similarities, differences or contradictions regarding the institutions of remorse and the procedural agreement in criminal law. At the same time, it is the feature (the given basis) with a more in-depth and retrospective study of it, that can provide an understanding of the causes of the emergence of certain similarities and contradictions.

Let us turn to a comparison of the substantive provisions of remorse institutions and the fulfillment of the procedural agreement terms.

Taking into account a complex structure of each of the institutions under consideration, their distinctive features should be studied using the method of group classification, by combining them into the appropriate classification groups. This approach will allow us to carry out a more systematic analysis of similarities and differences, better understand the legal nature of the institutions being regarded from the viewpoint of criminal law.

Thus, we have identified three classification groups of the features that allow us to determine the similarities and differences between the remorse institutions and the fulfillment of the terms of the procedural agreement as the grounds for exemption from criminal liability:

- Features that indicate the availability of remorse and the grounds necessary to conclude a procedural agreement;
- Features that indicate the order for the procedural registration of remorse and procedural agreement;
- Features that indicate the time and the subjects of implementation of authority aimed at releasing a person from

criminal liability due to the remorse and the fulfillment of the terms of the procedural agreement.

Let us consider each of these classification groups separately.

Remorse is characterized by the following features (Part 1, Article 65 of the Criminal Code):

- A crime or a criminal offense being committed for the first time;
- The identity of the perpetrator (characteristics of the individual before and after the criminal offense is committed);
- Acknowledgement of guilt;
- Furtherance of the disclosure and investigation of a criminal offense;
- Making amends (compensation) for the harm caused by a criminal offense.

The most controversial issue regarding the features of the remorse is their quantitative and qualitative ratio necessary and sufficient for exemption of a person from criminal liability.

Consequently, it becomes obvious that a single feature taken out of those listed in Part 1 of Article 65 of the Criminal Code, is clearly not enough to release a person from criminal liability. This is confirmed by the analysis of law enforcement practice [2].

The concept of the full set of all five features of the remorse being implemented within Article 65 of the Criminal Code is scarcely ever used in practice. For instance, there are cases when the person's actions conclude all the remorse features, except for the acknowledgement of guilt. The analysis of the court decisions in this part shows that the absence of an acknowledgement of guilt does not prevent the person from being released from criminal liability on Article 65 of the Criminal Code [2].

We also believe that from the point of view of linguistic grammar and legal technique, the enumeration of features of remorse mentioned in Part 1 of Article 65 of the Criminal Code and separated by commas in the current version does not indicate a mandatory set of all features of a remorse when solving the matter of implementation of Article 65 of the Criminal Code [3].

Thus, it can be concluded that when deciding on the implementation of Article 65 of the Criminal Code, the actions of the person must cover a necessary and sufficient set of remorse features (Part 1, Article 65 of the Criminal Code). The presence of only one of the five features prescribed cannot be considered anyway as a basis for the exemption of a person from liability under Article 65 of the Criminal Code. The presence of all the features of remorse in the actions of a person will undoubtedly increase the possibility of the fact that remorse and implementation of Article 65 of the Criminal Code could take place.

At the same time, it should be noted that according to the essential position of the legislator, the meaning of which comes from the content of Part 1 of Article 65 of the Criminal Code, the matter of application or non-application of the provisions on remorse in each particular case depends upon the discretion of the court (the judge's internal conviction), taking into account all the circumstances of the case.

It is obvious that such a situation, connected with implementation of Article 65 of the Criminal Code, creates certain conditions for excessive subjectivity in deciding on exemption from criminal liability due to remorse fact. In turn, this state of affairs does not contribute to the formation of a uniform investigative and judicial practice, and gives rise to certain opportunities for arbitrary discretion (abuse) in the assessment of legal facts and the admission of legal errors.

The situation with the grounds necessary for concluding a procedural agreement is somewhat more complicated. First of all, this is due to the fact that the procedural agreement has two independent forms (Paragraphs 1, 2, Part 1, Article 612 CPC): a plea deal and a cooperation agreement. Each of these forms has a distinctive set of characteristics that indicate the grounds (conditions) for concluding a procedural agreement.

Let us consider the features that serve as the basis (conditions) for concluding a procedural agreement in the form of a plea deal.

According to Paragraph 1, Part 1 of Article 612 of the CPC, and Subparagraphs 1-3, Part 1 of Article 613 of the CPC, the conclusion of a plea deal is possible if there are the following grounds (conditions):

- The committed crime must be classified as a crime of low-to-medium severity or a serious one;
- voluntary suspect or an accused person's expression of desire to conclude a procedural agreement;
- the suspect or the accused do not dispute the suspicion, accusation and the evidence on the case proving the commission of the crime, the nature and extent of the harm caused by them;
- the consent of the victim to conclude a procedural agreement.

The list of grounds (conditions) for concluding a procedural agreement in the form of an agreement on cooperation in the Criminal Procedure Code is presented in a rather narrow way (Section 2, Part 1, Article 612 of the CPC):

- The committed crime may refer to any category (low-to-medium severity, a serious crime, or as especially heavy one);
- facilitating the disclosure and investigation of crimes committed by a criminal group, serious crimes committed by other persons in particular, as well as the crimes committed both for extremist and terrorist purposes.

Unlike the remorse institution, each case of concluding a procedural agreement (in any of its forms) requires all the above-mentioned grounds (Paragraph 1 of Part 1, Article 612 and Part 1 of Article 613 of the Criminal Procedure Code (on the plea bargain), Paragraph 2 of Part 1, Article 612 of the Criminal Procedure Code (under the agreement on cooperation). If any of the listed grounds is absent, a procedural agreement is not concluded.

Another common distinctive feature arising from the analysis of the foundations of the institutions under consideration is that the procedural agreement is concluded only with the person who committed the crime. The institute of remorse also extends to persons who committed criminal offenses.

Let us consider the differences in the grounds for applying the institution of remorse and the conclusion of a procedural agreement in the form of a plea bargain.

First, the remorse institution applies to persons who have committed a crime for the first time in any category (that if a person has not previously been found guilty of committing another crime by a court verdict in force, and also has not been released from criminal liability for non-rehabilitating grounds).

A plea deal can be concluded with a person suspected or accused of committing a crime of low-to-medium severity or a serious crime. Moreover, there is no condition for the primacy of the crime (i.e. a plea deal can be made with a person who has previously been convicted of a crime).

Secondly, one of the grounds for recognizing the fact of remorse is the acknowledgement of guilt. This indicates that remorse can be manifested in the actions of the person who committed the crime before the pre-trial investigation starts.

When arranging a plea deal, the fact of presence or absence of acknowledgement of guilt is of no significant importance. In other words, the arrangement of a plea deal and the implementation of all related actions can take place only when the pre-trial investigation starts.

To add, it should be noted that acknowledgement of guilt is also not compulsory for recognition remorse as a legal fact (according to the provisions of the law). At the same time, as it mentioned above, acknowledgement of guilt is considered to be one of the features of remorse and, as practice shows, the fact of its presence significantly increases the likelihood of use of Article 65 of the Criminal Code [4].

Third, according to the requirements of Part 1 of Article 65 of the Criminal Code, the identity of the guilty person (characteristics of the person) is necessarily taken into account when the person is released from criminal liability on the remorse grounds.

When arranging a plea deal, the characterization of the identity of the guilty person is not of decisive importance.

Fourth, compensation for the harm caused by a criminal offense is presented as an essential condition for remorse recognition (one of the features of remorse).

In a plea deal, a suspect or an accused need to recognize the nature and extent of the damage caused (with the simultaneous acceptance of the obligation not to waive this recognition in the future) (Paragraph 2, Part 1, Article 612, Paragraph 3, Part 1, Article 614).

Fifth, for the recognition of remorse and the release of a person from criminal responsibility on this basis, the consent of the victim or another form of expression of his opinion is not required.

When arranging a plea deal, the consent of the victim is regarded as a prerequisite.

As for the comparative analysis of the grounds implementing the institution of remorse and concluding another form of procedural agreement, i.e. a cooperation agreement, the differences are somewhat smaller in comparison with that mentioned above. First of all, this is due to a much narrower list of grounds necessary to make a cooperation deal.

First, as it was noted above, exemption from criminal liability due to remorse ground is possible only the crime is being committed for the first time.

The Institute for exemption from criminal responsibility does not provide these restrictions with respects to the implementation of the terms of the cooperation deal. On the basis of Article 67 of the Criminal Code a person can be exempted from liability regardless of the number and severity of previously committed crimes.

Second, the most significant distinctive feature of the cooperation deal is that it consists only of a certain category of cases with a person assisting in the disclosure and investigation process (a suspect, an accused, or a convicted) acting as a party of the deal. These three categories of cases are as follows:

- the cases of crimes committed by a criminal group;
- the cases of especially grave crimes committed by other persons;
- the cases of crimes committed for the extremist and terrorist purposes.

A few words need to be said about the specifics of such a basis. According to Paragraph 2, Part 1 of Article 612 of the Criminal Procedure Code, if an agreement on cooperation is concluded with regard to the crime committed by a criminal group, as well as the extremist or terrorist related crimes, the person applying for an agreement must be the immediate perpetrator or an accomplice in the crime. The only case when an agreement on cooperation can be concluded with person who acts as a party of the agreement and is not a suspect or an accused is the case of an especially grave crime committed by another person (other persons).

At first glance, this approach of the legislator is not entirely understandable and justified. However, the institution of procedural agreement in this format is widely used in a number of foreign countries and fully justifies itself [5]. The point is that the person with whom the cooperation agreement is concluded is regarded as a suspect, accused or convicted in another case, but at the same time he has valuable information on the case in which the agreement is concluded. If the cooperation becomes effective, under the terms of the agreement the state improves the status of the party to the agreement, despite the fact that he acts as a suspect, accused or convicted in another criminal case. Thus, the institution of procedural agreement in the form of an agreement on cooperation has a fairly complex legal structure

and a wide range of activities. However, as foreign and domestic criminal procedural practice shows, the institute of the procedural agreement has a significant potential that can improve the effectiveness of public relations regulation in the field of disclosure and investigation of crimes.

Taking into account the subject of the study which is more of a criminal-legal nature, we will no longer turn to the interpretation and analysis of the criminal procedural norms that regulate the institution of the procedural agreement.

Concerning the issue of procedural registration of remorse and procedural agreement, we will briefly note that when investigating a criminal case there is no provision for any special procedure for conferring the features of remorse on the guilty person. Consequently, the features of remorse are procedurally assigned on general grounds when investigative and other procedural activities are performed and recorded.

As for the procedure for assigning the conditions and facts related to the implementation of the procedural agreement (both in the form of a plea deal and in the form of a cooperation agreement), a strictly defined procedural order, enshrined in Chapter 63 of the CPC, is provided. A significant violation of this procedure entails the relevant legal consequences.

This difference between the institutions under consideration, in our opinion, points to the advantages of the procedural agreement. Procedural regulation of the grounds, conditions, obligations of the parties, as well as the procedural part of the procedural agreement and the full range of legal consequences of its execution (or non-performance) create the necessary clarity and legal certainty.

With regard to the institution of remorse, such a conclusion is hardly ever considered as possible one. Despite the lack of procedural order for the realization of the remorse institution the very legal framework of Article 65 of the Criminal Code contains a number of uncertainties that do not allow us to determine for sure the fact of remorse in practice. The enumeration of the features of remorse presented in Part 1 of Article 65 of the Criminal Code is the reason for the ongoing disputes over the issue of their alternativeness or non-alternativeness.

An analysis of the features indicating the time of implementation and the subjects of exercising the powers to release a person from criminal responsibility in connection with remorse and due to the fulfillment of the conditions of the procedural agreement made it possible to reveal the following consistencies and peculiarities.

The period of implementation of Articles 65 and 67 of the Criminal Code with regard to the norms of the Criminal Procedure Code (Part 1 of Article 36 of the Code of Criminal Procedure) remains the same and it is determined from the moment of commencement of the pre-trial investigation up to the moment of sentencing. Concerning the subjects of realization of powers on exempting from criminal liability due to Articles 65 and 67 of the Criminal Code, there are no differences either (criminal investigative body or court).

Thus, according to Part 1 of Article 36 of the Criminal Procedure Code, the court granting relevant circumstances and functioning within its competence has the right to terminate criminal prosecution exempting a person from criminal liability in cases provided for in Part 1 of Article 65 of the Criminal Code, Article 67 of the Criminal Code. The court in such cases is also entitled to deliver the verdict of guilty with exemption from criminal liability.

At the same time, an important feature of the institutions under consideration is that the procedural agreement, due to its clear procedural regulation, is usually concluded at the early stages of pre-trial investigation [6]. Moreover, the implementation of the institution of remorse is almost to be ruled out since the moment when the procedural agreement is concluded.

The specificity of remorse consists in the fact that in order to fulfill its conditions (necessary and sufficient to release from criminal responsibility) a relatively longer period of time is required. Taking into account the considerable substantial similarity of the institutions under consideration, the procedural agreement acts as a procedural guarantee for the performance of those actions of the suspect (accused) that indicate his remorse.

This comparison points to a deep interconnection of the institutions under consideration.

Another feature of the institution of the procedural agreement (less significant) in the form of a cooperation agreement is expressed in the fact that an agreement can be concluded with a convicted person, that is, after the sentence enters into legal force, and just at the stage of its execution (Articles 618 - 621 of the CPC). However, it should be noted that in this case, it may be about the release of a person from further serving a sentence or mitigating an unserved part of the punishment, but not about total exemption from criminal liability. According to the logic of the criminal procedural law, exemption from liability is possible before its onset, that is, before the entry into legal force of the conviction of the court. This means that after the person has been found guilty according to the court verdict that has entered into legal force, it is considered to be prosecuted and, therefore, cannot be released from it any more.

Thus, a certain difference of remorse from the procedural agreement at the moment of implementation is that the issue of concluding a procedural agreement in practice is, as a rule, decided much earlier than the legal fact of remorse is recognized. Thus, in practice, the institution of procedural agreement often blocks the possibility of recognizing remorse as a legal fact exempting a person from criminal liability upon Article 65 of the Criminal Code.

Other differences between the institutes of exemption from criminal responsibility in connection with active repentance and the fulfillment of the terms of the procedural agreement on the grounds indicating the time (period) of adoption and the subjects of the decision to terminate criminal proceedings have not been established.

In the framework of the analysis, it is also necessary to consider the similarities between the institutions of exemption from criminal responsibility in connection with remorse and procedural agreement.

For a more vivid demonstration of coinciding or fundamentally similar moments between the institutions under consideration, we give a general universal example of a possible situation when a person may be subjected to Article 65 or Article 67 of the Criminal Code:

- For the crime of a small, average severity, serious or especially serious crime committed for the first time;
- the guilty person acknowledges his guilt having appeared at the criminal prosecution agency;
- the guilty person has a positive character reference;
- the person has provided the necessary assistance in the disclosure and investigation of the crime;
- the person reimbursed the damage caused by the crime and performed other required actions aimed at smoothing the harm caused by the crime.

From the example given above it follows that the degree of similarity of the features and conditions necessary for the recognition of remorse and the conclusion of a procedural agreement is quite high. In its turn, this fact, even when taking into account the above-noted differences of the institutions under consideration, indicates a high degree of their universality (interchangeability).

On the whole, the analysis of the differences and similarities of the institutions under consideration allows us to draw the following general conclusions.

1. Institutes of remorse and procedural agreement, as grounds for exemption from criminal liability are largely similar. Theoretically, this means that in many cases they can be universal (interchangeable), i.e. applied in an alternative order, subjectively at the discretion of the criminal investigative body or the court.

2. Distinctive features of the institute of the procedural agreement (first of all, deep procedural regulation) in practice create for it certain advantages (priority) before the institution of remorse.

3. Essential shortcomings of the institute of remorse, in comparison with the institution of the procedural agreement, is the lack of certainty in the quantitative and qualitative characteristics of the characteristics (first of all, the possibility of alternative consideration of signs, the high degree of their evaluation and the absence of a list of mandatory characteristics).

4. The institute of remorse as a basis for exemption from criminal liability is one of the most important guarantees of observance of human rights in criminal law. In this regard, the need to preserve and further improve this criminal-legal institution is evident.

5. An important distinctive and predominant feature of the institute of active repentance, in comparison with the institution of the procedural agreement, is the presence of the "acknowledgement of guilt" feature.

In the prevailing conditions, which require strengthening of the competitive advantages of the institution of active repentance and ensuring the possibility of practical application of Article 65 of the Criminal Code along with the Article 67 of the Criminal Code, in our opinion, it is necessary to ensure a higher level of differentiation of the grounds for the application of Article 65 of the Criminal Code (features of remorse) regarding the grounds for applying Article 67 of the Criminal Code. These measures are proposed to be implemented through the formation of a specific list of mandatory indications of remorse, in which the feature of the presence of a guilty conscription will play a key role in determining the preferential right of application of Article 65 of the Criminal Code. Thus, the potential implementation of Article 65 and Article 67 of the Criminal Code will be approximated to the parity level (they are reduced to a rational balance sheet).

References:

1. Nurgaliev, B. B. (2017). *Institut sdelki o priznanii viny v kazakhstanskom zakonodatelstve i za rubezhom [The institution of the agreement on the recognition of guilt in the Kazakh and foreign legislation]. Proceedings from Current trends in the development of legal science International Scientific theoretical Conference for young researchers: Sovremennyye tendentsii razvitiya yuridicheskoi nauki. Mezhdunarodnaya nauchno-teroreticheskaya konferentsiia (288 p.). Karaganda: B. Beissenov Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan '17 [in Russian].*
2. *Arkhiv Karagandinskogo oblastnogo suda (2015). [Archive of the Karaganda Regional Court for 2015] [in Russian]*
3. *Pravila russkoi orfografii i punktuatsii, utverzhdennye v 1956 godu Akademiei nauk SSSR I Ministerstvom vysshego obrazovaniya SSSR (2017) [Rules of Russian spelling and punctuation approved in 1956 by the USSR Academy of Sciences and the Ministry of Higher Education of the USSR] rusyaz.ru. Retrieved from <http://www.rusyaz.ru/pr/pz03.html> [in Russian].*
4. *Kolomeets, V. (1997). Yavka s povinnoi: novaia traktovka [Acknowledgement of guilt: a new interpretation]. Russian Justice [in Russian]*
5. *Aleshina, A.D., Aslanyan, A. L., Belyaeva, K.D., Bulatova, V. V. (2016) Sdelki o priznanii viny v ugovnom protsesse zarubezhnyh stran [Plea deals in the criminal process of foreign countries] Juridical journal of young scientists. 3rd ed. Moscow [in Russian]*
6. *Ishchanov, G.S. Sdelki o priznanii viny – vazhnyi shag, napravlennyi na uproshchenie sudebnyh protsedur I zachshitu prav grazhdan [A plea deal as an important step towards the simplification of judicial procedures and the protection of the rights of citizens] (n.d.) sudreforma.samal.kz. Retrieved from <http://sudreforma.samal.kz> [in Russian]*

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛ О ВОЗМЕЩЕНИИ МАТЕРИАЛЬНОГО ВРЕДА

Сейдимбек Айбар Асылханулы

Студент 4 курса (бакалавриат), Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева, г.Астана

Резюме: В статье показаны основные процессуальные особенности рассмотрения гражданских дел о возмещении материального вреда. Приведена статистика и материалы судебной практики по исследуемой категории дел. В заключении статьи даны некоторые рекомендации по совершенствованию практики судов по рассмотрению данной категории дел.

Түйін: Мақалада материалдық зиянды өтеу туралы азаматтық істерді қарау бойынша негізгі процессуалдық ерекшеліктер көрсетілген. Сонымен қатар, зерттеліп жатқан іс санаттары бойынша сот тәжірибесінің материалдары мен статистикасы келтірілген. Мақала қорытындысында, аталмыш санаттағы істерді қарау бойынша сот тәжірибесін жетілдіру бойынша бірқатар ұсыныстар берілген.

Summary: The article discusses the main procedural features of civil cases consideration about compensation of material harm. The statistics and the materials of judicial practice on the studied category of cases are shown. In conclusion, recommendations on enhancing the practice of courts for this category of cases are given.

Гражданские дела по спорам о возмещении материального вреда относятся к одной из наиболее сложных категорий гражданских дел. Правильное, своевременное разрешение таких дел обеспечивает не только эффективную защиту прав обратившихся лиц, но и способствует укреплению авторитета судебных органов в глазах общества.

Вместе с тем, недостаточная стабильность судебной практики показывает пробелы в действующем гражданском законодательстве и проблемные вопросы в определении размера вреда и несовершенство механизмов компенсации. Поэтому исследование процессуальных особенностей рассмотрения дел по возмещению вреда представляется весьма важным направлением исследования для соблюдения конституционных прав и законных интересов каждого лица, обратившегося за судебной защитой.

Согласно статистическим данным за 2016 г., на рассмотрение судов Республики Казахстан поступило 4397 гражданских дел о возмещении вреда, из них: о возмещении морального вреда – 2262 дел, о возмещении вреда за повреждение здоровья или смерть гражданина – 1329 дел, споры о возмещении вреда, причиненного незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры, суда – 219 дел. С вынесением решения закончено 2656 дел, из них иски выполнены удовлетворены по 1867 делам. С прекращением производства по делу завершено 682 дела, с оставлением заявления без рассмотрения – 566 дел. Остаток нерассмотренных дел на конец отчетного периода составлял 343 дела, из них производство приостановилось по 5 делам [1].

Согласно ст. 917 ГК, вред (имущественный и (или) неимущественный), причиненный неправомерными действиями (бездействием) имущественным или неимущественным благом и правам граждан и юридических лиц, подлежит возмещению лицом, причинившим вред, в полном объеме. Лицо, причинившее вред, освобождается от его возмещения, если докажет, что вред причинен не по его вине (п. 2 ст. 917 ГК РК) [2].

Общими условиями ответственности за причиненный вред являются:

– наличие вреда. При отсутствии этого не возникают и сами деликтные обязательства. Наличие вреда и ее размеры доказывает потерпевший;

– противоправность действий того, кто нанес вред. По общему правилу, вред, причиненный правомерными действиями, возмещению не подлежит, если иное не установлено законом (к таким исключениям относится, например, возмещение вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости);

– причинная связь между противоправными действиями правонарушителя и вредом, который возник. Для возникновения деликтных обязательств необходима непосредственная причинная связь между этими явлениями, то есть противоправные действия должны порождать вредный результат;

– вина того, кто нанес вред. При этом закон исходит из презумпции вины того, кто нанес ущерб. Если пострадавший доказал наличие вреда, то тот, кто нанес ее, должен доказать отсутствие своей вины [3, с. 10].

Одним из основных судебных способов возмещения материального и морального вреда является искоевое производство. Исковые заявления о возмещении ущерба или вреда подразделяются на:

– споры о возмещении ущерба, причиненного неисполнением или ненадлежащим исполнением договорных обязательств;

– споры о возмещении вреда, причиненного увечьем, другим повреждением здоровья, или смертью;

– споры о возмещении ущерба, причиненного вследствие недостатков товаров, работ или услуг;

– споры о причинении вреда имуществу физического или юридического лица;

– о нарушении внедоговорных обязательств [4, с. 60].

Порядок обеспечения возмещения (компенсации) вреда включает следующие мероприятия и средства:

- доказывание вида и размера причиненного вреда;
- установление пострадавших физических и (или) юридических лиц, а также выявление и изобличение лиц, виновных в причинении такого вреда, и лиц, которые должны нести за них гражданскую ответственность, признание их гражданскими истцами и гражданскими ответчиками;
- поиск противоправно изъятого у потерпевшего имущества и выявление других источников возмещения ущерба, а также принятие мер по их сохранению для обеспечения возмещения причиненного вреда;
- решение вопроса о способах возмещения вреда, в том числе за принятие решения о возвращении потерпевшему похищенного у него имущества в натуральном или денежном выражении;
- принятия судом соответствующего решения по гражданскому иску потерпевшего (гражданского истца);
- выполнение принятых процессуальных решений по вопросам возмещения вреда;
- проверка правильности исполнения решений судов первой инстанции по вопросам возмещения вреда судами апелляционной инстанции и (или) Верховным Судом РК [5, с. 74].

Исковое заявление о возмещении вреда составляется по правилам требований ст.ст. 148, 149 ГПК РК, где четко определено, что конкретно должен содержать данный иск и какие к нему должны быть приложены документы. В зависимости от существа иска его предмета может состоять из требований исключительно имущественного характера, или из требования возмещения морального вреда, или из требований возмещения нанесённого и материального, и морального вреда одновременно.

Анализ судебной практики свидетельствует о ряде проблем, связанных с правильным разрешением споров, связанных с возмещением материального вреда, в частности, вреда, причиненного преступлением. Так называемый уголовно-правовой или преступный деликт, имеет существенную свою специфику в условиях наступления гражданско-правовой ответственности. В данном случае противоправное деяние должно быть не просто деянием, нарушающим нормы права, противоречащим им, а именно преступлением, то есть предусмотренным УК РК общественно опасным виновным деянием (действием или бездействием), которое совершено субъектом преступления. Для того, чтобы установить, является ли конкретное противоправное деяние преступлением, должен быть обвинительный приговор суда, вступивший в силу.

Специфичность уголовно-правового деликта заключается также и в процессуальном порядке возмещения вреда, причиненного преступлением. В частности, этот вред может быть возмещен как путем подачи гражданского иска в уголовном процессе, так и путем предоставления самостоятельного гражданско-правового требования о возмещении вреда после того, как обвинительный приговор по уголовному делу вступил в законную силу.

В качестве примера можно привести дело №7140–16–00–2/3986 Есильского районного суда г. Астаны по иску гражданки К. к гражданину А. о взыскании материального ущерба, морального вреда. Истцы мотивировали свои доводы тем, что 02 апреля 2016 года гражданин А., не имея права управления транспортным средством, управляя автомашиной «Лада» в городе Астана по Кургальджинской трассе в сторону улицы Бейсекова, не учитывая скорость движения транспортного средства, не справился с управлением и допустил столкновение с автомашиной истцов, что повлекло повреждение транспортных средств с причинением материального ущерба. Постановлением Специализированного межрайонного административного суда г.Астаны от 06.06.2016 года гражданин А. был привлечен к административной ответственности по ст.610 ч.3 КоАП РК, постановление вступило в законную силу. Истцы просили взыскать с ответчика сумму материального ущерба в размере 2 158 000 тенге, расходы по оплате помощи представителя в размере 200 000 тенге, а также расходы по оплате государственной пошлины в размере 21 580 тенге, сумму морального вреда в размере 200 000 тенге, расходы по оплате оценки размере 20 000 тенге. Ответчик в судебном заседании исковые требования признал в полном объеме, о чем написал заявление. В соответствии со ст.171 ГПК РК, признание иска ответчиком освобождает суд от обязанности исследования доказательств. В случае признания иска в части, исследование доказательств производится только в той части, в которой иск ответчиком не признан. При указанных обстоятельствах, с учетом признания иска ответчиком в полном объеме, суд посчитал исковые требования К. к А. о взыскании материального ущерба, морального вреда подлежащими удовлетворению [6].

В ходе судебного разбирательства гражданских дел могут возникать трудности процессуального и организационного характера, которые препятствуют суду рассмотреть дело по существу и вынести решение в первом судебном заседании или делают невозможным его вынесение по данному делу. Осложнения в процессе судебного рассмотрения гражданских дел возможны в процессуальных формах временного прекращения осуществления процессуальных действий по делу и окончания производства в ней без вынесения судебного решения. Временное прекращение осуществления процессуальных действий наступает вследствие отложения рассмотрения дела и приостановления производства по делу.

Окончание производства без вынесения судебного решения имеет место в результате окончания производства по делу (оставления заявления без рассмотрения и прекращения производства по делу).

Так, в качестве примера можно привести гражданское дело № 2–11596/2015, решение по которому было

вынесено 9 сентября 2015 года Алматинского районного суда г.Астаны по иску гражданина У. к гражданке Б. о возмещении материального вреда. Цена иска 155 000 тенге. Истец свои требования мотивировал тем, что 29 апреля 2015 года он обратился в СТО, где арендатором является ответчик, с вопросом выполнить ремонт кузова автомобиля. На данный вопрос арендатор ответил положительно и был достигнут устный договор о том, что истец оставляет машину и ключи от нее на территории названного СТО. Ввиду того, что начало ремонта затянулось, истец нашел другое более дешевое по оплате услуг СТО, решил перегнать свою машину, но столкнулся с тем, что машина оказалась в неисправном состоянии, и не передвигается своим ходом. Ответчик на момент написания искового заявления не выполнила обязательств по ремонту и отказывалась возмещать вред, возникший в результате повреждений нанесенных на СТО автомобилю, принадлежащему истцу [7].

В ходе судебного разбирательства было установлено, что истцом не представлено каких-либо документально подтвержденных доказательств факта причинения повреждений автомобилю ответчиком. Договор о выполнении ремонтных работ по кузову автомобиля, принадлежащего истцу на СТО, арендуемом ответчиком, не заключался, а также не имеется никакого документа подтверждающего принятие ответчиком обязательств о сохранности автомобиля. Следовательно, доказательств подтверждающих нанесение повреждений автомобилю истцом не представлено. Документы о стоимости блока управления, выданные центром по продаже автомобиля, подтверждают только лишь факт приобретения данных запасных частей. В соответствии со статьями 65,66 ГПК РК, обязанность доказывания и предоставления доказательств возлагается на стороны, каждая сторона обязана доказать суду обоснованность своих требований и возражений. Согласно пункту 2 статьи 15 ГПК РК, суд полностью освобожден от сбора доказательств по собственной инициативе в целях установления фактических обстоятельств дела. Истцом не представлено суду доказательств о причинении ему материального ущерба. Таким образом, в судебном заседании не установлено обстоятельство, являющихся основанием для возмещения материального ущерба истцу. При изложенных обстоятельствах суд, исследовав представленные сторонами доказательства и проверив их доводы, пришел к выводу, что в удовлетворении исковых требований истца следует отказать.

Таким образом, при рассмотрении споров, связанных с причинением вреда, необходимо учитывать, что потерпевший должен доказать возникновение вреда и его размер, а также то, что ответчик является причинителем вреда или лицом, обязанным его возместить. Практика разрешения таких вопросов достаточно сложна, в отличии от теории, любой юрист подтвердит, что выиграть в суде дела, касающиеся возмещения материального вреда, является сложной задачей. Вся проблема кроется в том, чтобы логически и документально увязать связь факта причинения материального вреда с конкретным субъектом.

Важную роль в этом может сыграть правильно проведенная судебная экспертиза. Так, к примеру, в Атырауский городской суд обратился Г. с иском к ТОО «В» и Страховой компании о требовании заменить сгоревший автомобиль на новый и признать пожар страховым случаем. В ходе судебного разбирательства установлено, что в июле 2016 года истец приобрел в автосалоне «В» автомобиль марки «УАЗ 23632-249» на заемные средства в Банка. Спустя месяц автомобиль на ходу воспламенел и был полностью уничтожен. Страховая компания отказала истцу в выплате страховки, ссылаясь на отсутствие страхового случая. Просьбу истца о замене автомобиля также проигнорировал и автосалон. Однако судебная пожарно-техническая экспертиза установила, что очаг пожара находился в моторном отсеке автомобиля с последующим распространением по проводам тока. Суд удовлетворил иск в части замены испорченного автомобиля на новый, отказав признать пожар страховым случаем [8].

В гражданских делах по возмещению морального вреда заключение судебной экспертизы практически во всех случаях является одним из самых сильных доказательств, позволяющих разрешить вопросы об объеме, вреда и виновности нарушителя.

Ускорить разрешение судебных дел о возмещении материального вреда, а также снизить судебные издержки позволит использование процедуры медиации. В качестве примера практического использования медиации можно привести следующее дело. Хозяйственное товарищество обратилось в специализированный межрайонный экономический суд с иском к Акционерному обществу о взыскании материального ущерба в сумме 7 млн тенге, мотивируя тем, что по вине ответчика произошел залив цокольного этажа образовательного центра. Определением суда по делу назначена судебная строительно-экономическая экспертиза. Судебная экспертиза является одним из доказательств по делу, и поэтому в каждом конкретном случае судья анализирует возможности экспертизы и целесообразность ее назначения. Согласно статье 90 ГПК дополнительная экспертиза назначается при недостаточной ясности или полноте заключения, а также возникновении необходимости решения дополнительных вопросов, связанных с предыдущим исследованием. Производство дополнительной экспертизы может быть поручено тому же или иному эксперту. Оценивая имеющиеся в материалах дела доказательства, суд пришел к выводу о необходимости назначения дополнительной комплексной судебной строительно-экономической и строительно-технической экспертизы в целях всестороннего и объективного рассмотрения данного гражданского дела. Производство экспертизы поручено экспертам Института судебной экспертизы по Актюбинской области Министерства юстиции Республи-

ки Казахстан. В ходе экспертизы от сторон поступило заявление об урегулировании данного спора медиативным соглашением, по условиям которого ответчик признал искимые требования и обязался возместить материальный ущерб сумме 2 млн. тенге, а истец в свою очередь согласился с условиями выставленными ответчика [9].

Таким образом, урегулированию данного спора в порядке медиации в немалой степени способствовали первичные результаты судебной экспертизы, позволившие сторонам проявить разумность и добросовестность и сохранить сложившиеся деловые отношения.

Исходя из всего вышесказанного, предлагаются следующие выводы по затронутым вопросам:

– судам необходимо обращаться к помощи экспертов в случаях этого обстоятельства дела о возмещении материального вреда;

– необходимо активнее использовать партисипативные процедуры разрешения и медиацию для решения гражданских дел по возмещению материального вреда. Для этого необходимо более активнее внедрять внесудебные способы разрешения конфликтов, возможно предусмотреть предоставление услуг медиатора на бесплатной основе для социально уязвимых слоев населения.

Список использованной литературы

1. Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <http://pravstat.prokuror.kz/rus>
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І (Особенная часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.12.2017 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880#pos=0;0
3. Чернобил Т.В. Правовые возможности возмещения вреда в гражданско-правовом порядке в Казахстане // Средства гражданско-правовой защиты для жертв пыток и жестокого обращения. Сборник материалов Международной научно-практической конференции – Алматы, 2016. С. 10-14
4. Кишкимбаева Р. Защита гражданских прав и гражданско-правовая ответственность / Р. Кишкимбаева, М.К. Сулейменов // «Защита гражданских прав» материалы междунауч.-практ. конф. (в рамках ежегодных цивилистических чтений), посвящ. 10-летию КазГЮУ. Алматы: НИИ частного права, КазГЮУ, 2005. С. 60–66.
5. Демежанова С.М. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Учебное методическое пособие. – Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2016. – 166 с.
6. Архивное дело Есильского районного суда г. Астаны №7140–16–00–2/3986 // <http://sud.gov.kz/>
7. Архивное дело Алматинского районного суда г. Астаны № 2–11596/2015 // <http://sud.gov.kz>
8. Суд в Атырау указал автосалону заменить автомобиль на новый его хозяину // <http://sud.gov.kz/rus/news/sud-v-atyrau-ukazal-avtosalonu-zamenit-avtomobil-na-novyy-ego-hozyainu>
9. Алишева Ж. Судебная экспертиза по гражданским делам // <http://akt.sud.kz/rus/massmedia/sudebnaya-ekspertiza-po-grazhdanskim-delam>

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ РАЗВИТИЯ ПРАВОВЫХ ИНСТИТУТОВ «ВИНДИКАЦИИ» И «ДОБРОСОВЕЩНОГО ПРИОБРЕТЕНИЯ» В ОБЫЧНОМ ПРАВЕ КАЗАХОВ

Сабиров Камал Канаткалиевич

Докторант Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева,
Научный сотрудник ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан»,
г. Астана, Республика Казахстан

Резюме. Актуальными вопросами права собственности в Казахстане является применение виндикации и вопросы добросовестного приобретения имущества. Анализ данных проблем исходит из исторического развития данных правовых институтов в римском, а затем романо-германском праве. Между тем обычное право казахов также содержало схожие правовые механизмы защиты права собственности. В статье анализируются исторические параллели в развитии правовых институтов виндикации и добросовестного приобретения в римском праве и в обычном праве казахов.

Түйін. Қазақстандағы меншік құқығының өзекті мәселелері виндикацияны қолдану және мүлікті адал иелену мәселелері болып табылады. Аталған проблемаларға жүргізілген талдау осы құқықтық институттардың рим, ал кейіннен роман-германдық құқықтарындағы тарихи дамуынан бастау алады. Бұл ретте, қазақтардың адаты да меншік құқығын қорғаудың ұқсас құқықтық тетіктерін қамтыған. Мақалада виндикация және адал иелену институттарының рим құқығы мен қазақтардың адатында дамуындағы тарихи параллельдеріне талдау жасалған.

Summary. Actual issues of property rights in Kazakhstan are the use of vindication and issues of bona fide purchasing of property. Analysis of these problems is based on the historical development of these legal institutions in the Roman law, and then in the continental law. Meanwhile, the customary law of the Kazakhs also contained similar legal mechanisms for the protection of property rights. The article analyzes historical parallels in the development of legal institutions of vindication and of bona fide purchasing in the Roman law and in the customary law of Kazakhs.

Гражданское право Республики Казахстан основывается на правовой традиции романо-германского права и правовом наследии законодательства СССР. В этой связи, когда мы говорим об исторических истоках развития того или иного правового института в гражданском праве Республики Казахстан, справедливым является анализ развития этого института из римского права, откуда оно было позаимствовано мировыми правовыми системами. Но при таком подходе игнорируется дореволюционное традиционное право казахского общества. Между тем аналогии многих правовых институтов современного гражданского права Казахстана можно найти в обычном праве казахов.

Рассмотреть данный вопрос можно на примере института виндикации, а также связанных с ним институтов, например добросовестного приобретения. Сразу отметим, что говорить о правовой преемственности в контексте анализа данных правовых институтов – некорректно, так как указанные юридические конструкции были заимствованы казахстанской цивилистикой из советского права. В контексте данной статьи речь пойдет именно об исторических параллелях указанных правовых институтов в обычном праве казахов. При этом о полной аналогии разумеется, говорить нельзя, так как похожие правовые конструкции обычного права казахов, могли применяться в ином контексте и в иных ситуациях.

Понятие виндикации происходит от латинского слова «*vim dicere*» (объявление о применении силы), то есть возвращения незаконно отторгнутого имущества законному собственнику. Появление этого института относится к древнеримской правовой системе [1, с.2]. И хотя виндикационный иск не везде носит такое название, его правовая форма встречается практически в любом гражданском законодательстве стран романо-германской системы права. Для примера в Германском гражданском уложении не содержится понятия *vindication*, однако в нем закреплен аналогичный механизм, по возврату выбывшего из владения имущества. «Виндикационный иск по своей природе носит внедоговорной характер и защищает право собственности как абсолютное субъективное право» [2, с.220].

Изначально суть виндикации в римском праве, сводилась к норме «*ubi rem meam invenio, ibi vindico*», т.е. «где нахожу свою вещь, там ее и виндицирую», учитывая, что речь идет именно о личной собственности, прибегать к виндикации мог только собственник вещи. Предполагалось, что титульный собственник может изъять свою вещь из чужого незаконного владения даже путем применения силы. Впоследствии из права виндикации появился виндикационный иск, целью которого являлось возвращение предмета во владение собственника. При этом право выдвигания *rei vindicatio*, или активную легитимацию, имел любой собственник, у которого было отнято владение вещью [3].

Рассмотрим возможные аналогии данного правового института в казахском средневековом обществе. Важной особенностью обычного права казахов является особый статус пастбищ, которые не могли находиться в частной собственности, но принадлежали кочевым коллективам. Особый статус был и у зимних пастбищ, которые были строго разграничены между семьями. В общей родовой собственности при этом находились водные источники, необходимые для функционирования пастбищ. Справедливым здесь будет про-

вести аналогии с разграничением права собственности, которое существовало в римском праве. В Римском праве право собственности отчетливо отличалось от права владения, и никакого смешения двух институтов в нем не было [3].

Однако интересной практикой обычного права казахов можно считать так называемое «право первозахвата». Оно заключалось в том, что право пользования водопоем и пастбищами, которые к нему прилегали, принадлежало тем родо-племенным общинам, которые занимали его первыми после возвращения с зимней стоянки. Таким образом, в средневековом казахском обществе в отношении изъятия собственности находящейся в коллективном владении существовали ограничения. Община в прошлом пользовавшаяся пастбищем, не могла истребовать его у общины в случае последующего первозахвата.

Как отмечает М.А. Сарсембаев: «право первозахвата ни в коем случае не могло распространяться на искусственные источники водоснабжения - колодцы. Право распоряжения пастбищами находилось в руках правителей общин (старшин, биев и батыров). При этом они были не вправе распоряжаться собственностью общины в ущерб интересам членов этой общины» [4, с.114]. Как можно отметить из вышеуказанного, в обычном праве казахов владение пастбищами являлось именно правом распоряжения, а не правом собственности. В то время как к частной собственности относили скот, личные вещи, а к коллективной собственности искусственные источники водоснабжения. Эти вещи не подлежали изъятию, а их владельцы имели право истребовать свое имущество в случае его утраты или захвата помимо их воли, то есть, проводя аналогии с римским правом - виндицировать.

В римском праве при наличии со стороны титульного собственника достаточных доказательств судья выносил решение о присуждении ему вещи. Приговор охватывал «*omnem causam*», т.е. решение касалось не самого спорного предмета, а требований по его поводу, поэтому недобросовестный ответчик обязан был вернуть не только сам предмет спора, но и полученный с него доход. В этой связи исследователи отмечают, что: «В казахском ханстве все земельные споры решались судом биев, причем при равных правах преимущество отдавалось стороне, представляющей группу с более высоким социальным статусом - султанам, кожа, биям, батырам, патронимическим коллективам, стоящим в генеалогической иерархии на более высоком месте» [4, с.114].

Когда речь заходила об изъятии личного имущества (скота, личных предметов) спор, как правило, решался не доходя до суда биев. Личные вещи и скот маркировался, что помогало в индентификации имущества. Как и в римском праве в случае добровольного восстановления права собственности, спор признавался исчерпанным и не передавался в суд. Однако, в случае отказа недобросовестного владельца в возвращении имущества, дело либо решалось биями, либо применялась «барымта».

Ошибочным является мнение, что барымта являлась простым угоном чужого скота. Действительно барымта практиковалась кочевникам издревле как средство угона скота, но к этапу формирования обычного права казахов под барымтой признавался только возмездный угон, но никак не разбойный грабеж. Именно в таком ключе это понятие «зафиксировано в кодексе “Жеты Жаргы”, согласно которому право барымты предоставлялось в том случае, если проигравшая в суде сторона не исполняла его решения и не возвращала долг» [5, с.69].

По мнению К.Р. Усеиновой в традиционном казахском обществе под барымтой стали понимать не только угон скота, но и захват иного имущества. К.Р. Усеинова указывает, что «барымта может быть рассмотрена как способ обеспечения реализации решения суда биев или какой-либо законной претензии, не выполняемых стороной ответчика. Кроме того, барымта имела место и тогда, когда стороны не могли достичь согласия при решении конкретного вопроса, а так же в случае вынесения судом биев несправедливого решения» [6, с.71-74].

По всей видимости, корни применения барымты в качестве инструмента истребования законного имущества из чужого владения уходят в глубину веков. Первым задокументированным описанием применения барымты в данном контексте, является эпизод из «сокровенного сказания монголов», исторического и литературного памятника XIII в. описывающего биографию Чингисхана. По сюжету в молодые годы Чингисхана, похитители на глазах у всех уводят у него «восемь соловых меринов», заставляя его пуститься в погоню. По дороге он знакомится с пастухом Боорчу, заручившись помощью которого он достигает поселения похитителей и угоняет своих лошадей обратно. И хотя в данном тексте не используется термин «барымта», суть действий в виде насильственного изъятия своего имущества из чужого незаконного владения подходит под описание «барымты», применявшейся в средние века казахами.

Как видно из данного произведения барымта применялась не только в казахском обществе, но и ранее во времена монгольского завоевания. По всей видимости, ее корни уходят еще дальше, к появлению первых кочевых сообществ на территории Центральной Азии. Китайские летописи отмечают наличие частной собственности у кочевых племен усуней (II—I вв. до н.э.). Частная собственность на скот у кочевников, по китайским хроникам, существовала и в более позднее время. «Уйгуры, по летописи Бэй-Вей (386—558 гг.), на домашнем скоте вообще кладут метки, и хотя в поле пристанет к чужому, никто не возьмет его. У древних тюрков (VII в.) похищение лошади наказывалось штрафом в размере десятикратной ее стоимости либо

смертной казнью» [7, с.34].

Как и в случае с римским правом собственник имел право на насильственное изъятие своего имущества из чужого незаконного владения, только в римском праве практика «*vim dicere*» переродилась в виндикационный иск, в казахском обществе ввиду кочевого уклада жизни, этого по понятным причинам произойти не могло.

Интерес вызывают инструменты защиты прав добросовестного приобретателя имущества, как в римском, так и в обычном праве казахов. В соответствии со статьей 261 Гражданского Кодекса РК, собственник вправе истребовать имущество от добросовестного приобретателя «лишь в случае, когда имущество утеряно собственником или лицом, которому имущество было передано собственником во владение, либо похищено у того или другого, либо выбыло из их владения иным путем помимо их воли» [8]. Это не относится к случаям, когда имущество было приобретено безвозмездно от лица, которое не имело права его отчуждать (в таких случаях собственник вправе истребовать имущество в любом случае). Нормы данной статьи являются продолжением идей заложенных советским правом, которое, основываясь на романо-германских корнях, восходит к классической римской традиции. Однако анализ норм классического римского права и обычного права казахов позволяет выявить много сходных моментов.

Справедливым будет утверждение, что права добросовестного приобретателя ни в римском праве, ни в обычном праве казахов фактически не были защищены в угоду прав титульного собственника. Другое дело, что правовых средств принудить добросовестного (и недобросовестного) приобретателя вернуть вещь ни у древних римлян, ни у средневековых казахов – не было.

В римском праве если ответчик был присужден к выдаче спорного объекта и не пожелал добровольно выдать его, то он считался строптивым. Юстиниан определил, что истцу присуждается сама вещь; от истца же зависит, если ответчик отказывается выдать вещь, добиться выдачи ее в порядке принудительного исполнения решения или же согласиться на переоценку убытка на деньги, причем допускается, что в последнем случае дело рассматривается так, как будто вещь продана истцом ответчику [9, с.450]. Как уже было сказано выше, в подобном случае в обычном праве казахов, истец имел полное право провести барымту и изъять свое имущество силой. Римлянин также мог применить силу и изъять свое имущество, на основании вердикта суда.

Тем не менее, нельзя утверждать, что барымта в обычном праве казахов была полным аналогом виндикации в римском праве. Как отмечают исследователи: «барымта часто применялась и вне связи с решениями суда – как средство сведения счетов, удовлетворения крупной претензии к кому-либо, как средство обогащения и др. Часто одна барымта порождала ответную от пострадавшей стороны. И далее шли набеги друг на друга с угонем скота» [5, с.70]. Тем не менее, к XVIII-XIX вв. барымта как правило применялась только при изъятии собственником своего имущества из чужого владения. Как отмечается во «Временном Положении об управлении Туркестанской области» 6 августа 1865 года: «Баранта у киргизов есть угон скота или похищение имущества, вызванное неполучением по каким-либо причинам удовлетворения за нарушение прав лица, аула или волости» [5, с.70].

Таким образом, институт барымты был далек от идеала, но к моменту присоединения Казахстана к Российской Империи, он применялся именно как средство удовлетворения судебного иска, а не средство грабежа. Однако прежде чем обвинить другое лицо в захвате имущества, собственник должен был доказать, что имущество действительно принадлежало ему. Для этих целей применялось клеймение скота, также на ушах делали специальные надрезы, которые назывались ен [4, с.115]. Без наличия подобных знаков, доказать право собственности на скот было достаточно трудно.

Добросовестный приобретатель был также защищен и самой судебной системой. Как отмечает М.А. Сарсенбаев: «Нужно иметь в виду специфику подхода казахов средневекового периода ко всем нарушениям норм обычного права. Они старались во всех случаях, будь то убийство или же незначительное нарушение нормы обычного права, все вопросы ответственности решать в частном порядке, договариваться между собой» [4, с.129]. Добросовестный приобретатель, таким образом, мог рассчитывать на частичную компенсацию со стороны титульного собственника, в случае если стороны об этом договаривались. Сегодня актуальным для Казахстана является вопрос применения медиации (перемирие сторон) для защиты прав добросовестного приобретателя, между тем, дореволюционное казахское общество успешно применяло процедуры медиации во всех спорах связанных с правом собственности.

Подводя итог, можно отметить, что обычное право казахов обладало многими эффективными инструментами защиты права собственности, причем как прав титульного собственника, так и добросовестного приобретателя. В отличие от римского права, обычное право казахов, ввиду кочевого уклада жизни, так и не смогло заложить глубокие правовые традиции. В настоящее время уделяется слишком мало внимания изучению обычного права казахов, между тем, анализ исторического опыта дореволюционного казахского общества, мог бы разрешить многие проблемы действующего законодательства.

Список использованной литературы

1. Виноградов П.Г. *Очерки по теории права. Римское право в средневековой Европе* / под ред. У.Э. Батлера и В.А. Томсинова. М.: Зерцало, - 2010.
2. *Гражданское право: учебник для студент вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»* / [Н.Д.Эриашвили и др.]; под ред. М.М. Расслова, О.Ю. Ильиной, А.Н. Кузбагарова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 911 с.
3. Осташиевский М. А. *Защита прав добросовестного приобретателя* : дисс. кандидата юридических наук : 12.00.03. - Краснодар, 2006. - 178 с.
4. Сарсембаев М.А. *Казахское ханство как суверенное государство средневековой эпохи* / Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2015. - 342 с.
5. Салиев А.Л. *Об институте “барымты” в обычном праве (адате) кочевников центральной азии (по архивным и правовым материалам)* / Вестник кыргызско-российского славянского университета, - 2015, - №2, - 69-74
6. Усеинова К.Р. *Барымты в традиционном обществе казахов* / Вестник кыргызско-российского славянского университета, - 2015, - №1, - с.70-74
7. Сакиева Р.С., Байжанова К.У. *Развитие права собственности в традиционном обществе казахов* / Вестник карагандинского университета, - 2011, - №2(62) - с.33-37.
8. *Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., N 23-24 (приложение)*
9. Гримм Д.Д. *Лекции по догме римского права* / Под ред. В.А. Томсинова. - М.: Издательство «Зерцало», 2003. (серия «Русское юридическое наследие»), - 496 с.

ПОХИЩЕНИЕ ЧЕЛОВКА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ПРАКТИКА

Тогайбаева Шолпан Серикбаевна,
профессор кафедры «Юриспруденция», к.ю.н.,
Кокшетауского университета им.
Абая Мырзахметова

Тогайбаев Амир Иксанович
участковый инспектор УВД г. Караганды
ДВД Карагандинской области, к.ю.н.,

Тогайбаев Даир Иксанови
магистр права

Бахытов Жалгас
магистрант Кокшетауского университета им.
Абая Мырзахметова.

***Резюме:** В статье рассматриваются понятие «похищение человека». Авторы рассматривают мнения ученых по данному вопросу. Авторы высказывают свое мнение по спорным вопросам квалификации уголовных правонарушений.*

***Ключевые слова:** похищение человека, захват заложника, удержание, освобождение от уголовной ответственности.*

***Түйін:** Мақалада «ұрлау» ұғымы қарастырылады. Авторлар осы мәселе бойынша ғалымдардың пікірлерін қарайды. Авторлар біліктілік қылмыстық құқық бұзушылықтардың даулы мәселелеріне қатысты пікірін білдіруде.*

***Түйінді сөздер:** адам ұрлау, ұстау, қылмыстық жауапкершіліктен босату.*

***Summary:** The article deals with the concept of "kidnapping". The authors consider the opinions of scientists on this issue. The authors express their opinion on the contentious issues of qualifying criminal offenses.*

***Key words:** kidnapping, hostage taking, retention, release from criminal liability.*

Следует отметить, что в Казахстане был принят новый Уголовный кодекс Республики Казахстан, который был введен в действие с 1 января 2015 г.

Статья 125 УК РК (Похищение человека) расположена в главе 1 («Уголовные правонарушения против личности»).

В диспозиции ч.1 ст. 125 УК РК не дано определение «похищение человека».

Хотя в юридической литературе имеются различные определения «похищения человека». Подробно остановимся над данной проблемой ниже.

Приведем примеры из практики.

12 февраля. 26-летний житель Темиртау рассказал, что неизвестные позвонили ему и потребовали выкуп в размере 350 тыс. тенге. Брат потерпевшего привез в 6 часов утра к стадиону «Шахтер» деньги. Только похитители парня так и не вернули. Забрали деньги и уехали. Родственник обратился в полицию. В результате в одной из квартир в центре Караганды были задержаны двое подозреваемых в похищении человека и освобождён 18-летний парень. Похищенный молодой человек был избит [1].

Приговором Жетысуского районного суда г. Алматы от 27.03.2003 г. О. осужден по ст.179 ч.2 п. «а» УК РК к 6 годам лишения свободы с конфискацией имущества, по ст. 125 ч.2 п. «а, в» УК РК к 8 годам лишения свободы с конфискацией имущества.

27.11.2002 г., около 22-30 часов, О. с двумя неустановленными следствием лицами, с целью разбойного нападения, группой лиц по предварительному сговору, остановили автомашину марки ВАЗ-21063 под управлением А. и попросили последнего подвезти их. После чего напали на А., под угрозой насилия, опасного для жизни и здоровья потерпевшего, похитили из кармана его куртки портмоне, стоимостью 500 тенге, с находившимися внутри деньгами в сумме 3000 тенге и документами. Продолжая свои преступные действия, неустановленное следствием лицо стало душить А., а О. завладел автомашиной А., применяя к нему насилие. После чего они уехали в село Шелек Алматинской области, где удерживали А. против его воли[2].

Следующий пример.

7 ноября 2002 г., около 19 часов Л. и С. группой лиц по предварительному сговору, с целью похищения человека, пришли на площадь им. Гагарина в г. Караганде, остановили идущую по ул. Ленина А. Л., пододвядя к А. сзади, закрыла рот и нос ее тряпкой, пропитанной жидкостью с резким запахом, отчего А. потеряла сознание.

С. и Л. под предлогом, что девушке стало плохо, остановили неустановленную автомашину, доставили А. по адресу: г. Караганда, ул. Полетаева, д. 11, кв.27.

Сняв с нее одежду, посадили А. на стул, к которому привязали руки, завязали глаза, обмотали шею кол-

готками, привязали к трубе отопления.

8 ноября 2002 г., после распития спиртных напитков, Л. и С. применили в отношении А. насилие, опасное для жизни и здоровья последней: вырезали на ее теле кресты, прижигали окурком сигареты, при этом Л. удерживала руки и ноги

А., а С. наносила порезы лезвием на обеих руках и груди А. в виде крестов.

В вечернее время 8 ноября 2002 г., когда Л. и С. уснули, А. удалось освободиться и убежать через балкон[3].

Другой пример.

Е. был похищен с применением к нему насилия, опасного для жизни и здоровья потерпевшего, т.е. побоев с применением предметов - монтировки, используемой в качестве оружия. Он в течение длительного времени подвергался насилию с требованием передать чужое имущество - 7 голов крупного рогатого скота. Цель обвиняемых - завладение чужим имуществом, с причинением потерпевшему Е. ущерба на сумму 5000 тенге, К. - 70 000 тенге[3].

Обратимся к статистике осужденных за похищение людей.

Согласно статистическим данным по ст.125 ч.1 УК РК за 2005 год осуждено 38 человек, а за 2006 год - 25 человек; в 2004 году по ст.125 ч.1 - 1 человек Актюбинском облсудом; по ст. 125 - 18 человек Алматинским горсудом; 9 человек Восточно - Казахстанским облсудом; по ст.125 ч.2 - 6 человек Карагандинским облсудом; 1 человек Кызылординским облсудом.

За 2012 г. в РК зарегистрировано -81 случаев (из них в отношении женщин - 24, несовершеннолетних - 24).

Необходимо отметить, что в практической деятельности правоохранительных органов возникают трудности при квалификации данного уголовного правонарушения.

При решении вопроса об отграничении похищения человека от захвата заложника суды испытывают немалые сложности.

Так в статье «Похищение человека: проблемы определения объективной стороны и отграничения от захвата заложника» Игорь Лапин приводит следующий пример.

Так, ошибочно квалифицированы по совокупности похищения человека и захвата заложника действия З.П. и К.О., которые захватили и удерживали Б.С. и Ф.Ю., чтобы понудить Ф.И. заплатить несуществующий долг, также они хотели, чтобы Ф.И. убедил А. не обращаться в милицию по факту завладения его автомашиной и вымогательства у него денег, которые были ранее совершены З.П. Президиум Верховного Суда РФ указал, что действия З.П. и К. О. полностью охватываются ст. 206 УК РФ как захват и удержание Б.С. и несовершеннолетней Ф.Ю. в качестве заложников в целях понуждения Ф.И. явиться к ним и заставить его воздействовать на А., чтобы они не обращались в правоохранительные органы по поводу завладения З.П. автомашиной А.В. и по поводу вымогательства у него денег[4,51].

Высшей судебной инстанцией сделан вывод: идеальная совокупность похищения человека и захвата заложника невозможна. Нормы рассматриваемых статей конкурируют между собой[4,51].

Усложняет квалификацию отсутствие понятия «похищение человека» в УК РФ. Восполнил пробел Президиум Верховного Суда РФ, указав в постановлении по делу Абдуллина от 4 октября 2000 г.: «По смыслу закона под похищением человека следует понимать противоправные умышленные действия, сопряженные с тайным или открытым завладением (захватом) живого человека, перемещением его с постоянного или временного местонахождения в другое место и последующим удержанием в неволе. Основным моментом объективной стороны данного преступления является захват потерпевшего с места его нахождения и перемещение с целью последующего удержания в другом месте» [4,51].

И. Лапин рассуждает следующим образом. Из толкования Президиума Верховного Суда РФ остается не до конца ясной. Следует ли из разъяснения высшей судебной инстанции то, что в объективную сторону состава похищения входит три действия: захват, перемещение и удержание потерпевшего (по смыслу первого предложения) или же объективная сторона состоит только из двух действий, а именно: захвата и перемещения с целью удержания? [4,51].

Далее он пишет: «Приходится констатировать, что в судебной практике не сформировалось единого понимания того, какие действия входят в объективную сторону состава похищения человека» [4,51].

Некоторые ученые при квалификации некоторые суды берут за основу предложение и соответственно в объективную сторону ими включается только захват и перемещение[4,51].

Что же понимают под хищением человека ученые юристы.

Под похищением человека (ст. 125 УК РК) следует понимать общественно опасное умышленное действие, направленное на удаление человека с места его постоянного или временного пребывания и насильственное удержание его в неизвестном для родственников, знакомых и правоохранительных органов месте[5].

Похищение человека - это предусмотренное ст. 126 УК РФ умышленное общественно опасное действие виновного лица, направленное на тайное или открытое завладение живым человеком (его захват) помимо

воли последнего или по его желанию обманом либо злоупотреблением доверием и перемещение данного человека с постоянного [6].

Объективную сторону образует деяние, включающее три действия: изъятие потерпевшего из постоянного или временного места пребывания, перемещение в другое место, избранное похитителями, воли потерпевшего либо против его воли, соответственно возможен как тайный, так и открытый способы похищения человека [5].

Термин «против воли» означает, что потерпевшего похищают с применением насилия - физического или психического. Оно может состоять в связывании, насильственном помещении в транспортное средство, угрозах применить физическое воздействие при отказе потерпевшего подчиниться требованиям похитителей и пр. [5].

Похищение «помимо воли» потерпевшего означает его изъятие из места пребывания с применением обмана либо злоупотребления доверием, когда он, ничего не подозревая, отправляется с похитителем в то место, где в последующем будет насильственно удерживаться [5].

Квалифицирующими признаками рассматриваемого уголовного правонарушения являются: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) с применением насилия, опасного для жизни или здоровья; 4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия; 5) в отношении заведомо несовершеннолетнего; 6) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности; 7) в отношении двух или более лиц; 8) из корыстных побуждений (ч. 2 ст. 125 УК РК).

В отличие от УК РФ в статье о похищении человека отсутствует такой квалифицирующий признак как «неоднократность».

Похищение человека, совершенное неоднократно п. 2 ч. 2 ст. 125 УК РК), предполагает совершение данного преступления во второй раз и более. Похищение человека не признается неоднократным, если за ранее совершенное похищение человека лицо было осуждено либо освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом [5].

Частью 3 ст. 125 УК РК предусмотрены особо квалифицирующие составы похищения человека.

Похищение, совершенное преступной группой п. 1 ч. 3 ст. 125 УК РК, означает, что данное преступление осуществлено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой, незаконным военизированным формированием [5].

Под похищением с целью эксплуатации п. 2 ч. 3 ст. 125 УК РК понимают действия виновного с намерением извлечь какую-либо выгоду в результате выполнения потерпевшим различного рода работ [5].

Под эксплуатацией человека понимается использование виновным принудительного труда, то есть любой работы или службы, требуемой от лица, путем применения насилия или угрозы его применения, для выполнения которой это лицо не предложило добровольно своих услуг, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики Казахстан; использование виновным занятия проституцией другим лицом или иных оказываемых им услуг в целях присвоения полученных доходов, а равно принуждение лица к оказанию услуг сексуального характера без преследования виновным этой цели; принуждение лица к занятию попрошайничеством, то есть к совершению антиобщественного деяния, связанного с выпрашиванием у других лиц денег и (или) иного имущества; иные действия, связанные с осуществлением виновным полномочий собственника в отношении лица, которое по не зависящим от него причинам не может отказаться от выполнения работ и (или) услуг для виновного и (или) другого лица п. 1 ст. 3 УК РК [5].

По мнению И.Ш. Борчашвили, в похищение человека, повлекшее по неосторожности смерть потерпевшего п. 3 ч. 3 ст. 125 УК РК или иные тяжкие последствия, характеризуется с субъективной стороны двумя формами вины: похищение совершается с прямым умыслом, а неосторожное причинение смерти или иных тяжких последствий - по неосторожности. Между преступным деянием и указанными последствиями должна быть установлена причинная связь [5].

К иным тяжким последствиям можно отнести тяжелое заболевание или самоубийство потерпевшего, смерть и психическое расстройство близких, ущерб в крупных размерах из-за несостоявшейся сделки, срыв государственного мероприятия и т.п. Причинение тяжкого вреда здоровью и наступление смерти потерпевшего в результате его самостоятельных активных действий по высвобождению (например, выпрыгнул из уезжающего его автомобиля) следует квалифицировать по ч. 3 ст. 125 УК РК [5].

Согласно примечания вышеуказанной статьи, лицо, добровольно освободившее похищенного (похищенную), освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится состава иного преступления.

Добровольным освобождением признаются случаи, когда виновный мог и далее незаконно удерживать потерпевшего, но предоставил ему свободу. Инициатива добровольного освобождения похищенного может исходить как от самого виновного, его родственников или близких, так и от работников правоохранительных органов, знакомых потерпевшего и других лиц или организаций. Мотивы добровольного освобождения

могут носить различный характер: страх перед уголовной ответственностью, раскаяние, жалость к потерпевшему и др [5].

Вторым основанием освобождения от уголовной ответственности виновного является отсутствие в его действиях состава иного преступления, не любого другого преступления, а именно связанного с похищением человека (например, ношение оружия, нанесение вреда здоровью потерпевшего, угон автомобиля с целью похищения человека и др.). Законодатель, вводя данное обстоятельство в примечание, исходил из гуманных способов воздействия на виновных в похищении людей, не прибегая к насильственному освобождению похищенного и предоставляя похитителю дополнительную возможность добровольно освободить потерпевшего[5].

Состав преступления - формальный; оно считается оконченным с момента начала удержания похищенного лица[5].

Деяния, предусмотренные ч.ч. 1, 2 ст. 125 УК РК, относятся к тяжким преступлениям.

Деяние, предусмотренное ч. 3 ст. 125 УК РК, относится к особо тяжким преступлениям.

Рассмотрим составы преступления похищения человека в УК Германии.

В соответствии с § 234 УК Германии (Похищение человека), тот, кто насильно, угрожая причинением ощутимого вреда, или обманным путём завладевает другим лицом, чтобы оставить его на произвол судьбы в беспомощном положении или передать его на службу в иностранную военную или ей подобную организацию, - подвернется наказанию лишением свободы на срок от одного года до десяти лет[8].

В менее тяжких случаях наказанием является лишение свободы на срок от шести месяцев до пяти лет.

Лишением свободы на срок до пяти лет или денежным штрафом наказывается тот, кто похищает[8] у родителей, одного из родителей, опекуна или попечителя или не возвращает этим лицам:

1) лицо, не достигшее восемнадцати лет, с применением насилия, угрозы причинения ощутимого вреда или обманным путём, или ребёнка, не являясь его родственником.

2) Таким же образом наказывается тот, кто:

похищает ребёнка у родителей, одного из родителей, опекуна или попечителя, чтобы увезти его за границу, или не возвращает ребёнка родителям, одному из родителей, опекуну или попечителю из-за границы, куда он был увезён или направлен.

В случаях, предусмотренных в абз. 1 (№ 2) и в абз. 2 (№ 1), покушение наказуемо[8].

Наказание в виде лишения свободы на срок от одного года до десяти лет назначается, если исполнитель: посредством совершения деяния подвергает потерпевшего смертельной опасности или опасности причинения тяжкого вреда здоровью или нанесения значительного ущерба для физического или духовного развития, или совершает деяние за вознаграждение или с намерением личного обогащения или обогащения другого лица[8].

Если исполнитель причиняет содеянным смерть потерпевшему, то наказанием является лишение свободы на срок не менее трёх лет.

Похищение малолетних в случаях, предусмотренных абзацами 1 - 3, подлежит уголовному преследованию только по ходатайству, за исключением случаев, в которых, по мнению правоохранительных органов, в силу особого общественного интереса в уголовном преследовании требуется государственное вмешательство по официальной инициативе.

Дословно: «отнимает» [„entzieht“]. Подразумевается нарушение права опеки малолетнего (см. § 1631 BGB (Гражданского уложения ФРГ): опека, воспитание, определения места пребывания) посредством противоправного удаления малолетнего из влияния указанных в данной норме правомочных лиц на определённое время, Fischer, StGB, 58. Aufl. 2011, § 235 Rn. 6. По мнению ФВС ФРГ достаточным является, например, похищение четырёхлетнего ребёнка на 10 минут (BGHSt 16, 58). (§ 235. Похищение малолетних) [8].

В УК Германии имеется статья, предусматривающая похищение человека с целью вымогательства (§239a).

Тот, кто похищает человека или завладевает человеком для того, чтобы использовать заботу потерпевшего о своём благе или заботу третьего лица о благе потерпевшего для вымогательства (§ 253), или тот, кто использует для подобного вымогательства созданное им подобным действием положение потерпевшего, - наказывается лишением свободы на срок не менее пяти лет.

В менее тяжких случаях наказанием является лишение свободы на срок не менее одного года[8].

Если исполнитель причиняет содеянным, по меньшей мере по грубой неосторожности[8], смерть потерпевшему, то наказанием является пожизненное лишение свободы или лишение свободы на срок не менее десяти лет.

В Казахстане имеется одна статья, предусматривающая уголовную ответственность за похищение человека в отличие от УК Германии.

Мы полагаем внести определение «похищение человека» в ст. 3 УК РК.

Литература:

1. 18-летнего парня похитили в Караганде ради выкупа// <https://news.mail.ru/incident/24842890/?frommail=1>
2. Приговор суда № 2 Казыбекбийского района г.Караганды от 12 марта 2003 г. // <http://krg.sud.kz/rus/sub/kazibekby-2>
3. Сборник материалов научно-практической конференции по вопросам правоприменительной практики в области противодействия торговле людьми / Алматы: ТОО «Издательство LEM». 2007. - С. 128.
4. Латин И. Похищение человека: проблемы определения объективной стороны и отграничения от захвата заложника. // Уголовное право. № 2/2. 016. – с.51-56.
- 5 Комментарий к Уголовному Борч
- 6 Сверчков В. В. Уголовное право. Общая и Особенная части : учебник для бакалаврита. / В. В. Сверчков. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 589 с. - Серия: Бакалавр.
- 7 Уголовное право в 2 т. Т. 2. Особенная часть : учебник для бакалавров. / отв. ред. И. А. Подройкина, Е. В. Серегина, С. И. Улезько. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2013. - 956 с. - Серия : Бакалавр.
8. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. - М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 560 с.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРЛАМЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Төлеубеков Аян Төлеубекұлы

к.ю.н., доктор PhD, и.о. доцента ЕНУ им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан

Ау Татьяна Ивановна

к.ю.н., доктор PhD, заведующая кафедрой
общеюридических и специальных дисциплин КЭУК
Караганда, Казахстан

Түйін: Берілген мақалада Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасын, ғылыми және монографиялық әдебиеттерді талдау негізінде Қазақстан Республикасы Парламентінің қалыптасуының және қызметінің қағидаларының авторлық жіктелмесі құрастырылған, сондай-ақ көзделген қағидалардың ерекшелігі және олардың келесідей ажыратылуы негізделген: а) Қазақстан Республикасы Парламентінің қалыптасу қағидалары; б) Қазақстан Республикасы Парламенті қызметінің қағидалары; в) Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының қызметінің қағидалары.

Резюме: В данной статье на основе анализа конституционного законодательства Республики Казахстан, научной и монографической литературы разработана авторская классификация принципов формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан, выявлены особенности указанных принципов и обосновано их разграничение на: а) принципы формирования Парламента Республики Казахстан; б) принципы деятельности Парламента Республики Казахстан; принципы деятельности депутатов Парламента Республики Казахстан.

Summary: In this article on the basis of the analysis of the constitutional legislation the Republic of Kazakhstan, scientific and monographic literature author's classification of the principles of formation and activity of Parliament of the Republic of Kazakhstan is developed, features of the specified principles are revealed and their differentiation is proved on: a) principles of formation of Parliament of the Republic of Kazakhstan; b) principles of activity of Parliament of the Republic of Kazakhstan; principles of activity of deputies of Parliament of the Republic of Kazakhstan.

Понятие принципов права неоднократно рассматривалось в общей теории права [1]. Обычно под ними понимают отправные, руководящие идеи, которые отражают сущность, основные свойства какого-либо правового явления. По мнению З.Х. Баймолдиной, «принципы права вносят единообразие во всю систему юридических норм и придают глубокое единство правовому регулированию общественных отношений, цементируют все компоненты юридической надстройки» [2, с.67].

В условиях построения в Республике Казахстан правового государства весьма актуальным вопросом становится выявление принципов парламентского права. Под принципами парламентского права, как считают Е.Б. Абдрасулов, Ж.К. Асанов, В.А. Доскалов, Н.Н. Турецкий, следует понимать «руководящие начала, имеющие определенное значение для всей системы его институтов и выражающие наиболее существенные черты данной подотрасли права» [3, с.67].

В системе принципов парламентского права можно выделить принципы, относящиеся к его отдельным институтам. В нашем случае мы рассматриваем принципы формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан.

Следует отметить, что данные принципы обладают определенной спецификой, обусловленной рядом факторов.

Во-первых, принципы формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан специфичны в силу своеобразности самой деятельности Парламента, которая отличается от деятельности органов исполнительной власти и суда.

Во-вторых, принципы формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан не закреплены в отдельных статьях законов, регулирующих деятельность Парламента, как, например, это сделано в нормативных правовых актах, регулирующих процессуальную деятельность суда, органов исполнительной власти.

Принципы формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан можно выявить путем глубокого анализа соответствующих нормативных актов – Конституции Республики Казахстан, Конституционного закона «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», Регламентов Мажилиса Республики Казахстан и Сената Республики Казахстан.

Кроме того, для разработки оптимального перечня принципов формирования и деятельности парламента следует рассмотреть концепции принципов деятельности представительных органов, представленные в теории парламентского права.

Казахстанские ученые Е.Б. Абдрасулов, Ж.К. Асанов, В.А. Доскалов, Н.Н. Турецкий – выделяют следующие принципы деятельности Парламента:

- постоянство и сменяемость;
- конституционность и законность;
- самостоятельность и независимость Парламента Республики Казахстан;
- неприкосновенность и независимость депутатов Парламента;
- кворум на сессиях и публичность сессий Парламента;
- отдельные принципы законодательного процесса [3, с.66].

К последним эти авторы относят: легализм, коллегиальность, многообразие и многопартийность, стабильность законодательства, «пакетное» законодательство [3, с.71].

Рассматривая данную классификацию, мы отмечаем некоторую непоследовательность при объединении данных принципов в один перечень. Хотя сами авторы указали, что можно выделить «отдельные принципы законодательного процесса, формирования Парламента, его Палат и принципы взаимоотношений с другими государственными органами» [3, с.71], однако саму дифференциацию указанных принципов они не проводят.

В приведенном перечне принципов деятельности Парламента можно выделить принципы формирования Парламента, деятельности Парламента (в том числе и законодательного процесса), деятельности депутатов Парламента.

В отношении отдельных принципов законодательного процесса, представленных вышеуказанными авторами, также можно усмотреть некоторую непоследовательность, так как в приводимом перечне (легализм, коллегиальность, многообразие и многопартийность, стабильность законодательства, «пакетное» законодательство), некоторые принципы относятся к законодательному процессу, т.е. к деятельности Парламента по разработке и принятию законов (коллегиальность), а некоторые – непосредственно к законодательству (легализм, стабильность законодательства, «пакетное» законодательство). Есть принципы, признание которых принципами законодательного процесса является сомнительным, например, «многообразие и многопартийность». Его данные авторы определяют следующим образом: «принцип политического многообразия означает, что носитель любых представленных в Парламенте политических взглядов имеет право выразить свое мнение в законотворческом процессе» [3, с.72].

По нашему мнению, принципы политического многообразия и многопартийности относятся, скорее всего, к принципам формирования Парламента.

Казахстанский ученый Б.А. Бекжанов, разграничивает принципы парламентаризма и принципы парламентской деятельности, что является вполне уместным, так как понятие «парламентаризм» является более широким понятием, нежели парламентская деятельность.

По его мнению, к основным принципам парламентаризма можно отнести принципы народовластия, разделения властей, законности, реализации прав и свобод человека и гражданина, принцип ответственности исполнительной власти перед Парламентом, многопартийности [4, с.12].

К принципам парламентской деятельности он относит демократизм, обеспечение прав и свобод человека и гражданина, законности, которые вытекают из правовой природы парламента. Сюда же следует отнести принцип публичности, который закреплен п.6 ст.59 Конституции РК и ст.8 конституционного закона «О Парламенте РК и статусе его депутатов». Публичность работы как принцип деятельности парламента закрепляет, что совместные и раздельные заседания Палат являются открытыми [4, с.7].

Рассмотрим другую классификацию, предложенную И.В. Гранкиным.

Данный автор, прежде всего, разграничивает принципы формирования и деятельности законодательных органов власти на принципы, закрепленные в Конституции РФ, и принципы, закрепленные в федеральном и региональном законодательстве.

К первой группе относятся следующие принципы: народовластие, разделение властей, федерализм, верховенство закона, законность, политическое и идеологическое многообразие, выборность, коллегиальность, гласность, соблюдение прав человека и гражданина, правовое регулирование процессов формирования и деятельности законодательных органов [5, с.45].

Ко второй группе – открытость, материальная и финансовая обеспеченность деятельности, разграничение полномочий федерального и регионального органов законодательной власти, ответственность и многообразие внутренних организационных форм деятельности [5, с.48].

Указанные принципы представлены без дифференциации их на принципы формирования парламента, принципы деятельности парламента, но в целом соответствуют нашему мнению о принципах формирования и деятельности парламента с изъятием принципов, имеющих отношение к федеративному устройству государства.

Некоторые из указанных принципов представлены в классификации А.А. Амиантова: народовластия, разделения властей, идеологического многообразия, коллегиальности и законности. На их основе формируются и действуют парламенты России и Украины, как считает данный автор [6, с.14].

Обобщая рассмотренное выше, можно прийти к выводу, что принципы формирования и деятельности Парламента Республики Казахстан можно разграничить на принципы формирования Парламента, деятельности Парламента (в том числе и законодательного процесса), деятельности депутатов Парламента.

К принципам формирования Парламента РК можно отнести:

- принцип народовластия, смысл которого заключается в том, что только народ делегирует свои полномочия Парламенту РК либо осуществляет власть непосредственно;

- принцип разделения властей, являющийся организационным, служащий основанием для выделения Парламента РК в самостоятельный и независимый от других ветвей власти органом;

- принцип политического и идеологического многообразия, который, по нашему мнению, поглощает принцип многопартийности. «Принцип многопартийности важен для парламентаризма, поскольку при наличии политического и идеологического плюрализма, свободы слова и печати, в том числе множественности позиций и взглядов, есть возможность учитывать интересы разных представителей общества» [4, с.12];

- принцип постоянства и сменяемости, т.е. несмотря на то, что Парламент РК формируется путем периодических выборов, он никогда не прекращает свою работу, так как полномочия Парламента РК сохраняются до начала работы Палат нового созыва;

- принцип конституционности, который означает, что формирование Парламента РК осуществляется строго в соответствии с Конституцией Республики Казахстан. Полагаем, что именно такое наименование принципа более оптимально, нежели предложенный И.Г. Гранкиным «принцип правового регулирования процессов формирования и деятельности законодательных органов» [5, с.45].

К принципам деятельности Парламента РК можно отнести:

- принцип обеспечения прав и свобод человека и гражданина, что означает предназначение Парламента РК служить на благо своим гражданам, принимать политические решения, направленные на обеспечение их прав и законных интересов;

- принцип законности, известный принцип, суть которого заключается в том, что деятельность Парламента РК должна осуществляться в строгом соответствии с Конституцией Республики Казахстан, законами и иными нормативными правовыми актами;

- принцип публичности деятельности означает, что деятельность Парламентом РК осуществляется в какой-то степени открыто, освещается в средствах массовой информации, интернете. Несмотря на то, что в Конституционном законе РК «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» в ст.8 указано, что совместные и раздельные заседания Палат являются открытыми, это не означает, что любое лицо может попасть на них, поэтому данный принцип мы обозначаем именно как «принцип публичности», а не «принцип открытости»;

- принцип самостоятельности и независимости Парламента Республики Казахстан, т.е. Парламент действует как самостоятельная ветвь власти, независимо от других ветвей власти, он не подотчетен и не подчиняется другим государственным органам и должностным лицам. Вмешательство в деятельность Парламента не допускается. Также полагаем, что данный принцип поглощает предлагаемый И.Г. Гранкиным принцип «материальной и финансовой обеспеченности деятельности», так как самостоятельность предполагает и определенную финансовую и материальную независимость от иных структур;

- принцип обеспечения кворума на сессиях Парламента, в соответствии с которым совместные и раздельные заседания Палат правомочны при наличии не менее двух третей от общего количества депутатов каждой из Палат;

- принцип коллегиальности, т.е. деятельность Парламента РК осуществляется коллективно.

- ответственность Парламента РК, что отражено в ч.2 ст.2 Конституционного закона РК «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов»: Полномочия Парламента и Мажилиса Парламента могут быть прекращены досрочно в порядке, предусмотренном Конституцией Республики Казахстан;

- принцип многообразия внутренних организационных форм деятельности, что проявляется в формировании различных комитетов и комиссий Парламента РК.

В своей деятельности депутаты Парламента РК должны опираться на общие принципы деятельности Парламента РК, вместе с тем на них распространяются принципы государственной службы, закрепленные в ст.4 Закона Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» от 23 ноября 2015 года, такие как казахстанский патриотизм; единство системы государственной службы, независимо от разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви; приоритет прав, свобод и законных интересов граждан перед интересами государства; профессионализм и компетентность; учет общественного мнения и гласность, за исключением деятельности, составляющей государственные секреты или иную охраняемую законом тайну; правовая и социальная защищенность государственных служащих; личная ответственность за неисполнение либо ненадлежащее исполнение должностных обязанностей и превышение им своих полномочий и т.д.

Вместе с тем статус депутатов Парламента РК отличается от статуса государственных служащих. Так на первых распространяется принцип неприкосновенности и независимости депутатов Парламента, который

заключается в особом порядке привлечения их к уголовной или административной ответственности. В течение срока своих полномочий они не могут быть арестованы, подвергнуты мерам уголовной и административной ответственности и т.д.

Список литературы:

1. *Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т.1. - М., 1972; Васильев А.М. О правовых идеях-принципах. // Сов.государство и право. - 1975. - № 3; Явич Л.С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. - М., 1978; Сапарғалиев Г.С. Принципы организации и деятельности советского государственного аппарата. //Вестник АН КазССР. - 1978. - № 1.*
2. *Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Том 1. – Алматы: КазГЮА, 2001.*
3. *Абдрасулов Е.Б., Асанов Ж.К., Доскалов В.А., Турецкий Н.Н. Парламентское право Республики Казахстан. – Алматы: Норма-К, 2011.*
4. *Бекжанов Б.А. Парламентаризм в Казахстане: современное состояние и перспективы развития: Автореф. докт. философии (Ph.D.). - Алматы, 2010.*
5. *Гранкин И.Г. Парламентское право Российской Федерации. – М.: Норма, 2010.*
6. *Амиантова А.А. Актуальные проблемы становления и развития парламентаризма в Содружестве Независимых Государств (сравнительный анализ на примере Российской Федерации и Украины): Автореф. канд. полит. Наук. – М., 2008.*

ҚОҒАМҒА ПАЙДАЛЫ ЕҢБЕК ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Таубаев Б. Р.

Ілияс Жансүгіров атындағы
Жетісу Мемлекеттік Университеті
Құқық және экономика факультетінің
қылмыстық - құқықтық пәндер
кафедрасының доцент м.а, PhD доктор

Бейсов Е.Ж.

Ілияс Жансүгіров атындағы
Жетісу Мемлекеттік Университеті
Құқық және экономика факультетінің
қылмыстық - құқықтық
пәндер кафедрасының доцент м.а,
заң ғылымдарының кандидаты

Түйін: Мақалада сотталғандардың еңбегін қауіпсіздік пен түзетудің құралы ретінде қолдану идеясы отандық және шетелдік жазаны өтеудің пенитенциарлық жүйелерінде пайда болу туралы айтылған. Түрме тәжірибесі қылмыскерлердің әр түрлі категорияларына ықпал етудің жаңа тәсілдері, құралдары мен нысандары ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер. Пенитенциарлық қауіпсіздік, қылмыстық-атқару құқықығы, түзеу-тәрбиелеу жұмыстары, еңбек, сотталғандар, бас бостандығынан айыру.

Резюме. В статье идёт речь о появлении в отечественной и зарубежной пенитенциарной системе идеи использования отбывания наказания как средства исправления и безопасности труда осуждённых. Рассматривается как новая форма, способы и средства оказания давления на разные категории преступников в тюремной практике.

Ключевые слова. Пенитенциарная безопасность, уголовно-исполнительное право, воспитательно-исправительные работы, осуждённые и лишения свободы.

Summary. In article there is a speech about emergence in domestic and foreign penal system of the idea of use of serving sentence as cures and safety of work of convicts. Is considered as a new uniform, ways and means of rendering pressure upon different categories of criminals in prison practice.

Keywords. Penitentiary safety, criminal and executive right, educational and corrective works, convicts and imprisonments.

Әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың дамуы сотталғандардың құрамына із қалдырды. Түрме тәжірибесіне қылмыскерлердің әр түрлі категорияларына ықпал етудің жаңа тәсілдерін, құралдары мен нысандарын енгізу үшін ізденістер жүргізілді. Олардың арасында сотталғандарды еңбектік пайдалану идеясы маңызды орын алды. Сонымен экономикалық ғана емес, тәрбиелік мақсаттар көзделді. Сотталғандардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде олардың бос уақытын жұмыспен қамту маңызды орын алды. Алайда еңбек жиі мағынасыз сипатқа ие болды және қосымша жазалау ретінде қабылданды.

Еңбек жұмыспен қамту және қылмыскерлерді қайта тәрбиелеудің басты құралы ретінде кеңес билігінің бірінші онжылдығында белсенді жүзеге асырылды. Жалпы ұстау орындары туралы Ережесінің «Сотталғандардың еңбегі» тарауында (1920) көрсетілгендей, сотталғандарды жұмыспен қамту тәрбиелік ықпалы бар және ішкі қауіпсіздікке болысатын еркіндікте еңбекпен өмір сүру мен алынған білімдерді бас бостандығы орындарынан шыққаннан кейін қолдануға бағытталады [1].

Бас бостандығынан айыру орындарында еңбекті ұйымдастыруға ерекше көңіл лагерь қабырғаларында әртүрлі шеберханалар құруға, зауыттарда, фабрикаларда, совхоздарда және басқа кәсіпорындарында келісім шарт негізінде бас бостандығынан айырылған тұлғалардың еңбегін қолдануға аса назар аударылды.

Жазаны атқару және сотталғандармен қарым қатынас саласындағы кеңестік саясат еңбекпен түзеу қызмет ретінде қалыптасып, жүзеге асты және мемлекеттің өндірістік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағыттанды. Мұндай тәжірибе шартты соттау және міндетті түрде еңбекке тарта отырып шартты босату институты пайда болған 70-80 жылдары кеңінен қолданылды. Шартты сотталғандар мен мерзімнен бұрын шартты босатылған сотталғандар КСРО аумағындағы құрылыс-монтаждық жұмыстар көлемінің 15-18% орындады. Ал КСРО Ішкі істер министрлігі барлық өндірістік министрліктер мен ведомстволар арасында 5-7 орындарды алды. Келесі маңызды ереже: егер сотталғандардың дені сау болса, ол жұмыс істеуі тиіс, қажетті өндірістік еңбекпен қамтамасыз етілуі тиіс [2, 132-134 б.]

Адамдардың жабық бірлестігі жағдайында еңбек мәселесі жоғары ынта пәні болып табылады. Еңбек адамның қалыптасуы мен дамуында шешуші роль ойнайды. Алайда Бобылева И. еңбек пен қылмыстылық

арасындағы байланыс қиын екендігін бекітеді – «тұлғаның теріс факторларының жиынтығы қылмысқа әкеледі; бұл факторлар жоғары білім деңгейі мен жіктеуланған еңбекпен істеуде тұлғаның бейімделуі ретіндегі нұсқауларын анықтайды, ол құндылық ретінде қарастырылмайды» .

Балтабаев К.Ж. сотталғандардың еңбек міндеттілігі сотталғанды қараудың тарихи тәжірибесі ретінде, қазіргі күннің объективті реалияларымен айтулы қажеттілігінің барын айтады .

Сонымен қатар Валеев А.Х. атап өтті: «Кәметке толмағанда кез келген пайдалы шұғылданушылықтың жоқтығы тұлғаның әлеуметтік, ал кейбір жағдайларда адамгершілік құлдырауына, адамдар арасындағы қатынастарда шиеленушіліктің, қауіптілігінің өсуіне әкеледі, жасөспірімнің фрустрируктивті, күйзеліс жағдайларының өсуін қамтамасыз етеді» .

Оспанова Ж.Б. келесі жайдайды: «Еңбек сотталғандарға түзетушілік ықпал ету тәсілдерінің барлық жиынтығының бөлігі ретінде қарастырылады, оның ұйымдастырылуынан, мадақтануынан, қандай қанағаттанушылық әкелетіндігінен, сотталғанның өзі еңбектің мағынасының қалай ұғынатындығынан тек оның өнімділігі ғана емес, бастысы сотталғандардың қалпына келуі мен әлеуметтік бейімделуіне ықпалы байланысты болатындығын» көрсетеді [3].

Еңбекпен қамтылмаған сотталғандардың санының өсуі бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындайтын мекемелердегі криминогенді жағдайды қиындатады, сотталғандардың арасында өзара қатынасы ретінде, мекеменің қызметшілерімен қатынасы ретінде көрінетін сотталғандардың агрессиялығының күшейту факторларының бірі болып табылады, бұл тәртіптік бұзушылықтардың, қылмыстарды, жаппай эксцесстердің жасалу сандарының өсуіне әкеледі.

Біздің жүргізген сауалнаманың нәтижелері бойынша қылмыстық-атқару жүйесінің қызметшілерінің 50 % толық емес еңбекпен қамтылуы қылмыстардың жасалуына әкеледі.

Сотталғандардың дұрыс ұйымдастырылған жұмысы еңбек нарығында сотталғандардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге, еңбек білімдері мен дағдыларын ұғынудың дұрыс тәсілдерін анықтауға, техника қауіпсіздігі бұзушылықтарын алдын-алу шараларын құрастыруға, еңбек пен демалудың дұрыс режимін және еңбектің интенсивтілігінің қалыпты дәрежесін дайындауға мүмкіндік береді [4].

Қамалғандарды қараудың минималды стандартты ережелерінің пунктіне сәйкес: «Барлық сотталғандар дәрігермен куәландырылған, олардың физикалық және психикалық мүмкіншіліктеріне сәйкес еңбек етуге міндетті. Сотталғандарға қалыпты жұмыс күнін толтыруға жеткілікті пайдалы жұмыс беру қажет. Қамалғанға тапсырылатын жұмыс босатылғаннан кейін адал еңбек етуге мүмкіндік беретін, оған жіктеу беретін немесе жоғарылататын мүмкіндіктерше сәйкес болу қажет.

Балтабаев К.Ж. Қазақстанда қылмыстық-түзету мекемелерінің қызметшілері, сотталғандар мен қамалғандардың арасында, сондай-ақ анықтау мен алдын-ала тергеуді жүргізетін мемлекеттік қызметшілер арасында сотталғандармен қарым-қатынастың минималды стандартты ережелерін кең насихаттау қажет деп есептейді.

Зерттеулердің нәтижелері бойынша сотталғандардың тек 21,6 % қамау кезінде қоғамға пайдалы еңбекпен айналысты немесе білім алып жүрді. Қоғамға қауіптілік дәрежесі жоғары болып табылатын сотталғандардың қамауға дейінгі жұмыс істемегендігінің жоғарғы пайызы алаңдатады.

Сотталғандардың еңбекке деген қоғамға жат қатынасын көрсететін белгілері үлкен және жоғарғы болжамалы рольге ие. Олардың арасында осындай еңбекпен қамтылмау белгісі байқалады, оның маңыздылығы баяғ дейін созылғанданемесе ол еңбектен жалтару сияқты сипатталғанда қосымша өседі.

Осы жағдайға байланысты Ломброзо Ч. былай жазған: «көп жағдайларда қылмыскерлер тек жалған мамандықтармен айналысады: олардың шынайы жұмысы – еріккенділік. Қылмыскерлерге тән еңбекке жеркөнүшілігінің басқа дәлелі олардың іске тұрақсыздығы болып табылады» [5].

Оспанова Ж.Б. зерттеулері бас бостандығынан айыру орындарында еңбекпен қамтылу қызқартудың кері әсерлері, ең біріншіден, сотталғандарды түзету нәтижелерінде көрініс табатындығын көрсетті.

Сотталғандардың еңбекпен қамтылуындағы қызығушылықты сотталғандардың өздері де көрсетті. Автормен жүргізілген нақты-әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері, ең біріншіден, оларды түзету мекемелерінде өзінің материалдық және тұрмыстық жағдайларын жақсарту үшін қажетті қаражатты табу тілегі жүргізеді. Соған сәйкес жалақы төленетін жұмыстың болуы сотталғанның материалды және тұрғылықты өмір жағдайларына ықпал етеді.

Әр түрлі түзету мекемелеріндегі сотталғандардың орташа табысын талдағанда, жұмыс істейтін сотталғандардың табысын есептегенде оларға жеткілікті деп санауға қиын

Осыдан басқа Балтабаев К.Ж. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару Кодексінде сотталғандардың еңбегіне қатысты кейбір маңызды сұрақтардың шешілмейтіндігін атап өтті. Соның ішінде ерлер мен әйелдерді өз тілегі бойынша еңбекке тартуға рұқсат етілетін жас шамасы көрсетілмейді [6].

Баженов О.И. келесі ұсыныстарды жұмыс гипотезасы ретінде енгізуді ұсынады: «Түзету мекемелерінде сотталғандармен посылкалар мен тапсырмаларға жол бермеу мақсатты болушы еді. Осының орнына өндіру нормасын орындайтын және режимді бұзушылықтарды болдырмайтын тұлғаларға колонияның дүкені арқылы бас бостандығынан айыру орындарында тапқан қосымша ақшаға сапасы жоғары азық-түлікті сатып

алуға жол беретін ережені енгізу керек. Бұл режимді бұзбайтын сотталғандар үшін ынтыландырма болар еді. Осы жағдайда ақша сомасы бір посылка немесе тапсырмаға жататын азық-түліктің құнына тең болу қажет. Мұндай тәртіп режимді орнатуға түрткі, ең бастысы барлық сотталғандарды олардың туысқандарының барына немесе деңгейіне байланысты болмайтын материалды жағдай мен тамақтануда бірдей деңгейге тұрғызады. Сонымен осы шара түзету мекемелеріндегі жағдайларда сотталғандардың көптеген фактілік теңдігі мен әлеуметтік әділеттік мәселелерін шешуге мүмкін. Ол тағы сотталғандардың табысынан олардың ұсталуына кететін нақты соманы бекітуге көмектесуі мүмкін» [7].

Джекебаев У.С. келесідей пікірде: «Бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандарды еңбек қызметіне тарту, сотталғандарды қайта тәрбиелеу, паразитизм мен арамтамақтықты алдын-алу процесстерінің басқармасы паразиттік өмір сүретін тұлғалардың жалпыланған-әлеуметтік портретін жасауды және сотталғандардың осы категориясының типологиялық ерекшеліктерін құрастыруды талап етеді» .

Егер ғалымдар еңбектің табиғатына, оның мазмұны мен нысандарына, үрдісі мен даму заңдылықтарын ғылыми түсініктеме беру жүктелсе, тәжірибелік қызметшілерге сотталғандардың өндірістік қыметін ұйымдастырушылық-құқықтық басқару жүктеледі. Қазіргі кезде ғалымдар мен тәжірибелік қызметшілердің көпшілігі адамдардың жабық қауымдастығында еңбек физикалық және психикалық денсаулықтың сақтаулығын қамтамасыз ететін, ұжымдық қауіпсіздік есебінен олардың ортасында қалыпты қатынастар негізін жасайды және нәтижесінде тұлғаның ресоциализациясына жағдай жасайды деген бірыңғай ой білдіруде. Жаңа Қылмыстық-атқару Кодексінде қоғамға пайдалы еңбек сотталғандарды түзеудің негізгі тәсілі болып көрсетілген. Бас бостандығынан айырылған әрбір сотталған түзеу мекемесінің әкімшілігімен анықталған орындарда және жұмыстарда еңбек етуге міндетті [8].

Түзету мекемелерінің әкімшілігі олардың жасын, жынысын, еңбекке қабілеттігі мен мамандығын, денсаулық жағдайын ескере отырып сотталғандарды қоғамға пайдалы еңбекке тарту қажет. Сотталғандардың жеке-еңбектік қызметімен айналысуға құқығы бар. Сотталғандар 63 жастан үлкен ер жыныстылар мен 58 жастан үлкен сотталғандар әйелдер және бірінші, екінші топ мүгедектері қатарына жататын сотталғандар ҚР еңбек туралы заңнамаларына сәйкес оларды еңбекке тартылады. Кәметке толмаған сотталғандар ҚР еңбек туралы заңнамасына сәйкес еңбекке тартылады [9].

01 қараша 2014 жылға дейінгі статистика бойынша жалпы 48565 бас бостандығынан айыруға сотталғандардың 26425 еңбекке қабілетті деп танылған, ал 13394 ақылы еңбек етуде. Бұл көрсеткіш бойынша 28% ғана еңбек етеді. Көріп отырғанымыздай еңбекке тартылған сотталғандардың саны өте аз.

Мемлекет бюджеті қаражатына түзету мекемесінде ұсталуына өту, соның белгілі сомасын пенитенциарлық мекеннің әлеуметтік және шаруашылық мәселелерін шешу үшін және босатылғаннан кейін сотталғандарға көмек көрсетуге ауысу - сотталғандардың өндірістік еңбегін басқаруды реттеу үшін және еңбекке оң тартуды қалыптастыру үшін маңызды шара болып табылады. Сотталғандарды еңбек өнімділігінің арттыру негізінде жоғары еңбек ақымен қамтамасыз ету, осы арқылы отбасы мен ата-аналарына қаражаттық көмек көрсету мен жеке шығындарын өтеуге мүмкіндік беру қажет .

Сотталғандарды кәсіпорындармен келісім-шарт бойынша толық жұмыспен қамту жолындағы кедергі қымбат тұратын қорғау мен қадағалау, құқықтық шектеулер мен оқшаулау болып табылады. Бұл көптеген жұмыс күшін тұтынушыларды, соның ішінде ұсақ кәсіпорындарды үркітеді. Әрбір түзеу мекемесінде қарастырылған жазаны өтеудің жеңілдетілген жағдайлары сотталғандарға мекеме аумағынан тыс ешбір қадағалаусыз еңбек етуге мүмкіндік береді, ал бұл өз кезегінде жоғарыда талған проблеманы шешуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайларда сотталғандарды халыққа тұрмыстық қызмет көрсету мен коммуналды шаруашылық саласындағы жергілікті кәсіпорындардың объектілерінде қолдануға болады. Бұл бір жағынан түзету мекемесі орналасқан аумақта сотталғандарды еңбекке тарту мәселесін шешуге көмектесуші еді. Басқа жағынан, пенитенциарлық мекемеден шығуға дайындалып жатқан тұлғаларды әлеуметтік бейімдеу міндетін қолайлы шешіледі [10].

Сотталғандардың еңбегінің тәрбиелік және профилактикалық ролі қауіпсіздік пен ресоциализацияның құралы ретінде келесідей жағдайлармен қамтамасыз етілген:

а) оның әлеуметтік мазмұнымен, себебі сотталғандардың еңбегі еркіндіктегі басқа адамдардың еңбегімен байланысты болуы қажет, ал бұл өз кезегінде ресоциализацияға жағдай жасайды. Сотталғандар өзінің еңбегімен өзінің ұсталуына белгілі материалдық үлесін қосады, қарыздарын төлейді, отбасы мен туысқандарына көмек көрсетеді. Еңбегімен өзінің кінәсін өтейді. Сотталғандарды еңбекке қатыстыру оны мемлекетте өтіп жатқан әлеуметтік және экономикалық процесстермен байланыстырады. Осымен еңбек сотталғанның психологиясын өзгертеді және еңбек қызметінің әлеуметтік маңызды себептерін қалыптастырады. Еңбекке тартылып сотталған өзін тұлға, қоғам мүшесі ретінде таниды, себебі еңбек материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру құралы болып табылады;

б) ұжымдық сипаттағы еңбек процессінде, сотталған бастамашылықты, өзара көмек пен ынтымақтастықты талап ететін жақын әлеуметтік ортамен қатынастар жүйесіне кіреді. Бұл сотталғандарда өзімшілдік әдет пен мінез құлқының тарылуына әкеледі, еркіндікке шыққанда қажетті еңбек және топтық қызметте мінез-құлық ережелерін қалыптастырады;

в) еңбекке қатысу сотталғандарда еріктілік сапаларын, адамгершілік қажеттіліктері мен көзқарастарын дамытады. Еңбек етуші адамдарға құрмет қалыптасады және бұл бас бостандығынан айыру орындарында сотталғандардың ресоциализациясына жағдай жасайды;

г) өндіргіш еңбек сотталғандардың физикалық дамуы мен денсаулықты қолдауға жағдай жасайды. Еңбек сотталғанның энергиясын қоғамға пайдалы мақсаттарға ауыстырып, жазаны өтеу режим бұзушылықтарын алдын-алуға көмектеседі;

д) еңбек сотталғандардың ақыл-ой қабілеттілігінің дамуына әкеледі және ой процесстерін белсендетуді талап етеді (еңбек процесі, оның нәтижелері мен жобалауды талдау), шығармашылық элементтерінен тұрады. Кертартпалыққа негізделген, еріксіз еңбек адамның ақыл-ой қабілеттілігін бұзуы мүмкін;

е) мазмұнды еңбек сотталғандарды білім алуға, өзінің шеберлігін дамытуға, өзінің бос уақытын ұтыды пайдалануға түрткі болады. Еңбек сотталғандармен бас бостандығынан айыру орындарында болу мерзімін түсінуге елеулі өзгерістер енгізеді, осыған сәйкес олар жазалау мен оқшаулану мерзімін оңай өткізеді.

ж) еңбек пенитенциарлық мекемелердің қазметкерлеріне сотталғанды жан жақты зерттеуге жағымды жағдайлар жасайды.

Қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігінің құралы ретінде еңбекті қолдану, біздің ойымызша, келесіні қосу қажет:

- барлық еңбек қабілетті сотталғандар үшін қажетті жұмыс орындар санын жасау (мамандардың есептеуінше 20-30 мың); қалыпты жұмыс күнін толтыруға мүмкіндік беретін көлемде өнімдерді (жұмыстар мен қызметтер) дайындау үшін тұрақты өндіріс тапсырыстарымен қамтамасыз ету қажет.

- сотталғанда еңбекке жауапты қатынасты жасауға бағытталған еңбектік қызметті ынталандыру;

- босатылғаннан кейін адал еңбекпен айналысуға мүмкіндік беретін қабілеттіктеріне сәйкес сотталғандармен кәсіби дағды алу.

Еңбекке түлғаның өзіндік даму мен өмір сүрудің негізгі қайнар көздері болу мағынасын қайтару әрбір сотталғанның еңбек қызметіне жеке мүддесін шамалайды. Түзету мекемелеріндегі еңбек спецификалық-рекшеліктері болғандықтан бұл өте қиын. Бас бостандығынан айырылған сотталғандарды еңбектік қызметке мүдделі еместігінің басты себебі еңбек әлеуметтік-экономикалық мотивацияның нәтижелілігінің болмауынан тұрады [11].

Сотталғандардың бірлескен еңбек қызметі түзету мекемесінің кәсіпорны мемлекеттік мекеме, сотталғандардың жалғыз жұмыс берушісі болып табылатынымен байланысты. Сондықтан ол еңбек процесстердің мазмұнды мен әртүрлілігі туралы уайымдамайды, тек сотталғандарды жұмыс орындарына белгілейді. Механизацияның төменгі дәрежесі, еңбектің жағымсыз жағдайлары ұйымдастырушылық-техникалық шаралардың өндірістік процесін жеделдеу мақсатымен жүргізілетіндігін дәлелдейді.

Басқару көзқарасынан 70-80 жылдары еңбектің бригадалық нысандары ең таралған болып табылды:

- комплексті бригадалар;
- толассыз бригада;
- біртектес жұмыстармен жұмыс істейтін бригадалар;
- бірыңғай нарядқа жұмыс істейтін бригадалар.

Мұндай бригадалар ұжымның белгілеріне ие, себебі тек бригада ұжымы бригадирды таңдады, жұмыс күнінің ұзақтылығын анықтады (жергілікті норманың міндетті орындалуы), жұмысшылардың бір орыннан екінші орынға ауыстырылды. Ұжымның жиналыстарында еңбекті ұйымдастырудың жұмыстан шеттетілу, жұмысқа алу туралы өтінішін қарастыру, демалыс беру, бір күндік демалыстар мен табыста бөлу және т.б. сияқты мәселелер шешілді [12].

Сотталғандардың еңбекті ұйымдастырудың бригадалық нысандарының таралуы оларға қатысты еңбекке теріс мотивацияны табуға мүмкіндік берді. Қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігін көзқарасынан сотталғандардың қатынасының теріс себептері болып табылады:

- а) еңбек жағдайларына қанағаттанбаушылық;
- б) осы мамандық бойынша жұмыс жасауды тілемей;
- в) паразиттік өмір сүруді жүргізу мен талпынысы;
- г) басқа жағдайлар күшіне байланысты жұмыс істемей ниеті;
- д) қажетті білімдер мен дағдылардың жеткіліксіздігі.

Қажетті жағдайды жасау сотталғандардың түзету мекемелеріндегі еңбекке қатынасына жағымды ықпал етеді. Алайда осы мекемелерге тән ерекше жағдайлармен қиындатылады (Пирожков В.Ф., Глоточкин А.Д.) [13], оларға жатады:

а) «арамтамақтыққа» шалдыққандардың санының басым болуы жұмыс істегісі келетіндерге «арамтамақтық» қасиетін жиі «жұқтырады»;

б) сотталғандардың санасында олардың жазалау мерзімінің шектелгендігі туралы ойдың болуы.

Сонымен қатар белгілі шығындарға қарамастан, сотталғандардың еңбегін ынталандыру мен ұйымдастырудың бригадалық нысаны өзінің артықшылығы бар. Ол қызметшілерді бригаданың еңбек қызметі нәтижесінде еңбекті ынталандыру жолымен өзара байланыс жағдайына қояды. Басқарушылық көзқарасынан

ортақ еңбек міндетін шешу үшін жауапкершілікті көрсетуді талап етеді, бригаданың әрбір мүшесінің қызығушылығын жоғарылатады, қара өзара талап етушілікке жағдай жасайды, еңбек тәртібін қолдауда сотталғандардың өзара көмегі,

Сотталғандардың еңбек қызметін басқарушылықты жоғарылатудың жағдайларының бірі еңбек қызметінің сотталғандарға экономикалық, адамгершілік және құқықтық негіздерін сотталғандарға түсіндіру бойынша қызметшілердің тәрбиелік жұмысы.

Сонымен пенитенциарлық ғылымда сотталғандардың еңбегіне екі қарама-қарсы көзқарастар бар.

а) еңбекті жазалау ретінде түсіну және осыдан қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігін басқару ықпалының төмен болуы;

б) еңбекті қылмыстық-атқару жүйесінің басқарушылығын жоғарылататын ресоциализация мен түзету құралы ретінде, мемлекетте қылмыстық-атқару жүйесінің тіршілігінде осы жобадағы ғылыми зерттеулер жүргізілмеді, зерттеу бойынша бұл маңызды.

Басқару ғылымы көзқарасынан сотталғандардың еңбегіне тарихи көзқарастардың талдауы мен кеңес билігінің бірінші жылдарында (өткен ғасырдың 20-30 жылдары) еңбекпен түзеу жүйесі сотталғандардың еңбегін түзеумен ықпал ету мен қылмыстарды алдын алу шарасы ретінде қарастырды. ГУЛАГ кезеңі сотталғандардың тәндік азуына бағытталған қаторгалық еңбекті сипаттайды. 60-80 жылдары сотталғандардың өндірістік еңбегі түзету мен қайта тәрбиелеу құралы ретінде, ал 90 жылдары түзету мен ресоциализация құралы ретінде қарастырылады. Қазіргі кезде еңбекке тартылған сотталғандар санының аздығына байланысты бас бостандығынан айыру орындарында жұмыс орындарын көбейту қажетті [14].

Барлық деңгейлерде теориялық жағынан еңбек қылмыстық-атқару жүйесі мен тұлғаның қауіпсіздігінің құралы ретінде қарастырылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 ҚР ИМ ҚАЖК ақпараттары // <http://www.kuis.kz/news.php>
- 2 Гернет М.Н. *Очерки тюремной психологии.* – М., 1930. – 14с.
- 3 Чакубаш Ю.В. *Социально-педагогические основы деятельности пенитенциарной системы США: автореф.* ... канд. пед. наук. – М., 1993.
- 4 *Постановление Наркомюста РСФСР от 15.11.1920. Положение об общих местах заключения Р.С.Ф.С.Р.* // <http://bestpravo.ru/sssrgn-pravo/y7k.htm>
- 5 *Исправительно-Трудовой Кодекс РСФСР* // <http://alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009071>.
- 6 Зубков А.М. *Концепция перестройки исправительно-трудовой деятельности в СССР на современном этапе.* – Рязань: РВШ МВД СССР, 1989.
- 7 Бобылёва И.Ю. *Длительные сроки лишения свободы: учебное пособие.* – М.: НИИ МВД Российской Федерации, 1992. – 80 с.
- 8 Балтабаев К.Ж. *Исполнение наказаний: законодательство Республики Казахстан и международные нормы.* – Алматы, 1999. – 272 с.
- 9 Валеев А.Х. *Условное осуждение несовершеннолетних: автореф.* ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Челябинск, 2003. – 26 с.
- 10 Оспанова Ж.Б. *Правовое регулирование труда осужденных к лишению свободы в современных условиях (по материалам Республики Казахстан): автореф.* ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Челябинск, 2007. – 27 с.
- 11 Губенко А.В. *Правовое регулирование трудовых отношений осужденных при отбывании наказания в виде лишения свободы.* – Ростов на Дону: Изд. «Ростиздат», 2006. – 116 с.
- 12 Закалюк А.П. *Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения.* – М.: Юр. Лит., 1986. – 169 с.
- 13 Ломброзо Ч. *Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты / сост. и предисл. В.С. Овчинского.* – М.: ИНФРА-М, 2004. – 320 с.
- 14 Баженов О.И., Ефимов Ш.Л., Саркисов Э.А. *Предупреждение повторных преступлений (По материалам исследования рецидивной преступности в Белорусской ССР): учебное пособие.* – Минск: МВ III МВД СССР, 1988. – 30 с.

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОРГАНИЗАЦИИ АНТИТЕРРОРИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ УЯЗВИМЫХ ОБЪЕКТОВ

Токубаев Куандык Зайруллаевич

Исполняющий обязанности начальника центра по исследованию криминологических проблем Научно-исследовательского института Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, доктор философии (PhD), майор полиции

Ешенгалиев Алмаз Толеугазыевич

научный сотрудник центра по исследованию криминологических проблем Научно-исследовательского института Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, магистр права, майор полиции

Резюме: В статье данной нами рассмотрены проблемы в сфере организации антитеррористической защиты уязвимых объектов. Проведен анализ основных законодательных и нормативных актов. Оценена роль и место органов внутренних дел в сфере организации антитеррористической защиты УТО.

Предложены меры по совершенствованию действующего законодательства за счет активизации деятельности местной полиции.

Ключевые слова: терроризм, противодействие терроризму, законы, нормативные акты, уязвимые объекты в террористическом отношении, антитеррористическая защита, органы внутренних дел.

Түйін: Мақалада осал объектілерді терроризмге қарсы қорғауды ұйымдастыру аясындағы проблемалар қарастырылған. Негізгі заңнамалық және нормативтік актілерге талдау жасалған. Террористік осал объектілерді терроризмге қарсы қорғауды ұйымдастыру аясында ішкі істер органдарының орны мен рөліне баға берілген.

Жергілікті полиция қызметін жандандыру арқылы қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша шаралар ұсынылды.

Кілт сөздер: терроризм, терроризмге қарсы әрекет, заңдар, нормативтік актілер, террористік тұрғыда осал объектілер, терроризмге қарсы қорғау, ішкі істер органдары.

Summary: In this article, we consider the problems in the sphere of antiterrorist protection of vulnerable objects organization. The analysis of the basic legislative and normative acts is carried out. The role and place of internal affairs agencies in the sphere of VTA antiterrorist protection organization is assessed.

Measures have been proposed to improve the current legislation by increasing the activity of the local police.

Keywords: terrorism, counteraction to terrorism, laws, normative acts, vulnerable objects in terrorist attitude, antiterrorist protection, internal affairs agencies.

Общая террористическая ситуация в Казахстане позволила международному сообществу считать нашу Республику не опасной в террористическом плане, так как Казахстан относится, согласно международным рейтингам, к числу стран, в которых не стоит остро проблема угроз со стороны терроризма, что подтверждают рейтинговые оценки, международных экспертных компаний, например, террористического индекса The Institute for Economics and Peace, международной группой эксперты австралийского Института экономики и мира Сиднейского университета [1], отмеченные нами ниже в таблице за период 2012-2015 годы.

Таблица 1 Рейтинговые показатели террористической ситуации в РК

период	индекс	место
2015	1,88	83
2014	2,37	65
2012	2,8	47
Итого по миру	максимальный – 9,56	165 стран

Индекс невысок, к тому же отмечается тенденция на его снижение. Для сравнения в соседней России он больше 6-ти, в то время как в Монголии и Латвии равен нулю. При этом наблюдаются отдельные террористические акты в РК, которые несут за собой в основном гибель местного населения и полицейских, а ущерб объектов пока не значителен. Но нужно понимать, что в современном глобальном мире терроризм, особенно радикальный экстремизм, активно распространяется. В этом плане нельзя не согласиться со словами нашего президента, что «...ни одна страна в мире не застрахована от атак террористов» [1]. Терроризм, особенно радикальный экстремизм не знают границ, проявления терроризма и экстремизма отражаются на сфере обеспечения национальной безопасности и являются одними из наиболее острых проблем для многих государств, в том числе и для Казахстана. По официальным данным с 2014 года по 2017 год в нашей стране на ранней стадии предотвращены 30 терактов.

Принятая в этом году Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2018-2022 годы [2] предусматривает снижение численности, охваченного населения экстре-

мистскими идеями, на 65 % к уровню 2017 года. Долю своевременно пресеченных терактов, за счет предупреждения обеспечения защиты объектов и населения планируется сократить до уровня 95 %. Все это говорит о том, что страна участвует активно в решении проблем борьбы с терроризмом как на своей территории, так и на международной арене. Участвует в борьбе с терроризмом на уровне трех ветвей государственной власти:

- на законодательном уровне;
- на исполнительном уровне;
- в судебном порядке[3, с 129-132].

Наша республика на законодательном уровне принимает, в сфере борьбы с внешним и международным терроризмом, законы и иные правовые акты, заключает двусторонние, многосторонние и региональные договоры, в основе которых лежит Конституция Республики Казахстан и нормы международного права. Тем самым, Казахстану удалось создать свою систему противодействия терроризму, определенную тремя уровнями, что позволило выставить первый элемент этой системы – законодательный, во главу угла, прежде чем хвататься за силовые приемы.

Грамотная национальная политика страны, основанная на межнациональном согласии и грамотной религиозной политике страны, в условиях ежегодной стабилизации экономики позволила в течение 26-ти лет минимизировать и не допускать террористические акты на уязвимых от терроризма объектах. Так как страна не изолирована и в ней всегда будут иметься источники терроризма, главное нельзя допускать, чтобы эти источники стали очагами для разного рода террористических и экстремистских проявлений, носящих как насильственные меры, так и жизненные, а также материальные потери.

Законодательство в сфере организации антитеррористической защиты объектов, уязвимых объектов от терроризма в Казахстане представлено:

- Конституцией РК;
- Законом РК «О противодействии терроризму»;
- Постановлением Правительства Республики Казахстан №191 от 03.04.2015года «Об утверждении требований к системе антитеррористической защиты объектов УТО» и иными нормативными актами.

Именно правовые нормы статьи 5 Конституции, оберегают граждан и национальную безопасность от терроризма, защищая их интересы и права [4]. При этом основным правовым актом нормативного плана является Закон «О противодействии терроризму» [5], определяющий законодательные и организационные нормы борьбы с терроризмом, в том числе и в сфере организации антитеррористической защиты уязвимых объектов, субъектов этой борьбы и основы их организации и взаимодействия.

Так, в части 1 ст. 1 Закона «О противодействии терроризму» определены объекты массового скопления людей, как основные, в плане защиты и обеспечения безопасности при террористических актах, на принципах: обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина, приоритета защиты прав и законных интересов лиц, а также жизни и здоровья, подвергающихся опасности в результате совершения терактов (ч.1, ст.3 Закона).

Общегосударственная система противодействия терроризму, согласно ст. 4 Закона, определена на условии того, что, является субъектом обеспечения безопасности от терроризма государство в форме целого ряда уполномоченных органов, согласно следующей иерархии власти: президент; правительство; органы национальной безопасности; органы внутренних дел; служба государственной охраны (п.1-3 ст.7).

Обеспечением безопасности охраняемых лиц и объектов занимаются, согласно п. 4-16 ст. 7, также следующие уполномоченные органы, исходя из отраслевого подхода:

- Министерство обороны – по обеспечению безопасности воздушного, водного и наземного пространства страны;
- органы внешней разведки - по обеспечению защиты заграничных учреждений и их персонала;
- органы ЧС - в сфере гражданской безопасности, по защите от чрезвычайных ситуаций техногенного характера, как населения, так и территорий;
- и другие в рамках, возложенных на них компетенций.

Особо важная роль в противодействии терроризму в Казахстане отводится органам внутренних дел (п.2 ст.7 Закона), в части организации и контроля за состоянием объектов, которые считаются уязвимыми в террористическом плане, для их антитеррористической защиты. Для защиты уязвимых объектов (ст. 10-2 Закона), применяются меры правового, организационного плана, а также специальные, инженерно-технические, охранные и иные меры, направленные на повышение антитеррористической их защиты, а также для готовности государственных и частных юридических лиц ликвидации последствий актов терроризма или их минимизации. Определены обязанности руководителей этих объектов, независимо от форм собственности, и субъектов, производящих охрану этих объектов, согласно договор об охранных услугах (ст.10 -3) по обеспечению безопасности и выявлению возможных мест терактов и закладки взрывных устройств и т.д.

Следующим нормативно-правовым актом является постановление Правительства от 3 марта 2015 года [6], согласно которому были утверждены требования к защите уязвимых объектов от возможных террори-

стических актов, которые включают следующие виды требований к системам: охранной сигнализации; контроля и управления доступа; телевизионной системе видеонаблюдения; системе оповещения и эвакуации людей. В общем, меры по обеспечению антитеррористической защиты уязвимых территорий и объектов можно изобразить схематично согласно рисунка 1.

Рисунок 1 – Меры по обеспечению антитеррористической защиты уязвимых объектов [8]

Невыполнение руководителями уязвимых объектов, указанных в законе обязанностей, во исполнение Закона «О противодействии терроризму» (ст. 10-3), влечет за собой предусмотренную административную ответственность, согласно ст. 149 Кодекса РК «Об административных правонарушениях», в виде штрафов и вплоть до приостановления их деятельности до трех месяцев [7], как отражена на рисунке 2.

<p>Неисполнение и (или) ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению антитеррористической защиты и соблюдению должного уровня безопасности объекта, уязвимого в террористическом отношении), который влечет штраф:</p> <ul style="list-style-type: none"> — на физических и должностных лиц в размере 100 МРП (226 900 тенге); — на субъекты малого предпринимательства или некоммерческой организации в размере 200 МРП (453 800 тенге); — на субъекты среднего предпринимательства в размере 300 МРП (680 700 тенге); — на субъекты крупного предпринимательства 500 МРП (1 134 500 тенге). 	<p>При повторном совершении в течение года:</p> <ul style="list-style-type: none"> — на физических и должностных лиц в размере 200 МРП (453 800 тенге); — на субъекты малого предпринимательства или некоммерческой организации в размере 300 МРП (680 700 тенге); — на субъекты среднего предпринимательства в размере 500 МРП (1 134 500 тенге); — на субъекты крупного предпринимательства в размере 1000 МРП (2 269 000 тенге).
---	--

Рисунок 2 – Административная ответственность

Выявляется соблюдение и несоблюдение, возложенных обязанностей, органами внутренних дел (ст. 23-2 Закона) [5]. Эти функции органы ВД, осуществляют согласно компетенциям, возложенных на них статьей 10-3 Закона [5], в ходе проверки. Проверки проводятся на объектах не реже одного раза в год, согласно разработанного и утвержденного МВД проверочного листа и акта о назначении проверки, выданного конкретно на тот или иной объект [9].

В ходе проверки органы ОВД учитывают к какой группе отнесены те или иные УТО, так как согласно Постановлению «Об утверждении перечня объектов РК, уязвимых в террористическом отношении» перечень объектов, 2013 года [10], разделены все УТО на 4 группы:

- объекты первой категории - особо важные государственные объекты;
- объекты второй категории - стратегические объекты;
- объекты третьей категории - опасные производственные объекты;
- объекты четвертой категории - объекты массового скопления людей.

В ходе анализа действующей законодательной базы нами установлены проблемы в сфере организации антитеррористической защиты уязвимых объектов, что свидетельствует напрямую на наличие проблем и законодательного характера.

Покажем на примере последней проверки, проведенной ОВД в конце 2017 года в Мангистауской области, которая показала, что многие владельцы, собственники или руководители объектов, не исполняют свои обязанности по обеспечению антитеррористической защиты и безопасности объекта, вверенного ему. В результате 25 руководителей объектов УТО, решением административного суда были оштрафованы на

суммы, от 100 МРП до 300 МРП, итого общий размер штрафа составил более 6 млн. тенге. Кроме того, 376 предписаний вынесено руководителям объектов об устранении выявленных нарушений. Такая ситуация по мнению ОВД говорит о том, что отдельные руководители УТО просто игнорируют закон [11].

В целом эта проблема имеет две стороны:

- заключается в недостаточно жестких мерах наказания, за административное нарушение, предусмотренное законом «О противодействии терроризму»;
- исполнение всех требований к УТО является достаточно дорогим по стоимости, исходя из которых они готовы платить штрафы, чем нести такие затраты.

Получается, что стратегические объекты подверженные угрозам со стороны терроризма, кроме государственных важных объектов, в Казахстане не защищены и никто не несет ответственность за жизнь людей работающих или находящихся там, а также за ущерб, который может быть нанесен экологии, жизнедеятельности или общей национальной безопасности, в части нарушения транспортных, продуктовых потоков, коммунального обеспечения и т.д. По данным Генеральной прокуратуры РК около 16 тыс. объектов Казахстана, уязвимы в террористическом плане, что выявляется в ходе проверок УТО органами ОВД [12].

Проблема заключается, также в том, что в Казахстане в результате ускоренных рыночных преобразований, в т.ч. приватизации стратегических объектов жизнеобеспечения общества, что привело к тому, что многие коммунальные предприятия и объекты транспорта находятся сегодня в частных руках, которые не всегда хотят выполнять требования закона. В то время, как показывает мировой опыт, ни в одной развитой стране мира средства управления движением и коммунальным хозяйством не принадлежат частному бизнесу.

Проблемой считается и отсутствие со стороны государства расчетов: по затрате людских сил и других ресурсов, временных и материальных, для определения оптимального обеспечения антитеррористической безопасности организации на (или в районе) УТО, в случае совершения теракта (пожарные, скорая помощь, палатки, продукты, места размещения, эвакуация и т.д.). На практике в Казахстане проводятся на территории объекта антитеррористические операции в основном после совершения террористического акта.

Считаем, что проведение подобных расчетов позволило бы минимизировать последствия терактов и подготовить все необходимое для помощи пострадавшим в зоне УТО. К тому же такой подход позволил бы и как государству, так и руководителям УТО, решить заранее целый комплекс подготовительных задач тактического, технического, организационного и специального характера.

На основании анализа законодательной базы и выявленных в ней проблем следует предложить следующие правовые нормы, направленные на в основном на улучшение организации антитеррористической защиты УТО, исходя из того, что существующая законодательная база в РК по организации системы противодействия террористическим актам защита осуществляется в основном от предполагаемого объекта терроризма, когда первоочередными мерами борьбы определены следующие меры: установление режимного пропуска; охранные меры; административные меры. Эти меры можно назвать пассивными мерами защиты, которые призваны сделать объект крепостью, которая защитит его от террора, в которых и органам ОВД также отведена пассивная роль, направленная в основном на выявление административных правонарушений. А более полезными должны стать активные меры, которые предусматривают подготовку к борьбе с террористическими посягательствами от субъектов посягательств на объекты и на население и их защиту. Они должны быть для органа МВД не просто объектом контроля, а должны стать помощниками местной полиции по этим вопросам.

Поэтому нами предлагается в Законе «О противодействии терроризму» расширить функции органов МВД, направленные на совершенствование организации и контроля за состоянием объектов, которые считаются уязвимыми в террористическом отношении, для антитеррористической защиты, выделив их функции относительно организации защищенности УТО, изложив ч.1.ст. 7 Закона следующим образом:

«ОВД РК выявляют, предупреждают, пресекают и расследуют террористические преступления, отнесенные законами РК к их ведению; участвуют в проведении антитеррористической операции; организуют совместно с местными органами власти и руководителями защищенность; контролируют состояние антитеррористической защищенности объектов, уязвимых в террористическом отношении».

Для этого нужно в ОВД, функции по организации защищенности УТО передать местной полиции. Считаем, что это позволит им осуществлять относительно УТО следующие активные меры:

- составление, на основе имеющегося опыта казахстанских и зарубежных специальных служб, и правоохранительных органов, реестра признаков подготовки террористических посягательств на УТО и поддержание его в актуальном состоянии, постоянно внося в него изменения. К таким признакам следует отнести:

- a) информацию о террористических структурах, которые обычно практикуют атаки уязвимые объекты;
- b) тактику и способы совершения террористических посягательств;
- c) уровень технической вооруженности террористов [13].

- обеспечение курирующими полицейскими постоянно УТО информацией о возможной подготовке террористами атак до наступления теракта, при этом ими должны быть не только администрации и сотруд-

ники служб безопасности УТО, а также граждане и др. категории лиц, проживающие в расположении УТО, в зависимости от конкретной террористической обстановки;

□ разработать для каждого типа УТО, с учетом их особенностей оперативной обстановки, местной специфики и его окружения свой алгоритм антитеррористических мероприятий, осуществляемыми местными подразделениями ОВД совместно с местными органами исполнительной власти и администрацией УТО и т.д.

Следует понимать, что участие УТО в выработке более совершенных мер антитеррористической защиты позволит выработать более эффективные меры противодействия, так как правоохранительные органы знают методы действий террористов и криминогенную среду, а специалисты и руководители УТО осведомлены лучше в специфике своего предприятия и этой отрасли, знают в его защите наиболее «узкие места». Надеемся, что совместными усилиями можно более успешно решить все выявленные проблемы, а защита УТО будет более надежной.

Литература

1. *Выступление Президента Казахстана Н.А. Назарбаева на открытии второй сессии Парламента Республики Казахстан шестого созыва (1 сентября 2016 года): <http://www.akorda.kz/ru> (дата обращения 01.02.2018)*
2. *Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2018 – 2022 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 24 сентября 2013 года № 648. "Казахстанская правда" от 02.10.2013 г. № 286*
3. *Билялов Б.С. О состоянии террористической и экстремистской преступности в Республике Казахстан, Астана, 2015, с 129-132*
4. *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.) Вестник Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 2170 противодействию терроризму.*
5. *Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416. "Казахстанская правда" от 30.07.99 г. № 182-183; (Вестник Парламента РК, 1999 г., N 19, ст. 649*
6. *Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года №235-V Об административных правонарушениях. "Казахстанская правда" от 12.07.2014 г. № 135 (27756);*
7. *Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 апреля 2015 года № 191 Об утверждении требований к системе антитеррористической защиты объектов, уязвимых в террористическом отношении. "Казахстанская правда" от 16.04.2015 г., № 69 (27945)*
8. *Правила организации деятельности в сфере противодействия терроризму в Республике Казахстан: Постановление Правительства Республики Казахстан № 1404 от 22.12.2010 г. "Казахстанская правда" от 20.11.2013 г. № 319 (27593)*
9. *Методические рекомендации Комитета национальной безопасности Республики Казахстан. Астана 2016. <http://www.knb.kz>*
10. *Постановление Правительства Республики Казахстана «Об утверждении перечня объектов РК, уязвимых в террористическом отношении». от 28 августа 2013 г. "Казахстанская правда" от 20.11.2013 г. № 319 (27593)*
11. *25 руководителей объектов наказали за слабую антитеррористическую защищенность в Мангистау. 26 Декабря 2017. <http://tumba.kz/zhizn-regiona>*
12. *В Казахстане проходят проверки объектов по соблюдению требований антитеррористической защищенности 18.02.2016 <http://www.Kazakhstan Today>*
13. *Антитеррористическая защита критически важных объектов. 27.08.2014. <http://www.arms-expo.ru/news/archive/a>*

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТ ЕТУДЕ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Д.А. Уақасов, Е.А. Асқат

Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының жедел-тергеу топтары қызметінің қылмыстылықпен күрестегі кейбір ұйымдастырушылық және басқарушылық аспектілері қарастырылады. Құрылатын жедел-тергеу топтарының ішіндегі криминалды полиция аппараттарының жедел қызметкерлерінің тергеу бөлімдерінің тергеушілерімен, сондай-ақ басқа да қатыстырылған қызметкерлерімен өзара іс-қимыл жасасу сұрақтары сараланады. Сондай-ақ заманауи тұрпатта қолданылатын жедел-тергеу топтарының ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдарының түрлері жеткілікті ғылыми-теориялық және практикалық тұрғыда зерттеліп, нәтижесінде олардың ішінен неғұрлым тиімдісін анықтауға талпыныс жасалынған.

Түйін сөздер: ішкі істер органдары, криминалды полиция аппараттары, тергеу органдары, жедел-тергеу тобы, жедел топ, тергеу тобы, жедел қызметкер, тергеуші, ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдар.

Резюме: В данной статье рассматриваются некоторые организационные и управленческие аспекты деятельности следственно-оперативных групп органов внутренних дел Республики Казахстан в борьбе с преступностью. Изучены вопросы взаимодействия внутри следственно-оперативных групп как оперативных сотрудников аппаратов криминальной полиции и следователей следственных подразделений, так и других задействованных сотрудников. Также на достаточном научно-теоретическом и практическом уровне исследованы разновидности организационно-управленческих структур следственно-оперативных групп, в результате чего сделана попытка выявить наиболее рациональную из них.

Ключевые слова: органы внутренних дел, аппараты криминальной полиции, следственные подразделения, следственно-оперативные группы, оперативный сотрудник, следователь, организационно-управленческие структуры.

Summary: In this article there considered some organizational aspects of international affairs organ's investigational-operate group's work about fight with crime. Studied questions of interaction between operate officers of criminal police and investigators of investigational divisions inside investigational-operate group. Also, on sufficient scientific-theoretical and practical level researched variety of organizational-management structures of investigational-operate groups, as result was done attempt to reveal the most rational of them.

Keywords: international affairs organs, criminal police, investigational divisions, investigational-operate group, operate officers, investigator, organizational-management structures.

Соңғы жылдары елімізде қалыптасқан күрделі саяси, қоғамдық-экономикалық өзгерістерге қатысты қылмысқа қарсы белсенді әрекет ету мәселесі алғашқы кезектегі мемлекеттік іс-шаралар тізімінде. Мемлекет азаматтардың жеке және мүліктік қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндетін қанағаттанарлық түрде атқаруға тырысатыны сөзсіз. Алайда, қоғам құқық қорғау органдарынан ойларынан шығатын статистикалық мәліметтерді емес, айқын іс-әрекеттерді және солардың тиімді нәтижелерін күтуде. Бұндай сипаттағы бұрыннан туындаған талапты қолдану қылмыстардың әрбір түрімен күресу үдерісінде түбірлік өзгерістер жасауға бағытталған материалды-қаржылық, ғылыми-әдістемелік және басқа да жағдайлар жасауға деген мақсат пен жүйелі көзқарас арқылы қамтамасыз етілуі қажет.

Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы – адамды, адамның өмірін және құқықтары мен бостандықтарын [1] сақтау барысында тергеу және жедел-іздістіру қызметін өзара іс-қимыл жасасып жүзеге асырады. Аталмыш үдерісте «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» заңымен белгіленген міндеттерді шешуде бас бостандығынан айыру орындарынан жасырынып немесе қылмыстық жазадан бой тасалап жүрген, сонымен қатар хабар-ошарсыз жоғалып кеткен тұлғаларды іздістіру [2] мәселесі маңызды орынға иелігі күмәнсіз.

Бұл ретте, қылмыстарды ашу мен тергеу үдерісінде тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара іс-қимыл жасасуын ұйымдастыру нысандарының даму сатылары эволюциялық сипатты қамтиды. Жаңа нысандардың пайда болуы, тәртіпке сай, сол уақыттағы белгілі бұрынғыларын жоққа шығармайды, керісінше, олардың қатарына қосылып қана қоймай, ары қарай жетілдіре түседі.

Криминалды полиция аппараттарының және тергеу бөлімдерінің қылмыстарды ашу және тергеу үдерісіндегі біріккен немесе келісілген қызметінде жаңа ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдарды қолдану мәселесі қажетті және толығымен заңды жағдай деп санаймыз. Өйткені оңтайлы тұрғыда ұйымдастырылған іс-қимылдар мен тактикалық операциялар жекеленіп жүзеге асқанына қарағанда, оларды бір қызметке неғұрлым біріктірген жағдайда тиімділік дәрежесі жоғарылай түседі және топ мүшелерінің құзіреті мен мүмкіндіктері артады.

Осылайша, ауыр және аса ауыр қылмыстарды ашу мен тергеу барысында тергеушілердің, жедел қызметкерлердің, кейде басқа да мамандардың біріккен қызметінің неғұрлым көп тараған тиімді нысандарының бірі болып жедел-тергеу топтары табылады. Заманауи тұрғыда, жедел-тергеу топтары түсінігінің қашан пайда

болғанын, оны жеке ғалымдар мен тәжірибелік қызметкерлер қалай түсіне білгенін анықтау талпынысы бір-шама қиындықтарға әкеліп соғады.

Ғалым И.Ф. Герасимовтың еңбектерін зерделей келе, ұқсас топтар ең алғашында аудандық, қалалық ішкі істер органдарының кезекші бөлімдерінде нақты қылмыстарды ашу мен тергеу мақсатында құрыла бастағанын байқауға болады. Қылмыстылықпен күресу мақсатында құрылған топтар «тергеу-жедел» немесе «жедел-тергеу» атауларынан басталған. Аталмыш еңбектерді түбегейлі саралай келсек, ғалымның қолданыла бастаған атаулардың мәнін, мақсатын және құрамын айқын көрсете білгені көрініс алады [3, 230-231].

Жоғарыда ұсынылып отырған өзара іс-қимыл жасасу нысанын тәжірибеге енгізу көптеген оңтайлы нәтижелерге жеткізді:

- Әр түрлі саладағы өзара іс-қимыл жасасушы қызметкерлердің құрамы реттеле түсті.
- Жедел-іздетіру іс-шаралары мен тергеу әрекеттерінің өзара келесілген жоспарларын бірігіп өңдеу мүмкіндігі пайда болды.
- Әр түрлі жазбаша тапсырмаларды рәсімдеуге деген сапалы көзқарас қалыптасты.
- Тергеуді топпен жүргізу әдісінің тиімді жақтары жоғары деңгейде қолданысқа енді. [4]

Құқық қорғау органдарының әр түрлі қызметтері мен бөліністерінің талпыныстарын және мүмкіндіктерін қандай да міндеттерді бірігіп шешу мақсатында біріктіру толығымен заңды және тиімді жаратылыс екеніне тоқталып өткен В.А. Образцовтың да пікірін қуаттаймыз [5, 472].

Ғалым-криминалист В. Г. Сидоровтың ғылыми-теориялық тұрғыда негізделген пікірлері де аталмыш мағынада көрініс алады [6].

Жалпы қылмыстылықпен күрестің соңғы жылдар тәжірибесі қылмыстылықтың көптеген түрлерін ашу және тергеу үдерісіндегі жедел-тергеу топтарының тиімділігін, маңыздылығын және әмбебаптығын көрсете білді. Жалпы және арнайы әдебиеттерде қылмыстылықпен күрестегі тергеу органдары мен криминалды полиция аппараттарының өзара іс-қимыл жасасуларының шартты нысандары жеткілікті жарық көрген, дәл осы себеппен біз оларға қайталай тоқталу қажеттілігі жоқ деген пікірдеміз.

Криминалды полиция аппараттарының жедел қызметкерлері мен тергеу бөліністерінің тергеушілерінің күнделікті қарапайым түрдегі өзара іс-қимыл жасасуына қарағанда, жедел-тергеу топтары қызметінің ұйымдастырылу деңгейі қайда жоғары деңгейге ие, өйткені алғашқысында ішкі істер органдарының қызметкерлері ұйымдастырылған тұрғыда бірікпей, әрқайсысы өзара өте сирек ақылдасып, жеке түрде әрекет етеді.

Жедел-тергеу топтары қызметінің ұйымдастырылуын талдауда біз жүйелік-құрылымдық көзқарасқа сүйенеміз. Әр жүйенің жеке элементтері арасындағы өзара байланыс пен қарым-қатынас сипаты ұйымдастырушылық жүйенің құрылымын айқындай түседі. Бұл ретте, ұйымдастырушылық жүйелер өздерінің ішкі ұйымдастығымен ерекшеленетінін атай кеткен жөн.

Қарастырылып отырған топтардың құрылымына тіке және қайтарма байланыстар тән, осылардың арқасында жүйенің құрылымдық элементтері арасында өзара іс-қимыл орын алады. Беріктілік пен басқармашылықты ұйымдастырушылық жүйенің маңызды көрсеткіштерінің алдыңғы қатарына жатқызуға болады. Бұл ретте, В.В. Дружинин мен Д.С. Конторовтың аталмыш мәселеге қатысты ғылыми еңбегін қуаттаймыз [7].

Жедел-тергеу топтарының ішкі ұйымдастырылуы ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылым ретінде көрініс табады. Олардың ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымын қарастыру барысында оның элементтерін, олардың өзара байланысының мінезі мен тәсілін және құрылымының жалпы сипатын айқындау қажет. Себебі аталмыш мәселе жедел-тергеу топтарының мәні мен сипаттамасын түсінуде маңызды.

Айта кететін жайт, қарастырылудағы топтар қызметінің нәтижесі құрылу уақытына байланысты. Алайда, бұл мәселеге толық назар аударылмағандықтан, қылмысты тергеудің алғашқы кезеңінде ішінара қателіктер жіберіліп қана қоймай, заттық дәлелдемелер мен басқа да қылмыстық іздер жоғалып отырады.

Жедел-тергеу топтарының жетекшісі болып қылмыстық істі өз өндірісіне алған тергеуші саналады. Сауалнама жүргізілген 124 тергеушінің 89 пайызы жедел-тергеу топтарының жетекшісі ретінде тек қана тергеушіні ұсынады, 9,8 пайызы – қылмыстың нақты түрін ашуды ұйымдастыруда маңызды өтілі бар кез келген қызметкер бола алады деген көзқараста, 0,8 пайызы лауазымы бойынша жоғары қызметкерді ұсынды, ал қалған 0,4 пайызы басқа да лауазымды тұлғалар туралы пікірлерін білдіріп өтті. Жедел қызметкерлердің де көпшілігі осындай пікірді ұстанады. Біз сауалнама жүргізген 157 жедел қызметкердің 82 пайызы жедел-тергеу топтарының жетекшісі тек қана тергеуші болғанын қалайды, 16 пайызы қылмыстың нақты түрін ашуды ұйымдастыруда маңызды өтілі бар кез келген қызметкер бола алады деген пікірлерін білдірді, 1,8 пайызы лауазымы жоғары қызметкерді ұсынды, ал қалған 0,2 пайызы басқа көзқарасты ұстанады.

Бұл топтардың мүшелерін таңдауда олардың жетекшілерінің көзқарастарына көңіл бөлген жөн, тіпті кей жағдайларда аталмыш таңдау құқығын олардың өздеріне берген жөн.

Жедел-тергеу топтарының құрамына бөлімшелердің бастықтарын қосу тиімсіз деп санаймыз, себебі соңғылары нақты жұмыспен айналыспай, топ мүшелерін өз міндеттерінен алыстатуы мүмкін. Сондай-ақ, топ құрамы жағынан өте көлемді болса, ұйымдастыру және басшылық ету мәселелері қиындай түседі.

Осылайша, жедел-тергеу топтарының ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымында басқарушы мен басқарылушы деген жүйелерді бөліп қарастыруға болады. Осыған байланысты «ор құрылымдық бөлімшенің

өзінің негізгі жұмысын орындаудағы рөлін анықтап, жеке қызметкерлердің аталмыш жүйенің іші-сыртындағы байланыстарының сипатына ерекше көңіл бөле білуі қажет», - деген әділ пікірді қуаттай түсеміз [8, 193].

Ғалым А.Н. Балашов та қылмыстылықпен күресу барысында жедел-тергеу топтары мүшелерінің арасындағы өзара ақпарат алмасу үдерісіне және бұның осы қызметті атқаруда маңызды орын алатынына тоқталып өткен. Аталмыш ғалымның пікірі бойынша, жедел қызметкерлердің ғана емес, тергеушілердің де жедел-іздігіне ақпараттарымен бірге барлық дәлелдемелерді бір уақытта толық талдауы, бағалауы және меңгеруі мүмкін емес [9, 85]. Бұл тұжырым да біздің пікірімізбен ұштасады.

Қарастырылудағы мәселені зерделеу барысындағы сауалнаманың нәтижесінде тергеушілердің 80,2 пайызы және жедел қызметкерлердің 81 пайызы жедел-тергеу топтарының басшысының қызметін тергеуші атқаратын біртұтас құрылымды жақтайды.

Жедел-тергеу топтары екі жеке топтан (тергеу тобы – басшысы тергеуші, жедел топ – басшысы жедел қызметкер) құралғанын тергеушілердің 13,4 пайызы мен жедел қызметкерлердің 18,7 пайызы тиімдірек деп есептейді. Ал тергеушілердің 6,4 пайызы мен жедел қызметкерлердің 0,3 пайызының пікірлері бойынша, жедел-тергеу тобын екі топқа бөлген бұрыс, олар мұны жедел-тергеу топтарының «аралас» қағида бойынша бірігетінін және оның мүшелерінің қызметін бұл екі топқа сәйкес ұйымдастыру барысында туындайтын қиындықтармен түсіндіреді.

Айта кететін жайт, күрделі қылмыстарға қағысты қылмыстық істерді тергеу тек қана мол тәжірибелі тергеушілердің қолынан келеді деп ойлағанмен, жедел-тергеу топтарына оқиға болған жерге шыққан жас тергеушілер мен сол жерде алғашқы мәліметтерді жинаған үлкен өтілсіз жедел уәкілдерді қосу да оңтайлы нәтижелер беруі мүмкін.

Қылмыстардың тез ашылуы мен толық тергелуіне маңызды түрде әсер ететін мәселе жедел-тергеу топтарының басшысымен тергеудің жалпы жоспарының дұрыс та толық құрылуы болып табылады. Жеке тергеу әрекеттері мен жедел-іздігіне іс-шараларына келсек, олар нақты орындаушылардан – тергеушілерден немесе криминалды полиция аппараттарының жедел қызметкерлерінен құрылғаны тиімді деп санаймыз. Ал жедел-іздігіне іс-шаралары мен тергеу әрекеттерін келісіп жоспарлау олардың кезекпен жүзеге асырылуын, топ мүшелерінің жұмысының бірреттілігін, берілген тапсырмалардың өз уақытылы және тиімді орындалуын қадағалауды, сондай-ақ басқа да өзекті мәселелерді оңтайлы шешуге жол ашады.

Аталмыш жоспар жедел-тергеу топтарының барлық мүшелері қызметін тиімді ұйымдастырып қана қоймай, олардың болашақ қызметінің үлгісі ретінде қалыптасады да, ортақ міндеттерді мақсатына сай атқаруды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ топ басшысы мен оның мүшелерін жеке бөліктерге әрдайым көңіл бөліп отыру және әрқашан көптеген жағдаяттар мен ұсақ мән-жайларды есте ұстау қажеттілігінен арылтады. Тергеудің барлық кезеңін қадағалауға және оның нәтижелерін болжауға жол ашады. Қойылған мақсаттарға жетудің неғұрлым тиімді тәсілдері мен алдағы қызмет үдерісін құрастырып алып, жедел-тергеу топтарының жетекшісі қолда бар күштерді, құралдар мен уақытты тиімді қолдануға тырысуы қажет, ал қажетті жағдайларда, уақытылы қосымша көмек сұрауға міндетті болып келеді.

Жедел-тергеу топтарының жетекшісі болып табылатын тергеушіге көп назар аудару қажет деп санаймыз. Себебі басшы, өз кезегінде, жақсы маман, жоғары деңгейдегі ұйымдастырушы бола білуі тиіс. Сондай-ақ қылмыстық істі өз өндірісіне алған тергеуші ғана топтың басшысы болып тағайындалады да, тергеушілер мен жедел қызметкерлердің жұмыстарының ұйымдастырылуында негізгі рөл атқарады, қиын да жауапты іс-шараларды жүргізуді жоспарлайды, олардың нәтижелілігін қатаң бақылайды. Тек қана жедел-тергеу тобының жетекшісі болып тағайындалған тергеушінің жоғары деңгейдегі шеберлігі мен тәжірибелілігінің арқасында пайда болған күрделі жағдайлар шешіліп, топ ішіндегі шиеленістер уақытылы талданып, оларға қарсы тиімді іс-шаралар қабылданып отыруы мүмкін.

Осылайша, жедел-тергеу топтарының жетекшісі ұйымдастырушылық-басқарушылық қабілетке ие болып қана қоймай, тергеу және жедел жұмыстың аспектілерін білуге, оларды тәжірибеде тиімді қолдана білуге тиіс.

Аталмыш тергеуші жедел-тергеу тобын құрайтын қызметкерлермен жұмыс істей білуі қажет, басқа адамдардың ой-пікірлерін ескере білуі тиіс. Жедел-тергеу тобы жұмысының бастапқы кезеңінде мүмкіндігінше басқа тергеу жұмыстарынан босатылуы керек, себебі оның ұйымдастырушылық-басқарушылық міндеттері мол: тергеу жоспарын құру; топ мүшелерін объектілер бойынша орналастыру, олардың қызметін реттеу; топ мүшелерінің қызметін өзара сенім мен қалыпты ақпарат алмасу негізінде ұйымдастыру.

Жедел-тергеу топтарының басшысы аталған маңызды мәселелерге жеткілікті түрде көңіл бөле білмесе, топ ішінде топтың жалпы жұмысының тиімділік деңгейіне кері әсерін тигізетін қарама-қайшылықтар туындайды.

Жедел-тергеу топтарының жетекшісі мен мүшелерінің қызметі ішкі қарама-қайшылықтарды жеңуден былай, алдындағы негізгі мақсаты – жасалған қылмысты немесе қылмыстарды тез арада және толық ашуға бағытталады. Аталмыш қызмет барысында жедел-тергеу топтарының тергеу үдерісі алғашқы, келесі, қорытынды деп шартты тұрғыда бөлінген үш кезеңнен өтеді

Қылмыстарды тергеу үдерісінің алғашқы кезеңінде, әсіресе күрделі жағдайлар туындағанда, жедел-тергеу топтарының қызметі барлаулы-іздеу бағытына ие, сондықтан топ құрамын ұлғайту қажеттілігі жиі кездеседі. Мысалы, белгісіздік жағдайда жасалған адам өлтіру қылмыстары туралы қылмыстық істер бойынша же-

дел-тергеу топтарының кешенді іздеу жұмыстарының нәтижесінде әр қилы қылмыстарды жасаған тұлғалар және қылмыстық топтар анықталады. Аталмыш жағдайларда топ құрамына олардың қылмыстық іс-әрекеттерінің өзіне қатыстыларын тергейтін Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің тергеушілерін қосу тиімді нәтижелер беруі мүмкін.

Жоғарыда аталған келесі және қорытынды кезеңдерде жедел-тергеу топтарын өз қалпында қалдырған жөн, себебі бұл кезеңдер негізінен бірқалыпты ашық және әдістемелік дәлелдеуге бағытталады.

Тергеудің кез келген сатысында жедел-тергеу топтарының негізгі құрамына қосымша күштерді қосу қажеттілігі туындауы мүмкін. Әсіресе бұндай жағдайлар топтың ұзақ уақыт бойғы ашылмаған қылмыс бойынша қызметінде қалыптасып отырады. Қалыптасқан күрделі жағдайда жедел-тергеу топбының жетекшісінің қалыптасқан жағдайды қылмыстық іс бойынша келіп түскен ақпараттарды ең алғашқыларынан бастап және құрылған барлық болжамдарды жан-жақты зерттеу арқылы талдау жасағаны тиімді. Осыдан кейін ғана кейін келіп түскен жаңа мәліметтерді бағалап, болжамдарды тексеру жоспарларының орындалу барысын талқылауға болады. Қылмыстық іс бойынша туындаған кез келген күмәннің, қарама-қайшылықтың және басқа да тактикалық қателіктердің өз уақытылы анықталып және жойылып отырғаны жөн, сондай-ақ топ мүшелерінің кез келген ұсыныстары міндетті түрде қарастырылып тұруы қажет.

Бұл ретте жедел-тергеу топтарының тергеу және жедел-ізвестіру күш-құралдарын толық қолдану немесе қосымша күштерді қатыстыру қажеттілігі туындайды. Нәтижесінде қажетті үдеріс жаңа ақпараттар алуға, тиімді болжамдар құруға және ақпаратты-тактикалық тығылықтан шығуға әкеледі.

Осылайша, жедел-тергеу топтарының ұйымдастыру-басқарушылық құрылымдары нақты құрылымдық қағидалардың негізінде құрылатынын ескере отырып, бүгінгі күнге дейін көрініс алып үлгерген құрылымдарды талдап өтелік.

Ұйымдастыру-басқарушылық құрылымдардың бір түрі желілік құрылым – қызметтік тізбектерді жоғарыдан төмен қарай жинайтын тік жүйе. Бұл ретте, әрбір құрылымдық топ жоғары және төмен орналасқан екі топтың арасында орналасады, осы әрбір топты бір лауазымды тұлға басқарып отырады. Келіп түскен және барлық ұйымдастырушылық ақпарат жоғарыдан төмен және төменнен жоғары ығысады. Алайда, заманауи тұрғыда аталмыш тұрғыда құрылатын жедел-тергеу топтарының тиімсіздігі көрініс алып үлгерді.

Ұйымдастырылуы мен басқарылуы жеңіл кішігірім жедел-тергеу топтарын құру үшін функционалдық құрылымды таңдаған жөн. Бұл топтарда қойылған нақты бір міндетті шешуге мүмкіндігі бар басқару орталығы болады. Функционалдық құрылымдағы жедел-тергеу тобы кейбір жеке міндеттерді шешу үшін құрылуы мүмкін: оқиға болған жерді қарау, болжамды өңдеу, қылмыскерді ұстау. Аталмыш ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдағы жедел-тергеу топтары жеделдіктің жоғары дәрежесіне ие. Себебі онда орталық бөлік жоқ, жетекшісі тек жедел-тергеу топтары мүшелерінің іс-қимылын реттейді, қажетті ақпаратты дереу жинайды да, оны орындаушыларға жеткізеді және шешімдерді де жедел қабылдайды. Сонымен қатар жедел-тергеу тобының ішінде функционалдық қағида негізінде еңбекті бөлісу және уақыт, мүмкіндік пен күштерді тиімді пайдалануға жағдай жасайды.

Жедел-тергеу топтарының желілік-функционалдық құрылымына тоқталсақ, топ басшысы топ мүшелерінің жұмысын ұйымдастырылған топшалардың басшылары арқылы реттейді. Аталмыш «орталық бөлік» болған себептен, бұл құрылымның жеделдігі төмен болып келеді. Қарастырылудағы желілік-функционалдық құрылым бойынша жедел-тергеу топтары қылмыстарды ашу және тергеуге арналып құрылады. Жедел-тергеу тобының басшысы тергеуші болып табылады да, жедел қызметке байланысты сұрақтарды жедел топ басшысының көмегімен реттейді.

Біздің пікірімізше, аралас ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдардың түрлерін – желілік-штабтық және желілік-функционалдық құрылымдарды бағдарламалық-мақсаттық құрылымдармен толықтыру мақсатына сай. Бұл ретте, жедел-тергеу топтарының жұмыс нәтижесі оның ұйымдастырушылық және қызметтік бірлігінің деңгейіне маңызды түрде әсер ететінін айта кеткен жөн. Топтың тек біріккен ұжым ретінде қалыптасқан кезінде ғана бұл мақсатқа жетуге болады. Тек осы жағдайда ғана топ ішінде бірігіп қызмет ету, өз қызметін өзі ұйымдастыруға талпыну, өзіндік жетілдірілу, өзара жауаптылық, өзара алмастыру сияқты өзектілігі мол қабілеттер көрініс алады.

Сонымен, аталмыш мақалада зерттеліп отырған жедел-тергеу топтарының ішінде қылмыстарды ашу мен тергеу барысын тиімді жүзеге асырудың бірден бір нысаны ретінде тәжірибеде маңызды да тиімді болып қалыптасуы тиіс деген уәждерге негізделі ұсынылған бағдарламалық-мақсаттық басқарумен толықтырылған аралас ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылым тиімді нәтижелерге жеткізеді деген пікірдеміз. Оны толығырақ қарастыралық.

Жедел-тергеу топтарының қызметін бағдарламалық-мақсаттық тұрғыда толықтыру мақсаты қылмыстарды ашу мен тергеу жұмысын толық та тиімді өңдеу мен жүзеге асыруға ғана жол ашып қоймай, жалпы ақпараттық базада құрылған болжау, жоспарлау, ұйымдастыру мен бақылаудан тұратын реттелген үдеріс ретінде көрініс алады. Қарастырылып отырған тұрғыда құрылған жедел-тергеу топтарының негізгі ерекшелігі орындаушылар деңгейінде ортақ қызметтің бір-біріне бағынусыз-ақ реттелуі және олардың арасындағы көлденең байланыстардың мұқият ұйымдастырылуы болып табылады. Зерттелудегі жедел-тергеу топтарының атал-

мыш айрықша белгісі ретінде олардың ішіндегі психологиялық жағдайды оңтайлы деңгейде қалыптастырып, тіпті жеңілдетіп отыратынын айтуға болады.

Топ мүшелерінің бірігіп қызмет ету барысында туындаған психологиялық қиындықтар ұжымның жалпы жұмысының нәтижесіне әсер етуі мүмкін екені белгілі. Мысалы, жедел-тергеу топтарындағы қарым-қатынастардың сипаты мен оған кіретін тұлғалардың психологиялық сәйкестігі, олардың жалпы қызметімен тікелей байланысты болмаса да, оның нәтижелілігіне жанама түрде әсер етеді.

Бағдарламалық-мақсаттық басқарумен толықтырылған аралас ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымның ішкі жұмысын ұйымдастыру аспектілеріне тоқталатын болсақ, бұл жедел-тергеу топтарының жетекшісі мен жедел топ басшысы шектеулі бағынушылықта болса да, тікелей басқару байланысы орнығады. Орындаушылар арасындағы байланысқа келсек, топ ішінде қандай болса, топтар арасында да сондай тиімді ақпарат алмасу үдерісі көрініс алады.

Ал басқа ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдардан ерекшеліктерін сараласақ, оның ішіндегі тергеу әрекеттері мен жедел-іздігіне іс-шараларын келісіп жоспарлау үдерісі топ мүшелерінің тиімді іс-әрекеттеріне әсер етеді, олардың жұмысын ұйымдастыруды қамтамасыз етеді, процесуалды құралдар мен жедел-іздігіне шараларының мүмкіндіктерін неғұрлым толық және нәтижелі қолдануға жол ашады, атқарылған жұмыстың қайталанбауын және жедел-тергеу тобының тарап кетпеуін қамтамасыз етеді. Бұл ретте, аталмыш құрылымдағы жедел-тергеу топтарының ішкі құрамдық бөліктерінің бірқалыптылығын сақтауға, оның біртұтас құрылымын жетілдіруге және жоғары ұйымдастырушылық-басқарушылық деңгейдің пайда болуына оны құру барысындағы сандық және сапалық таңдау әсер етеді.

Десек те, жедел-тергеу топтарының сандық құрамы әр қилы болуы мүмкін, сондықтан алдағы міндеттердің ерекшеліктерін ескере отырып, жұмысты қажетті деңгейде атқаратын топтарды құруға талпыныс жасаған жөн. Осы мақсатта тергеушілер мен жедел қызметкерлердің сандық-сапалық құрамы тергеудегі қылмыстық істің сипатына, алдағы іс-жүргізудегі өзекті мәселелердің және жедел-іздігіне қызметінің көлеміне байланысты өзгерістерге ұшырап отырады. Дегенмен, сандық құрамы бойынша аса үлкен топтарды құру олардың тәсілдік жылдамдығын баяулатып, бақылау мен басқаруды қиындататып, алынатын нәтижелерге тиімсіз сипат беруі мүмкін.

Қорытындылай келе, қандай да болсын жедел-тергеу топтарының ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымын жетілдіру мақсатында олардың құрамын әрдайым қызмет етуші бөлігімен қамтамасыз етуге тырысу қажет. Себебі бұл ретте, жедел-тергеу тобының қызмет ету барысында туындайтын жағдайлардың өзгерісіне байланысты топтың жалпы сандық және сапалық құрамын ұлғайтуға не кемітуге мүмкіндік ашылады. Ал әрдайым қызмет етуші бөлігі болса, бастапқы кезеңнен бастып келіп түскен барлық маңызды ақпаратқа толық ие болып отырады да, жедел-тергеу тобының қызметін ары қарай негізгі жоспарға сай атқаруды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, аталмыш бөліктегі қызметкерлерді алмастыруға тек шектеулі жағдайларда ғана жол беру қажет, себебі бұндай жағдайда жалпы жедел-тергеу тобының ішіндегі өзара іс-қимыл жасасу үдерісі ақсай түседі, сыртқы байланыстардың сапасы төмендейді және, ең маңыздысы, келіп түскен, бірақ ортақ талқылауға салынбаған, тіркелмеген және қорытындыланбаған мәліметтерден айрылып қалуға болады.

Осылайша, Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының жедел-тергеу топтарының ұйымдастырушылық және басқарушылық аспектілерін түбегейлі зерделеу үдерісі заманауи қылмыстылықпен күресудің жалпы үлгілерін құруға, олардың ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдарының әр қилы жобаларын ұсынуға жол ашады. Бүгінгі күнде олардың неғұрлым сапалы да тиімді ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымын құру мәселесі ғана емес, қылмыстарды ашу мен тергеудің нақты кезеңіндегі әр қилы ұйымдастырушылық және басқарушылық сипаттағы қиындықтарды шешу мәселесі өзекті болып отыр.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995. -30 тамыз.
- 2 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі №199-V «Ішкі істер органдары туралы» Заңы.
- 3 Герасимов И.Ф. *Взаимодействие органов предварительного следствия и дознания при расследовании особо опасных преступлений: дис. ...канд. юрид. наук. – Свердловск, 1966.*
- 4 Ратинов А.Р. *Взаимодействие следователей прокуратуры и органов милиции при расследовании преступлений // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства в стадии предварительного расследования. – Москва, 1962.*
- 5 Образцов В.А. *Выявление и изобличение преступника. – Москва: Юристъ, 1997.*
- 6 Сидоров В.Е. *Начальный этап расследования: организация, взаимодействие, тактика / Отв. ред.: Белкин Р.С. – Москва: Рос. право, 1992.*
- 7 Дружинин В.В., Конторов Д.С. *Идея, алгоритм, решение (Принятие решений и автоматизация). – Москва, Воениздат, 1972.*
- 8 *Системный анализ и структура управления / под ред. В.Г. Шорина. – Москва: Знание, 1975.*
- 9 Балашов А.Н. *Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений. – Москва: Юридическая литература, 1979.*

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНИТЕЛЯ ПРИ ДОПРОСЕ ПОДСУДИМОГО В СУДЕБНОМ СЛЕДСТВИИ

Шарипова Асель Бостановна

к.ю.н. кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

Резюме: Судебное следствие представляет собой определенные действия, которые происходят в главном судебном разбирательстве, одним из которых является допрос подсудимого. В силу своего профессионализма, опыта государственного обвинителя, оказывает большое влияние на результат допроса. В судебном следствии государственный обвинитель ведет большое противодействие со стороны защиты во время допроса.

Ключевые слова: прокурор, судебное следствие, суд, подсудимый, доказательства.

Түйін: Сот тергеуі басты сот талқылауында жүргізілетін сотталушыдан жауап алу сияқты белгілі бір әрекеттерді білдіреді. Мемлекеттік айыптаушы өзінің кәсібилігі мен тәжірибесі арқылы жауап алудың нәтижесіне әсер ете алады. Сот тергеуінде мемлекеттік айыптаушы жауап алу кезінде қорғау тарабына үлкен қарсылық білдіреді.

Түйінді сөздер: прокурор, сот тергеуі, сот, сотталушы, дәлелдемелер.

Summary: The judicial investigation is a certain action that takes place in the main trial, one of which is the questioning of the defendant. Due to its professionalism, experience, the public prosecutor has a great influence on the result of the interrogation. In the judicial investigation, the public prosecutor conducts a great deal of opposition with the defense side during interrogation.

Keywords: prosecutor, judicial investigation, court, defendant, evidence.

Судебное следствие - часть судебного разбирательства, в ходе которого производится исследование судом с участием сторон всех доказательств, необходимых для обоснования приговора. В данной, самой трудоемкой части судебного разбирательства создается фундамент будущего приговора.

Необходимо учитывать, что судебное следствие, является повторным исследованием материалов уголовного дела, полученных на досудебном расследовании. Судебное следствие, является отдельной самостоятельной стадией, в которой объективно исследуются и доказываются доказательства сторонами защиты и обвинения, при которой прокурор играет значительную роль в процессе.

Среди судебных действий допрос подсудимого, исследование и оценка его показаний занимает одно из важнейших, мест независимо от того, признает ли подсудимый себя виновным или отрицает свою вину.

По уголовно-процессуальному законодательству Республики Казахстан допрос подсудимого в судебном следствии проводится первым и думается это наиболее разумное и правильное решение, поскольку как это справедливо отмечается в литературе «с точки зрения воспитательного эффекта представляется более целесообразным, чтобы, как общее правило, раньше был допрошен подсудимый, а потом другие лица. Присутствующие в зале суда и знающие обстоятельства дела только из обвинительного заключения в результате допроса подсудимого получали бы более полное представление о существовании предъявленного обвинения» [1, с.13].

Так же по этому поводу интересно мнение В. М. Савицкого: «Когда к допросу подсудимого приступают в конце судебного следствия, то ему легко подогнать, приспособить свои показания к тому варианту картины преступления, который вырисовывается в результате всего предыдущего исследования доказательств. Тем самым для действительно виновного создается возможность, используя отдельные недостатки и упущения судебного следствия, своими показаниями увести суд в сторону от истины.

Когда же подсудимого допрашивают в начале судебного следствия, такая опасность, естественно, уменьшается» [2, с.319].

Показания подсудимого оцениваются наряду с другими доказательствами. В отличие от потерпевшего и свидетелей подсудимый освобождается от ответственности за отказ от дачи показаний и задачу заведомо ложных показаний. Это определяет отношение прокурора к его показаниям, так как подсудимый нередко пытается скрыть свое участие в преступлении или представить свою роль в ином свете, нежели это было в действительности. Прокурор обязан тщательно анализировать и внимательно оценивать каждый довод, приведенный подсудимым. Допрос подсудимого начинается предложением дать показания по поводу обвинения и известных ему обстоятельств дела. Подсудимому необходимо предоставить возможность свободно изложить факты и доводы, о которых он считает необходимым сообщить. Не следует в этот момент прерывать его. Задавать можно лишь вопросы, уточняющие его объяснения.

Только после свободного изложения своих показаний он допрашивается - сначала защитником и участниками процесса со стороны защиты, затем государственным обвинителем и участниками процесса со стороны обвинения (ст. 367 УПК РК). Основная тяжесть допроса подсудимого всегда ложится на прокурора. Суд и прокурор не вправе переложить обязанность доказывания на подсудимого. Запрещается домогаться показаний подсудимого путем угроз и иных незаконных мер. Суд задает вопросы подсудимому после допроса его сторонами, однако уточняющие вопросы могут быть заданы в любой момент допроса.

Ведение допроса подсудимого в суде представляет, как правило, куда большую трудность, нежели до-

прос на предварительном следствии. Методика допроса подсудимого (так же как и потерпевшего и свидетелей) во многом зависит от практического опыта прокурора, его теоретического и культурного уровня. Но имеются некоторые общие рекомендации, которых прокурор придерживается при допросе подсудимого. Во всех случаях от прокурора требуется напряжение внимания, умение подмечать противоречия, неточности в показаниях подсудимого, чтобы путем постановки вопросов устранить их. Прокурор должен проявлять твердость и настойчивость в выяснении обстоятельств.

Допрос подсудимого будет проведен более успешно, если прокурор будет знать и умело использовать особенности психического склада личности допрашиваемого. Ни один тактический прием допроса сам по себе, как правило, не может быть успешно применен, если прокурор не будет знать, какое воздействие на подсудимого окажет этот прием, какие мотивы препятствуют обвиняемому дать правдивые показания. Во всех случаях необходимо прежде всего попытаться установить контакт с подсудимым. Для этого нужно чтобы у него не было сомнений в объективности и справедливости прокурора.

Подсудимый должен быть убежден, что прокурор справедлив и хорошо знает обстоятельства дела. Если прокурор сумел установить с подсудимым контакт, он без особого труда определит его эмоциональное состояние. Один подсудимый скован и напряжен, его страшит предстоящая ответственность; другой - возбужден, стремится доказать свою правоту, не рассчитывая, что ему поверят; третий, наоборот, флегматичен, для него безразлично, что решит суд и т.д.

Значение эмоционального состояния допрашиваемого окажет большую помощь прокурору в правильном применении тактических приемов, в умении найти верную линию допроса.

Тон допроса должен быть спокойным, без эмоционального напряжения. Окрики, требования признать свою вину недопустимы. Они могут привести к тому, что подсудимый замкнется или будет сбиваться, давать бессвязные объяснения.

Ответом на вопрос председательствующего в судебном заседании о признании своей вины (ст. 365 УПК РК) подсудимый обычно предопределяет свое последующее обвинение.

Практика показывает, однако, что так бывает не всегда. Во многих случаях обвиняемый, признав на предварительном следствии свою вину, на вопрос председательствующего в суде отрицает ее, но затем в ходе судебного следствия вновь возвращается к прежним показаниям. Поэтому прокурор не может строить план допроса подсудимого исходя лишь из односложного ответа последнего на вопрос о признании или непризнании им своей вины. Следует стремиться к полному и всестороннему его допросу по всем обстоятельствам, относящимся к предъявляемому обвинению. Особенно сложен допрос подсудимого, который не признает себя виновным. Если подсудимый выдвигает при этом определенные доводы в опровержение представленных органами расследования доказательств, то задача прокурора - объективно проверить их и в необходимом случае опровергнуть, доказав суду, что подсудимый пытается уйти от ответственности. Известно, что отрицая свою вину, подсудимый не всегда говорит ложь, как и признавая ее, он не всегда до конца откровенен [3, с.90]. Практика показывает, что подсудимый подчас охотно признается в совершении менее тяжкого преступления, чтобы уйти от законной ответственности за совершение более тяжкого. Иногда подсудимый, будучи невиновным, признает свою вину ввиду необъективности предварительного следствия или с целью освободить от ответственности близкого ему человека и т. п. Поэтому показания подсудимого всегда подлежат объективной проверке и оценке в совокупности с другими доказательствами.

Проверяя показания подсудимого, прокурор не может ограничиться исследованием только одной версии, выдвинутой подсудимым и его защитником или принятой за основу обвинения. Если в ходе расследования выдвигались и иные версии, они также должны быть исследованы.

Особенно глубокий анализ требуется в случаях отказа подсудимого от ранее данных показаний, в которых он признавал себя виновным и изобличал в совершении преступления других обвиняемых. Проверка и оценка этих показаний должны производиться в совокупности с другими доказательствами.

Так же мы не должны забывать, что суд может огласить показания подсудимого данных в ходе досудебной подготовки по делу, а также воспроизвести приложенные к протоколу допроса звукозаписи, видеозаписи или киносъемки его показаний (ст. 368 УПК РК), но при этом они допускаются только:

- 1) при отказе подсудимого от дачи показаний в суде;
- 2) если дело рассматривается в отсутствие подсудимого;

3) при наличии существенных противоречий между показаниями, данными в судебном разбирательстве и в ходе предварительного расследования.

В свою очередь, не допускается воспроизведение звуко-, видеозаписи и киносъемки без предварительного оглашения показаний, содержащихся в соответствующем протоколе допроса или протоколе судебного заседания (п. 2 ст. 368 УПК).

Как известно, к числу обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, относятся данные о личности обвиняемого. Судебное следствие считается неполным, если такие данные не установлены с достаточной полнотой, и это обстоятельство является одним из оснований к отмене приговора. Поэтому глубокое изучение личности обвиняемого необходимо как для определения его общественной опасности,

так и для раскрытия всех обстоятельств преступления, особенно мотив его совершения. Исследование прокурором и судом данных о личности подсудимого способствует также выяснению причин и условий, способствовавших совершению преступления.

Список литературы:

1. Черкезин Л. Д. *Воспитательное воздействие судебного разбирательства уголовных дел. Автореф. канд. дисс.* - М., 1970. – С. 87.
2. Савицкий В. М. *Очерк теории прокурорского надзора.* - М., 1975. – С. 414.
3. Басков В.И. *Прокурорский надзор за исполнением законов при рассмотрении уголовных дел в судах.* - М., 1986. – С. 214.

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РОЗЫСКНОЙ РАБОТЕ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Шалкарова (Ким) Ирина Александровна

кандидат юридических наук, начальник Учебно-методического центра Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Макана Есбулатова

Хан Виталий Вячеславович

кандидат юридических наук,
ректор Академии экономики и права им. У.А. Джолдасбекова

Джанибеков Нурсултан Батыржанович

Магистрант научно-педагогической магистратуры Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Макана Есбулатова

***Түйін:** Мақалада ішкі істер органдарының іздестіру жұмысының ұйымдастырушылық бағытының мәселелері қарастырылды, бұл практикалық маңыздылығының бірі болып табылады. Іздестіру жұмысының ішкі істер органдарының жедел бөлімдерінің дербес бағыты ретінде кешенді талдауын жүзеге асырылды.*

***Резюме:** В статье рассмотрены вопросы организационного направления розыскной работы органов внутренних дел, что имеет немаловажное практическое значение. Осуществлен комплексный анализ розыскной работы как самостоятельного направления деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел.*

***Summary:** The article deals with the organizational direction of the operative work of the internal affairs agencies, which is of considerable practical importance. A comprehensive analysis of the criminal investigation activity as an independent line of activity of the operational departments of the internal affairs agencies was carried out.*

Три пути ведут к знанию:

путь размышления – это путь самый благородный, путь подражания – это путь самый легкий и путь опыта – это путь самый горький...

Конфуций

С первых дней создания независимого, демократического правового государства, в Республике Казахстан предпринимались и предпринимаются различные антикриминальные меры. Современное общество находится в ситуации, когда радикальное реформирование социально-экономической системы и пересмотр ценностно-правовых и морально-нравственных сфер не могли не повлиять на рост преступности, на изменение ее качественного состава.

В обращениях с Посланиями к народу Казахстана, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в числе основных приоритетов, призванных обеспечить темпы роста экономики выше среднемировых и устойчивое продвижение в число 30 передовых стран, выделил среди комплексных задач, состояние безопасности – как мерило сильного и дееспособного государства [1], а также призвал продолжить работу по укреплению гарантий конституционных прав граждан, обеспечению верховенства закона [2].

Необходимость усиления борьбы с преступностью, обеспечения общественной безопасности предъявляет особые требования к деятельности правоохранительных органов и, в первую очередь, к оперативным подразделениям органов внутренних дел. Соответственно, оперативно-розыскная деятельность представляет собой одну из основных сфер в деятельности, направленной на решение задач по обеспечению безопасности общества и государства, защите жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов граждан.

Одной из задач ОРД является осуществление мер по розыску лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовной ответственности, отбывания наказания или пробационного контроля, без вести пропавших граждан и иных лиц в случаях, предусмотренных законом, а также идентификация обнаруженных неопознанных трупов.

Согласно данным отчета формы № 1-Р, органами, осуществляющими розыск по состоянию на 01.07.2017 года разыскивалось 523 (1 полугодие 2016 г. - 539) лиц. Анализ этих показателей свидетельствует о незначительном снижении числа разыскиваемых с 539 до 523, т.е. на 2,8 %, при этом количество лиц, объявленных в розыск, составило - 279 (230).

Статистические данные о лицах, скрывшихся от органов дознания, следствия, суда и отбытия наказания, свидетельствуют о том, что за 1 полугодие 2017 г. от дознания, следствия, суда и отбытия наказания скрывалось 164 (148) лица, из них за совершение тяжких и особо тяжких преступлений - 84 (1 полугодие 2016 г. - 70) лиц, розыск прекращен в связи с прекращением уголовного преследования в отношении 1 (1) лиц, в связи с установлением (задержанием) в отношении 74 (54) лиц, объявлено в розыск 71 (54), осталось не разысканными 89 (93) лиц.

Как видно из указанных показателей, отмечается рост розыска лиц, совершивших тяжкие и особо тяжкие преступления на 20 %. Органы внутренних дел являются основным государственным органом (более 98%), реализующим функции розыска скрывающихся от правосудия лиц и иных категорий граждан (2% приходится на Национальное бюро по противодействию коррупции и Комитет государственных доходов). Статистические данные показывают также, что число лиц, находящихся в розыске как без вести пропавшие, за анализируемый период возросло на 4 лица, если за 1 полугодие 2016 года разыскивалось 102 лица, то в 1 полугодии 2017 года данное количество составило 108 лиц, пропавших без вести (женщин – 24 (28), несовершеннолетних – 5 (6)).

В показателях по установлению личности неопознанных трупов наблюдается снижение с 97 в прошлом году до 89 в текущем году. В то же время снизилась эффективность работы уполномоченного органа по установлению личностей неопознанных трупов (на 1(2) дел). Также наблюдается снижение работы по розыску должников/ответчиков, показатель которой составляет - 109 (1 полугодие 2016г. - 146) или (25,3%).

В настоящее время розыскная работа является самостоятельным направлением деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел и включает в себя не только обнаружение разыскиваемых лиц, но и установление личности неизвестных граждан, а также предупреждение уклонения лиц от уголовной ответственности, отбывания наказания, исполнения определенных обязанностей и правил, безвестного исчезновения.

Также принято считать, что розыскная работа, являясь самостоятельным направлением деятельности, выступает как стадия оперативно-розыскного процесса. И это закономерно: «оперативно-розыскная деятельность - научно обоснованная система гласных и негласных оперативно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществляемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств» [3]. Как система мероприятий, оперативно-розыскная деятельность состоит из этапов (стадий) достижения поставленных целей, последовательность которых образует оперативно-розыскной процесс в целом [4].

Выделяют следующие отличительные признаки розыскной работы:

- нормативно-правовой характер,
- относимость к компетенции государственных правоохранительных органов и спецслужб,
- комплексность применяемых средств и методов,
- многоцелевая направленность [5].

Таким образом, в соответствии с пп.24 ст. 1 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года, розыскная работа:

- 1) основывается на уголовно-процессуальном и оперативно-розыском законодательстве, отдельных подзаконных нормативных актах,
- 2) является комплексной системой организационных, процессуальных и оперативно-розыскных мероприятий, осуществляемых уполномоченными на то законом субъектами;
- 3) направлена на установление местонахождения лиц:
 - скрывшихся от следствия, дознания или суда,
 - уклоняющихся от уголовной ответственности, отбывания наказания или пробационного контроля,
 - без вести пропавших,
 - иных лиц, в случаях, предусмотренных законом,а также утраченных документов и изделий, содержащих сведения, составляющие государственные секреты.

По территориальному принципу розыск подразделяется на:

- местный (территория области Республики Казахстан),
- республиканский (на территории нескольких областей Республики Казахстан или в целом по республике),
- межгосударственный (международный) – с участием правоохранительных органов государств-участников Содружества Независимых Государств, иных государств, с которыми имеются двусторонние и многосторонние соглашения, посредством возможностей международной организации уголовной полиции (Интерпола).

При осуществлении розыскной работы применяются как определенные приемы и методы оперативно-розыскной деятельности (по видам розыска), так и средства оперативно-розыскной деятельности в целом.

В этой связи особенно актуальными становятся вопросы организационного направления рассматриваемого вида деятельности.

Вопросы организации розыскной работы ОВД представляют для нас интерес с точки зрения комплексного подхода, как с позиции теории управления, так и с позиции практики функционирования оперативных

подразделений ОВД.

С позиции социологии (как процесс деятельности) организация (от позднелат. *organize* - сообщать, строить, устроить) определяется как:

- совокупность процессов и действий, ведущих к образованию и совершенствованию взаимосвязей между частями целого;

- сведение чего-либо в систему [6].

То есть в нашем значении организация – рассматривается как процесс, как одна из доминирующих функций управленческой деятельности.

Управленческая деятельность, в свою очередь, рассматривается как воздействие на объект управления (в нашем случае – это розыскная работа) в управленческих целях (упорядочение, совершенствование, развитие) [6]. Соответственно, управление оперативными подразделениями есть целенаправленная деятельность руководителя (субъекта) по организации и обеспечению ими (объектами) возложенных на них функций.

Как и в любой другой организационной системе, основной проблемой здесь выступает стремление улучшить (оптимизировать) эффективность деятельности по достижению определенных целей, что возможно лишь при условии познания и использования объективно существующих системных закономерностей, среди которых определенную роль играет внешняя среда [7]. То есть управление – это, прежде всего, процесс (совокупность действий, которые в своей совокупности являются составляющими определенных функций).

Одной из управленческих функций является организация деятельности. Применительно к процессу управления – это деятельность, направленная на упорядочение тех или иных социальных образований, выполнение определенных работ, реализацию конкретных заданий, задач. В этом смысле осуществление отдельных элементов организационной процедуры, например, организация исполнения управленческих решений, является составной частью (подфункцией) организационной функции, основное назначение которой – упорядочение предметной деятельности [8].

При этом в организационной функции выделяют ряд подфункций, каждая из которых имеет свое содержание и относительную самостоятельность:

- определение или изменение целей системы;

- создание или совершенствование функциональной и организационной структуры, обоснование штатной численности;

- выработку и принятие управленческого решения;

- организацию исполнения управленческих решений;

- кадровое обеспечение или подбор, воспитание, обучение и расстановку кадров;

- материально-техническое и финансовое обеспечение;

- информационно-аналитическое обеспечение, производимое в интересах успешного функционирования и совершенствования системы в целом и ее подсистем;

- организацию взаимодействия сотрудников и структурных подразделений организации в целях реализации общих задач, заданий;

- организационное обеспечение других функций управления, позволяющее запустить их механизмы;

- организацию труда работников, направленную на исполнение конкретных решений, заданий и работ;

- организацию инновационной деятельности.

Указанные подфункции соответствующим образом находят свое отражение при организации розыскной работы:

- аналитическая функция: сбор и анализ сведений (информации), обеспечение информационного обмена. Информационная составляющая (анализ оперативной обстановки) - является основанием для оперативного розыска;

- прогностическая функция: установление причинных связей для последующего информационного прогноза, определения выбора и расстановки сил, подбора средств и выбору оптимальных оперативно-тактических комбинаций;

- планирующая функция: перспективные, текущие и специальные планы, разрабатываемые с учетом результатов анализа оперативной обстановки и направленные на обеспечение розыска, взаимодействие соответствующих служб и подразделений, использование возможностей СМИ и др.;

- регулятивная функция: осуществляемый методами формального воздействия и влияния процесс руководства розыскной деятельностью, заключающийся в обеспечении нормального функционирования всей системы (в отличие от планирующей функции, регулирование совершенствуется в процессе осуществления деятельности);

- контролирующая функция: проверка фактического исполнения планов по вопросам розыскной работы, изучение состояния и организации розыскной работы, заслушивание отчетов и др. (это систематическая управленческая функция, итоговая завершающая стадия розыскного процесса, необходимая часть принятия соответствующего управленческого и организационного решения). Рассматриваемая функция рассматривается также в качестве обратной связи: наблюдение и проверка соответствия процесса функционирования

объекта принятым управленческим решениям, выявления результатов воздействия субъекта на объект[9].

Таким образом, организационная деятельность вообще и в органах внутренних дел в частности представляет собой целенаправленную работу субъектов управления, содержанием которой является реализация управленческих функций, осуществление процедур по подготовке, принятию управленческих решений, обеспечению их исполнения.

Актуализация рассмотренных направлений организационной деятельности в розыскной работе органов внутренних дел, показывает прямую зависимость эффективности розыскной работы от уровня её организации, значимость организационной деятельности в процессе осуществления розыскной работы органами внутренних дел.

Список использованных источников:

- 1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. - Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.akorda.kz/>
- 2 Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. - Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.akorda.kz/>
- 3 Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» // Интернет-ресурс. - Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/>
- 4 Сысалов М.П. Основы оперативно-розыскной деятельности. Учебник. – Алматы: Юридическая литература, 2006. – 338 с.
- 5 Оперативно-розыскная деятельность: учебник. 2-е изд., доп. и перераб. /Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА-М, 2004.-XIV, 848 с.
- 6 Antipazi. Энциклопедия социологии. 2009.
- 7 Маркушин А.Г. Основы управления в органах внутренних дел: учебник для СПО / А.Г. Маркушин, В.В. Казаков. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 259 с. – Серия: Профессиональное образование.
- 8 Организация управления органами внутренних дел: учебник, 2-е издание, дополненное и переработанное / под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.М. Кононова и кандидата юридических наук, доцента И.Ю. Захватова. – М.: Академия управления МВД России, 2017. – 421 с.
- 9 Иванов Н.Н., Шелякин Н.Д. Организация контроля в органах внутренних дел: учеб.пособ. М.: Академия управления МВД России, 1999. С. 26.

РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗИТИВНОГО ИМИДЖА СУДЬИ

Юсупов Р.С.

Магистрант 1 курса

Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, г. Астана

Резюме: В статье рассмотрены основные компоненты формирования имиджа судьи. Автор определил, что создание позитивного имиджа судьи должно проходить по определенным этапам и с участием СМИ. В статье даны рекомендации по созданию внешнего и внутреннего имиджа судьи в Республике Казахстан.

Ключевые слова: судья, суд, имидж, позитив, СМИ

Түйін: Мақалада негізгі компоненттері судья имиджін қалыптастыру. Автор анықтады, бұл позитивті имиджін құру сот өтуі тиіс белгілі бір кезеңдер мен БАҚ-тың қатысуымен өтті. Мақаласында бойынша ұсыныстар құру сыртқы және ішкі имиджін және судьялар Қазақстан Республикасында.

Түйін сөздер: судья, сот, имиджі, позитив, БАҚ

Summary: The article describes the main components of image formation, judges. The author determined that the creation of a positive image of judges should take place according to certain stages and involving the media. The article provides guidelines for creating internal and external image of judges in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: judge, judgment, image, positive, media

Обеспечение верховенства закона, правопорядка и укрепление системы гарантирования прав и свобод граждан Казахстана являются стратегическими приоритетами программы демократических реформ. Выступая на заседании Государственной комиссии по разработке и конкретизации программы демократических реформ, Глава государства отметил, что «особый акцент в рамках реализации программы демократических реформ мы должны сделать на укреплении основ правового государства. Демократия и законность - вещи неразделимые, одно не может существовать без другого. Все гуманистические идеи, ставящие интересы человека в центр государственных интересов, идеи демократии, прав и свобод останутся не реализованными вне торжества закона».

Ключевая роль в обеспечении гарантий прав, свобод и законных интересов граждан РК отводится совершенствованию судебной системы и дальнейшему усилению её правозащитной роли в государственном механизме.

Сегодня, именно суд становится главным правовым инструментом, призванным обеспечить защиту прав и свобод гражданина. Создана законодательная база деятельности судов, сегодня все споры и конфликты практически во всех сферах общественных отношений могут быть решены в судебном порядке. Обеспечены доступность и открытость правосудия. Очень своевременным шагом стала специализация судов. Внедрены кардинально новые принципы отбора судебных кадров. Из года в год улучшается качество и оперативность рассмотрения дел. Растет доверие к судам, о чем свидетельствует растущий поток обращений в судебные органы. Все это - объективный итог работы по судебно-правовому реформированию [1, с.54].

Важной составной частью этой реформы является программа повышения имиджа судебной системы РК, принятая на пленарном заседании Верховного суда в марте 2003 года.

Судья - это лицо, председательствующее в судебном разбирательстве как в отдельности, так и в составе коллегии судей. Полномочия, функции, метод назначения, дисциплина и подготовка судей различаются в различных юрисдикциях. Судья должен проводить судебное разбирательство беспристрастно и, как правило, в открытом судебном заседании. Судья выслушивает всех свидетелей и любые другие доказательства, представленные адвокатами по делу, оценивает достоверность и доводы сторон, а затем выносит постановление по данному вопросу на основе его толкования закона и его собственного личного суждения.

Формирование позитивного имиджа судьи невозможно без СМИ. В современном словаре понятие «имидж» означает - целенаправленно формируемый образ, который призван оказать эмоционально-психологическое влияние на кого-либо в целях повышения популярности, рекламы и т.п. Необходимо выделить некоторые ключевые слова: «целенаправленно» - т.е., имидж является тем, что можно спланировать и сформировать; «эмоционально-психологическое влияние» - т.е., он «работает» с чувствами, а не только с логикой; «влияние на кого-либо» - т.е., необходимо видеть те субъекты, ради которых всю данную работу и затевали [2, с.117].

В маркетинге имидж характеризуется разными определениями, его считают желаемым, реальным, традиционным, благоприятным, позитивным, идеализированным, новым (обновленным). Однако, в большинстве случаев используют желаемый и благоприятный имидж. Данные названия причисляют не к отдельным видам имиджа, а рассматривают как характеристику имиджа, грани одной призмы, новое качество объекта. Такого рода элементы имиджа не исключают друг друга, они не противоречат и не отрицают друг друга. Имидж переходит из одного качества в другое. В частности, желаемый имидж в некоторых усилиях со стороны заинтересованной в нем организации может быть реальным, а традиционный имидж переходить в новое качество либо получить обновленное лицо.

Рассматривая имидж, необходимо отметить, что у него всегда присутствуют две стороны - одной определяется отношение к нему внешних аудиторий, которым адресован данный имидж, и другой стороной, в которой это имидж в представлениях самого носителя имиджа, а именно судьи. Из этого следует два вывода. Первое, когда мнения сторон совпадают — эффект (он может быть общественным и коммерческим) положительный, если присутствует диссонанс мнений желаемый результат не достигают. Второе, профессиональный подход к созданию желаемого имиджа судьи должен формироваться, основываясь на полномасштабное и всестороннее изучение аудитории зрителей или слушателей СМИ, которой данный имидж адресуется [3, с.68].

С понятием имиджа тесно взаимосвязана и репутация судьи, которая формируется из нескольких компонентов и удерживается в массовом сознании людей долгое время. Отличие имиджа от репутации, как мы считаем, можно выразить тем, что репутация - это итог построения имиджа.

Выделяются постоянные и переменные компоненты позитивного имиджа судьи.

Постоянные компоненты имиджа представлены: четким определением миссии и концепции; оптимистичным настроем; компетентностью; сформированным образом судьи-профессионала, лидера, личности яркой, харизматичной, у которой присутствует неформальный авторитет, способный вдохновлять на достижение высокого результата; связями с различными социальными институтами, высшими учебными заведениями и т.д.

Переменные компоненты имиджа представлены: содержанием миссии и приоритетами судьи.

Отсюда следует, что при работе над формированием устойчивого позитивного имиджа судьи необходимо первостепенное значение отдавать, в первую очередь, неизменным и постоянным элементам.

Внешний имидж судьи формируют, основываясь на внутреннем имидже. Внешний и внутренний имидж судьи взаимосвязаны между собой, при этом усиливая друг друга, ими формируется синергетический эффект, который способствует достижению эффективности принятия судебных решений [4, с.96].

Инициация проведения внутреннего пиара должна исходить от руководства всем подразделениям, которые представлены кадровой, финансовой и информационной службами, отделом по связям с общественностью, руководителями среднего звена. Формирование и поддержание на нужном уровне внутреннего позитивного имиджа судьи включает организационно-психологические мероприятия, которые представлены: созданием информационной осведомленности в СМИ, проведением общекорпоративных мероприятий, участием судьи в профессиональных конкурсах, семинарах.

Можно прийти к выводу, что формирование сильного позитивного имиджа судьи требует постоянного внимания, которое должно проявляться в специальных действиях, больших финансовых вложений. При этом формирование имиджа – это деятельность, которая направлена на долгосрочную стратегию в развитии судьи. Получение положительного эффекта от сильного имиджа судьи возможно в отдаленной перспективе, то есть имиджмейкинг – это долгосрочные инвестиции, которые не дают быстрой отдачи [5, с.4].

Но сильный положительный имидж не легко разрушить либо видоизменить. Он дает возможность сохранить судье преимущество даже, если формируются сложные, неоднозначные и конфликтные ситуации, когда деловую репутацию подвергают сильному негативному влиянию. В данном случае происходит отдаленный пролонгированный эффект действия положительного имиджа судьи. В качестве примера может служить то, что зрительский интерес к Большому театру России не понижается, даже если происходят громкие скандалы и интриги, потрясающие его время от времени. Объяснение данного феномена скрыто не только в том, что в театре присутствует собственная пресс-служба, которая отслеживает отражение его деятельности в средствах массовой информации. Секретом постоянного аншлага в театре является исключительность творческого продукта и высочайший культурный имидж театра.

Формирование имиджа судьи – это процесс, при котором формируется некий спланированный образ, основанный на имеющихся ресурсах. Цель создания имиджа представлена повышением доверия к государственным служащим, установлением и расширением партнерских взаимосвязей.

Основные этапы создания имиджа представлены: анализом внешней среды; выделением целевой группы, к которой будет обращен имидж; анализом внутренних ресурсов; определением задач и их классификацией (они могут быть содержательными, организационно-результативными и т.д.); мотивацией участников проекта; ролевым распределением; выявлением соотношения составляющих имиджа: научным, образовательным, общественным имиджем и т.д.; определением принципов формирования имиджа; разработкой технологии создания каждого компонента имиджа; анализом соответствия созданного имиджа с ожидаемым результатом [6, с.59].

Технология создания имиджа судьи включает такие элементы как организация продвижения информации в СМИ (которая представлена формами, каналами, периодичностью, дозировкой), система обратной связи (диагностические процедуры промежуточных результатов, коррекция, прогностическая оценка).

Исследование некоторых технологий создания имиджа, которые разработаны различными исследователями, дает основание полагать, что алгоритм формирования имиджа судьи в Казахстане представлен: выявлением у социальных групп, которые заинтересованы в предоставлении справедливых услуг, сформировавшихся представлений о судье; выявлением актуальных предпочтений и ожиданий целевой аудитории; конструированием имиджа судьи, разработкой стратегии создания имиджа судьи; непосредственным формированием имиджа судьи; контролем промежуточных результатов, корректировкой; мониторингом сформированного имиджа судьи.

Мы считаем, что можно выделить три этапа создания и подтверждения имиджа судьи (в данном случае подразумевается внутренний и внешний имидж).

Внутренний имидж в ходе данного этапа лишь формируется (либо корректируется). Основными задачами, которые необходимо решить в это время внутри (в аспекте формирования имиджа, конечно) являются: формирование видения перспектив, определения и формулирование миссии судьи, срочных и будущих целей, создание планов деятельности; анализом сформировавшейся культуры, которая представлена совокупностью ценностей, обычаями, традициями, стилями поведения, с утвердившимися ритуалами, церемониями; разработкой общего стиля (внешние атрибуты и этика взаимодействия).

Внешний имидж, предполагает совершение определенных действий, которые представлены: разработкой (либо корректировкой) визуальных и деятельностных элементов внешних атрибутов для показа таких элементов, как общность, единение, для формирования легко узнаваемого образа судьи; рекламной продукцией, акцентируется внимание на уникальности.

В ходе первого этапа формирования имиджа судьи необходимо строго отслеживать соблюдение соответствия обещаний и их реализации. Лучше обещать скромные достижения, но достойно их оказывать, чем широкий спектр, но выполнять лишь какую-то часть обещанного.

Внутренний имидж судьи в это время будет представлен: работой по внедрению и укреплению традиций среди работников суда для формирования корпоративного духа; творческой модернизацией и развитием фирменных знаков, гибкой системой материальных и моральных поощрений, вниманием к личным праздникам (дням рождения, к примеру), формированием системы стимулов в создании благоприятного имиджа судов, которая представлена разработкой определенных механизмов, таких как психологические, социальные и экономические [7, с.119].

Внешний имидж судьи в это же время направлен на определенные направления, представленные: изготовлением различных паблисити в целях актуализации ожидаемого имиджа, представленных информационными материалами (листовками, буклетами, бюллетенями), сувенирной продукцией; использованием возможностей СМИ - радио, телевидения в целях демонстрации населению и пропаганды достижений судебной системы Республики Казахстан; активным использованием внешней атрибутики во всех видах имиджевой деятельности; созданием собственного официального Интернет-сайта как проекта, в процессе которого может быть сформирована площадка, где будет создаваться благожелательный имидж судьи во всемирной сети.

Процедуры управления внешним имиджем судьи на этом этапе представлены: началом популяризационной кампании; внедрение в СМИ телепроекта, где были бы освещены сложности разрешения сложнейших дел (с раскрытием созревания внутренних убеждений и суждений судьи при их рассмотрении); широкой пропагандой профессиональных, спортивных, культурных и общественных достижений судей, демонстрацией наград и т.д.

В ходе каждого этапа формируют определенные информационные материалы, которые предназначены для внешнего представления.

В итоге созданный на реальных примерах и достижениях положительный имидж судьи будет являться своеобразным мерилем уровня развития всего казахстанского общества, оценкой перспектив его начинаний, зрелостью и профессионализмом судебной системы и её методической работы.

При этом информация о значимых событиях в судебной системе, о судебных решениях по делам, имеющим общественный резонанс, должна оперативно передаваться средствами массовой информации. СМИ, в свою очередь, должны сообщать судебным органам об использовании ими информации, исходящей от судов.

Реализация данных аспектов будет способствовать улучшению уровня судебной защиты прав и свобод граждан и организаций; широкому распространению информации о деятельности судов среди различных групп населения; формированию позитивного имиджа судебной системы; повышению доступности, росту доверия к органам правосудия, улучшению мнения населения о судах, их роли и социальной значимости; повышению правового уровня информированности населения, их деловой активности по обеспечению защиты своих прав, свобод и законных интересов в судебном порядке, что в итоге положительно отразится на процессе искоренения правонарушений в судебной системе.

Список литературы

1. *Азоев, Г.Л. Маркетинговые исследования: учеб пособие / Г.Л. Азоев. - М.: ЗАО Финстатинформ, 2015. – 562 с.*
2. *Почепцов, Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г.Почепцов. - Рефл-бук, 2014. – 701 с..*
3. *Герасимов, Б.И. Маркетинг рекламы / Б.И. Герасимов. – М.: Инфра-М, Форум, 2014. – 852 с.*
4. *Герчикова, И.Н. Менеджмент / И.Н. Герчикова. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2014. – 420 с.*
5. *Алёшина, И.В. Паблик рилейнз для менеджеров и маркетеров / И.В. Алёшина. - М.: Тандем, Гном-Пресс, 2015. – 450 с.*
6. *Вигдорчик, Е.А. Трудный поиск конкурентных стратегий. // Эко. - 2014. - N 10.- С. 51 - 68.*
7. *Все о маркетинге: Сборник материалов для руководителей предприятий, экономических и коммерческих служб. - М.: Азимут-центр. - 2013. – 411 с.*

**ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ
ART**

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ ТӘСІЛДЕР ҚАЖЕТТІГІ ТУРАЛЫ

доц. Аманжолова Ш.А.

Қалдаева Б.С.

Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық консерваториясы
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы

Резюме: В данной статье рассматривается проблема необходимости новых мировоззренческих подходов в области образования. Авторы размышляют о причинах современного системного кризиса ценностей современного общества, кризиса воспитания и образования.

Ключевые слова: образование, современный кризис, окружающая среда, восточная, западная культура и наука.

Summary. This article considers the problem of the need for new worldview approaches in the field of education. The authors reflect on the causes of the current systemic crisis of the values of modern society, the crisis of upbringing and education.

Key words: education, modern crisis, environment, Eastern, Western culture and science.

Түйін: Бұл мақалада білім саласында жаңа дүниетанымдық көзқарастардың қажеттілігі мәселесі қарастырылады. Авторлар қазіргі қоғамның құндылықтарының жүйелік дағдарысының себептері мен тәрбие, білім берудің дағдарысы туралы ой қозғайды.

Кілт сөздер: білім беру, қазіргі заманғы дағдарыс, қоршаған орта, батыс және шығыс мәдениеті мен ғылымы.

Қазіргі кездегі жүйелі дағдарыс себептері туралы ой толғайтын данышпандар мен ғалымдар, дағдарыс тек қана әлеуметтік-экономикалық, техника-технологиялық, саяси себептерге ғана емес, сондай-ақ, біріншіден дүниетанымдық, әдіснамалық және құндылық ретіне де байланысты деген ұстанымға келеді. Олардың ойынша, бұл дағдарыс техникалық немесе әлеуметтік дамудың қате таңдалған стратегиясы сияқты кейбір жекелей қателіктердің нәтижесі емес. Бұл табиғатпен, қоғаммен, адамдардың өзара бір-бірімен өзара іс-әрекетінің барлық кешенін қамтитын мәдениеттің терең дағдарысының көрінісі /1/. Бұл білім беру мен тәрбиенің, қазіргі қоғамның құндылықтары мен мақсаттарының дағдарысы. Бұл ең алдымен адам дағдарысы. Бұл бұрын-ақ пісіп жетілді. Жетпісінші жылдары Рим клубының президенті Ауриелло Печчеи әлемдік қауымдастықтың әлеуметтік-экономикалық даму салдарын, батыс қоғамының материалдық тұтыну және технократтық мақсаттары мен құндылықтарын сараптай келе, былай деп жазды: «Қазіргі кезеңдегі адамзат дамуының алдында тұрған мәселе төркініне келсек, оның себебі мынада: адамдар бұл әлемге өздері енгізген өзгерістерге сай өз мәдениетін үйрете алмайды, бұл дағдарыстың түп-төркіні тереңде жатыр, адам өмірінің сыртында емес. Және бұл мәселелердің шешімі, бәрінен бұрын адам өзгерісінен, оның ішкі өмірінің өзгерісінен табылуы керек» /2/.

Осы жерде заманауи дағдарыстың келесі өзгешеліктерін ескерген жөн. 70-жылдары ол, яғни дағдарыс, соншалықты қауіпті болып көрінбегенімен, қазір ол бақылауға көнбей, адамзат болашағына шынайы қауіп-қатер туғызып отыр. Осы жағдайға көңіл бөлген ХХ ғасырдың алдыңғы қатарлы психологы Э.Ласло: «Қазіргі заманның қалыпты тұрмысын жалғастыра беріп, қауіпті жағдаяттар мен дағдарысты тудырмауға бола ма? Көптеген адамдар нағыз құндылықтарды әлі күнге дейін қадірлей алмай келеді. Бұл адамзат тарихындағы жаңа әрі күтпеген жайт – өмір сүруге мұрша бермейтін өмір салтын жүргізу. Мұндағы шешім анық және одан қаша алмайсың: адамзат өзгеруі қажет. Оның ойынша, бізге өзгеру керек пе деген сауал емес, біз қалай тез әрі сапалы өзгереміз деген мәселе қозғалады» /3/. Ал ол үшін адам ең әуелі, қазіргі заманауи қоғам дамуындағы теріс салдарын, яғни, ең алдымен, олардың қоршаған табиғатпен ойсыз-жыртқыштық қарым-қатынасын, адамзаттың қазіргі уақыт пен болашағына қарым-қатынасының барлығы барлығы адам іс-әрекеттерінің нәтижесі екенін сезінуі тиіс. Қоршаған ортаға мұндай қарым-қатынастың себебі неде? Неге адам өзін-өзі өлім тұңғиығына апарды? Егер біз бұндай сыртқы әлемге деген қарым-қатынас себебін іздеуге тырысатын болсақ, оның өткен уақытта жатқандығын байқаймыз. Дәлірек айтқанда, бүгінгі қайғылы жағдай тарихи түрде қалыптасқан Батыстың мәдениетінің ерекшеліктерімен тікелей байланысты.

Мұнда батыстың қазіргі заманғы дағдарыс себебі Жаңа уақыттың ойы мен дүниетанымында деп айтылады. Бұл дүниетанымның ішінде еуропалық мәдениеттің құнды императивы - индивидуализм принципі енген. Бұл адамның үстінен қарап тұрған жоғарғы күштен тәуелсіздігі және автономдылығы. Бұл адамзаттың барлық дүниедегі нәрсенің орталығы ретіндегі көрінісі. Бұл принцип адамның басқыншылық санасын қалыптастырады, бұл принцип Еуропаның білім жүйесінің 300 жыл бойы жеткісі келіп жүрген тәрбие принципі. Бұл тәрбиемен жетілген адам әлемге жасампаз белсенді қарым-қатынас жасайды, мұндай адамға өз мақсатына жетуде ешнәрсе кедергі келтірмейді. Ол үшін ең жоғарғы нәрсе құдіретті сана болып табылады. Ол рационалды. Рационалдылықтың мақсаты ішкі және сыртқы жан дүниені жаулап алу болғандықтан, рационалдылық принципі билікке ұмтылу принципіне сай келеді. Рационалдылық процесі, тұлғааралық қарым-қатынас секілді, бұл әлемді билікке бағындыру болып табылады /4/. Билікке ұмтылудың басты құралы зорлық болып есептеледі. Осыдан шығып адам өзін-өзі барлық нәрсенің қожайыны деп санайды. Оның қолында билік бар, табиғатпен не істеймін десе де, өзі біледі. Бірақ, тарих көрсеткендей, рационалдылыққа

жүгінген Батыстың ғылымы мен мәдениеті, оның барлық парасаттылығы мен мақсат қоюшылығымен қоса, адамзатты тек қана жоғары дәрежеде дамыған техникалық өркендеуге әкеліп қана қойған жоқ, сонымен қатар терең адамгершілік-экологиялық дағдарысқа алып келді. Сондай-ақ адамның табиғатпен трагедиялық қақтығысына алып келді. Мұның бәрі Батысқа күтпеген жерден ғылым мен ойдың дамуының нәтижесі болды.

Батыстың көптеген аса көрнекті ойшылдарының пікірінше, бұл жағдай дүниетанымдық бағдары бар еуропалық мәдениеттің айтарлықтай дәрежеде беделін түсіреді. Оның өз әрекеті және жеткілікті тұлға туралы ойлары, оның өлшемді дағдарысы, сондай-ақ тек қана тұтыну философиясына құрылған қоғамның әл-ауқаты жайлы факті де, ауқатты солтүстік пен кедей оңтүстік арасында тек үлкен алшақтық ұялатып қана қоймай, сонымен қатар бай елдер өздерінің мәселелерін кедей елдер есебінен шешу жолына итере отырып барған сайын болашақ адамзат үшін қауіпке айналуда.

Контекстегі жаңа идеологиялар мен адамзат өркениетінің эволюциясы бағдарламаларының қажеттілігі тек озық емес, сонымен қатар тұрақты даму жобалары арасында көбірек мойындалуда. Соңғысы шығыс мәдениетіне тән, әсіресе мұнда ынтамақтас серіктестікке бағытталған буддизмнің тәжірибесі, әуестік пен тілектердің рухты уағыздаған кездегі ұстамды танылуы. Шексіз тұтыну деңгейін арттыру ұранымен жұмыс істейтін «еркін» экономика негізінде жатқан шексіз эгоцентризмнің көрінісі, онтологиялық мәртебесі құндылығына ие, бірақ өзінің және басқалардың игілігі үшін еркін ұстамдылық, әлемнің «жиынтығын» көрсететін, ежелгі үнді ілімі ХХІ ғасырда ең көп сұранысқа ие болып келеді. Қазіргі таңда ортақтас күш қажеттілігімен барлық мәдениет және дін ұстанушылық- әлемнің жаңа болжамдарын әзірлеу үшін керек екені өте айқын көрінеді. Демек, буддалық бодхичитти идеясы жоғары рухани құндылықтарды орнату негізінде барлық тіршіліктің игілігі үшін жаңа өркениеттік жобаны әзірлеу кезінде басым құқыққа ие болуы мүмкін.

Басқаша айтқанда, өзге мәдениеттер мен философияларды оқу арқылы батыстық мәдениет пен философиядан алынған нәтижелер және олардың тұжырымдамалары абсолютті емес, салыстырмалы деген түсінік қалыптасады, - дейді ресейлік философ В.С. Степин. Оған қоса, оның ойынша, басқа еуропалық емес, әсіресе Шығыс философиялық дәстүрлері философиялық ой-өрісінді кеңейтіп, еуропалық стандартты парадигмалар мен философиялық дәстүрлер аясында шешілуі қиын мәселелердің нақты шешімдерін іздеудің жемісті болуына ықпал етеді. Философия курстарында қомақты, алайда әлемдік философияның бір бөлігін ғана көрсететін тек еуропалық философия емес, бай мыңжылдық тарихы бар Шығыс философиясы мен мәдениеті оқытылғанда ғана, философия түгелдей әлемдік бола алады /5/.

Қазіргі таңда, заманауи философиялық және әлеуметтік зерттеулердің қатарында адамның табиғатқа үстемдігіне балама ретінде идея ұсынылады, біз табиғатты, жануарларды тек тыныс-тіршілікті қамтамасыз ету құралы деп саналмай, үстемдік сезімімен қарамауымыз керек. Бүгінгі күні, бұл бағытта императивті түсіну деңгейін кеңейтуге әрекет жасалып жатыр. Оны тек адамдар арасындағы адамгершілік қарым-қатынастар саласында ғана қолданбай, сонымен қатар адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынастарда да қолданыс табуы қажет. Бұрынғы буддизммен жариялан қазіргі заман қоғамы, адамгершілік құндылықтарының маңыздылығын сезіне бастады. Буддизм ең алғаш рет, ахимса принципін, кейінірек индуизмді меңгеріп, тірі ағзаларға зиян келтірмеуін жариялайды. Болашақ қалыптасуының жаңа тәсілдер мен мүмкіндіктерін талдай отырып, С.Т. Степин «санадағы жаппай дүниетанымдық білім және этикалық реттеу жүйелерінің орнығу мүмкіндіктері жайында мәселе туындайды. Өйткені, олардың табиғатқа деген көзқарасы басқаша, көбінесе бақылаушы ретінде қарайды. Оның көбі техногендік дақылдарға қарағанда, дәстүрлі дақылдарға тән. Дегенмен қазіргі ғылыми-технологиялық даму кезеңінде жаңа этика қалыптасып, қажетті қолдау таба бермейді. Егер төніп келе жатқан экологиялық апат, қорқыныш ұсынылатын негіздер жаңа этика идея ретінде ғана қайырлы іс болуы мүмкін. Бұл заманауи өркениеттің даму мақсатындағы тенденциялары мен алдағы жүз жылдықтағы өзгерістердің негізі бола алады»/6/.

Біздің заманымызда бірінші беталыс ретінде туындап отырған қазіргі шындық: біріншіден, қазіргі қоғамда адамзат қоғамдастығын қалыптастырған, жекелеген елдер мен аудандардың өзара тәуелділігі мен тұтастығы қайта-қайта ұлғайғанда болып жатқан жаһандану үрдісі. Қайта қалпына келтіру нәтижесінде әлемнің алуантүрлілігі қақтығысқанда, түрлі мәдени дәстүрлер арасындағы диалогқа енеді. Адамзат осы ғаламдық қауіп-қатер жағдайында адамды әлеуметтендіру және оның рухани төзімділігін тәрбиелеу, әртүрлі мәдениеттердің жетістіктеріне құрметпен қараудың жаңа стратегияларын іздестіруде. Егер олар ұрыстарға ұласқан кеңейген қарсы күресуші күштердің барлығын ғаламдық дауға қатыстырса, жер мәселелері сияқты даулы мәселелер шешімдерінің келісімін іздеуде бәтуаластық рөлі артады. Бұның бәрі негізгі стратегияда әлеуметтік өмірдегі рақымшылдық образы және жалпыадамзаттық құндылықтардың басымдылығы ретінде қалыптастырады. Рақымшылдық стратегиясы техногендік өркениет құндылықтарының барлық жүйесін қозғайтын өмір сүру үлгісі. Ол жаңа еуропалық мәдени дәстүрдің барлығын сынап талдауды талап ете отырып, объектілерге, мән-жайларға, әлеуметтік ортаға үстемдігін, күш пен биліктің бағытын қайта қарауды білдіреді.

Табиғат пен әлеуметтік нысандардың, күш және биліктің идеалдары табиғи күшпен жасалғанда, біздің заманауи өркениетімізде басты құндылықтар сақталады. Сол уақытта жаңа идеалдардың расталуы шынайы

дүниетанымдық көзқарастың негізінде адам өмірі жақында жаңа үлгілер және адам іс-әрекетінің ережелерінің өзгеруін талап етеді. Жаңа өзгерістер қазірдің өзінде қоғамдық қатынастардың түрлі салаларына әсер етуде. Осы орайда, техникалық өркениеттің тіршілік етуінің және дамуының өзегі болып табылатын ғылыми-техникалық прогрессті қарастырамыз. Заманауи ғылым мен техника объективті дүниені жаңғыртудың орнатылуын сақтай отырып, адамдардың мінез-құлпын, өндірістік және әлеуметтік технологияларды жүзеге асыратын рационалдық типін адам іс-әрекетінің құрамына енгізеді. Біз адами өлшемнің басты негізі болып табылатын және адамды өзінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыратын күрделі өзін-өзі дамыту жүйесі туралы айтып жатырмыз. Әлемдік экожүйе биосферасы, биоценоз, заманауи биотехнологияның нысандары, әлеуметтік нысандар бұл жүйенің үлгісі болып табылады /7/.

Сала стратегиясы осындай өзін-өзі дамытушы жүйелермен күтпеген жағдаяттарда батыс өркениетінің мәдениеті мен ежелгі шығыс мәдениеті арасында байланыс тудырады. Белгілі болғандай, жаңа еуропалық мәдени дәстүрде ғылым мен технология өзін дамыту барысында тек қана батыстық құндылық жүйесімен келістірілген. Қазіргі заманғы ғылыми-технологиялық даму түрін шығыс мәдениеттерінің идеялар дүниетанымымен келістіруге болатындығын байқаймыз. Бұл тұрғыдан үш маңызды жағдайларды қарастыруға болады.

Біріншіден, шығыс мәдениеті әрқашан адам өмір сүретін табиғат әлемін сыртқа шығып, қайта өңделетін иесіз жатқан бейорганикалық дене емес, тірі ағза болуынан туындаған. Жаңа еуропалық ғылым ұзақ уақыт бойы бұл ойды аңыз пен тылсымдықтың қалдығына жатқызып келді. Бірақ биосфераны глобалдық жүйе ретінде қарастыратын қазіргі ұғымның дамуымен қоршаған орта бүтін ағза болып келетіндігі анықталды. Бұл түсініктер белгілі бір мағынада ерте мәдениетке сай келетін ағзалық бейнелермен ұқсас болып келе бастайды.

Екіншіден, адам шамалас дамушы жүйе болып келетін объектілер ерекше жұмыс стратегиясын талап етеді. Бұл жүйелерге синергетикалық әсерлер жатады, оларды кооперативті әсерге негізделген күшсіз өзара әрекеттестіктер үлкен рөл атқарды. Буфуркация нүктелерінде шамалы ықпалдың өзі жүйе дамуының жаңа траекторияларын тудырып, оның жағдайын түбегейлі өзгерте алады. Осындай жүйелер әрекеттестігі арқылы белсенді өзгерісті қондыру өнімді болып келмейді. Бірақ тұрақсыздық жағдайында буфуркация нүктесіндегі кішкене ықпал жиі жаңа құрылыс пен ұйымдастыру деңгейін құрады. Бұл ықпал ету әдісі унді мәдениетінде дамыған дәстүр мен қытай мәдениетінде жасалған У-Вэйдің әрекет қағидасындағы зорлық стратегиясын еске түсіреді.

Үшіншіден, қызмет стратегиясында адам өлшеміне қиын жүйелерден жаңа интеграциялардың ақиқаты және моралі пайда болды. Ғылыми тану және бұндай системалармен технологиялық қызмет ету, толықтай бухгалтерлік есеп траекториясының даму буфуркациясы болады. Нақты танып білу әсері немесе технологиялық өзгерістер әрдайым көптеген сценарийлердің ішінен біреуін таңдау мәселесінен туған. Және тек қана білімді болу емес, сонымен қатар жүйені түрлендіру үшін адамның өміріне қауіпті сараптамалар жасау сияқты моральдық принциптер меже болып табылады.

Батыс салт-дәстүрінде көп уақыт бойы ақиқат білім қосымша дәлелдеуді қажет етпейтін қазына деген ой-пікір басым болды. Оған қоса, рационалды дәлелдеу этиканың негізі деп саналады.

Қағида тұрғысынан, өзге көзқарас шығыс салт-дәстүріне тән анықтама. Бұл көзқарас негізінде ақиқат адамгершіліктен бөлек қарастырылмайды, ал адамгершілікті жетілдіру - ақиқатқа қол жеткізудің шарты және негізі болып табылады.

Қазіргі уақытта ғылым мен техникалық қызметте бекітіліп отырылған шынайылықтың жаңа үлгісі ертедегі адамдардың ақиқат пен адамгершіліктің байланысы туралы ұғымына сәйкес келеді.

Батыс дәстүрі, біздің мәдениет туралы, шынайылық және адам табиғаты туралы түсінігімізді өзгертетін үлкен мөлшердегі парадигманың жылжуына жақындап келеді. Бұл өзгерістер Шығыстың ежелгі даналығын және Батыстың ғылымы мен мәдениетін тұжарамдамалы көпірмен біріктіреді, және де, Киплингке бітіспес көрінетін Шығыс пен Батыстың көзқарастарын бітістіреді.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Неведомская Л. Экология сознания//Оракул. 2002 №4. с. 20*
2. *Печчеи А. Человеческие качества. М., 1986. с. 54*
3. *Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания: Трансатлантический диалог. М., 2004. с. 17.*
4. *Бокаева А. К. Модернизм и постмодернизм: Учебное пособие. – Караганды: Изд-во КарГУ, 2005. с. 30*
5. *Vyacheslav Stepin. Theoretical Knowledge. Syntese Library. Vol. 326. Verl. Springer. 2005. Dordreicht, The Netherlands. P. 358-368.*
6. *См. там же. с. 340- 34.*
7. *Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. М., 1990.*
8. *Степин В. С. Диалектика развивающихся систем. Сборник материалов международной научно – теоретической конференции, посвященной 75 летию Абдильдина Ж. М. г. Астана. Т. 1. с 32-33*

ПРЕКРАСНАЯ ПОЛОВИНА КАЗАХСТАНСКОЙ ПИАНИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

Арзиев Зуфар Зунунович

доцент кафедры «Сольное пение», учреждение - Казахская национальная академия искусств им. Т. Жургенова, адрес: г. Алматы,

Summary: The specifics of the Kazakh piano school is considered in this article. The five female pianists are presented with the local piano culture whose activities contribute to the process of piano performance development in Kazakhstan.

Keywords: *Kazakh female pianists, piano education.*

Резюме: *В данной статье обзорно рассматриваются особенности и специфика казахстанской пианистической школы на рубеже XX и XXI веков. Представлена информация о пяти отечественных пианистках, внесших заметный вклад в процесс развития казахстанской фортепианной исполнительской культуры.*

Ключевые слова: *казахстанские пианисты, образование пианистов.*

Түйін: *Бұл мақалада, Қазақстан пианистік мектебінің XX және XXI ғасырлардағы спецификалық ерекшеліктері қарастырылып, орындаушылар мәдениетіне зор үлестерін қосқан, отандық бес атақты пианист туралы ақпарат беріледі.*

Түйін сөздер: *Қазақстан пианисттер, Қазақстан пианистік мектебі.*

Вторая половина XX-го века ознаменована подъёмом многих национальных пианистических школ в республиках бывшего СССР, в том числе казахской фортепианной школы. Анализируя достижения казахстанских пианистов за прошедший период, можно констатировать факт заметного вклада современного казахстанского фортепианного исполнительского искусства с его самобытным репертуаром в развитие мировой фортепианной культуры. Исторический путь отечественного фортепианного искусства интересен и тернист, по мнению ведущего казахстанского музыковеда У. Джумаковой: «Все, что характеризовало универсальное (общеевропейское) развитие профессионального музыкального искусства до XX века, в спрессованном виде реализовалось в современной музыке Казахстана» [1, с. 71].

Специфика столь интенсивного развития (менее века с начала создания) казахстанской пианистической школы обусловлено несколькими факторами, среди которых необходимо отметить создание уникальной системы непрерывного профессионального музыкального образования, характерное для всех творческих учебных процессов советской музыкальной школы. В систему были вовлечены все существующие уровни учебных заведений начального, среднего и высшего звеньев – детская музыкальная школа, музыкальный колледж, консерватория, аспирантура. В Казахстане эта система представляла собой пирамиду, начальный уровень которой представляли ДМШ почти в каждом городе республики, ведущие ДМШ (две школы в Алматы – им. К. Байсеитовой, А. Жубанова и одна в Караганде). Средний уровень был представлен музыкальными училищами в крупных городах Казахстана – в Алматы – им. П. Чайковского, в Караганде – им. Таттимбета, в Кокшетау – им. Биржан-сала, в Актобе – им. Ахмета Жубанова, в Жезказгане, Семей, Усть-Каменогорске и других городах [2-8]. Высшее звено этой системы непрерывного образования завершалось в Казахской национальной консерватории им. Курмангазы (бывшей Алматинской государственной консерватории им. Курмангазы)[9].

Другим фактором интенсивности развития казахстанской пианистической школы явилась тесная связь с учебными заведениями центра – Москвы, Санкт-Петербурга, Новосибирска и других крупных городов РСФСР. Как правило, профессорско-преподавательский состав включал в себя выпускников российских творческих вузов. В свою очередь, лучшие выпускники школ и колледжей республики завершали свое музыкальное образование в Московской, Ленинградской, Свердловской, Минской консерваториях, Московском музыкально-педагогическом институте имени Гнесиных и в других творческих вузах бывшего СССР.

Третьим фактором успешности казахстанских пианистов необходимо назвать международное сотрудничество в области искусства и образования. Многие из талантливых исполнителей стажировались в Великобритании, Германии, Франции, США.

В настоящее время итогом и свидетельством выдающихся достижений представителей казахстанской фортепианной школы являются творческие и педагогические успехи народных артистов РК, профессоров Г.Кадырбековой и Ж.Аубакировой, а также международное признание выступлений молодых пианистов – лауреатов международных конкурсов.

В данной статье рассмотрены наиболее яркие персоны пианистической школы Казахстана – представительницы прекрасного пола, внесшие вклад в развитие отечественной музыкальной культуры. За рамками данного обзора находятся казахстанские пианисты – представители сильного пола, а также все исполнители, работающие в настоящее время за рубежом.

Жания Аубакирова является по праву первой представительницей казахстанской пианистической школы. По окончании Московской государственной консерватории им. П.И. Чайковского и аспирантуры консерватории по классу фортепиано (класс профессора Л.Н. Власенко) проявила себя, как незаурядная творческая

личность. В результате она стала обладателем Гран-при и специального приза «За лучшее исполнение произведений современных французских композиторов» на Международном конкурсе им. Маргариты Лонг и Жака Тибо (Франция, 1983) и Гран-при Международного конкурса камерных ансамблей (Франция, 1985). Далее ее творческая деятельность продолжилась на родине, одновременно с этим начались сольные концерты и выступления Жании Аубакировой со знаменитыми оркестрами, пропагандирующие мировую музыкальную классику и произведения казахстанских композиторов, которые регулярно проходят в Казахстане и за рубежом. Среди крупнейших концертных площадок, на которых состоялись ее выступления, такие, как концертные залы Франции, Великобритании, Германии, Японии, России, Польши, Италии, США, Израиля, Греции, Венгрии. Так, казахстанская пианистка выступала в Зале Плейель, Зале Гаво, Барбикан-холле, Вигмор-холле, Центре искусств Сеула, Берлинском Концертхаусе, Кеннеди-центре, Карнеги-холле, Больших Залах Московской консерватории и Санкт-Петербургской филармонии, Московском Доме музыки.

В настоящее время Жания Аубакирова сотрудничает с такими известными музыкантами и коллективами, как Валерий Гергиев, Михаил Плетнёв, Александр Сладковский, Александр Ведерников, Денис Шаповалов, Марат Бисенгалиев, Александр Тростянский, Кристоф Мангу, Симфонический оркестр Мариинского театра, Российский национальный оркестр, Филармонический оркестр Радио Франции, Симфонический оркестр Индии, Английский камерный оркестр, и другими.

Раскрывая свой педагогический талант, она ежегодно проводит мастер-классы в Южной Корее, Германии, Франции, России. С 1997 года Жания Аубакирова возглавляет Казахскую национальную консерваторию имени Курмангазы. Под ее руководством консерватория стала ведущим музыкальным вузом страны и культурно-просветительским центром республики. Среди осуществленных просветительских и образовательных инициатив Жании Аубакировой – основанная в 1994 году в городе Алматы «Авторская школа Жании Аубакировой», работающая по современным образовательным методикам и технологиям. По инициативе Жании Аубакировой в 1998 году организовано музыкальное агентство «Классика», которое с огромным успехом провело «Казахские сезоны во Франции», организовало концерты более чем в 20 странах, записало более 30 компакт-дисков и более 20 музыкальных фильмов о казахстанских исполнителях.

За активную деятельность в сфере культуры и образования Жания Аубакирова удостоена множества званий и наград. Жания Аубакирова – Народная артистка Республики Казахстан, лауреат Государственной премии Республики Казахстан, кавалер Ордена искусств и изящной словесности Франции, обладатель Премии Европейской унии искусств, лауреат независимой премии «Платиновый Тарлан», кавалер Ордена Екаторины Великой II степени «За укрепление дружбы между Казахстаном и Россией», Ордена за заслуги перед культурой Республики Польша и Ордена Президента Республики Польша «Золотой крест Заслуги».

Другой не менее известной и талантливой пианисткой Республики Казахстан является Народная артистка Казахстана, лауреат международных конкурсов и фестивалей Гульжамия Кадырбекова, которая также является выпускницей Московской консерватории, закончив ее в классе профессора, заслуженного артиста РСФСР Г. Аксельрода.

Имя Гульжамии Кадырбековой стало известно в 1980 году, когда она первой принесла Казахстану лавры победителя международного конкурса имени Виотти в Италии. С тех пор артистка параллельно с педагогической работой в Казахской национальной консерватории регулярно выступает на родине, бывала на гастролях в России, Италии, Австрии, Франции, Венгрии, Чехии, Тунисе. В игре Кадырбековой привлекает цельность и убедительность интерпретаций, свободное владение формой произведения вкупе с высоким техническим мастерством, музыкальным вкусом и глубиной мысли.

Ныне Г. Кадырбекова - профессор Казахской национальной консерватории им. Курмангазы на кафедре специального фортепиано, заведующая кафедрой и декан факультета специального фортепиано Республиканской музыкальной школы им. К. Байсеитовой.

В соцветии казахстанских пианистов необходимо упомянуть еще об одной талантливой личности - Айсулу Досаевой, Педагоге с большой буквы, прекрасном музыканте, кандидате искусствоведения, профессоре. Прожив недолгую, но очень яркую жизнь, она оставила прекрасные воспоминания и благодарность своих учеников. Интересно, что ее музыкальное образование также связано с Московской консерваторией, так, она также получила прекрасное базовое пианистическое образование в Центральной музыкальной школе при Московской государственной консерватории им. П. И. Чайковского, продолжив его затем в Алма-Атинской государственной консерватории им. Курмангазы и исполнительской ассистентуре в классе фортепиано заслуженного артиста Республики Казахстан, профессора Е. Б. Коган. А. Досаева стала одной из первых казахских пианисток - лауреатом престижного в советский период Регионального фортепианного конкурса. Кроме того, первой подготовила и защитила диссертацию на соискание учёной степени кандидата искусствоведения по фортепианной тематике в 1989 году в Ташкенте, темой её диссертации является исследование «Становление и развитие казахской фортепианной музыки».

Заслуга А.Ж.Досаевой заключается в развитии местной пианистической школы, где ее выдающиеся личностные и педагогические способности – интеллект, мастерство преподавателя, позитивная жизненная энергия, высокая профессиональная требовательность к себе и к студентам помогли в процессе воспитания

национальных кадров.

Еще одной представительницей казахстанской пианистической школы является Гульжан Узенбаева – выпускница Алма-Атинской государственной консерватории им. Курмангазы (ныне Казахская национальная консерватория им. Курмангазы) в классе профессора Коган Е.Б., доцента Зельцер Л.Р. – по фортепиано и в классе профессора Жубановой Г.А. – по композиции, после чего закончила ассистентуру-стажировку при консерватории. В 2004 году провела стажировку в МГК им. Чайковского, в том же году стала лауреатом I премии Открытого конкурса камерной музыки LG; в 2005 году - членом жюри городского конкурса пианистов Алматы; в 2008 году – приняла участие в международном конкурсе им. Рихтера, а также в PianoForum Kazakhstan; в 2009 году - Дельфийских игр/Алматы; в 2011 году - Республиканского конкурса молодых исполнителей Алматы.

Ныне Г. Узенбаева – востребованная солистка и концертмейстер, доцент кафедры специального фортепиано. В 2003 году провела мастер-классы в рамках проекта «Восходящие звезды» Алматы, в 2009 году - мастер-классы в г. Душанбе, в 2010 году - мастер-классы в РКСМШИ им. А. Жубанова, международные мастер-классы в Израиле, Литве и США. Учениками Г. Узенбаевой являются лауреаты международных курсов - Нуртазин Е., Нурканова Д., и Нусипжанова Н.

Представительницей более молодого поколения казахстанских пианистов является Жанар Сулейманова - лауреат Международного конкурса пианистов в США, серебряный призер Международного конкурса пианистов в Италии, в 2014 году была удостоена специального приза 11-го Международного конкурса пианистов в городе Орлеан, Франция.

Жанар Сулейманова – солистка Казахской государственной филармонии им. Жамбыла, каждый сезон представляет новую программу профессионалам и любителям классической фортепианной музыки, включая в репертуар, как шедевры западно-европейского искусства, так и произведения фортепианного жанра отечественных композиторов [10].

Таким образом, подытоживая успехи казахстанской пианистической школы, необходимо отметить вклад прекрасного пола в дело становления и развития отечественного фортепианного искусства. Одной из отличительных особенностей нашей фортепианной исполнительской культуры является тесная историко-культурная связь с традициями и образованием российской советской пианистической школы. Вместе с тем, впитав традиции российской школы, казахстанские пианисты развивают национальные культурные коды, одновременно представляя свое самобытное искусство на международном музыкальном пространстве.

Литература:

1. Джумакова, У. *Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов: Проблемы истории, смысла и ценности*, 2003
2. <http://www.baysa.kz/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0/%D0%9E%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5.aspx>
3. <http://www.zhubanov.kz/>
4. <http://muz-internat.kz/>
5. <http://music-college.kz/>
6. <http://pt0005.kokshetau.akmoedu.kz/>
7. <http://dombira.ru/karagandinskiy-kolledzh-iskusstv/>
8. <http://edu.resurs.kz/e/muzikalnoe-uchilische-imeni-mtulebaeva>
9. <http://www.conservatoire.kz/>
10. <http://fil.kz/>

КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК И НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА

Ахметова С.К.

Ст. преподаватель Казахской национальной академии искусств имени Т. Жургенова
г. Алматы, Казахстан

Резюме: В первой части данной статьи описывается статус казахского языка в современном обществе. Далее речь пойдет о казахском языке, как о хранителе духовной, национальной культуры. Здесь на примере пословиц и поговорок, подчеркнута глубина, высокая нравственность национальной культуры, а так же их значимость. Разносторонне проанализированы национальные и культурные ценности, а также исследованы особенности развития национального самосознания и культуры речи казахского языка общения как фактора развития духовности. Тема актуальна теоретически, практически и достаточно глубоко раскрыта.

Ключевые слова: казахский язык, духовность, народ, пословицы, поговорки.

Түйін: Бұл мақалаға қазақ тілінің қазіргі заманауи қоғамдағы орны туралы тақырып арқау болған. Қазақ тілі арқылы халықтың рухани байлығы зерделенген. Мақал–мәтелдердің мағынасының тереңдігі олардың маңыздылығы және өнегелі мәні көрсетілген. Сонымен қатар, мақалада авторлар қазақ халқының ұлттық құндылықтары, рухани және мәдени байлықтары туралы жан–жақты ой толғаған. Ұлттық ерекшеліктер мен сөйлеу мәдениетінің халықтың рухани біліміне қандай әсерін тигізетіні талданған. Бұл - теория мен практикалық тұрғыда өте тұжырымды, тұщымды еңбек.

Кілт сөздер: қазақ тілі, руханият, халық, мақал, мәтел.

Summary: This article describes the status of the Kazakh language in modern society. The following discussion focuses on the Kazakh language, as guardian of the spiritual and national culture. Here with the example of proverbs and sayings, underlined the depth of the high morality of the national culture. Versatile analyzed national and cultural values. And also explored the peculiarities of the development of national self-consciousness and culture of speech of the Kazakh language. Topic is relevant in theory, practical and deep enough disclosed.

Key words: Kazakh language, spirituality, nation, proverbs, sayings

Казахский язык является государственным языком Республики Казахстан. Более семидесяти процентов населения Казахстана общаются между собой посредством – родного, казахского языка. Официально статус государственного, казахский язык приобрел после получения Казахстаном независимости. Кроме коренного населения – казахов, у нас в стране проживают и другие народности: русские, уйгуры, татары, немцы, корейцы, украинцы, узбеки и т.д. Всего в Казахстане, самих казахов более 11 миллионов. Вне своей Родины казахи живут в более 50 странах мира.

Общеизвестно, что первобытные люди общались между собой языком жестов, затем у людей появилась потребность закрепить в памяти те или иные события на более долгий срок, и они оставляли символические знаки и записи для ориентировки на камнях, так появились первые петроглифы. О том, что устная речь появилась раньше письменной речи конечно, известно всем, об этом свидетельствуют устное словесное творчество наших жырау, жырышы, сал-сері, ведь не все ими сказанное (мудрые изречения, толғау, терме и т. д.) дошло до наших времен.

Источник духовного богатства человека – это в первую очередь красивый, колоритный, многогранный родной язык. В своей книге «Тенгрианство – религия тюрков и монголов» Р. Безертинов о роли языка пишет: «Язык – объективно существующее явление в жизни человеческого общества. При помощи языка сохранены величайшие человеческие ценности, созданные предшествующими поколениями. Структура языка влияет на структуру мировосприятия. Язык – это код. Одна из основных функции языка – освоение мира и усвоение его. Язык – это слова с их значениями. Слова являются инструментом познания мира. Мысли выражаются через слова. Слово состоит из звуков. Слово и речь являются важнейшими компонентами психики человека. Между мышлением и речью существует прямая связь. По своей сути членораздельная речь является, прежде всего, формальной системой кодирования содержания предметно – образного мышления человека. У человека, отличающегося от животных возможностью абстрактно – логического мышления и членораздельной речью, процесс обучения обрел новое качество: человек стал говорить о том, что не мог вразумительно показать телом»[1.61].

На сегодняшний день не только сами казахи, но и другие живущие в Казахстане народности стремятся освоить казахский язык, стараются по возможности говорить на государственном языке. Они отдают своих детей в казахоязычные детские сады и школы. Это результат того, что Казахстан стал независимым государством, а ведь мы бы могли исчезнуть как этнос, как нация в прошлом столетии, ибо, во времена Советского союза многие казахи стали забывать свой родной язык. В семидесятых, восьмидесятых годах в городах, где в основном общались посредством русского языка, приезжим с отдаленных районов и аулов представителям коренной национальности отношение было предвзято пренебрежительное, только потому, что они не знали или с трудом говорили на языке соседнего государства. А те, кто хорошо говорил на русском языке, не знали родного казахского языка, и даже истории своего происхождения. А раньше, незнание своего про-

шлого, происхождения до седьмого колена, считалось позорным и их в народе называли «манкуртами».

Большая часть современной молодежи не читает книг на казахском языке, более того, 80–х и 90–х годах стеснялась говорить на своем родном языке. Вследствие чего, наш родной язык оказался на грани исчезновения. Первопричина, этой проблемы кроется, безусловно, в уделении недостаточного внимания со стороны государства, общества, учреждений образования и в первую очередь семьи, вопросам национального воспитания подрастающего поколения. По поручению Главы государства, последние годы в нашей стране стали большое внимание уделять развитию государственного языка, обеспечивается ускоренное выполнение программы внедрения казахского языка во все государственные учреждения, школы, детские сады и другие отрасли народного хозяйства республики.

Казахский язык – это достояние нашего народа. С ним связано не только наше будущее, но и наше прошлое, наши корни, духовные ценности, мудрость наших предков, величие нации и государственный статус нашего народа. Он – источник нашей культуры, образования и морально-нравственного воспитания. Народная мудрость гласит: «Тілін білмеген – елін білмейді, елін білмеген – жерін білмейді, жерін білмеген – өзін білмейді», что в переводе означает буквально следующее: «Тот, кто не знает своего родного языка – не знает свой народ, кто не знает свой народ, тот не знает свою родную землю, кто не знает свою родную землю, тот не знает себя». Даже в этом коротком изречении наши предки емко и ясно выражают необходимость глубокого знания своих истоков. Ибо, как может знать истории и культуру своего народа, человек, который не знает родного языка?! Человек, знающий свой язык – это духовно богатый человек, наряду с этим, если он воспитывался в хорошей семье, где знают и почитают национальные обряды и традиции – безусловно, он обладает высокой культурой, богатым кругозором, всемерно охватывающим своим разумом горизонты науки и знания в различных сферах.

А. Мухамбетова в своей книге «Казахская традиционная музыка и XX век» пишет: «В человекопонимании казахов выделяется восемь базовых категорий нравственно–духовного каркаса этики. Это сана – разум, сезім – гармония, ар – честь и достоинство, ұят – совесть, намыс – гордость, қанағат – умеренность, игілік – благодеяние, талап – стремление быть духовно цельным и одновременно всесторонне развитым, как восьмигранный кристалл алмаза.

Сал- сери, жырау, жыршы в понимании казахов, являются настоящим «восьмигранным», разносторонним человеком – «Сегіз қырлы, бір сырлы» (разносторонний, «восьмигранный» человек, надежный, владеющий одной лишь сакральной тайной) – сакральный тип тэнгрикана, наделенного многосторонними дарованиями. В своем исходном генетическом основании деятельность «8 қырлы» представляла духовно–практическую целостность, выделявшуюся благодаря своему незаурядному уму, духовности, творческому дару, безусловным артистическим способностям, а самое главное – умением говорить, правильно выражать мысли.

Бесспорно, казахский язык очень богат, этому можно найти подтверждение в произведениях наших, всемирно известных писателей: Абая, Шакарима, Магжана Жумабаева и т. д. Наши акыны, жырау, бии и аксакалы (старейшины) не просто красноречиво говорили, они умели выражать свои мысли с подтекстом, и передавать критику народа особым способом – намеками, иносказательно (астарлап сөйлеу, мақалдап сөйлеу, ымдап сөйлеу), посредством пословиц и поговорок. Казахские пословицы и поговорки – это огромный клад культуры, мудрых мыслей наших предков, которые вместились в нескольких словах или словосочетаниях. Это не только наша историческая культура, но и уклад жизни нашего народа, его национальная особенность. Ведь в прошлые века, не только сал-сери, жырау, жыршы, акыны, бии, но и многие представители простого народа в айтысах и песенных состязаниях, мастерски, поэтично рифмуя, образно могли выражать свои мысли. Кто не мог красиво говорить, отмалчивались, ведь хорошо воспитанный, скромный человек не говорит лишнего и поступает обдуманно, поэтому и тех, кто попусту много не говорил, тоже искренно уважали. Ведь небрежно и необдуманно сказанным словом можно обидеть человека, оттолкнуть от себя собеседника. Слово, способно не только доставить радость и эстетическое наслаждение, оно может затронуть потаенные струны души, и может изменить внутренний мир человека, поменять его взгляды и даже помочь сориентироваться в некоторых жизненно важных ситуациях. «Слово, проникая в глубь души, ей сообщает собственную форму», – справедливо заметил О. Сулейменов.

«Только высокая культура общения поможет, позволит нам взойти на новую духовную ступень эволюции и не уподобиться окончательно стае хищных волков, пожирающих менее слабых, менее горластых, которые не умеют брать криком. Только слушание и слышание есть залог того, что человек осознает и поймет, что культ силы, власти и денег не есть подлинно культурный путь.» Путь культуры – путь ненасилия, то, что определяется философом К.А. Абишевым как категория слабости (то есть нравственности, добра, милосердия).

Характерной чертой нового времени наряду с развитием наций и национальных языков, является также неуклонный рост международных связей, всесторонних и всё более массовых контактов между народами, в том числе языковых контактов. Большое распространение получают в современном мире двуязычие и многоязычие больших групп населения. Велика и всё больше возрастает роль языков межнационального

общения и международных организаций – английского, французского, испанского, русского, китайского, арабского (эти шесть языков являются официальными языками ООН). Во всех языках мира наблюдается непрерывный рост общих элементов – интернационализма.

Таков краткий ретроспективный взгляд на духовный облик нашего народа, национальной культуры и языка. К сожалению, многие страницы из истории, культуры, традиции, мудрости, языка и «золотого фонда» нации в последние столетия безвозвратно утеряны.

Наша задача, задача ученых, творческой интеллигенции, простых граждан независимой страны сделать все от нас зависящее, чтобы не растерять эти сокровища: национальную культуру, традиции, а также наш родной, казахский язык, ибо они - драгоценные живительные соки созидательного духа, сбереженные веками для нас нашими предками.

Литература

1. *Безертинов Р.Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов. – Набережные Челны: Аяз. – 2000.*
2. *Аманов Б. Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и 20век. Алматы «Дайк Пресс» – 2002*
3. *Кокумбаева Б.Д.. Культурология тенгрианского искусства: Учебное пособие. – Павлодар, 2012*
4. *Аргинбаев Х.А. Брак и семья у казахов: ист.–этногр. сб. / отв. ред. А.Х. Маргулан. Алма–Ата, 1973 (на каз. яз.).*
5. *Кенжеахметулы С. Казахские народные традиции и обря– ды / пер. с каз. З.С. Кенжеахментовой. Алматы, 2002.*

ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕ ӨНЕРІНДЕГІ ТҰРМЫСТЫҚ ЖАНРДЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДАМУЫ

Айдос Сейдақұл

Т.Жүргенов ат.ҚҰӨА 2-курс магистранты
Алматы қ., Қазақстан

Түйін: Мақалада Қазақ кескіндеме өнеріндегі тұрмыстық жанрдың, тәуелсіздік жылдарындағы дамуы талқыланған. Бүгінгі таңда оның көркемдік, мәдени-рухани ерекшелігін танып-білуде маңызы зор. Қазіргі таңда бейнелеу өнерінде тұрмыстық жанрдың озық үлгілерін жинақтау, зерделі зерттеу аса маңызы мәселе. Біз қарастырып отырған тұрмыстық жанрдың ерекшеліктерін заманауи тұрғыдан ашып көрсету маңызды. Бүгінде ұлттық рухты, мәдениетімізді қайта жандандыру мен нығайта түсудің маңызы зор екендігінде. Мақалада кескіндеме өнеріндегі тұрмыстық жанрдың дамуының алғышарттарын таразылау үшін оған әсер еткен сыртқы факторлар талқыланады. Еліміздегі саяси-экономикалық және мәдени-әлеуметтік өзгерістерге шолу жасай отырып, айқын мысалдармен талданады.

Түйін сөздер: кескіндеме, тұрмыстық жанр, мәдени, бейнелеу өнері, заманауи, ұлттық рух, туынды, этномәдени, модернистік, шығармашылық, суретші, салт тұрмыс, тарихилық.

Резюме: В статье анализируется развитие бытового жанра казахского живописи в годы независимости. На сегодняшний день важно различать его художественные и культурно-духовные особенности. Сбор передовых образцов изображение и его исследование бытового жанра очень важен на сегодняшний день в изобразительном искусстве. Важно раскрыть особенности жанра, которые мы рассматриваем с точки зрения современности. Важное значение на сегодня это национальный дух, культура возрождения и укрепления его. В статье обсуждаются предпосылки воздействие внешних факторов развития бытового жанра в живописи. Анализируются на примерах, делая обзор политической-экономической и культурно-социальной изменений в стране.

Ключевые слова: живопись, бытовой жанр, изобразительное искусство, современность, национальный дух, произведение, этнокультура, модернизм, творчество, художник, традиция быта, исторически.

Summary: The article analyzes the development of the everyday genre of Kazakh painting in the years of independence. Today it is important to distinguish between its artistic and cultural-spiritual characteristics. Collection of advanced samples of the image and its study of the domestic genre is very important for today in the visual arts.

It is important to reveal the features of the genre, which we are considering from the point of view of modernity. Of great importance for today is the national spirit, the culture of revival and strengthening it. The article discusses the prerequisites for the impact of external factors in the development of the domestic genre in painting. Analyzed by examples, reviewing the political, economic, cultural and social changes in the country.

Key words: painting, everyday genre, fine art, modernity, national spirit, work, ethno culture, modernism, creativity, artist, tradition of life, historically.

Тұрмыстық жанр ұлттық мәдениеттің жарқын көрінісі, рухани жан дүниенің айнасы. Елдің ежелгі салт тұрмысын саралауда, өмір салты мен рухани әлемін бағамдауда суреттен басқа құнды дерек жоқ. Сондықтан тұрмыстық жанр халықтың болмысын тануда, ұстанатын темір қазығы болып табылады. Тұрмыстық жанрды халықтанудың оқулығы десек болады. Қай кезеңде, қай заманда болмасын қазақ ұлтының да жанына сүйеу, рухына медеу болып келген алтын өзегі де осы.

Өйткені ежелгі қоғамда адамзаттың барша рухани әлемін құшағына сыйғызып, күрделі құрылымда, қолданбалы, синкретті сипатта өмір сүрген салт - дәстүр дами келе барынша бұтарланып, жанрлық түрлерге бөлшектенгенмен де, өзінің бүкіл ішкі рухымен, халықтың ежелгі дүниетанымымен, әдет - ғұрып, салт - дәстүрімен, байырғы мәдениетімен тамырлас, бір діннің саласындай мәуелі рухани мұра.

Сондықтан да оны көркем өнер арқылы жасалған табиғатына қарап, өнертану ғылымына телігенмен, зерттеу барысында этнография, археология сияқты тонның ішкі бауындай етене жақын ғылымдармен тоғысқан шегінде қарастыру әлемдік ғылым өнегесі. Түп тамыры халықтың әдет - ғұрып, салт - санасымен шырмала байланысып жатқан ғұрыптық мәдениетті оның көп қырлы байланыстарын ескермей зерттеу мүмкін емес.

Демек қазақтың тұрмыстық салтын тұтас жанрлық саласы ретінде қарастыра отыра, оның жанрлық табиғатын, ішкі жанрлық түрлерін саралау, олардың өмір сүру заңдылықтарына барлау жасау, ғұрыптық поэтикалық құрылымын, этнографиялық байланыстар типологиясын зерттеу, бейнелеу өнерінің көркемдік құралдары мен тәсілдеріне көңіл бөлу, тұрмыстық жанрдың қазақ көркемөнерінде алатын орынын анықтау осы зерттеу мақаламыздың басты мақсаты болды.

Қазақ кескіндеме өнеріндегі тұрмыстық жанрдың, тәуелсіздік жылдарындағы дамуын бүгінгі таңда оның көркемдік, мәдени-рухани ерекшелігін танып-білуде маңызы зор. Қазіргі таңда бейнелеу өнерінде тұрмыстық жанрдың озық үлгілерін жинақтау, зерделі зерттеу аса маңызы мәселе. Біз қарастырып отырған тұрмыстық жанрдың ерекшеліктерін заманауи тұрғыдан ашып көрсету — ұлттық рухты, мәдениетімізді қайта

жандандыру мен нығайта түсудің шарты екендігінде. Кескіндеме өнеріндегі тұрмыстық жанрдың дамуының алғышарттарын таразылау үшін оған әсер еткен сыртқы факторлардың бірі — еліміздегі саяси-экономикалық және мәдени-әлеуметтік өзгерістерге шолу жасай отырып, айқын мысалдарын атап өтуіміз қажет.

Қазақстандағы тұрмыстық жанрдың пайда болуы мен дами бастауының жалпы өткелдері мен сатыларын таразылай келе, осы кезеңдегі суретшілердің туындыларындағы тұтастық, көпқырлылық, тарихилық пен әлеуметтік болып құрылған екі арнаның кіріктірілгендігін, ұлттық сипаттың айқын көріністерін, шындық өмірдің көркемдік тұрғыдан сәйкестенген нышандарын ұғынуымызға болатындығын көреміз.

Тұрмыстық жанр саласы қазақ көркемөнерінің бастауынан атап айтсақ Н.Хлудов, Ә.Қастеевтерден бастау алады. Олардың ішінде отбасылық әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер жөніндегі этнографиялық деректер өз алдына бір төбе. Өйткені көне деректердің тереңіне бойлаған сайын этнографиялық деректер, мен тарихи үлгілердің арасына шек қоюдың өзі қиындап, бір бірінен ажырамастай тұтас құбылысқа айнала береді. Бұл әсіресе тұрмыстық салт өмірі тәрізді кіндік бауы халықтың тұрмыс салтына берік байланған жанрлық түрлерге тән өзекті ерекшелік. Яғни тұрмыстық жанр түрлерінің қай қайсысы болмасын халықтың тұрмыс -салтымен біте қайнасқан құрыштай құрылым.

Қазақ кәсіби суретшілеріміздің шығармашылықтарында негізінен, халықтық ішкі сана-сезім қуаты, дәстүрлі дағдылар, ұлттық дүниетаным басты орында тұрды. Өйткені қазіргі кездегі суретшілердің шыққан түп тамырлары нағыз халық ортасы болып табылған және олар сол ортадан әлі де қол үзе қоймаған. Ал жастар жағы қол үзіп кеткен тек тарихи этнографиялық кітап бойынша көре алады.

Негізінен шығармаларында бүгінгі күннің қаталдығы мен шым-шытырық қайшылықтары жоқ. Ондағының бәрі меймандос, жайбарақат кейіпте беріледі. Суретшілер сонымен қатар қазақ халқының дәстүрлі әдет-ғұрпы мен туған өлкесінің бейнесіне сол тарихи уақыттағы өзгерістерді бейнелейді.

Еліміздің Тәуелсіздік алуы қазақ суретшілерінің тұрмыстық жанрдағы тақырып аясын кеңейтті. Осы кезден бастап қазақ бейнелеу өнерінде халық арасынан талантымен көзге түсіп алға шыққан және әрқайсысы өзіндік қолтаңбаларымен ерекшеленген ұлттық қылқалам шеберлерінің үлкен шоғыры қалыптасты. Бұл өнер рухындағы ортаның бел ортасында —Ж.Қайранбаев, Ө.Шуранов, З.Түсіпова, К.Муллашев, Д.Қасымов, Қ.Әжібекұлы, А.Смағұлова, Ә.Жақыпбектер өздерінің халықтық сипаттағы туындыларымен көрерменге кеңінен танылған болатын. Сонымен бірге кейінгі толқын болып қосылған М.Нұрғожин, С.Тайнов, Ә.Бактыгереев сынды суретшілерді атап өтуіміз керек. «Қазақ суретшілерінің әр қырлы кескіндемелік туындыларындағы рәсімдік, салт-дәстүрлік ой-идеяларын кіріктіру ұмтылыстары көркем сөзде, ырғақта, әдет-ғұрыптарда, дәстүрлі ұлттық ойындарда, халық ауыз әдебиетінде мәнерленуі табылған тұрақты дәстүрлі стереотиптік дүниетанымға айналады» - дейді өнертанушы-философ Б.Байжігітов [1].

Ұлттық кескіндемешілеріміз халықтың рухани дәстүрлерін, ондағы рәсімдер, әдет-ғұрыптар мен салт-жоралардың дүниетанымдық маңызын барынша сюжетке салып бейнелеп келеді. Яғни, нақты тұрмыстық жанр көлемінде уақыт пен кеңістік аумағындағы халық өмірінің күнделікті тіршілігі мен оның ғасырлар бойы жинаған әр қырлы тәжірибесін тұтастай қамтып, осы мәселелердің астарлы мағынасы мен түйткілді тұстарын да белгілі бір деңгейде көркемдік таным құралдарымен ашып көрсетуге тырысты.

Біз соңғы кездердегі өнертанушылардың назарынан тыс қалған суретшілер ішінде Зейнекүл Түсіпованың шығармаларына назар аударма кеткеніміз дұрыс. З.Түсіпова шығармасының тақырыбы осы тұрмыстық жанр. «Ауыл әйелдері»(2010) Шебердің туындыларында қарапайым ауыл әйелдері, олардың күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен алаңсыз бір сарындағы қалыптасқан бақытты өмір жайындағы көріністер анық айшықталады. Халық өмірі мен дәстүрінің түп тамырынан нәр алған шебердің шығармашылығында орын алған кейіпкерлері мен халқымыздың әдет-ғұрыптары, ұлттық ойындары мен мереке- мейрамдары ғасырдан ғасырға сабақтасқан ұлт дәстүрлерінің дүниетанымдық маңызын көркемдік таным тұрғысынан ашып көрсетеді[2].

Қазақ кескіндеме өнеріндегі тұрмыстық жанр аясында Өсербай Шурановтың «Ыстық бауырсақ»(2007) шығармашылығы да өзінің халықтық этномәдени сипатымен, ондағы ұлттық дүниетаным тәлім-тәрбиесі тұрғысынан бейнеленген[2].

Тұрмыстық жанр аясындағы туындыларымен кең танылған қылқалам шебері Жұмақын Қайраңбаевтің шығармашылығы қазақ кескіндеме өнерінде үлкен орын алды. Қылқалам шеберінің алғашқы шығармаларынан бастап-ақ туған жер табиғаты мен қарапайым халық өмірінің көріністері жайлы сүйіспеншілікпен асықпай, толыққанды баяндау сипаты өзінің өзектілігін жоғалтқан емес. Ол өзінің шығармашылығында негізгі міндетті еш ауыртпалықсыз орындап өзінің қайталанбас халықтық арнадағы қолтаңбаларын таба білді.

Сол сияқты суретшілердің қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін өз пайымдауындарынан өткізіп бейнеленген туындыларында қазақ халқының дарқандығы мен меймандостығы, олардың тұрмысындағы қарапайым көріністер жылылыққа толы.

Бұлардың ішінде өзінің аса дарындылығымен көзге түскен Қ. Әжібек шығармашылығы нағыз халық өмірінен терең түсінік береді. Шебердің композицияларындағы қолданған өзіне ғана тән декоративтік әдіс-тәсілі, түстік түзілімінің халықтық сипаты мен сол кездегі қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер шындығын өткір қабылдап, өзінің қайталанбас туындыларында көрсете білуі оны нағыз суретші деңгейіне көтереді. Аталған қылқалам шеберлерінің шығармашылықтарындағы сол кездегі көркемөнер тізбегіндегі ұлттық

дәстүр мен ұлттық мінез-құлық сипаты, оларды өз халқының сана сезімі мен дүниетанымының тікелей насихатшылары ретінде танытады. Яғни оның отбасылық, тұрмыстық салтқа қатысты шығармаларының поэтикалық құрылымы күрделі. Ол бір жағынан отбасында атқарылатын әр түрлі дүниетанымға сай практикалық міндет атқаратын әртүрлі дүниетанымға сай практикалық міндет атқаратын бір қырымен ғұрыптық рәсімдермен бірге дәстүрлі наным сенімге байланысты туған жанрларға жақындаса, екінші жағынан адамның күнделікті тұрмыс күйін өрнектеп, ішкі сезім сырларын шертетіндіктен лирикалық шығармаларға жанасады.

Ақтоты Смағұлова кескіндеме өнеріндегі декоративтік-сәнді шешімге бағытталған шығармаларымен танылады. Оның шығармалары бірде шығыс минатюрасын еске салса, бірде модерндік батыс үлгісімен ұштасып жатады. Осының өзі ақ суретшінің тынбай ізденісте екенін көрсетсе керек. Оның танымал шығармаларында адамның ішкі сырын көрсететін лирикалық шығармаға айналған.

Зейнеп Түсіпова тұрмыстық жанрда көп қалам тартатын суретші. Тұрмыстық жанр саласында, әсіресе ұлттың қонақжайлылығы мен әйелге тән нәзіктікті дүниенің тылсымдығымен, өмірдің сұлулығымен ұштастыра біледі. Сондықтан оның көрсеткен шынайы өмірі бейнелеу өнерінің көркемдік таным мүмкіндігін терең пайдалана білумен үйлескен деп айта аламыз.

Досбол Қасымбек өзіндік эпикалық-романтикалық сарынымен және ұлттық нақышты бейнелеуімен ерекшеленген суретшілердің бірі. Ол тарихи сюжеттерге ден қоя отырып, ең бір тыныш, бейбіт шешімдерді таңдайды. Суретшіні адамдардың қарым-қатынасы мен халықтық мінез-құлықтың уақыт пен кеңістік ықпалынан тәуелсіз рухы тебірентеді.

Камил Муллаешов болса «Дала мадонасы» атты поэтикалық суретінде төзім мен парасаттылықтың белгісіндей монументтік шығарма десек те болады. Ол онда психологизмдерді дәл аңғарғанын байқатады. Композициядағы орталық жоспардағы әйел бейнесі мен ашық жұмсақ түстік түзілім сабырлылық пен ойлылықты, тыныштық пен мейірімділікті, алаңсыздық пен адалдықты айшықтай түскенін байқай отырып, керемет үйлесімдігін көреміз.

Әсет Жақыпбек шығармашылығы тұрмыстық жанр аясында айтулы еңбектерін дүниеге әкелген болатын. Осы пікірлерімізді дәйектеу үшін «Көш» (2016) атты туындыларын талдап көрсетіп, ондағы мазмұндық жаңа пішін құрылымы мен бояу шешімінің ұлттық ерекшеліктерін сараптауға болады. Қай кезеңде, қай заманда болмасын қазақ өмірінің мол мұрасы болған этнографиялық деректерді молынан қолданатын суретші. Сондықтан оның шығармаларында жинақталған тарихи деректер мен фольклорлық материалдар да өзінше көркемдікпен қомақты көлем құрайды. Бұл арандағы шығармаларды басқа жанрлардан ерекшелейтін ең басты сипат оның отбасылық тіршілікпен тікелей байланысты болып келуінде, яғни адамның дүниеге келуінен бастап, ер жетіп, қоғамның белді мүшесіне айналу, ақыр соңы өмірмен қоштасар сәттегі соңғы сапарына дейінгі аралықты әдет-ғұрыппен әдіптеп, бояумен көркемдеп, өмір мен өнерді астастырып тірлік сәніне, көркем шығармаға айналдыруында. Бұның өзі қай кезеңде болмасын халық мұрасын құрмет тұтушылар назарынан тыс қалған емес.

Серік Тайновтың жұмыстары модернистік бағытта орындалса да ұлттық болмысты сақтай білуі маңызды болғанын байқауға болады. Отбасылық ғұрып, салт-дәстүрге қатысты тұрмыстық мән көңіл тербетерлік бояу, домбыраның қос ішегіндей қатар тартылып отырады. Оның шығармаларының денін өнертанушылар ғұрыптық өмірден алатынын байқаған.

Жалпы уақыт жылжыған сайын көптеген жас суретшілерде ғұрыптық деректен алыстап, көркемдік сипаты басым бола бастаған шығармалар. Суретшілердің әрқайсысы шеберліктерінің сан алуандығына қарай ұлттық өзінше дәстүр қалыптастырған[2].

Жалпы осы кездегі шеберлердің туындыларының ауқымдылығы мен шығармашылық ой ағымының кеңдігіне байланысты еліміздегі суретшілер арасында бүгінгі күнге дейін жалғасын тапқан танымдық дискурс алаңы қалыптасқаны белгілі. Дегенмен ертеден халықтың назарын аударып келе жатқан осы бір жанрлық сала күні бүгінге дейін тұтас жүйе ретінде топталып арнайы зерттеу нысанына арагидік қалам тартылғанмен, тұтас зерттелген жоқ.

Жалпы тұрмыстық жанр шығармаларын көркем өнер ретінде этнография ғылымының шегінде қарастыру әлемдік тәжірибеде орныққан үрдіс екенінде. Қазіргі қазақтың шебер суретшілерінің шығарма мәтіндерінің композициялық құрылымын, сюжет желісін, мотивтер жиынтығын, көркемдік тәсілдері мен айшықты қолданыстарын, бейнелеу әдістерін саралап, тексеруге дәстүршілдік пен жаңа арасындағы байланыстар жүйесін құрылым элементтеріне жіліктеп, қарастыру қалыптасқан.

Қорыта айтқанда тұрмыстық жанр қазақ көркем өнеріндегі аса күрделі әлем. Оның ерекшелігі алдымен халықтың тұрмыс тіршілігімен байланысып жатқан сипатымен айқындалады. Жалпы осы кездегі қылқалам шеберлерінің шығармашылықтарында алғашқы кәсіби суретшілеріміз салып кеткен дәстүр жалғастығын көреміз. Сондықтан тұрмыстық жанр қазақ бейнелеу өнерінде көркемдік жүйе және пішін құру мәселелерінің қалыптасып, дамуына ықпал жасаған негізгі факторлардың бірі болып келеді. Қазақтың тұрмыстық-салт өмірін салған суретшілердің шығармалары, осы уақытқа дейін арнайы зерттеудің объектісі болмағанмен, жалпы қазақ көркемөнеріне қатысты өнертанулық зерттеулердің арнасында шолу түрінде болсада, әр

қырынан қарастырылып келеді. Сондықтан да тұрмыстық жанрдың аса күрделі де, көрікті жанрын арнайы қарастырып, өзіндік табиғаты мен болмысын бітімін саралау әлдеқашан толғағы жеткен мәселе. Ұлан ғайыр поэтика мәселелерін осылайша бір жанрға қатысты қарастырғанда өзінде оның ішкі сарасының өзі алуан салаға тарамдалып жатқан дүние. Демек тұрмыстық жанр поэткасын тұтас қарастыру бірер еңбек құшағына сыя бермейтін үлкен әлем. Яғни тұрмыстық жанрдағы әрбір жаңа құбылыс дәстүр жалғастығының нәтижесі дейтін аксиомаға саяды. Жаңаны түсіну үшін оның дәстүрмен байланысын табу керек. Бірақ көркем өнердегі дәстүрлі көркемдік поэткасын анықтау, оған енген өзгерістерді тап басу тану оңай оспақ дүние емес. Біз сол күрделі мәселенің басты қарларына ғана барлау жасадық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байжігітов Б. Бейнелеу өнерінің теориялық мәселелері. — Ақтөбе: А-Полиграфия, 2003. — 45-б.
2. Қазақстан бейнелеу өнері. Москва.»Галарт». 2013.-206 б.

ЭВОЛЮЦИЯ ГОЛОСА КАК ИНСТРУМЕНТА

Бекболатова Акалтын Сейсенбаевна
преподаватель дисциплины «Постановка голоса»,
Казахская Национальная академия имени Т. Жургенова

Түйін: Дауыстың аспап ретінде дамуын айта тұра, әнші болу үшін табиғи дарындықтан басқа менмендік болу керек, іске деген шынайы махаббат және оқуға деген үлкен ықыластық пен жетілу керек.

Резюме: Говоря об эволюции голоса, как инструмента, певцу нужны, кроме природного таланта к пению, сильные амбиции, любовь к серьезной работе и огромное желание учиться и совершенствоваться.

Summary: Speaking on evolution of voice as a musical instrument, aside from native talent a singer must have strong ambitions, a big love to do hard work and enormous desire to study and a constant improvement.

Вся история человечества соткана из песен. Она спутник его по жизни. Сколько же лет ему – самому первому на земле инструменту – голосу? А то, что он первый, не сомневайтесь ни на копейку. Ведь чтобы смастерить самый простой, незатейливый инструмент, сначала должна была бы запеть его душа. Как вы думаете, что делает человек в это время? Свистит ли, мычит ли, просто кричит ли – он хочет выразить свое душевное состояние. Когда это случилось: после удачного дня ли, или горя душу раздирающей, или от любви к человеку, или просто к солнцу, небу, природе? Не это важно. Важно, что человек, еще не осознав, впервые – испробовал для себя звук своего голоса. Так получается, именно чувства побудили голос? Воистину так! Без чувства голоса нет. Не «играет», не «сверкает», не «звучит». Это просто орган для передачи речи. И он остался бы им, в повседневной жизни и остается им, выполняя лишь функцию речи, если бы не это его величайшее на свете качество, отличие от всех инструментов на свете – его чувственность, его эмоциональность, его живая, мгновенная реакция на все, что происходит в жизни и в природе. Душа и голос – один без другого не живут. Никакой в мире инструмент не сравнится с ним в передаче всей палитры живых чувств – от высших лучей радости до глубочайших оттенков горя. Если другие инструменты, а их великое множество, сделаны руками человека, то этим инструментом является сам человек, т.е. они второстепенны, производное от него. И этот инструмент – голос, он не может сделать руками. Весь секрет этого инструмента в том, что он – человек, создание самой природы, крупинка его и он среди инструментов прародитель. Как ни странно, в этом его тайна, до сих пор находится на пути совершенствования. Как и весь окружающий нас мир – тайна, познавать и открывать ежесекундно его предстоит нам и нашим потомкам, получая при этом лишь прекрасное, но при этом не нарушая законов природы, а быть вместе, слитно, как одно целое – мир. Он откроет постепенно свои двери тому, кто в гармонии и с любовью, с собой и с ним, постучится в эти двери. Так и слышится глас А.С. Пушкина, которыми он заключает свое стихотворение «Пророк»: «...И, обходя моря и земли, глаголом жги сердца людей. » (1826). Как точно поэт передал цель творчества настоящего творца одним рядовым словом – «глаголом». Лексическое значение этого слова многозначно : призыв к действию, нести высокое, прекрасное. А если рассмотреть его грамматическое значение, то это часть речи, означающее действие предмета и отвечающее на вопрос : «что делать?». Гений Пушкина и здесь бессмертен. Инструмент – человеческий голос дается не в готовом виде и его нельзя смастерить руками. Он раскрывает, развивает его природные качества постепенно – систематическими тренингами, а точнее «глаголом». В этих глубоких и ежедневных исканиях его ведет мастер. Камертоном становится его внутренний слух, чувство прекрасного, знание природы голоса, весь его разум, интеллект. И если лучшие образцы инструментов, сделанные руками человека – мастера, передаются из поколения в поколение и остаются в веках, то этот неповторимый инструмент не вечен – его век короче жизни человека. За свой короткий век этот инструмент, благодаря только своей бесконечной возможности к разностороннему развитию идет наравне со своим временем, а иногда и опережая его на несколько веков. Голос – единственный живой инструмент – в этом его уникальность. В этом его сила и красота. Природа наделила голос качеством вечности – парностью, выражать музыку и слово. Два величайших деяний человека, которые выражают весь его духовный потенциал, весь мир его идеала, стремление в бесконечность, в тайну и ... остаться тайной. Не чудо ли, не прекрасно ли?

Она еще не родилась,

Она – и музыка и слово.

Родить их, вместе, дано только голосу. Я цитирую эти гениальные строчки из стихотворения О. Мандельштама «Silentium», по – своему интерпретируя эти строчки в данном контексте. Далее, там же:

Да обретут мои уста

Первоначальную немоту,

Как кристаллическую ноту,

Что от рождения чиста!

Вслушайтесь, вдумайтесь! «Как кристаллическую ноту, что от рождения чиста!». И эту «ноту» – психо

логически верную, интонационно чистую, вокально правильную мы должны найти в голосе, научиться посылать ее в мир макро – и микрокосмоса. Найти, чтобы каждая нота была чиста, посылать, посылать в Вечность, чтобы весь мир и вся Галактика услышала голос, рассыпалась в бесконечности, притягивая все самое прекрасное и пасть на землю, чтобы взойти чудным ростком. Развить все три параметра голоса: как инструмент – техническую безупречность, музыкальность; как живой инструмент – здоровое морально – психическое начало, развивающийся интеллект и как физическое тело – заботиться о его здоровье и физической форме. Все параметры голоса должны находиться в неразрывной гармонии друг с другом. «Певец не может рассчитывать только на свои яркие вокальные данные, которые сами по себе не являются достаточными для достижения нужного профессионального уровня, так как голос растет и развивается исключительно в условиях профессиональной подготовки. Певец должен быть художником, располагающим неисчерпаемыми комбинациями» [1,46]. Самое бесценное на земле – это жизнь человека, голос, его производное, оценивается той же монетой. Найти, развить, сохранить и передать его звучание в будущее задача не только мастера, а и всех тех, кто понимает значение этого наисложнейшего процесса.

Весь мир поет – это часть их жизни, если хотите. Но развитие, становление именно певческого голоса в каждом народе проходило свой, ему только характерный исторический путь. ««Если вы выезжаете в чужую землю с целью изучить ее нравы и обычаи, вы должны забыть на время, что вы гражданин своей земли... иначе обычаи этой чуждой вам страны будете вы оценивать на курс обычаев нашего отечества, и все противоположное или непохожее на них безусловно признаете дурным. Все народы потому только и образуют своей жизнью один общий аккорд всемирно – исторической жизни человечества, что каждый из них представляет собой особенный звук в этом аккорде, ибо из совершенно одинаковых звуков не может выйти аккорд.» (Белинский В. Г. Собр. Соч. Т. 3, 1948, с. 372 – 373). В словах Белинского заключена глубокая мысль. Они призывают вникнуть в духовную суть каждого народа»[2, 7 – 8]

Казахский народ тоже пел, поет и будет петь. Где труд, где жизнь, там и песня. Но голос в разное время у него был разный. Это отпечаток времени, это характеристика развития человека как социума в каждой эпохе. Если проследить эволюцию пения, которая до нас дошла в трех основных, коренным образом разных ее видах, то самым архаичным и старейшим пластом из этих видов является Сырдарьинское – это искусство жыршы, которые исполняли жырау. В жырау главенствует не мелодическое начало, а текст. Причем текст огромного размера, с эпическим размахом и певец должен обладать хорошей памятью. Эпическое начало от постоянных войн, пробуждения самосознания, патриотических чувств к земле, родовой принадлежности. Здесь он выступает как лидер, как ведущий, как проводник, как глашатай в одном лице. Это накал чувств, эмоций – фальшивить здесь невозможно, зритель рядом – визави. И выносливость – физическая. Попробуй весь эпический текст «пропеть» в течении нескольких часов, а то и нескольких дней, не отвлекая внимание слушателя. Важно слово, тематика жырау этого требует. Голос – инструмент здесь используется не полностью, звук издается и формируется в горле – мы говорим «горловое звучание», т. е. инстинктивно голос «садится», бережет себя, а ротоглоточный аппарат просто напросто для дикции – выражать слово. Это все представление о голосе той эпохи, для этого он должен пройти длинный песенный свой путь. Следующая ступень эволюции – Жетысуйское пение. В мелодиях песен этого направления появляется грация, витиеватые мелодические рисунки. Сама форма песен становится короче, яснее. В тексте песен разнообразие тем и даже такое тонкое – интимное начало, соответственно и зрительская аудитория разнообразная. То, что надо спеть «для», не получится на людях. Голос «умный» инструмент, используется близкое звучание, именно близкое. А развитие голоса идет изнутри – музыкальное развитие, сколько песен – столько мелодий и ритмов. Идет пробуждение самого народа, объединение многих под одним началом и, как следствие, общение культур, его обогащение. Самое главное – появляется эмоциональная окраска в голосе, а это уже путь к техническому развитию.

Вершиной народного исполнения стало Аркыньское пение – самое молодое из всех традиционных школ. Голосу уже тесно в юрте – в степь, в просторы его тянет. Он ищет творческого общения, потому что это уже начало технического развития голоса. Он ищет свободы, а свобода это развитие. Иначе это не назовешь. Это – творчество Біржана сала, Ақана сері, Әсета, Мұхита, Ғарифоллы Құрманғалиева, а Әмре Қашаубаеву рукоплескал Париж. И именно его голосу мы обязаны тем, что Европа услышала и оценила на каком высоком этапе находится национальная школа пения в Казахстане. Песни в их исполнении широкого диапазона, со сложным мелодическим рисунком. А дыхание? Дыхание так и льется – божественное дыхание – полное, просторное, как сама казахская степь. Личность певца растет, он автор и исполнитель одновременно, несет «высокое» в народ, который занят мирскими заботами. Не оттого ли народ, понимая кто несет им прекрасное, называл их любовно «сері» – баловень, а «сал» в прямом смысле означает ласковую просьбу – «пой». Наконец мы пришли к тому пункту, когда смело можем сказать – пришел новый человек, с совершенно другим предназначением на земле – петь. Его воспитала сама земля, люди и природа, они без него не могут. Без песен, без его чудного голоса. Потому что он «другой» – голос – инструмент. Его мысли, чувства, желания, мечты – все в голосе, он вдохновляет, ведет к созидательному труду. Другие люди мысли, чувства изливают на бумаге, мечты, желания осуществляют в реалии и отправляют в космос, а он все голосом. Не чудно ли, не

тайна ли!? Так почему же этот голос должен остановиться на своем пути, тем более когда параллельно с ней в мире существует направление в пении, которое в своем развитии достигла вершины и классического завершения. Да, границы человеческого общества раздвинулись. Мир узнал о другом пении *bel canto* – прекрасном пении. При развитии техники такого пения можно выразить все. Это вершина пения – классический вокал. Раз это «вершина» – «идеал» его предначертанность. Дело вокального мастера «учуять» то дерево, которое запоет, с которого можно «смастерить» инструмент – голос. Можно научить петь теоретически всех желающих петь, но поющими становятся немногие – им «дано» петь. Это, на заметку всем желающим петь, в наш век технической информации, ведь на то и информация, когда надо «все попробовать и пощупать», как говорится самому. Это вызывает только улыбку и умиление. Пойте, пойте хором, по одному, дуэтом, трио, квартетом, квинтетом, секстетом. Это самый лучший способ «разговора», обмена душевной энергетикой: привитие и воспитание в себе культуры поведения, культуры мысли, умения слушать, доверять и понять друг друга. Только на пользу – себе и всем. «Движущей силой саморазвития является благо, достигаемое каждым для себя, но принадлежащее всем. Процесс его достижения и есть счастье» [3,144]. А «поющее дерево» находить дано мастеру. Все деревья поют, у каждого свой чудный звук. Даже джидда и карагач поют. Это самый родной и милый звук для меня, хоть с виду они неказисты, хрупки. Где б ни была я, они навевают мне свои воспоминания. А «музыкальное», «поющее дерево» – это история, это эпоха, это вечность. И как надо быть внимательным и чутким мастеру, чтобы не потерять, не упустить то «дерево», чтобы памятник из «поющего дерева» могли услышать века, столетия. Секреты мастера никому не дано раскрыть, он и сам его не знает, оно дано ему «свыше», но неустанный поиск приблизит нас к нему, если не свернем с тропы, по крайней мере мы единомышленники. В поисках «поющего дерева» вся жизнь и вся деятельность мастера. Пора ступить на тропу поиска и начать раскрытие тайны и красоты. «Само слово «красота» по – гречески происходит от слова «звать». Зов Красоты звучит над человеческой Вселенной. Зов развития, зов творчества»[4,365].

Литература:

1. Мелани М. *Поговорим немного о вокале.* – Алматы, гуманитарный фонд «Дегдар», 2003. – с.123
2. Жубанов А. *Соловьи столетий.* «Дайк Пресс», Алматы. 2002
3. Кравченко А. *Секреты бельканто.* Москва, АО «Софт Эрго», 1993. – с.151
4. Буткевич О. *Красота: природа, сущность, формы.* – Ленинград: Художник РСФСР, 1983. – с.438

ПЕРЕХОД ПОДСОЗНАТЕЛЬНОГО РЕЗУЛЬТАТА В СОЗНАНИЕ ВОСПРИЯТИЯ БАЛЕТМЕЙСТЕРА, В ПРОЦЕССЕ СОЗДАНИЯ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Баймагамбаев Арман Муратович
магистрант НАО "Казахская национальная
академия хореографии" г.Астана

Түйін: Бұл мақалада автор балетмейстерлік жұмысының нәтижесіне, хореографиялық номер қойылымына әсер ететін ақыл-ойдың санасыз (ойланбай), бейсана және сана үш деңгейі мәселелерін қарастырады. Сонымен қатар, хореографиялық номер қойылымының кезеңдеріне үш деңгейлі ақыл-ой ықпал етеді.

Түйін сөздер: балетмейстер жұмысы, санасыз, бейсана, сана, хореографиялық номер, ақыл-ой сана деңгейі.

Резюме: в данной статье, автор рассматривает проблему трех уровней разума – бессознательный, подсознание и сознание, которые имеют огромное влияние на результат балетмейстерской работы, а именно постановкой хореографического номера. А так же влияние трех уровней разума на этапы постановки хореографического номера.

Ключевые слова: работа балетмейстера, бессознательный, подсознание, сознание, хореографический номер, уровни разума.

Summary: in this article, the author examines the problem of the three levels of the mind - unconscious, subconscious and conscious, which have a huge impact on the result of choreography, namely the choreographic performance. And also the influence of the three levels of the mind on the stages of setting the choreographic number.

Key words: ballet master's work, unconscious, subconscious, consciousness, choreographic number; mind levels.

Очень важный момент в создании хореографического произведения является работа балетмейстера, его умение правильно передать идею и образы заложенные в сюжете и раскрыть максимальные хореографические возможности танцовщиков. Для передачи данного образа балетмейстер использует внутреннее интуитивное ощущение, подсказывающее ему правильные инструменты обучения исполнителей для полного и всеобъемлющего перехода в роль персонажа, что иными словами называется озарение. Если данный термин раскрыть с точки зрения психоанализа, то его можно трактовать как переход подсознательного результата в сознательное восприятие балетмейстера. Цель данной статьи проанализировать и проследить за процессом вышеупомянутого перехода.

Для полного раскрытия темы статьи следует начать с базовых понятий, которыми мы будем оперировать в течение всей работы. Наш разум делится на три уровня: бессознательный уровень, подсознание и сознание.

Бессознательный уровень – это та часть, которая оказывает наибольшее влияние на жизнь человека, а так же на отношения к самым важным аспектам жизни. Бессознательное увлечение является одной из главных причин всех наших эмоций и внутренних переживаний. В свою очередь бессознательный уровень состоит из ряда следующих компонентов:

-ощущения, которые в момент восприятия действительности оказались не в фокусе нашего сознательно-го внимания, но в дальнейшем могут повлиять на наши мысли и действия

-автоматизированные элементы деятельности, это часто повторяющиеся процессы, отождествляемые у людей с привычкой

-импульсивные действия

-информация, накопленная в течении всей жизни в качестве опыта, заложенная в нашей памяти

- установки, которые проявляются в навязчивых идеях и образах

-гипнопедии – умение обучаться в период нормального сна

Подсознание – это характеристика активных психических процессов, которые, не являясь в определенный момент центром смысловой деятельности сознания, оказывают влияние на течение сознательных процессов. То, о чем человек в данный момент непосредственно не думает, но что в принципе известно ему и ассоциативно связано с предметом его мысли, может в качестве смыслового подтекста оказывать влияние на течение мысли, сопровождать ее и тому подобное. Точно так же воспринимаемое, хотя прямо и не осознаваемое, влияние обстановки, ситуации, автоматических действий (движений) присутствует как подсознательное восприятие во всех сознательных актах. Определенную смысловую роль играет и языковой контекст речи, невысказанная, но как бы подразумеваемая самим построением связи мысль. В подсознании нет ничего мистического или непознаваемого. Это явление продукт сознательной деятельности, и оно включает в себя психические процессы, не принимающие прямого участия в осмыслении тех объектов, на которых сосредоточено внимание человека в данный момент. Таким образом, подсознание является связующим звеном между бессознательным уровнем и сознанием в творческом процессе балетмейстера.

Сознание – это уровень, который отличает человека от животного мира, проявляющийся в наличии разума и мыслительных процессов. Но в свою очередь сознание имеет прямую зависимость от двух вышеперечисленных уровней. Сознание это контакт с самим собой, это своеобразный фильтр своих бессознательных желаний и идей. Через призму сознания формируется характер и совокупность действий человека, отсеивая

все не нужное для достижения результатов и поставленных задач на данном этапе развития личности.

Обратим внимание, при работе балетмейстера над поставленной задачей, а именно постановкой хореографического номера, все три уровня его разума имеют огромное влияние на результат его работы.

С учетом всех нюансов трех уровней нашего разума, мы можем сформировать этапы работы балетмейстера при создании хореографической постановки. При создании любого хореографического номера в основу ложится проблема или так называемый интересующий вопрос балетмейстера, которые заставляют искать решение проблеме, заострять на ней внимание, или углубиться в интересующую тему и раскрыть все ее процессы. Таким образом фундаментом авторской концепции подготовки хореографического номера лежит идея о творчестве как основе художественного осмысления бытия хореографом. Определенное психическое состояние балетмейстера под воздействием объективных условий подталкивает его на новые идеи, замыслы и цели, мотивируя создать новую постановку на интересующую его тему или затрагивать небезразличную для него проблему [1, С. 246]. Ярким примером данного этапа является Борис Эйфман со своим балетом «Роден», а именно его ответ на вопрос: «Как возникла идея поставить балет именно о Родене?». В одном из интервью данный им ответ позволяет через призму объяснения подбора идеи для спектакля рассмотреть действие подсознания на руководство выбором: «Мне всегда очень сложно отвечать на подобные вопросы. Идеи спектаклей – как живые творения. Они существуют по своим таинственным законам, созревают внутри тебя. Потом наступает момент, когда понимаешь, что свой следующий спектакль ты должен посвятить той или иной исторической фигуре или литературному персонажу. Это очень тяжелый и ответственный выбор, который происходит на интуитивном и даже мистическом уровне. Ведь у меня всегда в работе сразу несколько замыслов, одинаково мне интересных. Как и почему ты однажды решаешь, что следующий год проживешь именно с Роденом или, скажем, с пушкинским Онегином, – большая тайна. Здесь работает загадочный инстинкт художника»[3].

Данный «таинственный процесс» очень конструктивно разобрал в своей работе «Мастерство хореографа в современном танце» В.Ю. Никитин. По словам Никитина осуществляя выбор, балетмейстер осознает сам факт совершения выбора, но не всегда может объяснить свой выбор как в случае с Борисом Эйфманом. Не каждый может ответить на вопрос, почему выбрано именно данное сочетание звуков, фонем, линий, тот или иной вариант развития сюжета, хотя с безошибочностью инстинкта убежден – нужен именно этот. Именно так проявляется действие не просто бессознательных, но принципиально неосознаваемых элементов творческого мышления. Данный мыслительный процесс является интуицией [1, С. 248]. Другими словами интуиция балетмейстера – это есть выведение хореографических решений с помощью дискретного мышления из области континуального мышления, видя только конечный результат в виде целостного хореографического номера [2, с. 67], [5, с. 57]. Интуиция – это частный случай континуального мышления, его проявление в наиболее четкой и результативной форме, когда интересующий вопрос или поставленная задача катализируют мощные неосознаваемые мыслительные процессы, и тут же рождается искомый результат [1, с. 249].

Введенный термин В.Ю. Никитиным «условный компас» означает подсознательную силу или энергию, подсказывающую как работать и на чем остановить свой выбор, как трансформировать, создавать структуру и комбинировать элементы [6, с. 7]. Стрелки «условного компаса» будут направлять своего балетмейстера в зависимости от личностных и профессиональных видений балетмейстера, его философии и опыта. Другими словами от компонентов бессознательного уровня упомянутых нами выше.

Следующий этап носит подсознательный характер. При создании хореографического номера, балетмейстер ставит перед собой несколько задач, одной из которых является материальное воплощение его замысла, но если в этот момент его сознание занято параллельно решением других процессов, то данная задача уходит в бессознательный уровень, контролируемый подсознанием и формируется в нем до окончательного результативного решения задачи, что другими словами можно назвать озарением. Переход подсознательных результатов в сознание воспринимается балетмейстером как вдохновение в искусстве.

На третьем этапе балетмейстер пытается с помощью импровизации, базовых движений, а так же поиска новых движений выразить свои внутренние ощущения в визуальной форме. Здесь ему помогают его знания, умение импровизировать, рисковать и не бояться экспериментировать. Данные качества могут быть привиты на уровне бессознательного, когда балетмейстер будучи учеником перенимает качества своих предшественников. Как например Борис Эйфман в своих постановках применяет методики Якобсона и Григоровича. По его словам: «... у Якобсона я учился свободной импровизации и безумству, а у Григоровича созданию четких балетных конструкций»[4].

Приступая к четвертому этапу, а именно к соединению собственных замыслов и найденных на личном опыте и с помощью своего профессионализма визуальных форм для передачи идеи с другими компонентами сценического действия. Много меняется на этапе, когда балетмейстер начинает ставить свою постановку на исполнителей. Не все его задумки исполнители могут передать в той форме, которая заложена у балетмейстера в его сознании. На этом этапе исполнители предлагают собственное решение задачи и начинают трансформировать найденное хореографом и желаемое в точности перенести на исполнителя, что начинает искажать замысел в реальную видимость. С данной проблемой так же соприкоснулся Борис Эйфман при

создании своих постановок. Ведь для визуального воплощения собственных замыслов ему необходимы исполнители с безупречной техникой, яркой внешностью и хоризмой. Самое главное, чем должны обладать исполнители его хореографии он считает это нестандартность и многомерность творческого мышления, позволяющая освоить его хореографические номера. Найдя таких исполнителей, он хочет обойти этап трансформации своего видения хореографических решений. Как говорит Борис Эйфман «Нам все сложнее находить таких артистов для нашей труппы, поэтому я благодарен своим коллегам по театру, прodelывающим серьезную объемную работу в данном направлении» [3].

После описанных влияния трех уровней разума на этапы работы балетмейстера над созданием своего спектакля наступает критический анализ всех форм решений, контроль созданной хореографической постановки.

Таким образом, рассмотрев некоторые примеры, мы можем сказать, что на работу балетмейстера при создании хореографической постановки напрямую влияет три уровня разума, а именно бессознательный уровень, подсознание и сознание. Влияние всех трех уровней разума можно лицезреть при разборе всех этапов работы балетмейстера. Глубокого анализа и более подробного рассмотрения требует тема о переходе подсознательного результата в сознание восприятия балетмейстера, в процессе создания хореографического произведения.

Литература:

1. Никитин В.Ю. *Мастерство хореографа в современном танце* – Москва: ГИТИС, 2011 – 469 с.
2. Игорь Ашмарин, *Дискретность и континуальность: что первично*, [электронный ресурс] режим доступа: <https://iphras.ru>
3. Татьяна Еришова, *Танцую с гением* - [электронный ресурс] режим доступа: <https://lenta.ru>
4. Борис Эйфман о планах и об искусстве, которое соответствует времени, [электронный ресурс] режим доступа: <https://tvkultura.ru>
5. Бонфельд М.Ш. *Музыка: язык, речь, мышление/ Доктор. Диссертация 1999. Материалы из интернета*
6. Акопян-Шупп Р. *Роль танцевальной практики в хореологии // Голос художника: проблема синтеза в современной хореографии: Материалы международной конференции. - Волгоград, 1999 – 15 с.*

XX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА БАТЫСЕУРОПА ГОБЕЛЕН ӨНЕРІНІҢ ҚАЙТА ӨРЛЕУІ МЕН ДАМУЫ

Досжанов Бауыржан Тәттібекұлы

докторант, 2 оқу жылы, Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер Академиясының
«Сәндік-қолданбалы өнер» кафедрасының оқытушысы, Алматы қ

Мұқанов Мәлік Флоберұлы

өнертанудың PhD докторы, Т. Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер Академиясының
«Кескіндеме және мүсін» кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ

Түйін: Бұл мақалада XX ғасырдың екінші жартысында батыс еуропа гобелен өнерінің қайта өрлеуі мен дамуының негізгі кезеңдері бойынша қысқаша өнертану талдауы жүргізілген. Бұл үдерісте басты рөлді француз суретшісі және реформаторы Жан Люрса атқарды. Оның шығармашылық еңбектерінің, сондай-ақ қазіргі гобелен саласындағы әдеби-эстетикалық және технологиялық реформалары арқасында, монументалды-қолданбалы өнердің осы түрі XX ғасырдың екінші жартысында қайта өрледі және әлемдік кең танымалдылық алды.

Резюме: В данной статье проведен краткий искусствоведческий анализ по основным этапам возрождения и развития искусства западноевропейского гобелена во второй половине XX века. Главная роль в этом процессе принадлежит французскому художнику и реформатору Жану Люрса. Благодаря его творческой деятельности, а так же художественно-эстетическим и технологическим реформам в области современного гобелена, этот вид монументально-декоративного искусства возродился и получил широкую мировую популярность во второй половине XX века.

Summary: In given article there was made an art critical analysis of main stages of revival and development of Western European tapestry in the second half of the XXth century. The main role in this process plays a French artist and reformer Jean Lurcat. Thanks to his creative activity, artistic and aesthetic and technological reforms in contemporary tapestry this type of decorative art revived and gained worldwide popularity in the second half of the XXth century.

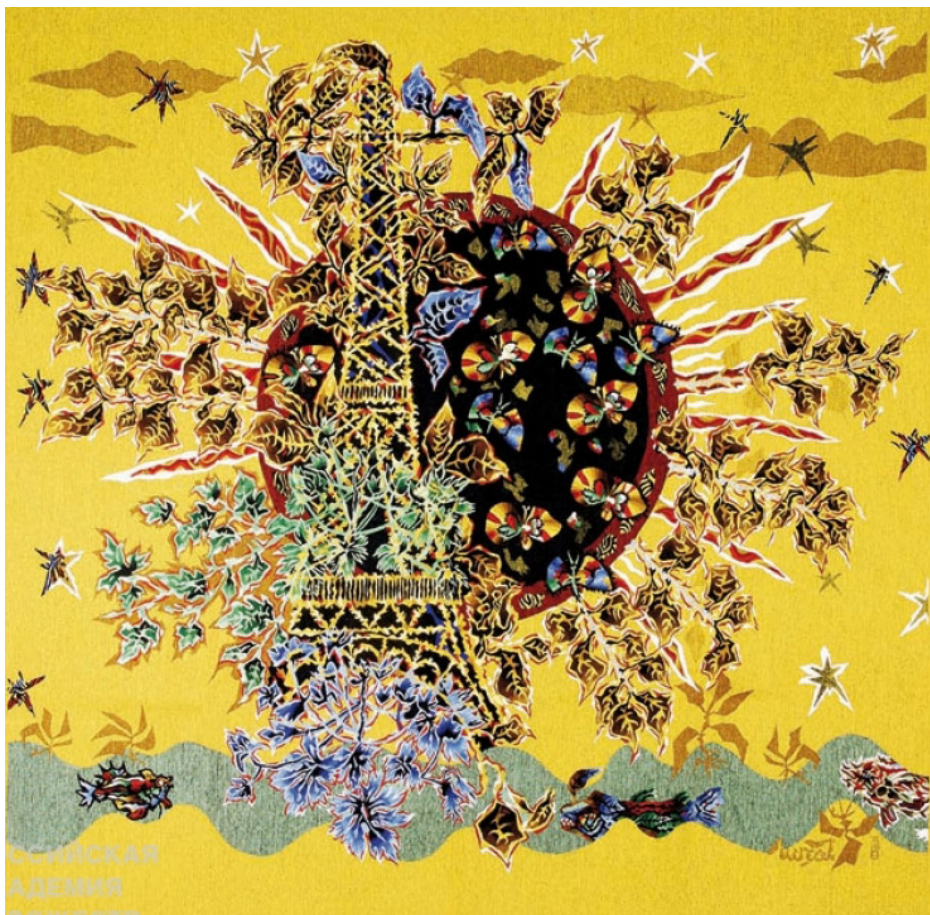
Шпалера тарихы қаншама белесті ала отырып, олардың әрқайсысы – әлемдік өнер шыңына айналды. Бұл копт маталары декорының байлығында және «Анжерлік Апокалипсис» жоғары пафосында, «Жалғыз мүйіздімен әйел» қайталанбас грациясында, түсінің үйлесімділігі, фламандық аррастар байлығы мен монументальды пластикасы және француз гобелендерінің талғамды әсемдігінде. Кескіннің иллюзиялық шығармашылығында виртуалдыққа жете отырып, батыс еуропа суретшілері, картоньерлер және тоқымашылар бір жағынан кәсіптік шеберліктің шыңына жетсе, ал екінші жағынан оны станоктық кескіндеменің құлдық қайталануына айналдыра отырып, монументальды-сәндік өнердің түрі ретінде шпалераны құлдилау шегіне жеткізді. Шпалера өнерінің жоғалу үдерісін, сонымен қатар, көбінесе гобелендер шығармашылығының жаңа технологиялық аспектісі, ал анығын айтқанда – қымбат, жұмысы ауыр қолмен тоқуын орнына барлық жерде машинамен орындауға көшті.

Алайда, осындай күдіретті және ежелгі тарихы бар шпалера өнері ізсіз жоғалып кете алмайды. Ол XX ғасырдың басында қайта өрледі, кескіндемені ойнату үшін, жүзжылдықтың ортасында – өзінің заңды композициялары мен көркемдік-бейнелеу шешімдері бар қолданбалы өнердің өзіндік бағыты ретінде өрбіді. Бәрінен көбірек бұл үдеріске француздың танымал суретшісі және ақыны Жан-Мари Огюст Люрса (1892 - 1966 ж.) ықпал етті [1].

XX ғасырда шығармашылықтың осы түрінің эволюциясында «шпалера көктемдері» деп аталатын, екі кардиналды кезеңдер құралды: Жан Люрса реформасы және «жаңа таписерияның» пайда болуы. Осы екі кезеңді мөлшері екі онжылдық бөледі, және монументалды-сәндік өнердің басқа да түрлері сияқты, осы екі жағдайда да шпалера дамуы еуропалық өнер мен мәдениеттің жалпы алғандағы үдерістерімен тығыз байланысты болды. Өз кезегінде, 1960 – 1990 жылдары тараған көркем тоқу өнерінде мүлде жаңа синтетикалық бағытты белгілеу үшін дамыды.

XX ғасырда, мәскеу өнер танушысы Варвара Савицкая «жаңа таписерия» ғылыми терминін енгізуді ұсынды (фр. tapisserie, ағылш. tapestry, нем. biltperrich), бұл барлық тілдерде «кілем», «жамылғы» дегенді білдіреді [2].

XIX ғасырдағы дағдарыстан кейін шпалера өнерінің қайта өрлеуі және Жан Люрса реформасы, 1910 – 1930 жылдардағы Матисс, Леже сияқты суретшілердің кескіндемелік ізденістеріне, ал екінші жағынан - гобеленге басынан тән қасиет: композицияның қолданбалы-жазықтық түсіндірмесі, символизм бейнелеу тілі, ашық локальды түстерге негізделген болатын.

Жан Люрса, гобелен «Париж», 1952.

1937 ж. Никола Батайем жасаған атақты «Анжерлік Апокалипсис» шпалерлер циклын зерттеп, Люрса оны «Жіптен жасалған Сикстиндік капелла» деп атады [3, б. 17]. Кейіннен, орта ғасыр өнерінің осы тамаша ескерткішін жалғастыра отырып, Люрса гобелен өнерінің төрт негізгі қағидаларын құрады.

Бірінші: гобелен (немесе шпалера) кескіндеме көшірмесі бола алмайды. Ол өз заңдылығымен жасалуы тиіс. Боялған жіп және жібектен тоқылған тоқыма—бұл палитрадағы бояулар сияқты емес. Майлы бояулармен жазылған кенептің бетіне қарағанда гобеленнің немесе кілемнің бетінің түсін мүлде басқаша көрсетеді. Сондықтан орта ғасыр шебері тоқыманы қабалдау арқылы жеке түстердің қарқындылығын күшейтті және сонымен қатар, бояулардың анық еместігі жөнінде жалпы түсінік болдырмау үшін, түстердің шектелген мөлшерін ғана қолданды.

Екінші: гобелен қабырғаларға арналған, сондықтан өзі құратын белгілі жайлардың мақсаты мен тапсырмасын ескере отырып, интерьерде жинақы болуы керек.

Үшінші: көркемдік қатты қағазы шынайы биіктікте, басқаша айтқанда материалдағы гобеленнің өзінің мөлшерімен бірдей масштабта болуы тиіс.

Төртінші: тоқыманың тоқылу құрылымы әлдеқайда ірі болуы керек. Люрса өзінің мақалалары мен сөйлеген сөздерінде бұл жайында жете айтады: «Ұзақ уақыт бойы, XV ғасырдың тоқыма құрылымын зерттей келе, мен сол кезеңдердегі шеберлер кенеп тығыздығы тепе-теңдігінің құпиясын ашқанын түсіндім. Тым оқымысты болып көрінуден қорықпаймыз—осы шпалерадағы негізгілердің санын санаймыз. Аңдар мен өсімдіктердің ең тамаша кескіндерінде бір сантиметрге 5 жіптен көп тығыздықты бұнда сирек кездестіруге болады» [4, б. 26].

Қазіргі гобелен өнері дамуға тиіс эстетикалық-бейнелеу шекараларын анықтай отырып, Люрса өзінің замандастарының санасына қағаз тәртіп емес, икемді, бір мақсатқа бағытталған шығармашылық жүйесін енгізуге тырысты. Кескіндеме кенепін сол қалпынша көшіруді жою жеткіліксіз деп есептеді. Өзінде станокты емес, қолданбалы ойлауды меңгеруді дамыту қажет еді. Ең бірінші эскизінен бастап суретші, оның материалымен, технологиясымен, қызметімен негізделген шпалераның кәсібі, ерекшеліктері, заңдылықтары және мүмкіншіліктері туралы ойлануы керек. «Шпалера деген не?»—деп жазды Люрса -бұл артық кемі жоқ кенеп, алайда ерекше, бұдырлы және майлы фактурадағы кенеп. Боялған, алайда нюанстары шектелген. Жіптің өзінің, барлық ойларының, бір-бірімен байланған барлық өрілімдерінің, темір шорбаспен қағылған,

бірыңғай тұтас өрілген және шебер өрнекермен бекітілген жіптерінің арқасында—ауыр. Және кенеп шындығындай тамаша болса, онда оның себебі, бәрінен бұрын, айқын мазмұн қорытындыланған. Ойдың байлығы мен кеңдігінде әрқашан бір маңыздылық болады...» [4, б. 26]. Заманауигобелен суретшісі Жан Люрса осылай туындады.

Жан Люрса, гобелен «Күзгі күннің тұруы», 1956.

Жан Люрсаның ойын әр елдің көптеген суретшілері пайдаланды—ол өзі де гобелен өнеріне жүздеген суретшілерді үйреттім деп сан қайта айтқан болатын.

Осы заманғы шпалера немесе қазіргі аталуымен гобелен, XX жүзжылдықтың 60-жылдары қайта өрлей бастады. Гобеленге қызығушылықтың өскені соншалық, көптеген суретшілер өздері тоқыма станогына отырды. Жан Люрса енгізген реформалар дәстүрлі шпалера тоқымасына ерекше өзгерістер әкелді және авторлық бастаудың ауқымын күшейтті. Гобелен суретшілері тоқыма жіпті өздері таңдай бастады, тоқыма станогындағы картонды бояды, бұл оларға материалды меншіктеуге және тоқыманың барлық мүмкіндіктерін барынша қолдануға бостандық берді.

Сонымен қатар, XX ғасырдың 50-60 жылдары көркем тоқыма шеберлері арасында гобелендерді жасау дәстүрлі тәсілдерінен біршама шаршағандық байқалды. Бірінші жоспарға пластикалық және кеңістіктік эксперименттерді қоятын болды, олар «пластикалық жарылыс» деген ат алған 60-жылдардың көркем феноменімен тікелей байланыста болды. Бұл қолданбалы шығармашылықтың саралық саласында, болып жатқан өзгерістерді белгілеу үшін жаңа жанрлар мен жаңа терминдер құру арқылы көріне бастады. «Жаңа таписерия» (ол «жұмсақ мүсін», «жылжымалы картон өнері» т. б.), кеңістікті витраж, керамикалы пластика, шыны және металды пластика пайда болды.

Бүгінгі гобеленнің бұрынғы классикалық шпалералардан айырмашылығы көп. Бұрынғыдан тек материал мен орындау техникасы—қолмен тоқу ғана қалды. Дегенмен бұнда өрілу суретінде, тоқуға қолданатын картон құрамында әртүрлі технологиялық шегіністерді байқауға болады. Гобелен бетінің жаңа құрылымы мен фактураларын іздеу синтетикалық өнім -сизалдар, терілер, қойдың, аттың жүндерін, сымдарды, мүмкіндігінше барлық бауларды қолдануға әкеліп соқты, олар кенепке жібек, лен, конопля сияқты «мәңгі» тоқу материалдарымен бірге енді. Тоқу технологиясының өзі де жаңғыртылды: негізін жасырып тұратын классикалық тәсілдермен қатар, суретшілер фактураны ашаттын немесе жаңа фактураны құратын өрілудің неғұрлым еркін жүйесін енгізе бастады. 50-60 жылдары бірінші жоспарға пластикалық-кеістіктік экспериментер қойылды. Авторлар үшін тоқудың ғана емес, әрі халық шығармашылығының тоқу, өру, термелеу және басқа аралас түрлері сияқты әр түрлі тәсілдер қолжетімді болды. Дәл осы ізденістер басында рельефті-мүсіндік композициялардың, кейіннен көлемді «жұмсақ мүсіннің» жасалуына әкелді. Көпшілігінде шығармаларның

сюжеттері де басқаша бола бастады.

Бір қызығы, француздың көркем сыншысы, «жаңа таписерия» жайында монографияны шығарғандардың бірі Андре Кензи бірінші болып онын егізгі үш түрге бөлетін классификацияны ұсынды: 1) қабырғада ілініп тұратын қабырғалық; 2) айналып жүруге болатын кеңістіктік; 3) таписерия – орта немесе «энвайромент» (ағылшын тілінен – environment), онда көлемді форманы тек айналып жүруге ғана емес, ішіне кіруге де болады [5, б. 51 - 52].

«60-жылдардағы пластикалық дүмпу» шпалера өнерінің қайта өрлеуінің екінші кезеңінің басын ғана емес, әрі оның құрылымы акценттерінің кардиналды араласуын танытты. Франция шпалерлік тоқыма сала-сындағы заңды рөлімен қоштасты, және қазіргі гобеленнің әрі қарай дамуы енді көркем және мәдени дәстүрлермен айқындалды, олар басқа елдерде, тіпті басқа континенттерде: Еуропаның шығысында, оңтүстік және солтүстігінде (Польша, Югославия, Испания, Скандинавияда), Азияда (Жапонияда), Америкада (АҚШ, Колумбияда) жасала бастады. Ғылыми және шығармашылық ойлардың осы өнерге арналған орталығы Париж емес, ал Лозанна бола бастады, онда 1962 жылдан бастап таписерия бойынша халықаралық биеналле өтетін болды.

60-жылдары гобеленнің кеңестік мектебі де құрыла бастады. Балтика елдері Республикасы–Латвия, Литва және Эстонияда, сол кездері олар КСРО құрамына кіретін, аймақтық және ақпараттық жағынан Еуропа шығармашылық ықпалына үнемі жақын болды. Сол себепті оларға классикалық гобелен және ежелгі ұлттық қолданбалы өнер дәстүрлерін ертерек жинақтауға мүмкіндік болды. Латвиядағы кәсіптік тоқыма өнерінің тарихы 1961 жылдан бері жалғасуда, сол жылы Т. Залькална атындағы ЛКРО көркемдік Мемлекеттік Академиясында сәйкес атпен бөлім құрылды [6, б. 8]. Кейінірек осындай бөлімдер Ленинград пен Мәскеуде де ашылды.

XX ғасыр монументальды гобелен өнері алдына заттық-кеңістік ортаны кешенді ұйымдастыру тапсырмасын барлық шындығымен қоса қойды, ал сонымен қатар көрнекі шығармашылықтың әрбір жанрының кәсібінің қайталануын талап етті. Гобелен қабырғаға қайта оралды.

КСРО құлаған соң, XX ғасыр аяғында гобелен өнері 60–70 жылдардың революциялық пафосынан бас тартты және шығармаларындағы сюжеттерде ұлттық мәдени-тарихи көздерге қайта оралды.

Көркемдік мазмұнының жандылығы мен мазмұнының арқасында, бейнелеу тілінің көрнекі нақыштылығымен гобелен монументальды өнермен–фрескаларға, рельефтерге, мозаикаларға теңеседі және монументальды кескіндемемен қатар шпалера қазіргі өнерде интерьер бейнесін жасауға қатысты, оған берілген жеке және біткен стилмен кешенді тапсырмаларды шешеді. Қазіргі уақытта гобелен өмірді әрлеуге және орта ғасырдағыдай қабырғаларды жылытуға ғана емес, кескіндемелі кеңестің әдемілігі мен дәстүрлі жүнді кілемдерінің жылуының тамаша үйлесімі арқылы қаншама адамдардың жанын жылыту үшін қолданады.

Қолмен тоқу өнері–синтетикалық өнер: оның негізіне мықты сурет, кескіндеу дарыны, барлық көрнекі эффектілердің қатаң, математикалық десе де болатын есебі және зор сабырлық жатады. Қазір авторлар көбінесе тоқымашылардың көмегінсіз өзінің шығармашылық идеяларын көрмелерге және жеке меншік интерьерлерге арналған қызықты гобелендерге енгізеді. Сондай-ақ, көптеген суретшілер «кіші» көлемде жұмыс істейді–бұл әрі шығармашылық зертханасы, әрі бір мезгілде өзінің жеке шығармашылық ойларын басқа көлемде жеткізу мүмкіндігі. Ең бастысы, шпалера өнерінің ғасырлар бойы өмір сүре келіп, заманауи гобелен болып интерьерде де, сондай-ақ көрме алаңдарында да әртүрлі тапсырмаларды шеше алатын өнердің бүгінгі күнгі аса қажетті түрі болып қалуы, өзінде монументальды шығарманың қуатын, адам қолының жылуын және шебердің қайталанбас жеке жазбасын үйлестіре білуі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Киселева О. И. *Возрождение искусства шпалеры во Франции в первой половине XX века и творчество Жана Люрса*: автореф. ... канд. иск.н. – СПб, 1995. – 33 с.
2. Савицкая В. И. *Основные тенденции развития современного гобелена (на материале советского и зарубежного искусства 1960 – 1970 гг.)*. – М.: НИИ Академии художеств СССР, 1982. – С. 128.
3. Jean Luce *at.Beveil d'un Art mural // Arts de France*. – Paris, 1945. – № 1. – P. 17.
4. Савицкая В. И. *Преображения шпалеры*. - М.: Галарт, 1995. - С. 136
5. A. Kuenzi. *La Nouvelle Tapiserie*. - Paris, - Lausanne, 1981. - P. 51 - 52.
6. Неймышева Л. Г. *Декоративно-прикладное искусство Латвийской СССР*. – М.: Советский художник, 1990. – 178 с.

ҚАЗАҚ ТЕЛЕВИЗИЯСЫНЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ҚАЛЫПТАСҚАН АЛҒАШҚЫ ТЕЛЕЖҮРГІЗУШІЛЕРДІҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ

Исмайлова Бақытгүл

Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының 2-курс магистранты

***Түйін:** Бұл мақалада қазақ телевизиясы дамуының әлеуметтік-мәдени факторлары талданады. Алғашқы телевизия, алғашқы тележүргізушілердің рөлі және оның ерекшеліктері сипатталады. Сонымен қатар, тележүргізушілердің телевизия саласындағы кәсіби шығармашылығы, біздің еліміздегі қазіргі дикторлардың өткені мен бүгінгі талқыланады.*

***Кілт сөздер:** тележүргізуші, телевизия, бағдарлама, теледидар, диктор, кинематограф, сериал, стендап.*

***Резюме:** В статье проводится анализ социально-культурного фактора развития казахского телевидения. Обсуждается влияние профессиональности телеведущего, становление и развитие сегодняшнего телевидение в нашей стране.*

***Ключевые слова:** телеведущая, телевидение, программа, телевизор, диктор, кинематограф, сериал.*

Өнердің болмысы жеке, дара шығарма болса, телевизия болмысы бағдарлама болып табылады. Әрбір телебағдарламаның арна өкілі ретінде қалыптасқан жүргізушісі болмаса, сол болып жатқан оқиғаның куәгері ретінде сезінуге еш мүмкіндік болмай қалатын жағдайға жеттік. Телеарнадағы алғашқы тележүргізушілер құлақтың құрышын қандырып, әуезді дауысымен мәңгі жадымызда сақталғандай. Жаңа заманғы телевизия кең айдынды, терең арналы күрделі ұғымға айналды. Заманауи техникалардың көмегімен шығармашылық ой-қиялды толымды әрі тартымды жобаға айналдырудың мүмкіндігі молая түсті. Уақыт санап, сан-салалы телеарналар мен сан алуан жанрлы телебағдарламалардың да қатары қалыңдап келеді. Осынау өзгерістер тасқынының бел ортасында белсенді қызмет ете жүріп, қоғам мен ақпарат арасында алтын көпір тұрғызған телевизия мамандары –тележүргізушілер.

Алғашқы жылдардағы қазақ теледидарының даму кезеңдеріне көз жүгіртсек, 1958 жылы 8 наурызда Алматы телестудиясы эфирде өз жұмысын бастады. «Қазақстанда «көгілдір экранның» сәуле шашқанына да жарты ғасырдан асты. Дикторлар көрермендерді екі тілде Қазақ теледидарының алғашқы беташар қадамымен құттықтаған болатын. Соңынан «Үкімет мүшесі» атты көркем фильм көрсетілді. Сол кезеңде Алматыда төртеу, ал облыстарда 1007 телевизор болды. 1965 жылы осы жылдың қараша айында Алматы телеорталығы Орталық телевидениенің бағдарламаларын қабылдауды бастады. 1967 жылы шілде айында Қазақ теледидары Монреальде өткен Бүкілдүниежүзілік "Экспо-67" көрмесіне өз телеөнімдерін алып барды. Солардың ішінде алпысыншы-жетпісінші жылдардағы шығармашылық бірлестіктер ("Шұғыла", "Құрдастар", "Ровесники" т.б.), бас редакциялардың құрылуы өз жемісін берген болатын» [1.596]. Осы кезеңде басшылықта болған белгілі қайраткерлер К.Шалабаев, К.Үсебаев, Х.Хасенов, К.Смайыловтар Қазақстандағы телевизияның жан-жақты дамуына зор үлес қосты. Көгілдір экранда көп сериялы телеспектакльдер «Қымызхана», деректі телефильмдер (50 серия), авторлық бағдарлама «Сұхбат», ұлттық бояуы қанық жастарға, балаларға арналған хабарлар «Алтыбақан», «Айгөлек», ауылшаруашылық жайлы «Ақбидай», өндіріс тақырыбын қозғайтын «Операция «Ритм» т.б. туындылар жарық көрген болатын. Бірақ сол жылдардағы телевизияның алғашқы тележүргізушілеріне көз жүгіртсек аса байыппен, білімді, нағыз телевизияның жүргізушілері болған еді, бұрынғы бағдарламалар есімізде сақталып, бағдарламаны атын атағаннан-ақ жүргізушісі бірден көз алдымызға елестейтін, ал қазір ше? Қазіргі таңда ақын болсын, әнші болсын, актер болсын барлығы бір-бір бағдарламаның жүргізушісі болып кеткен.

Алғашқы кезеңде қазақ телевизиясы - негізінен ақпарат таратушы, бұрыннан бар кино, театр туындыларын әр үйге жеткізетін техникалық мүмкіндікті ғана пайдаланса, көп ұзамай телевизияның ерекшелігіне сай өз туындылары көріне бастады. Жіңішке және жалпақ кинотаспаларға жедел түсірілген тележаңалықтар, жылжымалы телестанциялар арқылы оқиғаның ортасынан жүргізілген телерепортаждар, студияның ішінде қойылған әртүрлі жанрдағы телетуындылар алғашқы талпыныстар болатын. Ол келе-келе шығармашылық ізденістерге ұласты. Алғашқы телеспектакльдер, телефильмдер пайда болды. Балаларға, жастарға арналған хабарлар, оқулық бағдарламалар дүниеге келді.

1967 жылы 4 қазан Орталық теледидардан «Қазақстан күні» атты мерекелік бағдарлама «Октябрьмен нұрланған» деген ұранмен алғашқы «Орбита» қабылдау стансасы іске қосылды. Республика Орталық теледидардың алғашқы түрлі-түсті телехабарларын қабылдауды бастады. Сол кезде жоғарыда атап кеткен жүргізушілер өзіндік нақышына келтіріп, құлақтың құрышын қандырып сөйлейтін, оларды тіпті басқа бөлмеден теледидардағы жүргізушінің дауысынан-ақ тани алатындай дәрежеде едік. «1967 жылы желтоқсанда Қазақ теледидарының бағдарламаларын Жамбыл, Ақтөбе, Орал облыстарының көрермендері көру мүмкіндігіне ие болды. 1970 жылы ақпан айында Қазақ теледидарының бағдарламаларын кабельдік линия арқылы Семей және Шығыс Қазақстан облыстары көре бастады. Осы кезеңде республикалық бағдарламаны көру мүмкіндігіне 9 облыс ие болды. 1974 жылы қазан айында Ленин атындағы Сарайдан Тыңды игерудің 20 жылдығы

на байланысты тікелей ретрансляция берілді. [2.216]. Содан бері, бұл телевизия жылдан жылға, ғасырдан ғасырға таралып, мың құбыла өзгеріп, жаңа форматта дамып бүгінгі күнге де жетті. Әр шебер, яғни бұрынғы бет-бейнесі айқын жүргізушілер телевизия саласының жаңа мүмкіндіктерін ашуда өз үлестерін қосып кетті. «Осы жылдарда ол техникалық жаңғыру, шығармашылық күштердің өсіп, толысуы жағынан да сан белесті бастан кешті. Ең алғашқы салмағы жүз келідей тұратын ауыр камералардан, тұтас залдарға эрең сиятын телеаппараттардан бүгінгі шағын, қолайлы, сапалы, сан қилы мүмкіндігі бар сандық телевизияға дейін өзгерді» [3.96]. Бірақ дәл осы жағдайда заманымен қатар адамы да ауысып жатқан жайы бар, сандық жеңіл телеаппараттар өзгеріп жатқанда бұрынғы байыппен сөйлейтін нағыз тележүргізушілер азайып, осы кезде тістеніп немесе айғайлап сөйлейтін, өзін еркін ұстай алмайтын, экранның ар жағында толқып, ұшқалақтап тұратын тележүргізушілер көбейіп бара жатқан секілді. «Өсу дәуірін кешкен Қазақ телевизиясы шығармашылық жолдың да талай белесінен өтіп, бірнеше ұрпақ үлес қосқан іргелі де ірі, жан-жақты толысқан, халқымыздың ақпараттық рухани қажетін өтеп отырған қуатты күшке айналды. Ағайынды Льюмерлердің техникалық жаңалығы кино өнерінің тууына жол ашса, телевизия техникасы да қазір бүкіл әлемді аузына қаратқан жаңа өнердің туып, дамуына әсер етті» [4.336].

Қоғамдық өмірдің, ауылшаруашылығының, өндірістің, ғылымның, өнердің, әдебиеттің өзекті мәселелерін қозғайтын шығармалар әртүрлі жанрада бой көрсетті. Бұлардың сәттісі де, сәтсізі де жетіп, артылатын. Телевизия өмірдің өзі тәрізді тоқтаусыз құбылыс болғандықтан, тынымсыз ізденіс толас тапқан емес. Алғашқы он жылдықта телевизияның табиғатын терең түсінген жаңа шығармашылық топтар, жеке дарындар өсіп жетілді. Бұрын газеттен, радиодан, театрдан келген мамандардың көпшілігі жаңа өмірдің талабына тез бейімделіп, оның дамуына өз үлестерін қосты. Ал телевизияның өз қазанында пісіп жетілген жас журналистер, режиссерлер, тележүргізушілер, телеоператорлар Қазақ телевизиясының іргесін бекіте түсті. Соның ішінде жүргізушілер бағдарламада көрермен назарын видео-фактіге аудара отырып, қатысушы есебінде шынайы деректермен таныстыру да бар. Телевизия - туған күнінен бастап адамзатты таңырқатып келе жатқан құбылыс. Ол техникалық жағынан қиял жетпес мүмкіндіктерді ашып, көз ілеспес жылдамдықпен, адуынды қарқынмен жаңғырып, дамып келе жатса, жана өнер ретінде бүгінгі күнге дейін адам баласы жаратқан өнер атаулының барша қасиетін бойына сіңіріп, жаңа тұрпатты өнер тудырып отыр. Ол бір сәтке ортақ мақсат үшін көптеген елдерді жұмылдыра білетін қуатты күшке ие. Ол - ұқсата білсе, ұлттың ұлы мұратына жетуіне орасан көмек беретін құдіретті құрал. Әлеуметтанушылардың зерттеуі бойынша, қазіргі адам теледидарсыз өмір сүре алмайтын халге жетті. Әр үйдің төрінде теледидар, тіпті бір үйде үш бөлме болса, соның екеуінде теледидар бар. Ал кітап пен газет, театр шыныменде ығысқан. Олай болса, бұл феноменді тану, зерттеу, мемлекеттік идеологияда ұтымды пайдалану бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

«Алғашқы жүргізушілердің телебағдарламаларды бағалау критерийлері - телебағдарламаларды бағалағанда мынадай критерийлер есепке алынуы оларға шарт болатын: 1) актуалдылығы; 2) оперативтілігі; 3) кәсіби деңгейі; 4) тарихи маңызы; 5) техникалық сапасы. Кәсіби деңгей - телебағдарлама авторының немесе телебағдарламаны жасайтын шығармашылық ұжымның саяси сауатын, озық мәдениетін, ұлттық ұстанымын, шығармашылық шеберлігін көрсетеді. Ал техникалық сапа телебағдарламаларды оператордың қалай түсіргенін, монтаждаушы оператордың қалай монтаждағанын, сонымен қатар эфирден қалай берілгенін анықтайды. Демек, бұл таңдаулы пән эфирден өткен материалдарды сараптап, соның нәтижесінде телебағдарламаларға тән жетістіктер мен типтік кемшіліктерді атап өтіп, алдағы уақытта мән беретін негізгі мәселелерді атап көрсетуді ғылыми негізде тұжырымдап береді»[5.1786].

Қазақ телевизиясы әзірлеген шығармалар Бүкілодақтық көрермендерге де жетіп жатты. Бұл, әсіресе, жетпісінші жылдардың соңы мен сексенінші жылдары кең өріс алды. Қазақ телевизиясында әр кезеңде әлденеше жүздеген адамдар еңбек етті. Олардың әрқайсысының мамандығына сай өзіндік орны бар. Бірақ телеэкранның бет бейнесін айқындаған, оның шығармашылық жағынан дамуына үлес қосқан алғашқылардың орны бөлек. Олар С. Шәріпов, Ш.Агишева, С.Масғұтов, Е.Сацук, Ә.Дүйімбаев, Ф.Бегенбаева, Т.Қаймолдинов т.б. Одан кейін қатарға жаңа толқын жастар келіп қосылды. Алғашқылардың еңбектерінде тың ізденіс, мықты серпін байқалды. Кез-келген телебағдарламаның көрерменнің көңіл төрінен орын алуы тележүргізуші арқылы, нақтыласак, тележүргізушінің шеберлігі арқылы мүмкін болатын жетістік. Мұның да өзіндік ережелері бар. Белгілі орыс ғалымы С. Муратов тележүргізушінің шеберлігін қалыптастыруға қажетті бірнеше талапты алға тартады. «Олар төмендегідей:

- шынайылық пен еркіндік;
- жазылған мәтінмен дұрыс жұмыс жасай білу;
- аудиториямен, телекамерамен байланыс;
- жүріс-тұрыс пен мінез-құлыққа мән беру, ым-ишара білдіруді дұрыс пайдалана білу, беттің бұлшық еттерінің ішкі сезімге қарай өзгеруі және оларды өз қалауынша өзгерте білу, дауыс мәнерлілігін сақтау;
- сөйлеу техникасы-дауыс қою, интонация, дикция, екпін, артикуляция;
- сөйлеу мәдениеті-сөздік қорының мол болуы, сөздің қысқалығы, түсініктілігі, көңілге қонымдылығы, қарапайымдылығы;
- экран уақытын сезіне білу» [6.796].

Жаңа толқындағы 1993-1996 жылдардан келе жатқан Қ.Хангелдина, Л.Танысбай, А. Балтабайұлы, З.Әліпбектер, А.Үкібаев, Д. Нұржігіт сынды жүргізушілер де алғашқылардың ізін жалғастырушылар ретінде орнын басатындай, телеэкран шеберлігін толық меңгермесе де екінің үлес қосып кеткендер.

Нәтижесінде жанр, түр, пішін, тәсіл деген түсініктер қалыптасты. Түрлі бағдарламалар жаңа сипаттарға ие болды. Телевизия, қоғам және ұлттық болмыс - телевизияның қоғамдағы рөлі оның атқаратын қызметімен айқындалады. Ендеше, бұл таңдаулы қазақ телевизиясы ұлттық болмыстың сипаты мен мазмұнын, яғни, қоғамдық - саяси мәні мен психологиялық аспектілерін, сол құбылыс аясындағы ұлттық көзқарас пен ұлттық тәлім - тәрбиенің, ұлттық мәдениеттің (көгілдір экрандағы музыка, әдебиет, кино, театр, салт - дәстүр, әдет - ғұрып, т.с.с.) алатын орнын, осы бағытта туындаған қазіргі заманғы проблемаларды кәсіби деңгей мен шығармашылық шеберлік тұрғысынан қарастырады. Әлемдегі техникалық үрдіс, телевизия әлемінде өзіндік орнын тапты. Қазіргі бағдарламаларда спецэффектілер пайда болды. Телевизия саласының даму жолы үздіксіз, әлі шексіз болып көрінеді. Телевизия саласы әрдайым жоғары сұраныстарға ие, әрі мүлтіксіз ойлардың орындалуына жаңа мүмкіндіктер ашады.

«Телевизия киноның тілін пайдаланды. Алайда кино өнеріндей емес телевизия осы шақтан болып жатқан оқиғаларды насихаттау стилінен айырылған жоқ. Киноэкранда өткен шақта объективтің алдында болған құбылыс, оқиға, кейіпкерлерді көресің. Телевизия осы қазір болып жатқан оқиғаны көрсетеді. Сонысымен ерекшеленді» [7.1046]. Бұрынғы аталған жүргізушілер телехабарлар жасаудың әдіс-тәсілдері мен жанрлық ерекшеліктерін алғашқы кезекте қарастырады. Сонымен қатар еліміздің және шетелдік телеарналардағы ғылыми-танымдық хабарлардың берілу бағыттары және олардың мазмұндық, пішіндік, жанрлық ерекшеліктері, бұл жолда қол жеткізген жаңашыл табыстары мен қалыс қалған тұстары тәжірибелік тұрғыда жан-жақты көрініп тұрды.

Әлеуметтік қажеттіліктер мен техникалық мүмкіндіктер - жаңа телеарналардың, бағдарламалардың, айдарлардың ашылуына қажетті алғышарт. Арнайы репортаж оның ерекшеліктері мен эфирде алатын орны. Деректі бағдарлама және деректі фильм. Телевизия қызметін әлеуметтік тұрғыда бақылау. Тележүргізушілердің жұмыс істеу әдістері - шынайы мүмкіндіктер немесе әсірелеу тәсілдері. Хабарлардың рейтингі немесе рейтингтік көрсеткіштерін анықтау әдістері және деректерді қолдану тәсілдері. Ғаламдану мен жүйелілік қазіргі заманғы телевизияның даму бағытындағы бірін-бірі толықтыратын процестер - осының барлығы телевизияның бүгінгі күнгі жағдайы.

Бүгінгі телевизия саласындағы негізгі мақсат – электронды БАҚ-тың өткеніне тоқтала отырып, бүгінгі даму бағыттарына баға беру және болашақтағы даму қарқындылығын нақтылау. Бұл аталған бағыттағы әлемдік және отандық ғалымдардың ғылыми және тәжірибелік ой-тұжырымдарын жүйелеу, яғни телевизия, радио, интернеттің алдағы даму жүйесіне орай айтылып жатқан ғаламдық саяси болжамдардың шыншылдық және қисындылық деңгейіне баға беру болып табылады. Сонымен қатар телевизияның бүгінгі күнде өнердің бір саласы ретінде қарастырылуының негіздері талқыланды. Қазіргі кезде еліміздің телевизия саласы ұлттық өнерді жариялаудың негізгі көзіне айналып отыр ма, бұл бағытта қандай озық тәжірибелер мен кемшін тұстар бар деген сұрақтар қарастырылады. Телеарна бағдарламаларының әрқайсысының өзіне тән мақсаттық аудиториясы болады. Мақсаттық аудиториялардың қажетін қанағаттандыру арқылы телеарна тележүргізушілік функцияларын жүзеге асырады. Соның нәтижесінде жас шамасына, әлеуметтік тобына қарамастан қалың көрерменді қамту мүмкін болатын.

Телерадиоарналардың хабар тарату саясаты - радиохабар жеделдігімен ерекшеленсе, телехабар әсерлілігімен өзгешеленетіні белгілі. Сондықтан да телерадиоарналардың хабар тарату қызметі БАҚ жүйесінде айрықша маңызға ие. Бұл телерадиохабарлардың эфирден берілу ретін, яғни, жүйеленіп жоспарлануын, тақырыптық - күнтізбелік тұрғыда қатталуын, сөйтіп эфирлік «сетканың» жасалуын, сонымен қатар, хабар тарату жүйесіндегі дикторлық қызметтің қисындарын қарастырады. Жоғарыда айтылып кеткен екі шартты да орындамайтын жүргізушілеріміз жетерлік, расында ұмытуға болмайтын бір жайт-тележүргізушілердің барлығына қойылатын талап ортақ. Бұл талаптар халықаралық тәжірибеде жылдар бойы тексеріліп, қазіргі таңда әрбір жүргізуші үшін қағида болып қалыптасқан. Белгілі швед тележүргізушісі Эрик Фихтелиустың «бір таңғаларлығы, әлемнің кез-келген бағдарлама жүргізушісін қарап отырып, тілін түсінбесек те, жүргізуші дауысының жасандылығын жазбай танимыз. Яғни, тыңдарманның жаңалықты оқудың белгілі бір қалыптасқан стилі туралы түсінігі бар екендігі осыдан байқалады. Сондықтан біз ақпараттық материал берудің дәстүрлі тәсілдері мен жеке-дара жұмыс стилі арасындағы тепе-теңдікті сақтауға міндеттіміз» [8.1276] деген бұл ойы белгілі диктор Мұрат Әбзелбаевтың дикторға «қатаңдық емес, белгілі бір ережеге бағынатын еркіндік керек» - деген тұжырымы қазіргі таңдалған тележүргізушілердің экран талаптарына сай емес екендігінің айқын көрінісі іспеттес [9.196]. Қазіргі таңда әнші, әртістердің «Ақ дегенін алғыс, қара дегенін қарғыс» ретінде қабылдайтын жағдайға жеттік. Оған әнші, әртіс өмірі мен шығармашылығының телеарналарда кеңінен насихатталуы себеп екені әмбеге аян. Көгілдір экранда шоу бағдарламалар жетіп артылады. Оның ішінде саяси сараптамалық, Қазақстан мен әлем экономикасынан хабар беретін, қоғамда қордаланған мәселелер мен кенжелеп келе жатқан салаларды дамытуды көздейтін, сауат ашатын сараптамалық бағдарламалар жоқтың қасы. Әлемнің алдыңғы қатарлы CNN, BBC, Fox News, NBC секілді телеарналарда

концертті өте сирек көрсетеді. Көбіне жоғарыда атап өткен салмақты әрі сапалы өнімді ұсынады. Қазіргі жаһандану заманында телеарнаның дәуірі өтіп, интернет жайлаған уақыт десек те, көгілдір экран әлі күнге дейін қоғамға әсер ететін күшін жоймаған. Бәрі әнші, ақын, актер болғысы келетіндер өте көп, ең бастысы әншілікпен немесе киноға түсу арқылы телевизия саласына келіп соның ішінде тележүргізушілікпен танылғысы келетіндердің саны жетіп артылады. Сонда жоғарғы оқу орнында телевизия саласының майын шағып оқыған телевизиялық білімі бар азаматтар мен тілші журналистеріміздің, осы аталған кісілердің нанын қазіргі әнші, актерлеріміз жеп жүрген жоқ па? Экранға шықтым енді тұрақты бағдарламаны жүргіземін деген әншісымақтарымыз, телевизия саласына келу үшін өз бетінше бойларына синтезді өнерді қалыптастырып жүретін жұлдыздарымыз да жетерлік. Тележүргізуші болу үшін адамда мынадай қасиеттер болуы тиіс: қылық, ақыл, тапқырлық, сөз байлық, білім, тіл тазалығы. Қазіргі таңда кейбіреулердің тележүргізуші болу үшін өнердің бар шыңын бағындырғысы келіп, өнердің лас та пайымсыз шырмауынан өткенсымақ танытып, бірден телеарнаның рейтингісін көтеретіндей мен танымал тұлғамын деп белгілі бағдарламалардың тұрақты тележүргізушісі болып шыға келетінін қайтесің? Менің ойымша бұл өте құлдырап бара жатқан телевизия өмірі. Арнайы мектеп немесе тек тележүргізушілерді дайындайтын арнайы мамандық болуы керек деп түсінемін. Қазір дамыған елдердің қатарына қосылып келе жатқандықтан, технология дамыған заманда жұлдыз болып жүрген немесе әлеуметтік желіде белсенді отыратын азаматтар мен азаматшалар тележүргізуші болғанына да таңқалмайтын болып барамыз. Тістеніп сөйлесе де, тілінің дефектісі айдан анық көрініп тұратын лас тілді тележүргізушілеріміз көбейіп барады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. С. Оразалы. «Теледидар өнері». Алматы 2011. 196 бет
2. Н. Потомкина //Телевизионная журналистика учебник 5-издание//№12 М.МГУ 2002. 46 с
3. С.А. Муратов «Телевизионное общение в кадре и за кадром». Москва. 2007. 200 с.
4. В.В. Кузнецов Теория ТВ. Москва . 2003год. 185 с
5. Ф. Б. Бегенбаева Телевизиялық байланыс. Алматы 2006. 256 бет
6. Х.Н. Хасенов Телехабар тарату. Алматы 2008жыл. 200 бет
7. А. А. Ярлыкина //Телепублицист /журнал/ Москва 2010. №18, 20 февраль 137 бет
8. Н. Г. Бекмуратов. Теледраматургия Мәскеу баспасы. 2013жыл. 196 бет
9. Ж.Д. Утенова //Диктор – телеарнаның айнасы // Айқын -2012жыл. №12 -1 наурыз.

ПРИНЦИПЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ И РЕМЕСЕЛ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Иманбаева Ж.А.

магистр искусствоведческих наук по специальности «Дизайн»,
докторант PhD КазНАИ им.Т.К.Жургенова, г. Алматы

Түйін: Мақалада заманауи инновациялық материалдарды, технологияларды және құрылыс әдістерін қолданып, киіз үй құрылымдарын пайдалану туралы шетелдік дерек көздерін талдау қарастырылған.

Кілт сөздер: киіз үй, құрылым, инновациялық әдістер.

Резюме: В статье приводится анализ зарубежных источников по применению конструкций юрты в современных условиях с использованием инновационных материалов, технологий и методов строительства.

Ключевые слова: юрта, структура, инновационные методы.

Summary: The article gives an analysis of foreign sources to using of yurt structures in modern conditions with the applying of innovative materials, technologies and construction methods.

Key words: yurt, structure, innovative methods.

Дом в культуре казахов являл собой образ Вселенной. Анализируя мировоззрение казахов, можно выделить что юрта и есть небосвод, который опрокинут на человека и заключает его в себе, и является моделью Вселенной кочевника. Пространство юрты можно уподобить древнегреческому космосу, который построен по законам красоты, оно является искусственно организованным фрагментом природы, ее органической частью, верхом и низом, а двигаться можно только по часовой стрелке, вокруг очага, что идет от движения по солнцу. Это движение было привилегированным [1].

Пространство юрты поделено на семантические секторы. Например, төр – это сакральная часть, мужская часть юрты – правая, то есть небесная, а женская часть – левая, то есть земная. Домашнее пространство юрты осмысливается как символ дуализма мужского и женского начал, их животворной и плодоносящей сущности [1].

Необходимо отметить, что начала XX в. юрта была основным видом жилища у некоторых народов Средней Азии и части их, основу хозяйства которых составляло кочевое и полукочевое скотоводство. Переносное жилище имело различные названия у народов Средней Азии: «ой» и «гара ой» - у туркмен, «боз уй» и «кара уй» - у киргизов, «уй» - у кипчаков Узбекистана и т.д. [2].

Термины и обозначения переносных жилищ различаются, но общая конструкция юрт и войлочное покрытие схожи, за исключением отдельных несущественных различий. Например, шанырак и очаг являются семантическим центром юрты, и отражая верхний мир шанырак является вертикальной проекцией конструкции. В материальной культуре народов Средней Азии и Казахстана юрта и ее убранство имеют единый генетический корень, который у каждого народа в зависимости от развития и климатических условий немного отличаются [3].

Исследование формы современной юрты привели к изучению нескольких направлений, начиная с отдыха, временного жилища до долговременного жилья. При активном росте населения в потребности жилья и отдыха во всем мире активно используются современные юрты для кэмпинга, для временного жилья. Проекты основаны на национальных традициях казахов и монголов, но спроектированы при помощи инновационных материалов. Далее мы рассмотрим несколько примеров зарубежных разработок, каждая из которых имеет свои достоинства и отличия. Говоря о казахстанском рынке использования юрт для активного отдыха в природе нельзя не упомянуть отдельные юрты-гостиницы Aul resort.

В книге «Юрты: жизнь в круге (Yurts: Living in the Round)» Бекки Кемери рассказывает об изобретениях североамериканских новаторов [4]. Автор повествует о путешествиях из Средней Азии в современную Америку и раскрывает историю, эволюцию и преимущества жизни в юрте в наше время. Одна из старейших форм кочевого жилья, которая все еще используется сегодня, юрты ворвались в 21 в. как многогранная, полностью современная, совершенно универсальная и чрезвычайно популярная структура, возможности которой все еще изучаются. Кемери пишет о новаторах, которые взяв за основу юрту, переработали ее и используют как жилище для походов и кэмпингов, постоянные дома и офисы. В книге подробно описывается постройка, транспортировка и проветривание юрты.

Юрта движется на запад.

Западные инноваторы используя термин «юрта», имеют в виду не среднеазиатские типы юрт, а версии из современных материалов. Дизайнеры придерживаясь принципов простоты и устойчивости, развивают новые формы из необычных материалов, включая стальные авиационные кабели и архитектурные ткани (рис.1).

Анализируя различные виды юрт, можно выделить следующие типы современных юрт:

1. Коническая стеновая юрта
2. Современная тканевая юрта

3. Панельно-рамочная юрта

Рис. 1 – Современная интерпретация юрт в Америке.

Источник: <http://www.yurtinfo.org/yurt-bookstore>

В начале 1960-х Билл Копертуэйт изучал местные ремесла и культуру в школе Квакера в Нью-Гэмпшире. Но вместе с тем, его ученики изучали программирование и математику дизайна крыш. После прочтения статьи в National Geographic о поездке в Монголию Уильяма О. Дугласа Билл Копертуэйт был вдохновлен. В статье был отражен материал про монгольскую юрту, которая описывает региональный дизайн. Он увидел, что данную конструкцию можно было бы адаптировать с возможностью создания более пригодных условий для жилья. В математическом классе Билла была построена крыша юрты, но в другом дизайне. Вместо прямой крыши, Билл и его ученики построили решетчатый каркас, который не имел центрального компрессионного кольца.

Из Нью-Хэмпшира Билл перебрался в Грасс-Вэлли, штат Калифорния. Здесь он построил со студентами первую полную юрту с решетчатыми стенами: структурную крышу с тканевым покрытием. Понимая, что постройка юрты может стать отличным инструментом для обучения и общинного строительства, Билл начал строить деревянные юрты с коническими стенами с группой студентов. В 1968 году в рамках своей докторской программы в Гарварде он работал с обучающимися из учебной школы путешествий. Они построили кампус в Нью-Хэмпшире, состоящий полностью из конических стеновых юрт. Данное исследование привело к развитию проектов со школами и сообществами. В 1972 году Билл учредил фонд, чтобы продолжить свое видение изучения культур коренных народов и применения их технологий для современной культуры, чтобы создать более простой, более гармоничный и устойчивый образ жизни.

Коническая стеновая юрта.

Доктор Билл Копертуэйт принял для базовую концепцию дизайна - круглое простое здание, структура которого поддерживалась с помощью натяжной ленты. Она превращала ее в практичное современное жилище для простой жизни. Он построил более 300 юрт по всему миру, каждый из которых включил как варианты в концепцию основного конструктивного дизайна, создавая временные или долговременные структуры необычайной красоты. Билл увидел потенциал для творческого мышления, и возможность развить простое жилище, которое люди могли бы построить сами. Билл разработал юрту с конической стеной (рис.2).

Рис. 2 – Юрта дизайнера Билла Копертуэйта, 2014 г. Источник:

<http://www.heartandsoulconstruction.com/taper-wall-yurts.html>

Современная тканевая юрта.

Чак Кокс (Chuck Cox), один из учеников Билла, построил тканевую юрту в качестве студенческого проекта в Корнельском университете. Одним из изменений от монгольского типа юрты был кабель из стали, который функционировал для натяжения. Кровельные стропилы были зазубрены и прикреплены на кабель, вместо того, чтобы прикрепляться непосредственно к стенам-решеткам. Чак и его жена Лорел разработали набор портативных юрт, которые стали основой современного дизайна переносных жилищ в Северной Америке. В 1978 году другой студент Кирк Бахман построил тканевую юрту, используя планы Кокса в качестве проекта в Государственном университете штата Айдахо. Когда Кирк окончил школу и стал путешественником

по стране в горах центрального штата Айдахо, он жил в своей юрте. Его работодатель попросил его построить несколько юрт в качестве экспериментальных лыжных хижин, и это получило большое развитие (рис.3).

Рис. 3 – Современные тканевые юрты. Источник:
<http://www.heartandsoulconstruction.com/taper-wall-yurts.html>

Исследуя все зарубежные источники, можно выделить особенно интересные примеры проектов тканевых юрт. Например, проект «Nomad yurt from EcoShack» (рис. 4).

Рис. 4 – Проект «Nomad yurt from EcoShack». Источник:
<http://www.alternativeconsumer.com/2008/03/21/the-nomad-yurt-from-ecoshack>

Сборно-разборная юрта Nomad изготовлен из экологически чистых материалов, в том числе [5]:

- Устойчивая бамбуковая структура;
- WeatherMAX FR, усовершенствованная внешняя ткань, которая обеспечивает «непревзойденную водостойкость, устойчивость к плесени и маслам»;
- Nomad был спроектирован, протестирован, изготовлен и складирован в 150-мильном радиусе офисов EcoShack в Лос-Анджелесе;
- Она изготавливается небольшими партиями с использованием технологического процесса hi-contact;
- Данная юрта была рассчитана на долгий срок службы и изготавливается вручную.
- Подход к сокращению материалов упрощает обслуживание и переработку Nomad.

Панельно-рамочная юрта.

Один из учеников Билла Копертзэйтта в конце 60-х годов, одаренный 17-летний Дэвид Райт, занялся дизайном и строительством юрты. Дэвид построил общинные юрты в Нью-Хэмпшире и Калифорнии, и в конечном итоге создал «Калифорнийские юрты». Конструкции Дэвида эволюционировали от первоначальной конической стены юрты до прямой стенной версии. Конструкции юрты были в виде рамных панелей (которые можно было предварительно изготовить и доставить) позволило удовлетворить строгие строительные нормы в Калифорнии, при этом сохраняя приемлемые цены, доступные для домовладельцев.

Дэвид добавил некоторые уникальные модификации в дизайн юрт. Расширяя части круга наружу, тем самым он смог добавить дополнительные комнаты или «крылья», и используя спиральную форму в качестве основы для расширения секций крыши, так называемый дизайн «Nautilus». Панельно-рамочную юрту также можно было построить с двумя этажами и объединить вместе с прямоугольными соединителями (рис.5).

Рис. 5 – Панельно-рамочная юрта Дэвида Райта.

Источник: <http://www.heartandsoulconstruction.com/taper-wall-yurts.html>

Сборная юрта из фанеры и брезента. Шотландские дизайнеры Trakke и Uula Jero создали современный вариант юрты для продвинутых походников (рис. 6).

Рис. 6 – Юрта из фанеры.

Источник: http://www.admagazine.ru/arch/50542_sbornaya-yurta-iz-fanery-i-brezenta.php

Юрту Jero можно не только легко собрать и разобрать, она еще и удобна в перевозке: дизайнеры сделали все составные части юрты плоскими и нетяжелыми. Она представляет из себя цилиндр диаметром 4 метра, собранный из пластин фанеры, которые крепятся друг к другу веревками и стягиваются ремнями по окружности. К верхней части цилиндра прикрепляют сборные балки, состоящие из плоских деталей и жердей. На них натягивают брезент, оставляя в центре отверстие для света и воздуха. Полиэстровыми канатами брезент крепят к земле. Все детали производятся методом электронной резки и штамповки, а использованные материалы защищены от воздействия влаги. Площадь юрты составляет 12,5 квадратных метров.

В дизайне материально-вещной сферы отдельные элементы традиции привязаны к конкретной среде и к эпохе. С развитием массового производства, когда промышленные технологии не стоят на месте особенно проявляются связь традиций с современной культурой. Процесс смены ценностей, как правило, длителен. К тому же ценностные ориентации могут возрождаться, обретать новое звучание в другую эпоху. Культура во многом архетипна, ибо она постоянно воспроизводит определенные жизненные ситуации, с которыми люди встречаются во все времена [6].

Литература:

1. Умирзакова Б.Е., статья. источник: <http://www.vainahkrz.kz/e/3122326-yurta-i-osobennosti-mirovospritiya-kazahov>
2. Народы Средней Азии и Казахстана. т. II, М., 1963. – с. 63-65.
3. Муқанов М.С. Казахская юрта. – А., «Қайнар», 1981. – с. 8-9.
4. Ketner V. *Yurts: Living in the Round*. Gibbs Smith, 2006. – 146 pp.
5. Ross D, статья: <http://www.alternativeconsumer.com/2008/03/21/the-nomad-yurt-from-ecoshack>
6. Браиловская Л.В. Традиционное искусство и дизайн // *Декоративное искусство*. - 2001. - №9, с. – 74.

МИРОВОЗЗРЕНИЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ: ОСОБЕННОСТИ И ИДЕНТИЧНОСТЬ ПРОЦЕССА КАМЛАНЯ В ШАМАНСТВЕ

Кензикеев Руслан Владимирович

докторант Казахской Национальной Академии
Искусств им. Т.К. Жургенова
(Алматы, Казахстан)

Резюме: в данной статье рассматривается идентичность и особенности процесса камлания в шаманском обряде у ряда представителей этноса тюркского народа. В сравнительно-сопоставительном анализе выявлены закономерности, общие и отличительные черты процесса камлания.

Түйін: бұл мақалада түрік халқының этнос өкілдерінің арасында Қамландардың шаманистік рәсімдегі процесінің ұқсастығы мен ерекшеліктері зерттелді. Салыстырмалы талдауда, Қамландардың процесінің заңдылықтары, жалпы және айрықша ерекшеліктері анықталды.

Summary: in this article is considered as a process in which it is in the shamanic rite of a number of representatives of the ethnic group of the Turkic people. In comparative-comparative analysis, regularities, common and distinctive features of the process of Kamlaniye are revealed.

Функцию посредников во взаимоотношениях людей с иными мирами осуществляли шаманы – обладатели сакральных знаний, имевшие в древние времена высокий социальный статус. С принятием других религий, в частности манихейства, буддизма, а затем ислама, шаманы утратили свою былую роль в общественной жизни. Тем не менее, у всех тюрко-язычных народов отголоски шаманизма сохранились на протяжении многих веков, а отдельные их рудименты дожили до наших дней, что не скажешь о шаманских плясках Алтая, Бурятии. Искусствовед Л. Авдеева отмечает, что «плясы шаманов можно наблюдать поныне, изредка в Узбекистане и много на Алтае, в Бурятии, на северном берегу Байкала и даже на сцене, как действие японских шаманов в Иркутске в 1991 году или бурятских шаманов под Улан-Удэ, глубокой ночью на лесной поляне» [1, с. 10].

Алтай - прародина всех современных тюркских народов мира, где в 552 году до н.э. древние тюрки создали свое государство - каганат. Здесь сформировался первозданный язык тюрков, получивший распространение среди всех народов каганата благодаря появлению письменности в связи с государственностью тюрков, известной сегодня как «орхоно-енисейская руническая письменность». Все это послужило появлению в современном научном мире термина «алтайская семья» языков (куда входят 5 больших групп: тюркские языки, монгольские языки, тунгусо-маньчжурские языки, в максимальном варианте также корейский язык и японо-рюкюские языки, родство с двумя последними группами гипотетично) и дало возможность утвердиться в мировой науке научному направлению - алтаистике. Алтай в силу геополитического расположения - центр Евразии - в разные исторические эпохи объединял разные этносы и культуры.

Что касается танцевального искусства многонациональных тюрков, ни что иное как тюркское шаманство и тюркская вера - тэнгрианство - дали толчок развитию тюркского танцевального искусства.

Не вдаваясь в подробности плясок разных народностей, можно сказать, что магические пляски шаманов идентичны [2].

Так, например, башкирская ученая Л.И. Нагаева считает, что генезис шаманства, у представителей тюркских народов, как башкир и каракалпаков, восходит к тотемистическим и магическим верованиям [3, с. 67-72]. Рассматривая наличие шаманской пляски у казахской и киргизской этнических групп, автор подчеркивает, что, казахские и киргизские шаманы исполняли в камлании идентичные танцевальные движения. Л.И. Нагаева отмечает, Верховным духом у казахов, киргизов, туркменов выступала душа Куркут-бабы - деда Коркута. Коркут был верховным духом и у башкир. Это указывает на тюркскую основу башкирского шаманства.

На основе изученных научных материалов, информации, письменных источников о процессе шаманского обряда-врачевания, мы можем выделить следующее: у башкир-каракалпаков, важный смысл нес обряд врачевания которого заключался в жертвоприношении и перенесении болезни с человека на петуха или гуся. Нельзя не согласиться с мнением Л.И. Нагаевой, что «сакральной силой, способной предотвратить болезнь наделялись у башкир перья, пух, когти некоторых птиц. Охранительные свойства приписывались костям, зубам, шкуре, коже таких животных и зверей, как конь, баран, козел, волк и других».

«Перенос болезни» с человека в предметы, птиц или животных встречаем у российского ученого С.Е. Малова, исследовавшего «Шаманство у сартов Восточного Туркестана. Остатки шаманства у желтых уйгуров» в Аксуйском оазисе, и в Чархлыке на Лобноре [4, с.1-16, 61-74]. Автор описывает весь обряд, отмечая, что: «...шаманка переносит болезнь в голубь, курицу, козленка», далее исследователь обращает внимание на музыкантов, которые являются непосредственными участниками камлания. Малов отмечает, что обряд происходил в сопровождении 4-х музыкантов, которые аккомпанировали шаману на ударных инструментах (дап, дойра). «Музыканты, - пишет ученый, - во время церемонии с животными и играют, и поют, а затем

вдруг меняют мелодию на более быструю и уже только играют...» [4, с.1-16, 61-74].

Интересные сведения даны Маловым о шаманском обряде в городе Аксу. Он пишет, что кроме сольной пляски шамана, параллельно существует сольный танец, который он условно назвал «танец больной старухи». «Танец больной старухи» - это канонизированный танец, выстроенный по сюжету шамана, то есть больная, не осознавая, повторяла движения, находясь во внутреннем накале и взаимосвязи с шаманом. Пляска же шамана заключалась в страстных движениях выполняемых вокруг туга. Поднимая руки вверх, стремительно бежал по кругу, резко останавливался, вскрикивая, как бы вызывая духа. Периодически топя во время вращения вокруг себя. Кульминационное тремало на дапе, приводило в экстаз и заканчивалось ягдашем (экстазом).

Действия башкирского шамана также были связаны с коллективной пляской. В его пляске имеет место тот же реквизит, (ударные музыкальные инструменты, сабля).

Обряд изгнания духа длился почти сутки: начинался днём, а заканчивался утром следующего дня.

Шаманская хореография обряда «кот койоу» начиналась с простых движений: раскачивания и перегибы корпуса из стороны в сторону, вперед и назад; наклон головы вниз, как бы обращаясь к земле, будто изгоняет демона (Шайтан-курязя) из души больного или поднимал кверху, по направлению к небу, прося помощи покровителя. Движения шамана-лекаря сопровождающиеся пением - были просты и ритмизированы.

Ударные инструменты – асатаяк, бубен и дангыра – использовались в казахском шаманском обряде с «целью успешного диалога с верхним миром в процессе камлания баксы. В ритуальной практике с помощью ударных инструментов, звучание которых имеет грозный характер, баксы, по-видимому, запугивал и отгонял злых духов, с одной стороны, а с другой – использовал их как средство «оповещения», «приглашения» духов-аруахов на процесс камлания» [5, с. 205].

В работе историка, этнографа С.А. Токарева «Ранние формы религии» описывается камлание и способ вступления шамана в контакт с духами, который осуществляется двумя путями: «первый - духи вселяются в шамана или его бубен, и второй «душа» шамана отправляется в «царство духов». [6, с 238]. Автор условно весь процесс обряда предположительно разбивает «на две части: первое - подготовительный период, включающий в себя общую подготовку и общую пляску всех присутствующих. Второй период - непосредственно камлание - состоит из игры на бубне, танца, пения, декламации и других ритуальных действий, направленных на воздействие «не только на сверхъестественные существа, но и на живых людей» [7, с. 90].

Рассмотрим еще один пример. Искусствовед из Казахстана Г.Ю. Сайтова, изучая танцевальное искусство уйгурского народа, на основе научных материалов русского востоковеда С.Е. Малова, а также интервью, взятое у непосредственного участника шаманского обряда, профессионального музыканта, А. Бакиева (интервью 1961 г), делает следующие выводы: «...обряды излечения является зачаточной формой театрализованного представления, имеющей...сюжетную канву, композиционную структуру, наличие действующих лиц (как центрального персонажа - шаман, так и второстепенных участников обряда), использование специального реквизита». [8, с.20] Исходя из задач исследования и танцевального материала, «при помощи А. Бакиева, был проведен анализ «оюна» (обряд) с точки зрения современной хореографии...танец начинался с музыкального размера 4/4, переходил в 2/4 и заканчивался тремало, то есть что последовательное убыстрение ритма, причем кульминационное тремало требовало максимально быстрого исполнения... Каждая часть «Бахши оюна» имеет свое название.

«Предварительная» часть, именуемая в народе «Санам», - является экспозицией, в которой бахши вводит участников в мир духов. Далее следует завязка, носящая название «Кичик оюн» (малый обряд), с которой начинается развитие самого действия, плавно переходящего в «Чон оюн» (большой обряд). В этой части бахши использует массу пластических красок...подводя к точке наивысшего напряжения, экстаза – «Ягдаш». [8, с. 20, 21].

На наш взгляд, идентичность религиозного мировоззрения заключается не только в процессе обряда камлания, но и в его синкретизме слова, музыки (ритмы), танца. Попытаемся проанализировать хореографию с шаманского обряда, наметить некоторые закономерности, общие и отличительные черты. Процесс камлания - это:

- театрализованное представление с одним актером (шаманом) и зрителями (участники ритуала);
- представление имеет определенный сюжет, состоящий из подготовительной части (вхождение в состояние транса), основной (непосредственно вступает в «таинственный мир» [9, с. 2] и заключительной - кульминация (состояние экстаза);
- наличие иллюстративно-имитационных движений (изгнание злого духа, имитация животных);
- неотъемлемые атрибуты: музыкальные инструменты (бубен, дап, дойра, кобыз, асатаяк), «плеть и меч(кылыш), позднее кинжал (ханжар), между лезвием и деревянной ручкой, нанизаны железные кольца или же колокольчики»;
- ритуальный костюм шамана.

Единообразие процесса камлания, использование идентичных атрибутов, наличие ритуального костюма, подчеркивались неоднократно многими учеными, среди которых являются труды Л.Я. Штернберг [10], П.П.

Шимкевич [11], И.И. Георги [12], В. Кнокс (Кнох W) [13].

Исследовав танцы шаманских ритуалов, можно сделать следующие выводы:

- танцы шамана сопровождаются пением и разговорной речью;
- весь процесс проходит под аккомпанемент музыкальных инструментов (бубен, дап, дойра, кобыз, асатаяк);
- хоть и ритуал имеет определенный сценарий, пляска шамана, «так и танцы всех присутствующих построены на импровизации» [14, с. 72];
- в танце шамана присутствует круговой мотив, различные повороты, вращения вправо, влево по кругу; и не случайно магические числа три, семь, сорок встречались в шаманских обрядах;
- в шаманских обрядах встречаются танцы с разбиванием присутствующих на пары, учитывая половой и возрастной признак.

С принятием ислама многие тюркские народы исключили пляски из подобных обрядов (башкиры). Шаманство, как отмечает С.Е. Малов, «поспешило, при встрече с исламом, воспринять в себя многое от него, и этим обеспечило себе прочное будущее» [4, с.2,].

Список литературы:

1. Авдеева Л. Из истории узбекской национальной хореографии. Кн. Первая. Узбекское традиционное танцевальное искусство с древнейших времен до 2000 года. - 283 с.
2. Интернет-ресурс: http://studbooks.net/1071599/kulturologiya/kultura_mirovozzrenie_tyurkskogo_naroda
3. Нагаева Л.И. ТАНЦЫ ВОСТОЧНЫХ БАШКИР, Л. И. Нагаева, Изд. «Наука», Москва, 198 г.е. 67-72
4. Малов С.Е. Шаманство у сартов Восточного Туркестана. Остатки шаманства у желтых уйгуров // Живая старина, СПб, 1912
5. Аязбекова С.Ш. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов. – Алматы: Компьютерно-издательский центр института философии и политологии МоИНРК, 1999. – 285 с.
6. Токарев С.А. Ранние формы религии. - М: Политизданиe ,1990. – 622 с.
7. Суслов И.Н. Шаманство и борьба с ним. - Советский север 1931 №3-4
8. Саитова Г. Ю. Уйгурский танец: Истоки. Традиции. Сценическое воплощение. – Алматы: Мир, 2011. – 180 с.
9. Рычков К.М. О религиозных воззрениях и шаманизме сибирских инородцев. - Изв. Западносибир. отдел. ИРГО, 1914, т. 2, вып. 1-2.
10. Штернберг Л.Я. Гюляки, орочи, гольды, негидальцы, айны: Статьи, материалы. - Хабаровск, 1933. - с. 339-441
11. Шинкевич П.П. Материалы для изучения шаманства у Гольдов. - Зап. Приамур. РГО 1896, т.2, вып. I. Он же, Обычаи, поверья и предания гольдов. - Этнографическое обозрение, 1897, №3 кн. 3-4.
12. Георги И.И. Описание всех в Российском государстве обитающих народов. - СПб, 1777, ч.3 с. 123
13. Кнох W. Journey in Russia. Washington, 1877 p.144
14. Карабанова С.Ф. Танцы малых народов юга дальнего востока СССР. // Издательство «Наука», М., 1979, с-72

КОМПОЗИЦИЯ В ЖИВОПИСИ РАФАЭЛЯ СЛЕКЕНОВА

Кобжанова Светлана Жумасултановна

кандидат искусствоведения

Факультет: «Искусствоведение»

Кафедра: «Теория и история изобразительного искусства»

Маратова Г.М.

Магистрант

Резюме: Статья посвящена творчеству атырауского художника Р.Слекенова. Несмотря на широкую известность и общественное признание не только в Казахстане, но и за рубежом, к сожалению, нет исследований, посвященных изучению творчества Р.Слекенова, внесшего огромный вклад в развитие изобразительного искусства города Атырау. Актуальность изучения его творчества обусловлена значимостью и уникальностью личности художника для истории культуры страны. Деятельность Р. Слекенова заслуживает отдельного научного рассмотрения и осмысления. В статье автор доходчиво пишет об уникальности композиционных решений Слекенова, предоставляя читателю свежий и возвышенный взгляд на его творчество. Автор затрагивает тему любви художника к родному краю...

Ключевые слова: Рафаэль Слекенов, авангардизм, композиция, композиция в живописи, творчество Рафаэля Слекенова.

Түйін: Бұл мақала Атырау суретшісі Р.Слекеновтың шығармашылығына арналған. Тек Қазақстанда ғана емес, шетелде де кең танымал болғанына қарамастан, өкінішке орай, Атырау қаласының бейнелеу өнері дамуына үлкен үлес қосқан Р.Слекеновтың шығармашылығын зерттеуге арналған зерттеулер жоқ. Оның шығармашылығын зерттеудің өзектілігі - ол еліміздің мәдениет тарихы үшін суретшінің жеке басының маңыздылығы мен ерекшелігіне байланысты. Р.Слекеновтың шығармалары жеке ғылыми қарау мен ойлануға лайық. Мақала авторы Слекеновтың композициялық шешімдерінің бірегейлігі туралы жазады, оқырманға оның жұмысына жаңа және жоғары көзқарас береді. Автор суретшінің туған жеріне деген махаббат тақырыбына тоқталды ...

Түйінді сөздер: Рафаэль Слекенов, авангард, композиция, кескіндеме композициясы, Рафаэль Слекеновтың шығармалары

Summary: The article is devoted to the creative work of Atyrau artist R.Slekenov. Despite the wide popularity and public recognition not only in Kazakhstan, but also abroad, unfortunately, there are no studies devoted to the study of the creative work of R.Slekenov, who made a great contribution to the development of the fine arts of Atyrau. The relevance of studying his work is due to the significance and uniqueness of the artist's personality for the history of the country's culture. The activity of R. Slekenov deserves a separate scientific consideration and reflection. In the article the author intelligently explains about the uniqueness of compositional decisions of Slekenov, giving the reader a fresh and lofty view of his work. The author touches upon the theme of the artist's love for his native land.

Key words: Rafael Slekenov, avant-garde, composition, composition in painting, works by Raphael Slekenov.

Композиция в живописи — это искусство создания визуального образа, привлекающего внимание и порождающего эмоции. Причем и внимание, и эмоции постоянно обновляются в зависимости от ситуации, в которой происходит встреча произведения и зрителя. Характер такого обновления зависит от настроения зрителя, от времени суток, от игры света и цвета на картине и от множества других вещей, позволяющих всякий раз увидеть целое в ином ракурсе. Не случайно мы никогда не устаем рассматривать картины настоящего мастера, всякий раз открывая в них для себя что-то новое, удивляющее и обогащающее нас.

Множественно описанные в литературе этапы и правила выполнения композиции очень важны, особенно в учебных целях. Однако все художники работают по-разному. Один ищет в натуре детали для картины, делает этюды при различных состояниях природы, рисует натурщиков, изучает необходимый исторический или искусствоведческий материал. Другой художник больше доверяет своей зрительной памяти, воображению, чувственности и чаще отказывается от изучения натуры. Только практический опыт и индивидуальность художника определяют всегда загадочный процесс рождения картины.

В композициях мастеров Казахстана всегда присутствовала внутренняя традиция, которая таилась в глубине, не обнаруживая себя в простых внешних проявлениях. Живопись республики всегда была связана с ярко выраженными особенностями народного мышления, имея незримые контакты с музыкальной и поэтической традициями, опытом декоративно-прикладного искусства. [1, с.154] Говоря об изобразительном искусстве страны нельзя не отметить вклад современных художников в общую копилку наследия. Среди известных современных живописцев на небосклоне отечественного изобразительного искусства можно с полным правом выделить имя Члена Союза Художников Республики Казахстан, Дипломанта II – Республиканского фестиваля «Шабыт Миллениум» (1999 г.), Лауреата 1-ой премии IV Международного фестиваля творческой молодежи «Шабыт – 2001», Лауреата Международного фестиваля молодых художников «Жигер-2000», Лауреата Независимой премии "Тарлан", председателя объединения молодых художников г. Атырау, мастера – Рафаэля Слекенова. Мастерство, талант, и годы плодотворной работы художника были оценены и отмечены дружественным государством, так в 2007 году он был удостоен стипендии Министра

Культуры Польши. Художник уникален в своем выражении. Интересный подход в создании композиции, в выборе палитры позволяет закрепить за собой звание художника-авангардиста. Как художнику-авангардисту, Р. Слекену присущ отказ от классических канонов и традиций и эксперименты с новыми формами и образами.

Источником вдохновения десяти лет творческой деятельности Рафаэля Слекенова стала эпическая среда Западного Казахстана, одного из мощных регионов Казахстана, где на протяжении более чем двухтысячелетнего развития создавалась великая художественная культура, вобравшая наследие разных кочевых народов, в том числе исчезнувших с исторической арены многие века назад.

Рафаэль родился, учился и живет в настоящее время в городе Атырау. Он много работает, принимает активное участие в программах, посвященных искусству Казахстана. Его творчество отличается своеобразием стиля, цветопластического языка, индивидуальность художественного видения, необычайная изобретательность в цветовых экспериментах. [2] В картинах художника наблюдается невероятная фантазия, игнорирование классических тенденций, нарушение пропорций в изображении фигур, неподражаемая творческая манера в изображении лиц, насыщенность, и прозрачность цветов. Его картины не склонны к грусти.

«Я болею за Атырау и всегда говорю, что Родину нужно любить. Мы должны желать того, чтобы город становился лучше. Потому что мысли имеют свойство трансформироваться. Если все горожане будут любить друг друга, город, жизнь здесь станет лучше, теплее и уютнее.

Большая часть иностранцев, которые приезжают в нашу страну, приезжают в основном в Атырау. Наш город — визитная карточка Казахстана. Поэтому хочется, чтобы город был прекрасным.

Хочется, чтобы и другие города развивались, чтобы один город был краше другого, и можно было путешествовать по стране с семьей.

Мне нравится энергетика Атырау, она подсознательно питает человека. Здесь я написал свои самые лучшие картины.

Мои любимые места — это парки и Набережная.» [3] - делится художник в интервью с популярным журналом. Любовь к родной земле на протяжении всего творчества служит источником вдохновения. Это в полной мере проявилось в его творчестве – тематических картинах, пейзажах, портретах. В таких работах как «Сон рыбака» (2009), и «Большая рыбалка» (2014), художник отражает неповторимую красоту родного края, запечатлев исторические моменты города, который уникален и имеет свои отличительные особенности...

«Сон рыбака» 2009 г. (Рис. 1)

«Большая рыбалка» 2014 г. (Рис. 2)

«Я еще со школы был человеком-наблюдателем. Я никогда не вступал в мальчишеские драки, в их споры, порою даже и не играл в их игры. Я просто со стороны смотрел на них и понимал, что все это мне не интересно. Из-за этого многие меня недолюбливали. Да, у меня были друзья, но я предпочитал сам придумывать себе игры, интересные занятия, и от этого я испытывал удовольствие. Моя бабушка всегда говорила, что из меня выйдет либо писатель, либо художник, – рассказывает Рафаэль. – Однажды я сильно заболел, мне был прописан постельный режим. И от скуки я начал рисовать. У меня получились весьма интересные

рисунки, и когда выздоровел, то отправил их по почте в редакцию журнала «Костер». И однажды в журнале начали появляться мои картины, и даже пришло благодарственное письмо от редакции. Я был на седьмом небе от счастья. Когда я поделился радостью со своими одноклассниками, они с трудом мне поверили. Их можно было понять, ведь журнал был одним из престижных и читаемых в советское время». – рассказывает художник, о начале своего творческого пути, современному интернет-изданию. [4]

«Детство мое» (2002), олицетворяет ту самую беззаботную пору. Силуэт ребенка, в красочном одеянии, с дудочкой у уст, идущим в припляс и есть воспоминание о детстве. Несомненно, в этой работе автор раскрыл зрителю увлекательный сюжет из своего детства. Такое тонкое сочетание былой реальности и неподражаемой, творческой фантазии придают его работам художественную убедительность и редкостное обаяние. Здесь присутствуют и казахское традиционное искусство и безграничная свобода присущая детскому творчеству. Детство для художника, - источник искренности, непосредственности, свободы и доброты.

«Самый лучший вдохновитель — природа. Когда я был маленьким, меня вдохновляли недостижимо высокие деревья и бесконечно широкая река. Первые ощущения очень глобальные» [3] - утверждает художник. Выбор самих объектов изображения близок и понятен каждому: «Урал. Устье реки Дамба», «Рассвет. Жайык», «Осенний пейзаж. Жилгородок», «Умай», «Осень. Хрущевка», «Утро Венеции», «Венеция. Остров Бурано». Пространство в работе «Осень. Хрущевка» как бы раздвинуто и уходит улицей-дорогой в глубину. Голубое небо, опавшие листья, воздушная дымка осени, обветшалые дома, согнутые временем голые деревья создают чувство тревожной потерянности. Это своего рода портрет прошлого, которое уже никогда не вернется. В работе «Осень. Жилгородок» святая воздушная среда несет в себе множество оттенков и тонких переходов. Благодаря этому композиция приобретает неожиданный лирический подтекст – это не застывший в своей данности пейзаж, а вечно изменчивая картина природы.

Отличительной чертой картин-пейзажей Рафаэля является слитность настроения самой природы и человека. В работе «Урал. Устье реки Дамба» автор выносит на передний план лодку, как важнейший элемент композиции. Рыбаков нет, но их присутствие ощущается эмоциональной напряженности цвета, в тревожном движении облаков. Так художник подчеркивает тяжелый, опасный труд этих людей.

В стиле идиллического пейзажа решена работа «Рассвет. Жайык». Автор не ищет внешних примет движения времени, культурной преемственности, осязательности тысячелетий, тем не менее пейзаж древней земли, сохранившей следы ушедших культур, сам становится исторической средой, своего рода музеем, остановившем время.

Особое место в пейзажном жанре занимает в творчестве художника итальянский, венецианский пейзаж. В 2002 году группе художников из Атырау итальянской компанией «Аджип» была представлена возможность посетить Италию, Венецию. Отразить яркое впечатление о Венеции, о «которой даже не мечтал, и вдруг представилась возможность», было и неожиданно и интересно. Его захватила уникальная красота венецианских дворцов и яркая природа Италии с ее иными красками и формами.

Венецианские пейзажи Рафаэля это реальные изображения и «переживания на тему», пропущенные, тем не менее, через собственное видение мира и поэтому несущие в себе неповторимость «слекееновских» цветовых импровизаций.

«Судьба, прежде всего, подарила мне прекрасную жену, троих замечательных детей и одарила меня талантом художника, благодаря которому я не просто живу, а живу счастливо» [3] - здесь же он отметит, что семья для него главная ценность в жизни. Анализируя ряд работ художника, можно предположить, что женские образы он списывает со своей жены и дочери. Тема женщины занимает одно из центральных мест в творчестве Слекеенова – иногда отдельно, как часть более крупных композиций. Созданные им изображения дают некоторое представление о его личном отношении к изображаемым женщинам. К примеру, на крупном полотне «Подруги» (2016), изображены две юные девушки, одна из которых напоминает его дочь, Айгерим. Наблюдая за картинами из цикла «Счастливое время», можно понять, что особое место в жизни занимает семья. Трогательная картина «Колыбельная», «Первый поцелуй», и «Муза», многие картины из серии «Любовь» посвящены его жене, Венере. С большой любовью написаны портреты членов его семьи. Возможно, как говорит сам автор, ему не удастся полное раскрытие образа, главное здесь – выражение любви к этим людям, чтобы они почувствовали его к ним отношение.

Перед глазами его аудитории время от времени мелькает сотканный мир неясных, таинственных, неопределенных чувств. На его холстах изображается декоративная, богатая, метафорическая Вселенная. Рафаэль Слекеенов, подвергнут самым отважным комбинациям цветных определений, которые иногда вызывают неожиданные поэтические ассоциации. Зачастую, автор управляет только основными цветами, иногда добавляет что-то вроде производных. Иногда ясный темпераментный мир уступает тонким, прозрачным, легким оттенкам с их тонкими, тихими определениями. Сказочность, таинственность и эфемерность наблюдается во всех творческих работах художника.

«Я счастливый человек. Счастье, когда у тебя есть талант и ты можешь следовать ему. Талант имеет мощную силу, он является своего рода способом обмена с миром. Этот обмен дает новые силы, вдохновение. От этого получаешь счастье.

Я люблю каждый день, каким бы он ни был. Если день не удался, его нужно просто принять таким, принять без «хорошо» и «плохо».

Мои принципы — никого не обманывать и нести ответственность перед Богом, родителями, друзьями, семьей, талантом. Если мы утратим это качество, начнется хаос.

Я считаю, нужно постоянно работать над собой, самосовершенствоваться. Даже Сократ перед смертью сказал: «Я знаю, что ничего не знаю».

Я старюсь жить сердцем. Сердце — это космический проводник, как глаза и уши. А ум должен быть инструментом сердца, а не хозяином.

Картины я тоже пишу, опираясь на сердце. Они не должны нести в себе политику или навязывание. Мои картины оптимистические. Когда художник пишет картину, он просто должен следовать таланту и не думать о прибыли или других вещах.» - Таково жизненное кредо художника-композитора. Рафаэль Слекенов высоко ценит чуткое, внимательное отношение к окружающему миру, нежную любовь к родному краю, к родной природе, в его, казалось, самом будничном проявлении. Люди, время, горячо им любимый Атырау в его настоящем, прошлом и будущем, - вот на чем основывается и опирается творчество Рафаэля Слекенова. И это мощное чувство, оптимизм, и любовь ощущается в каждом его полотне, именно оно позволяет безошибочно узнавать его картины в многообразии других полотен.

Мы являемся свидетелями плодотворного творческого пути художника, который своей деятельностью внес новый импульс в развитие изобразительного искусства современного Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Кобжанова С.Ж. *Мировые художественные традиции в развитии живописи Казахстана (1930-1980-е годы)*. Алматы, 2012. - с. 154
2. Алдабергенова Б. «Прекрасная страна счастья». Каталог работ Р. Слекенова. Астана. Атырау. Алматы. – 2003. – с. 11-13.
3. Интервью для интернет-издания «WE project – о жизни неравнодушных людей». 2016 г. <http://weproject.kz/articles/detail/rafael-slekenov/>
4. Л. Салимова. Интервью для газеты «Прикаспийская коммуна». 2015г. <http://pricom.kz/?p=42753>
5. Б. Байжигитов. Статья: «Художники Атырау» – А.: Олке. 1999.- С. 15
6. Иллюстрации из портфолио официального сайта художника Р. Слекенова : http://tengriart.com/?folio_page=2#portfolio

МРНТИ 18.31.09.
УДК 7; 351.854
ВАК 17.00.04, 08.00.05

ҒАНИ БАЯНОВ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ КӨРКЕМДІК ІЗДЕНІСТЕР МЕН АВТОРЛЫҚ ҚОЛТАҢБАСЫ

Л.Ә.Кенжебаева

өнертану магистрі

Т.Қ.Жүргенов атындағы ҚазҰӨА-сының аға оқытушысы

Түйін. Мақалада белгілі суретші, кескіндеме өнерінің шебері Ғани Баяновтың көркем шығармашылық еңбектеріндегі жетістіктері жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар суретші шығармашылығындағы бейнелеу өнерінің түрлі саласы: графика, монументалды кескіндеме, көркем витраж, гобелен кәсіптерін меңгеруіндегі өзіндік құндылығы жайлы сөз қозғалады. Бірқатар еңбектеріне өнертану тұрғысынан талдаулар жасалынады.

Кілт сөздер: майлы бояу, кескіндеме, көрме, бейнелеу өнері, композиция, көркемдік мәнер, тұлға, шығармашылық көрме, туынды.

Резюме: В данной статье рассматривается творчество известного художника Гани Баянова и его достижения в области профессионального изобразительного искусства Казахстана. А так же дается подробный искусствоведческий анализ по отдельным видам работ художника.

Ключевые слова: масляная краска, живопись, выставка, изобразительное искусство, композиция, художественный стиль, образ, творческая выставка, произведение.

Summary: This article shows creation and Kazakh art professional achievements of Gani Bayanov. And given analysis of art expert on the another works of artist.

Key words: monumental painting, exhibitions, fine art, tapestry, character, personality, creative exhibition, museum, work.

Негізінен суретші Ғани Баяновтың майлы бояумен жазылған картиналарының акварельмен салынған суреттеріне қарағанда өзіндік ерекшеліктері мен өзара ұқсастықтары бар. Біріншіден туындыларының ерекшеліктеріне тоқталар болсақ, қылқалам шеберінің майлы бояумен салынған картиналарының әрқайсысына тән өзіндік атмосферасы бар. Оны кейбір картиналарындағы белгілі бір түстің басым берілуімен айтуға болатын секілді. Ал кенеп қапқа майлы бояумен жазылған суреттерінің өзара ұқсастығы ретінде мына нәрсені айтуға болады. Қылқалам шебері туындыларының көпшілігінде бояуды қалың жағады және сол арқылы белгілі бір өлшемді көрсеткісі келеді. Сонымен қатар екінші бір ұқсастығы ретінде суреттеріндегі түс ерекшеліктерін айтуға болады. Майлы бояумен салынған жұмыстарының басым көпшілігінде белгілі бір нақты түсті кездестіру қиын. Керісінше түстердің өзара араласуы арқылы пайда болған ерекше түстер көптеп қолданылады. Сол себептен суретшінің туындылары көрерменін ерекше көңіл-күймен баурап алады. Өзінің тылсым күші мен қарапайым оқиға желісі де картинаның құнын одан әрмен арттырып тұрғандай. Қысқаша айтқанда, Ғани Баяновтың майлы бояумен жазылған картиналары өзінің түс ерекшелігімен, қалың бояуы мен астары терең мазмұнымен өзге суретшілерден ерекшеленіп тұрады.

Ғ.Баяновтың акварельмен жазылған жұмыстарына қайта оралар болсақ, соның бірі «Кедейлер» деп аталатын туындысы. Картинада арқасы мен қолына дорбаларын асынған, қолдарына таяқ ұстаған ер мен әйелдің образы суреттелген. Олардың жүзінен тотыққан, өмірдің сындарлы сәттерінен шаршаған адамдардың кейпін көруге болады. Десе де олардың арғы жағындағы шарбақтағы екі сызық өмірдің осындай қиын кезеңінен өтуге болатынын, бұл да уақытша кезең екенін бейнелейтіндей. Кедейлердің сол екі сызықтың қақ ортасында бейнеленуі олардың тағдырдың осындай қыспақты, кедей кезінде жүргендігін ұқтырады. Ал олардың әлгінде айтқан екі шекті сызықтан асып, алға қарай жүріп бара жатқан бейнелері мұндай қиын кезеңнен де өтетін күн алыс емес екендігін, кедейлік те өтпелі кезең екенін ұқтырып тұрғандай. Алдында ер адам, оның артында қолтықтаған әйел адамының образы да өте астарлы, тәрбиелік мәні зор көрініс. Олай дейтін себебіміз, қазақ халқында үйдің отағасы, ер адам қашан да бірінші болатын болған. Ал әйел болса қай уақытта да ерінен бір саты төмен тұратындығын қылқалам шебері образды түрде өте жақсы бере білген. Сонымен қатар, әйел адамы ерінің қолқанаты, демеушісі екендігін оның ерінің қолдығынан ұстап тұрған қолынан аңғаруға болады. Осындай әрбір детальді мән-мағынасымен жеткізе білген суретші қарапайым ғана көріністен терең мағынаны іздейтіндей. Ендігі жерде картинаның кәсіби түрдегі салыну шеберлігіне тоқталар болсақ, бейнелеу өнеріндегі басты заңдылық көлеңке мен жарықтың берілуі аталмыш туындыда шебер жазылған деуге толықтай болады. Ғани Баянов бұл картинасында акварель бояуын жеңіл қолдана білген. Сондай-ақ ауыр түстермен салу арқылы суретті жақсы кескіндей білген. Қорыта келгенде, қылқалам шеберінің «Кедейлер» атты картинасы өте сәтті шыққан туындыларының бірі деп айтуға толықтай мүмкіндік бар.

Ғани Баяновтың акварельмен жазған келесі екі туындысы тақырыптық жағынан да, оқиға желісімен және оның өткен жері бойынша да бір-біріне өте қатты ұқсайды. «Үш соқыр (Соқырлар)» және «Соқырлар» туындысы адамдар арасындағы әлсіз топтағыларын суреттейді. Екі картинада шегі мен шегі жоқ ұзақ жолда кетіп

бара жатқан зағип жандар бейнеленген. Осы орайдағы картиналардың тек бір ғана айырмасы, ол алғашқы суретте үш адам болса, кейінгі картинада одан сәл ғана көбірек, бар болғаны бес адам бейнеленген. Ал қалған элементтері, оқиғаның өткен орыны, зағип жандардың жүру бағыты, барлығы дерлік бір-бірінің көшірмесі іспеттес. Алайда алғашқы картина күндізгі уақытты көрсетсе, кейінгі картина таң бозарып атып келе жатқан уақытты көрсетіп тұр. Қалай дегенмен де картиналардағы оқиға желісі бір. Өмірдің керуен жолында біреу тойып секірсе, біреу тоңып секіретіні секілді көз жанарынан айырылған жандар қашан да біреудің көмегіне мұқтаж болып келетіні жасырын емес. Алайда Ғани Баяновтың кейіпкерлері өзгелердің көмегіне сүйенбестен, өмірдің бұралаңы көп жолында өз беттерінше, бір-біріне демеу болып, өз жолдарын өздері тауып келе жатыр. Осындай кейіптерінен-ақ олардың өмір ағысына қарсы жүзе білетін, қайратты да қайсар, және ең бастысы, өмірге деген құштарлығы жоғары жандар екендігін байқаймыз. Олар сырт көзге мейлінше аянышты, жабырқау көрінгенімен олардың іште жатқан болашаққа деген сенімділігі алға қарай жетелеуде. Алдарынан не күтіп тұрғанын білмесе де зағип жандар тек қана алға қарай қадам басуда. Ал олардан тым алыста жатқан ауылдың бейнесі бұндай күрделі де қиын кезеңмен өмір мүріп жүрген жандардың бар екендігінен бейхабар екендігін көрсетіп, ауылдың кейіпі мүлгіп тұрғандай. Расында да, шынайы өмірдің өзінде зағип жандардың күйін кешіп жүрген қаншама жандар бар екендігі жасырын емес. Ал олардың басынан өткерген күрделі кезеңі мен көрген түрлі қиындығын қарапайым адамдардың түсіне қоюы екіталай. Оларға деген осындай салқын қарым-қатынас картинада жақсы суреттелген. Негізінен туындының салыну шеберлігі туралы айтар болсақ, қылқалам шеберінің жарық пен көлеңкенің берілуі, бір реңкті түстің басымдығы сынды түрлі кәсіби шеберліктерін байқау қиын емес. Жалпы алғанда Ғани Баяновтың қайсібір картинасын алып қарасақ та олардың әрқайсысы тақырыптық жағынан мүлт кеткен емес. Және сол тақырыпты ашу барысында ештеңеден аянып қалмайды. Сол секілді жоғарыда атап өткеніміздей, соқыр адамдардың тағдырын суреттеген қылқалам шеберінің ерекше қыры картинаның тақырыбын аша білгендігімен көрініп тұр.

2014 жылы Ғани Баяновтың акварельмен жазылған жұмыстарының басын қосқан «Акварель. Ғани Баян» атты көрмесі өткен болатын. Аталмыш көрмеге қылқалам шеберінің шеберханасынан алынған 40-қа жуық туындылары қойылды. Осы көрменің барысында акварельші өзінің ішкі толғаныстары мен пікірлерімен бөліскен болатын. «Ғани Баянов акварельмен жұмыс істеу үшін ерекше рухани күш-қуат керек әрі ол кезде кескіндемені қоя тұрған жөн деп есептейді. Майлы бояуда көрсете алмағаныңды акварельде күңгірт түстермен беруге болады. Суретшінің акварельдері мүлтіксіз түстік шешімімен және фактуралары мен сызықтарын аса шеберлікпен тамаша қоса білуімен ерекшеленеді. Ол акварельдің әсерлі болып шығуын алдыңғы орынға қоймайды, оның дербес және мықты материал екендігін көрсеткісі келеді». [11] Расында да, акварельмен жұмыс жасау үшін асқан сезімталдық пен төзім, үлкен жауапкершілік қажет. Сонда ғана салынған жұмыс жақсы әрі еш жері бүлінбей шығатыны жасырын емес. Ал Ғани Баяновтың бейнелеу өнерінің ішіндегі осы саланы, акварель техникасын таңдауы да тегін емес болар бәлкім. Жоғарыда тоқталып өткен көрменің мақсатына келер болсақ, акварельші Ғани Баяновтың өзі айтқандай, акварель бояуының кең мүмкіндігін көрсетіп, оның өздігінше дербес материал екендігін дәлелдеу болып табылады. Дегенмен, акварель қазіргі қазақ бейнелеу өнерінде әлі де болсын толық сыры ашыла қоймаған, суретшілер көп қолдана бермейтін таңсықтау материал болып отыр. Ал қазақ бейнелеу өнерінің тарихын парақтар болсақ, Ә. Қастеев пен Ү. Әжиев осы акварельмен сурет салу техникасының саусақпен ғана санарлық хас шеберлері болғандығын білеміз. Ал бүгінгі күнде олардың ізін жалғаушы ретінде акварельші Ғани Баяновты айтуға болады. Оның жұмыстарына қазіргі кезде көрермен тарапынан жағымды пікірлер айтылып жүргендігі оның өнерінің жоғары деңгейін көрсетсе керек. Зерттеу жұмысымызды жазу барысында біз қылқалам шеберінің өзімен тікелей тілдесіп, шығармашылығымен толықтай танысуға мүмкіндік алған болатынбыз. Суретші өзінің бейнелеу өнеріне деген қызығушылығының бала кезден бастау алғанын айта келіп, ең алғашқы суреттерін қарапайым қарындашпен салғанын емірене есіне алды. Ал бояумен бар болғаны есейіп, ес білген шағында, шамамен он сегіз жасында сала бастаған. Бала Ғанидың бойында көркемсуретке деген қызығушылық болғанымен, бір қызығы да сол, ол өзінің білімін жетілдіру жолында қай оқу орнына түсу қажеттігінен мүлде хабары болмаған екен. Тек көршілерінің айтуымен, келер жылы Алматы көркемсурет училищесінде Сопуковтың шеберханасында білім алады. Суретші өзінің шығармашылығына кімнің ықпалы болғанын да жасырмады. Айтуына қарағанда, жас кезінде орыс суретшісі М.А.Врубельдің жұмыстарына қызығушылығы болған. Кейін, уақыт өте келе Батыстың бейнелеу өнерімен, атақты суретшілерімен танысқаннан кейін Джорджоне, Д.Веласкес сынды танымал суретшілердің туындыларын жоғары бағалайтынын жеткізді. Десе де, олардың өзінің шығармашылығына тікелей әсер етпейтіндігін ашып айтты. Ол өз шеберлігін шәкірттеріне үйретіп келген білікті ұстаз да бола білді. Бейнелеу өнерінің сан алуан қыры мен сырына қанықтырған ұстаз шәкірттеріне «суретшінің ең құнды артықшылығы, ол өзінің жолын таба білуі» екендігін үнемі айтып отыратын көрінеді. Десе де шәкірттерінің арасында сондай өзінің дара жолын таба алмай кеткендері де, керісінше, осы өнердің жетегінде кетіп, өз арнасын тапқандары да бар.

Ғани Баяновтың шығармаларының басым көпшілігінде Азиялық колорит басым. Мұны қылқалам шеберінің өзі де растайды. Оның айтуына қарағанда, Еуропаның да, өзгенің де тақырыптық, стильдік бағыттарымен танысып, кейбір жұмыстарын сол бағытпен салғанымен ақыры соңында Шығыстық, Азиялық бағытты,

бейнені өзінің шығармашылық жолының басты қағидасына айналдырды. Суретші әрбір картинасын салуда қаншалықты күш-жігерін, шеберлігін жұмсағанымен оның жұмысы туралы замандастары мен жақындарының пікірі маңызды екендігін айтады. Сонымен қатар өмірлік жарының да өзінің шығармашылық жолында айтарлықтай әсері бар екенін ашып айтты. «Жұбайым Қызылорданың қызы болғандықтан, оның бойынан, сөйлеу мәнерінен, жүріс-тұрысы мен қарым-қатынасынан қазақылқ есіп тұрады. Сондықтан менің шығармашылығымға тікелей болмаса да, жалпылама әсер етеді», - дейді Ғани Баянов. Ол өзінің суреткерлік жолында ең алдымен майлы бояумен жұмыс жасаған. Сол жолда танымалдылыққа да ие бола бастады. Кейіннен акварельмен жұмыс істей бастағанда бұл бояудың күрделілігі мен тереңдігін ұғына бастайды. Суретші акварельді алғашында жәй ғана қарапайым бояу, онымен жұмыс жасау өте оңай деп ойлағанын да жасырмайды. Бар болғаны акварельмен тұрақты түрде жұмыс жасай бастағаннан кейін ғана оның бүкіл болмысын түсіне бастайды. Соңғы кезде осы акварельмен жазылған жұмыстарының арасында өзінің көңілінен шығып жүрген картиналары да бар секілді. Қылқалам шебері Ғани Баянов өзінің бір әңгімесінде бейнелеу өнеріндегі өзінің дара жолын, суретшілік тілін осы акварельден тапқандығын ашып айтты.

Негізінен қылқалам шеберінің акварельмен жазылған туындыларын бірнеше топтамаға бөлуге әбден болады. Оның жұмыстарын саралап отырып бір нәрсені аңғаруға болады. Ол – суретшінің отбасына деген махаббаты. Сол сүйіспеншілігі оны санасында сақталып қалған естеліктерімен бөлісіп, оны қағаз бетіне түсіруіне итермеледі. Бала Ғани анасынан ерте айырылғандықтан оның қасынан үнемі әпкелері табылып отырды. Сондай әйел адамдарының ортасында өсті. Отбасының барлық мүшелері кешке қарай бас қосатын. Сол сәттерден күні бүгінге дейін бала Ғанидың есінде әпкелерінің өзара күбір-күбір әңгімесі, керосин шамы, от, отырған қария мен оның қасына жағалай отырған балалардың образы сақталып қалды. Содан бері Ғани Баяновтың жұмыстарында сопылық философияда жан сақтайтын орынға теңестірілген шамшырақ орын табады. Ал «Жолаушылар» және «Үргенішке қашу» атты картиналарында көшпенділердің мәңгілік тақырыбы көрініс тапқан деуге де болады. Бұл туындыларындағы оқиға желісі өмірде шынайы түрде болған.

Кескіндемеші, график және акварельші Ғани Баяновтың қылқаламынан шыққан туындыларын талдап, талқылай келе қорытып айтар болсақ, оның әрбір картинасынан сурет өнерінің өзіндік салмағы, суретшінің авторлық қолтаңбасы мен айрықша көзқарасы сезіліп тұрады. Ол өзінің туындыларына қарапайым тақырып пен қарапайым оқиға желісін тандай отырып астарлы түрде терең мән-мазмұнға жетелейді. Сол арқылы өмірдің мәні мен мағынасын, отбасылық құндылықтардың өмірдегі бағасын, адамдар арасындағы жіпсіз байланыс пен нәзік сезімді жеткізеді. Оның картиналарына қараған адам іштей жан тыныштығын табатыны сөзсіз. Өйткені Ғани Баяновтың жұмыстарынан қандай да бір бас қатырарлық шырғалаң көріністер мен ғаламдық мәселелерді кездестіру қиын. Есесіне қарапайым ғана әке мен шеше, әпке мен қарындас, ұстаз бен шәкірт, бай мен кедей сынды кейіпкерлерді көруге болады. Өзіңіз байқап отырғандай, бұл кейіпкерлер баршамыздың күнделікті көзбен көріп, әңгіме-дүкен құрып жүрген адамдарымыз. Бірақ суретшінің ой-қиялының күшті болғандығының әсерінен біз бұл кейіпкерлерді басқаша көзбен, өзгеше көзқараспен қабылдаймыз. Бәлкім бұл да болса Ғани Баянов сынды қылқалам шеберінің кәсіби біліктілігі мен жоғары деңгейдегі суретші екендігінің дәлелі болса керек. Оның тағы бір дәлелі, суретшінің түс берудегі ерекшелігі. Ғ.Баяновтың көптеген картиналарынан белгілі бір айқын да қанық түсті көру қиына соғады. Себебі ол мұндай баршаға белгілі түстерді туындыларында көп қолданбайды. Керісінше сол түстерді бір-бірімен үйлесімділікте араластыра отырып өзгеше бір түс ойлап табады. Соның нәтижесінде бейнелеу өнеріндегі қолданылатын түстердің қатып қалған заңдылығына қарсы тұрып, өздігінше, кәсіби тұрғыда өзінің дара жолын тандайды. Осылайша Ғани Баянов бүгінгі қазақ бейнелеу өнеріндегі есімі елге біршама деңгейде танымал суретші тұлғасына айналды.

Демек, қазіргі жас суретші буын да, аға буын өкілдері де бірінші кезекте ұлттық құндылықтарымызды естен шығармағаны жөн деп білеміз. Әрбір туындымызда ұлттық леп сезіліп тұрса, әлемдегі көптеген халықтар бізді солай қабылдаса, онда қазақ халқы үшін содан асқан құндылық жоқ десек қателеспейтін болармыз. Әрине, қазіргі қоғам жаңашылдықты, өзгешелікті, қайталанбас бейнедегі суреттерді талап етеді. Солай екен деп ұлттық құндылықтарымызды бейнелеу өнері арқылы әлемге таныту керектігін әрбір суретші тұлға жадында сақтаса құба-құп болатын еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. *Ергалиева Р.А., Труспекова Х.Х., Шарипова Д.С., Юсупова А.К., Батурина О.В., Каргабекова Р.И., Ыдырыс З.А. «100 шедевров искусства Казахстана» – Алматы «Жибек жолы», 2013.*
2. *«Серебряный светильник» Гани Баяна \ \ www.kursiv.kz*
3. *«Открылась выставка «Серебряный светильник» алматинского художника Гани Баяна» // samopoznanie.kz/*
4. *Байжігітов Б.К. Бейнелеу өнерінің философиялық мәселелері: Кеңістік пен уақыт ырғағындағы сурет үлгілері. – Алматы: Ғылым – өлке, 1998.*

ГРОТЕСК В СРЕДНЕВЕКОВОМ ИСКУССТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Дилара Арастун кызы Музаффарли
Докторант Академии Художеств Азербайджана
Баку, Азербайджан

Түйін: Мақала ортағасырлық Әзірбайжан өнерін қарастырады, онда гротеск кескінді асыра көрсетудің көркемдік әдісі ретінде пайдаланылады. Ортағасырлық кітап миниатюраларының каноникалық өнері жеке миниатюристтердің бейнелеуге деген көзқарастарын білдірмейді. XX ғасырдың миниатюрасында «түркі стилі» деп аталатын ең жарқын бейнелері байқалады.

XIX ғасырдағы бейнелеу өнеріндегі Қожя әулетінің астында гротескалық бейнелер қайтадан гүлдене түседі.

Түйінді сөздер: гротескалық, көркем монтаждау, фантазмагория, мультфильм, қызықты, орта ғасыр, Әзірбайжан, бейнелеу өнері.

Резюме: В статье проводится обзор средневекового Азербайджанского изобразительного искусства, в котором гротеск используется как художественный метод утрирования образа. Каноничное искусство средневековой книжной миниатюры не смогло предотвратить выражение отдельными художниками-миниатюристами своего отношения к изображенному. Наиболее отчетливо гротесковые образы наблюдаются в миниатюре XV века, выполненных в так называемом «туркменском стиле».

Гротескные образы вновь расцветают в изобразительном искусстве XIX века при династии Каджаров.

Ключевые слова: Гротеск, художественный монтаж, фантазмагория, шарж, причудливость, средневековье, Азербайджан, изобразительное искусство.

Summary: Present article deals with review of medieval Azerbaijani fine art, where grotesque is used as artistic method of exaggeration of image. Canonical art of medieval printing miniature could not prevent miniature artists to express their attitude to image. The most obvious grotesque images are seen in miniature of 15th century, which were created in so called "Turkomen style". Grotesque images flourish again in 19th century in times of Gadjar dynasty.

Key words: grotesque, artistic montage, phantasmagory, cartoon, intricate, medieval, Azerbaijan, fine art

Гротескное видение мира и его отражение в причудливых формах, выходящих за рамки реальности – существовало во-все времена. С тех пор как человек стал отражать события и явления мира, жизни посредством создания его графического, визуального образа появился и гротеск, как художественное воплощение внутренней реакции на событие или личностной оценки человека.

«Иносказательное» самовыражение в изобразительном искусстве наблюдается и в эпоху средневековья, когда Ислам стал ведущей религией в Азербайджане. Даже отрицательное отношение Ислама к изображению живых существ не смогло помешать возникновению изображений в которых юмор, сарказм, гротеск и причудливость являются основными смыслообразующими факторами при восприятии изображенного образа.

Как известно, в средневековом Азербайджане изобразительное искусство в основном развивалось в рамках книжной иллюстрации, представляющей собой миниатюрные изображения, иллюстрирующие те или иные эпизоды литературного текста. В основном иллюстрировались произведения классиков Восточной литературы, таких как Низами Гянджеви, Фирдоуси, Хафиза и других. Вместе с тем, иллюстраторы-миниатюристы создавали свои иллюстрации и к историческим хроникам, таким как «Джамиат-Таварих» («Всеобщая история») Рашид ад-Дина, «Аль-Аттар аль-Багийя» («Хронология древних народов») Аль-Бируни, «Китабтабаи аль-Хайван вахавашшихава Манафи а даиха» («Книга особенностей животных и пользе их органов») Ибн Бухтишу и др. Миниатюрные изображения создавались и на отдельных листах, которые входили в специальные альбомы с образцами рисунков – Муракка. Имеются также отдельные рисунки различных фантастических образов дивов, джиннов и людей с откровенно саркастической, гротескной трактовкой образа. Большая группа подобных рисунков, созданных в так называемом «туркманском стиле» относится к XV веку и собрана в так называемом «Сарай Альбум» («Альбом Фатиха»), хранящемся в стамбульском музее «Топгапу». (2.табл.121-126).

Большое количество гротескных, граничащих с сатирической карикатурой рисунков имеется в так называемых «Альбомах Лица» и хранятся в «Берлинском музее Исламского искусства». Большинство гротескных изображений этих альбомов датируются XV веком и выполнены тебризскими и уйгурскими мастерами. (2.табл. 53-62).

Отдельные изображения создавались и на предметах декоративно-прикладного искусства, таких как керамика, тюрбетика и даже ювелирные изделия, на которых в эпоху Каджаров (XIX в.) создавались миниатюрные изображения техникой расписной эмали.

Обзор огромного количества изображений эпохи средневековья выявил немалое количество изображений, в которых гротескный стиль и метод изображения использован сознательно, для утрирования изобразительного образа. Характерной чертой таких изображений является экспрессия отдельных деталей изображения, утрирование тех или иных портретных черт, заострение внимания на отдельных деталях изображения, стилизация изобразительных форм, сознательное искажение пропорций, анатомии и утрирование отдель-

ных частей образа с целью усиления их содержательных и смысловых акцентов.

Наиболее ранними образцами миниатюрной живописи, в которых имеются гротескного характера изображения, является рукопись 13 века («Книга особенностей животных и пользе их органов») Ибн Бухтишу (Библиотека Пирпонта Моргана. Нью Йорк). (2.табл.105-107).

Рукопись и ее миниатюры однознач но имеют справочный характер, но вместе с тем, художник, который изображал животных, порою не мог удержаться от выражения личного отношения к образу того или иного животного или птицы (илл. 1). Он порою придает их мимике и чертам лица, фигуры – человеческие черты, легко узнаваемые и воспринимаемые в определенном эмоциональном ключе.

Среди подобных изображений можно назвать миниатюры «Медведь и обезьяны», «Дикий вепрь», «Зайцы», «Орлы», «Медведи» и др., в которых художник наряду с визуально узнаваемыми чертами животного, придал им определенно человеческие черты характера. Гротескизацией образов художник представил изображение орлов в образе «драчуны и забияки», изображение медведя и обезьян – как «контраст характеров», изображение дикого вепря как «вспыльчивого и готового наброситься на всех» самодура. В миниатюре «Медведи» легко узнается человеческий характер взаимоотношений, характеризующий взаимоотношение «матери и дитя».

Во-всех этих изображениях художник придал животным человеческие черты характера, используя при этом метод гротескного искажения и экспрессии отдельных физиономических деталей.

Гротесковостью, причудливостью, порою – сарказмом отличаются и некоторые миниатюры другой рукописи 14 века, изготовленной в Тебризе «Джамиат-Таварих» Фазлуллаха Рашид ад-Дина (Эдинбург. Университетская Библиотека). (1).

Представляющие собой исторические сцены и персонажи, миниатюры этой рукописи созданы несколькими художниками. Гротесковый характер образов имеется на миниатюре «Самсон разрушает Храм филистимлян». (илл. 2). В миниатюре изображен с намеренно преувеличенными пропорциями и ростом Самсон, который своей могучей силой разрушает замок «карлико-подобных» филистимлян. Здесь художник намеренно утрировал размеры и фигуры дабы подчеркнуть богатырскую силу Самсона.

XV век в истории азербайджанской миниатюры характеризуется широким распространением так называемого «тюркманского стиля» в книжных миниатюрах и отдельных рисунках. Ближе к концу века этот стиль изменится, приобретя новые художественные особенности и превратится в «тимуридский стиль».

Миниатюры, выполненные в «тюркманском стиле» отличаются большей свободой в трактовке персонажей и сцен. Есть версия о том, что основа этого стиля была заложена художниками-уйгурами. Миниатюры этого стиля содержат фольклорные образы, характеризуются тщательной проработкой движений, пластики, мимики изображенных персонажей. Изображения отличаются гротескным, порою – карикатурным характером, с помощью которого художник выражал свое отношение к происходящему.

Величайшим художником, творившем в этом стиле, получившим название «сияхкалем» («черныйкалем») является Мухаммад Сиях Калем, создавший галерею причудливых образов, граничащих с фантаσμαгорией (илл. 3,4,5). Различные изображения джиннов, демонов, дивов, поражают своей гипертрофированной образностью. В этих изображениях зритель с легкостью узнает свойственные человеку черты характера, скрытые намерения. Гротескная форма соседствует с невероятным реализмом в раскрытии характера образа. Среди таких миниатюр можно назвать «Борьба Демона с драконом», «Беседа», «Оборотни», «Связанные Демоны», «Пляска Демонов» и др.

Совершенно очевидно, что создание фольклорных образов, различных демонов – это попытка художника «сообщить нечто большее» чем изображено. Образы так называемой «демонологии» Сиях Калема это причудливые сочетания человеческих, животных и фантастических черт с целью создания гротескного по своей природе образа.

Миниатюры созданные в «тюркменском стиле» отличаются большей свободой художественного выражения. Художники, творившие в этом стиле, в отличие от тебризских, гератских, ширазских художников, были менее скованны жесткими рамками изобразительного канона. Эта свобода позволяла им выражать иронию, сарказм, юмор, отображать симпатию и антипатию художника к изображенному персонажу.

Одной из подобных миниатюр является знаменитая «Свадебная процессия» из стамбульского «Альбома Фатеха», хранящаяся в музее Топгапу (илл. 6). В миниатюре художник изобразил переезд невесты в дом будущего мужа. Казалось бы тривиальная сцена, наполнена персонажами с карикатурными лицами и двусмысленными выражениями лица. Наличие у некоторых персонажей, сопровождающих невесту, характерного дервишского топора табарзин говорит о том, что изображено сопровождение дервишами невесты к своему Шейху. Изображение самого Шейха дервишей с таким же топором-табарзином, ожидающего свою невесту, помещено на заднем плане, за горами.

Гротескное утрирование сатирических черт дервишей говорит о негативном отношении художника к сообществу дервишей. Вся процессия напоминает маскарад с бутафорными телохранителями, сопровождающими невесту и ее служанку к жениху.

Гротеск, как метод утрирования образа, придания ему скрытого смысла и усиление образных черт персонажей методом гиперболизации, встречается и в искусстве XIX века. Каджарская эпоха и каджарское искусство любило двусмысленности и иносказания. Символические трансформации образов, деформации и свободное использование «метода монтажа» позволяло художникам создавать образы имеющие внутренний подтекст. Но больше всего, художники этого периода сознательно выбирали те сюжеты и тех персонажей, которые позволяли использовать метод гротеска и шаржирования для усиления образных характеристик персонажа или события. Подобные изображения, в большом количестве имеются среди иллюстраций к вновь ставшей модной, книге «Калила и Димна» (1809), в которой в виде басен, различных историй и фантастических сюжетов, высмеиваются различные персонажи и их действия. Назидательный характер книги позволил художникам свободно оперировать образными характеристиками изображенных персонажей. Изданная в Шемахе книга снабжена иллюстрациями известного художника Наджаф Кули из Шемахи. (илл. 7).

Обзор произведений средневекового изобразительного искусства Азербайджана позволяет высказать мысль об использовании метода гротеска даже в каноническом средневековом искусстве. Художники этого периода используя гротеск как метод создания образа, ухищрялись наделять свои персонажи характерными, узнаваемыми чертами, имевшими ту или иную моральную или общественную оценку своего времени.

Литература

1. Рашид ад-Дин «Джамият-Таварих». Т.2, ч. I. Предисловие и указания А.Али-заде. Москва, 1980.
2. Гасанзаде Дж. Ю. Зарождение и развитие тебризской миниатюрной живописи в конце XIII - начале XIV веков. Баку. «Озан». 1999 г.
3. Гасанзаде Дж. Ю. Волшебные сказки Тебриза. "IrsPublishingHouse". 2014 г.
4. Бретаницкий Л. С., Веймарн Б. В. Искусство Азербайджана IV-XVIII веков. Москва, «Искусство», 1976 г.

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТРИЛОГИИ «СИТУАЦИИ» АСКАРА СУЛЕЙМЕНОВА

Махметова Дина Муратовна

магистрант 2 курса специальности «Искусствоведение» Казахской национальной академии искусств имени Т. К. Жургенова, г. Алматы

Түйін: Мақалада Асқар Сулейменовтың «Ситуациялар» трилогиясы бірнеше бөлімді драмалық туынды ретінде қарастырылады, әр пьесасында басты тақырыбын өрбітуге пайдаланылған тәсілдер анықталады. Асқар Сулейменовтың трагикомедиялық драматургиясы қазақ театры үшін сирек құбылыс ретінде зерттеледі. Типтік кейіпкерлер, кинематографиялық монтаж, гротеск және көрсетілген драмалық ситуацияға кейіпкерлердің әртүрлі көзқарастары алыстату эффектінің түрлері ретінде сараланады. А. Сулейменовтың драматургиясына комедия дель арте тәсілдерінің, Б. Брехт және Ф. Дюрренматтың театр теориясының ықпалы анықталады, трагикомедияда эмпатия және алыстату механизмдерінің өзара қатынасы зерттеледі.

Резюме: Статья посвящена определению особенностей трилогии «Ситуации» Аскара Сулейменова как драматического цикла, изучению приёмов, использованных для развития сквозной темы в каждой из пьес. Драматургия Аскара Сулейменова рассматривается как уникальный опыт трагикомедии в казахском театре. Персонажи-маски, кинематографический монтаж, гротеск и разные точки зрения героев на драматическую ситуацию исследуются как проявления приёма очуждения. Анализируется влияние комедии дель арте, театральной теории Б. Брехта и Ф. Дюрренматта на драматургию А. Сулейменова, взаимоотношение механизмов эмпатии и очуждения в трагикомедии.

Summary: The article studies the trilogy *Situations* by Askar Suleimenov as a set of works, examines the techniques used to develop the main theme in each play. Askar Suleimenov's dramaturgy is analyzed as a unique phenomenon of tragicomedy in Kazakh theatre. Character-masks, cinematic montage, grotesque and dramatic situations seen from the perspective of different characters are studied as forms of estrangement. The article analyzes the influence of *commedia dell'arte*, theoretical ideas of B. Brecht and F. Dürrenmatt on A. Suleimenov's dramaturgy, interaction of techniques producing empathy and estrangement effect in tragicomedy.

Кілт сөздер: трилогия, трагикомедия, гротеск, катарсис, эмпатия, алыстату эффекті, типтік кейіпкер, кейіпкердің көзқарасы, жалған кейіпкер, кинематографиялық монтаж.

Ключевые слова: трилогия, трагикомедия, гротеск, катарсис, эмпатия, эффект очуждения, персонаж-маска, точка зрения героя, ложный герой, кинематографический монтаж.

Key words: trilogy, tragicomedy, grotesque, catharsis, empathy, estrangement effect, character-mask, the character's perspective, false hero, cinematic montage.

Трилогия — жанр в драматическом театре достаточно редкий. В древнегреческом театре существовала традиция создания тетралогий, содержащих три сюжетно связанные трагедии. Примером этого является единственная дошедшая до нас полностью трилогия — написанная в V веке до н.э. «Орестея» Эсхила. Впоследствии трилогии появлялись в европейской драматургии не каждый век. К числу трилогий, оказавших влияние на развитие мировой драматургии, относятся «Севильский цирюльник», «Безумный день, или Женитьба Фигаро», «Преступная мать» П. де Бомарше (пьесы написаны в 1775 — 1791 гг.), «Свадьба Кречинского», «Дело», «Смерть Тарелкина» (1854 — 1869) А. Сухово-Кобылина и «Траур — участь Электры» (1931) Ю. О'Нила. Из современных драматургов к этой форме обращается М. Макдонах, написавший две трилогии про жителей ирландской глубинки. Тем более примечательно, что в казахской драматургии есть трилогия Аскара Сулейменова «Ситуации» (1985 — 1987), обогатившая национальный репертуар ранее отсутствовавшим в нём жанром трагикомедии.

Поскольку трилогия — это драматический цикл, состоящий из отдельных произведений, вполне естественно, что их жанровая принадлежность может отличаться. Трилогия А. Сулейменова включает в себя две трагикомедии («Жетінші палата», «Қыздай жесір — штат қысқарту») и трагифарс («Төрт такта — жайнамаз»). Трагикомедия в утвердившемся понимании термина представляет собой неразделимое сочетание трагического и комического, приводящее к неоднозначному восприятию изображённой драматической ситуации. Следуя этой схеме, трагифарс обобщает индивидуальную судьбу героя до общечеловеческого уровня, показывает отношения Человека и Универсума. Не случайно в середине XX века трагифарс развивался в драматургии Ф. Дюрренматта, М. Фриша, Э. Ионеско и С. Беккета — авторов, которые, стремясь осмыслить кажущуюся абсурдность бытия, использовали форму притчи для ответов на волновавшие их философские вопросы.

Для драматических циклов характерно либо наличие сквозного сюжета и объединяющих произведения персонажей, либо развитие одной темы на материале разных историй. Трилогия А. Сулейменова относится ко второму типу. Судьбы героев трёх пьес не пересекаются, однако все они существуют в одной вселенной, повседневной реальностью которой является стремление тоталитарного государства нивелировать личность. Написанные в годы Перестройки, пьесы А. Сулейменова исследуют проблемы позднесоветского общества — прежде всего коррупцию, ставшую вездесущей. В структуре трилогии это проявляется в том, что жизненное пространство постепенно захватывают «ложные герои», которые, подобно гоголевскому Хлестакову или чеховскому профессору Серебрякову, занимают в обществе места, которых они не достойны.

В первой пьесе трилогии А. Сулейменова те силы, которые препятствуют реализации Жумата Сахатова как учёного, не показаны, однако мы явственно ощущаем их присутствие в его судьбе: в том, что талантливый, мыслящий человек, отгеснённый на обочину жизни, лечится от алкоголизма. Во второй пьесе одним из главных героев становится бездарный писатель Малик. Вместе с другими приспособленцами, он выживает из государственного издательства, штат которого оказался под угрозой сокращения, единственного честного человека Урию. В третьей пьесе государственный аппарат «ложных героев» разрастается до масштабов страны: беззащитным сельским пенсионерам Шалу и Кемпир противостоит целая армия персонажей-масок (Прокурор, Судья, Райсобес, Райгосстрах, Райфин и Райстат). Победить эту армию коррупционеров невозможно. По мере того, как число «ложных героев» растёт, трагическое звучание трилогии усиливается.

Изменение эмоциональной тональности трилогии отчасти объясняется и тем фактом, что от пьесы к пьесе меняется тип главного героя. Сорокалетний научный сотрудник Жумат и его жена-актриса Жамал — это, по советским меркам, в материальном плане хорошо обеспеченные столичные жители, обладатели собственной квартиры в ведомственной новостройке. Героиня второй пьесы одинокая женщина Урия приехала в большой город из аула. В свои тридцать лет она живёт в общежитии, занимает небольшую должность в издательстве и одной из первых попадает в список на сокращение. Подобно гоголевскому Акакию Акакиевичу или героям пьес Л. Петрушевской, Урия — «маленький человек», который страдает от несправедливости окружающих и от неустроенности быта. Потеряв работу, она теряет и жильё. Однако это не самая большая потеря. Вытесненная из издательства человеком, которого она любила, вынужденная сделать аборт, Урия теряет веру в людей.

Атмосфера безнадежности в третьей пьесе сгущается оттого, что её герои, старики Шал и Кемпир, — это никогда не выезжавшие за пределы района сельские труженики, не умеющие отстаивать свои права. Жумат и Урия молоды, психологически способны преодолеть сложную ситуацию, в которой они оказались. Для Шала и Кемпир агрессия внешнего мира губельна. Местные чиновники лишили их всего: за чужое преступление отправили в тюрьму единственного сына, списали Кемпир в разряд мёртвых, чтобы завладеть её пенсией. В финале пьесы отчаявшаяся пенсионерка надевает саван и собирается умирать.

Сопоставляя три пьесы, можно сделать вывод, что оценка изображённой ситуации зависит от воспринимающего её героя. Позиция, с которой зрителю преподносятся события пьесы, определяет её тональность (оптимизма или отчаяния), авторское послание и, в конечном итоге, жанр.

В монографии «Театр очуждения. Театр, практика, идеология» канадский исследователь Сильвия Йе-стровик считает отношение героя к событиям одним из приёмов, с помощью которых реализуется механизм очуждения. Исходя из анализа драматургии Б. Брехта, Йе-стровик выделяет две принципиально разные точки зрения героев на происходящее — «взгляд снизу» и «взгляд сверху». «Смотрящий снизу рассматривает мир с позиций находящегося далеко от структур власти; взгляд сверху — это позиция независимого мышления, при которой не важно место наблюдателя в общественной иерархии». [1, 73]

В трилогии А. Сулейменова, «взглядом сверху» обладает Жумат Сахатов, который размышляет о причинах невестребованности в обществе честных и думающих людей. Склонность героя к самоанализу оставляет надежду на его выход из внутреннего кризиса, несмотря на то что пьесу завершает стихотворный монолог, звучащий по радио, о разочаровании героя в себе. [2, 199]

Трагикомедиям А. Сулейменова свойственна множественность точек зрения на одну и ту же проблему. В пьесе «Жетінші палата» жена Жумата Жамал, столкнувшись с коррупцией в государственном театре, решает бороться за главные роли до конца. В финале пьесы это доводит Жамал до нервного истощения. В пьесе «Қыздай жесір — штат қыскарту», чтобы удержаться на рабочем месте, Урия и Малик действуют по-разному: она обивает пороги в поисках правды, он не останавливается перед интригами и шантажом. В трагифарсе «Төрт такта — жайнамаз» районные чиновники, присвоившие пенсию Кемпир, не чувствуют себя хищниками — они боятся хищников покрупнее, инспекции из Москвы.

В том, что ревизоры именно из Москвы, а не из столицы республики, проявляется постколониальный пафос трилогии А. Сулейменова. В трагифарсе, написанном через год после декабрьских событий 1986 года, автор показывает антигуманность всей советской системы, начиная от Центра. Таким образом, чиновничий произвол в отдельно взятом районе воспринимается не как единичный случай, а как часть панорамы жизни в «советской империи».

Чиновники-хамелеоны Райсобес, Райгосстрах, Райфин и Райстат лишены всякой индивидуальности. Это персонажи-маски, продолжатели давней театральной традиции, восходящей, например, к «народным слугам» Кожевнику и Колбаснику из «Всадников» Аристофана, к плуту Бригелле из комедии дель арте.

Интересно проследить, как персонажи-маски из комедии дель арте попали в драматургию А. Сулейменова. Можно предположить, что они были восприняты автором через драматургию Б. Брехта. Аскар Сулейменов перевёл на казахский язык трагикомедию Б. Брехта «Добрый человек из Сычуани», в которой масочный принцип проявляется в полной мере. Он помогает показать раздвоенность сознания главной героини Шен Де, склонной к альтруизму, но время от времени ощущающей потребность перевоплотиться в своё alter ego, кузена Шой Да, и уничтожить результаты собственных трудов. Для этого Шен Де переодевается в мужскую

одежду, наносит на лицо грим, то есть надевает маску.

Образы Шен Де и Шой Да являются комедийными масками и в том смысле, что не обнаруживают глубокой психологической разработки характера, однако, подобно персонажам средневекового жанра моралите, воплощают определённые свойства человеческой природы. Аналогичный принцип утрирования отдельных черт характера использует комедия дель арте. У каждой из её традиционных масок есть узнаваемые особенности: жадность и сластолюбие Панталоне, мнимая учёность и патологическая болтливость Доктора, самовлюблённость трусливого Капитана, его склонность преувеличивать свои подвиги.

Известно, что Б. Брехт интересовался очуждающим механизмом театральных масок, был хорошо знаком с творчеством советских режиссёров В. Мейерхольда и А. Таирова, во многих театральных постановках которых активно использовались игровые приёмы комедии дель арте. Беседы с Б. Брехтом о советском театральном авангарде описывает в своих мемуарах латышский режиссёр Анна Лацис, которая в 1924 году помогала будущему создателю теории «эпического театра» ставить спектакль «Эдвард II» по пьесе К. Марло в Мюнхене. [1, 14] В теоретических статьях Б. Брехт неоднократно обсуждал игровые принципы комедии дель арте. Например, утверждал, что его комедию «Господин Пунтила и его слуга Матти» следует ставить именно в этой стилистике. [3, 187]

Восприняв через творчество Б. Брехта механику комедии дель арте, А. Сулейменов в трагифарсе «Тэрт такта — жайнамаз» включил в сцену объяснения Кемпир и Райфина настоящий буффонный трюк лацци: почувствовав, что ему не избавиться от расспросов пенсионерки, Райфин симулирует обморок, предварительно договорившись с сотрудниками «Скорой помощи». На глазах у Кемпир медработники укладывают Райфина на носилки, но, стоит пенсионерке выйти из кабинета, как «больной» моментально выздоравливает, бросается к телефону и звонит своим сообщникам, предупреждая их о том, что «воскресшая» пенсионерка ходит по кабинетам в поисках правды. После этого Райфин возвращается на носилки, желая, чтобы его погрузили в машину «Скорой помощи» на глазах у просительницы. [2, 300]

Вселенная трагикомедий А. Сулейменова похожа на мир произведений Ф. Дюрренматта, где персонажи по собственному выбору становятся марионетками, потому что так существовать выгодно. Ф. Дюрренматт считал, что в современном мире есть коллективная вина, не особенно обременительная, и нет личной ответственности. Судьбы планеты решают не личности, а безликие структуры власти и корпорации. Человек, протестующий против социальной несправедливости, не понимает, с кем ему бороться. Общество атомарно, настоящий смысл происходящих событий скрыт от «маленького человека», которому государственная идеологическая машина старается навязать иллюзию благополучия. Тем не менее человек может преодолеть фальшивую реальность, если найдёт точку опоры внутри себя. [4, 155]

Герои А. Сулейменова — это «мужественные люди» Ф. Дюрренматта, которые сумели сохранить внутренний стержень в абсурдном мире. Они не могут изменить ход событий, но, замыкаясь в себе или в кругу близких людей, создают собственную вселенную, где действуют законы человечности. Жумат Сахатов ложится в наркодиспансер не только потому, что хочет избавиться от алкогольной зависимости, но и потому, что хочет отдохнуть от внешнего мира, ответить на важные для себя вопросы. Кемпир из трагифарса «Тэрт такта — жайнамаз» тоже является сильным человеком. Её решение уйти из жизни — это форма протеста против несправедливости, декларация неучастия в происходящем.

Финальная сцена трагифарса решена как параллельный монтаж сцены молитвы Шала, прощающегося с Кемпир, и кровавой сцены охоты гостей из Центра и их приспешников. То, что автор сталкивает две настолько разные по тональности сцены (трагическую и сатирическую), напоминает знаменитый «монтаж аттракционов» С. Эйзенштейна, при котором развитие темы показывается через столкновение контрастных идей и образов. [5, 270]

Можно предположить, что приём «монтажа аттракционов» был воспринят А. Сулейменовым через творчество Б. Брехта, которого вдохновляли находки С. Эйзенштейна. В 1926 году Брехт смотрел в Берлине фильм «Броненосец «Потёмкин»» и даже написал стихотворение о знаменитых матросах. [1, 14] Сильвия Йестровик сравнивает роль монтажа в творчестве Б. Брехта и С. Эйзенштейна: «Брехт использует термин «монтаж» для описания структуры своих произведений... Его «эпический театр» предполагает отбор и разделение материала на эпизоды. Применение монтажа в фильмах Эйзенштейна выполняет похожую функцию. С помощью монтажа структура фильма создаётся не как непрерывная последовательность, а как столкновение кадров по принципу контраста». [1, 114]. Подобное параллельное развитие контрастных тем стало важным инструментом современной драматургии.

Когда гротескный план оттеняет события, предполагающие эмпатию, это затрудняет осуществление механизма катарсиса. Видный исследователь проблемы гротеска в театре и изобразительном искусстве Р. Ремшардт считает, что катарсис восстанавливает внутри личности баланс между «Я» и миром. Целью гротеска, напротив, является отрицание этого баланса, поскольку в нём проявляется и приобретает священный статус гармония личного и общественного начала, реальности и репрезентации. [6, 324]

В финальной сцене трагифарса «Тэрт такта — жайнамаз» сцена охоты чиновников, стреляющих, по сути, не в сайгаков, а в людей, привлекает больше внимания из-за своей сатирической заострённости, чем-

сцена отречения Кемпир от жизни. Гротеск заложен в авторских ремарках: грузовик с охотниками нависает над мазанкой стариков, свалившись с неба, едва не раздавливает её; беременная келин Шала и Кемпир появляется в луче света в тот момент, когда чиновники берут на прицел стельную самку сайгака; под занавес чиновники стреляют из автоматов в зрительный зал. [2, 86]. Подобные яркие, агрессивные образы вызывают мощное чувство протеста, которое по своей природе противоположно катарсису.

Вобрав в себя теоретические и практические принципы ведущих школ трагикомедии XX века, в первую очередь Б. Брехта и Ф. Дюрренматта, опираясь на многовековой опыт комического театра персонажей-масок (пьесы Аристофана, традиции комедии дель арте), Аскар Сулейменов создал уникальную для казахстанской драматургии трагикомическую трилогию, на основании которой можно рассматривать механизмы эмпатии и очуждения, основополагающие для зрительского и читательского восприятия произведения искусства.

Список литературы:

1. Jestrovic S. *Theatre of estrangement: theatre, practice, ideology*. — Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 2006. — 142 pp.
2. Сулейменов А. Төрт тақта — жайнамаз/ Шығармаларының толық жинағы. Т. 2. — Алматы: Қазығұрт, 2006. — 336 б.
3. Брехт Б. Замечания о народной драме/Театр: пьесы, статьи, высказывания в пяти томах. Т.1. — М.: Искусство, 1965. — 527 с.
4. Dürrenmatt F. *Theater problems/ In K.J. Northcott (Ed.), Friedrich Dürrenmatt. Selected writings, volume 3, essays* (pp. 137 — 162). — Chicago: The University of Chicago Press, 2017. — 184 pp.
5. Эйзенштейн С. М. *Монтаж аттракционов/Избранные произведения в шести томах. Т. 2.* — М.: Искусство, 1964. — 566 с.
6. Remshardt R. *Staging the Savage God: the grotesque in performance*. — Carbondale: Southern Illinois University Press, 2016. — 304 pp.

ӘЛШЕКЕЙ КҮЙШІНІҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Нұрымбетов Еркін Шаяхметұлы

М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің қауымдастырылған профессоры

Түйін: Мақалада Сыр өңірі күйшілік мектебінің көрнекті өкілі, халық композиторы Әлшекей Бектібайұлының өмірі мен шығармашылығы туралы айтылады.

Резюме: В данной статье описывается жизнь и творчество народного композитора, кюйши, представителя домбрового искусства Сырдарьинского региона Алшекея Бектибайұлы.

Summary: The article describes the life and work of the national composer, kuishi, representative of the dombra art of the Syrdarya region Alshekhei Bektibayuly.

Әлшекей – күйші-композитор ретінде Сыр бойындағы музыкалық мектептің көшбасында тұрған көрнекті тұлға. Қазақтың ән өнерінде Сыр бойының жыршы-жыраулық дәстүрі қандай дара болса, күйшілік өнерде де Әлшекейдің қолтаңбасы сондай дара [1, 546]. «Сыр елі – жыр елі» деп халық арасында айтылатын қанатты сөз бар. Сыр өңірінің жыршылық мектебінің қазақтың ұлттық дәстүрлі саз өнерінде алатын орны ерекше. Жыршылық мектеппен қатар, Сыр өңірінде күйшілік мектептің де қалыптасқанын айта аламыз. Сонау Оғыз заманындағы Қорқыт бабамыздан бастау алатын күй өнерінің бір тармағы осы жерде қанатын кеңінен жайған. Біздің осы жұмысымыз орта жүздің Қоңырат руының Киікші тармағынан тарайтын, өзіндік сазгерлік қолтаңбасымен ерекшеленетін дәстүрлі күйші Әлшекей Бектібайұлына (1847-1932) арналады.

Қызылорда облысының Жаңақорған ауданында дүниеге келіп, Тәжікстанның Жауан қыстағында қайтыс болған Әлшекей бабамыз Сыр өңірі күйшілерінің ішіндегі көрнекті өкілі екенін мақтанышпен айтамыз. Ең алғаш Әлшекей Бектібайұлы жөнінде деректер М.Көкеновтың, Ү.Әбшеновтың, Д.Шпақовтың, Б.Әбдіразақов пен Қ.Ертаевтың, І.Жақановтың, Б.Айсыновтың, кейіннен Ә.Тұрсыновтың, А.Сейдімбековтың, Б.Нұржановтың, Б.Жүсіповтың және т.б. еңбектерінде жазылған болатын. Өз ғұмырында жүзден астам күй шығарған дарынды халық композиторы Әлшекейдің шығармашылығын зерттеу неге заманында қолға алынбаған? Біздің ойымызша оның бірнеше себептері бар:

- Ең біріншіден, күйшінің шыққан тегі. Орта дәулетті Әлшекейдің ата-бабасынан қалған байлығы оған кесір болды. Күйшінің кемеліне келіп, ел ағасы болған шағы Кеңес заманының Қазан төңкерісімен тұспа-тұс келді. Байдың ұрпағы деген желеумен отбасы, туыстары қудалауға түсті. Осы қудалау өмірінің соңына дейін оған тыныштық бермеді. Туған топырағы, кіндік қаны тамған жері бұйырмай бір түнде көшуге тура келді. Әуелі Өзбекстан, кейіннен Тәжікстан жеріне барып, бас сауғалап, паналауы – елге сыйлы болып келген азаматқа, әсіресе жүрегі нәзік өнер адамына оңай соқпағаны анық. Туған жерімен байланыс үзіліп, жырақта қалған күйшінің мұрасын жалғастырып, елге таратар шәкірттері болмады.

- Екіншіден, «шайтан таяғын ұстаған» деген молдалардың түсінбеушілігі оның зығырданын қайнатты. Әлшекей балаларының домбырашы болғанын қаламады. Өз басына түскен ауыртыпашылықты олар көрмесін деп ойлады. Домбыраны жасырып, жұрт көзіне түспей ойнауды әдетке айналдырды. Осы әдет балаларына ауысқан сияқты. Әзіретәлі Маханұлының айтуы бойынша Әлшекейдің баласы Дәнебектің барлық өнерінің қызығын жалғыз ғана әйелі көргені аян [2, 27-28]. Осы жерде Әлшекейдің немересі Жидебай Дәнебековтың еске алған әңгімесіне құлақ түрелік:

Ташкент облысы, Қазақстанның 40 жылдығы атындағы шаруашылықта тұрған кезіміз еді. Жәкем бір күні кешке дейін домбыра тартты. Кіріп шыққан адамдардан әдетіне басып қымсынбады да. Әйгілі ұстаға бір қара беріп жасатқан қара домбыра болушы еді, атамның көзін көрген деп отыратын. Бір сәт аңғарсам, әкем ағыл-тегіл жылап отыр. Сөйтіп ұзақ тартты-ау. Өлден уақытта орнынан атып тұрып домбыраны тізеге қойып екі бөлді. Екі бөлді де жанып жатқан ошаққа тастай салды. Сондағы айтқаны: «Әкем мен Қарабалдан қалған, Сейсенбегімді жалмаған қу тақтай менен де қаларсың»...

Сол себепті де әкесінің күйлерін тиіп-қашып естіген өз балаларының және киіз үй сыртынан естіп үйренген Кенжетай күйшінің орындауында Әлшекей мұрасы бізге толық жетпеген.

- Үшіншіден, күйшінің өз жанұясы туған еліне тек ХХ ғасырдың орта шеніне қарай көшіп келді. Бұл кезең әлі де болса, Кеңестік дәуірдің қылшылдап тұрған шағы. Әлшекейдің күйлері толыққанды халық арасында насихатталмады. Әлшекейдің «Қыз тоқтаған» күйін орындауға Әбдіқадыр Әбдыхалықов сахнаға шығар алдында халық ақыны Манап Көкеновтың осы күйді ойнағанда бармағын шығармауын өтінуі – сол заманның «қатал саясаты» еді.

- Төртіншіден, қазақ музыкадану саласының «ақсақалы» академик Ахмет Жұбанов сынды мамандардың қолына Әлшекей туралы мағлұматтар дер кезінде тимеді. Осы сияқты себептердің арқасында күйшінің шығармашылығы зерттелінбей қалды. Оның үстіне Дәнебектің көзі тірісінде 1968 жылы өзі орындаған көптеген күйлері ұнтаспаға жазылған еді. Кейін ол жазбаның дерегі табылмай кетті.

Ендігі кезекте Әлшекейдің күйшілік мұрасының азғантай сынығының болса да, бізге үзілмей жетуіне үлес қосқан орындаушыларға тоқталып, кімнен-кім үйренгенін тармақтармен таратып көрелік.

1. Әлшекейдің өз балалары – Ерсұлтан, Байсұлтан, Қарабала, Жұмабек, Дәнебек, Мұса, Әлеуметтен тарайтын тармақ. Әлшекейдің барлық баласы да домбыра ұстап, күй шерткен. Солардың ішінде Қарабала мен Дәнебектің өнері ерекше болған. Қуғын-сүргінді көп көріп, жүрегі шайлыққан Дәнебек күйді оңаша тартады екен. Жылдар бойы қанына сіңген осы әдет кейін келе қызғаншақтыққа ұласқан сыңайлы. Әкесінің барлық күйін жете меңгерген Дәнебекті Әлшекей мұрасының негізгі мұрагері ретінде қарастыруға болады. Дәнебекұлы Сейсенбай мен Жидебай, яғни Әлшекейдің немерелері ата жолын қуып, күй шертуді кәсіп қылған. Бірақ Сейсенбай әке өнерін бойына сіңіріп өскенмен жастай дүние салды. Сөйтіп баба мұрасын келесі ұрпаққа жеткізу міндеті Жидебайдың пешенесіне жазылды. Сол жүкті ол үлкен жауапкершілікпен орындады да. Жидебай ақсақалды 75 жасында алғаш рет көрдік. Салмақты сөздерімен және нағыз күйшіге тән пандылықпен атасының бірнеше күйін тартып, әңгімесін айтып берді. Салалы саусақтары домбыра мойнында еркін көсіледі. Алдында отырған қарт па әлде қылшылдаған жас па, білмейсің! Шіркін, ертерек кездесер ме едік. Қазіргі ойыны осы болғанда, жас күніндегі домбырашылық шеберлігін көз алдыңызға елестете беріңіз. Кезек бізге келгенде, Әлшекейдің бірнеше күйі орындалды. Дәнебектің келіні, кезінде өнеріне тәнті болған Жидебай ақсақалдың үйіндегі жеңгеміздің:

– Мына баланың домбыра тартысы атамыздың ойынына келеді екен, деп ағынан жарылып айтқан сөздеріне бір марқайып қалдық. Жидебайдың өз баласы Оралбай домбыра тартуды кәсіп қылмаған, бірақ «бір шертері» бар екен. Қанында бар күйшілік Жидебай ақсақалдың немере-шөберелерінен бе, әйтеуір бір ұрпағынан көрінеді деп үміттенеміз. Олай айтуымызға негіз де жоқ емес. Жидебайдың Оңғарбай деген ұлы қолына домбыра ұстап, өнер жолын таңдамаса да, нағыз өнер жанашыры ретінде елге танылған атымтай-жомарт кісі. Әлшекей бабасының атындағы домбырашылардың облыстық, аудандық байқауларының тұрақты ұйымдастырушысы, демеушісі. Бабасының күйшілік мұрасын насихаттауда үлкен жұмыстар атқарып жүрген азамат. Әлшекей Бектібайұлы жерленген Тәжікстанның Жауан қыстағына арнайы іздеп барып, жатқан жерін тапқан. Алдағы уақытта Ұлы күйшіге белгі қою жұмыстарымен айналысып жатқанын бізбен бөлісті. Оңғарбай Жидебайұлы Әлшекейдің шөбересі болса, оның ұлы Ілияс Астана мемлекеттік Академиялық филармониясы оркестрінде скрипкашы. Сонымен қатар, дирижерлікпен айналысады. Баба мұрасын жалғастырушы, үлкен жауапкершілік пен ұрпақ парызын мойнына жүктеген Ілиястың болашақта танымал өнер шебері болуына күмән келтірмейміз.

2. Сикымбайдан Бектібай туады. Бектібайдан Әлшекей, Туматай, Кержан өрбиді. Туматайдың баласы Кенжетай Әбдіқадыр Әбдіхалықовты шәкірті қылады. Кенжетай домбыраны солақай тартқан. Ұстазының «солақайлығы» Әбдіқадырға ауысқан сыңайлы.

Ең алғаш Әлшекей күйлеріне деген қызығушылықпен, жалпы Сыр өңірі күйшілерін зерттеп, экспедицияға шығуды 90-шы жылдарда қолға ала бастадық. Өнері бар деген кісілерді аудио және бейне таспаға түсіргенде олар алғашқыда сәл қысылып, бар білгенін толық ақтармайды. Қазанғап күйші 62 тармақты Ақжелең күйлерінің басын ең бірінші «Күй шақырғыш Ақжелеңмен» бастаған. Сол сияқты, дерек берушілерді әңгімеге тартып, әуелі өзінді таныстырып, қандай өнерің бар екенін көрсетуге тиістісің. Кезінде бабаларымыз өз өнерлерін кейінгі ұрпаққа аманаттап қалдыру үшін ең алдымен шәкірт таңдаған. Таңдаған ізбасары оның өнерін жалғастыруға лайық па әлде жоқ па? Бұл ұстаз үшін өте маңызды болған. Жеке өз басымыздан өткен осындай оқиғаға тоқталғым келеді.

1994 жыл. Құрманғазы атындағы консерваторияның студентімін. Қызылорда облысы Жанақорған ауданының Өзгент ауылында тұратын дәстүрлі күйші, атақты Әлшекейдің күйлерін орындаушы Әбдіқадыр Әбдіхалықовты іздеп тұңғыш экспедицияға шықтық. Қасымда бір топ өнерлі жігіттер бар. Амандасып, танысып шәй үстінде келген мақсатымызды айттық. Әбдіқадыр ақсақал менің күй тартуымды сұрады. Бірақ өзі домбыра ұстамады. 30-шақты күйден кейін, шалысымды байқаған соң ғана қолына домбырасын алып, Әлшекейдің өзі білетін барлық күйлерін аңыздарын айта отырып, бабына келтіріп орындады. Біз ұнтаспаға жазып алдық. Осылай басталған таныстықтың аяғы ұстаз бен шәкірттің байланысына жалғасты. Қазақы дәстүрмен мені «өкіл бала» қылды. Осы кездесу мен үшін үлкен сын және үлкен жауапкершілік еді. Болашақта өнер зерттеушісі мамандығын қалауымызға септігін тигізгені анық. Ұстазымыздың аманатымен Әлшекей бабаның қолда бар күйлерін нотаға түсіріп, ақырында «Сыр сүлейі – Әлшекей» атты күйлер жинағы жарық көрді [3].

3. Әлшекеймен замандас Бөпе күйшінің тарихта аты қалғаны мәлім. «Бөпемен бес тартыс» цикл күйлерін соған арнаса керек. Өкінішке орай, бұл күйлер бізге жетпеген. Бөпеден Ибаш Өткелбайұлы үйренеді де, Ибаштан Тынысбек Дүйсебекұлы Әлшекей күйлерін меңгереді. Тынысбектің мамандығы экономист болса да, күй тартуда алдына жан салмайды. Өз жанынан да күйлер шығарады. 1996 жылы кездескенімізде ағамыз нағыз «бабында» екен. Әлшекейдің бірнеше күйін зырылдататып, зулатып өзіндік мәнерінде ерекше сезіммен орындап берген еді. Бұл Әлшекей мұрасы орындаушыларының тағы бір тармағы болып табылады.

4. Мұсабай, Мұстафа, Бекмырза, Айсын, Нұрыш, Жаманқұл, Ақбота Әлшекеймен замандас өнер иелері. Осы кісілердің ұрпақтары Зейнабиден Мұсабаев, Аман Жаманқұлов, Бәден Айсыновтардың еңбектері ерекше. Зейнабиденнің орындауында Құрманғазы атындағы Ұлттық консерваториясының фольклор кабинетінде, Аманның орындауында Қызылорда облыстық радио қорында Әлшекей Бектібайұлының бірнеше күйлері

сақтаулы. Сауатты музыкант, ұстаз Б.Айсынов өзі басқаратын Жаңақорған аудандық халық аспаптары оркестрімен Әлшекейдің бірнеше күйін орындатқан.

Осы аталған өнерпаздардың арқасында бірнеше ұрпақ арқылы бізге жеткен «алтынның сынығындай» Әлшекейдің күйшілік мұрасын насихаттау біздің парызымыз. Әлшекей күйлерін меңгеруді балалар саз мектептері мен колледждердің және жоғары оқу орындарының музыка факультеттерінің оқу бағдарламаларына енгізіп, жиі орындап тұрса, өскелең ұрпақтың құлағына сіңе берер еді. Бабамыздың 170 жылдығына арнап 2017 жылы республика көлемінде бірнеше ауқымды шаралар өткізілді. Күйшінің туған жері – Сыр өңірінде белгілі күйші-зерттеуші Төлепберген Токжанов облыстық филармония залында ұйымдастырған «Жауһар мұра» атты күй кешінен бастау алып, ҚР еңбек сіңірген қайраткері, профессор Айтқали Жайымов басқаратын Астана қаласы мемлекеттік Академиялық филармониясы қазақ оркестрінің, ҚР еңбек сіңірген қайраткері Рахат Мадраевтің жетекшілігіндегі Абыл Тарақұлы атындағы Маңғыстау облыстық филармониясы оркестрінің және Дәулеткерей атындағы Батыс Қазақстан облыстық филармониясы қазақ халық аспаптары оркестрлерінің (Е.Нұрымбетов) Әлшекей Бектібайұлына арналған концерттерімен жалғасты. Қазақстан Суретшілер одағының мүшесі, скульптор Аманат Назарқұл Әлшекейдің портретін салса (қосымша 1), Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Жолтай Әлмашұлы «Әлшекей (Күй-ғұмыр)» атты тарихи драмасын жазды. Атқарылған істердің барлығына мұрындық болған «Әлшекей Бектібайұлы атындағы дәстүрлі өнерді дамыту қоғамдық қоры», Әлшекейдің ұрпақтары – ҚР еңбек сіңірген қайраткері, сықақшы Көпен Әмірбек пен шөбересі Оңғарбай Жидебайұлы Дәнебековтердің еңбектері зор. Тұңғыш рет баба күйлерін А.Жайымов, Ж.Темірғалиев, Қ.Сайжанов, Т.Тоқжанов, Е.Нұрымбетов, С.Садықов, М.Әмзе, Б.Көбенғалиев, Н.Бекенов сынды кәсіби музыка мамандары оркестрге өңдеп түсіріп, «Әлшекей Бектібайұлы «Толқын» атты партитуралар жинағын шығарды [4]. Әлшекейдің күйшілік мұрасын насихаттау жұмыстарын алдағы уақытта да еліміздің басқа өңірлеріндегі шығармашылық ұжымдары жалғастыратынына сеніміз мол.

Әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. // «Қазақтың күй өнері» – Астана: «Күлтегін», 2002. – 546 б.
2. Маханұлы Ә. // «Қоңырат Құрбан атаның тағлымы». – А., 1993. -27-28 бб.
3. Нұрымбетов Е. // Сыр сүлейі – Әлшекей. – А.: «Исламнұр», 2005. -184 б.
4. Әлшекей Бектібайұлы // «Толқын» (партитуралар). Күйлерді нотаға түсіріп, редакциялап, баспаға әзірлеген: Еркін Нұрымбетов. Астана, 2017. -285 б.

Қосымша 1

ТРАДИЦИОННАЯ КАЗАХСКАЯ МУЗЫКА В СОВРЕМЕННОЙ СТРУКТУРЕ АРТ-РЫНКА

Оспанова Айгерим Маратовна

магистр искусствоведческих наук, докторант I курса КНК им. Курмангазы
по специальности арт-менеджмент г.Алматы.

Резюме: В данной статье рассматриваются проблемы современной арт-индустрии Казахстана, в частности сферы традиционной казахской музыки. Традиционная музыка является одним из самых актуальных и популярных направлений арт-рынка. При всем многообразии существующих «продуктов» данная сфера имеет общие для арт-индустрии недостатки, связанные с неразвитостью инфраструктуры, отсутствием достаточных квалифицированных кадров, бессистемностью.

Ключевые слова: арт-менеджмент, арт-рынок Казахстана, музыкальная культура Казахстана, традиционная казахская музыка, креативная индустрия, проблемы музыкальной арт-индустрии Казахстана.

Түйін: Мақалада Қазақстанның қазіргі таңдағы арт-индустриясының, оның ішінде дәстүрлі қазақ музыкасы сала-сындағы негізгі мәселелері қарастырылған. Дәстүрлі музыка арт-нарығының өзекті және танымал бағыттарының бірі болып табылады. Аталмыш саладағы түрлі өнімдердің болуына қарамастан, бұл бағыт инфрақұрылымының дамы-мауы, білікті мамандардың жетіспеушілігі, жүйесіздік сынды арт-индустрияға тән ортақ кемшіліктерге ие.

Түйін сөздер: арт-менеджмент, Қазақстанның арт-нарығы, Қазақстанның музыкалық мәдениеті, креативті ин-дустрия, дәстүрлі қазақ музыкасы, Қазақстанның музыкалық арт-индустриясы мәселелері.

Summary: The article considers problems of contemporary art industry of Kazakhstan, especially the problems related to traditional kazakh music. The traditional music is one of the most practical and popular direction of the art market. Besides the diversity of existing "products", this sphere has common to the musical art industry disadvantages such as undeveloped infrastructure, lack of highly qualified staff and fragmentation.

Key words: art-management, art-market of Kazakstan, musical culture of Kazakstan, traditional Kazak music, creative industry, the problems of the musical art-industry of Kazakstan.

Активное развитие арт-рынка Казахстана связано как с политикой государства, так и с объективными реалиями глобального рынка. При всем его сегодняшнем многообразии и разновекторности, самой уникаль-ной сферой является, безусловно, рынок традиционной казахской музыки. Данный рынок наиболее перспек-тивен и конкурентоспособен, но, одновременно – наиболее сложен.

Само явление «казахская традиционная музыка» в настоящее время достаточно полно исследовано куль-турологами, искусствоведами, психологами, социологами Казахстана [1], [2], [3]. В изучении казахской традиционной музыки выработаны методические принципы исследования, сформировались научные школы, сложилась целостная концепция истории народной казахской музыки. Для понимания специфики арт-рынка традиционной казахской музыки важно определить в следующих характеристиках:

1. Казахская традиционная музыка – высокохудожественное наследие казахского народа, имеющее безусловную эстетическую, философскую, историческую ценность;
2. Казахская традиционная музыка репрезентирует страну на уровне всего мира;
3. Казахская традиционная музыка имеет самостоятельные яркие исполнительские инструменталь-ные и песенные школы. В их числе: домбровые токпе и шертпе школы, мангышлакская традиция сыбызгы, блестящая аркинская песенная традиция, школа жетысу и многие другие [4,5].
4. Казахская традиционная музыка в настоящее время активно развивается, демонстрирует яркие достижения в творчестве как самодеятельных, так и профессиональных исполнителей и коллективов;
5. В настоящее время казахская традиционная музыка представлена практически во всех регионах страны.

Прежде чем определить с местом и содержанием казахской традиционной музыки как важнейшего сегмента арт-рынка страны, необходимо понять структуру современного арт-рынка в целом.

Американские ученые рассматривают арт-рынок как сегмент креативной индустрии. Ученый Джона Хокинс в своей книге «Креативная экономика» проследил развитие креативной экономики и ее влияние в мировом масштабе. Хокинс выделил пятнадцать отраслей «креативной индустрии» в США.

Рис. 1. Креативная индустрия США [6].

В течение последнего десятилетия арт рынок и его продукты стали новой моделью роста экономики в европейских государствах. В Великобритании для отделения представителей креативного сектора от других экономических субъектов впервые применили специальные статистические коды. Эту практику переняли ныне большинство стран-членов ЕС. В отличие от американских экономистов, выделяющих 15 отраслей креативной индустрии, Департамент культуры, медиа и спорта Великобритании обозначил 12 отраслей, которые в совокупности составляют современную британскую креативную экономику.

Рис. 2. Креативная индустрия Великобритании [7].

Если сравнивать арт-индустрию Великобритании с творческой индустрией США, то следует отметить, что в Великобритании нет научно-исследовательских разработок в связи с тем, что там креативная индустрия ближе к творчеству.

На сегодняшний день креативная индустрия каждый год приносит в казну Великобритании семьдесят семь (77) млрд фунтов стерлингов, что отражено в следующем рисунке:

* The UK Creative Industries

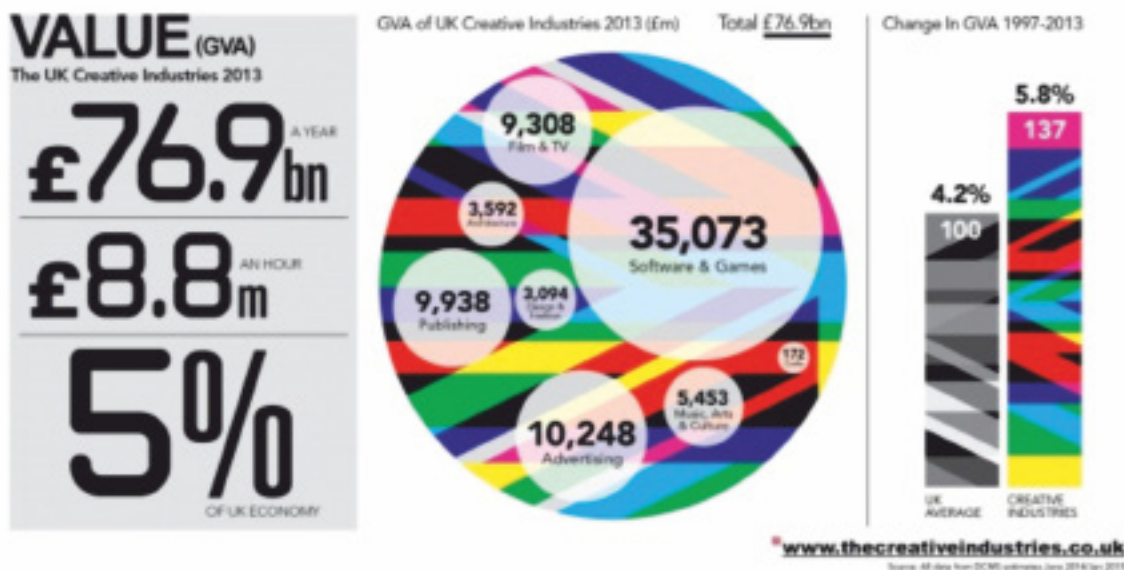

Рис. 3. Ежегодный доход от креативной индустрии в Великобритании [8].

В Европейском арт-рынке ключевой ценностью признается интеллект и, как следствие, результаты интеллектуальной деятельности. Отсюда можно сделать вывод, что базовым элементом арт-рынка являются субъекты, которые предлагают свои творческие идеи для создания творческого продукта.

Для усиления креативного сектора введены сотни программ различного масштаба: от уровня ЮНЕСКО до муниципальных. Данные программы обеспечивают финансирование наиболее значимых проектов, а также организационную помощь.

Российские менеджеры, работающие в сходных с нами условиях, выделяют следующие объекты арт-рынка:

Рис. 4. Креативная индустрия России [9].

Обозначенные на рисунке направления можно отнести к культуре и искусству. Российские арт-менеджеры акцентируют внимание на ценностной ориентации искусства и культуры, пропаганде и актуализации уникальности российской культуры.

Обозначенный международный опыт позволяет определить структуру арт-рынка Казахстана. В настоящее время он представлен разнообразными отраслями и направлениями, такими как киноискусство, кинематография, музыка, хореография, фэшн индустрия и так далее. В крупном плане структура арт-рынка Казахстана может иметь следующий вид:

Рис. 4. Арт-рынок Казахстана

Согласно данным Euro Event Agency, рынок отечественного шоу-бизнеса оценивается в \$10 млн, и 80% доходов генерируется именно той-бизнесом. Оставшиеся 20% распределяются равномерно между «корпоративами» и концертами.

Если сравнивать креативную индустрию США с креативной индустрией Казахстана, то сфера туризма в Казахстане не входит в эту группу. Туризм в нашей стране относится больше к кластерной экономике. Доля туризма в ВВП страны составляет только 0,02%. Пока еще сфера туризма вносит небольшой вклад в решение социальных проблем. На сегодняшний день только 5,8% из общего числа занятых граждан РК работают в сфере обслуживания туристов. Поэтому казахстанские менеджеры относят туризм к числу приоритетных несырьевых отраслей экономики.

По сравнению с креативной индустрией США, где научно-исследовательские работы входят в группу творческой индустрии, в Казахстане данная сфера рассматривается как важнейший элемент образования и науки и пути развития данной отрасли немножко отличаются от развития арт-индустрии.

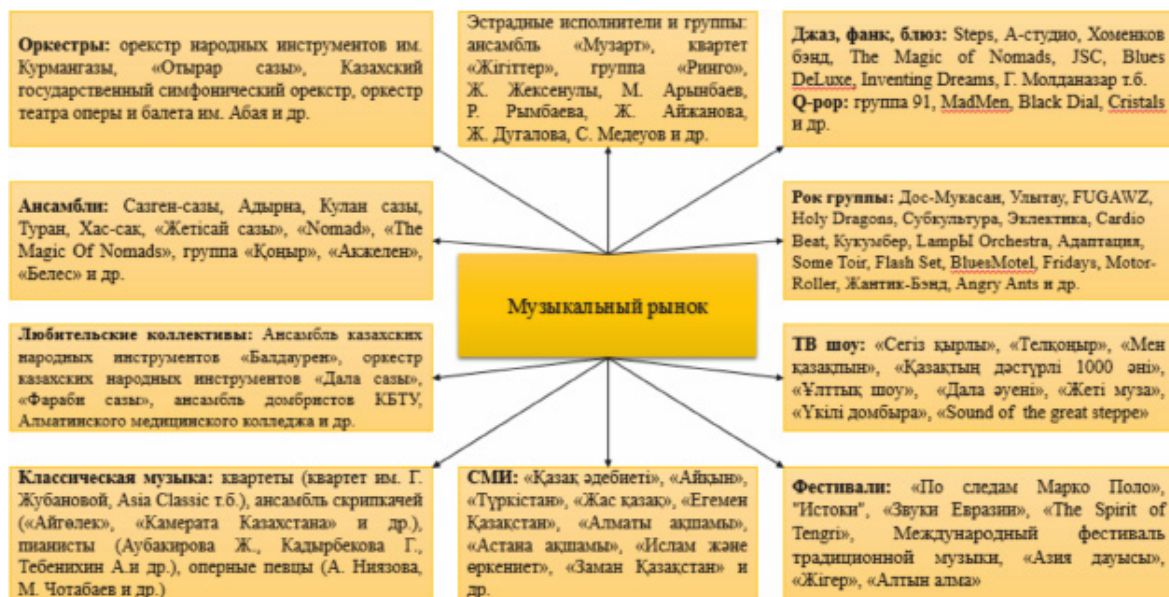
Следует отметить, в Казахстане термины «арт-рынок» и «арт-менеджмент», по сравнению с западными странами, стали известны относительно недавно, причем управление искусством, как отдельно взятая область считается исключительно молодой, чье развитие начало интенсивно реализоваться в 2000-х годах. Арт-рынок же Казахстана начал развиваться уже после обретения независимости страны в 1990-е годы.

Наиболее активно развивался сектор, связанный с изобразительным искусством [10]. Данный тренд проявлялся в открытии первых казахстанских частных художественных галерей, таких как «Тенгри-Умай» и «ARK» и проведением ряда международных выставок. По словам искусствоведа Ольги Батуриной, толчком для развития арт-рынка стал отказ от цензуры: «90-е действительно раскрепостили среду. Картины наших художников в то время в среднем продавались по 1000 долларов. В 2000-е объемы продаж галерей были выше, чем сегодня. То было время больших денег, они были легкими и непредсказуемыми...» [10].

Рассмотрим более подробно музыкальный сектор арт рынка, который является не самым технологичным и развитым, но одним из самых масштабных. Данный сектор разнороден по составу и включает различные сегменты/жанры. Все эти сегменты могут схематично быть изображены на следующем рисунке:

Рис. 5. Музыкальный рынок Казахстана

Особенное значение в музыкальном рынке имеет традиционная музыка. При всех ее значимых характеристиках, обозначенных в начале статьи, можно рассмотреть различных участников/создателей данного сегмента рынка, которые могут быть объединены в следующие группы:

1. Старшее поколение исполнителей традиционных песен. Среди них можно особо отметить Б. Сауытвой, К. Байбосынова, Н. Нусипжанова, Б. Тлеуханова, К. Кульшевой, К. Бердигалиева, Е. Косбармакова, С. Жанпеисовой, А. Косановой, А. Исатаевой, Е. Шукман и другие.

2. Молодые традиционные исполнители как Е. Рыскалы, К. Толенбаева, Ш. Даржанова, Б. Жусипов, К. Тасболатов, К. Тобагабылов, П. Нарман, Е. Жумагулов, А. Кузенбаев, М. Муканова и другие

3. Инструменталисты страшого поколения: М.Аубакиров, А.Мырзабеков, М.Калауов, А.Ескалиев, С.Балмагамбетов, Ш.Абилтаев, К.Ахмедияров, А.Жайымов, К.Тасбергенов, Ж. Жүзбай, А. Улкенбаева, М. Сауранбаев, С. Турысбеков, С.Кусайынов, А.Желдибаев, М.Сыдыков, Ж. Енсепов, Т. Момбеков, Р. Тажибаев, М. Каримуллин, А. Токтаганов, Т. Саденов, Д. Кудайбергенов и другие.

4. Любительские коллективы: Ансамбль казахских народных инструментов «Балдаурен», оркестр казахских народных инструментов «Дала сазы», «Фараби сазы», ансамбль домбристов КБТУ, Алматинского медицинского колледжа и др.

Однако практически все участники арт-рынка традиционной музыки испытывают сложности в своей профессиональной сфере. Среди множества проблем в качестве основных можно назвать неразвитость инфраструктуры, дисбаланс между количеством специальностей творческого профиля и емкостью инфраструктуры, бессистемность.

Список использованной литературы:

1. Джуманиязова Р. Особенности системы музыкально-эстетических категорий в казахской традиционной инструментальной музыке: автореф. дис. . канд. искусствоведения. — Алматы, 2002. 27 с.
2. Ш.Саханов Н., Наурызбаева Ж. Теоретические аспекты проблемы формирования эффективной системы социокультурных коммуникаций Казахстана//Культура и искусство в стратегии развития Казахстана. Алматы, 1999.
3. Абдрахман Г. Современное самодеятельное песнетворчество в казахской музыкальной культуре. Автореф. дис. канд. иск. Алматы, 1999.
4. Елеманова С.А. Казахское традиционное песенное искусство. —Алматы: Дайк-Пресс, 2000.
5. Амирова Д. Аркинская песенная традиция: жанрово- стилевая система. - Автореф. дис. ... канд иск. – Л., 1994.
6. Хокинс, Д. Креативная экономика. Как превратить идеи в деньги. – М.: Издательский дом «Классика-XXI», 2011.
7. Department for culture, media and sport. Digital Britain [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.uk/government/organisations/departement-for-culture-media-sport> [22.07.2014].
8. www.creativeindustries.co.uk
9. Мельников О.Н. Креативная экономика // Креативная экономика, 2007. – № 9. –<http://www.creativeconomy.ru/articles/3182> [5.09.2014].
10. Дмитрий Мазоренко, «Как устроен арт-рынок Казахстана?», <https://vlast.kz/biznes/12829-как-ustroen-art-rynok-kazahstana.html>
11. Г. Тампаева, Роль арт-менеджмента в развитии современной культуры, № 6 -11, Мэдениет Хабаршысы, 2004, № 1, а.8
12. Г.Кузбакова, «Национальная идея в контексте современной музыкальной культуры Казахстана», <http://mysl.kazgazeta.kz/?p=3694>

ПРОБЛЕМЫ ИМПРОВИЗАЦИИ И ВАРИАНТНОСТИ В КЮЯХ КАЗАНГАПА

А.И.Раимбергенов

соискатель Института философии и
политико-правовых исследований НАН КР,
БГУ им.Х.Карасаева и КТУ “Манас“
г. Алматы

Резюме: данная статья посвящена анализу вариантности в кюях Казангапа. В кюях встречаются два вида вариантов: осознанные и неосознанные. Кюй существует в импровизации, но не свободной, а строгой, закономерной. Повторность как принцип развития кюя.

Ключевые слова: кюй, импровизация, вариант, типовая форма-схема западноказахстанских кюев, штриховая техника.

Түйін: мақала Қазангап күйлеріндегі әртүрлі нұсқаларының талдауына арналған. Күйлер екі нұсқаға бөлінеді: ойлап жасау және өздігінен еркін қалыптасу. Күй импровизация арқылы өміршең, алайда еркін түрде емес, өзінің қатаң заңдылығына бағынады. Әрбір буынды қайталап орындау – күй дамуының негізгі қағидасы.

Кілттік сөздер: күй, импровизация, нұсқа, Батыс Қазақстан күйлерінің дәстүрлі сызба-қалыбы, қағыс техникасы.

Summary: this article is dedicated to analyze the variance in Kazangap's kyu. In kyu there are two types: consciously and unconsciously. The kyu exists in improvisation, but not flexible. It is stringent and natural. The repetition is like a principle of kyu evolution.

Keywords: kyu, improvisation, variant, Western Kazakhstani kyu's standand form – scheme, hatch technology.

Кюй столетиями жили в устной традиции и переходили от одного поколения к другому. Кюй, созданный одним күйши, становился сочинением каждого, кто его исполнял, потому что домбристы вкладывали частицу своей души, дополняли кюй своей болью и радостью. Кюй жил в импровизации. Задача нашего исследования – раскрыть внутренний механизм устной инструментальной традиции и показать как сохранялись авторство и кюй при передачи от одного поколения исполнителей к другому, какие изменения были допустимы при импровизации, где и в каких разделах формы.

Формирование классического периода казахского кюя началось во второй половине XVIII века в творчестве народных композиторов Байжигита [] (XVIII век), Богды [] (примерно 1765-1840), Узака [] (примерно 1780-1845) и достигло своего расцвета к середине XIX столетия в искусстве Курмангазы, Таттимбета, Даулеткерей, Абыла, Усен-торе []. В конце XIX и начале XX столетий развитие традиционной домбровой традиции было продолжено в творчестве Казангапа и Дины.

До настоящего времени творчество Казангапа не было предметом специального научного исследования, что было связано с отдаленностью многих пустынных районов Актюбинской области и малой изученностью этих регионов. Во второй половине XX - начале XXI веков оркестры казахских народных инструментов и фольклорно-этнографические ансамбли заняли основное место на концертной эстраде, определяя популярность различных жанров народной музыки. Однако в репертуар оркестров были включены лишь единичные кюй Казангапа, что связано с неподдающимися коллективному исполнению стилистическими особенностями творчества Казангапа, обусловленные сложностью метроритма и штриховой техники, вариативностью формы кюев. Основное творческое наследие Казангапа продолжало развиваться в руках народных исполнителей.

Традиционная школа күйши Казангапа представляет уникальный пример, потому что она сохранилась и продолжала свое развитие до конца XX – начала XXI века. Сейчас в Актюбинской области живет четвертое поколение учеников школы Казангапа. Поэтому в настоящее время есть возможность проследить, как в течение целого столетия развивалась и распространялась исполнительская традиция күйши Казангапа.

Для анализа мы взяли самые распространенные в Западном Казахстане кюй Казангапа «Домалатпай» и «Көкіл», «Торы аттың кекіл қакпайы», «Кіші Қаратөс» []. Каждый кюй представлен в нескольких вариантах, которые были записаны в разное время от целого ряда исполнителей. Все домбристы – Жалекеш Айпаков, Кадыргали Ержанов, Райымберген Жолекенов, Келбет Тлеулин, Мажит Бисембаев, Рустембек Омаров, Айса Шарипов, Бахыт Басыргараев и Садуакас Балмагамбетов – относятся к числу лучших интерпретаторов кюев Казангапа. Все они получили традиционное музыкальное воспитание и свободно импровизировали. Каждый из этих домбристов считает себя учеником Казангапа и уверен, что его вариант кюя наиболее близок к оригинальному исполнению великого күйши. Многие из наших информаторов не встречались, так как жили в отдаленных друг от друга пустынных районах и относились к разным поколениям учеников Казангапа.

Главным организующим моментом импровизаций кюев западно-казахстанской традиции является музыкальная форма. Все импровизации, как бы оригинальны и продолжительны они ни были, основаны на структурных закономерностях формы-схемы. Всякие отклонения от сложившейся формы, изменения, перемещения и перестановки ее разделов сразу контролируются исполнителями. Знание формы позволяет при первом же знакомстве с кюем отбирать материал, обязательный для запоминания и тот, где можно

сымпровизировать, показать исполнительское мастерство, раскрыть свое понимание и отношение к содержанию кюя.

Традиционная форма западноказахстанских кюев включает следующие разделы: бас буын, негизги буын, орта буын, киши сага, улькен сага[6]. За каждым разделом закреплена определенная функция, регистровая зона и характерные принципы построения и развития.

Приводимая здесь графическая схема показывает общединамическую шкалу развития кюя с типичными резкими скачками при подъемах. На нотном стане указаны наиболее характерные ладовые опоры различных зон:

Бас буын – вариантно-импровизационный раздел формы. Характерными признаками его являются низкий регистр, выдержанный верхний голос на ля1, общие стереотипные интонационные обороты в объеме кварты на низкой струне1. В зависимости от местоположения в форме различаются три вида бас буына: начальный, средний и заключительный, каждый из которых несет определенную функцию и имеет свою структуру.

Начальный бас буын выполнит роль вступления, дающего метроритмическую подготовку кюя. В отдельных случаях начальный бас буын интонационно бывает связан с главной темой. Отличительной чертой начального раздела является его социальная функция – установления контакта со слушателями. Бас буын исполняется до тех пор, пока не устанавливается полное взаимопонимание между домбристом и его аудиторией. Поэтому размеры бас буына могут колебаться.

Следует помнить, что все домбристы в разное время и при других обстоятельствах могли бы исполнить более протяженный или сокращенный начальный бас буын. Более того, смысл кюя не раушился бы и в том случае, если бы кто-нибудь из домбристов решил полностью заменить данный бас буын другим вариантом, но с сохранением ритмического рисунка.

Важным моментом запоминания нового кюя являются штрихи: кистевые удары правой руки вверх и вниз. В прямой зависимости от штрихов, от чередования и последовательности сильных и слабых ударов создаются те или иные образы и домбровой музыке. Штрих – основная отличительная особенность кюя, по нему определяется метр. Анализ четырех кюев в 12 вариантах показал, что в памяти домбристов точно зафиксированы все наиболее важные и отличительные штрихи, значимые для семантики кюя. В тех же местах кюя, где идут обычные штрихи, допускаются варианты.

Негизги буын – главная тема кюя, наиболее индивидуализированный материал формы. Для каждого из последующих разделов сложились определенные структурные модели с заданными ладовыми опорами, но для негизги буын подобных стереотипов не существует. Тема кюя всегда оригинальна. В кюе можно переставить полностью или частично заменить, сыграть по-своему, вообще исключить любой раздел формы, кроме негизги буын: тему кюя необходимо сохранить и передать верно.

Орта буын выполняет развивающую функцию и роль связующего звена в форме. В кюй включается дважды: после темы и после саги-кульминации – двух драматически-напряженных разделов формы. Во всех анализируемых кюях Казангапа разделы орта буын имеют важное формообразующее значение. Отличительными структурными особенностями его кюев являются разросшиеся, оригинальные по структуре и содержанию орта буыны и отсутствие улькен саги. Поскольку в кюях имеется только киши сага, то она всегда исполняет роль кульминации, полностью снимая с себя функцию развития. Орта буын становится единственным разработочным разделом формы. В этом одна из причин особого положения орта буына в стиле Казангапа.

С другой стороны, характерной стилевой чертой творчества Казангапа являются манера неторопливой размеренной подачи музыкального материала, тонкое раскрытие образов, тщательное развития всех тем. Поэтому в кюях возрастает роль разработочного раздела, и известны кюи с двумя и даже с тремя орта буынами.

Сага – кульминация кюя, традиционная форма включает две саги – киши и улькен. Стилистической чертой построения кюев Казангапа стали кюи только с одной малой сагой.

Рассматривая функциональные отношения между отдельными разделами формы, заметим, что они включают контраст-сопоставление, резкие сдвиги-переходы. Каждый новый раздел соотносится с предыдущим по принципу дополняющего сопряжения. Тема кюя всегда экспонирует завершенный образ, воплощает какую-то законченную мысль. Все последующее развитие в зонах орта буын и саги не привносит ничего нового, не меняют основного содержания, оно лишь расширяет представления о главном образе. Именно поэтому в кюях допустимы пропуски средней зоны или одной кульминаций. Фактически музыкальные образы и настроения даются в статике. Ярким примером тому является кюй «Кокіл», «Торы ат», в которых всякое развитие и движение приводят к исходному изложению главной темы.

Кюй западноказахстанской традиции представляет стройную организацию с четким распределением функций между отдельными разделами. Типовая форма-схема придает всем импровизациям на домбре упорядоченность и законченность. Отличительной чертой формы является ее подвижность, что позволяет воплощать в ней любые образы.

В недалеком прошлом опытные кюйши могли с одного проигрывания повторить незнакомый кюй любой сложности. Главная причина столь быстрого запоминания заключалась в знании порядка развертывания музыкального материала, т.е. формы кюя.

Особенности эмоционального строения кюя определили повторность как один из важнейших принципов развития кюя. Повторность проявляется на самых разных уровнях: повторение отдельных тем, повторение целых музыкальных построений, например, кадансовой формулы для завершения всех разделов, точное подключение пройденного материала в последующие разделы (особенно часто данный прием используется в кюях с двумя сагами). Повторение целых разделов при свертывании формы, повторение стереотипных формул при повторении орта буына и саги в различных кюях, повторение типовой формы-схемы при исполнении всех кюев, повторение кюев от поколения к поколению как форма существования традиционной инструментальной музыки.

Всякий повтор в условиях устной формы бытования предполагает вариантность. Кюй приобретает первые варианты уже в процесс исполнения самим автором. Остальные варианты возникнут в исполнении кюя другими домбристами. Кюй жив в импровизации, но не свободной, а строгой, закономерной.

При исполнении одного кюя разными домбристами возникают два вида вариантов – осознанные и неосознанные. Группу первых составляют следующие: а) варианты форм, б) варианты построения бас буынов и заключительных разделов, вплоть до полной замены их новым материалом, в) варианты начальных стереотипов орта буына и саги, которые самими исполнителями понимаются как тождественные, г) варианты кадансовых формул. Среди неосознанных отметим варианты, образующиеся при замене одних интервалов или попевок другими и связанные с техническими приемами игры.

В кюе не подлежат варьированию тема и ритм.

При исполнении кюя другого автора домбрист стремится сыграть его как можно точнее, а не лучше, ибо точностью повтора будут измеряться его талант и мастерство. При первом же прослушивании ведется отбор материала, необходимого для запоминания. В ходе исполнения домбристы в момент звучания бас буына обращают внимание на штрихи и ритм, особо следят за темой, в срединных зонах фиксируют для себя ладовые опоры, запоминают повторяющуюся кадансовую формулу, отмечают особенности формы в целом.

«Көкіл» – кюй высшего мастерства. Его главная сложность состоит в точности повтора. Кюи «Домалат-пай», «Торы ат», «Кіші Қаратас» с этой точки зрения проще, ибо кюи предполагает значительно большую свободу трактовки и допускает вариантное исполнение.

Установка на точность исполнения является залогом верности передачи и сохранения авторских кюев от одного домбриста другому. Пример Жалекеша и его учеников Рустембека и Айсы показал, что последние исполняют кюй с максимальной точностью повторения, которая возможна в условиях устной формы бытования. Кюй Бахыта является обобщением вариантов трех его учителей Кадырали, Жумалы и Абдыгали, при этом сам Бахыт всегда помнит, какие темы, части раздела кюя кем из них исполнялись. Варианты Райымбергена, Келбета и Мажита подтверждают точность кюев всех выше названных домбристов, поскольку они полностью совпадают по музыкальному содержанию, основным принципам развития и построения.

Таким образом, сохранение кюя в устной традиции определяется вековыми исполнительскими правилами, которые сложились в традиции и соблюдаются всеми исполнителями:

- при первом же прослушивании кюя домбристы ведут отбор материала, необходимого для запоминания. В ходе исполнения они прежде всего обращают внимание на штрихи и ритм в Бас буыне, особо следят за темой, в срединных зонах Орта буын фиксируют для себя ладовые опоры, запоминают повторяющуюся кадансовую формулу, отмечают особенности формы в целом;
- в кюе не подлежат варьированию тема, штрих и ритм;
- при повторении следует точно сыграть типовую форму-схему заданного кюя;
- всякий повтор в условиях устной формы бытования предполагает вариантность, но не свободную, а строгую, закономерную;
- при исполнении одного кюя разными домбристами возникают два вида вариантов – осознанные и неосознанные.

Группу первых составляют следующие: а) варианты форм, б) варианты построения Бас буынов и заключительных разделов, вплоть до полной замены их новым материалом, в) варианты начальных стереотипов Орта буына и Саги, которые самими исполнителями понимаются как тождественные, г) варианты кадансовых формул.

Среди неосознанных отметим варианты, образующиеся при замене одних интервалов или попевок другими и связанные с техническими приемами игры;

- установка на точность исполнения является залогом верности передачи и сохранения авторских кюев от одного домбриста другому, от одного поколения исполнителей к следующему.

Философские кюи представляют кюи высшего мастерства. Главная сложность таких кюев состоит в

точности повтора.

Изобразительные кюи проще, ибо кюй предполагает значительно большую свободу трактовки и допускает вариантное развитие средних развивающих разделов, каденционных спусков, а также включение своего материала в заключительный раздел формы.

Прошло свыше ста лет со времени сочинения кюев «Көкіл» и «Домалатпай», однако мы сегодня можем сказать, что время не изменило кюи Казангапа, оно лишь отшлифовало их до совершенной формы, утвердив их жизненность.

Литература:

- [] Бекенов У. *Куй табиғаты*. – Алматы: 1981, с.9-12.
Наурзбаева З. *Байжигит*. – [http: Сайт о казахской культуре, музыке и мифологии © otuken.kz](http://otuken.kz)
- [] Жубанов А. *Ан-күй сапары*. – Алматы: 1976, с. 136
Ысмагулов М. *Богда күйші*. // «Казак адебиеті», 1983, 25 ноябрь.
- [] Жубанов А. *Струны столетий*. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1958, с. 29-30.
[] Жубанов А. *Струны столетий*. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1958, сс.22,86,117, 179-186,206.
- [] Публикации кюев «Көкіл» и «Домалатпай» см.: Райымбергенов А., Аманова С. *Куй кайнары*. – Алматы: Онер, 1990, с.204-208.
А.Райымбергенов. *Қазанғап күйлері*. – Алматы: Әуен, 2017,
Балмагамбетов С. *Саз зергері Қазанғап*. –Алматы: ЖШС Баспа, 2001, с.22-25, 56-57.
Райымбергенов А. *Қазанғап күйлері*. – Алматы: Ауен, 2017, сс.13-20,31-36, 46-48, 66-70.
- [6] Аманов Б. *Композиционная терминология домбровых кюев*. /Аманов Б.Ж., Мухамбетова А.И. *Казахская традиционная музыка и XX век*. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2002, с. 217-228

ТРАДИЦИОННАЯ ДОМБРОВАЯ ШКОЛА КЮЙШИ КАЗАНГАПА

А.И.Раимбергенов

соискатель Института философии и
политико-правовых исследований НАН КР,
БГУ им.Х.Карасаева и КТУ “Манас“ г. Алматы

Резюме: в статье впервые раскрыты механизмы развития традиционной исполнительской школы кюйши Казангапа, рассмотрены актуальные проблемы сохранения музыкального наследия Казахстана.

Ключевые слова: кюйши, традиционная школа Устаз-Шакирт, поколения музыкантов, история домбровой традиции, культурное наследие.

Түйін: мақалада тұңғыш рет күйші Қазангаптың дәстүрлі орындаушылық мектебінің даму жолдары айқындалып, Қазақстандағы дәстүрлі күйшілік өнерінің сақталу жолдары мен проблемалары қарастырылған.

Кілттік сөздер: күйші, дәстүрлі Устаз-шакирт мектебі, атадан-балаға жалғасқан күйшілер ұрпақтары, домбыра дәстүрінің тарихы, мәдени мұра.

Summary: in the article there is the first time when was opened the mechanism of kyushi Kazangap's traditional performing school development, also there was examined the topical problems of musical heritage of Kazakhstan preservation.

Keywords: kyushi, Ustaz-Shakirt traditional school, generation of musicians, the history of dombra traditions, cultural heritage.

Впервые научным материалом исследования становится изучение домбровой исполнительской школы как феномена развития и сохранения инструментальной традиции казахского народа. Традиционная школа кюйши Казангапа избрана нами в качестве уникального примера, когда наряду с современными формами исполнительства и нотного обучения народников продолжает сохраняться устно-профессиональная школа Казангапа. Данный факт впервые открывает возможность проследить развитие традиционной исполнительской школы Казангапа от истоков до настоящего времени. Исторический ракурс исследования жизни и творчества Казангапа позволяет раскрыть эволюционный механизм развития, распространения и жизненный пульс сохранения одной из могучих ветвей традиционной инструментальной культуры казахского народа.

Традиционная домбровая школа [] базировалась на устной профессиональной системе обучения «Устаз - шакирт». Традиционное обучения представляло передачу опыта, когда между Учителем и Учениками устанавливался творческий контакт. Ученик разделял опыт, а порой и жизнь своего учителя. Он не только снимал кюи с рук учителя, а был рядом во время его выступлений и наблюдал как кюи воздействуют, как варьируются, как кюи развиваются в традиции. Учитель передавал не формальное знание, он передавал свой накопленный опыт: обучал ученика методам мышления, определял отношение к жизни, помогал ему в формировании своей точки зрения, воспитывал духовность, раскрывал исполнительские возможности своего ученика, готовил к выступлениям на больших празднествах и тартысах. Акт устной передачи предоставлял ученику возможность в полной мере постичь импровизационный метод учителя, научиться искусству варьирования. Импровизация и композиция представляли высшие формы творчества, именно они определяли жизненность традиции.

Один из примеров традиционной школы воспитания описывает А.Жубанов: Курмангазы, услышав игру 8-летней Дины, был поражен её талантом и попросил у родителей разрешения, взять Дину в ученицы []. В течение девяти лет Дина сопровождала великого кюйши, разъезжала с ним по аулам, где проводились тартысы знаменитых кюйши. Когда её искусство достигло зрелости, и она сама стала самостоятельной личностью, Курмангазы дал ей бата []. Также поступил Казангап, забрав с собой талантливого 9-летнего мальчика Кадырала Ержанова, который в течение пяти лет следовал за своим учителем. Его считают одним из лучших учеников и последователей Казангапа. Когда Кадырала достиг зрелого возраста и его мастерство достигло совершенства, к нему нанялся пасти верблюдов молодой парень Жумабай Жансугуров. Девять лет прослужил Жумабай у Кадырала, чтобы быть рядом с ним и овладеть искусством великого Казангапа. В настоящее время 87-летний аксакал Жумабай, получивший традиционное воспитание и наследие у Кадырала возглавляет школу Казангапа. В 2015 году Жумабая признали Человеком года Актыбинской области, в ноябре 2017 года аксакал вручил Дипломы Лауреатам Международного конкурса исполнителей имени Казангапа в Актобе и дал бата новому молодому поколению домбристов. Такова одна из ведущих линий развития и преемственности традиционной школы Казангапа.

Причины сохранения исполнительской школы Казангапа можно объяснить несколькими фактами. Назовем основные: а) отдаленность многих пустынных районов Актыбинской и Каракалпакской областей от цивилизационных промышленных центров и современных городов; б) в XX веке лишь единичные кюи были включены в репертуар оркестров казахских народных инструментов и фольклорно-этнографических ансамблей, деятельность которых исказила звучание кюев, превращая их в окаменевшую партитуру, подобно застывшим памятникам былого, тогда как основное творческое наследие Казангапа продолжало развиваться в руках народных исполнителей; в) неподдающиеся коллективному исполнительству стилистические

особенности творчества Казангапа, обусловленные сложностью метроритма и штриховой техники, вариативностью формы кюев.

Проследить пути развития традиционной домбровой школы на протяжении 150 лет стало возможным еще и потому, что впервые в одном исследовании собраны воедино все материалы и записи полевых работ, начиная с первых записей кюев в исполнении Жалекеша Айпакова, главного информатора Ахмета Жубанова в 30-х годах XX века, а также полевых материалов, сделанных Тматом Мергалиевым в 50-х годах, Утегеном Спановым в 60-х годах [], а также материалы и записи личного фонда автора, собиравшего сведения и кюи Казангапа с 70-х годов до последнего времени. Значительный материал полевых записей позволил воссоздать полную генеалогическую картину развития домбровой школы от самого Казангапа, показать все поколения прямых учеников, их разветвления на последователей одной из ведущих традиционных исполнительских школ западного Казахстана.

В данное время собраны биографические сведения и систематизированы фольклорные записи кюев 64 учеников и последователей кюйши Казангапа. В традиционной школе кюйши Казангапа можно проследить четыре поколения музыкантов. К первому поколению мы отнесли прямых учеников Казангапа, которые были знакомы с кюйши, общались с ним, разделяли его взгляды, снимали кюи непосредственно с рук самого кюйши. Эту плеяду блестящих домбристов составляют 26 человек, память о которых сохранили их последователи и потомки-родственники. Все они родились в последней четверти XIX и начале XX веков. Исполнителей первого поколения мы разделили на четыре подгруппы в соответствии с их местом рождения и местом жительства: Шалкарский район, Доньызтау – ныне Байганинский район, Каракалпакию и Ырғыз, Карабутак.

Самую большую группу составляют домбристы, которые родились и жили в Шалкарском районе – родине Казангапа. Это – семнадцать замечательных музыкантов, о которых помнят, рассказывают истории и легенды об их жизнях. Свидетельством их высокого исполнительского мастерства являются сохранившиеся уникальные фольклорные записи шестерых домбристов:

Первое поколение прямых учеников Казангапа

Шалкарский район	Даты жизни	Запись кюев
Кобенов Мамбетали	1871 - 1945	–
Матай Қуантаев	1884 - 1958	–
Тайпан Балмаганбетулы	1884 - 1970	–
Кадирали Ержанов	1885 - 1969	сохранились записи кюев
Нуркат Косуаков	1886 - 1975	–
Збира Абубакирқызы	1887 - 1961	–
Медеубай Бактыбергенов	1889 - 1975	–
Балмагамбет Сайымов	1890 - 1941	–
Буркан Какенулы	1894 - 1969	Запись кюев
Дияр Алдабергенов	1894 - 1969	–
Курмангали Омирзаков	1895 - 1971	Запись кюев
Боранбай Бердашев	1898 - 1977	–
Курмангазы Бокаев	1900 - 1980	Запись кюев
Имангазы Берімбетов	1901 - 1985	–
Камбар Медетов	1901 - 1942	–
Жалекеш Айпаков	1904 - 1967	Запись кюев
Шурен Сартов	1905 - 1980	Запись кюев
Всего: 17		

Исполнительская традиция Шалкарских домбристов не прерывалась на протяжении всей полутораугольной истории. Однако число исполнителей второго и третьего поколения заметно уменьшилось, что можно объяснить только серьезными социально-историческими переменами и катаклизмами, которые пришлось пережить казахскому народу: революционными преобразованиями, резким переходом от кочевого образа жизни к оседлому, страшным экспериментом коллективизации в Казахстане, которую возглавил Ф.И.Голощёкин. «Идея коллективизации была дискредитирована жесточайшим тотальным террором. Коллективизация форсировалась без учёта местных условий. Коллективизация и оседание разрушали вековой уклад жизни казахов. Крестьяне ряда областей откочевали в Иран и Афганистан...

В 1930-1932 гг. в республике разразился голод. Из 6,2 млн. казахов погибло 2,1 млн., а из 40,5 млн. голов скота к 1933 году осталось 4,5 млн. Свыше миллиона казахов в ходе коллективизации мигрировало. Численность коренного населения, погибшего от голода, была восстановлена спустя почти 40 лет» []. Многие жители Шалкарского района, спасаясь от раскулачивания и голода, перекочевывали в Каракалпакию и Уз-

бекистан.

Ко второму поколению учеников Казангапа мы отнесли исполнителей, которые не встречались с Казангапом. Они перенимали кюи Казангапа у первого поколения учеников:

Второе поколение исполнителей

Шалкарский район	Даты жизни	Запись кюев
Мажит Бейсенбаев	1905 - 1989	сохранились записи кюев
Келбет Тлеулин	1913 - 1982	Запись кюев
Умбетов Смагул	1915 - 1992	–
Искендир Жуканов	1916 - 2008	Запись кюев
Бакыт Басыгараев	1928 - 2001	Запись кюев
Жумабай Жансугиров	1930	Запись кюев
Всего: 6		

В этом списке домбристов отсутствует целое поколение казахов, которые родились в период от 1916 года до 1928 года: исторического времени революционных переворотов, установления советской власти путем «военно-коммунистического режима» [] на территории Казахстана. Между вторым и третьим поколением – нет ни одного музыканта, который родился бы в период между 1930 и 1939 годами: временем голощёкин-ской коллективизации и политических репрессий [].

Второе поколение музыкантов представляет яркую плеяду исполнителей, среди которых особо следует выделить Жумабая Жансугурова (1930 года рождения). Несмотря на свой преклонный возраст, он никогда не расставался с инструментом и сохранил в своем репертуаре свыше 40 кюев Казангапа. У Жумабай аксакала мы записали многие сведения о жизни Казангапа: исполняя кюи, он рассказывал о событиях, которые оказали влияние на происхождение кюев, показал особые исполнительские приемы – кагыс, характерные для Казангапа. Но самое главное, у Жумабай аксакала нами были записаны ранее неизвестные кюи «Балжан кыз», «Он бес жасар Балжан кыз», «Он жеті жасар Балжан кыз», «Сау бол, Балжан», «Балжан қатынның тораттың үстінде келе жатқан күйі», «Сауранкөк», «Бұраңбел Балжан, өтті-ау, кетті-ау», «Қосбасар».

В число третьего поколения учеников Казангапа вошли домбристы, родившиеся в 40-х годах. Двое представляют семейные династии музыкантов: Балмагамбет Сайымов – Садуакас Балмагамбетов, Смагул Умбетов – Алтынбек Умбетов. Ученики Жумабая Жансугирова – Кожагелды Аманов и Толеу Жаханов, Задаш Байдаулетов своим учителем называет аральского Избасара Ильясова.

Третье поколение исполнителей

Шалкарский район	Даты жизни	Запись кюев
Ешмуханов Дуйсенбай	1939	–
Садуакас Балмагамбетов	1941 – 1999	Запись кюев
Толеу Жайханов	1941 – 2010	Запись кюев
Задаш Байдаулетов	1942 – 2009	Запись кюев
Умбетов Алтынбек	1945	Запись кюев
Аманов Кожагелды	1946 – 2006	Запись кюев
Всего: 6		

В четвертом поколении две династии: традицию отца Бакыта Басыгараева продолжает сын Едил Басыгараев; династию деда и брата Балмагамбета Сайымова – Садуакаса Балмагамбетова сохраняет Нурболат Жанаманов. В четвертом поколении домбристы воспитывались как традиционные музыканты. Только Едил начинал обучаться игре на домбре у своего отца, а затем, получил академическое музыкальное образование, закончив Казахскую национальную консерваторию им. Курмангазы.

Четвертое поколение исполнителей

Шалкарский район	Даты жизни	Запись кюев
Нурболат Жанаманов	1955	запись
Еділ Басыгараев	1970	запись
Рустем Сейтов	1974	запись
Всего: 3	Всех исполнителей: 32	

Нурболат живет в Шалкаре, Рустем в Актюбинской области, оба домбриста сохраняют и продолжают школу Казангапа на его родине. Едил в настоящее время работает в г.Астане в Казахском национальном университете искусств на кафедре домбры, пропагандирует кюи Казангапа и включает их в репертуар студентов.

Вторую ветвь традиционной исполнительской школы Казангапа представляют домбристы Донызтау. Сейчас этот район переименовали в Байганинский, он расположен южнее Шалкара и граничит с Республикой Каракалпакстан в Узбекистане. В историческом прошлом первое поколение домбристов Донызтау и Каракалпакии представляли единую ветвь, так как Бейимбет Дуйсенбайулы, Жумалы Ембергеноулы, Сары Даулеткелды Жармаганбетов, Тогайбай Бейсенбиулы, Молдагали Балымбетов родились в Казахстане. Конакбай, Бейимбет и Жумалы были прямыми учениками Казангапа. Сары-Даулеткелды, Тогайбай и Молдагали встречали и слышали Казангапа, но Сары-Даулеткелды совершенствовал свое мастерство у Жиенали и Доскабыла, Тогайбай и Молдагали учились у Конакбая. Спасаясь от революционного насилия в годы установления Советской власти все перечисленные домбристы вместе с семьями, скотом и домашним скарбом навсегда перекочевали в Каракалпакию, и основали еще одну веточку инструментальной школы Казангапа.

Четвертая ветвь традиционной исполнительской школы была основана Жолмырзой (Жолеке) Жубанышулы и Макашем Бектургановым в граничащих с Шалкаром с восточной стороны Ырғызом и Карабутаком.

Первое поколение прямых учеников Казангапа

Донызтау - Байганинский район	Каракалпакия	Ырғыз Карабутақ
Конакбай Думаулы (1870-1934) Ученик Казангапа Был знаком с Жолды, Кадырали.	Бейимбет Дуйсенбайулы (1875-1962) Ученик Казангапа	Жолмырза (Жолеке) Жубанышулы 1870-1934 Ученик Казангапа
-	Жумалы Ембергеноулы (1889-1975). Ученик Казангапа. Встречался с Кадырали, Бурханом, Тайпаном. Сохранились записи кюев.	Мақан Бектурганов (1880-1965) Ученик Казангапа
-	Сары Даулеткелды Жармаганбетов (1899-1950) видел и слышал Казангапа, совершенствовал мастерство у Жиенали из рода Каипберды, Доскабыла из рода Шуйт, Мамбеталы Кобенова. Встречался с Абдыгали и Жумалы	Рахымберген Жолкенов (1895-1972) учился у Казангапа и Жиенали из рода Каипберды. Встречался с Жалекешем, Мотыком, Шуреном, Альмуратом. Сохранились записи кюев.
-	Молдагали Балымбетов (1906-1984) видел и слышал Казангапа, учился у Конакбая Думаулы, встречался с Тогайбаем и Жумалы. Сохранились записи кюев.	-
Всего: 9		

В советское время район Донызтау был мало исследован в историко-культурном и этнографическом отношении, потому что этот регион был закрыт, так как на юго-западной границе района с Устюртом действо-

вал режим военного полигона[]. Хозяйственная инфраструктура была разрушена, и наблюдался отток населения. Участники велопохода по плато Устюрт в 2010 году так характеризуют эту местность: «На Устюрте особое наше внимание привлек северный чинк Доңызтау. Это самый удаленный от цивилизации участок в здешних местах. Здесь мало кто бывал и информации о нем очень мало. Вместе с тем, обрывы Доңызтау, судя по карте, не так много уступают обрывам популярного среди туристов западного чинка. Кроме того, судя по карте, вдоль обрывов чинка Доңызтау расположено множество кладбищ. И при этом ни одного населенного пункта на десятки, и даже сотни километров... Отсюда собирались вести водопровод на остров Возрождения, где находился секретный полигон и лаборатория по разработке биологического оружия»[].

Еще один полигон Эмба под официальным названием «11 Государственный Научно - Исследовательский Испытательный Полигон МО РФ (11 ГНИИП)» был создан в 1960 году, занимал площадь 791 тыс.га и располагался в 10 километрах к югу от города Эмба Мугалжарского района Актюбинской области[]. Кюйши Нажиметдин-Машалак Мамбеталин из Доңызтау в нашей беседе с ним отмечал: «1964 жылдары Доңызтауға орналасқан кеңес үкіметінің әскери полигонына байланысты бүкіл халықты Оймауыт совхозына көшіріледі. (В 1964 году в связи с открытием в Доңызтау государственного военного полигона весь народ наскоро переселили в совхоз Оймауыт)»[].

В этот смутный исторический период социальных потрясений традиционную школу Казангапа вёл Конакбай Думаулы, который оставался в Доңызтау. Он воспитал следующее колено блестящих домбристов Тогайбай Бейсенбиулы, Тасыбай Махамбета и Калдыбай Насырбайулы. В XX веке наследие Казангапа сохраняли Тасыбай и Калдыбай и бережно передали своим ученикам Альден Толегенову, Абдрашит Кулжанову и Нажиметдин-Машалак Мамбеталину. Связующей ниточкой стало творчество Нажиметдин-Машалака, который продолжал развитие традиционной школы до начала XXI века.

Исполнительское искусство второго поколения каракалпакских виртуозов-домбристов подняло традиционную школу на вершину её развития. К сожалению, таких ярких виртуозов в начале XXI века больше не осталось.

Жалекеш Айпаков был приглашен на работу в Алматы в оркестр казахских народных инструментов имени Курмангазы. Артисты оркестра Рустембек Омаров и Айса Шарипов стали его учениками. Карабутакская линия школы Казангапа сохранялась в семейной династии: Жолмырза (Жолеке) Жубанышулы - Райымберген Жолекенов - Ыскак Райымбергенов - Абдулхамит Райымбергенов.

Второе поколение исполнителей

Доңызтау - Байганинский район	Каракалпакия	Ыргыз, Карабутак, Оңл, Арал
-	<i>Тогайбай Бейсенбиулы</i> (1904-1976) учился у Конакбая Думаулы, совершенствовал мастерство у Жумалы, Молдагали, Абдигали	-
<i>Тасыбай Махамбет</i> (1910-1961) учился у Конакбая и Жалекеша	<i>Әбдіғали Жанбыршиев</i> (1908-1988) видел и слышал Казангапа, учился у Сары Даулеткелды, совершенствовал мастерство у Жумалы, Молдагали, Бимана Сохранились записи юзов	-
<i>Калдыбай Насырбайулы</i> (1910-1984) учился у Конакбая,	<i>Биман Кенжебайулы</i> (1916-2003) учился у Молдагали,	-

встречался с Тасыбаем, Нажиметдин-Машалаком, Абдрашитом. Сохранились записи кюев	совершенствовал мастерство у Жумалы, Тогайбая	
<i>Альден Толегенов</i> (1921-1997) учился у Тасыбая Сохранились записи кюев	-	<i>Рустембек Омаров</i> (1919-1988, Павлодар) Учился у Жалекеша Айпакова и Альмурата Утегулова. Сохранились записи кюев
<i>Абдрашит Кулжанов</i> (1927-1997) учился у Тасыбая и Калдыбая, дружил с Нажиметдин-Машалаком, Алденом Толегеновым. Сохранились записи кюев	-	<i>Ыскак Райымбергенов</i> (1929-1988) учился у Жолекенова Райымбергенова, Мопыка, Макаша, дружил с Жалекешем, Шуреном, Бахытом Басыгараевым Сохранились записи
-	-	<i>Избасар Илиясов</i> (1929-2006, Арал) учился у Илияса, Сугирбая и Сугирали, совершенствовал мастерство у Садуакаса Сохранились записи
-	-	<i>Мопык Исатайұлы</i> (1930-1960) учился у Исатая Бузаубайұлы, встречался с Казангапом, совершенствовал мастерство у Жолеке, Жалекеш Айпакова
<i>Нажиметдин - Машалак Мамбеталин</i> (1933-2004) учился у Тасыбая, хорошо знал Кулжанова Абдрашита, Сабилхамна Хамзина, Даулетбаева Нургазы, Жубаниязова Капана Сохранились записи кюев	-	<i>Айса Шарипов</i> (1933-2004, Оыл) учился у Нуракана Нурмашева, Батиш Даденовой Совершенствовал мастерство у Жалекеша, Кали Жантйлеува, Рустембека Сохранились записи
Всего: 12		

Одна из первых фольклорных экспедиций в Байганинский район была организована в 1975 году сотрудниками и студентами Алматинской консерватории. Это были первые записи кюев Казангапа в исполнении учеников Донызтауской исполнительской традиции. Дальнейшее изучение Байганинского района продолжил Абдулхамит, который встретился с Нажиметдин-Машалаком в 1995 году.

В третьем поколении нет исполнителей, родившихся в 30-е годы в Донызтау-Байганинском районе и Каракалпакии. Развитие традиционной школы поддерживали домбристы из более благополучных экологических регионов – Актобе, Арала, Карабутака, Оила.

Третье поколение исполнителей

Доңызтау Байганы	Каракалпак	Ырғыз, Карабутақ, Оңл, Арал, Ақтобе и др.
-	-	<i>Жанаберген Албетов</i> (1936 – с/х Ақтобе) учился у Шаймердена, Калмырали Ержанова, встречался с Жалекешем Айпакова, Альмурагом Утегуловым, Исаком Раимбергеновым Сохранились записи кюев
-	-	<i>Момын Байганин</i> (1937 – Ташкент) Учился у Ыскака Раимбергенова, Жалекеша, встречался с Машалаком, Калбетом, Абдрашитом, Сабилханом Хаминным, Жанабергенем, Бахытом. Сохранились записи кюев
-	-	<i>Аблахим Шаниаров</i> (1937– Арал) учился у Бахыта Басыгареева, встречался с Избасаром Ильясовым, Кожакалды Амановым, Жумабай Жансугуровым Сохранились записи кюев
-	-	<i>Каппар Жармагамбетов</i> (1938-1988 – Арал) учился у Избасара, совершенствовался у Садуакаса, Рустембека. Сохранились записи кюев
-	<i>Саламат Нурмагамбетов</i> (1945) учился у Сергазы, Сулеймена из рода Таз и Шадена из рода Алай, встречался с Бахытом, Нахметдином-Машалаком, Жанабергенем Сохранились записи кюев	<i>Кайыргали Қожанбаев</i> (1938 – Атырау) учился у Хабидоллы Тастанова, Кубыша Мухитова, встречался Альмурагом, Бахытом, Садуакасом, Нахметдином-Машалаком, Избасаром, Кожакалды, Жумабаем. Сохранились записи кюев
Всего: 6		

Четвертое поколение исполнителей представляют домбристы, родившиеся во второй половине XX века. Все пятеро начинали осваивать кюи на традиционной основе у своих близких родственников дедов, отцов, родственников по материнской линии, а затем получили профессиональное академическое образование в училище и консерватории. Каждый из них встречался и совершенствовал свое исполнительское мастерство у нескольких традиционных исполнителей. И теперь домбристы четвертого поколения продолжают развитие традиционной школы Казангапа.

Четвертое поколение исполнителей

Донызтау - Байганина	Каракалпакия	Ыргыз, Карабутақ, Оңл, Арал, Ақтобе и др.
-	-	<i>Абдулхамит Раимбергенов</i> (1957 – Ақтобе) Училса у Райымбергенов Жолекенов, Ыскара Райымбергенов, Сохранились записи кюев
<i>Асылханов Жайлаубай</i> (1964) родственник Машалака. В училище у Берика Избаскинова, в консерватории у Абдулхамита, совершенствовал мастерство у Садуакаса, Бахыта и Жумабая. Сохранились записи кюев	-	<i>Әлибаев Турар</i> (1959 – Комсомольский район, аул Жабасак) учился у отца Байдосека, В училище у Момына Байганина и Берика Избаскинова, в консерватории у Орынбая Дюсенова, совершенствовал мастерство у Садуакаса, Бахыта, Абдулхамита Сохранились записи кюев
<i>Хамзин Галая</i> (1975) учился у дяди Сабилхана Хамзина, в колледже у Нуриддина Омарова, в консерватории у Айтжана Токтаганова, совершенствовал мастерство Жумабая, Бахыта, Жайлау Асылханова, Сохранились записи кюев	-	<i>Кенжетов Асылбек</i> (1984 – Алга) начинал учиться у Аманжол Коздеева и Машалака, в колледже у Турара Алипбаева, в консерватории учился у Айтжана Токтаганова , Турара Алипбаева совершенствовал мастерство у Нажметдина-Машалака и Жумабая Жансугурова Сохранились записи кюев
Всего: 5		Всех исполнителей: 64

С конца XIX - начала XXI веков сохранение традиционной исполнительской школы получило современную форму: с 1994 года в г. Ақтобе проводятся Республиканские конкурсы домбристов имени Казангапа. Отличительной особенностью этих конкурсов является то, что принимать участие в нем могут как традиционные, так и академически-обученные домбристы. Лауреатом Гран-при первого Республиканского конкурса стал Кожгельды Аманов. Он поразил жюри, всех участников и слушателей конкурса не только изысканной виртуозной техникой, но и новыми, ранее неизвестными кюями Казангапа. Кожгельды был учеником Жумабай-аксакала.

В 2017 году конкурс имени Казангапа принял статус Международного, в нем приняли участие народные исполнители из Казахстана, Хакасии, Каракалпакии, Алтая, каждый из которых включили в свой репертуар кюи Казангапа.

Исследование традиционной исполнительской школы Казангапа позволило сделать следующие выводы:

1) Сохранение и развитие традиционной исполнительской школы Казангапа было связано с тем, что пустынные районы Шалкара, Доңызтау-Байганина были расположены далеко от цивилизационных промышленных центров и были труднодоступны, поскольку оказались в зонах размещения военных полигонов. В этой истории оказались стёртыми имена многих музыкантов, которые погибли в годы коллективизации и репрессий, тех, кто разделил участь родной земли, зараженной от ядерных и химических испытаний, кто навсегда перекочевал и покинул родные края, оставив себе частичку родины в кюях Казангапа.

2) До середины XX века сохранялась традиционная школа воспитания Устаз-Шакирт. Домбристы первого, второго и третьего поколений учеников и последователей Казангапа имели традиционное образование. Все восемь домбристов четвертого поколения были потомками учеников Казангапа и начинали играть на домбре по традиционной системе от своих дедов, отцов, родственников по материнской линии. Решив стать профессиональными музыкантами, шестеро закончили музыкальные училища и консерваторию. Но основой репертуара оставались кюи Казангапа.

3) Несмотря на все исторические перипетии, в развитии традиционной школы можно выделить несколько прямых не прерывавшихся линий:

Шалкар: Казангап – Кадырала – Жумабай – Кожгельды –
Абдулхамит – Едил

Шалкар: Казангап – Курмангали-Жалекеш – Келбет – Садуакас
– Нурболат

Шалкар: Казангап – Жумалы – Абдигали – Кадырала – Бахыт –
Едил

Доңызтау: Казангап – Конакбай – Тасыбай – Машалак –

Жайлаубай – Асылбек
Каракалпакия: Казангап – Жумалы-Молдагали – Айторе
Карабутак: Жолеке – Райымберген – Ыскак – Абдулхамит

4) Впервые собранные в одном исследовании все материалы полевых работ, начиная с первых записей кюев с 40-х годов XX века, позволили восстановить жизненный и творческий путь Казангапа. Изучение жизни Казангапа позволило нам открыть еще одну плеяду кюйши, которые представляли поколение исполнителей первой половины XIX века. Это учителя Казангапа: Тореш, Орынбай, Каратос-Аймагамбет, Курманияз, Усен-торе. Пройдя огромную школу Казангап сам стал великим мастером. Еще одну группу выдающихся исполнителей-современников составляют кюйши, с которыми Казангап встречался в тартысах: Тогызбай, Дукенбай-Аккирпик из рода Табын, Емберген из рода Торт-кара, Тарпан из рода Кабак, Кожай из рода Карабас, Рах Зулкарулы из рода Табын, Манке Дагарулы из рода Табын, Айша из рода Байулы. Богатый исследовательский материал полевых записей позволяет раскрыть историю одной из могучих традиционных исполнительских школ Западного Казахстана.

5) Собрано творческое наследие Казангапа: 61 кюй с историями их создания, более 300 вариантов кюев в исполнении учеников Казангапа.

6) Для кюев Казангапа характерна типовая форма-схема с кіші саға, но с многократными возвращениями и повторениями средней зоны – орта буын. Всякий повтор в условиях устной формы бытования предполагает вариантность. Кюй приобретает первые варианты уже в процессе исполнения самим автором. Остальные варианты возникнут в исполнении кюя другими домбристами. Кюй жив в импровизации, но не свободной, а строгой, закономерной.

В кюях Казангапа не подлежат варьированию тема, штрих и ритм. Анализ кюев «Көкіл», «Домалатпай», «Торы ат» и «Киши Каратос» показал, что при передаче кюя от одного исполнителя другому домбристы стремятся сыграть его как можно точнее, а не лучше. Установка на точность исполнения является залогом верности передачи и сохранения авторских кюев от одного поколения к другому. Сравнительный анализ одного кюя в исполнении домбристов первого поколения и их учеников показал, что последние исполняют кюй с максимальной точностью повторения, которая возможна в условиях устной формы бытования. Великая школа, которая с течением времени не изменила, а довела до совершенства кюи Казангапа, утвердив их жизненную силу.

Литература:

[1] Мухамбетова А. Культурологические парадигмы конца века и система образования музыкантов-народников. / Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002, с. 451-455.

Аманов Б. Тартыс – инструментальное состязание. / Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002, с. 154.

А также см. определение «школы», данное Ожеговым С.И.: «2. Выучка, достигнутый в чём-н. опыт, а также то, что даёт такую выучку, опыт». / Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка (С-Я). – М.: Азъ, 1992. <http://www.lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow>

[2] Жубанов А. Струны столетий. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1958.с.22-123.

[3] Бата – благословение, в котором давались благопожелания и жизненные советы морализаторского плана. Получение бата считалось добрым предзнаменованием, началом признания молодого музыканта. См.: Аманов Б. Тартыс – инструментальное состязание. С. 154.

[4] Кюи Казангапа в исполнении Жалекеша Айпакова сохранены в Фонде Актюбинского радио, а также были записаны Утегеном Спановым. Тмат Мергалиев и Утеген Спанов любезно предоставили нам копии фольклорных записей кюев Казангапа для исследовательской работы. Оригиналы записей хранятся в личных архивах этномузыковедов.

[5] http://testent.ru/load/ucheniku/istorija/kollektivizacija_selskogo_khozjajstva_v_kazakhstane_1927_1940_gg/21-1-0-704. <http://e-history.kz/ru/contents/view/294> © e-history.kz

[6] <http://www.tarih-begalinka.kz/ru/history/revolution/history>

Кризисные явления в экономическом положении Казахстана:

“3. В период красногвардейской атаки на капитал преобладала тенденция экспроприации эксплуататоров, целенаправленного наступления на частную собственность — она подлежала тотальному уничтожению. Возник «военно-коммунистический» монстр, положивший в основу народного хозяйства распределительный принцип. Победила психология «экспроприации эксплуататоров», политика насилия, как универсальный метод строительства нового мира.”

[7] <http://www.kazportal.kz/politicheskie-repressii-v-kazakhstane/>

[8] Галина Галкина. Зов предков. /НП.кз Люди - Новое поколение. 16 декабря 2005 №50 (394), <http://www.np.kz/old/2005/50/rludi1.html>

[9] Велопоход по плато Устюрт, 2010 - Велотуризм в Одессе - Narod.ru. <http://shatuny.narod.ru/10ustiurt.htm>

[10] Казахстанский военный сайт. Действующие и закрытые полигоны Казахстана. http://military-kz.ucoz.org/index/voennye_poligony/0-28.

В 1999 году полигон-Эмба был расформирован. К сожалению, более точные сведения о том, какие полигоны были открыты, сколько действовали, когда были закрыты, мы не можем дать, т.к. эта информация остается до сих пор засекреченной.

[11] Фольклорная экспедиция в Байганинский район в 1995 году. Личный архив Раимбергенова А.

РОМАНТИЗМ СЮЖЕТОВ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ В ЖИВОПИСИ А. АКАНАЕВА

Рамазанова Сабина Аскарровна

магистрант 2 курса специализации «Станковая живопись» кафедры «Живопись и скульптура»
Казахской Национальной Академии искусств им. Т. Жургенова, г. Алматы

Муканов Малик Флоберович

доктор PhD искусствоведения, старший преподаватель кафедры «Живопись и скульптура»
Казахской Национальной Академии искусств им. Т. Жургенова, г. Алматы

***Түйін:** Осы мақалада белгілі қазақстандық суретші Амандос Ақанаевтың кескіндемелік шығармашылығы талқыланады. Суретші өзінің кескіндемелік шығармашылығында қазақ дәстүріндегі архетиптарға сүене отырып, туындыларының сюжеттері мен көркем бейнелерін романтизм бағытына бөлендіреді.*

***Резюме:** В данной статье рассматривается живописное творчество известного казахстанского художника Амандоса Аканаева. Опираясь в своем живописном творчестве на архетипы традиционной казахской культуры, он наполняет романтизмом сюжеты и художественные образы в своих произведениях.*

***Summary:** his article examines the paintings of the famous Kazakh artist Amandos Akanayev. Relying on his picturesque work on the archetypes of traditional Kazakh culture, he fills his paintings with romanticism and artistic images in his works.*

В XVIII – XIX веках в европейской и американской культуре было зарождение, совершенно отличное от этапа Просвещения – этап Романтизма. Постепенно вкрапляясь в культуру и искусство Франции, Англии, России и другие страны, Романтизм привнес в мир искусства новые краски, сюжеты и смелость обнаженной природы.[1]

Эпоха Романтизма характеризуется самоценностью духовной и творческой жизни героя, изображением бунтарских страстей и характеров, духовной природой. Романтическим называли все живописное, что существовало в книгах, а также все странное. Свое отражение Романтизм нашел в работах художников, раскрывающих внутренние страхи, влечение, любовь и ненависть в контрастах света и тени. Для передачи страстности, художники использовали сочные цвета, яркие мазки и насыщали полотна «спецеффектами». Догматы и цели романтизма включали в себя возвращение к природе, веру в человеческую доброту и лучшие стороны личности, а также справедливость для всех. Характерные черты стиля включали в себя идеализирование прошлого, и отказ от его постулатов. Картины передавали поэтизированный образ мира, а также интерес к этническим темам.[2]

В традиционной казахской живописи преобладающую роль брали на себя драматические и лирико-романтические интонации. Художники следовали собственной тактике творчества, открывая систему экспериментов начала XX века. Открытие стилистики мирового искусства этого времени повлияли на формирование национальной школы, усилили метафоричность образов. Во время исследования творчества национальных художников становится ясно, что новые приемы использовались нашими мастерами для выражения «восточной» идеи постижения мира, как единства пространства и ритма. Используя степные мифологические образы, а также язык народного прикладного искусства, казахские мастера объединяют в общекультурный процесс преимущественно национальное и исторически обусловленное виденье о мире. Мастера, которые оказались в условиях 80-х годов, доказывали своим опытом необходимость нового подхода к творчеству. На смену идейности и обобщенности пришло желание показать внутреннее состояние обычного человека. Создан целый ряд работ, который связан у мастеров с потребностью «рассказать» о личном. Особым компонентом отдельного произведения становится символ. Мастера давали наблюдателю шанс почувствовать человеческие проблемы на примере отдельного сюжета. В работах художников часто выражалось стремление показать повседневность жизни, наполняя ее драматизмом и экспрессией (А. Аканаев, Е. Толепбай, Б. Тюлькиев).[3, с. 192]

В 80-е годы в искусстве Казахстана наибольшее значение проявляется в индивидуальном поиске, в то время как в предыдущие годы имел вес совместный опыт. Важную роль играют фактуры и цветовые соотношения. Живописные работы А. Аканаева и А. Сыдыханова принимают элементы пластики и рельефа. В это время художники отходили от стереотипов академии советского периода, они больше применяли опыт западноевропейской школы. Особенность казахской живописи во многом обуславливается подходом к традициям всемирного искусства, которые мастера пропустили через свою призму восприятия и отношения.

Важным моментом в творчестве казахских художников 80 – х годов, является то, что пластика и выразительность в работах уходит от социальных трудностей, и внимание концентрируется на вечные понятия – семья, любовь, небо и земля. В это время в искусстве Казахстана выделяют два направления: одни мастера остаются в фигуральной живописи с осознанием национальной темы, а другие художники выбрали более декоративные и абстрактные формы. Примером служат творческие работы Е. Толепбая, А. Аканаева, К. Дуйсенбаева и другие, которые сохранили предметно-фигурный стиль или творчество А. Менлибаевой и А.

Сыдыханова с их метафорическим и знаковым языком.

Обращение к мифологии, как к первоисточнику, являлось общей направленностью разных стран. Школа казахской живописи в этой перспективе стала одним из компонентов единого мирового течения поисков новшеств языка изобразительного искусства. Художники обращались к творчеству древнего Казахстана и развитой концепции знаков осмысления мира, что послужило развитием живописной школы. Подобным образом, поиски казахских художников не являлись повтором экспериментов в искусстве мира, а стали в один ряд мировых исканий.[4]

Творчество Амандоса Аканаева этого периода характеризуется поиском истины. Художник, чье творчество стало известно далеко за пределами Казахстана. Он создал неповторимый стиль, соединив в нем станковые и монументальные традиции. Особенностью его творчества представляется рельефная живопись, а также осмысление образов кочевой культуры народа. Тюркские мотивы и мифы в творчестве художника наполнены цветом и оригинальными образами.

Архетипы, которые используются художником, архаичны как мир. Послание мастера в каждом символическом изображении передает идею о вечном возрождении человека и природы. В творчестве художника неизменно присутствуют символы любви, как акт рождения жизни. Должно быть поэтому образ праматери казахского этноса фигурирует в живописи мастера. Язык цвета, рельефа, фактуры металла передает осмысление земли и огня, повторяются женские силуэты, которые создают взаимосвязанный культ. Новое понимание живописи Амандоса Аканаева, выразительность, расширение возможностей работы, предельность форм вместе с извечной дилеммой жизни и смерти, сквозь видение казахской культуры, скрывают в себе обилие вопросов и ответов.[5, с. 37]

Еще в начале 80-х годов встретились две личности, два художника – Олжас Сулейменов и Амандос Аканаев. Оба этих человека всю жизнь писали и несли в себе отражение народа. Один кистью, другой словом. После выхода книги «Аз и Я» поэт подвергся гонениям. И именно в этот момент художник выступил в защиту Олжаса Сулейменова, и начал писать картину «Поэма о бессмертии» 1983 – 84 г. Молодой Олжас изображен здесь в образе воина, суровый взгляд наполненный силой и экспрессией. Выразительность его кистей создает атмосферу жизни и воли. Поэтизирование образа дало осознание того, что человек всегда принадлежит к какому либо обществу и народу. Что все это впитывается с ранних лет - культура, быт и философия.

Творчество художника усваиваются в первую очередь, как достижения тюркского народа и его культуры. Авангардность взаимодействует с обращением к древним традициям степных культур. Но А. Аканаев ищет в истории народа не только искусство, он находит там примеры нравственности, чести, доблести и любви к Родине. Эти поиски отразились в картине «Қарғалайын десем - жалғызым, Қарғаламайын десем – жалмауызым» 1992-2001 г., (Рисунок № 1) здесь выражаются горечь и надежда. Равнодушным это произведение не оставит никого. Зрителя охватывает возмущение, гнев и стыд, когда он видит эту работу. Маленькая старушка в национальной одежде, всем знакомая апа, согнулась под весом толстого наглого молодого мужчины. Художник довольно жестко раскрыл истину нравственности современного мира, изобразив женщину водрузившую на себя позор бестолкового сына.

В юности художник наблюдал за первозданной природой, животным миром, сменой погоды. Амандос часто обращается к изображению лошади в картинах культуры кочевников, «Золотая масть», «Год лошади», «Скифская гармония», «Конь Диамеды». В бронзовых барельефах мастер создает древние сюжеты, которые пропускает через призму своего видения и понимания. В фольклоре тюркских народов часто подчеркивается почти неразрывная связь между всадником и его конем.[6, с 8]

В 1993 году художник написал картину «Тюрки в Иране» (Рисунок № 2). Восточные мотивы окутывают этот сюжет, где молодая женщина едет верхом на статном коне. Она в яркой одежде, характерной для утонченной скрытной женской натуры. И даже конь подобран словно для того, чтобы ещё раз подчеркнуть благородство крови, поскольку он сам горд и полон сил. Рядом с конем идёт мужчина, покорный помощник, не сложно догадаться, что он верен своей госпоже. Лицо его выражают такие качества как кроткость и податливость, но мы видим меч, который говорит о постоянной готовности защищать. Цветовая палитра выбрана художником не случайно. Здесь присутствуют натуральные природные цвета, такие как: песочный – олицетворяющий степи, голубой-цвет неба, и коричневый – цвет символизирующий землю.

Декоративность характерна для творчества художника, и она прослеживается в его картине «Клеопатра» 1990 г. (Рисунок № 3) Здесь изображена девушка с кобызом. В данном случае она представляет олицетворение творческого начала. Ведь даже невооружённым взглядом мы видим ее наряд, который усложняется разнообразием аксессуаров. Также здесь изображается кобыза. Он несёт в себе символ в казахской культуры. Священный инструмент обладает волшебной силой, способной влиять на судьбу человека. Сюжет картины позволяет нам трактовать ее, возможно, не совсем реально, погружаясь в символический смысл. Ведь в казахской культуре женщина -это в первую очередь мать. Она приносит жизнь в наш мир. Этот образ способен привнести в существование мужчины нечто магическое. Мы видим, что женщина сама держит инструмент, что говорит о том, что она владеет игрой на нем. Звуки кобызы заворачивают, точно также как это может сделать женщина. Произведение рассказывает нам о невероятной силе энергии, как бы ставя параллель между

миром женщины и миром музыки.

Дух древней кочевой цивилизации всегда присутствовал в работах художника. Картина «Умай-Тенгри» 2005 г. (Рисунок № 4) - это сочетание металлических деталей с рельефной техникой, цветовая гамма символизирует степь, солнце и природу. Мастер показал здесь пространство, древность, глубину и традиции. Сочетание блестящих металлических вставок с рельефной масляной живописью выделяет ключевые моменты в этой работе, особенные детали. Картина была написана в 2005 году, и у художника к этому моменту сформировалось достаточно свободы, чтобы выразить то, что он хочет сказать, те мысли которые у него накопились. Картина является знаковой. Считается, что Умай была покровительницей жен великих батыров. Вся эта фигура олицетворяет собой тюркский кочевой мир. Материалы, используемые в этой работе передали архаику, ту древность из мглы веков, на которую в итоге смотрит зритель, и словно говорит с прошлым. [7, с. 24]

Таким образом, одной из главных черт художника Амандоса Аканаева является равнодушие. Что можно наблюдать в его работах, в символическом смысле, и в подаче цвета и рельефа. Осмысление мира сквозь призму его убеждений ярко выражены в работах мастера. Картины художника передают поэтизированный образ мира, а также особый интерес к этническим темам, что так характерно романтизму.

Список использованной литературы:

1. <https://paintingromanti.jimdo.com/> Живопись художников эпохи Романтизма», Романтизм в Живописи.
2. <https://artrecept.com/zhivopis/stili/romantizm> История и развитие романтизма в живописи.
3. Ергалиева Р. Этническое и эпическое в искусстве Казахстана, Алматы, 2008 г., с. 192-200.
4. <http://www.gmirk.kz/en/issledovaniya/35-mirovye-khudozhestvennye-traditsii-v-razvitii-zhivopisi-kazakhstan-1930-1980-e-godu> Мировые художественные традиции в Живописи Казахстана» Кобжанова С., Алматы, 2010 г.
5. Научный журнал // Мир Евразии, Алматы - С. 37
6. Сборник «Династия Аканаевых», Алматы, 2016 г. - С. 8
7. Сборник «Амандос Аканаев», Алматы, 2016 - С. 24

Рисунок № 1 А. Аканаев. Қарғалайындесем - жалғызым,
Қарғаламайындесем –жалмауызым. 1992-2001 г.

Рисунок № 2. А. Аканаев. Тюрки в Иране. 1993 г.

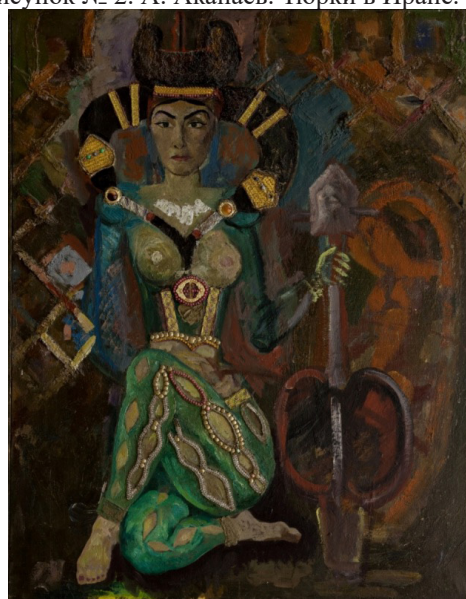

Рисунок № 3. А. Аканаев. Клеопатра. 1990 г.

Рисунок № 4. А. Аканаев. Умай-Тенгри. 2005 г.

ҚАЗАҚ САХНА ӨНЕРІ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТЕАТРАРЫНЫҢ МОДЕЛІ

Сұлтанова Ж.С.

Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының докторанты.

Алматы қ. Қазақстан

Түйін: Мақалада қазақ сахна өнерінің қалыптасуы мен оның әлем театрымен тікелей және жанама байланысының қалай жүргізілгені айтылады. Мұнда қазақ театрының қалыптасуы мен дамуындағы ерекшеліктер атап көрсетіледі. Сонымен бірге, театр ірге қалаған алғашқы жылдарда орыс режиссерлері тарапынан болған көмектер біршама талданып беріледі. Автор өз жұмысында қазақ актерлерінің шеберліктерін жетілдіру бағытында атқарылған жанды жұмыстарға да тоқталып өтеді. Олардың деңгейлері өсуіне әлем және орыс драматургиясы қаншалықты ықпал еткені де айтылады. Осылардың қабатында соңғы жасырлардағы әлем театрының моделі жайы сөз болады.

Кілт сөздер: қазақ театры, режиссура, орыс драматургиясы, пьеса, сахна, репертуар, актер, труппа, классика, спектакль, жүйе.

Резюме: В данной статье рассматривается формирование казахского театрального искусства и его тесной связи с мировым театром. В статье внимание уделяется на особенности формирования и развития казахского театра. А также, говорится о больших подержках российских режиссеров в первые годы существования театра. Автор в своей работе затрагивает слово о проделанной работе для повышения квалификации казахстанских актеров. Особое внимание уделяет на влияние мировой и российской драмы на их уровни роста. Непосредок идет речь о модели мирового театра последних столетий.

Ключевые слова: казахский театр, режиссура, русская драматургия, пьеса, сцена, репертуар, труппа, классика, спектакль, система.

Summary: This article considers the formation of Kazakh theater art and its close connection with the world theater. The article focuses on the features of the formation and development of the Kazakh theater. And also, it is said about the big support of the Russian directors in the first years of existence of the theater. The author in his work touches on the idea of the work done to improve the skills of Kazakhstan actors. Particular attention is paid to the impact of world and Russian drama on their growth levels. Finally we are talking about the world theater model of the last centuries.

Key words: kazakh theatre, directing, world, russian dramaturgy, play, scene, repertoire, autograph, troupe, classic, performance, system.

Кеңес театры тарихын зерттеушілер қазақ театрының бүкіл Орта Азия республикалары театрлары арасында «халық шығармашылығымен мейлінше берік байланған» бірінші өнер ордасы болғанына назар аударды. Бұл аймақта ұлттық театрды құрып, қалыптастыру барлық жерде бірдей жүргізілген жоқ. Мысалы, 1914 жылы іргесін қалаған өзбек театры алғашқы жылдардан бастап Шығыстың мотивіне көбірек назар аударса, кеңес өкіметі орнағаннан кейін де өзінің ұлттық традициясына тереңдеп бара алмады. Ал қырғыз, тәжік және түрікмен театрлары орыс, татар және өзбек театрларының ықпалында болды. Бұлар Ресейдің орталық қалаларынан шақырылған мамандардың көмегімен театр студияларын ашып, жастарды актерлік өнерге баулумен қатар, театр теориясының әліппесін оқытуды қолға алды. Қазақстан студия ашудан бас тартты. Мұның орнына, ол елдің түкпір-түкпірінен сахна өнері жолын қууға құштар жас толқынды жинады. Бұл оның бірінші ерекшелігін көрсетті. Екіншісі, Шығыстың ертегіге құрылған алуан түрлі туындыларына көбірек қызығушылық танытқан көршілеріне қарағанда, қазақ театры репертуарын өз халқы ауыз әдебиетінің жауһарларынан құрудан бастады. Бұл қазақ театрының өзіндік бет-бейнесі, қолтаңбасы, үні болуына басынан негіз салып берді.

Мұның артықшылығын кеңес театр өнерінің корифейлері де аңғарды. Мәселен, 30-шы жылдардың соңында аса көрнекті теоретик әрі кеңес театрының тарихшысы П. А. Марков қазақ театрының даму бағыты өзге ұлттық театрлармен салыстыра отырып, оның ұлт тамырынан алшақ кетпегенін жетістік ретінде атап көрсетті. Ол өзінің осы жайында ой толғаған «О советском актере» деген мақаласында өзге жас театрларды «ложно понимали задачу освоения культурного наследия, и, минуя народное творчество, брали за исходную точку трафареты буржуазного театра предреволюционной эпохи. Актеры отрывались от своих национальных особенностей, вместо того чтобы смело воздвигать на их основе свое искусство... или подчинялись «ориентальным штампам», – деп қатты сынға алды. Бұдан әрі ұлттық пьесалардың мәні туралы айта келіп: «Казахский театр отчетливо демонстрирует, насколько они развивают актерский темперамент и окружают актера дорогой для него атмосферой родной поэзии и быта» [1, 149], – деп, қазақ ұлттық драма театрына ерекше сүйсінісін білдіреді. Атақты театр маманы бұған нақтылы мысалдар да келтіреді. Ол әнші Күләш Байсейітованың үлкен өнердің мөлдірлігін танытатын тұлға екеніне тоқтала отырып, оған: «Когда она воскрешает на сцене поэтические образы национальной истории и народных легенд, она вместе с тем воплощает и психологию своего народа, защищавшего свою самостоятельность, не утерявшего... ясной веры в жизнь и заразной любви к человеку» [1, 150], – деген сипаттама берді.

Қазақ театрының басындағы бетбұрысты кезең 1928 жылы ол Алматыға қоныс аударғасын басталды. Ол 1929 жылғы мамыр айында кәсіпқой театр ретінде қызметке кірісті. Ұжымның кәсіптік жағынан тез көтерілуіне осында өзімен қатарласа жұмыс жасауға көшкен Қазақ мемлекеттік театры жанындағы орыс

труппасы мен оған жетекшілік еткен режиссерлердің де әсері аз болған жоқ. Бұл труппа 1929-1930 жылдары көркемдік жағы күдіктілеу «Сол аяқтың құқығы» және «Кюре мырзаның кәсіпшілігі» қойылымдарынан бөлек, Д. Фурмановтың «Бүліншілік», А. Анфиногеновтің «Әпенді» деген пьесаларын сахналап, көрерменді дүр сілкіндірді. Оны Л. И. Богатенкова: «Особенно интересна работа

М. Соколова над спектаклем «Мятеж», впервые объединившего русскую и казахскую актерские группы. Как на афише, «задачей постановки не является показ происходящих событий с фотографической точностью. Создать такое воспроизведения гражданской войны, которые правильно отразило бы дух, которых заражена была эпоха, – вот задача постановки» [2, 6-7], – деп баяндады. «Бүліншілік» осылайша республиканың театр өнері тарихында қазақ және орыс театрлары ұжымдарының өзара шығармашылық әріптестіктеріне жол ашып берген бірінші спектакль еді. Оған орыс труппасының актерлерімен бірге қазақтың К. Байсейітова (Шигабутдинова), Қ. Жандарбеков (Тәшмат), Ә. Қашаубаев (шайхананың иесі) секілді даңқты өнер тарландары да қатысты. Сол 1930 жылдың желтоқсан айында М. А. Соколов Қазақ театрының сахнасында Н. Гогольдің «Үйлену» комедиясын қойды. Ол сонымен бірге қазақ труппасында спектакль қойған бірінші орыс режиссері болды.

Ал 1931 жылғы наурызда М. А. Соколов «Бүліншілікті» Қазақ театрының сахнасына қойды. Бұл театрдың шын мәнінде бірінші рет орыс кеңес драматургиясына назар аударуы еді. Бұған өнер ұжымының бірқатар ұлттық туындыларды сәтті шығаруы мен аталмыш пьесаның орыс труппасында қойылуына театрдың бірнеше актерінің қатысып, өнер көрсетуі себепкерлік етті. Тап осы жағдай ұжымның жаңа қойылымды дайындау кезіндегі жұмыстарын біраз жеңілдетті. «Присутствуя на репетициях и исполняя роли, казахские актеры видели, какие задачи ставились перед исполнителями, как трактовались характеры и решались те или иные сцены, – деген ой айтты театр сыншысы Б. Құндақбаев осы ретте. – Опираясь на опыт русских актеров и работу М. А. Соколова, коллектив казахского театра, создал волнующий спектакль, ставший важным событием художественной и общественной жизни республики». [3, 62]. Спектакль шынында да жан толқытатындай болып шықты. Онда жас кеңес өкіметінің революция жауларымен айқасы барысы суреттеледі. Верныйда кенеттен бұрқ ете қалған жергілікті жұрттың бүлігі жаңа биліктің өкілдерін тау суындай тайпап өтуге бар. Сол ессіз нөпірдің алдына шығып, оларды өзінің жағына қарай тартып әкетуге әрекет еткен комиссар Фурманов ойлы сөздерімен ақыры сол мақсатына жетеді. Бұл кезде сахна шебері ретінде біршама төселіп қалған Құрманбек Жандарбеков жап-жаз жалынды комиссардың ролін өте нанымды етіп сомдады. Ал Қанабек Байсейітов бейнелеген Шагабутдинов өзінің қызу қандылығымен, жігерлілігімен, батылдығымен комиссардан ерекшеленіп тұрды. Оның, әсіресе, арба үстіне шығып, басындағы бөркін жерге атып ұрып, құбылтып сөйлей жөнелгені айрықша әсер қалдырды.

«Бүліншілік» спектаклі Қазақ драма театрының сахнасында қатарынан бірнеше жыл жүрді. Бұған туындының жоғары идеялық-көркемдік дәрежесі ғана емес, сонымен қатар ондағы актерлер ойынының да қосқан үлесі аз болмады. Ал осы пьеса сахналанар алдында бір топ ұлтшылдар қазақ театрының репертуары бірнәкей қазақ драматургтерінің шығармаларынан құралуы керектігі жөнінде талап қоя бастаған еді. «В рассматриваемый период театр не ограничивается национальной драматургией. Он обогащает свой репертуар переводными произведениями, – деген түсіндірме берді Б. Құндақбаев осы кезең жөнінде. – Вопреки мнению националистов, считавших, что репертуар театра должен состоять только из пьес казахских писателей, молодой коллектив уже на начальном этапе своего существования обращается к русской советской драматургии». [3, 62]. Осы қойылымнан кейін ұжымның қазіргі заманғы орыс кеңес драматургиясына деген қызығушылығы оянды. Бұл тәжірибе қолға алынған үрдісті жалғастыру керек екенін көрсетті. Алайда, тәжірибелі режиссер М. А. Соколовтың көп ұзамай Ресейге қайтып кетуі басталған бастаманы бірден жалғастырып кетуге мүмкіндік бермеді.

Театр ұжымы бұл жұмысты тек бір жылдан кейін, 1932 жылдың мамыр айында ғана қайта қолға алды. Жылдың басында орыс труппасына режиссер болып келген Я. П. Танеев қазақ актерлерімен бірге М. Я. Тригердің «Сүңгуір қайық» деген пьесасын сахна тілінде сөйлетті. «Я. П. Танеевтің пьесаны қоюға үлкен жауапкершілікпен қарап, сол уақыттағы идеологияның талабына толық жауап беретіндей спектакль тудыра алғаны қазақ театр тарихынан мәлім». [4, 113]. Бұл қойылым шынында театр труппасына шығармашылық сипатында айтарлықтай жаңалықтар алып келді. Ол ең алдымен толық аяқталған пішінде болуымен жақсы жағынан танылды. Спектакльде бірінші рет үш деңгейлі декорация қолданылды. Режиссердің суретшімен бірлесіп жүзеге асырған екі қабаттан тұратын станогы ойын кезінде кемеңің кафесі де, палубасы да, қаютасы да болды. Қойылым кезіндегі оқиғалар ырғағы тез жүріп, көріністер жиі алмасып тұрды. Осы арқылы актерлердің қимыл-қозғалыстары да жылдам қалыпта жүріп, едәуір жандана түскен. Ал Танеев пьесаны дайындау кезінде актерлер пластикасына көбірек көңіл бөлді. Ол спектакльді шығарар алдында сахнагерлерге этюд әдісін үйрету арқылы олардың шеберліктерін жетілдіре түсуге де мән берді. Ал спектакльдің табысты қойылуы осы жаттығулардың пайдасы болғанын көрсетті. [5, 53].

Айналып келгенде, аталмыш екі қойылым да қазақ труппасының шығармашылық мүмкіндіктерінің аясын кеңейтіп, артистердің өздеріне деген сенімдерін арттыра түсті. Бұл сонымен бірге ұжымның кәсіпқойлық жағынан шыңдалып, мәдени деңгейінің көтерілгенінен айғақ болды. «Рост мастерства и культуры спек

такля, которых театр добивался в работе над русской советской и классической драматургией, сказался и в постановках национальных пьес, – деп мәлімдеді Н. И. Львов. – Продлевая элемента натурализма и этнографизма начального периода работы, театр и на материале национальной драматургии начал создавать реалистические спектакли, глубже, чем раньше отображая народную жизнь». [6, 50]. Ал Б. Құндақбаев бұл ойды: «Постановка русских и советских пьес дала театру возможность подойти к классической русской драматургии» [3, 64], – деп жалғастырып, екінші қырынан келді.

Театр мұндай табысқа сол уақытта М. Әуезовтің «Түнгі сарын» трагедиясын сахналауда да жетті. Бұл драматургтің реализм әдісінде жазылған ең алғашқы пьесасы болды. Пьеса тақырыбы бізді 1916 жылдың көтерілісі оқиғаларына алып барады. Саяси драмада қазақ даласында туған революциялық қозғалыстың бірінші сатысы суреттеледі. «Автор көтерілістің туу себебін ғана емес, сол тұста бұратана елдерге істелген өзгеше озбырлықтың да қанды суретін береді, – деп жазады Ә. Қоңыратбаев. – Патша ұрпақтарының көшпелі елді тарих сахнасынан құртып жіберу саясатын көздейтіні де аңғарылады». [7, 366]. Ғалым мақаласының соңында туындыға: «Драма үшін тартыстың қызықты, динамикалы болуы негізгі шарт десек, бұл жағынан пьесаның көркемдігі өзгеше» [7, 369], деген баға беріп өтеді.

«Түнгі сарын» бұдан кейін, 1935 жылы қаңтарда «Ночные раскаты грома» деген атпен орыс драма театрында қойылды. Оны режиссер Ю. Л. Рутковский сахналады. Қойылым негізіне пьесаның элеуметтік анализі, терең психологиялық талдау қойылды. Бұл туралы ой қозғаған Н. И. Львов: «В результате этого каждый персонаж спектакля воспринимался как типичный представитель определенной общественной группы и в то же время как живой человек со своими личными помыслами и стремлениями» [6, 50], – деген түйін түйді.

1932 жылғы 9 желтоқсанда Қазақстан халық ағарту комиссариаты алқасының отырысы өткізіліп, онда театр жұмысында жіберілген кемшіліктер талдана келіп, жедел шешуді керек ететін бірнеше мәселеге назар аударылды. Соның ішінде театрға маман режиссер шақырылғанға дейін жаңа спектакль қоюға тыйым салынды. Осы олқылықтың орнын толтыру мақсатында сол жылғы жазда Мәскеуден режиссер М. Г. Насонов шақырылды. Пролеткульт театр студиясын МХАТ мектебінің оқытушысы, танымал актер В. С. Смышляевтің жетекшілігінде бітірген ол театрға Станиславскийдің жүйесін ала келді. Ұйымдастыру жұмыстарымен көзге түскен режиссер келесі, 1933 жылдың 30 қаңтарында сахнаға В. Киршонның «Астық» пьесасын шығарды. Театр тарихшыларының жазуынша, біртұтас ансамбльдік бірлікті танытқан спектакль айтарлықтай сәтті қойылған. Орыс шаруаларының мінез-құлықтарын, психологиялық ерекшеліктерін ашуда режиссердің көмегі көп болды. М. Насоновтың тағы бір ерекшелігі, ойын кезінде актерлердің суырыпсалмалық тәсілге баруларына мүмкіндік берді.

Жалпы, 1930–1940 жылдары қазақ театрында М. А. Соколов, Я. П. Танеев, М. Г. Насонов, Ю. Л. Рутковский, И. Г. Буров, М. В. Соколовский есімді режиссерлер спектакльдер қойды. Бұлардың арасында ең ұзақ жүргені және көп спектакль қойғаны М. Г. Насонов болды. Театрға 1932 жылы келген ол 1940 жылға дейін қызмет етті. Осы жылдарда Н. Погодиннің «Менің досым», Б. Пруттың «Жойқын кінәз Мстислав», Б. Майлиннің «Талтаңбайдың тәртібі», Ж. Шаниннің «Арқалық батыр», М. Әуезовтің «Еңлік – Кебек», «Тас түлектер», «Шекарада», М. Әуезов пен Ә. Тәжібаевтың «Ақ қайың», К. Треневтің «Любовь Яровая», Н. Гогольдің «Ревизор», А. Тоқмағамбетовтің «Әзірет сұлтан», Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», Ә. Әбішевтің «Отан үшін» секілді пьесаларын өз трактовалары бойынша қойып шықты.

Қазақ театрының өзіндік үні, кескін-келбеті, қолтаңбасы бар өнер ордасына айналуына орыс режиссерлері осылайша орасан зор үлес қосты. Қазақ ұлттық театрының кәсіпқойлық деңгейге көтерілуінің сондай-ақ шетел театрларының, әсіресе, Ресей театрының қосқан үлесі айрықша үлкен болды. Қазақ театры Ресейдің революцияға дейінгі де, одан кейінгі де театрларынан да үлгі алды.

Революцияның алғашқы жылдарында түп-тамырына дейін қопарып алынып, енді қайтып келмеске лақтырылып тасталғандай болып көрінген классикалық туындылар қайта қолға алына бастады. Тіпті классикалық репертуардың намысын тамақтары жыртылғанша қорғауға дайын мамандардың өзі бұл кезде бұрынғының өлмес қазынасы болып табылатын сол шығармалардан мәңгілікке айрылып қалғандарын мойындағандай күй кешіп жүр еді. Бірақ арада бірқатар жылдар өткеннен кейін бәрі басқаша болып шығып, кеңес заманының театрлары элем және орыс классикасына назар аудара бастағанда, таң қалмасқа шаралары болмады. Белгілі театр зерттеуші Б. В. Альперс сондықтан: «Как это ни представится странным на первый взгляд, но именно на классическом репертуаре скрещиваются сейчас наиболее важные и острые вопросы советского театра», [8, 119], – деп жазды.

XX ғасырдың басы Батыс Еуропа мәдениетінің тарихында драма өнерінің дамуына үлкен дүмпу берген кезең ретінде қалды. Сол дәуірдің өмір шындығын барынша шынайы қалпында көрсетуге бағыт ұстаған драматургиясы осыдан кейін бір ауыздан «жаңа драма» деп аталды.

«Жаңа драма» жаратылыстанудың, философия мен психологияның өмірдің жаңа қырларын ашып, ғылыми анализге айрықша мән беріліп, буырқана дамыған жағдайында ғылымның салтанат құрған уақытында пайда болды. Ол бойына алуан түрлі көркем құбылыстарды сіңіре отырып, натурализмнен бастап символизмге дейінгі әртүрлі идеялық-стильдік ағымдар мен әдебиет мектептерінің ықпалына түсті.

XX ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басындағы жаңа пьесалар да жаңа театр жүйесін жасауға қатыстылар қатарына жатады. «Бірақ егер «жаңа драма» негізіне режиссураның басқа типі, конфликтілердің, персонаждардың басқа типі енгізілген болса, онда бұл мәтіндер театр үшін жазылып, жаңа режиссерлердің көрінулеріне жол ашқан болып шығады. Онда ауқым да артып, тілдік, стильдік, қойылымдық секілді мәселелер қоса қамтылады». [9]. Қазіргі заманғы Еуропа театрында орын алып отырған әртүрлі ағымдар мен стильдердің түп-тамыры да осы «жаңа драмада» жатыр. Олардың барлығы да бір кездері Г. Ибсен бастап беріп кеткен реалистік көзқарас бағытындағы үлгіден таралған болып табылады. Сондықтан біз әлем театрының моделін осы тұрғыда бағалай аламыз. Ал қазақ театры өзінің құрылған күнінен әлем және орыс драматургиясы мен театрымен тығыз байланыста болып, олардың озық үлгілерінен үнемі үйреніп келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Марков П. А. *О театре. В четырех томах. 2 т. Москва: Искусство, 1974 – 564 с.*
2. Богатенкова Л. И. *Театр поиски и надежды. Алма-Ата: Наука, 1983. – 210 с.*
3. Кундакбаев Б. *Путь театра. Алма-Ата: Жалын, 1976. –264 с.*
4. Нұрпейіс Б. К. *Қазақ театр режиссурасының қалыптасуы мен даму кезеңдері (1915–2005). Алматы: Дәстүр, 2014. – 520 б.*
5. *Мастерство актера в терминах и определениях К. С. Станиславского. – Москва: Советская Россия, 1961. – 519 с.*
6. Львов Н. И. *Казахский театр. Очерк истории. Москва: Искусство, 1961. – с 192.*
7. Қоңыратбаев Ә. *Көп томдық шығармалар жинағы. 5 т. Монографиялық зерттеулер. Алматы: МерСал, 2004. – 510 б.*
8. Алперс Б. В. *Театральные очерки. В 2-х томах. 2 т. Москва: Искусство, 1977. – 519 с.*
9. Боярков Э., Давыдова М., Дондурей Д. *Нужны новые формы. Новые формы нужны? // «Искусство кино». – 2004, № 2, с 25.*

Ғ. ЖҰБАНОВАНЫҢ «ҚАРАГӨЗ» БАЛЕТ СПЕКТАКЛІНДЕГІ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІ

Ізім Т. О.

ҚазССР-нің еңбек сіңірген артисі, өнертану кандидаты, профессор
Астана қаласы

Салаева Қ.Т.

Қазақ ұлттық хореография академиясының 2-курс магистранты
Астана қаласы

Түйін: Бұл мақалада автор 1990 жылы Абай атындағы қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрында қойылған Ғ.Жұбанованың «Қарагөз» балетіндегі әйел бейнелеріне тоқталып, 2014 жылы «Астана Опера» мемлекеттік опера және балет театрының репертуарындағы аталмыш балеттің екінші нұсқасын қарастырады. Балеттің әр сахналарына талдау жұмысын жасаумен қатар, кейіпкерлердің хореографиялық қозғалыстары мен әйел бейнелеріне сараптама жасайды.

Кілт сөздер: Қазақстан балетінің өнері, балетмейстер, композитор, «Қарагөз» трагедиясы, хореографиялық қозғалыстар.

Резюме: В данной статье автор раскрывает женские образы в балете «Каргоз» Г.Жубановой поставленной в 1990 году на сцене государственного театра оперы и балета имени Абая, а также рассматривает вторую версию вышеуказанного балета, который был поставлен в 2014 году в государственном театре оперы и балета «Астана Опера». Идет разбор каждой балетной сцены, и анализ хореографических действий персонажа и женских образов.

Ключевые слова: Балетное искусство Казахстана, балетмейстер, композитор, трагедия «Каргоз», хореографические действия.

Summary: In this article, the author reveals images of women in the ballet «Karagoz» by G. Zhubanova staged in 1990 at the state theatre of Opera and ballet named after Abay and also considers a second version of the aforementioned ballet, which was staged in 2014 at the state theatre of Opera and ballet «Astana Opera». There is an analysis of each ballet scenes, and analysis of choreographic actions of the character and female characters.

Key words: ballet art of Kazakhstan, balletmaster composer, drama «Karagoz», the choreographic action.

Бүгінгі мәдениетіміздің үлкен арнасы – қазақтың ұлттық театр өнерінің дүниеге келуі, кәсіби үлгіде қалыптасуы мен дамуы қазақ әдебиетінің класигі Мұхтар Әуезовтің шығармашылығымен тығыз байланысты. Ол қазақ театрының басты репертуар қорын жасап, оның бағыт-бағдарын анықтаған тұңғыш драматург, ғалым, ұстаз, драматург, сыншы. Бір сөзбен түйіндеп айтсақ, энциклопедиялық ұшан-теңіз білім дариясының кеменгері әрі ұлы қайраткері [1].

М.Әуезовтің қазақ драматургиясындағы ірі шығармаларының бірі болып саналатын «Қарагөз» трагедиясы – күрделі психологиялық драма. Шығарманың негізгі оқиғасында махаббат жолында бағы жанбаған, қазақ халқының бұрынан келе жатқан салт-дәстүрінің құрбаны болған екі жастың тағдыры көрсетіледі. Басты кейіпкерлер Қарагөз бен Сырымның махаббаттарына бөгет болған үлкен кедергі – олардың туыстық түбірі жеті атаға жетпегендігі. Сондықтан ру дәстүрі бойынша бір-бірімен қосылуға болмайтын. Оның үстіне Қарагөз басқа рудың белгілі, беделді жігіті Наршаға айттырылған. Нарша Қарагөздің бетін өзіне бұрып алмағанына қатты налыды. Нарша мен Қарагөз отау тіксе де, Қарагөздің бар ойы, көңілі, махаббат сезімі Сырымда. Нарша болса, ол ауылдың маңдайы жарқыраған, тәрбиелі азаматы еді. Жарын түсініп, жанын күйік жеген Наршаны М.Әуезов көркем әдебиетте кездесе қоймайтын тұлғалардың қатарына қосады. Бір-бірін ұнатқаннан басқа қылмыстары жоқ Сырым мен Қарагөз ел алдында, ата дәстүр алдында үлкен ұятқа қалады. Бірі жынданып өліп, бірі сергелдең өмір кешеді.

Қазақ драматургиясында өзіндік орыны бар «Қарагөз» күрделі шығармасын алғаш рет балет әлеміне әкелген балетмейстер Г.Алексидзе (1941-2008 ж.ж.) болды. Еліміз тәуелсіздік алған жылдар ішінде жақын алыс шет елдердің шақыруымен келген балетмейстерлер ұлттық сахнада бірқатар балеттер қойды. Солардың бірі Грузия елінің Халық артисі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, Ресейдегі А.Ваганова атындағы балет академиясының көркемдік жетекшісі, профессор, балетмейстер Г.Алексидзе. Ол композитор Қазақстан және КСРО-ның Халық артисі, ҚазССР Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, профессор Ғ.Жұбанованың (1927-1993 ж.ж.) «Қарагөз» балетін қойды.

М.Әуезовтің «Қарагөз» драмасы негізінде белгілі театр және кино режиссері, педагог, КСРО Халық артисі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Ә.Мамбетов (1932-2009), балетмейстер Г.Алексидземен бірге балет либреттосын жазған. Бұл балеттің премьерасы 1990 жылы 16 қыркүйекте Абай атындағы қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрында өтті.

Балеттің алғашқы көрінісі қазақ халқының ойын-сауығы, салт-дәстүрлерімен басталып, қос ғашықтың махаббаттарын көрсетілу арқыл шиеленісу деңгейіне көтерілді және сахнаның соңы қыздың есінен ауысуымен және өлімімен аяқталады.

Қарагөз бейнесін тұңғыш орындаған театрдың балет артисі Г.Түткібаева болды. Оның орындауындағы Қарагөз бейнесін кәсіби тұрғыда зерттеген Г.Жұмасейітова өз еңбегінде: «Қарагөздің бірінші актідегі биі

ұсақ аяқ-қол қимылдарынан тұрды. Оның барлық бидегі қозғалыстары алаңсыз және әр жасөспірімге, қарапайым қыз балаға тән қуаныш пен шаттық сезімдерін суреттейді. Балетмейстер оның махаббат, уайым, қайғы, сүйіктісінен ажырау сезімдерінің әсерінен Қарагөзді бірте-бірте трагедиялық финалға әкеледі. Біртіндеп оның бейнесінің пластикасы да өзгере бастайды. Бастапқыдағы Қарагөздің қуанышқа толы ұсақ қимыл-қозғалыстары, махаббат сезімін сипаттайтын емін-еркін қимылдары, классикалық биде кездесетін биік қиын секіртпелері соңғы есінен ауысу көріністерінде «айкезбелік» жүру мәнеріне, мұңды хәлін суреттейтін салбыраған қол кейіптерімен қимылдарына ауысады. Мұндай хореографиялық көріністер Қарагөздің мұңды қиял әлеміне ауысқандығын білдіреді», - деген [2, 29 б].

Балеттің басты кейіпкерлерінің бірі Мөржан бейнесін театрдың жеке солисі А.Асқарбекова орындады. Ол Қарагөздің сүйікті әжесі. Мөржан – Жарылқап ауылының беделді, қатал мінезді, менмен көзқарасты дардай бәйбішесі. Оның сахналық жүрісі ұстамды, қол-қалыптары ауыр әрі қатты қозғалады, жалпы хореографиялық би қимылдары қатал әженің бейнесін суреттеді. Балеттің бастапқы көріністерінде Мөржан ажалдың символы ретінде бейнеленсе, соңғы сахналарының бірінде жарқын түсті алқызыл костюмінде немересінің қамқоршысы, сүйікті әжесінің образына ауысады. Жалпы балетте Мөржан бейнесі халқымыздың салт-дәстүрін қатал ұстану арқылы, өз немересінің тағдырын опатқа әкеледі.

«Қарагөз» балетіндегі қос ғашықтардың бір-біріне деген махаббат сезімдерін түсіндіру, Қарагөздің есінен ауысу мен өлім сахналары табиғи орындалды. Балетмейстер Г.Алексидзе ғашықтардың адажио биін «таза классикалық» нұсқада жасаған. Үзіліссіз кантилентті қимылдар еш жерде бұзылмаған. Соған орай ғашықтардың бір-біріне деген махаббат гармониясы, түсінушілік сезімдері толық байқалды», - деп Г.Жұмасейітова өз еңбегінде бұл балет туралы оң көз қарасын білдірген [2, 28 б].

Араға жиырма бес жылға жуық уақыт салып, «Астана Опера» мемлекеттік опера және балет театры Ғ.Жұбанованың аталмыш балетін жаңа леппен, жаңа өмірмен қауыштырып, 2014 жылдың 5 желтоқсанында «Астана опера» мемлекеттік опера және балет театры сахнасында дүниеге қайта әкелді. «Қарғоз» балетін қоюшы-режиссер ретінде Еуропадан Вакиль Усманов шақырылып, театрдың музыкалық жетекшісі әрі бас директері, ҚР еңбек сіңірген қайраткері А.Мұхитдинов балет музыкасын қайта өңдеуден өткізді.

Балетмейстер Вакиль Усманов 1967 жылы Алматы хореографиялық училищесін бітіріп, одан кейін Абай атындағы мемлекеттік опера және балет театрында және «Алматының жас балеті» Мемлекеттік классикалық би ансамблінде биледі. 1968 жылы Алматы хореографиялық училищесінің көркемдік жетекшісі міндетін атқарды. 1974 жылы Мемлекеттік театр өнер институтының (ГИТИС) «Балет режиссурасы» мамандығын үздік (профессор Р.Захаровтың сыныбын) тәмамдап шықты. 1995 жылдан бастап Австрияда тұрып жұмыс істей бастайды. Мәскеу, Таллин, Баку, Алматы, Қазан, Одессада он төрттен астам, сондай-ақ Австрия мен Италияда балеттер қойды.

«Астана опера» мемлекеттік опера және балет театры сахнасындағы алғашқы ұлттық қойылымы болған «Қарагөз» балеті – пролог пен реквиемі бар екі бөлімді, тоғыз көріністен тұрды. Балет прологтан басталады.

Бірінші көрініс – ауылда күн батып, ай туған мезгілінде үш дос: Сырым, Қоскелді мен Дәулеткелді кең даланы өз әндерімен әуелетіп келеді. Олар – халықтың көңілін көтеруші әнші, сал-серілер. Солардың ішінде ең дарындысы – Сырым, оның әндері махаббатқа толы. Достары оны мақтан тұтады, құрметтейді. Сахнаның оң жақ декорациясында тау етегі суреттелген. Оның үстінде Сырым қобыз тартып отыр. Таудан ақырындап түсіп қиғаш сызық бойымен «tour chaines» айналымынан кейін, бірден акробатикалық қимылын (дөңгелек) орындайды.

Екінші көріністе – Тау бұлағының көрікті жері. Негізі мұнда ауыл жастары жиналып, қызықты ойындар ойнап, кездесу ұйымдастырады. Бай, қуатты Өсер тегінің басты қорғаушысы, айбарлы Мөржанның тәрбиеленуші қыздары таң сәрісінде әрең ояңған бетте өздерінің күтушілерімен бірге тау бұлағына қарай асығуда. Музыкада табиғаттың әдемі дыбыстары естіледі. Бір топ қыздар қолдарына құмыраларын ұстап бұлақтың жанына келеді. Біреулері құмыраларына су жинап жүрсе, біреулері бұлақтың мөлдір суына бетін шайып, ал қалғандары қалың бұрымдарын шолпымен әшекейлеп өруде. Қыздар хореографиясында қаза биінің қимылдары сирек кездесті. Бұл сахнада би қимылдарынан гөрі мизансценалық көріністері басым болды.

Мөржан бәйбішенің жалғыз әрі сүйікті немересі Қарагөз сондай көрікті. Ол алда болатын бай Досан руының сұлу жігіті Наршамен үйлену тойы туралы, оның білімді әрі байсалды екенін, сондай-ақ оның тегі үшін қалыңмалдың төленіп қойғанынан хабардар. Қарагөздің биі қуаныш сезімдерін суреттейтін қарқынды би қимылдары мен «grande jete», «tour chaines», «tour pique» классикалық би қимылдары негізінде қойылған. Қыздар таңғы таза леп иісімен шаттануда. Құрбылары Қарагөзді өздерінің сауық-сайранына шақыруға тырысқанымен, оның ойы алдағы үйлену тойы жайлы.

Ол Наршаны жары ретінде қабылдауға әрі оған өзінің өмірін арнауға дайын. Осылай, Қарғөзді Мөржан бәйбіше басқа тәрбиеленушілермен бірге бай жігітке тамаша әйел болуға тәрбиелеп дайындады. Осы рудың қалыңдықтарының сұлулығы мен тазалығы, жұмсақ мінезі туралы атақ-абыройы күллі аумаққа кең таралған. Мөржан қалыңдықтарының әрқайсысы үшін үлкен қалыңмал алады. Құрбылары Қарагөзді ойнап алдайды. Биші қыздар шеңберге жиналып, қолдарын «үшінші» қол қалпына дейін көтеріп қолдың басын білезіктен «өзіне» және «кері» қарай айналдырып билейді. Олардың бірі Нарша болып киініп алса, басқа-

сы Қарагөздің жақсы көретін инелік кейіпінде. Алайда, олардың әзілдері Қарагөзге үрей туғызды. Бойын қорқыныш билеген ол далаға қаша жөнеледі. Адасып кету қорқынышы мен үрей оның ауыр дертін асқындырып жібереді, мұндай аурудан кезінде нағашы апасы да қайтыс болған-ды. Көмек сұраған Қарагөздің дауысын танып, Сырым асығып жан ұшыра жетеді, олар балалық кезден ажырамас дос. Екеуі де аналарынан ерте айырылып, бір-біріне жиі мұңдарын шағатын. Енді Қарагөз құтқарушысының қолында. Өзінің болашақ жарына деп арнаған барлық сезімін Сырымға аударады. Ол үшін жаңа, бейтаныс сезімдер әлемі ашылды. Алғашқы махаббат белгісіндей олар тұмармен алмасады.

Үшінші көрініс – той көрінісі. Тойға жиналған қауым қонақтарды, жаңа құдаларды күтуде. Жігіттер өздерінің шеберліктерін көрсетсе, ал қыздар болса би билеп көңіл көтеруде. Осының бәріне Асан сал асқан жауапкершілікпен басшылық етуде. Барлығы күйеу жігіт пен қалыңдықтың келуін күтіп жүр. Осы сәтте сахнаның оң жағынан аттың үстінде келе жатқан сияқты баяу аяқ қимылдарын орындау арқылы, жаңа құдалар тойдың төрінен орын алады. Алдыңғы қатарда көшбасшы болып Нарша тұр. Оның би қозғалыстары салмақты орындалды. Айнала қоршаған құрбыларының ортасындағы Қарагөз мерекенің қайнаған дүрмегімен бірге. Айбарлы бәйбіше Мөржанның басшылық етуіндегі ісшара жастарға қасиетті бата беру. Күйеу жігіттің салтанатты шеруі жақындап қалды. Жастардың одағы екі құдыретті руды өзара біріктіреді. Ата-аналары жастарға ақ батасын беруде. Қарагөз той көйлегін киіп сахнаның сол жағында тұр. Қазағымыздың салты бойынша қалыңдықтың қасында қолтықтасып екі жеңгесі тұрмаушы ме еді. Оның орнына балетмейстер Қарагөзді жалғыз қоюды шешкен. Қалыңдыққа ақ жолды тойдағы қариялардың төсеп жатқандығы халқымыздың әдет-ғұрпына сай емес. Біздің ойымызша, балетмейстер қазақ мәдениетіне жат көріністерді балетте осылайша суреттегені дұрыс шешім болмады деп есептейміз.

Тойдың барлық салт-дәстүрлері салтанатты рәсіммен аяқталды. Тойдың болғанын қаламаған, қалыңдыққа ғашық болған Сырымды достары жібермей ұстап тұр. Ол ашуланып күйінуде, оның жүрегі қайғы-қасіреттен жарылуға дайын. Қарагөз екеуі бір-бірін сүйетінін, бұл той – олардың тағдыры үшін ащы қателік болғандығын, ал ол мұны түзетуге әзір екендігін барлығына айтып айғайлағысы келеді. Ал Қарагөз болса есінен танып қалып, оны құрбылары көтеріп алып кетеді.

Төртінші көрініс – Қарагөз құрбыларымен және бойжеткендік еркін өмірмен қоштасады. Қасына әжесі Мөржан келеді. Әжесінің немересіне деген махаббаты шексіз, онымен қоштасу қиын. Бүгін Қарагөз болашақ жұбайының киіз үйіне кіріп, оған адал жар атануға міндетті. Алайда, ол Наршаны сүймейді, оның жүрегі Сырымға тиесілі. Бәйбіше өз немересінің күйін түсінбейді. Кезінде Мөржанның өзі күйеуге шыққанда, ешкім одан оның сезімі туралы сұраған жоқ, ал қазір ол бәрінен күшті, беделді әрі бақытты. Мөржан Қарагөзді де осы жолмен жүруі керек деп есептейді.

Бесінші көрініс – жастардың отау тіккен киіз үйі. Нарша Қарагөзге ағынан жарылып, ғашық екендігін білдіреді. Қарагөз оған адал жар болуға дайын, бірақ оның махаббаты Сырымға тиесілі екендігін айтады. Наршаның сағы сынып, қарабет болады. Қарагөз болса отауын тастап, өзінің сүйіктісі Сырымға қашады. Киіз үйдің сыртынан жастарды бақылап тұрған Мөржан қолындағы таяғын жерге тастап жіберіп, Қарагөзді Наршаға қайтаруға бет бұрады.

Алтыншы көрініс – иен далада Қарагөздің ғашығы жасырынуда, мұнда ол онымен бірге өлім құшуға келді. Сырым бақытты, енді олар бір-бірінен ешқашан айырылмайды. Бірақ, ол оны өз тегінің заңдары билігі жағында болғандықтан, әзірге жары ретінде қабылдай алмайды, әйтпесе қарғысқа ұшырайтын болады. Қарагөз Сырымның бұл қылығын түсінбей бірде есін жияды, бірде қайта есінен ауысып Сырымның жоғарыға созылған аяғына басын тіреп, оны ағаш деп елестетеді. Сыр берген жүйкесі табиғаттың дыбыстарынан тынышталады. Қарагөздің үміті үзілді. Бар үміт – тек қашу. Содан Сырым екеуі ауылдан қашуға келіседі.

Жетінші көрініс – қуғыншылар ғашықтардың ізін қуып келеді, олар ата-баба заңынан аттап, күллі текті масқаралағандары үшін жауап беруге тиіс. Қос ғашықты қатаң жаза күтіп тұр. Осы сәттен бастап Қарагөздің жүйкесі сыр бере бастайды. Анасыда кезінде осындай дертке шалдыққан екен. Қарагөз анасы секілді есінен адасады. Хореографиялық бейнесінде мағына жоқ. Оның жүзі жүдеу, өзі зорға жүреді, әлсіз, шашы жалбырап бетін жапқан. Қарагөздің «developpe», «por de bras», «tur lent», «pas de bouree suivi» классикалық баяу кимылдары әлсіз түрде орындалды.

Сегізінші көрініс - тағдырдың жазғанын көрген Нарша өзінің ауыр жүгін арқалап жүруге мәжбүр. Ол сүйіктісі Қарагөзді ешқашан тастамайды және оның сауығып кетуіне, әлі бақытты болатынына сенімді. Есінен адасқан Қарагөз өзінің күйеуін жуас әрі көнгіш «есек» кейіпі ретінде, ал басқа адамдарды – жеңіл «инеліктер» мен қарқынды «құландар» сияқты көреді. Қарагөз Наршаны өзінің қиялындағы кереметтей тамаша елес, ессіз әлеміне еліктіреді.

Жүрегіне таныс зарлы қобыздың үнін естиді – бұлай тек оның сүйіктісі Сырым ғана ойнай алады. Алайда, бұл әуенді инелікке айналып кеткен әжесі ойнайды екен. Қарагөздің елестетуі бойынша инелік кейіпіндегі Мөржан, үйір басшылығындағы шексіз дала кеңістігінде ұшып жүреді. Қарагөз балалық шағында табиғатта ойнап жүрген кезінде махаббат сезімі күшті, әлсізді өлтіретінін естіген. Өзінің «есегіне» нәзіктікпен қарайды. Қарагөз сондай керемет кіршіксіз таза әрі кінәсіз! Нарша Қарагөздің сауығып кететініне әрі оның басты емі – өзінің шексіз махаббаты екеніне сенімді. Қарагөз кезекті күйзеліс үстінде. Ол өзінің алдында қайырымды «есекті» көреді. Нарша оны құтқаруға тырысады. Нарша бірбеткей мінезді жігіт болғандықтан, өзінің сүйіктісін қалдырғанша онымен бірге өлгені артық деп есептейді. Құландар өлімнің жақындап қалғанын сезінеді – олар абыржулы, қатыгез, маңайындағылардың бәрін таптап, құртуға дайын. Нарша-есек олардың шабуылын тоқтатпақ болып айқасқа шығады, қорыққан инеліктер Қарагөзді қорғайды. Құландар кейін шегінеді. Қарагөздің өліп бара жатқанын көрген Нарша өзінің досы Матайды шақыртып, бұл жөнінде Сырымға жеткізуді және Қарагөз табыстаған бойтұмарын беруді тапсырады. Қарагөз ғашығын танып, оған ақыл-есі оралуы мүмкін деген үміті бар. Бойтұмарды алған Сырым өзінің ғашығына құстай ұша жөнеледі. Қарагөз сүйіктісін танып, есін жия бастайды. Тағдырының соңында Қарагөз өзіне қымбат Сырым мен Наршаның құшағында тыныш өлім құшады.

Сахнада қобыз үні Қарагөзді жоқтауда. Сырым Қарагөзсіз қалай өмір сүрмек? Ол сүйіктісінің өлімі үшін кек алмақ болады. Жалғыз қасқырдың ұлуы күллі даланы күңіретеді. Тіпті, өлімде де Нарша Қарагөзден айырылғысы келмейді – мәңгілікке бірге кету үшін Қарагөзді қолына алып, құзға қарай бет алады.

Тоғызыншы көрініс – реквием. Жан түршігерлік қос ғашық трагедиясы Мөржан мен басқаларын махаббаттың өлімнен де күшті деген түсінікке әкеледі. Дала төсінде жеңімпаз махаббат әнұраны сияқты әлемдегі жалғыз өлмес сезім – Қарагөз туралы тамаша ән қалықтайды [3].

Балеттегі соңғы көріністің реквиемін сахнаның сол жағында ақ түсті көйлекте опера солисі Айзада Капонова орындады.

«Астана опера» мемлекеттік опера және балет театрының жетекші солисі Әнел Рүстемованың орындауында Қарагөз бейнесі – қазақ ауылының сұлу бойжеткен қызы. Балеринаның табиғи дарындылығының арқасында, классикалық би лексикасының күрделі секіртпелері мен айналымдары жоғары шеберлікпен мінсіз әдемі орындалды. Ә.Рүстемованың Қарагөзі бастапқы көріністерде талшыбықтай нәзік, сүйкімді, бақытты, қуанышты көңіл-күй образында көркем бейнеленген. Ә.Рүстемованың айтуынша: «Әр дайындық кезінде мен Қарагөзбен қайта-қайта өлім құшамын. Қарагөз ролі эмоциялық тұрғыдан қарағанда өте қиын партия. Алғашқы қойылым күндері бұл образ мені бірден қызықтырып жібергендіктен, әр қойылым сайын Қарагөздің қиын тағдырын жан тәнімен орындаймын. Бұл образ ерекше қыздың ерекше өмірін суреттейді», - деді [4]. Қарагөз бейнесі балерина үшін қиын әрі жауапкершілікті талап ететін партияларының бірі болды. Осы рольді орындау арқылы Ә.Рүстемова театрдың жетекші солисі лауазымына ие болды. Қазіргі таңға дейін «Қарагөз» бейнесін жалғыз Ә.Рүстемова кәсіби шеберлікпен орындап келеді.

Бірінші актіде Мөржанның партиясында көп мизансценалар қолданылды. Ал екінші актіде көрермендерге Мөржан бейнесі инеліктердің басшысы кейіпінде көрсетіледі. Бұл көріністерде ол бас құланмен дуэттік би кимылдарының лексикасынан құралған кішігірім адажио билейді. Музыкада Мөржанның бейнесі ең терен әрі әсерлі болып шықты.

Мөржанды орындаған Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Г.Усинаның айтуынша: «Мөржан бейнесі мен үшін балет спектакльдер ішінде ең қиын образым. Себебі, бұл партияда үлкен әрі беделді әйелдің бейнесін көрсету керек болды. Кейіпкердің ішкі сезімдерін көрермендерге әсерлі етіп көрсету үшін сол кейіпкердің тағдыры мен өмірін сүргендей болу керек. Осындай талаптарды жақсы сезінуге маған Қарагөз

туралы поэма мен аңыз әңгімелер көмегін тигізді» [5].

Балеттің музыкасы композитор Ғ.Жұбанованың танымал «Сарыөзек метафоры» (халық мотивінің негізінде), үшінші симфониясы және скрипкалық концерт, ішекті аспаптар квартетінің екі бөлімі шығармаларымен жинақталып жазылған. Симфониялық оркестрде скрипка, труба, виолончель, альт музыкалық құралдары жеке орындалады. Музыканың симфониялық қою үні мен күрделі музыкалық иірімдері хореографиялық қимылдардың орындалуына ыңғайсыз тудырғанын байқаймыз. Сонымен қатар, балет артистеріне қазақ музыкасының ауыспалы, қиын ырғағын қабылдау қиын мәселе.

Балетмейстер В.Усманов «Қарагөз» балетінің екінші актісін абстрактылық хореографиялық шешімге негіздеген. Яғни, Қаракөздің есінен адасу көрінісінде, Наршаны есек кейіпінде және барлық балет кейіпкерлерін инеліктер мен құландар тәріздес етіп сахналанған көріністер, көрермендерге өзгеше ой-пікір қалдырады. Балетмейстер замануи хореографиялық бағыттың жаңашыл нұсқаларын ұстануы, кемеңгер М.Әуезовтің «Қарагөз» трагедиясының сюжетіндегі салмақтықты, ұлттық дәстүрді құрметтеуді ескермей, балеттік нұсқаны жеңіл көзқараста, жаңа интерпретацияда көрсетті. Бұндай режиссерлік шешім қазақ әдебиеті мен салт-дәстүрдің намысына тиетін балет қойылымына әкелді.

Балеттің хореографиялық тілінде қазақ би лексикасының жетілдірілмегендігі байқалады. Бұған бір себеп, қоюшы-балетмейстер қазақ мәдениеті мен халық биін жетік меңгермегендігінде. Көпшілік қыздар мен ұлдар биінің көрінісінде, ұлдардың аяқ «молдас», «секіртпелі ат шабыстар», қыздардың қол «сәндену», «беташар» қимылдары жаңаша түрде орындалды. Сонымен қатар, бұл көріністе келіншектер өздерінің еркектерінің үстіне шығып, ойнап билеуі, бидің соңында әйел отағасын жерге жатқызып, өзінің аяғын оның үстіне қоюы қазақ әйеліне жат қылық екендігін қоюшы-балетмейстер білмеген болу керек. Қарагөз бен Сырымның адажиосындағы еденде орындалатын қимылдар, той көрінісіндегі Наршаның аттану сәтіндегі, жалпы балеттегі қимыл-қозғалыстардың көбісі замануи бағыттың лексикасына биімделген.

С.Тасмағамбетова мен П.Драгунов қоюшы суретшілер – балеттің сахналық киімін өзгеше жаңа нұсқада шешкен. Костюмдердің түстері сахнадан жылтыр етіп әдемі көрінгенмен ұлттық киімнің талабына сәйкес келмеді. Мысалы, прологтағы бойжеткендердің үстіндегі комзолдардың белбеусіз киілгендігі, екінші актідегі Мөржанның басындағы желбегейлі қызыл сәукелесі. Қазақ салт-дәстүріне сүйенсек егде әйелдер сеукеле кимеген, оның орнына ақ түсті кимешек киген болатын. Ал, сәукелені ұзатылып жатқан қалыңдық киген.

Дегенмен, қазақ хореографиясының майталмандарының сынына түскен «Қарагөз» балеті, көптеген қарапайым көрермендердің көңілінен шығып, «Астана опера» мемлекеттік опера және балет театрының репертуарында жалғыз ұлттық балет ретінде ерекше орын алып тұр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: «Дәуір», «Жібек жолы», 2014 жыл. 1-том: Мақалалар, пьесалар. 1917 – 1920. – 464 б.)
2. Жұмасеитова Г. Т. «Страницы казахского балета» Астана: Елорда, 2001.-144 стр.
3. <http://astanaopera.kz/kz/balet-karagoz>.
4. «Астана Опера» мемлекеттік опера және балет театрының жетекші солисі Әнел Рүстемованың сұхбатынан.
5. «Астана Опера» мемлекеттік опера және балет театрының жетекші солисі Гаухар Усинаның сұхбатынан.

ҚҰРАЛАЙ ҮМБЕТОВАНЫҢ БАҚЫТ ЖОЛЫНДАҒЫ ІЗДЕНІСІ

Ыдырыс Зухра Асылбекқызы
өнертану магистрі, Т.Жүргенов атындағы
Қазақ Ұлттық Өнер академиясының
«Бейнелеу өнерінің тарихы мен теориясы»
кафедрасының аға оқытушысы. Алматы облысы

Асылбай Қуаныш
өнер магистрі, Т.Жүргенов атындағы
Қазақ Ұлттық Өнер академиясының
«Кескіндеме, мүсін және дизайн»
кафедрасының оқытушысы. Алматы облысы

Түйін: Мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі кескіндеменің өзекті мәселелері қарастырылады. Негізінен Құралай Үмбетованың шығармашылығындағы көркемдік ізденісі мен қолтаңбалық мәнері зерттеледі. Қазақстанның заманауи өнеріндегі ролі мен маңыздылығы айқындалады.

Резюме: В статье рассматриваются проблемы живописи периода независимости. В основном исследуется художественные поиски и манера письма в творчестве Куралай Умбетовой. Определяются роль и особенность современном искусстве Казахстана.

Summary: The article considers the problems of painting the period of independence.

The main focus is on the artistic search and the manner of writing in the work of Kuralai Umbetova. The role and peculiarity in modern art of Kazakhstan is determined.

Талант – иесіне тағдырдың берген сыйы. Мекенін тауып дәл жетсе, қадірін сезініп орнымен пайдаланса, әрине, ол да бір бақыт. Ата-бабалары сонау тарихы терең Ақмешітте тамыр жайғанымен, өзі Жетісудың топырағынан нәр алған хас өнерпаздың бірі Құралай Үмбетова. Суретшілер отбасында дүниеге келген ол жастайынан жаратылыстың қыр-сырының керемет үндестігін бойына сіңіріп өсті. Тұла бойында біте қайнасқан, көзін ашқаннан көкейіне жат болмаған өнер оның өміріне айналғанын суретші өзі де сезбей қалса керек. Кейде, Құралайда мамандық меңгеруде таңдау болды ма деген сұрақ ерексіз мазалайды. Ондай сұрақтың болуы да заңды. Өйткені таңдау талғаммен байланысты дүние. Қылқалам иесі сол таңдауды бейсаналы түрде жасағандай. Тіпті мамандықты суретші емес, мамандық суретшіні таңдаған секілді. Олай дейтініміз елімізге белгілі колөнершілер Жәңгір Үмбетов пен Амангүл Иханованың тұла бойы тұңғыштары болған Құралай тырнақ алды туындыларынан-ақ мүлде жаңаша ізденістерімен көрермен назарына ілікті. Құралай ата-анасы тер төгіп қалыптастырған сара жолынан бас тартып, соқпақты болса да өнердегі өзінің дара жолымен жүруді жөн санайды. Көркем туындылары эксперименталды-символикалық мәнерде шешім тауып, суретшінің өнерден өзін іздеуінің ең алғашқы талпыныстары ретінде көрінді. Ешкімге ұқсамайтын дара қолтаңбасы әр кенепте өзінше үйлесіп, суретші тұлғасы қалыптасуында жеке бір басқыштарға айналды. Осылайша әрбір туынды суретші өмірінің жекелеген кезеңінің жинақталған бейнесі ретінде көрініс тапты.

Тырнақалды туындыларының өзін Құралай өзін-өзі зерттеуден, танудан, табудан бастаған болатын. Көрмеге алғаш ұсынған туындыларынан бастап қылқалам иесінің ішкі үндестікке мән беріп, жан дүниесінің үніне құлақ түріп, көңіл пернесін тербеткен сезімге арқа сүйейтінін аңғару қиын емес. «Тыныштық» (2005), Кездесу (2006) «Замандастар» (2006), «Ымырт» (2006), Мұң (2008), «Құйын» (2008) атты кенептері көрерменін өзінің жан дүниесіне үңілдіріп, оны суретші әлемімен сабақтастырған еді. Бұл орайда саралауды алғашқы шығармашылық жұмыстарының бірі «Тыныштық» атты кенебінен бастағанымыз жөн болар.

Жапан түзде ойға шомып, қоршаған орта тыныштығына мүлгіген қыз бейнесі композицияның орталық нүктесінде орналасып, оның мазмұндық желісіне арқау болған. Кенеп кеңістігінен бір-біріне жат екі ортаны байқаймыз. Біріншісі – өзінің тылсым құбылысын сақтаған тағы даланың кең өрісі болса, екіншісі қоғамның тынымсыз беймаза тіршілігінен рухани тыныштығын іздеген бейтаныс жан. Көрерменге арқасын бере тізесін құшақтаған күйінде ол, айдаладағы мызғымас тыныштықтан оңашалық іздегендей әсер қалдырады. Дала тыныштығының кеңістігін бұза кірген алдыңғы шептегі адам денесінің пішіні мен ол отырған бейтарап жазықтық өзінің бейнелеу мәнерімен көрермен қабылдауында белгісіз бір мазасыздық тудырады. Қою жасыл мен сарғыш-қызыл түстердің шақпақтаса орналасуы және адамның арқасына түскен күн шуағынан жасырына тығылып, жер жазықтығына батылдана жайғасқан салмақты көлеңкесі біз сезінген үрейдің себепкері болмақ. Суретші кенеп кеңістігіндегі алдыңғы шеп пен артқы аяны кескіндеуде осындай қарама-қайшылықты батыл пайдалана отырып, оларды бір тұтастыққа бағындырады. Екі орта бір-біріне қаншалықты жат болса да олар сондай үйлесімді үндескен. Табиғат көрінісінде басымдық танытқан ақ түстер кенеп кеңістігіне тылсым, шынайы емес ортаны елестетіп туындыдағы мазасыздықты күшейте түседі. Осы орайда кенептегі ая кеңістігін толықтыра түскен ақ түспен астаса бейнеленген құстар бейнесін байқамау

мүмкін емес. Қара емес ақ түсте шешім тапқан құс бейнесінен қарлығаш пішінін тану қиын болмас. Мәнерлену сипатына қарай ол құпия тылсымдықтың кілті іспеттес. Қарлығаш символикасы мен мифологиясы ең алдымен адам санасында жылылықпен ассоциацияланып, жиірек көктемнің хабаршысы ретінде көрініс табады. Сонымен қатар, қарлығашты үміттің, жақсы игі хабардың, бақыт пен жаңа бастаудың, күн шығыс пен таңсәрінің белгісі деп таныған. Яғни, «Қарлығаш көктемнің басталғанын білдірсе, бұлбұл көктемді аяқтайды» деген мәтел көптеген халықтарда кең тараған. Бұл туралы дәйекті деректерді мифологияға, символика мен геральдикаға арналған сөздіктерден кездестіре аламыз [1, 36].

Қазақ мифологиясы мен христиан мифологиясында қарлығаш бейнесі ұқсас келеді. Құтқарушы кейпінде суреттелген оны, тек белсенді жағынан көреміз. Барша жұртқа белгілі «Қарлығаш пен айдаһар ертегісінде» кішкентай ғана құс адамзат баласын ажалдан құтқарып, азулы айдаһармен арпалысады. Адам қанынан айдаһарға дәм бұйыртпаған ол, құйрығын құрбандыққа шалып, ұя салған отауына, жалпы адамзатқа деген өз адалдығымен айшықталады.

Ал, көне христиан мифологиясында қарлығаш пен көгершін Иесус Христостың құбылмалы бейнелерінің бірімен сәйкестендіріледі. «Құдайға жалбарынған ол Оның алдында қарлығаш бейнесінде көрініс табатын», яғни қарлығаш әрқашан рухани азыққа құмар, игі хабар әкелуші, хәм таза, пәк құс ретінде сипатталатыны баяндалған [2]. Сонымен қатар, ол қайта жанданудың белгісі «Маған қарап өлілердің тірілетінін біл (Убедись от меня в воскресении мертвых)» деген жолдарды Иоанн Дамаскиннің шығармаларынан оқи аламыз. Бұл деректе автор қарлығаштың қыс түскенде қауырсындары түлеп, өзі ағаш қабыршағының астына жасырынған күйі қыстап шығатынын және ерте көктемде қауырсындары қайта жаңаланатынын баяндайды [3]. Христостың рух күйінде қайта тірілгенін көптеген зерттеушілер Иоанн Дамаскиннің VIII ғасырдағы аталмыш шығармасындағы қарлығашқа қатысты деректерімен байланыстырса керек.

Словянь мифологиясында қарлығаш пәктіктің тазалықтың белгісі ретінде айтылады. Сонымен қатар, бұл құс тұрмыс құрмаған қызды маңайлап ұшса, немесе оның үйінің не болмаса, терезесінің маңайына ұя тіксе онда ол қыздың өмірінде тойдың ауылының ұзақ еместігін білдірген [4].

Барлық мифологиялық мазмұндармен автордың толық деңгейде таныс болып, оларды өз кенептерінде саналы түрде пайдалануы міндетті емес. Бұл көркемдік шығармашылық үдеріс барысында бейсаналы түрде жүреді. Туындының жазылған мерзімі мен суретші өмірінің сол бір кезеңін салыстырмалы түрде қарасақ, өмірдің жаңа бір кезеңіне аяқ басқалы тұрған сәтін, әлде-қандай жаңалық нышанын сеземіз. Оның алдында таңдау тұрғаны айқын. Бойдақтық өмірімен қоштасып, өзі үшін бейтаныс жаңа әлемге енер алдындағы кез-келген бойжеткеннің бүкіл ішкі толғанысы мен қобалжуы, үрейі мен аландаушылық сезімі кенеп композициясындағы түстік шешімінде және бейнелік жазылуы мен көркемдік мәнерленуінде өзара қарама-қайшы кеңістіктердің бір орталыққа бағынуынан көрініс тапқан. Ал, өмірдің келесі сатысындағы тың жаңалықтарға деген қуанышы осы кенеп тыныштығын бұза отырып, оны қозғалысқа ендірген, ақ түсте шешілген, қарлығаштар бейнесімен сабақтасады. Нақ осы қарлығаш бейнесі суретшінің жан дүниесінің хабаршысы, алдағы болар, келер жаңалықтың жаршысы, бір кезеңнен келесі кезеңге өтер алдындағы қайта жандану, «түлеу» секілді бастаманың нышаны болмақ. Кенеп композициясының идеологиялық негізін, мазмұндық өзегін, символикалық белгісін де осы кішкене құс бейнесімен сабақтастыруымыз осыдан».

Құралай Үмбетова кескіндеген осы бір кенепті интерпретациялай келе, туындының көркемдік мәнері бейсаналы түрде шешім тапқанын және оның суретші өмірінің белгілі бір кезеңінен хабар беретінін жоғарыдағы деректерге сүйене отырып, дәйектей аламыз. Бұл тұжырымдарымыздың мүмкіндігінше дәлдігіне көз жеткізу үшін автормен сұхбаттасқанымызда, ол қандай да болмасын туындысының жазылу барысы бейсаналы түрде жүріп, суретшінің ішкі рухани тазару сезімімен байланысты екенін баяндады. Яғни, көркем туындыны жазу немесе тудыру, бұл, сол процесс аяқталғанша суретші жанына тыныштық бермейтін, оны әлде-қандай көңіл-күйге бөлейтін медитация. Көркемдік шығармашылық процестің межеге жетуімен суретші өзінің рухани тазару процесін де межеге жеткізеді. Нәтижесінде суретшінің тікелей қатысуымен, бейсаналы түрде туындаған туынды авторға әлде-қандай ләззат сезімін сыйлары айқын. Үлкен толғаныс пен күш жігерді қажет ететін бұл медитацияны автордың босауы немесе босануы десек те болады.

Кескіндемешінің көркемдік туындыларының келер сатысын 2008 жылдардағы кенептері арқылы бағдарлап көрсек болады. Ет жақын туыстарын, мысалы анасын, немесе отбасы мүшелерінің бірін бейнелеуде болмасын, ол тұлғалық кейіпкерлеріне портреттік кескін немесе ұқсастық беруді қажет деп таппайды. Құралай негізінен кейіпкерлерін танымсыз күйде қалдырып, қоршаған орта мен көрермен пікірінен тәуелсіз етеді. Сондықтан да болар суретші кенептеріне тұлғалық кейіпкерлер мен көркемдік бейнелерді жалпыластыру тән («Бегім ана» 2003, «Бақыт» 2007, «Композиция» 2009). Олар жалпы бейнелік тұрғыдан ғана танымды болып, кенептің мағыналық құрылымын ашатын, білгілі бір пішінде шешім тапқан көркемдік бейнеге жинақталған кескін болып табылады. Осындай танымсыз тұлғалары суретшінің жанын мазалайтын ішкі «Мені» секілді сезіледі. Бірі автордың психологиялық портреті болса, енді бірі жан дүниесінің кескіні, рухани әлемінің қорғаушысы, тіпті қиял әлемінің саяхатшысы іспеттес. Осы кезеңнен бастап суретші кенептеріндегі мазасыз күй жоғалып, туынды кеңістігі әлдебір лирикалық әуенмен тербеліп, нәзік әуезді көңіл-күйге ұласады. Түстері де бір-бірімен таласпай, өзара салмақты сипат алып, кенеп кеңістігіндегі мызғымастық пен

тұрақтылықты нығайта түседі. Осындай тұрақтылық пен алаңсыздық сезімін Құрлайдың «Кездесу» (2008), «Мейірім» (2011), «Жанұя» (2011), «Қадам» (2011), «Мамыражай» (2009), «Иіс» (2011), «Бақыт» (2007) атты туындылары айшықтай түскендей.

Тырнақ алды туындыларының бірі саналатын «Тыныштық» кенебі Құралай өмірінің көктемі. Туындының өзі де кенеп кеңістігіндегі қарлығаштар сынды суретші шығармашылығындағы көктемнің хабаршысы ретінде қарастыруға сұранып тұрғандай. Ал, отбасылы өмірінің көріністерін кескіндейтін көркем туындыларын мамыражай, мейірім мен шуаққа толы, жылуы мол, шексіз махаббаттан туындаған шығармашылығының алаңсыз жазы десек те болады.

2011 жылы Құралай тұңғышының өмірге келуімен және отбасылық өмірінде орын алған өзгерістерді баяндайтын бірнеше туындылар жазады. «Мейірім», «Қадам» атты кенептерінде вертикаль форматты таңдай отырып, композицияны жоғарғы ракурстан бақылау арқылы шешеді.

Құралай шығармашылығы үшін осы жыл жемісті кезеңге айналды десек те болады. Бұл уақыттағы кенептері отбасы бақытына, ондағы тұрақтылық пен сенімге, аналық мейірім мен шуақты естеліктерге арналған. Алаңдаушылық сезім мен бейқам алаңсыздықтың бір кеңістікке тоғысқан үлгісін осы жылы жазылған «Мейірім» атты туындысынан көре аламыз. Тік форматта тұтастай көненің көзіндей болған, тарихтан сырт шертетін қызыл-күрең түсті тақыр кілем нақышына келтіріле кескінделген. Ботамойын, ирек, сынық мүйізді геометриялық өрнектермен көмкерілген кілемнің жақтауы ерекше көзге түседі. Балалық шақтан таныс, көкейімізде өткен күнге деген сағыныш сезімін оятатын бұл түстер ұлттық сипатымызды айқындай түскендей. Кенеп композициясының орталығында кілем үстінде оның жиек сызығының иірімін ырғақты қайталай ұйқыға кеткен екі жанды көреміз. Тұла бойы тұңғышын бауырына ала, оны жан-жағынан өз денесімен қорғаштай түскен анасы мен баласы ақ, қара, сары және көк түстердің үндестігінде шешілген.

Сәбиін ұйқыға жатқызған анасының бір сәтке көзі ілініп кеткендей. Соның өзінде әйел адамның дене тұрқынан, баласын құшағына тарта түскен қолдарынан мазасыз күйін, жанына тыныштық бермейтін, тек анаға ғана тән алаңдаушылық сезімін байқаймыз. Ал, сәбиі өмірдің барлық қауырт тіршілігінен бейхабар. Ол алаңсыздық пен тұнықтай мөлдір тазалықтың белгісі. Суретші сәбиі мен өзін сыртқы күштерден қорғағысы келгендей жиек сызықтарын пайдаланып, кескіндемелік туындыға графикалық нақыш береді. Туынды қарама-қайшылық заңына жүгінген. Бұны тек бала мен ананың, ашық пен қою түстердің қатынасынан ғана емес тарих пен бүгінгінің сабақтастығынан да көреміз. Туындыдағы аяны толығымен қамтыған кілем атадан балаға жалғасқан бірнеше буынның куәгері. Асыл қазынаға айналған қолөнеріміз, бабалар дәуірінің дүниетанымдық көзқарасын бізге қалтқысыз тасымалдаушы. Осылайша автор екі бірдей тарихи кезеңді бір-бірімен сабақтастыруға тырысып, ұрпақтар жалғастығын бейнелеу шеберлігінің көркем тілімен жеткізеді.

Ұрпақтар сабақтастығы тақырыбы бейнелеу өнерінде ұдайы көтерілетін өзекті мәселелердің бірі. Әр дәуірде суретшілер осы тақырыпқа бірізді қалам тартып отырған. Леонардо да Винчидің «Әулие Анна Мариямен және сәбиімен» атты туындысы осы сөзіміздің дәлелі. Отандық бейнелеу өнерінде де осы пікірімізге мысал боларлық туындылар аз емес. Кеңестік кезеңдегі суретшілердің ең көп тоқталатын тақырыптарының бірі еді. Мария Лизогубтың «Ертегі» (1958 ж.), Әли Жүсіповтың «Менің Отанымның әйелдері» (1965 ж.), Сабыр Мәмбеевтің «Киіз үй жанында» (1958 ж.), Үкі Әжиевтің «Қазақ мадоннасы» (1979 ж.), Әбдірашит Сыдыхановтың «Тоғызыншы ықшам ауданы» (1972 ж.) және т.б. суретшілердің осы сарындас туындылары көпшілікке танымал. Негізгі идея мен тақырыпты тарқатуы бір болғанымен, әрбір суретші сол тақырыпқа деген өзінің көзқарасын, тұжырымын, композициялық құрылымын ұсыну арқылы дара қолтаңбалық ерекшелігін айқындауға барынша күш салады. Құралай Үмбетовада осы жолда аталмыш туындылары арқылы өз ізденісі мен шеберлігін шыңдай түседі.

Суретші тік форматпен қатар кеңістікпен де эксперимент жасайды. Бұған оның «Қадам» атты кенебі дәлел болмақ. Туындының тақырыбы айтып тұрғандай ол ұлының ең алғашқы еңбектеп басқан қадамына және өмір жолындағы алар белесі мен бағындырар шыңдарына арналғандай. Қым-қиғаш сызықтармен шақпақтана түскен едендегі линолиум жазықтығынан аспанмен астасқан биік мұнаралы көп қабатты үйлер силуэті мен ақша бұлттары қалықтап көшкен көк аспан сығалап, кеңістік керіле түседі. Еденде еңбектеп бара жатқан бала бір сәтте көкке, белеске өрмелеп бара жатқанда әсер қалдырады. Сәбидің бұл әркетін жанында қимылсыз жатқан доп қана тоқтатқандай. Дөңгелек пішін қозғалыстың символы. Қыры жоқ форма әрқашан еңіс жаққа қарай ауып кетуге даяр тұрады. Сондықтанда ол көңілге тұрақсыздық пен сенімсіздік ұялатады. Алайда, суретші оның жиегін контурлап, көлеңкесін қоюлатып беру арқылы салмағын арттырып, оны мызғымастай қозғалыссыз күйге келтірген. Кішкене ғана доптың қозғалыссыз бейнесі көрермен көзін оның жазықтықта орналасқанына иландырады. Көзімізді едендегі сызықтарды бойлай кенептің жоғарғы жағына қарай баламен бірге жылжытсақ жазықтықтың кеңістікке ұласқан сәтін тамашалап, қиылға ерік бербіміз айқын. Жазықтық кеңістікке ұласып, туындыда олардың иллюзиясы кезек-кезек көрермен назарын аулап, алдайды. Осылайша Құралай салыстырмалы түрде ұлының алғашқы адымын, өмірлік қадамы ретінде қабылдап, оның алар асуы мен шығар биігінің белестерін сатылап қойып шығады. Шақпақты линолиум бедерін сәтті пайдалана отырып, еден мен аспанның 3D көрінісін жасаған ол перзентінің болшақ ғұмырының бұлыңғыр болмауын тілейтіндей. Аспанының ашық, жолының дара, алар белесінің айқын болғанын

қалайтынын байқаймыз. Бұл тек Құралай үшін ғана емес, әрбір ана үшін ең асқақ арман болып табылады.

Графикалық накышын арттыра отырып, компьютерлік мүмкіндіктерді кенепте майлы бояудың көмегімен шебер жеткізген суретші туындысында жазықтық пен кеңістікті ойнатып, көңіл-күйді барынша әсерлі беруге ден қояды. Құралай Үмбетова өз өмірінің әрбір сәтін қылқаламына арқау ете отырып, оны жалпы адамзаттың өмір туралы толғаныстары ретінде қарастырады. Камералық сипатқа ие отбасы бақыты мен қуанышы суретші үшін шығармашылық азыққа айналады. Ол отбасылық арман тілектері арқылы мейірім мен махаббатқа толы жүрегін көрерменіне ұсынып, қатал да қатыгез сынаққа болы өмірге тамшыдай болса да жылуды құйғандай әсерде қалдырады.

Әрбір кенебінде, кезекті туындысында өмірдегі, өнердегі өзін іздейтін суретші тәжірибе жасаудан жалыққан емес. Шығармашылық жолында осыған баса назар қойған Құралай бүгінгі күні арманның асау тұлпарын ауыздықтағандай. Осындай үміт пен ізгі тілектен жинақталған көркем туындылары кескіндемеші өмірінің елеулі кезеңдерінің басқыштары іспеттес.

Суретші ғұмыры, жалпы шығармашылық тұлға өмірі үздіксіз ізденістен тұратынын ол ең алғашқы туындыларын жаза бастағанда-ақ ұққан еді. Сондықтан да Құралай көркем туындыларында позитивті болашақ пен бақытты өмірді бейнелей отырып, бейсаналы түрде алдағы өмірін жоспарлайды. Яғни, мақсат айқын болған жерде, нәтиже сапалы болатыны сөзсіз. Бұған жас та болса жемісті шығармашылығымен көрермен көңіліне әлдеқашан жол тартқан Құралай Үмбетованың көркем туындылары дәлел.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Власов В. *Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. Т 5.* – СПб: Азбука-классика, 2006.
2. http://www.starfate.ru/ezo/pticy_simvolika_zhivoi_prirydy.html / Древние символы. Птицы. Ласточка.
3. <https://www.e-reading.club/book.php?book=1028007> / Символы славян. Ласточка.
4. Гуря А. В., *Символика животных в славянской народной традиции. М., 1997. С. - 618-633.*

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналды (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несет автор. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 2/1 (56) 2018 жыл**

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 25.02. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 43,75 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №03.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru